UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

purchased from
a gift by

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

cw. 139, 167, 299, 460, 664.

ДЕЛО

Ни Јов Песедренац

ДЕЛО

НАУКА, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ГОДИНА ПРВА

КЊИГА I. СВЕСКА 1.

БЕОГРАД

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

AP
56
D38
kinj. 1

САДРЖИНА

I Белетристика

СТРАНА
1. **Мајка српскога јунака,** песма од *Змаја* 1
2. **Снага без очију,** приповетка *Симе Матавуља* . . 3
3. **Муратово тулбе,** песма од *Војислава* 22
4. **Из капларских прича** *Бранислава Ђ. Нушића*
   XVII. Свети Арханђел Михаило 23
   XVIII. Ко је то? 24
5. **Отров,** роман од *Киланда,* превод *Х. Л.* . . . . , . 28
6 **Старица,** прича *Гл. Успенскога,* превод *М. Драгутиновића* 43

II Наука

7. **Уставна и друштвено-политичка питања**
   I. Народна Скупштина од Janus-а 53
8. **Кнез Милош у Љубљани.** Из путничких бележака *Др. М. Р. Веснића* 64
9. **Преспа** (Оглед из повећег дела „Крај обала Охридског Језера“) од *Бр. Ђ. Нушића* 75
10. **О промени бугарске ортографије** од *Симе Томића* 87
11. **Преображај борбе за идеје,** од *Јаше М. Продановића* 96

III Књижевност

12. **Бомарше,** од *Б. Поповића* 105
13. **Шилерове драме.** Критичке цртице *Х. Лилера* . . 115
14. **Реч две о лирској поезији.** (Поводом дела *Др. Љ. Недића* „О нашој новијој лирици“) од *Свет. Ст. Симића* 129

IV Друштвени живот

15. **Политичка размишљања из историје наших дана,** од једнога новинара 139
16. **Из живота о животу** I. од *С. Кукића* 161
17. **Политички преглед:**
   а) **Србија у 1893 години** 167
   б) **Европа у 1893 години** 181

СТРАНА

18 **Позоришни преглед**: *Федра*, трагедија Ж. Расина, превео *Н. В. Ђорић*, реферат *Мил. Драгутиновића* 190

У Хроника

19. **Научна хроника (Ботаника. Шта су и колико урадили Бугари на познавању флора своје земље а уз припомоћ странаца)** од *Ж. Јуришића* 197

20. **Друштвена хроника** 208

21 **Преглед књига и листова**:

а). Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva Uredjuje S. Brusina Godina VII. Zagreb 1892, реферат *П. С. Павловића* 116

б) Starine, Knjiga XXVI. U Zagrebu 1893, реферат од *Др. Ђ. Ђорђевића* . . . . , . . . 219

в) **Последњи дани јаничара**, историски роман Мавра Јокаја, реферат *Ј. Продановића* 221

г) **Слободно Зидарство**, његов циљ и принципи, његова садашњост и будућност, реферат *Јаше Продановића* 223

д) Agrarwesen und Agrarpolitik von Adolf Buchenberger, I, II. Band, Leipzig 1892 реферат *Ж. Балугџића* 226

е) La question des nationalités dans la peninsule des Balkans, par Léon Rousset, реферат В. С. 228

ж) Das Weib als Verbrecher und Prostituirte, von Cezare Lombraso, ... 230

з) La population, les causes de ses progrès et les obstacles qui en arrêtent l' essor, par Edouard van der Smissen. Paris, Guillomin et Cie 1. 8° 1893 реферат *Н. С. П.* 232

22. **Белешке из науке, књижевности и живота** . 234

Некролози 243

Библиографија 247

* * *

МАЈКА СРПСКОГА ЈУНАКА

Мајка жељка сина Вељка
С поља Косова;

Жељкује га и страхује,
Ноћи не спава.

Сама га је опремила, —
Што га жељкује?

А знала је куд га шаље, —
Па што страхује?

Јер је мајка, није камен,
За то жељкује;

А синак јој млад и зелен,
За то страхује.

Ал ево ти старој мајци
До три гласника:

Прво стиже соко птица:
„Зачео се бој.“

Друго птица кукавица:
„Рањен синак твој“.

Трећа птица голубица:
„Издахн'о је већ“.

„Стан'те, птице!“, вели њима
Мајка Вељкова,

„Хоће л' узбит' душманина
Српске деснице!

Хоће л' образ осветлати
Сложне делије?

Три гласника одлетеше,
Ништа не зборе.

А мајка се Богу моли
Сву ноћ до зоре.

Ноћ трајала пет стотина
Дугих година; —

Мили Боже, је л' ти стигла
Њена молитва!

Змај.

* * *

СНАГА БЕЗ ОЧИЈУ

Пре двадесет година живео је у Дубровнику неки Васо Г., кожарски трговац, самац, који је имао своју кућу и дућан у једној улици, десно од Страдуна. Васу је онда могло бити преко педесет година. Беше човек осредњег раста, широких плећа, гојазан, али лак у ходу, сувише дуга лица, под којим се још отегао голем подваљак, које би дакле ружно било, да нису плаве и водњикасте очи милостиво гледале на свакога и на свашта. Васо је носио увек црне простране хаљине, а на глави свилену калуђерску капу. Служаху га, (а бог зна од кад[1]) два стара момка: један му је готовио јело и држао кућу у реду, а други му беше магацинар. Магацин Васов беше изван града, на путу што води ка Требињу. Свакога јутра, газда и момак отишли би заједно ка магацину, где би дочекивали муштерије Херцеговце, којима, без мало, газда знађаше имена, а са многима се рођакао, јер је и сам био родом од требињскога кадилука, од чувена и јака братства; он беше дошао у град као дечко, па служио и мучио се, докле не поста газда. Из магацина вратио би се обично са гомилом сељака у град, те отворио дућан, да исплати куповину, па би их повео, да их части ракијом. Васо није ишао у кафане, али је, често и без муштерија, свраћао у крчме. Он је био човечан са својим млађима: њих тројица јеђаху за једним столом, а о годовима иђаху заједно у цркву. Васо се одликовао као фанатични православњак. Не само што је ишао на јутрење и вечерње, не само што је био тутор без измене, него је увек презао да се «горе» нешто не ради против православља, и у сваком необичнијем догађају било је православље по среди. За то га «госпари» прозваше «Васо Влах».

као православњака по превасходству, а како често бивау у његову дућану некакви вечерњи тајанствени скупови херцеговачких раденика и трговчића, то га још прозваше и «председником влашког концилијабула». Бог зна, зашто се Васо није женио, али је мишљење било, да је остао «чиста живота», ради чега је бивало доста шале. Еле, Васо је био доста знатан «пучанин» дубровачки, частан, умерен у свему, па и у памети.

Једнога летњег вечера, на Пилама, пред градским вратима, међу небројеним шетачима, што чепукаху горе и доле уз свирку музике, појави се Васо кожар, у друштву са неким крупним непознатим пуковником.

Требало је чути узвике:

— То је просто да човек не верује очима! Васо Влах у друштву са некаквим «колунелом»!..... Ма ко може бити тај фурешт? И од куд да се они познају? . . . . . Богаре ми миракули (чудеса)!...

Заиста, да се неки од кнежева Пуцића онога тренутка ухватио под руку са сакатим Франом, што прошаше на рогљу Пила, не хоћаше ни тај призор веће чуђење изазвати.

До душе, Васо се црвенио, због доста гласних примедаба. али пуковнику не само ни бриге, него као да поче изазивати публику, јер се, свака два три корака, заустави и горопадно, баш горопадно, смеје. Васо чу тик иза леђа још и ове примедбе:

— Ма богаре ти, од када је Васо тако спиритозан (духовит) да му се они к'о махнит смеје?!

— Баш мора да је колунел јако спиритозан!

Али се пуковник све гласније смејао. Најзад, мало пре него што ће свирка престати, обојица се упутише ка гостионици «Код Локрума.» Општински писар, госпар X., надимком «госпар Дупликат», пође устопце за њима, па пошто они уђоше, Дупликат узе испитивати кочијаше пред гостионицом. Али не прође много, а Васо изађе. Дупликат му се придружи, те отидоше у град.

И пошто се трг рашчисти, а пред кафаном његовом заседе свет у вечерњој хладовини, врати се «градска хроника», госпар Дупликат, те у највећој журби, — лице му је просто сијало — седе за свој сто, где је председавао каноник Иво, познати философ, и где, међу седам осам сталних чланова, најодличнији беше властелин Ј., највештији шахиста, картација и биљариста.

Ја уграбих место за најближим столом, кад Дупликат започе:

— Пре свега, господо моја, онај што је био са Васом није пуковник, него хонорарни капетан, пензионисани поручник. Заблуда због његова чина потекла је отуда, што он припада неком пуку, који носи беле знакове на јаци, те три звездице на белу пољу учинише, да се мислило, е је пуковник. Капетану је име *Мико Г.*. Он је рођени брат од стрица Васу, с којим се није видео има више од тридесет година. Млађи је од Васа пет шест година, а и дошао беше у Дубровник пре њега за толико. Он је послуживао годину две овде, а највише се врзао око касарни. Најпосле је отишао као добровољац, па је у ратовима унапређен за официра. Сад долази из Галиције, где је запатио «мисирску болест» у очима, од које мало који болесник да не ослепи. Капетан има 45 фораната месечне пенсије.

Извештај није учинио никаква ефекта. Властелин рече: «грасо квен диндијо» (баш масан залогај са 45 фораната месечно!» и поче разговор о нечем другом, али се Дупликат сети, да није са̂м ништа додао, те преузе:

— Мени се чини, да је капетан ударен. Та, јесте ли приметили, како се махнито смеје? Ја сам ишао за њима, кад се он устави пред гостионицом и рече: «Лепо је ово, брате, што се гора овако у Дубровнику подиже,» па онда удари у грохотан смех, као да је бог зна шта смешно опазио. Шта ви на то велите, монсињоре? обрати се Дупликат канонику.

— «Може бит' да је ударен, а опет може бит', да тӣ човјек, има баш од нарави моћ, којом свачему ухвати смијешну страну»…. и у томе философском жаргону каноник започе своје философско предавање, којему беше задатак, како све, почињући од Бога, па до онога што може замислити неки хонорарни капетан, све има своју *смешну страну*...

Сутрадан, раније, затечем ја капетана сама пред истом кафаном. Ја већ бејах саставио говор, којим ћу се представити. И најзад усудих се:

— Господине капетане, допустите да вам се преставни један млад Србин, који…. који…. вас високо поштује, а жели и познанство ваше учинити…..

На прве речи капетан се намршти, диже високо главу, али како сам ја запињао, тако су се његови округласти румени образи све већма ведрили, док се најзад не појави осмејак, претеча његова громког смеха, који је очевидно дотле савлађивао, те учтиво устаде и рукова се са мном.

— А мило ми је, мило..... А ви сте зар чули за мене? и онда није могао даље, него удари у смех, да ми је у ушима зујало.

За неколико ја сам га ћутке посматрао. Беше оличена људска снага. Врат као мала кула, једре мишице, силне груди, бели збијени зуби и гобељасти нос, најбоље показиваху то. Густа, кратко потшишана и за вратом обријана коса, такође кратко ошишана брада и зафитиљени брци, немаху ни једне седе, премда је, по Дупликатову рачуну, могао имати најмање 45 година. Ја сам замишљао, да би он једним ударцем своје снажне песнице могао расцепити сто. Прави, легендарни troupier. Ја сам још замишљао све страхоте, кроз које је тај човек морао проћи, докле је од неписменог младића постао капетаном.

— Дакле вам је мој рођак већ причао о мени? започе он, скинувши стакла и бришући убрусом црвене очи.

— Није он, рекох, — и ја искрено испричах Дупликатов извештај. Видећи како га је понека ситница голицала на већи смех, ја сам озбиљно помишљао на теорију каноникову, да тај човек, мимо остале људе врло брзо види смешну страну свачему, а, може бити, њу једину и види. Још се више смејао мојим додатцима и кратким карактеристикама каноника, Дупликата, властелина и осталих...

— Е, што ти је мало место, где свакога свашта занима! Мој господине, ја сам ти.... збиља, како оно кажу наши?.... како оно? де, прошао кроза сито и решето! Ха-ха-ха-ха. Дивота! Прошао кроза сито и кроз решето!..... Како може човек проћи кроза сито?...

И после тога предговора, капетан започе с почетка сав свој животопис, зачињавајући и жалосне и смешне и озбиљне догађаје својим вечитим смехом У главном, било је све онако, као што је Дупликат испричао. Цело ратовање под Радецким издржао је без прекида; за тим рат од 59 године; на дански рат 62 године, на пруски рат 66 год... Било је страховитих призора, које је он причао не тражећи ефекта, истим тоном, као што је причао на пример, како је радо пушио виргиније цигаре, док му их лекари нису забранили. Из свега осталога могао сам разабрати, да се никад заљубио није, да му идеал беше мала нежна жена, да је поштовао религију, премда попове није много ценио ..

Еле, готово за неколико минута, беше ми на видику цео целцати његов живот. У осталом, беше ми очевидно, да би се он тако поверљиво разговарао ма с ким било, који би први наишао. Ни једног догађаја не спомену, који би га ма како унизио, а уверен сам био, да ништа крио није. Ма да не умем исказати истински утисак, који је на ме учинио, знам то, да ми тај нови зналац на први мах беше потпуно онакав, као што ће бити после неколико дана, месеца, година; да је то чиста, здрава, српска душа, која остаде „неприкосновена" кроз толики туђ свет, — „широка натура", без особите дубине, која појми лепоту пожртвовања. И ни једна речца срдбе због неоправданог малог унапређења, због тога што му не дадоше знатније војено одличје, него чак он је захвалан био, што је и до тога дошао као неук! У његову причању особито ме дирнуше неке ствари, на име: „И тако, мој млади господине, ја ти у животу никако уживао нисам, *сем очима*, а сад ето хоћу и њих да изгубим.... Али, срећа је што човек може престати живети кад год хоће! Бајм-фус! Рут!...

Капетан се морао тога јутра представити војној власти, те пође и ја га испратих до гостионице.

Капетан се брзо одомаћио и уредио свој живот. Васо је наваљивао да се настани код њега, али капетан узе стан, једну пространу собу, код неке удовице на Пилама. С почетка је кад и кад ишао на ручкове и вечере код рођака, па онда пристаде, да се стално храни код њега, за плату. Јутром су заједно ишли до магацина и састајали се са земљацима, па онда би испред подне капетан сам отишао и вратио се пешке до Гружа. Већи део времена провођаше пред поменутом кафаном. Кад би био сам, по читаве би сате седео непомичан, натмурен, са малко извраћелом главом, али, чим би му се когод придружио, одмах би почео свој грохотни смех, који је најбоље показивао каква су му плућа. А познао се беше и са Дупликатом, са каноником, са старим властелином и са многим другима. Особито му мило беше друштво једнога старог имућног обућара, (који се једини сећаше капетана као дечка), а још милије његова сина Цива, свршеног гимназиста. Циво, стасист, леп и питом младић, беше пун нежности према ветерану. Он и ја, читасмо капетану новине и по штогод из дубровачке литературе, — о којој је капетан имао појма само по чувењу.

С официрима се није радо дружио. Кад би неки млађи наишао пред кафану, те би му се приказао, или кад би се он морао приказати старијем по чину, онога би тренутка нашао изговора, да се удаљи.

Не беше му мило да га ко пита за његову болест, али у такој прилици увек је тврдио да иде на боље.

Једнога празника, Васо позва Цива и мене на ручак. Капетан је седео у прочељу. Домаћин и оба његова момка понашаху се према њему као према милом, одавно ишчекиваном госту, који је најпосле дошао и први пут седи за њиховом софром, и ако са њима бејаше свакога дана.

— Та једимо, пијмо, веселимо се, триста му јада, та несмо за вазда, говораше Васо.

Ја сам могао приметити, да је та претерана пажња малко и досадна капетану, коме би се, на силне понуде и запиткивања, хоће ли ово, хоће ли оно, обрве набрале, али не до краја, јер таман да се саставе, а оно се захори његово звонко ха-ха, ха. Најзад рече:

— Ма богаре ти, (да речем и ја по дубровачку) зар сам ја каква размажена «господична», те ме толико мазите? Је ли тако млада господо? Зар сте заборавили да сам се ја отхранио профунтом, да сам по некад и њега желео, да сам једном...... — и онда поче да ниже низ успомена из гарнизонског и ратничког живота, које је Васо са истом пажњом слушао као и први пут.

Пошто момци отидоше, ми, као договорно, почесмо обилатије пити. Јако а питко, конавоско црно вино брзо учини своје, — учини да букне сентименталност, која вечито тиња у сваком српском срцу, и једва чека прилику да се појави. Циво први даде маха препуности свога срца и извезе здравицу капетану, називајући га «јунаком Кустоце, Солферина, Садове,» скромним али величанственим мучеником осећања дужности, који је чак свој очињи вид на коцку ставио, да се не огреши према ономе, што му се представљало као човечна дужност, и ако, по његову (Цивову) уверењу, то не беше. „Јер, да је наш дични брат, који сад не сме да пуши ни да пије мало више, који проводи своје дане у питомом Дубровнику, али у вечитој полусенци, да је — рекох — послушао савет лекарâ, у Лавову, те отпустио болесног слугу свог, не би му прионула грозна болест, која га мучи. Али, глупи Рушњак, и ако иначе свом душом одан господару свом, непромишљено је поступао, бришући заражене очи своје убрусима господара свог. Него, браћо и господо, уфајмо тврдо, да ће Господ Бог и т. д., те у то име, итд . .

Васо је плакао.

Капетан беше оборио главу, као постиђена невеста, па пошто се куцасмо, први пут испи до дна чашу.

Мени је криво било што је Циво употребио све тешке батерије, помоћу којих је ефекат потпун, али, тамо овамо, почнем и ја муцајући, па дохватим жицу, која увек поуздано одјекне. Занесем се у прошлост, у детињство обојице рођака, приказујући је у најидеалнијим облицима; напоменем род њихов, мртве и живе, чувене јунаке из њихова браства и племена; напомнем заробљену Херцеговину и њезине наде; истакнем чудну судбину, која је браћу за половину века људскога раздвојила неизмерним просторима, па их, под јесен живота, опет саставила, да се нагреју на сунцу милоште братске, да се крепе неварљивом надом лепше будућности, која је на прагу, будућности, чија је само далека прилика била зрачак радости небројеним жртвама кршне јуначке земље; будућности *која*......, будућности *којом* итд...

Већ није само Васо плакао, него и капетан и Циво, те се изљубисмо, бесно ударајући чашама.

Моја реч наведе рођаке, да посегну у неисцрпно врело детињских успомена, те, раздрагани, почеше васкрсавати најпре догађаје из њихова живота, па онда и оне, који су се вековима нанизали у народном предању, чак до мрачне старине...

Рођаци нам још открише једну своју намеру, коју су дотле у тајности држали. Чим почне јесен, отићиће заједно у Херцеговину и задржати се све док се.. капетан потпуно не извида.

— Јер, треба да знате» рече капетан црвенећи се, «као што у Бога верујем, тако тврдо верујем, да наше бабе знају много што шта боље него ли светски лекари. Ја сам запамтио.... ја, ја, не то да ми је неко други причао, па ето и Васо зна..., како је нека наша баба Синђа лечила баш од очиних болести. Дође бôник, само што није слеп, то јест, доведу га. За неколико дана, бôник лежи у мраку код бабе и она га запаја само сурутком. Сурутка човека иструже, то знате. те јадник богоради да му се дâ, дај буди, мало каше. Аја, баба не да ама ничега «крушна‘‘. Најзад, једнога јутра, посаде боника на ниску столицу. покрију га по глави, а баба поднесе једну велику чинију с водом. У чинији је тиква, у тикву уденута запаљена свећа, и баба, мрмољећи нешто, почне бацати траве на пламен. Дим од трава уједа у очи боника, и он стане јечати, и хоће да скрене главу, али га двојица чврсто држе и још му вичу, да не затвара очију, ако себи жели добра. И, верујте Богу, не прође два три минута, а из очију почну падати на свећу и на воду као бели кончићи. То су све црвићи. Сад, молим вас, од куд прости народ зна да су то црвићи, кад се ни по чему не може познати да су живи? А и лекари кажу.... зову их.... како оно?... еле, кажу, да је и моја болест од црвића, који на неки начин «сочињавају гњездо» у белом око ока!.....

Наравно, то беше нов повод здравицама.

Дође до тога, да Васо (беше већ ноћ) ударивши песницом о сто викну;

— Чујеш, брате, триста ти јада, што сам ти рекао на трезно, у четири ока, то ћу сад на «пјано», пред овом нашом омладином....

— Ај, ај, прекиде га капетан, па удари у смех највишим тоном, размахујући рукама.

— Шта ту, «ај, ај», по швапски, триста ти јада, вели Васо, хитно пипајући по шпазима. Шта ту.... нá!

И пружи му крајцару.

— Батали! рече капетан.

— Држ' то, када ти кажем, нека виде ови тобож младићи, што је младост. Јакако, шта је младост до снага?... Дела, молим те, онако у два маха... Ви то нисте знали, а? шта нас

Ми се згледасмо, не разумевајући.

— Па де, молим вас, рече Циво

— И ја вас лепо молим, додам

Капетан скиде наочари, засука рукаве, па, седећи, преви крајцару међу прстима. За тим устаде и раскорачи се, па је преви на другу страну и преломи је. Његове страшне црвене очи беху се узбуљиле, да искоче. Он баци пред мене и Цива по половину.

Наста мртва тишина.

— О, брате, то је баш снага! викнух.

— А да шта сам ја рекао, а? прихвати Васо. Шта њему фали? Оно, рецимо, што њему фали, имам ја. Ја сам стекао, ја сам господар, па мирна крајина. Дакле, триста му јада, шта ту вазда, него нека се мој брат Мићо ожени, па ето му куће, ето му......

Не дадосмо му довршити, него бурно заграјасмо повлађујући.

— Зар није грехота, настави Васо, да од оваког јунака не остане порода?

Капетан, оборене главе, брисаше наочари, а кад их натаче, на његову се лицу појави болни израз. Али се одмах прибра, и устаде да напије, — чему смо се у ономе тренутку најмање надали.

Он наздрави Циву и мени, управ нам захвали на пређашње здравице, каза колико цени наше пријатељство, па је онда говорио о напретку, о науци, спомену патриотизам, и, не знам како ни зашто, надовеза Гундулићеве стихове, који су му се толико допали:

О младости ташт' и плаха,
која срнеш с неразбора,
без бојазни и без страха,
гдје погуба тва с' отвора!....

Капетану је глас дрхтао, кад је те речи изговарао. За тим, сркну мало и махну руком:

Е, часно сели, а поштено устали. Брат Васо, хвала, а сад да се иде!

— Да се иде! потврдисмо и нас двојица.

После обичног устављања и Васо пође са нама до Пила.

Беше дивна ноћ без месечине. На чивитастом небу трепераху безбројне звезде. Нигде свеће по господским древним дворовима; нигде живе душе по глатком Страдуну, где потпуно одјекиваху наши кораци. Дубровник је спавао дубоким сном под тежином своје прошлости. Мени баш навре на уста нека појетска примедба у томе правцу, кад и капетан рече, више као за себе:

— Ох, ала штипље, горе него икад.

— Боле вас очи, рећиће Џиво.

— Па јест.

— Ништа, триста му јада, проћиће, жив човек све поднесе, «најско ли» човек, као ти што си, така снага.

— Снага, ја! прихвати капетан, па му дође наступ смеха (а већ одавно не беше) И неколико је пута поновио ту реч, а кад му пред вратима пожелесмо «лаку ноћ», он још додаде:

— Снага без очију! Ха-ха-ха!

Ми се вратисмо доста невесели.

Настадоше догађаји, који спречише капетана да се вида у завичају.

Беше плануо невесињски устанак.

Приморју се измени обличје. Одмах се прекиде сваки саобраћај са Херцеговином. Сви друштвени редови, неки због стварне штете или користи, неки у једном, неки у другом правцу, душевно учествоваху у покрету. Настаде зебња, каква се није запамтила од времена међународне (француске, руске, енглеске, црногорске, аустријске) најезде на Дубровник, која је била почетком овога века.

Два рођака иђаху и даље на јутрење шетње, али не да дочекују купљу, него да ишчекују гласнике.

Првих дана устанка, свет се беше угледао на власти, те је свак био опрезан. У „влашком кончилијабулу" у Васову дућану, сем пређашњих чланова, учествоваху још један поп, Џиво, ја и још неколико млађих људи. Зборисало се шапатом, са притвореним вратима, а Васо је чешће излазио, те шетукао пред дућаном, да се, тобож, мисли да је сам. Капетан није показивао велика заноса, али је тачно хтео да зна и најмање потанкости чаркања; по његовој жељи, ја и Циво, морасмо на карти тражити бојишта, и то тако помњиво, како би он јасно могао све претставити.

То опће снебивање трајало је највише две недеље.

Устанак се ширио ка југу, те захвати требињски кадилук. Капетан је све ћутљивији постајао, опадао је и у лицу бледио тако да смо сумњали да ће се озбиљно разболети.

Мало по мало, нестаде опрезности аустријских власти, него, на против, појавише се и сувише очевидни докази, да оне симпатишу према догађајима на граници. То охрабри и слободније патриоте, те почеше грајити.

За тим, не прође много, а власти почеше отворено потпомагати устанак.....

Као преко ноћ, дуж целога приморја образоваше се одбори, да новцем и стварима потпомажу устанике; установише се болнице за рањенике; прогласи поплавише новине; позивала се омладина, да се придружује устаницима; нападале се Србија и Црна Гора што оклевају, кад, за три до четири недеље, вековно питање може бити решено.

То је било на очиглед турском консулу, на очиглед целој Јевропи; руски консул беше сматран као природни заштитник устанка, одбора и патриота.

У језгри, најбоље се може приказати ондашње стање духова и ступањ српске наивности овим речима капетановим, што их изрече једног вечера у „концилијабулусу“:

— Сад већ и ја видим чистину! Работа је договорна између Русије и Аустрије. Аустрија ће пристати да зарате Србија и Црна Гора; ако устреба, загазиће и она у рат, да се створи велика српска држава; не знам каква ће њој накнада зато бити, али, тек оне су се погодиле...

И капетан задовољно трљаше руке и снажно тапшаше по раменима све редом.

Ми ликовасмо као и цело Српство које се опијало речима.

Не прође много, а устаници не само што слободно прелажаху на аустријско земљиште, него још и оружани силажаху на тржишта. Турцима је Аустрија чинила свакојаке сметње. Поче долазити помоћ са стране.

Дође двадесет и пет шумадијских добровољаца са Љубибратићем. Па онда се десн још веће чудо. Гарибалдинци, до јуче проклето име међу аустријанцима, почеше гомилама долазити преко мора, под Дубровник и Боку. За њима наиђоше добровољци руски, чешки, словеначки, — Руси, махом голобради а већином нихилисте. Еле, настаде права „вавилонска кула.” Ћесарски полицајци друговаху са добровољцима и са устаницима. Повољне вести са бојишта бејаху свечано објављиване; ћесарски комесари братимљаху се и весељаху заједно са понајбољим патриотама...

Из Приморја не отиде много добровољаца. Говорило се, да су могобројни странци само на сметњу устаницима јер троше хране, а у томе је било нешто истине; говорило се, да је довољно да из свакога нашег краја буде само по који представник, а то је било оправдање за Цива, мене и осталу омладину, која оста у граду.

Али, кад наиђе последња четица руских добровољаца, (6. Августа 1875 године), с којима смо се ми шетали онога дана кад се искрцаше, па кад се уверисмо, да нас они нескривено презиру, нас младе патриоте, који се само рукујемо са туђинђинским добровољцима, онда већ не беше премишљања...

Циво и ја, са још неколико, решисмо се, да пођемо сутра дан са браћом Русима.

У очи поласка нас двојица проседесмо пред вече са капетаном и још неким на Пилама. Не само што не одадосмо нашу намеру, него се навлаш понашасмо тако, како ће се сутрадан, јаче истаћи наше прегаоштво.

Кад се, у вече, нас двојица упутисмо са капетаном, да га испратимо до куће, ја сам замишљао, како ће се он пријатно изненадити; како ће нас снажно поташати по раменима, стискати нам руке и викати: „бравос!” „бравос!”

Циво ме претече. Глумачким начином он стаде пред врата, пружи руку и свечано рече:

— Лаку ноћ, капетане! Збогом! а може бити збогом и за навек.

Капетан, који заиста не слућаше о нашој намери, полако изврати главу, пружи нам руке, али му оне клонуше, јер га спопаде његов горопадни смеј.

Обојица се увредисмо, те ја и заустих нешто опоро, кад ме капетан претече:

— Но, но, мени то није смешно. Ја.... али, молим вас, свратимо у кућу, да се разговоримо.

Пошто седосмо, он нас узе на испит, и кад дознаде све, и с ким ћемо и којим путем, капетан поче одвраћати Џива, јер вели стари ће кривити њега за то, а кориснији би за саму ствар било, да место своје личности жртвује неколико пушака и цебане, јер у људима није оскудица, него у оружју.

Како се мени није обраћао, просто као да ме и не беше, а како Џиво беше оборио главу, и ја се умешах:

— И ја сам вашега мишљења, капетане, али ја као самац идем. Дакле збогом!

Џиво поносито диже главу, па искочи и побеже.

Ја га стигох. Ходили смо ћутке. Кад дођосмо у његову улицу, где бејаше и поштанска кутија, он извади из шпага писмо и тури га рекавши: «ово је за оца. Сад је свршено! У три сата буди пред вратима (градским), где ће се и остали наши наћи. Лаку ноћ!»

У одређено доба бејасмо на окупу, сви у опанцима, са огртачима; четворица имађасмо револвере, а остали старинске пиштоље кремењаке, сваки је још имао у торбици цебане и хлеба.

Упутисмо се ка Русима, и затекосмо их пред гостионицом, у разговору са једим крупним Конављанином, с којим се ми бесмо погодили, да нам буде путни вођ до манастира Дужи, где се налазило преко две стотине добровољаца.

И Руси беху шарено одевени; било их је са црногорским гуњевима и руским кафтанима, са далматинским капама и јечермама; али сви беху снабдевени острагушама и револверима.

Одмах отидосмо око града ка требинском путу.

Пред Васовим магазином сеђаше један човек, који се исправи, кад се ми примакосмо. Мене подиђе језа, кад познадох нашег капетана. На глави му црногорска капа, на ногама опанци и широке шарене назувице, у које је увио своје плаве официрске панталоне. На њему беше блуза, (разуме се без знакова), а сабљу по козачки обесио преко груди; око струка широки кожни појас; на боку, у силају, револвер и ловачки нож; на рамену црногорска струка, а у руци дебела тојага, од прилике какву је носио Будалина Тале.

Сви се устависмо, кад он укрућен стаде пред нас.

— Капетан!.... зар он.... мили капетане!... драги господине! — заграјасмо прво ја и Цivo, па и остали наши суграђани.

Капетан одмахну руком, као знак, да није време сентименталности, поздрави по војничку, и рече малоруским језиком, (који прилично говораше, и који беше научио у Галицији.):

— Пенсионовани капетан Г. Желим вам бити друг, ако ме хоћете?

Руси, пријатно изненађени, редом се руковаше с њим, и одмах се весело упутисмо. Један од наших грађана, Влахо дрдрводеља, запева својим лепим тенорским гласом «Радо иде Србин....» а и ми му се придружисмо. Руси запеваше: «По чуствам братија ми с тобоју», — песму «декабриста»...

Докле смо ишли колским путем, капетан је ходио једнаким кораком међу првима, разговарајући се понајвише са једним руским официром, снажним човеком у најбољим годинама, који је нарочито иступио из војске, да дође у херцеговачки устанак. Од осталих седам његових земљака, двојица бејаху ђаци, тројица мањи племићи, један машиниста, а један, чини ми се, трговачки путник, сви из јужне Русије. Да вам узгред прикажем и нас остале: сем Цива, мене и дрводеље, бејаху ту још: К. доста имућан властелин дубровачки, без одређена занимања, па онда један католички богослов, (којега слабо познавасмо и који се ненадно придружи) један опанчар, један кафански момак и један мрнар.

Кад зађосмо пречицом, страшним, управ непроходним путањама кршне Херцеговине, куда је и Конављанину било тешко ступати, капетан поче изостајати и спотицати се.

«Еј, еј, рећиће он као у шали, пре тридесет и неколико година скакао сам ја овуда као коза, а сад!.... Ко би икад рекао, најпосле, да ћу ја већ видети ове стране.... Ха, — ха, и ха, ха, баш видети! Баш их лепо видети!»

И он седе на камен па брзо обриса дланом сузе, које роњаху испод наочара. Због њега морадосмо се тако често заустављати, и ако се он томе противио.

Ја и Циво почесмо слутити, у какој ћемо неприлици бивати због капетана.

Око два сата после подне, бејасмо на помол манастира, одакле се Конављанин врати.

Страже нас, без препрека, пропустише и ми уђосмо у манастир.

Око манастира, у порти, и по доксатима, у разним гомилама и положајима, видесмо што се ни у сну не снива! Готово све ношње јевропске беху помешане, чујаху се готово сви јевропски језици, било је ту калуђера са камилавкама, људи у шумадиској ношњи, Гарибалдинаца са црвеним кошуљама и необичним шеширима, Руса и других у црногорским гуњевима и и „лацманским” панталонама. Сем тога, ту се могла сложити најлепша панопија, која би престављала развитак оружја. Било је шишана, кремењача, цевердара, дубровачких средњевековних „тромбула”, острагуша, пиштоља, револвера, сабаља кривача и правих, копаља. Али, дајбуди, једна трећина беше без икаква оружја. Ми се снебисмо, због немарности, којом нас прихватише. Па онда, капетан, пропитујући за војводу, пође пред нама, да нас прикаже.

Војводин момак поведе нас у манастирску трпезарију, где га у сред великога дима нађосмо са још десетак главара. Један омален млад човек, јеврејског обличја, усред општег ћутања, писаше нешто, што му војвода казиваше.

Војвода нас љубазно прими, те, после неколико обичних речи, рашири руке и рече, гледајући преко свију нас.

— Шта да вам кажем, кад ето видите и сами! Ето нема ни оружја, ни џебане, реда нема никаква! Готово половина људи није од користи већ на сметњи. А ви, како сте ви с оружјем?

Онај руски официр каза, како је донео доста новаца, те се може набавити, што буде требало.

— Новца имамо и одвише, рече војвода, али каква вајда кад реда нема, нити га може бити!... У осталом, разговараћемо о томе касније, а сад извините, јер ево имам журна посла.

Ми се одмах разиђосмо. Руси отидоше да потраже своје, капетан да нађе Херцеговце. Ми нађосмо пред манастиром Шумадинце. Сви се окупили око једног младог, веома симпатичног тамбураша. Сви махом бејаху лепо одевени и весели, баш као и њихови другови Гарибалдинци. Брзо се познасмо. Тамбурашу беше име Влајко Шапчанин...

У сумрак се сетисмо нашег капетана, те га потражисмо и нађосмо у порти, где се живо разговара с једним средовечним крупним Гарибалдинцем. Око њих поседало десетак старијих Талијанаца, слушајући пажљиво распру, која се водила у неком талијанском жаргону.

Ко је онај господин? запитах ја лагано једнога.

— Мајор Р., бивши Гарибалдијев ађутант, одговори с поносом Талијанац.

Препирка беше стратегиске природе и као да се тицала напада на Требиње. Мајор је падао у ватру, бранећи своје гледиште, и уза сваку трећу реч викаше: «али, ја вас уверавам, *кептен*» — зашто ли га зваше «кептеном», кад се талијански каже капитанијо, бог ти га зна!...

Џиво, ја, богослов, властелин, каванар, мрнар и опанчар, ноћисмо поред огња са Шумадинцима. Влајко Шапчанин одликовао се не само као тамбураш и певач, него и као велики ђаволан, који нас је још дуго забављао. Ноћ ми је прошла као у бунилу.

Које доба беше, не знам, кад се диже велика граја, и сви поустајасмо. Грајући пођосмо не знам куд Проглушаваху нас разни узвици у више језика. Ми једва нађосмо капетана, који је, идући, као и они пред њим, једнако запиткивао, шта је ово? и на што је? — али је ишао за гомилом...

У свитање заузесмо положај, на падежу једнога брда. Кроз маглу назирало се Требиње, а под његовим бедемима комешао се црни мравињак. Дознасмо, да се то брдо зове Тројичина Главица, и да ће Турци јутрос у великом броју покушати да заузму манастир.

Капетан седе на један пањ, одупро лактове на кољена, лицем заронио у прегршт, па ћути. Нас осморица бејасмо око њега; Гарибалдинци одвојено, Шумадинци одвојено, па и Херцеговци и међу њима војвода.

Од једном настаде такав тајац, да се могао чути и најмањи шум. Ја сам чамао, измењујући са Џивом испод гласа неке несмислене примедбе. Богослов се крстио и шапутао молитве. Трже ме гром и страховити узвици. И кад скочих и видех дим из пушака, чух грају «напред», видех и чух Турке, опет сам у несвестици рекао: «откуд пуче гром.? Па без циља и засопке испалим свих шест метака из револвера...

Сунце беше већ одскочило. Капетана не видех. У опће беше поремећен пређашњи ред. После доста времена, које није баш најбрже текло, угледасмо капетана у једноме винограду, одвојена од војске од прилике на пушкомет. Он се окретао око себе, држећи голу сабљу у десној а револвер у левој руци. Близу њега лежаше неко. То је било као неко привиђење, јер како смо опет натраг бежали нестаде нам га испред очију.

Не умем вам испричати све, што је даље било, али пред подне стигосмо у манастир у забуни и збрци, каква се једва замислити може. «Турци бејаху сузбијени", — бар тако је ишло од уста до уста, а на свакоме, који то тврђаше, могло се познати, да тако говори што је од другога чуо. Говорило се да има око петнаест наших мртвих... Сви ми грађани бејасмо здрави читави, а одмах сви посумњасмо да је капетан погинуо. Војвода се препирао са главарима, па онда отиђе у манастир. Тада се чу, да је наредба, да се сви разиђемо, да идемо преко границе, па да се сутра дан рано скупимо у неком селу конаовском...

Мувајући се тамо амо, на самом уласку порте, затечемо једног Шумадинца, који плакаше и каза нам да је погинуо Влајко Шапчанин у неком винограду, где су били само он и онај „слепи капетан". Мени се стеже срце, те запитах, да ли није и капетан погинуо? Он ми рече да није, и да га је мало час видео, где седи на унутрашњим степеницама манастирским. И заиста, наиђосмо на капетана, који седаше исто онако као и пре боја. Ја видех, да су му панталоне испод десног колена крваве.

— За име божје, где сте? Та ви сте рањени? — повикасмо.

— Није ништа, огребао се мало... но па шта је? где је војвода? шта ће се сад? зашто смо се на врат на нос повукли?

Ја му казах, каква је наредба. Он побледе и устаде, као разјарен лав. Неко рече:

— Та за Бога, ваљда војвода и остали Херцеговци боље познају овдашње земљиште и шта треба чинити!.. Ја сам баш чуо од мајора гарибалдинца, да ће то бити нека стратегијска варка....

Капетан окрете нам своје лице саркастичним изразом и викну: «Заплеват, што каже Рус, на тога мајора. Заплеват на све», па онда додаде гласом, коме нема поговора: — Одмах, с ових истих стопа, хајдемо натраг!

Без збогом остај, нас деветорица, вођени једним младићем Херцеговцем, пођосмо истим путем, којим и јуче.

Пошто се одмакосмо, навалимо на капетана, да му рану прегледамо. Не беше опасно; зрно му је пробило лист, али, по свима знацима, не оштетило жила. Зависмо му убрусима рану, како смо умели, па онда с доста муке, стигосмо у прво село преко границе, где се пред грмом подуже одморисмо. Херцеговац отиде да најми једнога коња. Капетан седе мало подаље под једно дрво. Ми остали почесмо претресати догађај, у коме смо учесници били, и који нам више изгледаше као привиђења, него као истина. Сви, сем богослова, говорасмо у један мах, истичући сваки свој стратегијски таленат и планове за будућност. Тврдо смо уверени били, да ће до неколико дана Србија и Црна Гора ударити на Турску, и тако ће то питање бити решено пре Божића.

Богослов нас је немарно слушао, па кад дође на њега ред, изненади нас он својим мислима.

— Каква Србија, каква Црна Гора! Боље је да овако пролази. Прије ће се наканити царска војска да заузме Босну и Херцеговину.

На те речи капетан живо диже главу.

— Каква царска војска? — рече Џиво, забезекнут.

— Па војска нашега цара, да чија? Да није то у изгледу, зар би фратри око Неретве и у Попову Пољу бунили народ!? Та ја знам, да се око Габеле народ купи под аустријском заставом. Па зар би и царски официри смели се мешати да није тако....

— Уф! викну од једном капетан, хватајући се за главу, па се диже и лагано приђе ка богослову, те га запита, (опазисмо, да му нагло беше промукао глас):

— Збиља ви тако мислите?

— О, боже мој, како да не! рече простодушно богослов.

У томе, Херцеговац доведе коња, на којега посадисмо капетана.

Кад се мрак ухвати, капетанова огромна силуета изгледаше фантастично према обзорју. Растркани, погружени и ћутке ишли смо за њим.

Тешко ми је било помишљајући, како ћемо згодан предмет бити злурадом пецкању, ми, који пођосмо, да се боримо за српску мисао, који издржасмо читаву половину дана! Још ми теже беше помишљајући, каква кидања мора трпети јуначко и осетљиво срце капетаново; па онда и оно његово „заплеват” као и израз лица његова. . .

Што се гушћи мрак хватао, то је капетан на коњу све већи изгледао, докле, најпосле, та слика не доби такве размере, да изгледаше нешто надприродно.

И од једном мени се учини, да то на коњу не беше живи створ, да не беше она снага без очију једнога човека, него да беше један симбол, да, према мрачном обзорју, лебђаше: *снага српскога народа, снага без очију.*

Сутрадан око поноћи, у једној соби официрског одељења дубровачке војне болнице, један пуцањ разбуди болничаре и редногa лекара.

Људи дотрчаше и констатоваше, да је пенсионирани капетан Г., који је тога дана примљен био на лечење, умро од своје руке.

С. Матавуљ.

МУРАТОВО ТУЛБЕ

У дољи Косова равног, у жару пламене битке
Где Мурат положи главу и паде од сабље бритке,
Сад мир мртвачки влада.

Ту данас варварин-Черкез усамљен пољаном блуди,
И једнолику песму извија из снажних груди
Гонећи мршава стада.

Пусто почива Тулбе и над њим орлови круже,
А ветар пољаном душе и густе лелуја руже,
Споменик прошлости бурне, столећа минулих давно,
Осамљен сведочи тако за дело божански-славно.

*

Мир вам јуначки претци, што самрт примисте часно!
Мир вам на пољу смрти, где месец трепери јасно
И ноћ дубока влада;

Где данас варварин-Черкез усамљен пољаном блуди,
И једнолику песму извија из снажних груди,
Гонећи мршава стада.

Војислав.

ИЗ КАПЛАРСКИХ ПРИЧА

XVII.

Свети Арханђел Михаило

Били смо у резерви. Борба још не беше отпочела; шћућорили се иза једног узвишења, не познајемо ни где смо, не знамо ни куда ћемо. Забрањено нам да говоримо па или се очима питамо или тихо шапћемо. А сви једно исто питамо: где је непријатељ, с које ће нас стране напасти?

Час по час збирају се командири и нешто шапћу међ собом и показују руком овамо или онамо. По неки од официра успење се на брдо и разгледа нешто, па онда слази и дуго обавештава и показује прстом по длану, шири и скупља руке и објашњава положај данашње борбе.

А леп зимски дан. Сунце расуло хладне зраке преко беле зимске коре; тамо и амо прелива се кроз снег дуга; зрак се ломи у сићушна снежна огледалца и боји се час зелено, час плаво, час златно. Небо прозрачно. Кроз зрак пролети и весело зацвркуће по која птица преварена да је то пролећни дан.

У даљини диже се маглица, а где се отопило, овамо и онамо, пожутела и угашена травица и пољски цвет као да се отима да дигне главу; земља се пуши и, ослобођена покрова, тражи ваздуха и дише.

Кроз те процепе, видиш, промиче поточић који се под кором топи, а суха, ниска сламчица, која је под косом заостала на ливади, сише воду.

Нешто свеже, нешто свечано, нешто празнички у природи — као да је овај дан наменила покоју.

У даљини кроз чист и светао ваздух брда се јасно цртају, пољане покривене малим слојем магле што се дигао над загрејаним снегом, а из те магле, хеј тамо докле једва око допире, уздиже се једна мала звонара. Село је под маглом, а сељани се извесно иселили, јер ће преко њихових кровова заиграти кроз који час смртоносно коло неколиких хиљада што су покрили брда и шанчеве.

Гледам непрестано у ону звонару, која ми изгледа да се све више ближи мени, и светао дан постаде ми светлији, свечанији; а зрак ми сунчев топлије заигра пред очима и ваздух, неки пролећњи лаки ваздух опколи ме, у том ваздуху замириса ми босиљак и тамјан, и ја га почех снажно и лако да дишем ..... учини ми се да на звонари удараху тихо звона и оглашаваху службу божију.

Осетих неку лакоћу у души, и ноге лакше, и пушка и ранац и све на мени лакше, и поглед ми одморан а више снаге у мени, и ја бесвесно скидох капу и погледах весело око себе а све око мене беше ведро. Нисам ни запазио пушке већ само весела усхићена и побожна лица у мојих другова, а небо благо и милостиво. Први пут ми је изгледало као да сам се мало час умио и очешљао, и сви моји другови изгледаху као да су се тек умили и очешљали, и чисто ми дође да приђем командиру и да га пољубим у руку.

До мене Петар Томић, окренух се да га весело ословим, али, видим, и он скиде капу и крсти се. Ја га погледах, а он се као мало застиде, па вели и ако га не питам:

— Гледам, гледам већ поодавно у ону звонару, тамо доле у селу па ми се у један ма учини као да зазвони службу, а данас је Св. Арханђел Михаило, па се, знаш, прекрстих.

— Св. Арханђел Михаило?! — те замолих Петра да ми придржи пушку да се и ја прекрстим, али у том часу зачу се команда, мирна и студена:

— Мирно, у фронт!

А за тим дође напред и за брдом чусмо тешку рику плотуна и топова......

XVIII.

Ко је то?

Прекинула се паљба, непријатељ се повукао, а скоро ће већ и вече. О, кад ли ће већ вече за којим толико чезну сви, и они што су храбри били, и они што нису били храбри, јер једни су изморили снагу а други — душу.

Командиру довели коња. У борби је био на ногама, ишао је по редовима, храбрио је војнике, узимао је и сам пушку у руке. Узјаха коња и стаде на једну узвишицу преко друма, маше сабљом и даје знак да се онде збере чета.

Ветар силно хуче; коњу се повија грива, мекинтош у командира издиже се па га чак преко лица покрива, а он га муком скида, подмеће под ногу, закачи за седло и опет маше сабљом.

Прибирају се. Сад већ и поднаредник маше пушком и дозива, а већ их има двајестак око њега. Придолазе један по један лењо, тромо, посустали; фишеклија откопчана, овом се опанак одврз'о, онај се мучи са пушком, нешто му се исквари ла; онај завукао прст у опанак, вади неки трн; један се крсти; други распитује нешто; трећи изручио из чутуре оно мало воде па се попљуснуо по лицу и као умио се мало; четврти се потпасује: пети чисти од блата како је лежао у ланцу. Сабраше се сви и погледују се задовољно као да би хтели рећи: е, сви смо ту, изнели смо и данас главе, хвала Богу!

Поднаредници стављају у ред, а војници довикују се појединн и поздрављају се, а командир погнуо само главу, брани се од ветра и притискује шаком капу на глави и нешто ћути и не обзире се на фронт. Кад диже главу, сиђе с оног узвишења, приђе ближе чети и рече, без команде, без оштрине, да се преброје.

Поче с десног крила: Први, други, трећи четврти..... па оде на лево крило.

— Је ли последњи беспарни? — пита командир.

— Јесте господин поручик! — одговори левокрилни каплар.

— Сто шесет и три, то једног нема?.....

Сви ћуте.

— Водници, вама кажем — осече се мало поручик — једног нема.

Водници се згледају, војници се промешкоље, прегледају се, прошапуташе нешто, али — нико ништа не одговара. Ветар све бешњи, хоће да понесе поручника са коња, он нестрпељиво и љутито осече:

— Водници напред!

Изађоше четир поднаредника. Он се окрете првом, оном са десног крила који у једно заступа и четног наредника.

— Поднаредниче, колико је јутрос људи било? —

— Сто шесет и четири, господин поручик! —

— Е где је један сад?

— Један је погинуо, господин поручик — писну један глас из задње врсте.

— Погинуо? ко је то?

Сви ћуте, нико не одговара. Командирово стрпљење дође до краја.

— Водници, одвојте водове и пребројте сваки свој вод.

— Одвојише се водови и отпоче опет: Први, други, трећи.....

Приђе поднаредник другог вода:

— Господин поручик, у моме воду нема једног.

— Ко је то?

Поднаредник ћути. Командир натуче мало јаче капу на чело и подиже десном руком браду до уста па поче да је гриска. Мора да је био као ватра љут. Не рече поднареднику ништа, али га тако љутито одмери од главе до пете, да поднареднику задрхта горња усна. Командир приђе сам другом воду.

— Војници, ко је тај што је погинуо из вашег вода?

Војници се згледаше; мере један другог; питају се очима, па почеше и гласно да се питају: Ко је то? Знали су добро да је један погинуо, али се нико није могао да сети, ко то беше.

Командир љутито ободе коња па пође напред и довикну за леђима чети „Вољним кораком, напред!“ а поднареднике и не погледа нити им рече да оду на своја места. Они отрчаше на своја места, чета се крену у пореду и сад се просу општи шапат, пропитивање, жагор, свађа, а кроз све то чујеш само овамо и онамо питање: Ама, ко је то?

Водник другог вода покуњен, зна шта га чека, па све ић да се сад сети, кога му од људи нема. Он је дабоме сву кривицу просуо на капларе, каплари на редове и тако, иде се понајлак са свађом, са лармом, са препирком, али се нико не може да сети, ко беше то што је погинуо.

Целу ноћ није водник проспавао, био је као убивен.

Сутра дан ме пљесну поднаредник по рамену.

— Па знаш ли, болан, ко је то што је погинуо?

— Ко?

— Па Срећко, болан, онај из друге врсте, онај мали.

— А а а... јес Бога ми! — учиних ја.

Бр. Ђ. Н.

ОТРОВ

РОМАН АЛЕКСАНДРА Л. КИЛАНДА*)

ПРВА ГЛАВА

Мали Марије седео је мирно и тихо на својој клупи. Његове превелике смеђе очи давале су уском бледом лицу плашљив изглед, и кад би био изненадно шта запитан, муцао би и одмах би поцрвенео у лицу. Марије је седео на претпоследњој клупи, нешто погнутих леђа; јер није било наслона а било је строго забрањено наслањати се на позадње столове.

Разред је имао час земљописа од једанаест до дванаест сахата топлога августскога дана после распуста. Сунце је обасјавало башту ректорову и четири велике јабуке на малом дрвету. На једноме прозору биле су спуштене плаве завесе, а на другоме био је Аврам себи наместио духовит сунчани сат са цртама од мастила по прозорској дасци. Баш се занимао тиме, да друговима, који га питаху, које је време, отелеграфише, да је једанаест и по.

„Више вароши“, рече адјункт**) са катедре и дуваше у гушчије перо. Имао је слабост да реже гушчија пера, и у свима разредима, у којима предаваше, налазила се прилично лепа збирка пера за писање, којима се нико није служио сем ректора. Па ипак је адјункт Боринг имао живу муку, да их одржи у реду. Јер се врло често дешавало, да је по који неваљао ученик покупио пера за време одмора, да их замочио у мастионицу и дотле њима мешао по истој, док се врхови нису искривили на све могуће стране и док пера не беху пуна мастила. Кад би по том

---

*) Александар Л. Киланд, а правим именом Рихард Ланге, рођен 8. фебруара 1849. године у Ставангеру, даровит је норвешки реалиста. Одликује се јаком психологијом и суштом истинитошћу. Издао је прво три збирке својих новела од 1879—1882 године, а по том се појавио и својим романима: „Гарман и Ворзе“ „Радници“, „Лађар Ворзе“, „Отров“, „Фортуна“, „Снег“ и т. д. Његови радови нашли су доброга одзива у свему образованоме свету, нарочито пак они у којима слика приморски живот својих земљака. „Отров“ који са „Фортуном“ чини целину, самом темом заслужује озбиљну пажњу, коју обрада још више подиже.

Преводилац.

**) Звање, које одговара предавачима у нас.

Боринг опет дошао у разред и кад би повикао: „До врага, ко је опет покварио моја пера?“ одговорио би редовно цео разред: „Господин Албом!“ Јер било је познато, да се нису могли трпети адјункти Боринг и Албом.

Боринг оструга пера и одува танке беле, и мастилом оцрњене спирале преко катедре. „Више вароши“ — затим промрмља неколике псовке Албому — „више вароши, више вароши!“

У разреду се није чуло ништа више јер данас је био ред најдоње клупе, а из ње се никада није чуо одговор. То јо била позната ствар; али тек реда ради била би и она свакога месеца испитана, да би они, који у њој седе, могли добити у дневнику своје најгоре оцене. А оно пола туцета ђака, што је седело у тој клупи, ни мало није изгледало да се кида, да што одговори или не, те се нико из предњих клупа и није излагао опасности, да им што дошапће. Само једини онај, што је сад био на реду, седео је немирно и чупкао је мапу, која лежаше пред њим затворена на столу. Јер за време испитивања морали су онај, који се пита, и онај до њега да затворе своје атласе.

„Земљопис није никаква вештина, кад човек има мапу“, говорио је Боринг. Са свим преко обичаја био се данас спремио дугачки Толајв, научивши вароши у Белгији: прочитао их је два пута код куће и једном у школи. Али тишина, која би завладала разредом сваки пут, пошто би адјункт изговорио: „Више вароши!“, врло слабо сећање на белгијске вароши, пошто је поменуо Брисел, и за њега необична прилика, да зна одговарати, све то причини, да занеми, ма да је сигурно знао бар још једну варош — он понови тихо у себи име, али се не усуди, да га изрече; можда је било погрешно, па би се као обично само изложио општем подсмеху, те је свакако било боље да ћути.

Остали ђаци најдоње клупе чекали су са тихим пркосом своју судбину. То су билч највећи и најјачи у разреду: били су намерни, да се посвете морнарскоме животу, па су се слабо кидали за оцене. Само један међу њима држао је свој земљопис испод стола и прочитавао је белгијске вароши и оно, што је даље било на реду.

Мали Марије седео је привидно са свим мирно на својој клупи, његове крупне очи пратиле су пажљиво наставника, док се међу тим испод стола бавио нечим, као да везује чворове око нечега и као да их свом снагом притезује.

Сав разред зујао је тихо за време топлога подна и сваки је за себе био у послу. Неколицина нису радили ништа, седели су с рукама у џеповима и зверали по ваздуху: један је писао латинске речи иза читавога брда од књига: један је наслонио главу на руку и спавао је слатко; други неки седео је на прозору и посматрао оне четири јабуке ректорове, размишљајући, колико ли их може бити с друге стране, до које не допире његово око, и да ли би му пошло за руком, да пређе преко зида једне вечери, када се буде смркло. Два ђака наднели су се над једну мапу Европе, и пловили су по њој лађама од иверја, које су одсекли оздо са стола. Жесток југ дуну кроз канал, тако да су „Фреја“ и „Породична нада“ морале обићи са севера око Шотске. Али доле на Гибералтару био је други заузео бусију са дугачком писаљком, коју је био замочио у мастило, и која је имала да представи алгирске гусаре.

„Више вароши — више вароши!“

„Намур“, рече Толајв изненада.

Сав се разред зачуђен окрену, и у претпоследњој клупи нађе се један тако неучтив, да загледа под Толајвов сто, да види, не држи ли овај свој земљопис на коленима.

„Намир — а не Намур“, рече адјункт мргодно и загледа у књигу, што лежаше пред њим; „али не, још није ред на њу. Има — стан’ да видим — има још три вароши, пре но што је ред на ону, што си је казао: које су то три вароши? — Дакле, које су то три вароши?“

Толајв пак био је дошао до краја са својим знањем, и обузе га млитав пркос, тако да и не примећаваше, да је адјункт непрестано понављао своје питање и да је при том дувао у гушчије перо.

Мали Марије пак као да је међу тим свршио свој тајанствени посао под столом, јер од једном добаци нешто ономе до себе, па сакри по том лице своје рукама, тако да су његове очи погледале час овога час онога. Сусед дотури оно, што је добио, своме суседу, и тако то прође кроз цео разред; неки се смејаше, неки очуваше своју мирноћу, као да су то навикли, испратише оно даље и продужише оно, што су и до сад радили.

Аврам се занимао поправком свога сунчанога сахата на дасци од прозора, и кад му његов сусед добаци плави грумен, наљути се. Он је врло добро познавао пацове, што их је Марије правио од своје плаве џепне мараме, те ово чудо баци у разред и не осврћући се. Али се догоди, да је пацов пао баш на Шпанију и да је на земљу оборио и гусаре и оне две трговачке лађе, док су она двојица, који су тукли љути бој под Гибералтаром, скочили на клупу. Они узнемирише адјункта: те узвикну: „Шта је то?“

„Пацов,“ зачу се на један мах. Али кад Маријев познати пацов подигоше за реп са патоса, прсну сав разред у смех: јер Марије бејаше признат вештак у грађењу пацова, нарочито су му испадале за руком уши.

Адјункт се наљути: „Ти се опет заносиш с твојим глупим пацовима, Марије; баш ми се чини, да ти није више време таквим детињаријама.“

Марије опет доби своју мараму па се шћућурен даде на посао, да развезује чворове; па ипак је по кад кад морао притајити по који осмејак; беше сувише смешно, кад је Аврам бацио пацова.

Адјункт погледа на сахат. Час је готово био прошао; он остави своја пера, одува све са катедре, затвори ножић и узе књигу. „Дакле, Толајв, ти баш ништа не знаш, ти у осталоме никад ништа не знаш, — А ти, Рајнерте, знаш ли ти да ми побројиш вароши у Белгији после Брисела — Намир смо већ поменули, дакле — више вароши, више вароши! Дакле ни ти? Не знаш,разуме се. А ти, Серензен! Више вароши у Белгији после Брисела, дакле! Тако!“

Служитељ отвори врата и јави, да је час избио.

„Да да, тако је. Ту седимо час по час и трошимо своје време ради оних лениваца тамо доле, који неће ништа да уче: вама нема другога лека сем силних батина, а њих бисте и добили, кад бих ја имао о томе да решавам.“

Затим им брзо записа у дневник оцену „прилично“ и кроз ларму, која се изроди у разреду, викну: „Други пут до река у Француској“.

„Реке у Француској“, понови разред. Редар повуче ноктом знак у својој књизи: Аврам први начини велики заушњак на листу: два брата, који се служаху једном књигом, немирно трчаху тамо амо, да се тачно известе, докле им је задато.

„До река у Француској,“ викну Рајнерт и намерно начини велику мрљу од мастила у своју књигу као знак, па по том затвори књигу, притиснувши је, да се што боље улепи. Марије га гледаше уплашено и зачуђено.

После дванаест сахата имао је разред да се подели. Реалци, у које је, разуме се, спадала сва најдоња клупа, оста на часу енглескога језика, а Латинци узеше књиге и пређоше у другу школску зграду. Нижи разреди, који су овде били смештени, свршили су у дванаест сахата предавања, те Латинци за последњи свој час заузеше једну од ових просторија. Латинци с Аврамом на челу — на броју њих осам до десет — прокрчише себи пут кроз вреву малишана, који покуљаше у ходнике и на степенице.

„Fi donc!“ викну Аврам, кад једва једном доспеше до своје собе на другоме спрату, „овде се мора добро проветрити“. Отворише све прозоре, и неколицина од малишана, који су се задоцнили и занимали са својим књигама, бише немилосрдно избачени у ходник. Због ове егзекуције малишани би на пољу увек подигли страшну вику, али се Латинци нису бринули за то; они би затворили врата, и Мартен, с надимком Трбух, остављен би био пред њих као стража. Јер обесни малишани, уздајући се у своју многобројност и у прибежиште степеницама, гураху се на врата и дрмаху кваку.

Редар, који је увек држао храбре беседе, предложи, да сва војска Латинаца учини испад: али расположење није било ратничко. Аврам је седео на катедри и покушавао је, да развали браву: хтео је да прегледа дневник малишана. На један мах зачу се на пољу јасна победничка вика. Мартен Трбух ошкрину мало врата и очајнички довикну пријатељима: „У помоћ! ухватили су нацовскога краља.“ Аврам слети с катедре, остали полегоше за њиме, а редар последњи: мали Марије пао је непријатељу шака.

Мали Марије беше мезимче Латинаца: није био већи него ли осредњи између малишана и изгледаше да је крај с његовим растењем: зато је увек био под стражом. Али данас су га заборавили, док је тражио своје преко потребне му речи и прибелешке. Па кад је сад дошао до разреда и кад је хтео ући к својим друговима, ухватише га тридесет малих црних руку за руке и ноге и одвукоше га испред разреда; и сад се потуцао мали Марије међу својим непријатељима, између којих се таман толико помаљао, да су се виделе црне очајне очи и две танке руке, којима је млатарао по ваздуху. Они други пак мували су га и штипали, вукли га за косу и за уши и бацали му његове рођене књиге о главу, тако да су његове речи и прибелешке као лишће летеле по ваздуху.

То пак брзо престаде, кад излетеше Латинци; малишани су одбијени и нестадоше иза врата и низ степенице, а Марије, ослобођен, би уведен у разред. Али тек што затворише врата, зачу се у ходнику опет вика малишана

„Освета!“ викну Аврам.

„Јест, освета, освета!“ понови редар и повуче се.

„Ти ћеш бити разгневљени Ахил!“

„Хоћу“ одговори Марије, а засијаше му очи.

Кад год би Марије био разгневљени Ахил, седео би на Аврамовим плећима и ударао би одавде немилосрдно једним дугачким лењиром по главама својих смртних непријатеља.

Латинци се латише оружја. Латише се лењира, који лежаху на рафовима: праћкаши и стрелци снабдеше се кредом из сандучета на табли, па чак и редар узе са свим мали лењир, којим махаше тамо амо бадрећи жестоко остале, сакривши се иза катедре на другом крају собе.

Аврам брзо смисли план. Када разгневљени Ахил буде дао знак, има да почне убојна вика. Мартен Трбух отвориће брзо врата. стрелци и праћкаши избациће силу стрела и камења, по том ће се коњица и за њима тешко наоружани копљаници бацити међу непријатеље, па их пресећи од главних степеница: по том биће лака ствар, малишане са свим у тишини ухватити и појединце погубити. Све је било спремљено, и у општем узбуђењу нико и не обрати пажњу на то, да се на пољу све умирило. Разгневљени Ахил баци се на коња и на мах заори се једногласно страшна убојна вика Латинаца. Мортен брзо отвори врата, сила избачених метака помрачи ваздух: hastati et principes потрче у напред, али испред свих разиграо је разгневљени Ахил свога коња, машући тешким копљем. Али тишина — изненадна као гром из ведра неба, нема и несрећна као да долази из Хада — учини на мах крај звекету оружја и прикова на месту на победу навикнуте чете Латинаца.

Јер усред широм отворених врата стајао је мали, дебели човек у закопчаноме. сивоме капуту, са зеленом капом на глави и наочарима на носу; на сред прсију имао је велику мрљу од креде, коју му начини добро нанишањени праћкашки метак. Без и једне речи гледао је час у једнога час у другога. Редар је већ одавно седео на своме месту задубљен у своју граматику: праћкаши испустише креде, тешко наоружани копљаници држаху лењире на леђима; разгневљени Ахил пак повуче ноге у назад, сав се скупи и спусти се као јеж са Аврамових леђа.

„Јест, ја ћу вас научити“, викну на послетку ректор, кад је дошао до гласа: „ја ћу вас научити, да дигнете таку ларму и галаму и да терате таку обест! Шта је то било? Ко је од вас био умешан? Ту се мора примерно казнити! Је ли ти, Брoше, да ниси био и ти помешан?“

„Нисам“, одговори редар смешећи се богобојажљиво.

„Марије! Марије, ти си био умешан,“ викну ректор горко, јер Марије био је његов љубимац: „како ти је тако што могло доћи у памет? горе на леђима Аврамовим — шта? шта си ту тражио? Одговори?“

„Ја сам представљао разгневљенога Алиха“, одговори мали Марије дршћући и погледа га укоченим погледом.

„Тако, тако — хм, ти си дакле представљао разгневљенога Ахила: јест, ти и личиш на њега, таквога сам баш себи и представљао“. Ректор мораде прићи прозору, да се не би насмејао; али сав разред одмах разумеде да је бура прошла. Па ипак су стајали кисела лица и слушали говор, којим их ректор караше, пре но што је потражио наставника, коме је био ред да пази на мир и ред. Јер била је јасна ствар, да се такав неред не би могао десити, да није дотични наставник био занемарио своју дужност.

А како се слатко зарадовао адјункт Боринг, кад је могао ректору рећи, да је ред био на адјункта Албома, али да је овај, у колико му је познато, прешао преко пута у Атенеум да чита новине.

ДРУГА ГЛАВА

Мали Марије био је Аврамов најбољи пријатељ, а Аврам био је идеал малога Марија. Они су обично радили заједно свој задатак у Аврамовој соби, и Марије би се јамачно врло тешко још одржао у школи, да није имао у овоме ослонца. Јер он је био врло заостао у свима предметима, изузевши латински. Латински беше његова струка и њега је знао добро. Није било облика, није било неправилности, није било правила или изузетка, па ма био скривен у најдубљој бори Мадвигове врло простране граматике — требало је само запитати Марија, он је све то добро знао.

Одмах од првога дана, кога је ректор свечано ђацима дао за промену per mensa, одликовао се Марије. Ректор је баш лично био код његове матере и рекао јој је, да ће ићи малишану на руку, ако хоће да се ода учењу: ректор јој обећа, да ће за њега наћи бесплатно место у школи и да ће га и доцније имати на уму.

То је било матери велика радост и велика помоћ и она утуви сину, каква је то милост од ректора, да ће да штудира, ако до чега дотера у латинскоме, јер од тога је зависило. Па с тога упути се свака реч из ректорових уста правце у његову главу и утврди се ту као клинцима прикована.

Ма да је пак његова глава била пространа, па и нешто одвећ велика према телу, ипак мало по мало беше у њој мало места за све оно, што је требало да стане у њу. Ректорово латински сувише се рашири, заузе сву његову моћ схватања, утроши све памћење и рашири се као боца у бајкама, тако да је са свим прогутало клице интереса, чежње за науком или радозналости, које се још појавише и он је — као што ректор поносно говораше — постао коренитим Латинцем.

Ректор је ишао тамо амо по разреду и трљао сав задовољан руке, док Марије одважно изговараше дугачке облике и наставке, на којима би други могли скрхати језик, не грешећи и не запињући нигде, а гледајући непрестано у ректора и везујући у своју мараму чврсте чворове: Monebor, moneberis, monebitur, monebimur, monebimini, monebuntur.

„Добро, дете моје, врло добро,“ говорио је ректор и није могао појмити, како то Марије тако зло стоји у другим предметима. Сви су се наставници тужили на њега и ректор је по кад кад морао бити строг према своме љубимцу, морао га је опомињати и карати, шта више он је неколико пута рекао коју и о бесплатноме месту и о опасности да га Марије изгуби. Али се све то заборавило, када би Марије за тренутак погодио какву тешку конјугацију и кад би га ректор помиловао по лицу са речима: „Добро, добро, мали пријатељу, биће боље и с математиком и с осталим, када будемо мало већи и кад мало постанемо снажнији. У латинскоме си ти мали професор.“

И збиља се ректор бавио частољубивим заносом, да од Марија начини што велико, што учено, нешто као Мадвиг; он је сам по том хтео бити задовољан тиме, да се он призна за онога, који је повео ово дете и овога младића Парнасу. Марије напусти све, и не мислећи чему то води. По једнодушном мишљењу свих наставника и другова био је он до крајности детињаст; и да није било латинскога ради, никад се не би толико понео у школи.

С тога се изложио опасности, да у неку руку буде мученик целога разреда — да га није узео под заштиту Аврам. Аврам је био јак дечак и врло ваљан ђак, уз то је уживао извесни углед као син професора Левдала. Марије се Авраму често у себи дивио, а кад га је овај узео себи за пријатеља, био је ван себе од радости. Кад би дошао кући матери, говорио би само о Авраму, а кад су заједно седели при раду, био је непрестано очаран. Аврам пак узео је себи за друга Марија с тога, што је госпођа Левдал једнога дана рекла, да је мати малога Марија врло несрећна и самохрана у свету. Ове су му се речи дубоко урезале у душу и када је после тога једнога дана видео, да Марија дирају његови другови и нападају остали разреди, истаче се од једном њему за браниоца, и потраја само неколико дана, а они постадоше нераздвојни другови.

Аврам није имао ништа противу тихога обожавања, које му указиваше Марије; томе придође и околност, да је био већ пола године без наде заљубљен и да му је сада била велика утеха, да своју чежњу, своје јаде, своје наде и своје очајање излије у верна прса малога Марија. Овај га је слушао с немим дивљењем. Он је до душе пријатеља много ценио; али да је тако велики, тако узвишен, заљубљен, заиста несрећно заљубљен, то је било више него ли што је могао схватити мали Марије и то га баци у још бесконачније дивљење. Чинило му се, као да и он сам расте носећи у пола судбоносну тајну; и кад би *њу* срео на улици — она је била једна од одраслих кћери проте Шпаре — упро би своје крупне, смеђе очи у њу, пола прекорно, пола тајанствено.

Једном по подне дође Марије да ради. Аврам је ту седео, наслоњен главом на руке, зверао је у сто и као да није ни приметио, да је неко ушао. Марије му полако приђе и стави му руку на раме. Аврам се збуњено тргне, не могући се прибрати. Али га Марије погледа својим крупним влажним очима погледом пуним саучешћа, да је то годило љубавнику.

„Јеси ли је данас видео?“

„Не говори о њој! Не спомињи ми њенога имена! Чујеш ли, Марије! Ако си ми пријатељ, закуни ми се, да никад више нећеш поменути њенога имена — закуни се на то!“

„Заклињем се,“ шапуташе Марије потресен.

Ово умири другога. Он седе, покри лице рукама и уздисаше. Тако су седели неколико минута. На послетку рече Аврам с муклим, необичним гласом, а оборене главе: „Она ме је невернички обманула; све је свршено — она се верила!“

Марије тихо узвикну; али није смео више питати због заклетве.

Опет после мале почивке зачу се млитаво и немарно из Аврамових уста: „С телеграфистом Ериксеном.“

„С њиме!“ узвикну Марије; „он се два пута јавио за испит зрелости и оба је пута сјајно пропао.“

„Је ли то истина? Марије!“

„Истина, као што је извесно, да сам ја сада крај тебе! Мати ми је сама то причала; она га познаје.“

Аврам се насмеја презриво. „Нећу да га убијем, Марије.“

„Зар си се на то био решио?“

„Прва моја замисао била је крв — он или ја. Али сад ћу се осветити на други начин.“ Он затури назад своју косу, узе књиге са столице и баци их на сто: „Почећемо са математиком, ни речи више ма о чем другоме!“

Дадоше се тако на математику, да је Аврам, који је схватао доказе, исте прелазио и објашњавао. За тим је свакад запитао: „Разумеш ли?,“ на шта је Марије увек одговарао: „Разумем.“

Али то је била лаж; он никада није ништа разумео у математици, а најмање данас.

Кад су свршили све задатке за сутра дан, затвори Аврам и последњу књигу и рече: „Тако ћу се осветити!“

Марије је зверао у њега и у књигу.

„Радом — наравно! Па када се са универзитета вратим с одличном сведоџбом, па можда и одликован, па када је онда будем срео с њеним белним телеграфистом, онда ћу је погледати, као што већ умем ја да погледам, као што знаш, — и то ће ми бити освета!“ Аврам са свим набра обрве и погледа укочено у Марија и овај осети, да ће то бити најстрашнија освета

„Ето матере“, рече Аврам; он зачу, како се отворише врата од собе његових родитеља, коју од његове собе раздвајаше само узак ходник. Госпођа Левдал уђе са тањиром, пуним јабука и ораха.

„Добро вече, Марије, како ти је матери?“

„Хвала Богу, сасвим добро“, одговори онај и подиже се нешто збуњено.

„Прихватите се сад, децо; учинило ми се, да вам је потребно опорављење после све сухопарне мудрости, што је морате да савладате, јадници!“

Говорила је бергенским дијалектом, брзо и звучно и осмејкиваше се, гладећи косу Авраму, који је још опомињао на очајнога љубавника. Госпођа Левдал беше врло лепога младалачкога изгледа и увек се заносила тиме, да дугачкога петнаестогодишњега дечка туђинцима престави као свога сина. Кад се Карстен Левдал вратио из Париза са најсјајнијим сведоџбама тамошњих очних лекара и с европским манирима, удала се с места за њега, пре но што је напунила двадесету годину; он је био четири до пет година старији.

Госпођа Левдал седе међу дечаке и поче јести једну јабуку. „Какве су вам спрдње опет задали за сутра, де да чујем.“

Аврам изброја: „Грчки, Латински и Математику!“

„Ух“, рече госпођа Левдал, „Грчки, то мора да је нешто страшно!“

„То је Омирова Илијада, то су песме о грчим борцима пред Тројом“, рече Марије живо; он није био навикнут, да чује такав говор о класичним студијама.

„Зар ти не верујеш, да мати зна, шта је Илијада?“ рече Аврам и Марије се сав зацрвени.

Госпођа Левдал пак баци поглед на сина и чињаше се, да не види забуну Marијеву. „Па какве ће користи бити од тога,“ настави она, „што ви непрестано читате о тим Грцима? Ја до душе не знам, какви су онда били, када су стајали пред Тројом. Али слушала сам чешће од лађара, који су долазили у нашу кућу моме оцу, да нигде на свету нису нашли таке лукаве ниткове као што су Грци. Као да ми у давнини нисмо имали исто тако добрих па и бољих јунака. Где је Споре?*)

„Ето га иза тебе у рафу.“

„Јеси ли га сада прочитао?“

Аврам подиже руке као да се одбрани од ударца.

---

*) Споров „Хајмскрингла“, историја норвешких краљева (1176. год.)

„Јест, хоћу да те једном ударим, ти јадни Грче“, повиче госпођа Левдал и баци се на њега, да му рашчупа косу; али се Аврам брањаше и рукама и ногама, а Марије се смејаше, да је готово пао под сто. Бој се сврши тиме, да је госпођи Левдал густа плава коса пала преко очију и ушију, да се скрха брош и изгужваше наруквице; Аврам ликоваше јавно, Марије у тишини.

„Одите“, рече госпођа Левдал, пошто се опет уредила, сад да прођемо добро кроз норвешку сагу.“

„Ах немој, мати! Милост!“

„Никако, сад ћеш за казну, што си тако занемарио старога Снору, сам да чујеш, каквога је кова.“ И сад поче да им чита — а читала је ванредно, пошто је била добро позната са стилом саге и пошто се њиме заносила. Јер код њенога оца, богатога Аврама Кнора у Бергену, састајали су се за њене младости, сви, који су под започетом плаво-жутом* реакцијом дисали норвешки и акнорвешки.

Ту су се скупљали чврсти лађари и првобитне природе сваке врсте — врло шарена мешавина, али сви правога норвешкога кова; скупљали су се ту и први језикоборци,**) одушевљени али ипак ћутљиви, тврдоглави момци с одвратним оковратником, у ниским панталонама са рожаним дугметима. Само по неколико речи излазиле би из њихових уста, али то су биле озбиљне и важне пророчанске изреке а из дубине народнога духа. Јер у њиховом пуноме срцу горела је љубав к отаџбини, слободи и народу, горела је свом немирном сумњом само у пола схваћене љубави. Били су огорчени и непомирљиви, што никада нису били у извесности, да су са свим на правом путу; али су били постојани и верни, јер им је говорио неки унутрашњи глас, да је стало до тога да буду постојани. Међу таким људима одрасла је Венке Кнор: она је била њихова вила, па била им је и више него ли то. Њена се породица одавно била настанила у Бергену и предавала је с колена на колено такву љубав к отаџбини и такво расположење к народности, чврсто и за борбу готово, како се само налази онде, где је побеђена страна крв. Венке Кнор била је испуњена националним одушевљењем: била је готова на сваку жртву за слободу и народ, одевала се у одело које је сама изаткала, познавала је језике „бораца“; једина јој је брига била, да се не тражи више.

Па сад се једнога лепога дана испросила за новога професора Карстена Левдала, који је пре свега припадао старој читоданској чиновничкој породици, и о ком се уз то ништа више није знало, него да је на универзитету био уживао нарочиту пажњу и да је био врло омиљена личност у забавним круговима престонице.

Каква брига и какво разочарање се тад појавише! То је био пораз и за саму народну ствар: најревноснији називали су то земаљском бедом.

---

*) Шведском.

**) Име нарочитој струји у норвешкој књижевности, која је рада да супротно данском званичном језику из народног диалекта створи општи језик.

Ма колико да је сваки поједини од нежењених језикобораца и слободњака желео, да она буде његова, ипак би куд и камо радије уступио ма коме од својих другова ову *вилу*, него ли да се она пода таквој будали и варалици као што је Карстен Левдал. Ово се расположење огледало и у шест од оних двадесет и једне песме Венки Левдал, које су отпеване за свадбеним столом.

Што га је пак узела, дошло је отуда. Она се једне године бавила у отменом кварту Кристијаније, а преко зиме се ту бавио двор са свима шведским обичајима и т. д. Па када се баш тада врати кући Карстен Левдал у сред ове вреве — лепши, елегантнији, интересантнији него ли сви други, па уз то још Норвежанин, чија је норвешка природа дугим бављењем у иностранству добила већу свежину, тада се учини Венки Кнор, да је ту најлепше сједињење онога, што јој је од куће било мило, и оне европске углађености, која јој се допала у престоници. И тако су се верили и венчали.

Али не потраја дуго и она се увери, да се преварила; стари јој пријатељи нису више безусловно веровали, ма да је у срцу остала непромењена, подједнако права Норвежанка, и подједнако неустрашива у своме слободоумљу. Али наста још горе, када су се преселили у малу старога укуса варош, где се нашла са свим усамљена међу пријатељима свога мужа. Нарочито пак, када би као вечерас читала ствари, које су је живо опомињале на круг њених идеја из младости, осећала би на себи притисак — као да слути, да овај расцеп у њеном животу не може водити добру.

Аврам се из почетка кезио према Марију, али на скоро се замисли о тешкој својој судби. Марије пак слушао је пажљиво; јер се осети обузет овим силним ударцима на десно и на лево, овим вечитим немиром с мачем у руци — баш као и његов живот међу његовим непријатељима у разреду.

„Ето оца“, прекиде је Аврам.

Госпођа Левдал ућута, када он уђе; али ипак у себи дочита одељак, пре но што је затворила књигу. Професор је био без капута и посувраћених наруквица, и брисао је руке о пешкир. „Добро вече, децо! Шта им то читаш, Венка?“

„Снора!“ одговори Аврам оцу са извесним осмејком.

„Е, могао сам мислити. То је збиља нешто ваљано за образоване младе људе.

„Јунаштва наших храбрих предака?“ одговори одмах госпођа Левдал.

„Јунаштва — шта! Убице, лопуже и паликуће — то су били. Не, радије ћу да слушам о брзоногоме Ахилу или о Хектору, који се игра с коњем. Јел’ те, децо?“

„Јест,“ узвикнуше једногласно Аврам и Марије.

„Ах, не марим ни да одговорим на то,“ рече госпођа Левдал и остави књигу на њено место. Професор настави ходати између своје и Аврамове собе преко малога ходника; ћеретао је и шалио се, како је то обично чинио, када се пресвлачио. Госпођа Венке излазећи рече: „Хоћеш ли скоро доћи к мени у моју собу, Авраме? Добру ноћ, драги Марије, поздрави мајку!“

Кад је и Марије отишао, рече професор: „Красан је дечко овај мали Готвалд. Чудновато је, како је ваше пријатељство постало искрено у последње време.“

„То је мој најбољи пријатељ“ рече Аврам нешто непоуздано.

„Најбољи пријатељ!“ понови отац смејући се; „та пријатељства на живот и на смрт, која се тако лако склопе у младости — добро познајем. Срећом већином из њих ништа не бива. Срећом — велим — јер би било врло неугодно, нарочито за оне међу нама, којима је суђено да далеко напредују у животу, кад би такво детињско пријатељство збиља обавезало на живот и на смрт.“

Аврам је изгледао, као да не разуме добро оца, а онај настави: „Ђаци су до душе равни, или бар од прилике равни; али кад њих отпусти школа, распу се по животу и живот их врло брзо разједначи. На замисли и сам, како је немогуће продужавање таквога детињског пријатељства, кад се на пример један у грађанскоме животу пење у висину, док се други спушта или тамо заустави, где му је место. Видиш, с тога је тако мудро уређено да се живот сам за то стара, да таква пријатељства живе само дотле, докле су безопасна.“

„Али Марије ће да иде на науке,“ упаде Аврам.

„Хоће, хоће! Али није ствар у томе. Нисам ја мислио баш на Марија. Он у осталом и није крив за то — то јест, има нечега у његовим околностима, што ти не можеш да разумеш и за што не треба да се бринеш; он је збиља красан, добар дечак, с киме се драге воље смеш дружити; све ће бити како ваља. Хтео сам само да те опоменем, да се чуваш од тога сентименталнога пријатељства на живот и на смрт: знаш да не могу да трпим сентименталност, она не личи нама људима.“

Аврам се увек осећао поласкан, кад би год отац с њиме поступио као с млађим пријатељем, и нарочито се поносио, што и њега рачуна међу „нас људе“. Напомена, да код Марија има нечега што није у реду, пробуди у њега радозналост, али он примети на оцу, да не сме да га пита.

Професор Левдал био је сад готов са пресвлачењем; узе чисту мараму и оде звиждућући, да би пре вечере још који часак провео у клубу. Његов је живот био по све уредан, изгледао је добро, носио се лепо и сви његови назори били су сталожени и добро срећени у његовој паметној глави. И ако је само неку годину био старији од своје жене, ипак изгледаше да је разлика много већа. Јер још од младости био је достојанственога изгледа, — он љубљаше старо и поуздано, оно, што је било чврсте основе; она тежаше за новим, пуним наде, за оним, што је брзо расло. С тога мало по мало постадоше врло различни и по спољашности и по унутрашњости. Кад би ко њега запитао, зашто је управо напустио престоницу и уважену професуру, која му је била поверена у тако младим годинама, да се закопа овде у овој мало ученој вароши, причао би професор Левдал јамачно какву историју из прве године брачнога живота. „Моја је жена, како вам је познато, Бергенка — Бергенка и срцем и душом. Она има ону заносну природу, којој је прека потреба, да живи међу врло узнемиреним и лако узнемирљивим личностима, па онда лако можете замислити, да Христијанија није било место за њу. Ја пак по себи сам, кад морам тако рећи, Европејац, те могу некако да будем свугде, где само треба, могу да се радујем животу — само не у Бергену — не, уверавам вас, никако не могу у Бергену! Па добро, она је хтела по што по то да се сели из Христијаније, ја нисам ни по што хтео у Берген, попустисмо једно другоме, те нас заједнички споразум доведе овамо."

Ова је историја била приближна истини, и ако је имала других узрока за сеобу, били су ови само њему познати. Зли језици су тврдили, да Карстен Левдал никада не би напустио универзитет, да је у своме положају био нашао потпуно задовољство. Прави пак узрок био је јамачно тај, што је његово знање имало осетних празнина, тако да је кад кад био у опасности, да га млађи другови дотерају у теснац. Ма да се могао ослонити на особе од великога утицаја, и ма да се по своjем убеђењу и по својим погледима на живот потпуно слагао са оним начелима, по којима се управљаше универзитет, ипак је имао толико мудрости, да знаке времена посматра. Он се повуче, док је његов углед био још неоспорен и оде са неослабљеним гласом првога очњега лекара у целој земљи.

Овде у вароши примио се толико велике домаће лекарске праксе, колику само могаде поднети, бавећи се само по некад својим специјалним студијама и одржавајући свој научнички реноме малим нажљиво написаним чланцима у страним и домаћим часописима. Велико имање његове жене осигура му обилан живот без брига, како му то и требало. Човек, чије је име било од значаја у науци, који је писао и то још на францускоме, и који уз то није био ни сиромах ни дроњав, већ се могао надметати чак и с најбогатијим трговцима у раскоши и друштвеноме животу — такав човек морао је свакако заузимати у малој вароши висок и значајан положај. И тако је збиља и било; његов је утицај био готово безграничан; уз то је био љубљен и поштован од свих, како од жена тако и од људи и једино, зашто су га дирали, била је његова воља, да се дочепа речи па да говори дуго и кићено у поучљивом тону. —

Док је Марије Готвалд вечеравао, причао је непрестано о Авраму; али његова мати није могла разумети, како је то могуће, да се госпођа Левдал замлаћује са својим сином.

„Али, мати, зар не појмиш, да је то била само шала?," повиче Марије увређено; „та ваља да ћеш увидети, да је то била само шала."

„Наравно, разумем," одговори госпођа Готвалд, да би га умирила: али јој ипак некако није ишло у главу, како би се то она икада могла гњавити с Маријем, па ма то било само од шале.

Госпођа Готвалд, како је из учтивости зваху у вароши, ма да сви знађаху, да никада није била удата, дошла је овамо пре неколико година са истока са једним малим дечком и с нешто пара. Професор Левдал, на кога је упутио један његов колега, поможе јој да отвори помодну трговину, а госпођа Левдал ревносно потпомагаше ово предузеће. Иза дућана била јој је соба, у којој се бављаше преко дан, а до ове соба за спавање за њу и за Марија; сем тога беху у тој малој кући још једна кујна и предсобље; а на горњем спрату становаху неколико кирајџија.

Кад је Марије довршио вечеру, рече: „Остави сада тај шешир, мати, морамо да прођемо задатке.“

„Зар још да радиш данас, јадно дете? Па ти цело после подне ништа друго ниси ни радио, па је ваљада доста за данас. Још мало па је девет.“

„Па шта ти мислиш, мати, та ја се морам спремати.“

„Па шта си радио све вече код Аврама?“

„Учили смо све остало, сад ми је остао само латински“.

„Па зар то не учите заједно?“

„Разуме се да га учимо, али се Аврам баш не труди, да све баш тачно анализира, а није му ни потребно, јер он то већ иначе зна. Али ја то морам тачно да знам, иначе ће се наљутити Албои, па ће рећи ректору.“

„Али не ради више, Марије, ти то не можеш издржати,“ рече мати и хтеде га к себи привући; али он није имао времена за то, отрже се и дохвати књигу.

„Почећемо сада овде, мати: Tum vero Phaëton, само ме мораш за сваку реч питати.“

Сирота госпођа Готвалд вежбањем је била дотле дотерала, да је могла стављати питања: пошто пак није ни речи разумела од онога, што је њен син одговарао, то је ово био за њу прилично заморан крај раднога дана; па ни чуђење учености свога сина није је могло увек сачувати од тога, да јој се заклопе очи.

Па ипак изговараше механички сваку реч, при чем би Марије брзо изговорио све, што се имало рећи код те речи — па онда би се ишло даље.

„Candescere,“ прочита госпођа Готвалд сама.

„Candesco, candi — candes — can —.“ Марије се сав зарумени у лицу, и прсти, који су се дотле са свим мирно занимали марамом, баратаху сад по књигама, тражећи очајно Мадвига.

Госпођа Готвалд пак на мах потпуно се пробуди, она је познавала *нападе* свога сина. Он тада више није био у стању и за шта и изгледао је као да је изгубио памет.

Она га чврсто ухвати за руке и рече: „Не, дете моје, сад никако више не смеш радити: сад ћемо лећи, па ћеш сутра већ знати своје задатке.“

„Не, не, драга мати, остави ме, морам да потражим, знам, где је, ах, остави ме," замоли покорно с великим, заплашеним очима; али она га држаше чврсто и пола мамећи а пола вукући одведе га у собу заспавање.

Али још док га је свлачила, мумлаше он латински; и дуго пошто је био заспао, севаше му по руци, коју је држала у својој, а глава му врела и суха. Она је тако дуго седела. И тешке мисли о срамоти и кајању и понижењу појавише јој се, као обично, и седоше као стални гости око мале постеље и звераху у њу.

Данас се није обзирала на то; њено се око не дизаше од младога бледога лика са болним потезима око уста и плавкастом сенком испод очију.

Била се усудила, да се због латинскога обрати директору, али каквога је значаја могла бити самохрана жена у њеноме положају; а ректор је баш и био онај, који је помагао њеноме сину и који га је волео ради латинскога. Професор Левдал био је пак начелни противник мудрога говора о преоптерећености школске деце. Камо да уче још толико латинскога и да вуку још толико батина колико за његове младости! Али не, сад их мазе и имају вазда обзира, да би се човек могао на то љутити. Марије, говораше он, треба само да има крепку храну и да протрчи по свежем ваздуху, — па и не мора баш толико да ради.

Све је то било лепо и красно, и сви му беху тако наклони. Па ипак — како је чудновато ту лежао и како се трљао по слепим очима!

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

СТАРИЦА

ИЗ ЗБИРКЕ ПРИЧА „ПЕТРОГРАДСКА СИРОТИЊА“

од Гъ. Успенскога

1.

— Ама с ким то старица води разговоре? питао се у чуду отпуштен војник, оправљајући стару обућу, у једном од прљавих, влажних петроградских „углова„*) и слушајући како се иза платнене завесе другога „угла“ с неким разговара баба, укућанка, која тек што је дошла.

— Чини ми се, мислио је војник, ди никога нисам видео код ње а овамо разговара!

И он стаде прислушкивати.

Нова укућанка укуцавала је ексер у зид и заиста је говорила с неким.

— Гле! рече војник.

— За четрдесет година стекла сам најзад бар слику свога анђела! чуло се иза завесе од грубога платна уз укуцавање ексера. Ми ти немамо родитељскога благослова! Најзад да имамо бар свога анђела.. је л' добро тако?

Куцање престаде, и војник помисли е ће неко сместа одговорити, да ли је добро обесила слику. Али нико не одговори; чу се, како старица седе на своју постељу од дасака и сандука и како уздахну.

— А мога анђела не дам баш ником, друже мој! поче старица уздахнувши. Ох! та где су моја мила деца? Где су моја рођена деца? Где су, кажи ми то?

Уз последње питање зачу се јако и изненадно плакање и као одговор некакав стран, пријатељски уздах.

— Има некога! мислио је војник, седајући за посао И он плаче!

У звуку, који је долазио иза завесе, чуо се као плач са сузама

— Збиља плаче!

---

*) Сиротиња у Русији узима стан за се у великим собама, од којих се свака дели на неколико делова („углова“), па у сваком куту живи по једна особа а често пута и цела породица.

Преводилац.

Војник стави пажљиво свој рад, подерану обућу, на пањ, запремљен обућарским алатом, па се стаде врло лагано приближавати завеси, сагињући се сваким кораком све више и седајући на земљу.

— Ко би то био? мишљаше он, дижући се четвороношке.

— Ох! узеће Господ за моју дечицу, од господе узеће! Шта може узети од нас? Ми смо невољни људи! У нас није било ни трунке наше воље, ни за један једини тренут! Био само страх — то је све! Шта нећеш учинити од стра̂? Па и тебе да стану тући и мучити — и ти би отишла... И ја сам бежала, али сам глупа била те нисам знала куда ваља бежати! О дечице моја! Где сте? Нема ни једнога! Сад сам и слободна и хрома, сама на белом свету, па да је ма ко од њих жив, дошао би мало! Нема, нема!...

Укућанка плаче гласно јецајући а одговара јој некакво мирно и тужно стењање непознатога саговорника, за којим се одједном разлеже лавеж, да човеку уши оглухну, и војник, који провуче главу кроз завесу, полети стрмоглав ка свом пању.

— Дурђилка! Лудо! Мир! Шта ти је, лудо? На кога лајеш? задржавала је баба псето.

— Ђаво да вас носи! викао је војник врло љутит, тарући образ, који је псето огребло. — Са псима разговарају, глупаци ниједни! Ја сам мислио... Ах анатемници ниједна!.. Како можеш разговарати са псом?

— Па немам с ким!...

— Немаш с ким промрмља војник мало тише и мирније. Немаш с ким! Лепо си друштво нашла — пса!

— Али немам с ким, брате драговићу!.... До сада сам живела све у господској кући, била сам дворкиња па су ме сад отпустили... Дознала господа — Бог им дао здравља — да ће сви добити слободу па ме пустили куд хоћу, јер сам већ стара... хрома, нога ме боли... а и што би ме хранили узалуд? Еле отпустише ме! Немам ни оца ни мајке... деце немам!.... Наша госпођа била је оштра... Па с ким ћу? Имам једно псето... Дурђилушка, шта ћемо радити ја и ти... а?

— Ха-ха-ха! засмеја се војник потпуно умирен... Слободу дали!... Е баш су шаљивци!

— Јест, јест... шаљивци!... приста старица... Пустили човека на ветар!..

— Ха-ха-ха! Па како ћеш ти сада, старице?

— Па не знам, господине кавaљеру! Мислим: треба с миром чекати крај живота!...

— Хм!... А да ли би ти дала војнику при доласку нешто мало ради познанства? Знаш... ма штогод...

— Па с драге воље: имам сребрну кашичицу.

— Господску?

— Господску, господине услужени, што да кријем! Знаш сам: да човек не умре.. Ја сам, да простиш, босонога изишла на слободу!

— Ништа... дајде ми ту кашику... а ја ћу оставити посао и донети кусур.

Војник се брзо обуче и очекујући кашику, коју је старица вадила из крпа и чворова, гледао је пса и говорио:

— Добро псето!... Има верних паса!.. И говор разуме... лепо!... Донећу ти кусур од кашике...

Војник изиђе. Очекујући га, старица је понова везивала крпе у чворове и плакала, а Дурђилка је седела мирно и тужно, према њој и никако није с ње скидала очију.

2.

Настасија — тако се звала старица — била је заиста у јадном стању. Поред тога што је била пука сиротица и болесна, била је несрећна и у том што није познавала живот и ако је била већ баба. У ствари велика је разлика између „дворења“ и „слободна живота“ па ма он био као у таљигаша, надничара или просјака. Сви они познају људе себи равне, знају како ће с њима радити, знају за кога раде, јер сваки има породицу или просто неће да умре од глади. Сваки од њих уме да прође кроз мучни живот. У Настасије нема ничега од тога. Целога века јела је господски хлеб па га сад не уме зарадити; радила је што јој заповеде, али не за себе већ за друге — а са светом је живела како се кад десило. Једном речи: што се тиче живљења била је право дете. За две године — колико је живела у „угловима“ — приметили су једном да је скривила — украла мараму — те су је дуго време звали лоповом, док она сама није сматрала своју погрешку као порок. На то се навикла у служби. И много других навика, које је попримала у служби, присвојила је. а то јој је кварило односе према животу. истина сиротињском али више мање самосталном, који ју је окруживао у слободи. Тако целе недеље ради без одмора у перионици, по три гроша на дан; устаје у четири сата а враћа се у свој угао у девет: заради штогод па попије, и ако јој је обућа одавно потребна. Сви је пијану презриво гледају (и заиста је непријатна) али њој је то једино задовољство, — до четрдесете научила се „умаћи испод жита“ т. ј. користити се слободним временом и случајно добијеним грошем. Остали становници у угловима часте се кафом, плеткаре, псују газде, псују бакалина; она не мари ни за једно, није навикла живети за себе. Па како јој је досадно у слободи! Туга јој кад види како живе људи и кад помисли како је она провела живот свој. Зашто да се потуца и мучи, зашто да с болесним ногама стоји у води до колена у хладној перионици?.... Она нема ни друга ни деце. Може бити да друге из њенога села довршују свој живот негде исто тако као и она. А деца? Страшно јој је и помислити о деци... Куда их је дела? Зашто? Бојала се строге госпође и онда када се морала бојати Бога више него ње. Душевна осама у опште је страшна, а како ли је тек страшна код Настасије! За две године живљења у „углу“ није прошло ни једно вече а да трезна или напита Настасија не оплаче себе, љутећи суседе својим промуклим, непријатним гласом, да се не исплаче пред Дурђилком због свог тужног живота.

— Пази! говорила је Дурђилки, само помисли да изиђеш... Наћи ћу те па ћу те задавити рукама!...

— Даћу ја теби! зачу се војник. Пробај само!

— И удавићу је! А шта ти? Ваљада је твоје псето?

— Није моје, али не дам!... Власт је за то да бије псе — а не ти. Не дам!... Узећу је себи!

— Себи?... Е да је позлатиш, па неће к теби.

— Еј будало матора!... Дам јој комад па одмах дође мени!... душе, красно живи она код тебе!... Пс, пс!... Овамо, рђо!

— Де — де! вели Настасија, гледајући Дурђилку. — Иди, иди, пробај!

— Ком' хер, овамо! Нâ говеђине!

— Иди Дурђилка, узми од господчића говеђине, која му је још од Француза остала у зубима!

— Бабо-о, не лармај! доста строго опомиње војник.

— Зовни де пса!... Та зови!... шта чекаш?

— Стара баба! презриво завршује војник, јер се Дурђилка никако није подавала искушењу.

— Је л' узела? задовољно довикује Настасија суседу... Тако, тако Дурђилка! Нâ корицу, моја лаковерна слуго! — Настасија који пут у разговору није употребљавала баш оне речи које треба; то је с тога што је она у свом животу слушала мало речи а сада, у слободи, примала је сваку реч без пробира.

Лаковерна Дурђилка. како рече Настасија, било је у ствари верно псето и то не за то, што јој је Настасија много чинила него због једнакога положаја. И она је била „господско“ псето, без кочине, без господара. Њен карактер био је врло мрачан, равнодушан па и неповерљив. „На ти кост!“ рекао би је који добар становник угла. Дурђилка мрко погледа на њ и не прилази. „На лудо!“ Она само мало мрдне репом па ни с места. Мораш бацити коску и отићи: и тада, очекнувши и уверивши се да је кост слободна и да је нико не чува, она јој полако приђе, полако је узме и полако је однесе у такав буџак, где је не можеш наћи. У животу Дурђилкином било је разних случајева и разних кувара. Једном се навикне да слободно улази у кујну и извесно рачуна на коску; другом. улазећи весело расположена, добије изненада пуну варјачу вреле воде на леђа. Кад су је тукли, није цичала ни урликала: навикла се Настасију знала је и била је убеђена, да, ако Настасија има ма шта за јело, да ће и она, Дурђилка. добити. За то јој је и била верна; сем тога она је осећала да је њено време прошло, да она није газдинско псето и да на улици нема посла: погледа само и иде у буџак на лежање. У целој кући, у целом дворишту ни један пас није јој симпатисао. Ако би јој који пут притрчао какав џентлмен, Дурђилка се мирно одвоји од њега, спустивши главу, управо стидећи се место џентлмена, што није нашао на кога треба. И џентлмен заиста погледа мало за њом па оде. Настасији се свидело то туђење Дурђилкино од пасјега друштва. „Немам шта с њима“ говорила јој је „какво је то друштво? Издераће и последњу кожу. Ето ти кост па седи!“ И Дурђилка је седела у њеном углу. Један пут се сама Дурђилка ослободила и умешала у туђе послове. Излазећи на двориште, приметила је како се с младим штенетом од пет месеци игра псеташце, два месеца старије од штенета. Псеташце се извалило на леђа и врло нежно љубило штене, које му је турало главу баш у уста. Дурђилка зарежа на псето. Баш тога тренутка стиже је Настасија, која се враћала кући. Као несрећна мати, која је много препатила због незадовољеног осећаја љубави: она је сместа разумела шта се ту збива.

— А гаде псећи! нападе она на Дурђилку, завидиш, рђо ниједна! Што си дошла овамо? — кући! (Дурђилка пође, скупивши реп.) А, несрећо! настави Настасија, улазећи у угао и обраћајући се Дурђилки, која је већ била у мрачном куту испод постеље. Што се искрадаш? Личи то теби, старој будали, мешати се у туђе после? Ваљало би ти, стара будало, лежати, чекати смрт (испод постеље зачу се уздах). Још завидиш! Или ваљада мислиш да је мени лакше но теби? Па што, и ја бих дакле требала мислити сада, од куда у мене и тебе, у старих паса, нема ни деце, ни..?

И поче дуг монолог о тужној судби, који је све више и више узимао драматски изглед што се више празнило стакленце с ракијом (бутелица од о-де-колоња, опет господска), коју је Настасија обично доносила собом враћајући се с рада.

— Проклетнице! дерала се на Дурђилку дубоко у ноћи. Убићу! Лези гладна!

Кад кад је пијана Настасија била врло одвратна: без зуба, очи очи огромне, црне, зле; упали, суви образи побелели од злоће; глас, промукао, ружан... и поред тога како је била несрећна! И Дурђилка се нечему нада па хоће да штити штене. А Настасија је била тако измучена, болна, сама, да не може ни помислити да буде с ким год у пријатељским или непријатељским односима сем с Дурђилком.

— Хоћеш једном престати, матора вештице? нестрпљиво викну војник на њу. Дозваћу стражара!... Шта је то?

А Настасија је непрестано ружила и клела Дурђилку а и плакала је. За тим је дозвала Дурђилку, нахранила и опет плакала... После тога војник није ништа чуо.

3.

Један пут допаде Настасији да пере собе у стану неких младих, који тек што су се узели и били врло весели. Њих је тада хвалио сав обични сталеж петроградске куће, сталеж који прима напојницу и моли за ракију. Слуге, вратар, куварице, разносач новина и т. д. — сви су говорили за њих: „е то су господа, није вајде!“ с тога што су господа расипала новац на све стране... Они су били вољни за све. То расположење пало је у део и Настасији. Госпођа ју је питала, колико зарађује, где живи, што није лечила ноге. Господа су се чудила, жалила је, обећала да је пошаљу познатом лекару, дала јој по рубље више, напојила чајем, поклонила обућу и казала да дође до њих кад нема посла. Једном речју: то су господа, по мишљењу Настасином, разумела њу и жалила; она се у души осећала врло добро. Чинило јој се, да не живи сама на свету и да не виси у ваздуху — под ногама јој је земља. Она може ићи „у госте“. И она је ишла у гости али некако особито.

У њеном сандуку било је некакво чудновато одело, све, разуме се, од „господског“. Ту је био кратак огртач, прави балетски, свилене чарапе закрпљене вуном: била је ту и некаква црна, светла, шпанска сукња, сва од треске и гвожђа, чији су крајеви одавно испали — једном речју врло чудна ношња. Оденувши то лакрдијашко одело, она се добро осећала, ишла је у гости, где је овако радила: одилазила је право у кујну младе господе, задизала је шпанску сукњу, остављала балетски огртач, скидала свилене чарапе и обућу и узимала рибати, прати, намештати, дакле — радити све што је посао куварице. „*У гостима*“ она очисти све ножеве, опере све тањире, ознoји се од посла једно двадесет пута и, пошто се напије кафе, одлази. Тако се она гостила врло чудно али јој је ипак било у души врло весело. Кад би могла, свачим би захвалила „младој господи“ за пажљивост, али сем прања ништа није било у њеној власти.

Тако је она ишла *у гости* подуже, па је после водила собом и Дурђилку, која је једанпут, када је господи једнога вечера било врло досадно, особито развеселила господу и свидела им се.

— Што не узмемо какво псетанце? настави млада госпођа.

— Можемо! приста муж... Треба удесити штогод... у опште... па и два...

Настасија им је дала два штенета, али Дурђилку није више водила.

Тако је прошло повише времена, и Настасија се добро осећала — кад се на једанпут деси овај догађај.

Једном, и то беле недеље, дође младој господи изненада страшно много пријатеља и другова. На један мах започе такво весеље, какво никада не можеш нарочито удесити: вино се проспало, клавир засвирао, заметнуше се игре, шале, смејање. Настасија одавно није видела таквога весеља. Њој би било тако добро и весело, како јој је било можда само у рâној младости. Заборавила је да је боли нога, по десети пут трчала је по вино, пила и опет трчала и једанпут је неки весељак — гост изненада ухвати и поигра с њом по соби, чему се сви смејали. Настасију су напојили вином, терали је да се шали и да говори згодне пословице, којих је много знала. У предсобљу накупило се слушкиња из целе куће: неки непознати људи доста лепо одети, у новим дугачким капутима дођоше да забаве ради погледају на разгледавши мало почеше мало критиковати сву публику и одоше. Настасија није слушала те критике, него се веселила као дете, заборављајући се, изазивајући општи смех и господе и гледалаца у предсобљу: она је одиграла некакву чудновату игру, љубила руку, представљала како иде „лака пошта“, при чему је све побочке скакала по соби — речју: чинила је свакојаке глупости. Али репертоар њихов код Настасије није био велики, а она је хтела све више и више.

Слали су је час за дуван час за вино. Настасија слети низ степенице као птица и на једанпут виде, како је слуга заборавио секиру на одморку степеница. Она одједном зажели да пошто по то украде ту секиру: њој се учини, како ће то бити необично весело па је за тренут зграби, одвуче у собу и рече: — „Украдох од слуге!“ па се зацени од смеха. То је било тако глупо, да су се сви тресли од смеја, а Настасија — разуме се — највише. Не опазивши да је весеље узело други правац, док је она ишла за куповину, она је по повратку причала — непрестано тресући се од смеја — како је на степеницама срела слугу, који је тражио своју секиру (и представљала је) па не нашав је, како је грдио. Како је тај наставак приче о секири био сасвим неочекиван усред новог весеља, то се публика опет засмејала, а Настасији је било још смешније. Другога дана ниједан гост није баш добро запамтио, како се свршио весели дан и вече. Нико се није сећао ни Настасије и тек после недељу и по дана спомену је неко — госпођа или куварица. „Што ли нема Настасије тако дуго?“

Прође још једна недеља, а Настасије нема па нема.

Куварица оде до њенога стана, али је ни ту не нађе; тамо јој рекоше, да је она пре две и по недеље отишла у купатило и да се од тога доба није „навраћала“. Угао је издат другом, сандук и „анђео“ били су код газдарице, а Дурђилка шета куд стигне. Газдарица се није тако ласкаво изражавала ни о Настасији ни о Дурђилки, која је — ваља рећи — врло пажљиво слушала сав тај разговор.

А ево шта се догодило са Настасијом.

Сутра дан после веселога дана Настасија је пошла у купатило, намеравајући да отуда сврати до „младе господе,“ да изриба собе „после јучерашњице,“ да уреди, речју да оде „у гости“. Настасија се непрестано сећала јучерашњег весеља. Она се тако радовала због пажње и смеја, које је јуче изазивала, да ју је и данас гонило да изведе какву смешну досетку. При излазу из купатила примети она читав ред судова и хитро зграбивши, сакри један суд под хаљину: она је замишљала, како ће се господа засмејати, када се појави и кад се опет похвали крађом, као што су се јуче сви смејали крађи секире. Шчепавши суд, она трком побеже, али мислећи да ће бити још смешније, ако придигне два (у Тули их много има, мислила је она), врати се, сподби други, па на једанпут трећи, па и метлицу...

— Шта ти то радиш? озбиљно али мирно рече слуга, који се изненада појави.

— Брате драговићу, ја од шале.

— Од шале!... понови слуга на одмах, мирно као сваки Петрограђанин, довикну млађем слузи што је чистио снег: — Иване! припази на старицу, гледај да не побегне, а ја одох по позорника...

— Мила браћо! Немојте тако вам Христа Бога!

— Две хиљаде судова краде нам свет за годину дана — све тако — од шале. Гледај, држи је!

Настасино туговање скупи свет, од кога се Настасија јако посрамила. Одведоше је у кварт.

4.

Настасију су држали у кварту једну ноћ „да је заплаше“, од шале: али када су је у јутру хтели пустити, она је лежала сва у ватри, са свим болесна, није се могла угрејати ракијом после купања, а и на пољу и у соби квартовској било је доста хладно. Сем тога она је била поплашена и силно растужена. Седећи с лоповима и с пијаницама, она је горко плакала и сећала се Дурђилке, којој сада нико неће дати да једе а која је, пошто се Настасија познала с младом господом, добијала по који пут добар залогај на се на њ и навикла. Из јутра је Настасија са свим изнемогла. Сместили су је у болницу и ту је прележала, готово не устајући, шест месеци. Болела је нога, о којој није ни мислила у оном весељу, па и леђа, груди, срце. Све то измучено и старо, држало се пређе ракијом, а сада се све то раздвојило, разишло. Настасија је свакога тренутка очекивала смрт, сећала се свога живота, деце, мислила како ће горети у паклу, мислила непрестано о Дурђилки, замишљала како је терају из господске куће, како умире. Једном речју, за тих шест месеци она је врло много пострадала и телесно и морално. Она је осећала, да смрт долази, да она није далеко од ње и та слутња гонила је на храбрење, да би последњи пут погледала бели свет, да би видела Дурђилку и господу.

Из болнице се исписала слаба, раздражљиво-нервозна. Нада: да ће одмах видети младу господу, која ће се сажалити на њу, мало је охрабрила Настасију. Изишавши из болнице, она је пинула ракије и одгегала до господе. Ишла је дуго, заморила се, клонула. Најзад стиже.

Али господа су отишла: тамо живе други.

То је Настасију ударило у срце као нож: није могла ни оданути па ни сести.

— А куда су се одселили, добри човече? питала је слугу.

— Отишли у Москву... на село!

Настасија одједном изгуби храброст, одједном ослаби и седе крај врата, одмах до тротоара. Дуго је седела одишући, али како се вече приближавало, морала је ићи ма где.

Пође Дурђилки у свој стари угао

Тек позно ноћу стиже она тамо.

И заиста само љубав према псету држала ју је још на ногама. С најбољим, с најсрдачнијим другом ми се не састајемо тако нити му хитамо на сусрет с таком ватреном љубављу, како је Настасија желела и хитала да се нађе с Дурђилком.

„Али у „углу“ нема Дурђилке.

— Где је? једва дишући рече Настасија.

— Где је? Па узео је твој војник..

И она пошла? Зар Дурђилка утекла с војником?

— Шта да ради! Овде је нема ко хранити.

— Ух проклето створење! повиче она ражљутивши се. Удавићу те заједно с војником! Неверне уље! — Куда се одселио војник? Дај ми адресу, идем да уништим оба неваљалца!

Видеше да је војник отишао некуда врло далеко, те није било могућно ићи сада, ноћу. У гњеву и узбуђеном стању Настасија је провела у газдаричиној кујни целу ноћ, попивши најпре подоста ракије за шцанску сукњу, коју је дала газдарици. Целу ноћ је плакала, грдила, склапајући очи само за тренутак; становници углова, које је баш она частила, грдили су је целу ноћ што их узнемирава. У јутру мамурна и још болеснија и слабија, упути се она војнику. Она је била тако бона да се није могла љутити на Дурђилку, размисливши о њеном јадном положају: она је била убеђена да ће се псето обрадовати њојзи и све ће ићи по старински. Њој је ваљало само погледати на њега.

— Где је псето? доста категорично упита она војника, нашавши га у „углу“ на Петроградској страни.

— Какво псето?

— Какво? Моје псето! Где је Дурђилка?

— Садска она није твоја! мирно па и подругљиво одговори војник.

— Како није моја, лопове ниједан?

— Не лармај, бабо! Лепо ти говорим, да псето није сада твоје! Неће поћи за тобом па да је позлатиш!

— Лажеш, несретниче!... грло ћу пресећи лопову!

— Чујеш, бабо! Ако потегнем..

Војник показа песницу.

— Чувај се овога! Ја ти говорим као што је. Ено твога пса па иди пробај, хоће ли с тобом.

У куту иза сандука вирила је њушка Дурђилкина. Настасија утрну од радости, чим угледа ту њушку.

— Мало моје! прошапта она с правом материнском нежношћу, прилазећи пажљиво Дурђилци, не размишљавајући што јој она не прилази и што ни њушка ни очи нису као пре.

— Дурђилушка! прошапта Настасија, пруживши руку псету.

Али Дурђилка на један пут показа зубе и давећи се нечим зарежа на Настасију као на крвног непријатеља.

— Јеси је узела? с уживањем рече војник Иди, приближи се!

— Дурђилушка! Дијете! шапташе јој Настасија скамењена, не знајући за се... Ја сам...ште ти је?

Али Дурђилка је режала све страшније. Длаке на затиљку накострешиле се.

— А шта си ти то урадио, душманине? са свим очајно повика Настасија изненада, обраћајући се војнику. Шта си радио са мојим псом?

— Будало! заустави је војник. Она се окотила!... Шта се ти ту издиреш на мене? Ударићу те, јер ми дојади!...

— Окотила се! прошапта Настасија пребледивши.

И ту поче одвратан и ужасан призор.

У „углу“ војникову диже се ларма, зачу се узвик, лавеж, кевкање штенади, ударање, звук разбијене стакларије.

Призор су завршили позорници.

Побила штенад, причали су сутра дан по угловима. Војнику је расекла образ.. Све је поломила... Псету је сломила ногу... После су је одвели у полицију. Луда је — веле.

Настасија је тада мора бити умрла у полицији, јер није више имала за шта живети.

УСТАВНА
И
ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА ПИТАЊА

I
Народна Скупштина

Quid leges sine moribus

У овој старој изреци, која нам је од Римљана остала, има много дубоке истине, праве друштвене философије. Ова изрека од само четири речи има у себи толико једрине и реалне садржине, да би се о самој њој могла читава лепа једна расправа написати.

Колико има дубљине у изреци горњој, која, преведена на наш језик значи: шта вреде писани закони без обичаја, без нарави, који их држе и који им важност стварну чине, уверићемо се и из низа наших разлагања у току ових чланака.

А учинило нам се да јој нигде није тако прикладно место као у расправи о погодбама значења и важности Народнога Представништва, ма да она вреди и примене своје налази код сваке установе и код свакога закона.

Али као свака дефиниција и изрека, тако и ова, ако се правилно не схвати, може и до погрешних закључака довести. За то нам треба одмах реч две казати у којим је границама ми схватамо и разумемо, и преко којих се, чини нам се, њено значење не би смело протегнути.

Свака установа, сваки закон у људском друштву, плод је историскога развитка, коме основу и реалну подлогу чине економски одношаји данога друштва, који су постали и развили се, опет са своје стране, из узајамнога утицања и борбе између човека и спољне природе у којој се он креће и развија у даном времену.

Али исто тако свака установа и сваки закон не постају од једном. Они се поступно и понајлак развијају из ранијих одношаја друштвених, и собом бележе све те поступности у развитку самих реалних друштвених односа тако, да су они — установе и закони — управо само исписани израз тих стварних односа, који опет са своје стране утиче такође на даљи развој тих реалних друштвених снага, што их он собом изражава.

Најпре се јавља у самом друштву, у постојећем поретку, нова реална клица за преображај у извесном правцу. Она расте и развија се док не ојача у толикој мери да се јави у уму и свести једнога дела друштва, који је онда прихвата као њен израз и свој задатак. Он јој сад свесно шири круг и крчи пут борбом са старим поретком до момента кад јој осигурава прву победу.

Пут је тај дуг и мучан, јер се нова идеја развија само у оној мери у којој и њена реална друштвена основа, а у том развоју она мора једнако да издржава ударце и борбу са старим поретком који она има да замени.

Кад је нова клица у утроби старога друштва већ толико порасла и ојачала да је оному, у којој је била, прекинула и у облику новога закона се јавила, она још није стала са свим чврсто на своје ноге: она још није обухватила све друштво. Старе установе и стари ред ствари још живе, и то дуго живе, ослабљене и у задњи ред постављене, али ипак живе. У Француској и данас има принчева и грофова, а у Енглеској се и данас виде многи остаци средњевековнога живота и установа.

Le mort saisit le vif!......

Од тога момента, од момента задобијене прве победе идеје, изражене у новоме закону, настаје пуна, права, истинска вредност оне латинске изреке, коју као мото исписасмо на челу овога чланка

Пуна вредност новога закона наступиће тек онда, кад се сталним, продуженим радом у истом правцу, сад већ олакшаним, легализовањем нове идеје и новога реда ствари, нова идеја унесе у душу и крв и свих њених бораца и што ширега круга друштвенога тако, да нова идеја и нов ред ствари почну дејствовати тако да кажемо сами од себе, несвесно, да добију оно што се обично каже жилавост народне предрасуде и чврстину старог друштвеног обичаја.

За те, дакле, прелазне стадијуме: од пораза старога закона, или друштвенога поретка, до пуне, неспорне и потпуно учвршћене победе новога закона и новога реда ствари, има нарочиту вредност поменута латинска изрека.

Тек кад нова идеја освоји друштво у толикој мери, да се оно у огромној већини чланова својих њом руководи и у инстиктивним, несвесним поступцима својим, пуна победа је осигурана и закон је добио за себе и нарави и обичаје друштва.

⁂

Да у светлости ових истина, које су нам дала научна истраживања умних великана, испитамо сад: како стојимо ми у Србији с новим установама нашим и првом победом идеје новога Устава.

Желимо почети с Народном Скупштином, јер она је онај стожер око кога има да се креће и сав даљи нови рад, јер је она највиднији представник новога реда ствари, јер су њена права и прерогативе биле предмет двадесетогодишње борбе, јер свесна, мудра, истрајна и никад неослабљена употреба тих права може само и учинити да Устав нови наш буде не само писани закон, него прави, обичајни, унутрашњи закон нове српске државе, јер су, на послетку, баш та права и прерогативе Народнога Представништва предмет усредсређене борбе и удараца представника старога поретка......

Народно Представништво је тек Уставом од 1888. године добило, у Србији, могућност да постане право законодавно тело, да буде пресудан фактор у политици државној, да скине са себе стеге које су га пређе мучиле и унижавале, да представља половину уставне власти у нашој отаџбини.

Одредбе уставне које Народно Представништво у такав положај стављају јесу, у главном, ове: одређено време и место састанка годишњега, право законодавне иницијативе, буџетско право подјемчено, право интерпелације, унутрашња слобода Народнога Представништва и самосталност кретања у раду с правом одређивања дневнога реда, нестанак ванредних стања и преких судова, и с тим осигуран избор народних представника у само редовном стању, искључење елемената из законодавнога тела, страних народноме избору, доста јако ујемчено начело министарске одговорности, директна веза Народнога Представништва с Главном Контролом, — као самосталним телом од извршне власти, и постављање Државнога Савета, као највишега административног тела, у самосталан положај према извршној власти, с правима сталне административне контроле и чувања самоуправних установа, уз право суделовања, донекле, и у самим законодавним пословима, као помоћног органа Народне Скупштине и владе у том погледу. На послетку: ограничено и тачно регулисано право одлагања и распуштања Народнога Представништва, и право *претходног* одобравања трговинских и других теретних уговора државних.

Међу овим правима и прерогативама Народнога Представништва има два која нису добила свога најпунијега израза у Уставу. Једно се тиче буџетскога права, а једно континуитета, или непрекидности у законодавној власти.

Потпуно, до краја изведено буџетско право Народнога Представништва, које је кључ и извор свим осталим правима и свој уставној снази Народнога Представништва, захтева: да се без претходно одобреног, било коначног било провизорног. делимичног буџета, од стране законодавног тела, не сме ни за један дан не само учинити никакав издатак, *но да се не сме од народа ни данак никакав купити.* Колико је ово право, у оваком обиму. важно, показаћемо најбоље примером Француске, где је у најновије доба Народна Скупштина простом употребом тога права спречила, на миран начин. извршење државнога удара, који се спремио био под председништвом Мак Махоновим. По нашем Уставу, пак, може Краљ, као што је познато. на случај распуштања или одлагања Скупштине продужити стари буџет, без одобрења скупштинскога. до четири месеца (чл. 175).... И једну употребу тога права извршне власти ми смо већ имали у прошлој години!

Поправка овога недостатка законодавним путем искључена је јасно обележеним правом извршне власти у самом Уставу.

Друго такво једно право, као што рекосмо, јесте непрекидност законодавне власти. Али је оно такве природе, да се, по самом духу Устава и смислу свих његових одредаба, оно већ садржи у Уставу, само што није добило *нарочитога* израза. А како је оно важно не само с гледишта чисто скупштинских права, но и са гледишта опште државне политике и управе, то је неопходно потребно да законодавац изведе консеквенцу уставну и забележи је нарочито у закону, како се нама чини најприродније у закону о изборима народних посланика и у закону о пословном реду у Народној Скупштини.

Природа саме ствари казује да, као год што не може бити прекида у извршној, власти, исто је тако не може и не сме бити у законодавној, или другој половини уставне власти. То је природна, логична и неминовна последица начела: да прекида у власти не може и не сме, у једној правној земљи, бити. А како у уставној земљи уставну власт представљају Краљ и Народна Скупштина, заједнички, то и њене половине, извршна и законодавна власт, морају увек ту бити, јер једна без друге не представљају потпуну земаљску власт.

Тако би требало и морало бити све и кад не би било чл. 101. Устава, а кад је и он ту онда се друкче не може ни замислити; јер свако друкче гледиште на ово питање морало би носити на себи печат сумње: да се прекидањем законодавне власти, за време распуштања Скупштине, жели намерно ослабити један фактор уставни на рачун другога, што је противно и уставној теорији, која увек претпоставља равнотежу уставне власти оба фактора, да и не говоримо о приликама које такво тумачење и саму извршну власт може поставити у немогућност да се, на случај баш њене или опште државне потребе какве, не могне користити незамењивом улогом и помоћу Народнога Представништва. Експедијенс у сазиву ad hoc старе, распуштене Скупштине, који не могу да обиђу ни заступници гледишта: да је распуштена Скупштина престала правно постојати, показује колико је противно гледиште слабо и неосновано, кад мора таким мерама да прибегава, које баш утврђују нашу поставку, јер очигледном чине, и противничким признањем, потребу непрекидности законодавне власти. На против наше гледиште природно тече из саме уставне теорије, из природе власти. и из смисла и духа самога Устава. Њему не требају никакви експедијенси.

Оно се састоји у простој и логичној формули: Стара Скупштина, и после распуста, постоји правно са свим прерогативама својим и као целине, и као појединих, саставних делова својих, народних представника, све до дана избора нових посланика, т. ј. до свршетка рада Главних бирачких Одбора.

Да је расправа законска овога „питања“ важна и са гледишта пуније слободе избора, а нарочито још и са гледишта недопуштенога и неоправданога утицаја извршне власти на отежавање избора појединим старим кандидатима, што се равна, у крајњој линији, утицању на састав и склоп Народног Предстивништва, — то се јасно показало на практици у 1982—3. години, кад је извршна државна власт атаковала нарочито на старе посланике, који су, природно, били и кандидати за нове изборе народних цосланика.

Ово је нарочито, опет, важно за Србију где се уставна права Народнога Представништва тек утврђују, где су она још тако млада, и где је до јуче извршна власт располагала с три четвртине уставне власти, па се духови још једнако крећу у старим навикама које су јаке и дугом практиком од двадесет година очврсле и укоштаниле се.....

Да би права и прерогативе Народнога Представништва биле и живо дело, да би оне из писанога закона прешле и у обичај и нарав друштвену, потребно је да сама Народна Скупштвна буде потпуно свесна њих, да се она свима њима тако да кажемо прожме од главе до пете, да их она сва на изуст зна, да је вољна и готова ревњиво их и умешно, а стално и непрекидно, бранити од противних старих навика и од противних могућних покушаја насртања и слабљења. Она мора на њима бити веома осетљива, и свагда све последице из њих извлачити.

Право једно вреди фактички само у толико у колико се стално и свесно врши, у колико оно има својих мушких, истрајних и свесних носилаца. Кад је у питању право ништа није незначајно и ситно, све је главно и важно, нарочито у овој прелазној периоди *док су старе навике јаке и снажне.* У том се не треба варати.

Па је ли Скупштина наша свесна потпуно свих својих права и прерогатива, која јој је нови Устав дао? Да ли је она потпуно свесна значења свакога од њих, и да ли их она практикује и врши у оној мери и с оном доследношћу, какве захтева и важност тих права и положај и значење Народне Скупштине. као другога уставнога фактора?

На жалост тај случај није.

Наша Народна Скупштина још не извлачи све последице из својих права, она још није њих потпуно свесна, на њој се још опажају стеге старих навика. њени чланови још нису потпуни и свесни носиоци свих оних права и прерогатива које је Народном Представништву у Србији дао Устав од 1888. године.

Да се у то уверимо довољно нам је, илустрације ради, само неколико примера из досадашње четворогодишње скупштинске праксе.

Примера ради да додирнемо само буџетско право, право интерпелације и право законодавне иницијативе.

Буџетско је право Народне Скупштине, како смо већ поменули, кључ и извор свих права скупштинских, оно је полуга најглавнија и најјача за утицање Народнога Представништва на државну политику и на чување, одбрану и развијање осталих права и прерогатива скупштинских. За то је буџетско право скупштинско свуда предмет најживље пажње Народнога Представништва, за то су буџетске дебате у свим парламентима уставних земаља најинтересније па и најдуже. У њима се концентрује тако да кажемо и снага и политика Народнога Представништва. За то је финансиски одбор најважнији од свих скупштинских одбора, за то је он сталан кроз сву сесију скупштинску, за то је он снабдевен са широким и знатним правима, за то се тек у договору с њим може Скупштини на претрес буџет изнети, за то се њему мора сваки законски предлог, који везе с буџетом и издацима државним има, најпре слати на оцену и проучавање, за то се њему тако рећи цела влада и цела државна машинерија на расположење ставља. за то је право финансиског одбора да преко својих чланова у сваки кут државне администрације завири. да у сваку канцеларију уђе и најопширнија званична обавештења по буџету и администрацији захтева, за то се у финансиски одбор најјаче снаге скупштинске бирају и за то је чланство финансискога одбора предмет најживље жеље свакога јачега и спремнијега посланика, за то је, на послетку, председништво у финансиском одбору, у француској скупштини, предмет највеће почасти после председништва скупштинског.

Гамбета, Казимир Перије, Рувије, најпре су били председници финансискога одбора, па онда председници скупштине и председници министарства....

Проучавање у том погледу права, рада и положаја нпр. финансискога одбора у Француској веома је поучно и веома значајно да се јасно види и представи важност и значај буџетскога скупштинскога права *у практици уставној*.

Да наша Народна Скупштина још није потпуно свесна овога најважнијега права свога најбоље се види већ по томе, *што ми још немамо законски уређено буџетско право Народнога Представништва*, без чега се правилно његово вршење и употреба не могу ни замислити. У том погледу осим одредаба уставних и осим старога закона о буџету, са старим устројством Главнога и окружних казнајчејстава — ми немамо ни данас ништа више. Закон о буџету је још од 17. августа 1858. године! Устројство главног и окружних казнајчестава је још старије — они су од 29. априла 1836. и 27. октобра 1839. године! И то нам је, уз четири измене поменутога закона о буџету (§ 18. §. 8. и §. 19. истога закона), цело наше финансиско право, ако апстрахујемо од новог уређења Главне Контроле, које опет, само по себи, без уређенога и добро и потпуно кодификованог финансиског права, не вреди скоро ни мало.

Интересно је да је у покрету од 1858. године једновремено с проширењем права Народнога Представништва дошао и буџетски закон, или, још правилније, да је управо тај закон био увод и претходник проширењу права Народнога Представништва.

После Устава од 1888. године, који први пут, легално, ставља Народно Представништво на ногу пресуднога фактора у државној политици, и даје му половину уставне власти у држави, ми још и данас стојимо у погледу законски уређенога и утврђенога буџетскога права на истом земљишту, на ком смо стајали пре Устава и од 1869. године!

Рећи ће нам се, можда, па за то је влада требало да се постара. Али такав одговор не само што не би био никаква одбрана, него би, на против, он сведочио о оном што смо ми раније, на овом месту, већ рекли. Ту се на владу не сме чекати. Ако влада у том предњачи, то је њена заслуга. Али ако она, ма из којих разлога, побуда, или и незгода, с тим не излази, Скупштини то не сме бити разлог за чекање. Она се мора да јави као покретач, јер то је суштанствено њено право: она од њега има користи и штете. Она мора захтевати, ма у ком облику, али озбиљно, с потпуном свешћу о значењу тога: да се уреди како се има да гради буџет и које су његове поделе, какав мора бити завршан рачун и у каком односу, по облику и садржини, он има да стоји према буџету, кад почиње и кад се свршава рачунска година с тачним обележавањем права на употребу кредита и права појединаца на потраживања њихова из државне благајне у одређеним роковима, како се и у ком облику имају чинити исплате рачуна од прошлих година, како се, од кога и у ком обиму имају отварати кредити, какав је задатак и дужност у свему том министра финансија, какви су односи између рачунополагача и државне благајне, ко су све и који могу бити рачунополагачи, ко може бити наредбодавац према државној благајни и какав његов однос мора бити према благајнику и благајника према њему и т. д., и т. д. На послетку у којим формама и с каквим гарантијама, као и у којим границама, има да се јавља административно право извршне власти на овом пољу: да би се принципи јавности, контроле, и прегледности, тако еминетно суштаствени и потребни у финансијама државним, и овде потпуно огарантовали и стално вршили.

Право интерпелације такође је једно велико скупштинско право, које у вези и комбиновано с блажом формом његовом, правом питања, може веома знатно да утиче на положај и значај Народнога Представништва. Ово је право, у исто време, и једно веома суптилно право, те за паметну употребу његову ваља и окретности и вештине, и правога разумевања реалних политичких одношаја, и довољно мудрости и државничкога такта, да се кад кад њим не оштети који општи државни интерес.

То је право, којим Народна Скупштина најчешће и врло ефектно може не само да врши контролу над радом владе, *но и да* *влади помаже*. Њиме Скупштина врло лепо, и често на тако да кажемо неприметан начин, може давати израза свога о правилности кретања свих чинилаца у држави и утицати на ту правилност, не реметећи ни мало своје коректне и добре односе с њима, просто по том основу што она пред собом има владу која јој је једини одговорни представник све извршне власти, што се она увек њој директно обраћа, од ње обавештења тражи, *њу одговорном чини* за све појаве у кругу извршне власти, њој у задатак ставља да издејствује свуда коректност, правилност и поштовање признатих уставних конвенција. У факту да се скупштина не задовољи одговором и у његовој последици да је онда влада принуђена оставку дати, лежи вредност овога права и сигурност да ће влада, а тим самим и остали чиниоци, водити озбиљна рачуна о расположењу, жељама и погледима Народне Скупштине.

И ово право наша Народна Скупштина још ни издалека не употребљава ни у оној мери, ни у оним појавама које пажњу Народнога Представништва морају увек привлачити.

Да споменемо, у овом погледу, само два три факта. У нас се не ретко чује, што је, на сваки начин, знак још непречишћених појмова: то је Краљево право, у њ се не сме дирати. Тако је нешто било и скоро, с попуњавањем Државнога Савета прошлога лета. Тим се разлогом објашњавало кад се према влади јавила опозиција због предлога да се Св. Николајевић бира за државног саветника. Тако је објашњавање, пак, скроз неуставно, нити га Скупштина сме примити све и да нађе политичка или тактичка разлога за усвајање предложене кандидације. Међу тим Скупштина (или клуб, у овом случају све једно) није дала довољно свесног израза уставном гледишту: да влада не сме никад излазити пред посланике с туђим жељама и мотивима, *које она не би као чисто своје дело хтела и могла узети и пред Скупштином бранити*.... Отпор се показао обилазним путем, ћутећки, на гласању. И ако ни он није без значаја, али је опет далеко од онога значења који би свестан израз, пренесен у саму Скупштину, с потпуно начелним гледиштем, имао, без свих оних незгода које онакав обилазан протест повлачи за односаје оба уставна фактора.

Неправилности које се виђају, противно најпризнатијим уставним конвенцијама, у односајима честим, не ретко демонстративним, појединих политичких личности, па и политичких група са двором, обично без знања владе, нису још никад биле предмет пажње Народнога Представништва, ма да су оне скроз политичкога карактера и од врло великога утицаја и на политичку ситуацију, и на рад владе, и на ток државних послова, и на положај и значај Народнога Представништва.

Неуставна употреба права одликовања, без премапотписа одговорнога министра, која је до сад толико пута била, такође није на себе још свратила пажњу Народне Скупштине.

Једна једина интерпелација, вишега политичкога значења, колико се сад можемо сетити, јесте интерпелација о наређењу приправности војне, без знања и мимо владе, у тренутку појаве оног фамозног прогласа Драгише Станојевића, који је неки одбор народне стеге у њему препоручивао.

Сама *појава* њена од високог је политичког значења!

Један вотиран закон, односно имунитета посланичког, који је Народна Скупштина донела, остао је несанкционисан, па и то је прошло без пажње Народнога Представништва....

За недовољну употребу права законодавне иницијативе и слабу пажњу према скупштинској самосталности у одређивању дневнога реда, као и у вршењу свесном и политичком овога права, нећемо за сад наводити нарочите примере, у толико пре што за право законодавне иницијативе имамо већ један наведен пример у буџетском праву Скупштине. О одређивању дневнога реда пак, имаћемо прилике да говоримо, кад приступимо испитивању узрока свим овим појавама, и кад проговоримо о склопу и саставу Народнога Представништва и појединих одбора и часништава његових.

За сад да застанемо и завршимо с питањем шта је, у нас, свему овом узрок, и како се томе може што потпуније и што скорије помоћи, *ако желимо да се у Србији* **одомаћи** *права уставност, те да с артије пређе она у живот?*

Јанус

(наставиће се)

Ст. М. Пр

* * *

КНЕЗ МИЛОШ У ЉУБЉАНИ

Из путничких бележака д-ра Мил. Р. Веснића

— — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Море је ударало јако о обале, а густа и јака киша била је као из кабла одозгор, кад сам остављао последњу кућу у Опатији, и хитао да кроз Волоску што пре стигнем у Матуљу, одакле сам ватреним колима требао да продужим пут даље. Нека тешка сета обузела ми је била душу, и ја сам, згрчив се у углу затворених кола, некако инстинктивно понављао онај познати стих

«Мајке немам да јој јаде кажем»,

и погледао на ријечку луку, па се мислима преносио на онај мали трг, на ком је *српска* црква, а за тим у собу на горњем спрату иза ње, у којој, у светитељској смирености, у овом тренутку шиље Богу молитве наш неустрашими борац на овој удаљеној мртвој стражи, прото Шорак. Док се још и последњи пламен светлости с ријечкога пристаништа није изгубио, ја сам мислио на ту уважену старину, на тога челик Србина, који ме је својом благошћу, својом побожношћу и својим српским одушевљењем толико занео. И, одбачен од оних, у којима сам гледао уточиште душе своје, ја сам, суморан и зловољан, ускоро прибрао све своје мисли око овога човека, који је, остав саморан, посветио сав свој живот својој цркви и своме народу, који свакога вечера склапа своје уморне очи с молитвом, да му јутро донесе Српству бољу срећу. Уцвељена и ожалошћена, његова душа нашла је уточиште у молитвама за српски народ, и кад му је Бог одузео жену, децу, браћу и сестре, он је био као стари раст, који би се извесно осушио. да није било свежега надања на боље дане нашега племена. Мислим ево на њега а у успомени ми се оживљује један одломак из неке старе француске песме, чији је творац, види се, ватрено љубио своју отаџбину.

«Једна ће мисâо крепит' те,
Блажити живот твој,
Место свих твојих премилих
Љубићеш народ свој.
И та је љубав ватрена,
Њен вечно траје жар,
Колевка њена народ је
Слава му — њен олтар »

Да ли ћу те још кад год видети слуго божијега олтара, узоре људских врлина? Али и не виделе те очи моје, душа ће те моја вечно пратити.

Пут се разглибио и коњи већ почињу посустајати. Али станица је већ ту. За који тренут стићи ће и влак из Ријеке, и кад се једном у њему будне, онда ме се више неће тицати овај непрекидни пљусак. — — — — — —

Поноћ је и ми смо пред Љубљаном, средиштем наше браће Словенаца. Мени се хтело, да се из ближе упознам с тим вредним народом, који с нама заједно пева о Краљевићу Марку и о Косову, и који је у последње време, поред све своје малобројности и оскудице у народним предањима, показао толико жилавости и издржљивости у борби за свој опстанак, и који и данас хоће по што по то да живи. Али ми послови не допуштају, да се овде дуже задржавам и ја ћу летимице прегледати оно, за што треба и времена и студије.

Чудновата је судбина. Ми смо тако близу, тако смо сродни једни другима и то не само по крви но и по срцу, па ипак се узајамно тако мало познајемо. Шта ли је томе узрок?! А ми смо се увек волели. Кад би сад могао да нам говори Карађорђев посланик код Наполеона Раде Вучинић, он би нам сигурно знао много причати о своме крстарењу по Словенској, за Наполеоновим војводама и саветницима и о гостопримству с којим је још у оно време дочекиван у свакој словенској кући. Ево, улазећи кроз чисте улице у средиште ове братске вароши, ја се поносим да је у њој кмет наш брат-Србин Петричић. А што ме је и нагнало и особито привукло, да се, поред све оскудице у времену, задржим баш овом приликом у Љубљани, то је бављење у овоме месту оца наше Отаџбине и праоца нашег узвишеног Господара, кнеза Милоша, за које сам дознао из последње књиге *Споменика Српске Краљевске Академије*, коју је објавио уважени г. *Милан Ђ. Милићевић* и у којој је аутобиографија кнежева, писана по његовом властитом казивању.

У тој аутобиографији се спомиње, како је Јуна месеца, бурне 1848. године, кнез Милош, онда у прогонству, био у Љубљани, па се онда додаје, како му се том приликом пријатељски нашао љубљански трговац *Карингер*.

Кад сам год где путовао ја сам увек гледао да ли ћу на путу наићи на што, што би стајало у вези с мојом Отаџбином и што би потсетило на људе, који су Њу, а тиме и цео српски народ, задужили. И лепа љубљанска околина, и њена занимљива манастирска казнионица, и нов музеј, на коме би независна Краљевина Србија могла позавидети браћи Словенцима и ново, скромно по величини али лепо по укусу Народно Позориште, и много што шта пролазило је испред мојих очију и поред моје душе, јер сам целога дана мислио, како да нађем трговину Карла Карингера «код кнеза Милоша», коју сам, на моју радост нашао у «вођи» по Љубљани.

Најпосле ме је мој пријатељ одвео и у ту радњу, и ја сам у њеном господару, кога дотле никад у животу нисам видео, већ гледао као неког сродника. Одмах при улазу с леве стране виси леп, масном бојом израђен лик кнеза Милоша из најлепшег доба живота му, док је још био у потпуној снази. Кад сам се г. Карингеру представио као поданик праунука покровитеља његове радње и кад сам му рекао да сам к њему дошао, да из његових уста чујем што год о бављењу кнеза Милоша овде, онда је из његових уста почела да тече реч, и ја признајем, да никад више нисам зажалио, што нисам имао при себи какав фонограф или што бар нисам стенограф, те да и најмању ситницу из успомена његовога детињства забележим.

Да је доиста отац данашњега г. Карингера, пок. Јосиф Карингер, у своје време био врло услужан према кнезу Милошу види се по неколиким драгоценостима, које се у породици чувају.

а које су поклони кнез Милошеви. То се види и отуда, што је, као што излази из овог акта, кнез Милош сâм дао право пок. Карингеру, да своју радњу стави под заштиту његовог имена.

«Врло леп и предусретљив пријам, на који сам, за време свога бављења у Љубљани наишао у дому и у породици г. Јосифа Карингера, љубљанског трговца, оставио је у мени тако благодарну и пријатељску успомену, да се ја не устежем ни часа да његовој молби одговорим и да му допустим, да моју слику, коју сам му дао за успомену, може пресликати и над својом радњом истаћи и да ову може звати «код кнеза Милоша Обреновића».

Дајући ову изјаву и пристанак ја имам још само да изразим жељу, да надлежне власти не стају на пут г. Карингеру при њеном извођењу.

Дано, потписано и утврђено у мом привременом пребивалишту у Дражђанима 30. Септембра 1849.

(м. п.)

+++ Кнез Милош Обреновић

По налогу Њ. С. Конст. Хаџија, Секретар.

На велика моја наваљивања да ми прича, чега се сам сећа из оних дана — јер је мој данашњи познаник, г. Карингер претурио педесету — он ми с особитим задовољством казује, како га је Његова Светлост, приликом концерта, горе на брегу узимала и држала на крилу, и како је кнез Милош био нарочито заволео његовог старијег брата, пок. Антона Карингера, који је доцније био официр и врло угледан сликар и чије би поједине скице нарочито из Далмације и Црне Горе могле да служе за украс многим галеријама.

Једно од првих питања, која сам упућивао на мога домаћина, било је: да ли он има у породичним артијама опис бављења кнез Милошева у Љубљани. Какво пријатно изненађење за мене, кад ми је овај љубазни син словенскога народа не само показао место у породичној књизи, где се тај опис налазио, већ ми на прву моју реч одмах изјавио готовост, да ће наредити, да се он за мене препише

И ево без икаквог даљег објашњавања ја тај опис дајем читаоцима у верном преводу мога пријатеља г. Михаила Р. Поповића, уверен, да ће он многоме бити добро дошао.

Прича догађаја, како ми је од речи до речи испричао господин **Јовановић** *(Ивановић) кнежев собар и тумач по налогу кнеза Милоша.*

Ниже доле описујем догађаје, који су се догодили за време бављења Његове Светлости кнеза Милоша Обреновића, од 10. до 15. Јуна 1848. год., а ради свга сећања од речи до речи.

Десетог Јуна 1848. г., у подне стиже овде кнез Милош Обреновић, долазећи из Загреба, и одседе у хотелу код „Аустриског двора“. У његовој пратњи био је капетан Антон од Плантаха од I. Банал-регименте (Banal-Regimente), за тим од послуге кнежеве *Анастас Јовановић*, један учен сликар, који је говорио и немачки, *Милован Михаловић* кнежев благајник, и лични слуга *Миленко*.

У вече 10. Јуна упознао сам се са капетаном од Плантаха, који је нешто купио у мојој радњи, и од њега дознао, да је кнез Милош стигао овде и да га је он допратио довде од Загреба, и да ће га пратити све до Инсбрука, пошто се кнез буде одморио неколико дана.

Капетан поче сада описивати лепи положај, што га има Љубљана: за овим му предложим ја, да га водим на Шлосберг, одакле може прегледати сву околину: пре но што смо пошли ја му испричам, да другог дана Духова, 12. Јуна, приређује народна гарда у корист свога музичког фонда једну забаву у Колосеуму, на којој ће се добијати и галантериске ствари, па како ће кнез тога дана бити још овде, то сам намеран да позовем на ту светковину Њ. Светлост, на што је капетан одговорио, да ће се кнез обрадовати томе, па како кнез говори само *српски*, то се понуди он, да ме представи кнезу и буде тумач, ако будем дошао да га позовем.

После тога одосмо. Најпре сам одвео капетана да разгледа добитке, који су били одређени за свечаност, а одатле у хотел, где је он био на стану, да би могао оставити покуповане ствари.

Кад смо тамо дошли, рекоше капетану, да одмах иде г. генералу, барону Апелу, чиме би осујећен наш одлазак на Шлосберг: капетан не знађаше, зашто га је звао генерал Апел, с тога је понео са собом своју јавну заповест (offene Ordre), која је била потписана од *Бана Јелачића*: ја сам је прочитао. У тој заповести било је капетану прописано, да прати кнеза Милоша Обреновића до Љубљане, а по потреби и до Инсбрука, ну свакојако да сачека у Љубљани даља упутства. Кад је за тим капетан подигао са стола своју џепну мараму, испадоше из исте дукати, којих је, пошто смо их пребројали, било 203 комада.

Ја отпратим капетана до генерала Апела, па како се одмах за тим указа гардиска музика (Garde Zapfenstreich), то ја кажем капелмајстору да у почаст кнеза Милоша одсвира пред хотелом код „Аустриског двора“ неколико комада, што се и догодило, чак је викнуо неко кнезу и једно Живео (Živio), на што је кнез послао главном команданту 50 фор. за музику. — Међу тим, врати се и капетан Плантах од генерала Апела, ја га позовем са мном на чашу пива, али он изгледаше веома нерасположен, и не хтеде ми рећи за узрок томе, већ рече као да се не сме удаљавати од куће, пошто га кнез сваки дан тражи. Како ја нисам ни мало слутио, зашто је капетан био позван г. генералу Апелу и шта се тамо догодило, поверовах његовом исказу, да кнез жели да је он свакад код куће а опростим се с капетаном напоменувши му, да ћу га сутра као првог дана Духова водити у Разенбах, а за тим да ћу се вратити у 10 сахати, да се поклоним кнезу и позовем га на гардиску свечаност за други дан Духова.

Кад сам сутра дан, првог дана Духова, дошао изјутра у 5¾ сахата капетану да га водим у Разенбах, он одби моју понуду с напоменом: да се не може удаљавати од куће, а исто тако да не може допустити, да изиђем ја пред кнеза и да га позовем на гардиску свечаност, пошто се јуче дознало за ствари, које су тако озбиљне, да би примио на себе и сувише велику одговорност, ако би допустио, да позовем кнеза на гардиску светковину“.

Ове његове речи ражљутиле су ме до крајности, јер сам видео, да капетан хоће да ми осујети мој план, за то му и кажем са свим суво: „ма шта да се догоди кнезу, ја ћу доћи к њему у 10 сахати у гардиској униформи и нећу питати вас, да ли ће те ми дозволити да изиђем или не“, и с тим речима одох од капетана.

Да бих дакле свој план, да се представим кнезу и позовем га на светковину, извео по што по то и импоновао капетану заједно с његовом забраном, одем другог дана Духова у 10 сах. у гардиској униформи у главну стражарницу (Hauptwache), где је тада управо био командант мој шурак *Самаса*, и замолим њега, да пође и он самном кнезу Милошу, — али ми овај пријатељ одговори, „да ћу ићи узалуд Кнезу, пошто не сме бити нико пуштен пред њега из узрока, пошто се баш јуче Кнез дохватио ужасно с капетаном Плантахом. „*Капетан је на име добио преко генерала Апела од бана Јелачића у Загребу заповест, да кнеза Милоша по што по то, ако не лепим, а оно нека капетан употреби силу, врати у Загреб; али је кнез, као што је он то чуо од капетана, изјавио одлучно „да га жива неће вратити у Загреб нико“.*

Сад сам могао тек да разумем зашто је капетан био позван генералу Апелу и мене обмануо, да се не може удаљавати од куће, па чак ми забранио и приступ код кнеза.

Све то само ме је потпуно подболо да дођем по што по то до Кнеза, да га замолим да дође на гардиску свечаност, где га очекује најлепши дочек и предусретљиво одликовање.

У друштву с командантом главне гардиске страже дођем у предсобље кнеза Милоша Обреновића, у коме је становао већ више пута поменути капетан. И не осврћући се на капетана, који је био ту у соби, замолим те нас као представнике гарде пријави кнежев слуга г. Јовановић, који говораше немачки, и ми уђосмо к Његовој Светлости кнезу који је, као што се видело, био још узбуђен због призора, који се недавно десио.

Пошто сам Његову Светлост поздравио у име народне гарде, замолио сам Га, да би Његова Светлост била тако милостива, да увелича Својим високим присуством гардиску светковину другог дана Духова, а сем тога замолим још, ако Његова Светлост буде тако добра да прими позив, да Га ја лично одведем и допратим на светковину. У исто време понудих своје услуге, ако би Његова Светлост била вољна, да учини излете у нашу лепу околину.

Његова Светлост била је, као што се видело, обрадована овим позивом, захвалио се најљубазнијим речима за то, и примио је моју понуду, како да Његову Светлост по ручку смем пратити на шетњи по околини вароши Љубљане, тако и на светковину националне гарде. — Његова је Светлост дала команданту главне војске 50 дуката за музички фонд и 100 форината ђачком легиону.

Пошто сам изишао из одаја Његове Светлости и пошто су моји пратиоци отишли, позва ме слуга кнежев г. Јовановић, који је био и тумач кнежев, у своју собу и приповеди ми цео призор, који се десио између капетана Плантаха и кнеза. Кад је онај саопштио кнезу, да је добио од свога бана Јелачића заповест, да доведе опет натраг у Загреб кнеза, ако не лепим, онда и силом, и да је Кнез на то потргао сабљу и рекао капетану, „да га жива неће нико вратити у разбојничку варош Загреб“, и употреби ли се сила против њега, онда ће и он употребити све што може да се одбрани. На то је отишао капетан генералу Апелу да упита, хоће ли генерал да се побрине за помоћ или шта треба иначе капетан да ради. Овде би причање уласком капетановим прекинуто. Ја ослових одмах капетана с питањем: „Је ли вам генерал Апел обећао помоћ да уклоните кнеза?“ „Не“, бејаше одговор, „генерал нема овде ни једног војника“. „Па лепо“, рекох ја капетану, „онда ће гарда узети у заштиту кнеза, који није учинио овде никакав злочин, у толико пре што бан хрватски ћема да заповеда ништа у Љубљани“. После тога ја одем и то право генералу Апелу, коме сам ово изговорио:

„Ваша екселенција! ја долазим управо од Њ. Светлости кнеза Милоша, кога сам с гардиском депутацијом умолио да почаствује својом посетом гардиску светковину, која ће бити сутра, другог дана Духова, у Колосеуму, на што је кнез врло радосно пристао, да том приликом морадох дознати, да кнез стоји под надзором једног граничарског капетана, а који је јуче добио заповест од бана Јелачића, да Кнеза по што по то врати опет у Загреб, и да по потреби употреби против Кнеза силу, — па зашто то? Мени је познато, али пада доиста јако у очи, да по Банову налогу мора у нашој вароши један граничарски официр строго да пази на кнеза, који је овамо допутовао, шта више, Бан му је послао налог да воде кнеза *одавде*, где не заповеда Бан, него г. генерал као варошки командант и који не може допустити, да над кнезом Милошем, коме су од стране народне гарде учињена сва одликовања, још и даље стражари један граничарски официр, или да му се његово овдашње бављење загорчује. Кнез има пасош од владе, има у Бечу својих кућа и бан га може тамо тужити, ако му је кнез што згрешио. с тога најлепше молим, да би г. генерал био тако добар да уклони граничарског капетана од кнеза, да би се избегао сукоб с гардом“.

Г. генерал Апел ми обећа, да ће се постарати до сутрашње гардиске светковине, да Његова Светлост кнез Милош може доћи на светковину без надзора капетанова.

После подне, око 5 сах., дођем с колима кнезу, и одвеземо се још у пратњи капетановој, за тим Јовановића и Милана Михаловића у Калтенбрун, где је кнез од господара имања г. Терпинца и супруге дочекан и угошћен што може љубазније бити: ну кнез је пио само воде. Кнезу су наздравили и једну здравицу, пошто је он наздравио домаћину и његовој жени.

После срдачног опроштаја кнежева с домаћином и његовом супругом кренемо се на пут око пола 8 сахати, и учинимо излет на Кастелберг. Кад смо се пели на брег обратио сам кнезу пажњу на завод где се чувају мала деца, а који је био не далеко одатле, и рекао да се исти издржава од добровољних прилога.

Кад смо дошли на Кастелберг кнезу се јако допао изглед на целу околину, и изјавио „да ће на скоро опет доћи у Љубљану где је природа све уједињила — добри људи заслужују такве природне дарове“.

Око 9 сах. вратили смо се кући, и тако се свршио први дан познанства с Његовом Светлости.

Другог дана Духова, 12 Јуна, рано из јутра дође к мени Јовановић па ми рече, да ме је кнез замолио да га пратим гувернеру и генерал-фелдмаршал-лајтанту Апелу. Око 12 сах. дођосмо к Његовој Екселенцији гувернеру, грофу Велзерсхајмбу, куда нас је и капетан и тумач г. Јовановић пратио. Овде се говорило само о немирима у Италији. — Посета је била кратка.

Код генерала Апела кнез је показао свој пасош од владе и тужио се на понашање баново: због тога, а и због моје јучерашње жалбе генералу Апелу, одазва генерал присутна капетана у оближњу собу, — а кад је опет изишао, капетан се препоручио и отишао. — За овим је генерал рекао кнезу: „*Путујте кнеже, куд год вам је воља и забављајте се овде са свим спокојно*“

После ручка дошао сам с колима кнезу Милошу Обреновићу, да га водим на светковину. За време вожње даде ми кнез у корист завода за находчад завијутак од 20 дуката: које сам ја на Латермановој алеји пред очима Његове Светлости предао у руке заштитници овога завода, гђи грофици Штубенберговој.

Стигавши на народну светковину у Колосеуму, дочекала је кнеза музика с једним Intrare, а од света је поздрављен са бурним „Живео“. што је кнеза, као што се видело, јако обрадовало. За столом моје породице кнез је појео један сладолед. За тим смо отишли пешице до Тиволија, а у 7 сахати седосмо у кола и пређосмо преко Розенбаха, где је кнез попио још једну чашу воде, око целог брега.

На путу ми је морао испричати тумач Јовановић, по налогу Његове Светлости, како су поступали с кнезом у Загребу и како је текла ствар. То је било дакле овако:

„Некакав Гаћ (Gać), уредник „Загребачких новина“ (Agramer Zeitung) и који сад игра неку улогу у Загребу у народној гарди, долазио је пре више година неколико пута кнезу у Беч и умео је свакад да измами од кнеза по 1000 до 2000 фор. с обећањем, да ће новац опет вратити, али што није никад било. Пре неколико месеци дошао је Гаћ опет у Беч кнезу, па му рекао: да му треба за спасење хрватске народности много новаца, који ваља кнез да позајми. Али му је кнез одговорио, да је врло чудновато, да један народ, кад му треба новаца и кад исти хоће да узајми, шиље Гаћа самог, да то постигне. У кратко, Гаћ је морао овога пута отићи без новаца. То је Гаћа јако наљутило.

Догађаји у Бечу мајских дана натерали су цара Фердинанда, да отпутује у Инсбрук: па ни кнез не хтеде остати више у Бечу и узео је путнички пасош, па је хтео у почетку да иде у Праг, али како су и тамо избили немири, то се кнез решио, да отпутује преко Загреба на Реку, Трст, а за тим у Инсбрук.

22. Маја, у 6 сах. у вече, стигне кнез у Загреб, страшна непогода није му дала да настави пут и нагна кнеза да преноћи у Загребу, те тако одседне у гостионици код „Ловачког рога“.

Није прошао ни један сахат од како смо стигли овде, а ето ти Гаћа већ кнезу па му рече, да кнез мора за један сахат одлазити из Загреба пошто не може јамчити за последице, које би кнеза снашле. Кнез одговори Гаћу, да због овако рђавог времена а и због тога, што његова старост потребује мира, не може одмах отпутовати, али ће се сутра још у 5 сах. из јутра кренути на пут, нарочито кад је још Гаћ приметио, да кнежев долазак стоји у свези с каквом рђавомнамером за народ.

Гаћ стане причати да је врло опасно остати и изјави „да ће за какву награду учинити да народ, који захтева да кнез с места одлази, промени своју одлуку. Кнез мораде, по невољи, дати за то Гаћу 2000 фор Гаћ оде, али се око пола ноћи опет врати, постави пред гостионицом и вратима наоружану гарду и нико не смеђаше доћи кнезу; за тим уђе Гаћ код кнеза па рече: да народ не може да се умири, *он захтева да му се изда кнез*, јер је боље одузети и живот кнезу, него гледати да пропадне сва Хрватска. За овим Гаћ доведе кнеза до прозора и показа му оружану силу, да би се сам уверио о опасности. Али све примедбе кнежеве, да он не зна да је ма за што крив, да има путнички пасош и да ће рано у јутру отпутовати, не помогоше ништа. Гаћ даде кнезу само наде да ће му спасти живот, ако кнез не буде презао од новчаних жртава и искаше 10.000 фор. да би задобио за себе коловође народне. Гаћ добије ову своту од кнеза и оде, али нареди стражи да не пушта никога унутра, па ни саме слуге кнежеве, а јела му може уносити само гостионичар, али да не сме ни речи проговорити с њиме.

Тога дана дође Гаћ опет кнезу па рече, да је умирио народ, али да му сад треба још и за Бана 4000 дуката. Кнез одговори на то, да он не носи са собом народну банку и да нема више уза се толико новаца, колико он тражи и предаде Гаћу 2 кесе: у обема је било по 1000 дуката и 5000 фор. у 5 комада од 1000 фор.

Гаћ оде с новцем па се сутра дан врати опет кнезу па рече, да кнез исплати рачун гостионичару, пошто мора да иде одатле. На то је кнежев благајник Милован Михаловић први пут пуштен пред кнеза: гостионичар код „Ловачког рога“ тражио је да му се исплати рачун од 650 фор.: кад је и то било свршено, доведоше једна кола и Гаћ позва кнеза да уђе у кола, и тако је кнез 16. Маја био доведен у хапс, на коме су била гвоздена врата с две браве — као бајаги: *овде је кнез понајсигурнији од народног беснила.*

Кад је кнежева пратња дознала за хапшење, јаве за овај догађај кнезу Михаилу, сину Обреновића, који је живео у Глаузенбургу, и он је због тога стигао 6. Јуна у вече у Загреб, и одмах је послао бану, који је био у позоришту, писмо да одмах пусте његова оца из затвора, и добије одговор од бана, да ће што треба бити учињено сутра.

7. Јуна издата је заповест, да се кнез пушта на слободу и да га има г. капетан Плантах да прати до Љубљане, и да до даљих заповести има да остане с кнезом тамо Кнез је морао за сваки дан, који је провео у затвору платити 15 форинти.

Пре но што је кнез био пуштен из затвора, дошао је Гаћ и опет кнезу и поднео му два писмена, које кнез због пуштања ваља да потпише: шта је у њима било Гаћ не рече, а како кнез не уме читати, то је он потписао ова писмена закрстивши и потврдивши их својим печатом. Мисли се, да је једно писмено гласило, да је кнез својевољно молио да се постави стража пред гостионицом, па како је и сам увидео да је тамо на несигурном месту, тражио је да га затворе у општинску кућу. Друго писмено морало је гласити, да је Гаћ од кнеза добио на поклон знатне суме новаца због тог што је он водио толику бригу за сигурност кнежеве личности. Целокупна сума новаца, коју је Гаћ од кнеза изнудио, изнеће у најмању руку 27.000 форинти.

Чим је Гаћ добио у руке кнежеве потписе у затвору општинске куће, изјави да кнез може поћи за Љубљану и представи му г. капетана Плантаха, који ће га донде отпратити.

За пут нам буду спремљена кола; за то време, а пошто је Гаћ отишао од кнеза, даде кнез капетану један скупоцен брилљански прстен и замоли га да овај прстен изволи предати Бану Јелачићу као спомен и уздарје као накнаду за оних 4000 дуката, које је Гаћ тражио и што кнез није могао све дати. Г. капетан је заиста однео прстен бану (ово ми је причао и сам капетан Плантах овде), али бан не прими прстен и рекао је: „Ја нисам тражио од Милоша никакве паре“. — —

Кад су двоја кола била готова, кренусмо се на пут 8. Јуна, пошто је најпре кнез Михајло наредио своме момку Јовановићу, који је и сликар и говори немачки. да прати његовог оца, и тако стигосмо 10. Јуна 1848 год. овде у Љубљану.

Пошто је Јовановић свршио своје приповедање о поменутим догађајима ја позовем Његову Светлост да походи сутра, 13. Јуна, завод за одгајивање мале деце, и опростим се с њиме.

У уторак 13. Јуна из јутра дође к мени, по налогу кнежеву, г. Јовановић и јави ми, да је кнез оболео. Ја одем одмах Високој особи да изјавим своје сажаљење. Кад сам се нашао код кнежеве постеље, он се рукова са мном, пољуби ме и назва ме својим спаситељем, јер би га жуч, којом га је поступак Загрепчана напојио, и под земљу отерала, док се иста због мога пријатељског дочека и делања растворила и одишла. Тога дана походио сам Његову Светлост више пута и чух свакад, поред изјава захвалности, да му је боље.

У среду 14. око 10 сах. могао се кнез већ извести. Најпре се одвеземо у Салох, где се искрцавала баш једна савска лађа, што је кнеза веома интересирало: даље обратим кнезу пажњу, да не далеко од Салоха река „Љубљана“ утиче у Саву, што је кнез желео да види. Али због, баш тада започетих, радова за жељезницу, беше немогућно возити се до Остерберга, па шта више беше веома тегобно и пешице ићи. Тек што смо одмакли мало, а оно поче и киша да пада, те тако би овај пут са свим осујећен. Ми се онда одвеземо у фабрику хартије у Јозефсталу, где сам за кнежев долазак јавио раније. Господари фабрике беху украсили свечано фабрику с поља, и пошто је Његова Светлост разгледала све, би му дано два риса хартије. После ручка дођоше кнезу два господина — као што сам чуо његови адвокати, да одпрате кнеза у Инсбрук — које је он био позвао, да можда подигну и тужбу против насиља у Загребу.

У вече, после 10 сах., позове ми кнез к себи Кад сам ушао у кнежеву собу, затекао сам ту она два господина, адвокате, и Његову Свелост. Тада ће ми рећи један од господе адвоката на немачком језику, да кнез полази сутра у Инсбрук, да ми се захваљује много и много за све оно, што сам ја учинио за његову личност, и да хоће да ми да један мали спомен. На ово ме кнез пољуби неколико пута и предаде ми у једној кутији иглу за прса, у којој је била његова слика, опточена правим бисером. После врло срдачног опроштаја, ја одем.

15. Јуна око 5 сах. из јутра дођоше поштанска кола, у која се понеше кнез и његови пратиоци; пошто смо се неколико пута срдачно опростили, кнез отпутова.

Око 10 сах. отпутовао је и г. Јовановић, кога је син, кнез Михајло, дао у Загребу своме оцу Милошу да га прати у Роич, јер се тамо задржавао његов господар, кнез Михајло.

Ове сам догађаје исписао од речи до речи ради свога сећања по казивању поменутога слуге кнеза Милоша Обреновића, као и своје рођене доживљаје.

Љубљана, 16. Јуна 1848 год.

Јосиф Карингер с. р.

Веома услужан и предусретљив дочек, који сам за време свога бављења у Љубљани нашао у кући и породици г. трговца *Јосифа Карингера* (Josef Karinger), оставио је у мени тако захвалан и пријатељски спомен, да не оклевам ни један тренутак да се одазовем молби г. Карингера допуштајући му да моју слику, коју сам му даровао, сме насликати на фирми своје радње, и своју трговину назвати

„Код Кнеза Милоша Обреновића»

Дајући ову изјаву и одобрење имам да изјавим сам још жељу, да дотичне власти не стану како на пут остварењу ове жеље г. Карингера.

Дано, састављено и печа̂том потврђено за време мога привременог бављења у Дражђанима (Дрезди), 30. Септембра 1849 год.

+ **Кнез Милош Обреновић.**

(Печат)

По налогу Његове Светлости
Костантин Хаџија, секретар.

— —

— —

Пре неколико дана тек почело се радити у овдашњим школама. И у подне и у вече мотрио сам, како деца, која се из школе враћају кућама, говоре. Пријатно изненађење. Што су деца старија, то их више чујем да говоре словенски. Дакле напредак за који се има захвалити словенским учитељима. Вечерас сам седео у уском кругу овде задобијених пријатеља. За једним столом одмах до нашега седело је седам-осам младића, у којима је мало вичније око одмах могло познати универзитетске грађане. И не слутећи, ко сам и одакле сам ја, они су се препирали о Србима и Хрватима. И једни су били на страни једних, други на страни других. Одмах за тим дознајем, да су пријатељи Српства за овим столом васпитаници градачког и бечког а пријатељи Хрватства васпитаници загребачког свеучилишта. Један брат Словенац, старији по годинама и богатији искуством примећује им за тим, како је за Србију и за Српство на првом месту а за тим и за све Јужно Словенство ве-

лико зло, што у Србији нема мало више сталности у пословима. За тим се језик све већма дреши. И краљско вино греје лако срца добрих и истинитих пријатеља и ми почињемо разговоре — — — — — — —
— — — — — — — —   — — — — — — — — — — — —

Кад сам се после братског опроштаја нашао опет сам међу четири зида једне жељезничке ћелије и предао се мислима, које дају снаге и живота синовима свих растурених и потлачених народа, преда ме су у духовним сликама изашли Раде Вучинић и кнез Милош са свима својим трудима и мукама. За њима су се појављивали плодови њиховог рада и њихових другова и пријатеља. И додато и одузето: и труди и муке: и успеси и недаће — опет: наше племе напредује

Звижди паро! Раде Вучинић је јездио овуда на ситном коњићу из срца Шумадије. Кнез Милош је кнежевски путовао у господским колима, праћен царским официрима. Њихови потомци данас омркавају на Ријеци да сутра дан доручкују у ћесарском Бечу. Српски Краљ може данас замрћи у Београду, а освануги у Врањи или у Пироту. Видите ли овај напредак одозго, ви, светитељи српске мисли?! Гледајте. Мотрите на нас. У ситним дневним пословима ми можемо и заћи с правога пута. Не дајте нам. Опомињите нас.

ПРЕСПА

(ОГЛЕД ИЗ ПОВЕЋЕГ ДЕЛА „КРАЈ ОБАЛА ОХРИДСКОГ ЈЕЗЕРА“)

XI

Био је чист и ведар дан. Језеро мирно и глатко. Сунце давно се појавило, али се још није успело на врхове Галичице да отуд проспе снопове својих зрака у језеро. Ивице врхова оперважене златњикастом светлошћу која као светитељски нимбус обмотава главу Галичици, а у дубини језера, далеко доле, огледа се њена тамна, неосветљена страна и осећаш као да кроз ту сенку, која је обухватила скоро половину језера, пролази нека језа, нека пријатна студ. На подножју Удунишче полегла светла маглица, у којој као да се час пали а час гаси сунчани зрак; иза ње уздиже, из постоља Лънге планине *Камен* своју високу главу, а око његовога оштрога врха вије се један једини перјаст облачак. Његово друштво јуче још у вече отпутовало је тамо ка северу пут Јабланице а њега оцепио од друштва високи врх Камен и остао сад усамљен на небу па као заостала птица полако плови од једне планине до друге и распитује где одоше његови.

Тога јутра попех се на врхове Галичице.

Све уз пут, уз мучан пут, био сам и уморан и узбуђен, као кад би стајао пред вратима која чекам да се отворе и да видим тајну о којој сам вековима слушао. Кад сам био мален, тако сам стајао пред панорамским стаклетом нестрпељиво очекујући кад ће доћи на мене ред да прогвирим кроз то стакло и да видим ону тајну која је за њим.

А кад се успех на врхове Галичице, ја заиста и видех тајну, тајну лепоте природне која се не показује свима смртнима.

Подамном су лежала три света, три засебна света, од којих се сваки својом лепотом одваја.

Тамо јужно, доле, зелени се пространа деволска и корчанска равница, а југоисточно беласка и проткива се кроз зеленило река Девол, и Малићско језеро ломи сунчеве зраке у своме огледалу и губи се у ритине па помаља у простране мочаре. Под Моравом планином нанизала се села која кроз ону сивасту маглицу изгледају као какве беле, ситне-тачкице. Једва запазиш кроз пространо зеленило змијасти друм који, изгледа ти, да се преплеће са реком, па се то све после губи и тоне у далеко зеленило, које тамо у даљини најпре потамни а за тим поцрни и слије се са планинама у једно.

Под собом, са запада, видиш таласићи охридскога језера перу Галичицу. По језеру плови чун који хита на пазар. Видиш ту црну тачку, како се вуче неприметно по огледалу. Над језером се надвио и шестари мрки орао. Тамо у даљини сијака у малој старовској равници по које минаре. Удунишча на подножју дошла мрка, па што више врху све светлија, а на Камену забљештали према сунцу снежни сметови и игра ваздух у оку према њима.

Ка истоку, дугачко преспанско језеро улокало од свуд обалу. Око његових обала начичкала се села, а горе ка северу његовом прострла се живописна равница, коју сече са истока Ђавата. По тој равници, тамо и овамо, по које село окићено малом шумицом а кроз њу диже се магличаст дим из скривенога димњака Тамо у дубини изгледа ти као да видиш неке модре пеге; ваљда је то Ресан? Са Ђавате слази беличаст конац, превија се код Козјака па се губи ка западу. То је друм, који ти се оку час појави а час загуби.

Ја сам и задржао погледе, некако случајно, на ту преспанску страну коју сам познавао, али је нисам никако помињао у овој књизи.

Преспанско је језеро дуго од прилике четири сата а широко како где, негде врло уско а негде достиже ширину и до 2 и 2 и по сата. Површина преспанскога језера износи 198 квадратних километара. Дуже обале, западна и источна, неправилне су му, по где где далеко пружају језике, а где где су излокане те граде као малене заливе, што даје целом језеру врло неправилан облик, који се не даје упоређењем определити. Иза овога језера, на југоисточној му страни, одељено уским језиком, лежи друго много мање језеро (површина му је 36 кв. км.) које се зове *Вентрок.* Нивела овога језика тако је ниска и равна да, ако би настало растење у оба језера, она би се спојила. На једноме је месту тај језик широк само 30 и неколико корака. Има бележака да се у овом веку десило да су се језера саставила.*) Спој тај трајао је више година.

Вентрок има облик повијеног језика и на јужној се страни сужава готово као река и за тим као речица и ту гради бару, као оно Малићско језеро што гради простране мочаре. Из тога мочара вентрочког језера, испод кршевитих огранака Сухе Горе, а ниже села које се зове *Заградец,* излива се Вентрочко језеро, па се тај излив за тим губи под земљу и опет се на јужној страни брега појављује као речица и спушта се у реку Девол, која се из Пинда, испод врхова Грамоса, спушта и протичући кроз предео Девол утиче у Малићско језеро. Та речица која се излива из Вентрачког језера, кад се по други пут појави, пре свога утока у Девол, добија име *Трн,* јер се појављује близу села истог имена. Извесно због овог имена села и реке и вентрочко језеро добило је име *Трново* или *Трновско језеро* како га сав народ тамо зове.

Мало источније од места где се вентрочки одлив губи под земљом, међ оним брдима и узвишењима, спушта се у правцу југозападно једно ждрело, које се по где где јако сужава. То се ждрело зове *„Шаил-е-ујкут“*, што арнаутски значи *Вучје ждрело.* Хан мисли да је кроз то ждрело можда некада отицало Вентрочко језеро, јер једном заиста, када је вода у Вентрочком језеру нарасла и узнемирила се те чинила многе штете, сељани из околних села дођоше на мисао да, од језера па до овога ждрела, прекопају канал и да воду пусте да се одлије у деволску равницу. Али би та вода поплавила Девол и уништила тамо многа села, њиве и ливаде, па се за то од тога одустало.

Да се не би више враћао на Вентрочко језеро да поменем овде и два острова која су у њему. То су Аил и Видринец. Острово Аил заслужује да га нарочити путник обиђе и опише

---

*) Фишер, Die Balkanhalbinsel

(Ја обећавам да ћу то учинити.) У X веку, пошто је Самуило створио своју пространу државу, бележи историја да је, по освојењу Ларисе, узео отуд мошти св. Ахилија који је био у Лариси епископ за време Константина Великог и члан првога васеленскога сабора, па их је пренео у Преспу.*) Извесно да је гроб св. Ахила било ово острово, где и данас има развала неке цркве, за коју се каже да је била посвећена св. Ахилу, или града као што и то хоће народ радо да тврди. Од св. Ахила је и данас име тога острва. За развале које поменух живи на острву самом прича да је ту био град неког цара Мирче кога је његов братучед убио. Ко зна, можда се ова прича испрела из предања о убиству Краља Владимира у Преспи?

Острово Аил у Вентрочком језеру,

Острво Аил има облик дугуљаст, дужином од истока на запад, која дужина износи скоро 25. минута хода.

На острву Аилу има и насеља, Тамо живе 12 кућа а свих 12 чине једну породицу. Они раде мало земљице а хране се и стоком и немешају се много са неострвљанима. Свих 12 кућа постале су из једне куће и једне породице. Тој породици је старешина и данас Јован Петровић који има 110 година. У његовој кући има 65 душа, а на целом острву има свега 150 душа. За ово острво, које живи својим животом и својим законима, и сам је владика био принуђен да попусти од канона и дâ дозволу да се могу венчавати и из трећег колена. Некада су доводили девојке са „континента,” али сад, кад су се намножили и кад имају оваку дозволу од владике, која важи искључиво за ово острво, већ се и жене и удају са самог острова.

---

*) То помиње и Кедрин.

Тешко ће који путник сврнути овамо, јер когод обилази Преспу, он плови само по преспанском језеру и сви до једног — траже траг вароши Преспе, славне престонице Македонске из X века, којој ни историја, ни предања нису сачували, ни путописци до сад нису у тврдо нашли траг.

Запазио сам да се и само околно, нарочито варошко, становништво прилично интересује овим питањем.

Ја сам прошао деволском долином и дотакао се јужнога језичка Трновског језера, прошао сам много пута ресанском равницом и обишао северне обале преспанскога језера и признајем, увек ме је у овој околини највише интересовало то питање. Сад кад сређујем ове белешке о преспанском језеру, ја видим да сам много што друго, тога ради, пропустио. Ну ваља да поменем, да ми толику вољу за тим истраживањем није чинило само то задовољство, да пронађем стари византијски град Преспу, чувен у војном округу Македонији; па ни престоницу Самуилову из X века; већ неко појетско расположење да нађем место, где је убивен Краљ Владимир, кога је то убиство начинило легендарним у старо а драмским јунаком у ново доба.

Хоћу да испишем та моја истраживања и нагађања, али док прво изнесем и упознам оне који ово читају још нешто мало са језером самим и његовом околином.

Непосредна околина језера дели се на Горњу и Доњу Преспу. Горњу Преспу чини ресанска равница, док је на западу не затвори измеђ Преспанског и Охридског језера Галичица и Петрина, а са Истока Перистерски огранци. Доња Преспа је предео који иде јужном обалом Преспанског језера, измеђ овога и сухе горе, па онда измеђ истог и Венгрочког језера до подножја Перечке планине. У Горњој је Преспи варош Ресан, у северозападном углу равнице, и многа села расута по њој. Предео Горња Преспа има сама по себи одређене границе, а Доњу

Преспу одредићу најтачније селима која у њу спадају. У Доњу Преспу спадају 39 села и то: Гнчар, Рајца, Асамат, Курбинова, Претор, Сливница, Крање, Хрвати, Штрбово, Љубоња, Братучина, Наколец*), Дупени, Рамби, Ђерман**), Медова, Стрково, Опаја, Рудар, Папли, Оровник, Буковић, Лънк, Дреново, Бесвина, Апл, Нивица, Орехова, Граждина, Трнова, Дробитишта, Тодорица, Пустец, Леска, Глъмбочани, Горица, (горња и доња) Тученец и Стење. Ни на најбољим картама није обележено више од 25 села и, разуме се, са изопаченим именима.

Испод доње Преспе на југу и југоисточно од ње налазе се предели *Девол* и *Курешча*. Девол или ток реке Девола и на левој и на десној обали му све до *Звезде*, једног врха Сухе Горе, а Курешчу чине 26 села која су расута од подножја старе Неречке планине па до обала Вентрочког језера*).

То је у главноме околина језера, али и на самом језеру има насељених места. У Преспанском језеру има два острова, од којих се једно, веће и северније, зове *Град* а оно, јужније и мање, *Мали Град*. Острово *Мали Град* по свој прилици да је своје име извело из имена већега острова и на том малом острову нема шта да задржи пажњу, сем остатака неке омање цркве.

Острово Град је широко 10—12 а дуго 20 минута. Обале су му високе и стеновите, те му се не може ода свуд прићи. Висина стена које чине обалу достиже где кад и 20 метара. По површина ових стена чини висораван, где чак по мало и обрађују земљу.

На острову Граду леже развале једне велике цркве која је у средини острова а за коју многи тврде да су развале какве тврђаве. Да тако тврде опредељује их још и то, што на јужном крају острова има развала једне друге мање цркве.

---

*) Срећковић Ист. Ср. књ. I. стр. 15. помиње Наколец као име, у којем се сачувао спомен старих илирских племена која су овуда живела у кућама саграђеним на кољу и бавила се риболовом.

**) У Ђерману је намастир и гроб прогнаног цариградског патријарха Германа.

*) Села у Курешчи сва сам забележио, то су: Жервани, Желово, Оштима, Руља, Габреш, Дъмбани, Смрдеж, Брезница, Пуздивишча, Кономлат, Статица, Трејс, Писодер, Турије, Бабчур, Вишени, Аношкеп, Атик, Бомбоћ, Оришта, Загорич, Чурилово, Горанци, Маврово, Дупјак и Кондорани. Села Деволска, сем варошице Билишче, забележио сам ова још: Треп (три), Заградец, Пољоска, Сули, Кошница, Жичишта, Капиштица, Шак, Пилур, Цангон, Звезда, Појани, Трестеник, Вишоцица, Подгорје, Куч, Билорта, Слимница, Бушиград, Пестрам и још многа друга која нисам могао прибележити.

Оне развале на средини острова или су може бити од какве врло велике цркве или од дворова или заиста од малог градића, од кога је и острво само понело име.

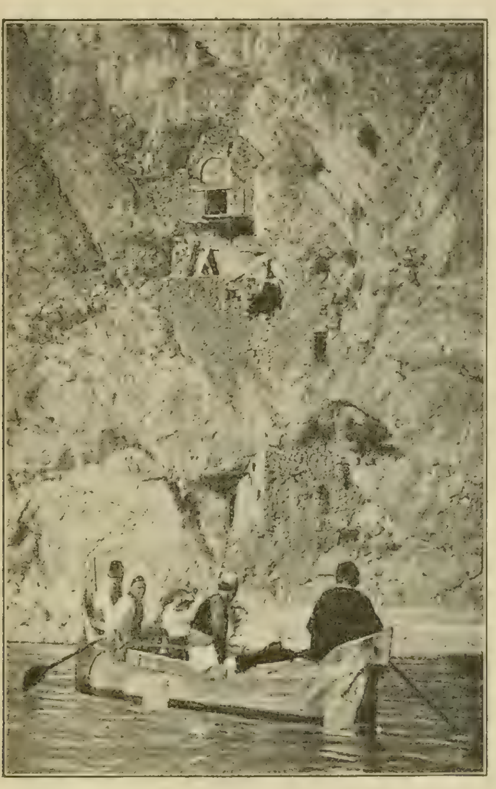

Престанско језеро (Црква св. Богородице).

Много се прича о благу које је у тим развалама скривено, а заиста је и нађено доста старог новца, али се нико није дуже бавио на острву испитивањем. Неко од преспанских митрополита, веле, хтео је да тражи благо па му се у сну казало да се тога окане.

Острво Град од вајкада је обитавано па и данас постоји на њему село од неколико (6—7) кућа.

Кад сам хтео да нагађам о старој Преспи, ја сам, као и сви досадањи путописци, од овога града почео. Само име *град* и оне неколике развале на њему дале су ми најпреча повода за то. Села, која леже у близини града на обема обалама језера, као да чине неку целину са градом, те је у њима ваљада требала да буде варош, тргови и магазе а на острву само двори и црква. По свима тим селима која су у близини града има развала старих цркава. Тако у селима: Тученец, Горица, Глъмбочани, Рамби, Сливница, Ђерман има врло старих цркава и манастира. Калдрма код Стења и Асамата, која се заиста кроз воду види — када се заборави народно причање како се она под водом чак до града простире — значи да су код тих двају места слазили друмови и да су ту биле скеле. Заиста од Асамата иде најкраћи пут од језера до Битоља. То је онај пут, којим се испод Маловишта (или још краћи преко Перистера на Ниже Поље) слази у Битољ. Тако исто од Стења иде најкраћи пут за Охрид преко планине Петрине. И данас постоје ти путови и пролазни су, а ако су у неколико и напуштени, то није са непроходности већ са несигурности на њима.

На другом се месту нема где ни тражити стара Преспа.

Ресан, данас најважније место у пределу Преспи, није могла бити стара Преспа. Ја мислим да је Ресан новија варош*). То је једина варош, што сам је срео на мојим путовима по Македонији, која нема о себи сачуваних ни традиција ни споменика који би јој означавали ма које доба старости. У њој постоји велика црква, али је она зидана око 1830-тих година а обнављана 1843. У њој има, код врата, узиданих неколико старих каменова са фигурама изрезаним а на средини цркве, у поду, камена плоча са натписом који је Хан нејасно преписао, али који се данас не може ни толико преписати, јер је много утрвен, по што лежи у самоме поду.

Ти су каменови извесно донесени из какве старе грађевине али та грађевина није била у Ресну. Ресанци причају да су, материјал и све старине које се у данашњој цркви находе, донесене са неког места испод села Козјака. Народ прича да је на том месту испод села Козјака била некада велика варош. У Ресну данашњем, на крају вароши, има само неких

---

*) Г. Срећковић Истор. Срба књ. I. стр. 210, тврди да је Ресан стари *'Ράσων* који су Срби 1126 г. оборили и на који је цар Манојло 1149 г. долазећи са Крфа ударио. У повељи Василија II Маћедонца коју је 1019 године издао Охридској архијепископији, поред епархије коју чине Мокра, Преспа и Кичево, обележена је епархија за *'Ράσων*, од речи до речи: „*Τό δέ ἐπισχοπον 'Ράσων*“. Тако би дакле две епархије биле на једном месту, кад би Ресан био *'Ράσων*, као што тврди г. Срећковић који ме мал' тиме није завео. *'Ράσων* је Рашка.

развала мале црквице св. Петра. За те развале прича се да су врло старе. Та црквица зове се још и *добровска;* каже се н. пр. «То је црква добровска», «св. Петар добровски». И та махала, која је нека врста предграђа, зове се *добровска.* Могуће да је Ресан подигнут крај села *Доброва* које је кад год ту лежало.

Становници данашњег Ресна сви су досељеници из преспанских села. Нема породице која не зна, одакле је досељена, а нема породице која може да тврди да је по далекој старини из самога Ресна.

Тражећи Преспу, ја сам једном пао и на мисао, да је потражим у селу *Пискупији* испод Галичице, које лежи између Преспанскога и Охридскога језера. Није за то имало никаквог основа, али ме је повело оно извођење којим је утврђено, да је у селу Пискупији ниже Дебра била она епископија коју је св. Сава 1221 установио у Дебру у храму св. Николе, али у околини охридскога језера, сем поменутог села Пискупије, постоје још три која носе таква имена: то су *Пископати* на западној обали Охридскога језера, *Пискупштина* у Дримколу дебарском, више струшке равнице и *Пискупија* испод Малићскога језера код Корче.

Треба да напоменем да и сељаци на обалама Преспанскога језера говоре о старој епископији. Они су ми говорили двојако: једни тврде да је столица епископије била у данашњем селу *Љубоњи*, а други у селу *Рамби.* То изводе извесно по развалама старих цркава, којих у осталом, као што сам већ поменуо, има и на свима другим местима много.

И тако Преспа се може још дуго тражити, а то ће извесно бити и захвалан посао за кога, но ја му се овом приликом не могу посветити. Али пре но што се одвојим са овог места, које ми је пружило под ноге читав један чаробан свет: неколика језера и неколика копна и острва, и ждрела и равнице, и горе и стене и кршеве; пре но што одвојим поглед од свега, јер високо сунце које ме право у теме пече, већ ме на то гони — да поменем још једну појаву, коју сам са овога места запазио, када сам оком водио по овим силним водама подамном и разливима њиним.

Девол, провлачећи се кроз мочар Свирину, утиче у Малићско језеро, а у Девол спушта се речица Трн која се излива из

Вентрочког језера. Вентрочко и Преспанско језеро растављени су уским језичком који лако топе. Кад год та два језера расту и узнемире се, њихови се таласи састају, њихове се воде мешају. Преспанско је језеро више од Охридскога и његова вода пробија подножје Галичице и код манастира св. Наума појављује се у хиљаду изворића те гради оно мало језеро. Мало се језеро слива у велико, у Охридско језеро, а из Охридског језера, тамо код Струге, истиче Црни Дрим. Дрим нагли северу, сачека воду са Чичавице која дели Метохију и Косово; обрће за тим западу и улива се у Скадарско језеро, а Скадарско Бојаном везује се за Јадранско, за сиње море.

Пет језера Малић, Трново, Преспа, Охридско и Скадарско везана су, њихове се воде мешају, они су пријатељи, познаници и савезници.

Не знам, што ми та мисао постаде заносна и повуче ме за собом. Ја сам пловио том водом, пробијао сам ждрела, натезао сам кроз мочари, провлачио се кроз подножје велике планине, хитао сам кривудавим током Дрима, сачекивао сам воду од Призрена и из косовских планина и наглио сам сињем мору. Изгледало ми је да сам нашао везе, Божје везе, које никакве људске ножице нису кадре исећи, везе које везују и земље и људе од Пинда, одакле Девол слази, и оне од Косова и Метохије, одакле се Бели Дрим спушта, са онима крај сињега мора, крај Адрије. . . . . . .

Да сам ове белешке посветио осећајима, ја бих овде најдуже застао.

Бр. Нушић.

О ПРОМЕНИ БУГАРСКЕ ОРТОГРАФИЈЕ.

Бугарски министар просвете наредио је једној комисији састављеној од школских радника и стручњака, да проучи питање о реформи ортографије и да поднесе предлог, какве су промене потребне према сувременом стању бугарске ортографије, које би се могле увести прво у школу, а после у опћу употребу. Једноликост и правилност ортографије особито је била потребна за школску обуку, а бугарска ортографија, поред тежања из новијега времена, представљаше и сувише заплетености и неправилности, погрешака и против гласова бугарског језика и против природнога задатка једне књижевности и „писмености“ Комисија је поднела своје мишљење министру, истакла своје основно начело, којега се држала, при предлагању потребних измена. Тај комисиски извештај имамо наштампан у месечном журнау „Български преглед“, који издаје друштво „Общи труд“. Као да је и новом друштву и органу му поглавито стало, да пусти у обрт промењену ортографију и да и мимо школу приступи ширењу њену. У првом броју споменутог журнала (за септ. 1893.) имамо два чланка посвећена новој ортографији, из којих ћемо саопћити неке прилоге о новој бугарској ортографији и према којима нам је могућно оценити такав реформаторски рад.

I.

Пре него што отпочнемо говорити о самој реформи, потребно ће бити у кратко споменути узроке, који су јој дали повода. Познат је апостолски рад учитељâ словенских, Ћирила и Методија : не само да шираху реч јеванђеоску међу моравским Словенима, него погодише и прави пут, како ваља поступати с апостолским делом и речју — преведоше на словенски службу божју и саставише особита писмена, слова за тај словенски језик, за сваки глас и слово. За нас је све-једно, која то би азбука, глагољска или ћириловска, коју употребише словенски апостоли у први мах. Кад је нестало учитељâ, ученици оставише моравске и панонске крајеве због гонидбе, што је на њих подигоше немачки проповедници, и због несрећа, које унеше у те словенске крајеве најезде азиских дошљака, дивљих Маџара. Јужни словенски крајеви, Хрватска, Србија и Бугарска беху места, у којима потражише спаса себи ученици и у којима нађоше пространо поље апостолскога рада, а земљиште беше врло подесно. Особито Бугарска, због својих владалаца и своје државне моћи, прихвати и ученике и науку им — поста друга колевка словенске службе божје и словенске књиге. Учени људи веле, да је у Бугарској прве половине X. в. и постала савршенија азбука, много лакша, позната као ћирилица, дакле млађа по постању него што је глагољска. Из Бугарске се стаде ширити словенска проповед и словенска књига и на далеки северо-исток у недавно-основану државу руску, у којој ће наћи стално склониште и место где јој суђено извршити велики свој исторӣски задатак. — Нема никаквих књижевних споменика, који би били писани за апостола или ученикâ им, а да би се то поуздано знало: оно споменика, што допре до наших дана, растурено широм словенскога света и којегде у туђини — може бити истом дело руку другога или трећега нараштаја после ученика. — Они пак сведоче, да се обе азбуке употребљаваху донекле у исто доба, и да је ћирилица с временом истисла из употребе глагољицу, која се сачува у употреби црквеној и светској цигло у једном крајичку словенства, у далматинском-хрватском приморју, помагана тежњама, што потицаху из Рима, и ако и сама сумњичена и гоњена као све народно и самостално што би предмет гонидбе властољубивога Рима.

Као што је споменуто, састављачи словенских азбука удесише их према гласовима језика, који би употребљен за црквене књиге и књижевни језик апостолâ и ученикâ им. Колико се данас може докучити из оних остатака старине, разлике у писању беху врло незнатне у самом писању на правом старом словенском језику, а што се међу најстаријим текстовима виде и јача одступања у језику, веле учени испитиваоци њихови, то је с тога, што су ти споменици писани већ у оних словенских племена, у којих словенска служба божја и словенске књиге нађоше склоништа и бише усвојене, дакле под утицајем и ако сродних али већ различних словенских говора (испр. *зограф.*, *марӣн.* *и остром.* јевавђеље). Али према самом начину, како се писаху црквене књиге и друге, што чињаху тада „литературу“, према начину, како усвајаху старословенски језик у опће тадашњи словенски писмени људи и књижевници — карактер језика свакога од њих пробијаше се и кроз старословенски: ницаху разне старословенске рецензије. Многи веле, тако објашњење пристаје за српску-хрватску и руску рецензију (редакцију), док се за бугарску мора рећи, да се сâм језик променио што се тиче гласова и граматичкога строја, јер је стари словенски управо језик бугарских Словена, који се за апостола још разликоваху од своје нове татарске господе, тако да се још не беше извршио онај процес стапања двају племеном и језиком одвојених народа, из којих пониче народ бугарски. Ово питање о језику одавна мучи научнике, сто и више година, како је оно између знатнијих што стоје као особита повлашћена, да их једни узму овако други онако. И док с једне стране вели: „није тако“ само један од ауторитета, и његов одговор примају слабији, који цене тога великога и храброга мужа (и ако му завидљивци приговарају, да се „туђом муком“ попео на ону недостижну висину — свесловенску!) — дотле други не ће за то ни да знају, већ онај одговор тумаче стотином искренутих мисли и поставака. А као да то то није „то исто или мало друкчије“, како би рекао Вук. Ми овде не мислимо дотицати се тога „неодрешенога“ чвора, и нека се узалуд не потржу имена Копитара, Миклошића, Шафарика, Јагића, и тако заинтересованих руских посленика — кад то нити ће помоћи нити одмоћи српској или бугарској пропаганди у Маћедонији, а још мање при удешавању једне правилне ортографије. О пропаганди случајно споменусмо, асоцијацијом мисли, сетив се, како ни тако учена комисија не уздржа језика, а да се и за то не закачи, и ако јој је било стотина других разлога при руци кад се говори о „дебелом јеру“ (и салу његову, које је, веле бугарски мударци, тако добро да им сачува Маћедонију од српских жеља). Ма како се мислило о старословенском или старобугарском (а старобугарски је само татарски, вељаше пок проф. Бошковић), тек у XII. веку у бугарским књижевним споменицима находимо таких одлика, што су им карактерно обележје за сва потоња времена, па све до данас — обележје бугарскога језика *κατ᾽ ἐξοχήν*. Из оних се старих споменика види, да већ азбука ћириловска, тада већ постала опћом, има и сувише знакова, слова — а језик бугарски мање гласова, отуда мешање и неправилна употреба различних слова — једнога меште другога: ѫ и ѧ; ъ, ь, ѫ,; ѧ, ѣ е; ь, и. Већ је тада требало „реформе“ и „реформатора“, али тадашњи бугарски учени мужеви вољаху везати лику за опуту, и држати се старине, а и не беху дорасли таком послу, за који и њихови универзитетски школовани и научени потомци немају мушке смелости — већ воле ићи поступно, полако, да се не уплету у реформу религиозне и политичке страсти. Бугари тада беху бољи јунаци на сабљи и на бојном копљу него ли на перу, па пуштаху и даље да народни језик шара стари црквени, да се књиге из дана у дан све више одвајају од старих прегледа. Прођоше времена Асенâ и насташе потоња, влада себичних и неспремних владалаца и осталих војвода, — већ је и османска сила села у Дренопоље, а у Бугарској се, као кад свећа плане пре него се утули, јави у Трнову патријарх Јефтимије који се прихвати посла, да већ уведе ред у црквене књиге, исправи и текст и начин писања. Колико је знао и умео са својим помагачима, поправљао је и дотеривао и језик и текст и „правопис“, и тако је постала позната трновска реформа књига, чији одсев имамо и у нашим ресавским писарима, ресавском писању, кад је хришћанска и братска Србија умела примати и пазити бугарске учене бегунце, што не шћаху подносити турскога зулума, волећи своје знање употребити у слободи, у окриљу такога побожнога, мудрога и витешкога господина, какав беше врли син Лазарев, деспот Стефан, Високи, како га је запамтио народ наш. — У оној трновској реформи већ није било правилних односаја и њихова поимања: местимице се враћа на стари начин: ы и *и* разликује, и ако их у говору не разликоваху, ѣ меште *ја* после л, м, н, после непч. ч, ж, ш и групе щ, и ако има често и *а*; употребљава ъ и ь, а често и *о* и *е*; још уводи у употребу неколика грчка слова *θ. ν. ξ. ψ*, акценте и спирите — у опште прави некакав ред од онога, што се с временом у писању уобичајило. Ту је поцрпео своје знање и Константин, философ, бугарскога рода и племена, али човек честите душе и племенитих тежања, који гледа да и у нашем старом писању изведе промене, као трновске, и тако он задахну неким животом „то јер је танано“, и ако наши не беху тако вешти крмари, да би без погрешака умели бродити и таким веслима. И нас и Бугаре, чак и Русе задржа на путу приближавања к народном језику јефтимијева реформа.

После пропасти државне независности бугарске настаје време или само преписивања онога, што се сачувало из старијега времена, или огледа, да се и бугарске књиге штампају, разуме се на том израђеном средње-бугарском језику, у Молдавији, Вилни и т. д. Међу тим све се долазаше у чешћу свезу с Русима, који се за доба робовања јужних Словена све више истицаху као браћа исте вере и крви, чувари православних предања, моћни заштитници свега хришћанскога. Књиге руске, црквене, на руско-словенском све више долазе у употребу, пошто ни Срби ни Бугари не располагаху средствима, да би могли одржавати штампарије, а међу тим поред штампаних књига преписивање све постајаше ређе. И док се у оној писменој радњи, кака је могла бити XIV, XVII и XVIII века у Бугара, поред тога, што се пазило очувати стари црквени језик у употреби, све више увлачио народни језик, састављао с народним чудну мешавину, каком су писани неки писмени споменици тога времена, више светске и поучне садржине — и рускословенски језик, преко црквених књига, није остао без утицаја на тај нови облик бугарско словенскога језика. У текстовима, што их је објавио Новаковић, Качановски и др. управо имамо ту троструку мешавину бугарску и руско-словенску.

У опће таке су могле бити писмене традиције, кад се отпочео стварати нови књижевни језик бугарски. Народни је језик све то више избивао на површину, а стање и образованост писмених и књижевних људи тога времена није дорасло да пође за новом струјом. А и не беше лако поћи. Кад је отпочела периода нове бугарске књижевности, а њу обично почињу с Пајсијем, јеромонахом и проигуманом наше славне хилендарске лавре (друге половине XVIII. в.), од његова дела о бугарској историји, књижевни језик добио је народну боју, али толико ишаран старословенским и руским елементима, да је у том погледу далеко остао назад иза језика нашега Доситија. Разуме се да је и у ортографији шаренило. После тога писца, чије се дело чувало и ширило у рукописима све до 1844. (у Пешти издао је Христаки Павловић Дупничанин), настаје периода огледа, вредних поштовања, као претеча бољем времену. Млади Бугари већ се уче и на страни и труде се да подигну просвету у самој земљи, не жале труда, носе крст — и са стране им се често пружа помоћ. Бугарски језик до тога доба беше мало познат и на страни, једва се знаху његове основне црте и наш Вук Караџић не пожали труда да ученом свету прикаже прави бугарски, колико га је могао знати, и шта више огледао је да и за бугарски језик упрости азбуку;

и уведе фонографичко писање. Али тада још није било ушију за тај глас; а образовани и школовани бугарски радници стајаху на са свим другом гледишту, другојаче поимаху и потребе књижевности и начине, како да се задовоље. Тако после Пајсија сви који пишу до педесетих година нашега века, исто тако и граматичари бугарскога језика иду за Пајсијем, мање или више близу му стојећи. Као спомена вредан покушај да се у ту разноликост тежања и поступања у писању уведе какав год ред, може се споменути оглед Неофита Рилскога, који издаде 1835. год. једну бугарску граматику за школу у Габрову, која би тада основана, као претеча многима, што ће бити основане последњих десетина година трудом и заузимањем родољубаца бугарских. — Неофит је између писменог књижевног језика и између народнога говора уочио велике разлике, истакао као неизоставно потребно узети у употребу члан, заменити падеже црквено-словенскога предлозима с именима; што се тиче гласова он зна неодређени самоглас ъ (ѫ). Међу тим ни њему нису умакле разлике између појединих наречја, а он је у том случају за суђају призивао цркв.-словенски. У то доба пада и рад Венелина, једнога од историка прве половине овога века, који радо мешаху машту и историју, идеалиста како их зову. Поред заслуга му за бугарску историју њега увек спомињу као оснивача особите бугарске ортографије, некако под утицајем руско-словенске, а с много обзира на старију употребу. Венелин хоће и да црпе из народних говора бугарски књижевни језик, а правилност се одређује према том, слажу ли се ти народни говори или не слажу. Црквено-словенски даје у том случају меру, према којој се из народних говора може узимати, и ако се не деси међу њима склада — на име кад се што из говора слаже с црквено-словенском употребом (разуме се руско-словенског одличја). Према такој логици члан није имао места у књижев. језику, по што се и међу бугарским говорима у том јавља велика неслога, а у цркв.-слов. језику за њ се не зна. Још се пазило, да се у писању треба поглавито држати црквено-словенскога, руского, а изговарати као што би народ говорио. Осим Венелина и међу Бугарима било је таког правца представника, као знатнијега спомињу *Крстевича,* који тежи да Венелинове трудове сведе на рационалнију основу: маша се и за старо и за ново, и тера тако далеко да за само *и* предлаже четири знака: і, и, ы, ѵ, али увек указујући на значај руске употребе да се одреди употреба бугарских знаковах ъ, ь, ѫ, ѭ. — Све се доцније, како наступају нови нараштаји, јавља и разноврсних праваца да се уреди бугарска ортографија. Јављају се присталице етимолошкога писања, и присталице фонетичкога, од којих Момчилов канда жељаше применити савете Вукове, поћи потпуно радикалним правцем, не обзирући се ни на које сметње. И у Бугара се разви због оваких питања спор у мало не као Вуков. Шта више ни тако одлични научници, као што је М. Дринов, не могоше извести све, а да не остане неодлучности, неправилности, колебања, а све за то што се никада није имао један карактеран народни говор, који би послужио за ортографску реформу, већ се помишљало и на све говоре бугарске, и на традиционалне одношаје, и на књижевни језик, какав се развијао под разноврсним утицајима, и одвајао од народнога — постајао језик бугарске „интелигенције“, како о њему сами Бугари веле.

II.

Да видимо, како је извршила ортографску реформу споменута комисија. Њој је пре свега потребно било одредити, докле ће се простирати њени реформаторски планови — да ли и на ортографију и на књижевни језик или само на прву. И комисија у свом извештају, и оба референта, Милетић и Теодоров, у пропратним чланцима траже у науци и у научним разлозима потврду својим реформаторским мерама. Шта више питање о реформи желе потпуно осамити, као чисто практично, школско и научно, па желе да реформа и олакша ортографске невоље, и да буде поступна, и да буде без икаке црте партаичности. Милетић, расправљајући о етимолошком и фонетичком (фонографичком) писању, налази доста разлога за фонетичко, али и таких, који казују да се савршенство, потпуна одређеност — т. ј. така азбука која би била гласовна фотографија — не може достигнути. А с оваким свакидашњим писањем, ограниченим, увек наступа случај да изостане иза говора, јер се језик што се тиче гласова, због разноврсних чинилаца, мења брже, него што се мења писање, тако да увек морају наступити веће разлике, које кваре установљену једноликост у ортографији. Ако се хоће постојанства у ортографији и једноликости њене, мора се некако удесити, да и сама буде сталнија, правилна, да се не креће за сваким покретом, који допре из народнога говора. Ако је могућно сложити етимолошко и фонетичко начело, чини му се, да се у ортографији и може добити жељена правилност и једноликост. Ортографија тако стоји и близу народном изговору и има више сталности при употреби, има више педагошке и практичне вредности. Шта више промена у овом смислу за бугарски није тако тешка и неудесна, по што нема толико традиција, нити је тако учвршћена навика, о којој се више говори и у извештају и код рефераната. Лакше је неке промене извести, систематизовати различне раздружене начине употребе, јер и ако у употреби владају разноврсне струје, оне нису јаке, није се међу њима ни једна толико истакла, да је над другима добила некога претежја. — Реформатори знају, да и бугарски као сваки други језик има говора, да разлике међу њима владају толико, да се они јасно разликују, а да се то не би одазвало и на књижев. изговору и језику, пустили се на вољу једном или другом. У овој прилици ваља им знати одношаје књижевнога и живог, говорнога језика. Милетић вели, да није спасоносан принцип, који хоће све говоре и наречја да употреби и сложи, бирајући средину. Сад треба пазити на књижевни језик, његов изговор, и према њему удешавати ортографију, тако ће се и извести реформа, одредити правилна и трајна ортографија. Изговор просвећених људи треба да буде изговор књижев. језика, мера за ортографију. Садашњем књижевном језику није потребно мењати основу, нити се обраћати дијалектима, кад је већ за три нараштаја створен и ушао у употребу књижевни језик, којему само треба да се развија и богати. Реформа ортографије треба да не уплеће и стилистична питања. Отуда је вели Милетић, Дринов и учинио погрешку што тражи од ортографије да потпомаже стварању књижевног језика, препоручујући да се имају на уму и дијалектичне разлике и традиције. За тако уређење књижев. језика иште се много времена, рада — и знања, а лингвистичкога знања није било, да би се могло извршити све како наука захтева.

У главном промене су се извршиле, негде више негде мање, у овим случајевима:

Као што је познато, до данас се употребљава знак ѫ, који се у највише бугарских говора изговара као ъ, управо као врло нејасно и кратко *а*. Али том гласу у стар словен. беше друга вредност: он. У старијим се бугарским споменицима ту находи, осим етимолошки правилнога ѫ, ъ и ь, у новије се доба ѫ чешће стало употребљавати, по настојавању Дринова, али има и *а*, у Цанкова и лат. ŭ. Ако тај глас иде иза ј — ѭ, другојачија му је замена и изговор у сувременом бугарском према том, стоји ли тај гласовни спој после самогласних, другојаче после сугласних: у првом се случају чује ъ (=ѫ) иза ј: лајъ (*лајѫ), у другом замењено с *е*: губе из *губјѫ, чине facio *чинјѫ. Нов предлог ортографски иште, да се тај знак изостави, јер само служи као једна велика сметња, ничим неоправдана, при тачном означавању гласова бугарскога језика. У неким се крајевима, како то веле многи, који их за бугарске држе, сачувао мeште ст. ѫ — ън: мѫдро: мъндро. Колико је разноврсних обележја тога знака у Миладиновца: ѫ; кѫде, *а*: дигна, о: со, е: сетъ sunt, и: биде erit. има и *у*: сугено, што је српски.

Стари је словенски имао два полувокала, неодређена самогласна, блиска по изговору кратком *у* и *и*, за које је имао и два знака: ъ и ь. Још се у најстаријим словенским споменицима јавља колебање, мешање тих двају знакова, изузевши руске споменике, који тачно имају означене те гласове, тако да се потпуно слажу са стањем, што га наука докучује. Српски су стари споменици ъ одавно изоставили, а ь се одржао као знак полувокала, и тек доцније настала је промена због обновљених покушаја, вратити се старијем и правилнијем писању цркв. књига, под утицајем споменуте трновске школе. У бугарском се сачувао један неодређени самоглас. ъ, близак кратком *а*, уместо обају старословенских. Поред тога још су се два самогласа бугарска с временом стала поклапати по изговору с овим полусамогласом, споменуто ѫ у одређеним приликама и а, које је без нагласа. појав истоветан, какав виђамо у румунском и арбанаском. Такав се глас у румунском и у арбанаском правилно означава, у бугарском то није учињено. Још у бугарском, и с акцентом кад је, *а* с краја именица гласи као ъ: дакле као пла́тъ и водъ, слъзъ. Од тога има изузетака, јер се једном чује *е* иза некадашњих меких сугласника: вечéре (вечéра, ст. сл. вечерја), бане. *банја. — Нова ортографија с краја речи, пошто је у бугарском у овим случајевима нестало полувокала, изоставља их, у среди речи мeште оба полугласа и, као што је споменуто, меште ѫ има ъ. Тако је остало неозначен историски постали глас ъ из *а*.

Што се тиче гласова, који су постали из стар. носног самогласног ѧ (ен), још се раније стао изостављати: у прво доба замењивао с ѫ и често с ѭ (редовније). После ј, ц, ч итд. из ѧ има јъ, тако да се даље подударало с ѫ — јер и из њега има *ј̆е*. Иначе се ѧ изговара као *е*: зет. Будући још у прво доба бугар. писмености по изговору други глас, и подударајући се с другима — још се рано стао изостављати, што доцније све чешће, те га је у употреби нестало.

Нова реформа додаткла и знака ѣ, да му уреди употребу. Стари рукописи показују разноврсну гласовну вредност овога знака: или *е* или *ја*: врѣмѧ, ѣко, волѣ. Али то је био особити начин обележавања прејотованог *а*, честога у глагољици, где је ѣ имало двојаку вредност. У бугарском је гласовни развитак ишао својим путем: из ст. ѣ, који у српском има тројаку замену, тамо се разви двојак зговор према том стоји ли ли акценат на том гласу или не стоји: старо-словенски грѣхъ изговара се грјах у бугар. а пише или грѣхъ или гряхъ. Осим тога се чује у такој прилици изговор *еа*, близак споменутом. Међу тим се ѣ изговара као *е*, ка није акцентовано; кад је у слогу за њим који непчани самоглас и ако је с акцентом, или стоји за њим ј, ж, ш, ч: тако има млѣко: мљако и млéчна, грѣхъ: *грјах* и *грешен*. У оваковом се изговору подудара ѣ с *ја* старијег доба. У сувременом бугарском знак ѣ има две вредности (ако се разлика између еа и ја=ѣ не узме у обзир): ја или *е*. Могућно је да се знак, који је са свим изгубио своју вредност, изостави, избаци, с чисто фонетичкога гледишта. У западним је крајевима, где се наш језик с бугарским меша, у том прелазном појасу, ѣ увек *е*, наш источни изговор, неки пут *'е* (је) тако да сугласно, које се може умекшати, бива меко: л, в (лѣво-љево). Ако се хоће реда и правилности у бугарској ортографији, и да се тачно означе гласови, знак се ѣ као на сметњи и непотребан може изоставити; али тако не мисле чланови комисије. Они остављају ѣ да се и даље употребљава, кад се изговара *ја* из ѣ, а не из старога *ја* док за ѣ, које се изговара *е*, узимају тај знак. Сами увиђају незгоду, историски и етимолошки неоправдану, којој мисле доскочити на тај начин што налазе, да ће бити потребно направити пописе речи с ѣ и означити како се где изговара.

Што се тиче осталих самогласних, нема се шта споменути: остају као и пре употребљавани, разуме се и са заменом старога ы с *и*, по што се сâм глас ы од памтивека изговарао као *и*. Код сугласника нису увођене никакве измене, осим код *ј*, који су сви признали као потребан знак за бугарску азбуку, и ако је глас *ј* редак, мањега значаја него ли у осталим словенским језицима. Ст. слов. није имао особитога знака за глас *ј*, било у послу прејотације или постјотације, али је тако вешто графичким путем постигнуто, да се он означи у свим његовим функцијама, да се у том погледу могу старо-слов. азбуке сматрати као праве фонетичке. Нови слов. језици, који су узели ст. слов. азбуку за обележје својих гласова, ишли су истим путем. Руска је азбука и до Петра Великога већ поступно удешавана, али је тада грађанска азбука добила сталан облик Тада је уређено и питање о јотацији и умекшаности сугласника. Доцније реформе, почев од Ломоносова до Грота, остале су на чисто теорйском земљишту. У нас је са свим другојаче било До Вука се мучиле муке, а од тада све су оне ишчезле, кад се правилан појам добио о задатку и реформе и писања у опште. Место сваких крпежа -- трпежа изведене су корените промене, на темељном познавању гласова нашег језика, реформе. које данас фонетика, наука Сиверса, Техмера, толиких учених Енглеза и Скандинаваца — може само похвалити. У свом Додатку к санпетерб. рјечницима, 1822. Вук је држао да је за бугарски потребно ј тако и Миклошић. Комисија је истога мишљења, само што не усвоји ј, већ i, знак који је, како се вели у извештају, и пређе био употребљаван у истом послу: тако ће се писати ia, iу, iъ, io — ai, уi, оi место раније употребљаванога я, ю, ѭ (=јъ) ай, уй, ой. Исто тако i ће примити и ту службу, да обележи којегде непчани карактер сугласника лi=љ, нi=њ.

При измени ортографије остављено је старо щ нетакнуто: оно има два изговора: шт и щ, и баш је зато потребно изоставити га и заменити елементима му. — Пошто се у „говору књижевном“, како се вели, не чује изговор гласова наших ћ, ђ, то је и остало у оним случајевима, где се нађе *т* и *д* нешто друкчије изговарано, означити их с i тi, дi. — Толико о промени азбуке, која сад има ове знаке: а, б, в, г, д, е, ѣ, ж, з, и, i, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ.

Комисија је у овом извештају министру још и неке граматичке случаје истакла као вредне да их се дотакне реформа, да им се одреди стална употреба: то су случаји употребе члана, с именицама и придевима: за тим употреба падеш и личнога завршетка *а:* меште ъ, неки облици имтерфекта, аориста итд.

Сима Томић.

ПРЕОБРАЖАЈ БОРБЕ ЗА ИДЕЈЕ

I

Политички агенс у социјалним изменама јавља се у два облика. Са врха државног полазе пресионарне силе стежући друштвене елементе у принудне односе. Поредак, који се тако ствара, има за основ насилну регулаторску моћ. Тероризам државне управе сузбија истицање изнад званичних форми мишљења и политичког рада. Груба сила уставља реформаторске наклоности и одређује квалитет и интензивност друштвених покрета. Наметнуто стање уздиже се до симбола; ствара се читав ред његових бранилаца, а ван закона се стављају они, који снажно покушају, да се отму.

Други, сталнији облик политичких преображаја — реч је о социјалном уређењу у данашњем веку — потиче од агитационих сила. Мисао о измени похађа све друштвене редове, и изгубивши од своје идеалне чистоте, похабана и упрошћена, постаје својина масе. Ту наилази на прикупљену мржњу наспрам старог поретка, ојачава инстинктивне тежње за променом, концентрише расуте покрете и помицаје, и своди у општу систему већину појединачких спасилачких планова. И кад узастопце за изменом идеја долазе практички покушаји, спори али непрекидни, тешки но извршљиви; кад једна по једна стара установа уступа место новим — формира се ново стање, које се поздравља као прогресивна фаза у трансформацији друштвеној.

Како се примају ова мирна, лагана друштвена реформисања, која утврђују хармонију међ идеалним тежњама људским и организацијом друштвеном, хармонију, која нити је од велике трајности нити довољне потпуности? Без сумње сви не примају подједнако обе измене. Већина, задовољна средњим успехом, без великих аспирација, прихваћајући блиске циљеве, застрашена пређашњим трпљењем, оберучке обгрљава ново стање. Потпуно разумљиво! Противност новом поретку захтева оштру и сурову борбу, која често без милосрђа коси. Пристати уза њ, ну хитати напред без застајкивања, за то се оће огромна енергија и заборав личне угодности. Средња маса не може ни једно ни друго. Једном покренута, она наступа споро, бојажљиво: пипа сваку стопу земље пред собом; тражи заклона од оштрине, места, где ће прилећи, припонути. Природни процес развића тресе земљиште под њеним ногама, унутрашње друштвене силе не даду натраг а лични интерес уставља је на појединим одбранбеним тачкама. Ма покрет опада, силе се уравнотежавају, енергија се не обнавља а земљиште борбе постаје доступно само снагама вишега реда. Природа је казала своје veto. Већина се брзо мири с тим, прихвата добијене тековине и аклиматизује своје интересе у новом политичком стању.

Пред том средњом групом, мањина, под неодољивим импулсом реформисања, хита напред, незадовољна освојењима. Њена машта не мири се лако с незнатним изменама нити се радо одриче грандиозних планова. Љубав к остварењу узвишених апстракција и реализацији удаљених циљева друштвених гуши у њих помисао, да извојеваном поретку пруже руку помирења. Без те предводнице, гоњене традицифугалном силом, друштвени покрети нити су потпуни нити умичу од пролазних друштвених изгреда.

Трећа група жали за прошлошћу, с којом су јако асосирана њена осећања. Једни су прилагодили своје интересе срушеном поретку, уплели их у све одношаје, прикопчали их стоструким везама. Сваки крок у напред одлапчава те интересе и развејава их. У будућности тешко је очекивати успех: треба много манипулације а без извесних изгледа. Други су инертног духа, мрзе новачења а страше се краха друштвеног. Њима влада традиципетална сила паралишући привлачне тежње за изменом. У најбољих од њих преображаји изазивају елегично расположење, јер с рушевинама, које се ту стварају, сарањује се један део њихових идеала.

* * *

Ново стање консолидује се из старог. Принцип победе не иде овде до уништења побеђеног. Одношаји, установе и одлике прошлог поретка утискују се у нови, допиру до центра; нижу се по периферији, везују се јаким атракцијама; спајају се међусобно градећи мелезне агрегате. Преживелих елемената доиста нестаје али ни претераности наступног стања не налазе земљишта за одржање. Крајности се разблажују, модификују, узимају нов облик са старим садржајем, прилагођавају се људским захтевима и задобијају браниоце и заштитнике. Тако размакнути раширени, с правцима незнатно измењеним, с ново отвореним путевима и каналима, друштвени одношаји остају конзерватисани, груби, са нешто усисане заразе, гарнирани заостацима прошлости, пуштајући слабе огранке у напред, да се спреми земљиште за будућност. Маса, ослобођена старих стега, мртвих уредаба, уских стаза, у којима се загушује социјална и индивидуална енергија, укочених формула, о које се разбија тежња за савршенијим животом, прихвата радо и мале преображаје. Друштвено кретање губи усиљеност и очајна напрезања; отварају се нови извори народног благостања; опток постаје живљи; социјална осећања захватају више маха. Ослобођено излишних терета, друштво развија нове умне и моралне снаге, ублажава заоштрену животну борбу, одбацује сурове варваризме и појачава реформаторску моћ.

Радости новог стања не трају вековима. Први почеци консолидације леже у концентрисању главне моћи друштвене. Једна извесна форма друштвене управе постаје израз пресудног дела његовог. Људи, који представљају ту моћ, прикупљају и привлаче у за се гомилу, која се лепи савладана неодољивом потребом слушања. Посебне снаге спајају се махом око главне снаге, да чвршће одоле борби друштвеној. Независно од те концентрације, али у вези с њом, врше се мања груписања. Тако се образује моћ религиска, јавно мњење у појединим облицима својим, груписаност капитала и т. п. Људи најистакнутији у тим гушћим срединама, у тим једрима друштвеним ошанчавају своје интересе, спремају своје оружје и експлоатишу на разне начине нов поредак. Док њихова моћ расте, један велики део живља губи своју. Интерес мањине, развијен преко граница потребе, постаје паразитан; гоји се мршавећи друге интересе и распрострањава се угушујући слабије. Моћи одређене за заштиту личности, за њихово морално усавршавање, за просвећење духа, за стабилнији материјални опстанак постају опасне за већину, која је одвајала део своје егзистенције, да њих створи. Још у зачетку не опажа се штетан распоред снаге друштвене. Постоји равнотежа међ траженим и добијеним, која делимице задовољава. Појединачне али учестане несреће не приписују се лошем поретку, већ неспособности људској, да се у њему нађу. Установе још не притискују, јер им се није потпуно доближило. Пропали покушаји обнављају се на другом пољу — тражи се земљиште за поједине духове с вером у његову скривену вредност. Стална морална кривудања личе на случајне испаде — мисли се да ће корак два донети корекцију. Жељу за изменама разблажује бојазан од неизвесности. Мисао не лебди много изнад стварности, и тражећи чвршћи ослонац за будућност теши се ипак садашњошћу, оптимише и верује.

Развијено друштвено стање скопчава људе извесним везама. Оно укроћује немирне природе, шаблонише покрете угушујући све оне, који скрећу с прокрченог пута. Покушаји еманциповања од тог званичног тока сусрећу негодовање, затим подсмех, проклетство, осуду. Васпитна моћ друштвена упропашћује самосталну иницијативу и поткресује оригиналну политичку акцију. Не само финансиске операције и економни поредак, већ и целокупан интелектуални развитак спутава се у рецепте. Друштво често озваничава разврат и оглашава га за морално стање. Управна власт решава о идејама и њиховој вредности као да одмерава обичне материјалне производе. Покуша ли се ослобођење од наметнутих догми, упитомљени духови искачу на површину да заглуше и сузбију таке покушаје.

Али ето, духовне силе развијају се и снаже; изводе се нови закључци а стари напуштају; ранија тумачења изгледају недовољна; факта се јављају у другој светлости. Пређашња хипотеза скромна и незнатна аванзовала за сјајну теорију; нагађања постала истина; обожавана идеја напуштена; старој истини окрећу се леђа. То продире у социјални живот и уноси клицу поремећаја. Друштвена система примљена у кризи и окршају привлачи сад погледе и мами на замерке. Кад спадне и олади се прво одушевљење наступа озбиљно претресање, испитивање, аускултирање. Образују се асоцијације међ незадовољством духа у теорији и практичним тегобама, које притискују из друштвеног уређења. Број нерегуларних покрета расте а интензивност се повећава, те судар потреса темеље, на којима почива поредак. Људство израста а форме друштвене остају исте, притежу и обустављају то растење. Огромна стешњеност, која се непрекидно појачава избацује већину из места удобних за живот; ставља је ван закона егзистенције; сузбија њене нормалне амбиције; осипа земљиште под ногама. Установе пређе корисне постају сметња прогресу, заустављају слабије покушаје и незадовољавају распрострањене захтеве и увећане потребе. Незадовољство почиње на разним тачкама; јавља се плашљиво, непоуздано. Личи на мрмљање, у коме се не разликује шта се осуђује а шта захтева. Поничe читава група друштвених спасилаца расута по свој маси. Изничу планови од данас до сутра; говори се о реформама, што личе на бајке. Сви нуде друштву услуге помишљајући на свој опстанак и лагодност. Таласања друштвена преклапају многе од тих ровења; регуларна струја развеје слабије, ломка јаче а оставља најјаче недирнуте. Најзад, пробијајући се кроз друштво, поједини почасни покрети сједињују се, ојачавају као груда ваљана кроз снег, конструишу се резултантом свих сила унетих у целину и постају квасац за преображај на боље.

⁂

Има једна врста политичких покрета, која почиње шумно а свршава нечујно; одводи на мегдан одушевљену војску а повраћа разочаране вође. Ђенији, људи неодмерене снаге, силне творне моћи, немирног уображења, раскошно сију разорљиве идеје. У времену, кад друштво, задовољно сувременошћу, излучује из себе незнатан део незадовољника, ове идеје захватају земљиште... учвршћују се. Одмах, непосредно почетком својим, оне опомињу на експлозију и наговешћују на оштро трвење. Иза њих, у полутами, као да се помаља у грубим контурама нов поредак. Носиоци њихови живе духом даље од старог стања, ослобођени уздања у његове дарове. Не само то, већ се у њих разиграва снага да руше и обарају, да прерију друштво и преокрену његово уређење. У том екцесивном стању болује се од самопоуздања. Око и мисао прелазе овлашно преко свих тешкоћа и заустављају се на завршној тачки с потпуним поверењем. Преображаји у машти иду глатко као Алнашареви снови. Маса, у коју падају те идеје одскаче за часак престрављена. За мало, па се чула привикавају на тако необичне утиске. Идеје пролазе кроз друштво некад исмеване, презиране или одбациване. И ипак наилазе на сродне елементе, хипнотишу поједине духове и савијају их под своју власт, друге раздрагају или поуче, помажући да се из дифузног мишљења одвоје правилни погледи од неправилних.

Ево се прибира и привржереника, мало а разнородних. Кога је прегазило старо стање налази утехе и нâде у тим препорођачким идејама. Преситћенима монотоношћу друштвеном нуде се изгледи за разноврсније и угодније ситуације. Скептицима се пење на површину она последња капка вере, што тиња и под најгрубљом сумњом. Амбициозни прилазе смотрено, вођени жељом за лични успех а враћани страхом од опасности. Најбрже приступају духови, што гину за новитетима, нестални, сувише покретни, који мењају идеје моментално; припију се уз извесна начела, да после с негодовањем одступе; кличу политичким теоријама, којих се после отресају. А срце те мале групе чине озбиљни политички радници, искрено убеђени у неопходност преображаја и спремни да приме казну, ако предузеће пропадне а да се одреку награде, ако оно успе.

Замислите сад друштво још несазрело, да прихвати таку мисаону револуцију; друштво, у коме опасни и подгрижљиви елементи нису у пуној снази већ у пупљењу; где се оделити интереси притешњују, али не задављују, пате ну не пропадају са свим. Ту је довољно благостања: мало, да се не би желело више; много, да би се напустило тражећи неизвесно повећање. Тако друштво одобриће лаким покретом ока нове идеје, али ће се обема рукама држати готовине; примиће их, док су на пристојном одстојању, али ће им се одупрети, кад близу дођу. Додајте томе, да покретачи под импулсом осећања често ударају на ситнице, троше снагу на споредностима, па изнурена снага изумире, кад до тежишта дође. За тим, спасилачки планови носе печат несавршенства, пате од површности, имају много илузорних елемената и много пута превишавају сватљивост већине друштвене. И покрети прерано изазвани показују слабу економију снаге, несразмерност међ акцијом и ресултатима. То је пир с идејама, којим се оглашава ново доба и приправља друштво, да га без изненађења прими

* * *

Силе умне и моралне уложене у преране покрете нису еквивалентне актуалној енергији друштвеној. Чини се, као да су напрезања остала бесплодна, без ресултата, не помичући напредак ни за један корак. У ствари снага је само трансформисана у латентну, потенцијалну енергију, раскомадану и разбацану по друштву. Она мирује, везана пасивношћу људском и нагонима ка одржању примљеног стања. Учестаним покретима прирашћује ова енергија а међ људима и поретком стварају се пукотине све шире, што су покрети трајнији и чешћи. Најзад нагомилање постаје претежно и прикупљена енергија ослобађа се, развијајући огроман рад упућен преображају друштвеном.

Тим се тумачи несразмерност покрета, који је често необично силан, и спољњег надражаја у тренутку експлозије, који не мора бити ни интензиван ни велике трајности. Њега могу изазвати и средњи таленти, са мало оригиналних идеја, створени за ситна дела у нормалним приликама, површни у расуђивању, без јаког аналитичког дара и суптилног разликовања, са врло мало предвиђања и комбинационе моћи. Ипак ће покрет бити комплексан, захватиће најситније друштвене односаје, рашириће се на многе творевине прошлих генерација. Његова јачина биће у толико већа, у колико се дуже прикупљала друштвена енергија, у колико је народ већи бројем својих чланова и развијенијег интелекта.

Чиме се карактерише спремност друштвена за преображај? Прво, идеје препорођајне не задржавају свој интегритет, конкретишу се и своде у простије формуле. Између мале предводнице, из које потичу те идеје, и главне трупе, у коју увиру, постоји савезна група, тумач за језик, којим се одабрана мањина обраћа већини. Они дотерују идеје за сватљивост масе, вулгаришу их, да би се већина могла успети до њих. Други је симптом распрострањеност покрета. Зрелост друштвена да прими измене јавља се у суровом одрицању старих ауторитета. Књижевност се осећа нелагодна у старим формама, буни се против усвојених правила, одриче конвенције. Ствара се контра укус немилосрдан и спрам најлепших урнека нападнуте школе. Стил, често брижљив, коректан и елегантан пада у немилост. Старим тенденцијама оглашује се рат често врло пакостан и заједљив. Не пази се при нападу на наравствене принципе књижевне, чије вређање постаје по каткад монструозно Место узбуђења пред великим ђенијалним производима савремености на уснама често заиграва саркастичан осмех. Револуционарни, рушећи дух продире у уметности, потискује старе узоре и намешта нове обасуте клицањем и похвалама. Малишани новог правца не женирају се истаћи се пред великане свргнуте с пиједестала. У религији критички покрет обара неприкосновене светиње, скида Бога с висина стављајући га под микроскоп, ремети хијерархију светаца и радознало а злурадо подводи догме под контролу разума. Тако захуктан и смеон прелази на деликатно поље личних укуса, реформише моду, смеје се обичајима, негодује тоалете, исправља манире и место старих шаблона рекламира нове. Ето га за тим у васпитању с девизом: рат усвојеним методама. Ту баца проклетство на принудну наставу, јадикује над угушеним склоностима дечјим, ранжира изнова научна знања по принципу користи, оглашује битна за неважна а пређе секундарна истиче на прво место.

Па онда политичке институције! Ту је покрет најјачи и најмоћнији а отрзање од ауторитета највеће. Стара управна власт постаје нападна тачка. Свет се заварава обманом, да политички либерализам доноси собом друштвено благостање. Прокламује се ослобођење личности испод деспотске власти друштвене, хармонија права и дужности, изједначење политичких моћи, учествовање народа у реформама, раскидање кастинских разлика у политичким одношајима.

Шта изазива преображај? Без сумње настаје тренутак кад економски строј постаје опасан за већину оделитих интереса, лишава људе срестава за живот, пошто их је најпре довео до минималне мере. Затим се указује боља перспектива: ваља се борити, да се постигне ако не идеална срећа, а оно пријатан живот. Невоља иште пријатеље, који се јављају у облику социјалних теорија. Поредак, који пригњављује постаје мрзак. Емоције егоистичке упућују човека, да тражи услове погодне за опстанак.

да из социјалног положаја извуче што већу корист за себе. Ту се његова тежња сусреће са тежњама ближњих му а пут је спасења исти. Тако се комбинују појединачни покрети, управљани моралном снагом главних покретача напретка.

У свом почетку, у првој фази, друштвене промене почињу оштром критиком а несистематским реформаторским плановима. Силе, које их изазивају више су емоционе а мање интелектуалне. Борци у страху за свој опстанак, у нади и очекивању бољитка, у осећању моћи, да из зла изађу, у емоцији акције порођеној препрекама и тешкоћама, које их сусрећу постају блиски међусобно. Они осећају, да им је потребно често прибијање друг уз друга, па да успех рада буде крунисан. У бојној вреви и метежу, где се једни подижу окрепљени а други падају уморни, где је сваки корак напред мучан и напоран, где је пред њима утврђен стари поредак са браниоцима решеним да истрају, реформатори умањују личне амбиције и скупљају засебне интересе у један општи. Социјално осећање, симпатија и узајамна љубав, без којих људство никад није, снажно се развијају у овом стању, јер нема места ни услова да егоистички импулси пређу нормалне границе. И тако снажна сила јури к центру друштвеном, непрекидно јачајући, све до коначне победе.

У чланку за овим разгледаћемо преображај ове борбе.

Јаша М. Продановић.

* * *

БОМАРШЕ[*]

(1732—1799)

… « Бомаршеу других одбрана није потребно; ја сам уверен, да се и ви, као и ја, осећате пуни благодарности према њему, јер оној маленој групи веселих и духовитих аутора, који и нас чине бољим и веселијим, писац *Севиљског Берберина* припада несумњиво као један од најодличнијих чланова. Што је рекао Бајрон, за оног веселог лакрдијаша Фута, може се сигурно и још боље рећи за нашега Бомаршеа: „*Когод воли смех — мора уздахнути за њим*“. (Види «Отаџбину», година VIII, књига 23, стр. 386).

IV.

Јер смех је, читаоче, био његов елеменат, много виши но новац и интрига. Ретко је кад било човека који је био тако стално весео, у свима, па и најцрњим приликама свога живота. «Ви који сте ме познавали, ви који сте ме вечито пратили, пријатељи моји! реците, јесте ли икада видели што друго у мени до човека вечито весела?» Тако он пита у својим *Мемоарима*, и немогуће је не признати му да је тако. Ко га је год познавао, признавао му је да је био један од најпријатнијих и најљубазнијих људи свога времена. «Бомарше је био весео од главе до пете, човек каваљер, у пркос свему што се о њему рекло, и по признању целог света један од најљубазнијих људи које можете наћи». (Арно). На свакој страни његове биографије видите да је био душа сваком весељу и свакој забави. У њему су његови познаници имали неисцрпно врело шале и веселости. Они дани у које га је неко могао имати код своје куће бележени су и памћени. «Дођите вечерас к нама, Бомарше је обрекао да ће доћи»: тако су писале и звале на своје забаве ондашње велике госпође. Нико није забавне игре умео удесити тако као он, спасти их од њихове готово неизбежне баналости, начинити од њих нешто у чему могу и људи од духа уживати. Будио је и ширио веселост на све стране обилато и раскошно, и говором, и примером, и оном интимном снагом која прилепчиво зрачи на све стране, натерујући и околину да трепери у истом тону. Имао је духа, знао је да се шали, а речју је владао необично лепо. Да би нашао помоћи и заштите код ондашње високе госпоштине, да би их заинтересовао за своје комедије, које су краљеви људи, цензори, и други државни евнуси по неколико пута забрањивали, он је пре представе носио своје комедије, читао их по салонима, молећи за високе примедбе, обећавајући да ће их се строго придржавати, па је онда тако бранио од тих примедаба и најмању реч у дијалогу, да су слушаоци, очарани, не само примали оштре и пакосне речи његовог Фигара, но још и додавали сами по који духовит одговор досетљивом слузи Бомаршеовом. Тако је једне вечери читао *Фигарову Женидбу* код маркиза де Бретеља. «Не, никад још нисам био видео таквог мађионичара, вели Шанфор. Што је Бомарше те вечери рекао у одбрану свога дела, превазилазило је још духом, оригиналношћу и комиком, духовитост и веселост његове комедије. Изгледало је као да гледам човека пијана од шампањског вина, који би зубима трошио блиставе дијаманте, на њиховом алемском прашином засипао своје слушаоце». *Мемоаре* знате. Читајте *Севиљског Берберина*. „Има ли живљег и занимљивијег почетка од почетка Бомаршеовог комада, кад се оно гроф Алмавива и Фигаро састају под Розиним балконом? Од тог првог дијалога, било је људи који су говорили да у комаду има сувише духа. Мана једна коју не може да има ко год хоће. Бомарше нам на једном месту говори о једном *Господину који има сувише духа, али га сувише штеди:* Бомарше није тај господин. Њему је његов цео дух на расположењу у сваком трепутку; он га троши, он га расипа. Његова шала има једну извесну врсту живости и бујности, која је као лиризам тога рода, и поезија. . . . Цео *Севиљски Берберин* весео је и по ситуацијама, и по контрастима, и по ставу, и по мотивима, и по сценичној игри; све ствари, које ће музика умети да изрази као и реч. Реч Бомаршеова, која прати све то, жива је, лака, сјајна, ћудљива и насмејана. Причекајте! не ће дуго трајати, и на ту тако пребујно израђену подлогу доћи ће подобна музика, хитра, сјајна, такође лака, нежна, пуна духа и фине шале, која ће се свима чулима поткрадати у душу, и та ће музика носити име «Росини».

---

[*] Овај одломак је наставак из једне новеће студије о Бомаршеу, која је излазила 1889. год. у Отаџбини, и, после три доста велика продужења, остала недовршена, великим делом кривицом пишчевом, писац се не устручава то признати. Оно што је од студије још било остало у његовим артијама, у одломцима несређеним и неразрађеним, писац није мислио никада штампати. Данас само са највећим устезањем даје у штампу овај одломак, на коме, после више од четири године које су од то доба протекле, није имао куражи ништа да мења, те га штампа онаквог какав му се затекао у артијама. Одломак се непосредно наслања на последње штампано продужење.

Напомена пишчева.

Сент-Бев овде везује Росинијеву музику за комад Бомаршеов, с потпуним правом. Она је с тим комадом тако везана, да нам изгледа да су Бомарше и Росини на једном истом делу радили као сарадници, у исто време, одмах у почетку. Кад такву једну умотворину имамо пред собом, која, и ако није постала од једанпут, представља једну идеалну целину, у којој су сви делови тесно скопчани један с другим, прорасли један у други, онда су питања о ауторима, о првенству њиховом, о њиховом уделу, излишна и готово ствар педантерије. Уметничко је дело пред нама, ми га нећемо комадати у парчета, зарад празног задовољства да изнутра тражимо потписе аутора на свакоме од њих. *Севиљски Берберин* је и иначе био писан, да се метне у музику. Кажу да га је Бомарше као комичну оперу прво и дао био Лиричном Позоришту. Како му драго, музика се уткала у текст, речи звоне у друштву с нотама, смех Фигаров и песме Розинине одјекују у оркестру, музика и поезија сложиле су се, две нај јаче међу уметностима, да даду живота красној комедији Бомаршеовој.

Одиста живот, младост, лепота, здравље, весеље, трепере, кључају, теку клобуцима по тој комедији. Замислите *Сан једне летње ноћи* претворен у сан једног летњег дана, пренесен под ведрије, сунчаније небо, из Виндсора у Севиљу, са срећним и живим људима место вила и чаробника. Баците на личности везене мантиље и шарене плаштеве шпањолске, изберите те личности из највеселијег и најдуховитијег друштва у историји, из француског друштва осамнаестога века, пустите нека им речи и покрете прати сунцем и плаветнилом опијена талијанска песма, оно весело оро, она несташна, разуздана поворка ситних, лаких, насмејаних тонова, који као пијана киша пљуште око осмејака и пољубаца Розининих, падају на њене пантљике, на њено весело јелече, на Алмавивине ројте и кићанке, на скрлетно одело Фигарово; покупите све врсте смеха, од кристалног смеха Коломбининог, који само озари лице и оживи очи, до громког, грлатог смеха Ђангургуловог, који овде открива без зуба уста Бартолова, све врсте шале, арлекинаде, фалстафиаде, панталонаде; позовите на пир из те прошлости у којој је свет још умео бити весео, онај рој златних инсеката, Арлекина, Криспина, Скапина, Коломбину, Пулчинелу, Панталона, испрекрштајте их, сукобите их, пустите их нека још једном зазује око ружа и кринова под шибом духа и дахом непомућене радости, — да бисте себи преставили ону шарену фарандолу, коју у *Севиљском Берберину* играју пред вашим очима Розина, Алмавива, Бартоло и Базил, са оним живим вихором Фигаром на челу.

Не замерите, али ја нисам крив што би овде више но игде требало писати „пером умоченим у шарну дугу, по артији посутој шареним прахом крила лептирових". Требало би да човек растопи на артију пурпур и злато, са једним зраком пролетњег сунца међу редовима, да одиста дâ праву слику овог јединственог комада, који свакојако није једно од оних дубоких дела која човек чита са трепетом, али је ван сваке сумње јединствен примерак људскога духа и здраве веселости. Овако вас, по други пут, упућујем на сам комад.

И упућујем вас још на Молиера, и на Сервентеса, и на Шеридана, и на Гогоља, јер желим да вам добро падне у очи разлика између смеха у овој комедији и смеха у другим комичним делима. Смејаћете се и код тих писаца; смејаћете се и код Молиера, али пошто престане смех, остаће вам горчина у души и бора на образу; «његов је смех опор, његово је весеље свирепо; у његовим лакрдијама има правих жртава као у трагедијама.» У толико више у комедијама његовим. Његов Алкест у *Човекомрзцу* весео је као јесењи дан. *Тартиф* је мучно одвратан. А *уображеног болесника* и његове жене сећате се као мучних и непријатних призорâ. Сервантес је питомији, не веселији. Они који веле да је Дон Кихот трагична личност готово имају право Његове борбе са ветрењачама увод су; решење је на његовој самртној постељи. Па Шеридан. Ко се, читајући *Школу клевете*, од срца смеје, даје само меру своје осетљивости. *Школа клевете* је ноктима писана. Што је де Сен-Виктор рекао за извесно дело Свифтово, може се готово рећи за тај комад, да човек не зна с кога краја да ухвати то најежено клупче трња и ноката. Леди Тиза, Венијамин Бакбајт, Крабтри — имена им казују ко су и какви су. А што се тиче Гогоља, ако је веровати његовим властитим речима, он своју комедију није ни писао да насмеје, но да расплаче. Узмите напослетку оног питомог Лабиша. Јесте ли читали његову комедију *Ја?* Смешна је, пријатна је, али између чинова претурате по глави оне преозбиљне максиме Ла Рошфуколове о егоизму. И сви су такви; код свију ће вам пасти на памет да смех у ствари није ништа друго до грч који зубе открива, за којим нелагодност устопице иде као опоре дрождине са последњим капљицама најплеменитијег вина. Док овде, код Бомаршеа, од првог тренутка заборављате на сету и на досаду, смејете се здравим, хигиенским смехом, без капи жучи, без и једне озбиљне сузе. Весели плотуни нота и досетака заспу вас одмах од прве речи, и смех се заори, здрав и гласан, да никако више не престане. Као топал ветар веје и кроз публику и по позорници, увија Бартола, открива црне скутове Базилове мантије, носи Розинино писмо Алмавиви, отвара сва врата Фигару, и све прилепчивији, расте, осваја постепено галерију по галерију, као она бујна вегетација у бајци о успаваној принцеси, што је својим чупавим, зеленим рубом „за четврт часа” била тако покрила и стазе и богазе, и парк и двор, да су се још само црни врхови могли видети испод те чудновате зелене мреже. Овде нису ни црне куле остале непрекривене. „Сунчан зрак прелеће и игра се по свима личностима, остављајући у сенци само Бартола и Базила.” Ни Бартола ни Базила. Упитајте се на крају комада, да ли их не волите. Вештом, лаком руком осенчени су, али полусенком, само ради контраста. Праве сенке нема. Базил је хуља али не несимпатична, неморалан на форму Жил Бласа, на форму свију оних јунака шпањолског пикарског романа, који се у насловима и не називају друкчије но *хуља и штрангов* (buscon, tacano), који су при свем том ипак симпатични. —

Са овом комедијом ушли смо у прави књижевни рад Бомаршеов, то јест онај који је за књижевност рађен, и који ће у књижевности остати. *Мемоари* су дело које остаје, али су писани само као одбрана у једној парници. *Евгенија*, *Два Пријатеља*, и *Тарар*, књижевна су дела, али дела која не остају. *Севиљски Берберин и Фигарова Женидба* дела су књижевна, која ће остати. Још колико времена? «Ко то зна? одговара Бомарше. Ја се не бих смео заклети да ће о њима бити и говора после пет шест векова: тако је наш народ лак и несташан!» Бомарше се овде шали; али кад се сетите да је ево после сто и четрнаест година његов *Севиљски Берберин* остао још непрестано свеж, потпуно свеж, тешко да у овој шали нема пола истине. Што се тиче *Фигарове Женидбе*, у светској историји књижевности и цивилизације нема може бити драмскога дела које би имало тако крупну историју своју, тако велике историјске важности као ово. «*Фигарова Женидба* је, вели Ложени, сама за себе један од великих догађаја осамнаестога века...» Али да свршимо прво са *Севиљским Берберином*.

Човек један као Бомарше, коме је једно занимање толико недовољно било, да се ни на четвртом, петом, шестом, није зауставио, који је као што знате, говорио «да ни најобилније ствари нису стране његовој глави која појима и обухвата веома лако оно што би одбило дванаестину обичних и непредузимљивих духова,“ који је због својих приватних послова већ био узимао неколико пута перо у руке, такав човек, велим, није могао не пасти на мисао да ради на књижевности. Ово је тако јасно да сам ја зато и изоставио повести реч о том на челу овог одељка који треба да обележи, у смислу и правцу у ком је ова студија писана, карактер његова два главна књижевна дела. О овим осталим казао сам што је за нас било потребно да знамо. Дакле још две речи о *Севиљском Берберину*.

Видели смо колико има духа и важности у тој комедији, и како се то потпуно слаже са карактеристиком коју смо досад дали о Бомаршеу. Ту смо дело били уочили у његовом одношају на писца; сад можемо додати још две речи у погледу на место које оно заузима у реду других сличних производа. Треба знати, којом страном предмет лежи на ранијим основама, које су му стране слободне. Треба расправити, којим се тачкама *Севиљски Берберин* наслања на раније комедије, и шта је чисто његово. У ствари, он је рађен по старим скицама, по обрасцу пучке талијанске комедије петнаестог и шеснаестог века (пучке и ако се зове commedia dell' arte), која је служила и Молијеру, и Рењару, и Ле Сажу, за углед. Допуњена је и улепшана, личности су прерушене у ново руво, али, као код палимпсеста, сагребите нове слојеве, на дну ћете наћи првобитну, оригиналну редакцију. Прво, исту интригу: тутора који је заљубљен у своју пупилу изиграва њен *галан*, уз припомоћ каквог вештог и гипког слуге, који носи лествице, или кључеве, или палицу (batte d'arlequin, Harlekinpritsche), другим речима оно што ће младим љубавницима бити корисно, а повијеној кичми туторовој у неколико од штете. Друго, исте личности: за Бартолом, Розином, и Фигаром, стоје, као кинеске сенке, њихови први обрасци, Панталон, Коломбина, Арлекин. (И даље, преко њих, можете наћи у латинским комедијама Плаутовим и Теренцијевим прве обрасце наше комедије. Нарочито је Фигарово генеалошко дрво врло лиснато. Порекло графа Алмавиве, можемо претпоставити, не иде даље од крсташких ратова: ни бурбонско не иде даље. Фигарово, прошав средњи век, има свој корен још у старом веку. Улога *слуге у комедији* почиње с почетком *комедије с интригом*. Станите пред Фигара, погледајте му преко главе у даљину, видећете и зборку једну оригиналних личности, свију народности, свију времена, све чланови једне фамилије. Познаћете у реду Молијеровог Маскарила, лолу од главе до пете, обучена у оно вајкадашње љубичастим пругама шарано одело, које својом безазленошћу само боље покрива понор лукавства и шеретлука, који ће се као кабао изручити на главу старца Труфалдина, у интересу Лелија и Целије; ако се назива fourborum imperator, има и зашто; није недостојан колега нашега Фигара. Видећете до њега *Моретовог грациоза*, лепше обучена, али истог заната, само са лепим стиховима и финим осмејком на уснама место грлате прозе и широког смеха Маскариловог; и његовог духа има под Фигаровом капицом. Опазићете мало даље да неко квари ред, једно немирно створење, у чудноватом оделу скрпљеном од три стотине тридесет и три разнобојна парчета, са црном чувидом на лицу, са дрвеним мачем о бедрима, натучено духом и пакошћу. Ено га где јавља једном домаћину, да му господар не може доћи на гозбу из тридесет и шест разлога, од којих је први тај, што му је господар умр'о; где другом који га пита: «Арлекине, колико имаш отаца?» одговара: «Једног само, Signore,» — одговор ће шинути као камџија — «ја сам сиромах човек, ми сиромаси само по једног имамо.» Још даље, далеко на крају, видећете Епидикс, Даве, Гете, Парменоне, Спре, Стариксе... Поворка је огромна; типови које сам набројао, само су као залоге у књизи, које бележе главне стране у њој. Свака у безбројном низу комедија ове врсте има свога слугу фактотума. Фигаро дакле није нов тип, онако као ни остале личности, онако као што ни сама интрига није нова. Па ипак, на први поглед се може опазити да Бомаршеова комедија излази из реда својих друга. Прво, видели смо, својом непомућеном веселошћу. Друго, и ово је најглавније, *Севиљски Берберин* је цео рађен као независно од ранијих система, као изван кола, у духу који можемо назвати модерним, у духу данашњем Овде познајемо Бомаршеа непријатеља традиције. Бомарше није никад марио за стара правила и старе облике. У предговору *Евгеније* ратује против класичне трагедије, у предговору *Тарара* против традиционаналне опере, у *Мемоарима* против рутине, а свуда и увек против постојећег стања. Кад се стари калупи, из једног или другог разлога, не могу уништити, он ће у њима обновити материју. У овом смислу треба разумети оно што га је Сент Бев назвао *великим подмладиоцем* (rajeunisseur). Стару интригу је тако оживео, дотерао, да изгледа као нова. Ситуацијама познатим — али за ово треба имати непрестано на памети раније комедије — додао је велики број нових, лепих, веома занимљивих, или их је прерадио у такве; тако да су друкчије и кад су исте. То је исто било и с личностима. А што се тиче дијалога, ваља га само упоредити са дијалозима ранијих и савршенијих комедија. Место оних више но што треба коректних стихова у тадањим комедијама класичнога калупа, који, све два по два, као волови у плугу, теку готово филозофски мирно с једног краја комада у други; место оних префињених фраза Маривовљевих, пудрованих и шминкованих као и оно рафинирано друштво које их је говорило, говорило необично фино, али за себе, између себе, далеко од другог света који није умео «сецирати кончић по кончић људскога срца, ни мерити мрвице на теразијама од паучине;» место оне раскопчане, вашарске прозе Данкурове у којој сељачки говор звони уз клопотање нанула — имате живу, изворну реч, која, са својим кратким реченицама, као ситним таласима, пљуска и жубори, ни млитава ни раскалашна, ни укочена под класичном периком, ни разуздана у алватном оделу лакрдијаша Жила. Може бити се не бисмо преварили кад бисмо рекли да се у Бомаршеовој комедији први пут налази онај позоришни, драмски стил, који се састоји из кратких збијених реченица, одговора, који се ударају један о други као мачеви, звечећи и севајући. Свакој је фрази дао њену најкраћу форму, као народ својим пословицама. Кад их једанпут чујете, тешко их је заборавити. Отуда је велика већина и постала пословицама. Отворите француске новине, наћи ћете да их сваки час наводе. И то не више као цитате, но као пословице. Готово је свака духовита, или пикантна, или занимљиво, парадоксалне казана. Можда је у том погледу отишло и даље но што треба. Извесно је да по који пут само празни прапорци звече. «*Граф:* — Испунио си се, угојио. . . . *Фигаро:* — Шта ћете, господине графе: сиротиња.» Шта то треба да знаш? Или: «*Граф:* — Откуда ти тако весела филозофија? *Фигаро:* — Честе патње... Ја се журим да се свему смејем, да не бих морао плакати.» Ово су ударци који падају пљоштимице, не сечивом. Или и ово: «Кад се човек узме страшити мука̑, њега већ почиње мучити страх.» Е дабоме да! — ако је допуштено да се тако изразим. Овде се види она страна Бомаршеова талента, који му ни овде лепше не стоји но у животу, његова мало шеретска умешност. Је ли главно заинтересовати гледаоце? Бомарше ће се послужити свима средствима. Пронесите живо човеку испред очију светао камен, он неће познати да ли је лажан или не. То Бомарше ради. Његова комедија тече као бујна река, и ваља са собом и злато и песак; ви немате времена да издвајате једно од другога; а то је њему доста.

Но како му драго, ни тај варак у дијалогу, ни местимично грешење о прави књижевни језик, ни намештеност неколико сцена не сметају *Севиљским Берберину* да буде најпријатнија комедија осамнаестога века и једна од најзанимљивијих у целој светској књижевности. А то није мало рећи. — Тако је дакле и у овом случају, као и у свима које смо досад расматрали, резултат Бомаршеова рада савршено у складу са особинама и способностима које смо код њега упознали. Његов темперамент, његов дух, његова тежња за новином, његова «умешност», налазе се и овде као сабирци коначнога збира, као чиниоци последњег производа, јасно као и у другим приликама, можда јасније, јер су сви имали прилике да се покажу укупно, те да тако, као састављена парчад разбијеног огледала, дају целокупну слику човека, који треба у њима да се огледа. Две само од његових особина нисмо видели овом приликом, његов политички опозиционарски дух, и његову навику да се служи рекламом. Али не зато што оне овде нису играле своју улогу (видећете да јесу, и то потпуно као и све остале), но зато што ћемо о њима имати скоро прилике говорити поводом *Фигарове Женидбе*. —

Ђ. П.

ШИЛЕРОВЕ ДРАМЕ*)

Критичке цртице

Сваки човек је чедо времена, у коме се родио, у коме је живео и у коме је радио. То се при пажљивијем посматрању уочи и на свакоме обичноме човеку, а још куд и камо више на људима, који су били епохални у своме животу и у својим радовима. Да би дакле човек могао правично ценити овакве духове и да их не би неправедно осудио са гледишта нашега времена и по нашим мерилима, преко је потребно пронићи ближе у њихово време и њихове прилике: да се сазна из ближе, какав је дух, какве су околности и какве су личности имале на њих свога утецаја.

Пре но што, дакле, пређемо решавању постављенога задатка, морамо бацити ма и летимичан поглед на политичке и књижевне прилике Немачке у XVIII веку.

Политичка историја нас учи, да је у прошломе веку Немачка, у данашњем смислу те речи, била поцепана на много малих држава и да није било велико-немачке идеје. Кнезови појединих малих држава слабо су били одушевљени заједничком идејом, сваки је чувао своје личне интересе и био је својим грађанима прави деспота. То је периода, у којој је сваки и најмањи и најнезнатнији немачки кнез, чија је земља обухватала само неколико квадратних миља, тежио свом душом за француским двором, који је био од пресуднога гласа у свему: двор је живео раскошно, падао у све веће издатке и дугове, па да би их могао подмирити, ударао све веће намете на народ, чији су извори готово већ били усахнули.

---

*) Тема за професорски испит, рађена на немачкоме језику.

Примером својих кнезова пође и племство и поступаше са својим поданицима као са робовима, па је било чак и помагач трговине са људима. По дворовима, који су у свему, у моди и у обичајима, у дворским и у државним уређењима, у вештинама и у књижевности, морали слепо подражавати парискоме двору, завлада на место домаћега француски језик. Овим се језиком служило и племство, које се стидело свога матерњега језика као неподеснога и простога. Шта више и научњаци нађоше, да им је немачки матерњи језик незгодан. Видимо, напослетку, и највећега Немца свога времена, великога прускога краља Фридриха Великога, који је увек, а нарочито у седмогодишњој војни, уложио све своје силе у одржавање и ојачавање немачкога народа, не само као обожаваоца свега францускога, већ чак и као францускога писца.

Ово је време било жалосно по својим приликама, у толико жалосније, што је немачки народ већ имао за собом једну сјајну културну периоду, која је сада толико занемаривана и омаловажавана, да се све старинско као ништавно презирало, па чак и исмевало.

Али баш са те стране, са које су чисто немачкој култури дошли сви ти штетни утицаји, дође и подстрек за нови народни живот и напредак. У Француској осећало се већ подавно врење, средњевековној феудалној системи запрети све већа опасност — преврат је био на прагу. Велика револуција у северној Америци само убрза ствари у Француској. Ове околности с дана у дан све више подгреваху наде искрених родољуба немачких, и ма да су ови догађаји, а на првом месту француска револуција, немачке кнезове покренули на још већу строгост, ипак им бише узалудни сви напори, да обуздају једном покренуту бујицу.

Већ с првим деценијама XVIII века нађоше се отресити и поносити родољуби, који порадише свим силама и свим знањем и умењем на васкрснућу и васпостављењу немачке народне идеје. Та се периода по томе згодно може назвати периода васпитавања немачке народне идеје. Људи као што су Готшед, Бодмер, Брајтингер, Клопшток, Виланд и Лесинг јесу творци бољих прилика и пионери позније сјајне периоде. Они извојеваше љуту борбу, коју су били покренули противу свега страначкога подражавања, нарочито противу подражавања безграничноме францускоме натурализму. Ова борба започе критиком, обарањем савременога на основу критике. Прво је ваљало извојевати увиђавност о ништавности и шкодљивос и подражавања, па по том наставити творевинама, које одговарају тој критици; борба дакле поче не само да руши и обара већ и ново и добро да ствара. У тој борби и немачкп језик све више дође до свога права и до своје вредности, доби све више у оштрини израза, али и у благости и у нежности. Силним средством овога стварања језичнога бише пре свега преводи из старих и нових класика.

Да бисмо за један корак дошли ближе своме задатку, да бацимо поглед на ондашње стање драме.

У почетку прошлога столећа владаху немачком позорницом са свим подивљали и безукусни комади, назвати Haupt-und Staatsactionen, и лакрдије, у којима комична личност, названа Hanswurst, са својим глупостима беше омиљена личност. Томе је ваљало изићи на сусрет и то строгом правилношћу.

Као најглавнији и најмоћнији покретач овога појави се лајпцишки професор *Готшед*, који мишљаше, да се ова правилност може постићи француским драмама. Уз то је хтео тиме и немачки језик боље да учврсти и да га француским драмама, за које је једино марио двор и племство, омили и овима. Ове драме су свакако могле изнети нешто правилности на позорницу, али је њихов утицај био незнатан, јер је тип француске драме био сувише прост, а њихова елеганција у престављању измену се у немачким обрадама у брбљивост и развученост.

У то се време јавља *Лесинг*, оснивач здраве драматске основе у Немачкој. Он француској драми објави рат истим оружјем, којим се она обично бранила. То је био Аристотело. Лесинг на име доказиваше, да су Французи од Аристотела узели само спољашњу страну и да се варају причином, а да суштине његове нису разумели : јер у место сажаљења, главне догме Аристотелове, побуђују страх и ужас, у место његовога патоса сентименталност, а у место осећања сплетку и случајност.

Зато са свим забаци француску драму и сав се одаде старима, Аристотелу, који своја правила оснива на класичним комадима грчке старине. Да би пак новој немачкој драми прибавио што чвршћу основу, указа и на Шекспирову карактерну драму, да да се овај врло мало, готово никако не оснива на Аристотелу и на антици у опште, пошто је он преставник карактерне драме на спрам Аристотелове драме судбе. И ван сваке сумње било је потребно, при великој разлици ова два правца, од којих је у драми судбе средиште радња, а у карактерној драми сликање карактера, да се укаже и на овога, пошто су Шекспирове драме у преводу много утицале на облик немачких драма и на учвршћивање и чишћење немачкога језика. Лесинг је према томе тражио од песника творну — проналазачку моћ, строгу меру и утврђено правило и сликање народних карактера. Али Лесинг није радио само теориско-критички, већ по својим теориско-критичким основима написа и неколико угледних драма, у којима дође на срећну мисао, да их пише прозом. Тиме је пре свега одстранио тешки александријски стих, који се био одомаћио са француским драмама, а у слободној прози допринесе много љупкијем и облијем изразу, те тако омиле све више немачки језик и вишим круговима. Једна пак од најсрећнијих идеја Лесингових беше увођење немачке *грађанске* драме на супрот француској *дворској*: тиме успе, те је сваки појединац видећи себе самога као радну личност, више прионуо за такву драму, а обрађивањем немачких предмета и карактера учини, те су немачком народу биле приступније, па по том и милије овакве драме.

У теориско-критичком одстрањивању туђинскога подражавања нађе Лесинг све једнодушно уза се, али у подизању новога и у своме делању имао је многе противнике, те с тога у своје време ни из далека није био тако чувен и уважен као данас. Данашњу славу и критичку вредност стекао је тек пошто су Шилер и Гете његова начела у својим делима практички извели.

На основу Хердеровога мишљења, да се Аристотелова правила, с тога што су црпена из античких драма, не могу применити и на модерну драму, разви се нови правац, који одрицаше потребу икаквога правила и доказиваше, да је генију довољно да пође за природом и да њу описује. Тако се појави Sturm-und Drang-Periode, чији су песници певали с великом марљивошћу и обилатошћу. На жалост били су њихова драмска лица и њихови јунаци само слика њихових личних, у најбољем случају у разним околностима посматраних и описаних карактера. Па ипак је ова периода природних генија имала своје вредности: њена последица био је младалачкији и окретнији језик, и верније или бар пажљивије цртање карактера, што је при великом одушевљењу за овај правац било врло корисно за познија времена.

Опозиција (нарочито од стране Виландове), која доказиваше, да је позивање на природу и природне законе само рђаво схватање истих и да им се чак и чини неправда тиме, не поможе ништа, јер и књижевни великани Гете и Шилер иђаху у својим првенчадма тим путем, с кога скренуше тек у зрелијим годинама и познијем радовима, па, држећи се тада искључиво Лесингових начела, овима извојеваше потпуну важност.

⁂

Ма да се сваки производ духа много темељније и правичније познаје и цени, када се, поред прилика онога времена, у коме је постао, познају и прилике његова творца т. ј. када се добро познаје пишчев животопис — ми ћемо се при нашем раду ипак само у толико дотаћи Шилерова животописа, у колико то буде преко потребно за разумевање нашега излагања.

Јован Христоф Фридрих Шилер рођен је 10. новембра 1759. године по новоме у Марбаху у Витембершкој. Прве дане своје младости провео је уз благу и умилну мајку, која је својом нарави веома утицала на познијега песника. Његов дух и његова машта нађоше обилно хране у причама и бајкама у богатој и разговорној Швапској, те се ту положи темељ његовоме умилноме приповедачкоме дару и богато украшеноме језику. Већ код куће право хришћански васпитан, дође доцније пастору Мозеру (коме је после у „Разбојницима“ подигао трајан споменик), у кога је добио основно васпитање, а нарочито у старим и другим страним језицима. Овај часни свештеник тако силно утицаше на дечка Шилера, да је, угледајући се на њега, спремао проповеди и одлучио, да се спрема за свештеника. Али околности изменише све намере Шилерових родитеља. По захтеву строгога херцега Карла, који је тада владао, примљен је 1773. године, као син војнога лекара, у војни завод Pflanzschule, назван доцније Karlsschule, који је овај херцег тек 1770. године био основао. Ту се одао у први мах правима, а по том медецини, пошто у овоме заводу не беше одељења за богословско образовање. Још пре тога времена имао је мали Шилер, — по пресељењу његових родитеља у херцегову престоницу Лудвигсбург, често прилике, да са својим оцем посећује позориште, у коме су се давале већином опере. Утисци позоришни били су на њега тако силни, да је код куће сам давао представе, за која је од хартије резао потребна лица. Његова машта се тиме толико разви, да је већ у својој 13. години обрађивао драматичке предмете, који су нам познати само по имену, а које је сам уништио у своме никад са собом задовољном младићском жару. Тако написа трагедију „Die Christen,“ драму „Absalon“ и позоришну игру „Cosmus von Medici.“ а тврди се, да је обрадио и трагичну историју некога студента под натписом „Der Student von Nassau,“

У томе заводу владао је строги војнички ред, који је искључивао и бранио све, што је било противно главноме задатку или што би му ма и мало било на уштрб, те не само да није имао места за појезију, него је чак није ни трпео. Шилер, који себи својом нарави у брзо беше створио коло вредних пријатеља, ипак нађе у академији времена и прилике, да пође за својим природним тежњама. Крај школскога посла бавио се живо и са савременом и класичном песничком литературом. Клопшток својим „Месијом“ одушевио га је толико, да се чак трудио да изради спев, који би одговарао овоме, назван „Мојсије“. Па већ и поменути покушаји «Абсалон“ и „Хришћани“ постали су јамачно подстицајем истога — бар по грађи. Лесинг својом грађанском драмом и својим епохалним критичким радовима, као и Гете својим првенчадима (нарочито Гецом од Берлихингена), па и песници Sturm-und Drang-Periode (нарочито Лајзевиц својим крунисаним „Јулијем од Тарента“) занимаху и одушевљаваху све више на рад младога Шилера, кога су школски другови готово једногласно херцегу описивали као песнички одаренога и трагедији оданога (в. Prölls стр. 76.)

Са Шекспировим делима упозна се у предавањима свога професора Абела, који је за доказ истих узимао увок примере из песника, а нарочито из великога бритскога песника. Али сва његова песничка моћ могла се при строгом школском реду развити само у пригодним свечаним и похвалним спевовима херцегу, као заштитнику, и наставницима. Његова позоришно-драматска тежња нађе пак одушке и унапређења у позоришним представама, које су приређиване у академији (Scherr I стр. 144.) у којима је помагао и као глумац и као пригодни песник. Тек последње школске године, када херцег реши, да млади песник остане још годину дана у томе војничкоме заводу, док би угушио бурне назоре, што их је изнео у својој теми, Шилер огорчен сав се одаде обради догађаја о изгубљеноме сину, који после 1771. године под именом „Die Räuber“ (Разбојници) као прва очувана драма његова угледа света.

Разбојници.

Од самога писца названа позоришна игра, са записом „In Tirannos“ (Противу тирана) под натписом, а с мотом: „Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat; quae ferrum non sanat, ignis sanat (Hippocrates), силан је, идеално замишљен младићски протест противу ондашњих прилика, у коме песник, по својој главној тежњи, да буде песник не ради певања већ ради делања и стварања, нема у поезији пред очима тежњу, мету, већ себи истиче за мету само средство, да се дође до бољих прилика. Подстрек овоме делу долази од Sturm-und Drang-Periode, ма да је засновано и изведено у вишем стилу. Шилер иде стопама песника те периоде, поричући оно, што постоји, као ништавно, па и остаје уз те песнике не указујући ни на што позитивно.

Као што већ натписне речи „Jn Tirannos“ јасно показују, била је ова драма протестом противу ондашњих насиља, и то у толико јачим и одважнијим, у колико је већа била стега, под којом је Шилер баш последње година писао у академији и у колико је песник онда још мање познавао људе, свет и живот. Али овде опажамо још једну црту доцнијега великога Шилера, и то је једна од најважнијих црта, која је оставила жива трага у свима његовим радовима нарочито у првенчадима, ма да се у познијим радовима под утицајем Гетеовим по спољашности нешто од нете уздржао. То је Шилеров идеализам, који овде први пут пред нас избија у свој својој величини и који му је и стекао име правога филантропа. Шилер није певао, какав је свет, већ какав би требао да буде, каквога је себи замислио у својој поезији која преобразује и ствара. Свака је личност њему идеал. Тиме је (пошавши за Шекспиром) обратио главну пажњу на извођење карактера и занемарио је око тога облик, који се Лесинг непрестано трудио да заведе утицајем античке драме. Овај велики, и готово безгранични идеализам у његовим првенчадима био је пак најбоље средство противу претеранога францускога реализма и баш овај идеал сведочи о Шилерову филантропизму.

Ова борба противу таквих прилика, противу постојећега реда, који је од кнежева градио тиране, од грађана робове, нађе у војој драми своје представнике у два брата, у Карлу и Фрањи Морима, од којих је Карло представник угњетенога народа, Фрањо преставник постојећега реда, коме је свето и прилично свако средство, само ако води мети. Карло, сам песник по својим идејама, тежи за изравњањем ових неправда тежећи да на развалинама њиховим заведе свети божански ред. Фрањо угњетава све, не ужасава се ни од чега, исмева божанство и божанску правду и не устручава се ни да преко оцеубиства или преко братоубиства дође својој мети. Ова драма ма колико да је на први поглед револуција, ипак је баш са свим противу ње, ипак је драма правичности.

Карло Мор у своме заносу за једнакошћу човечанства лаћа се погрешних средстава: он је у заблуди, да исту може постићи силом и постаје разбојником. Ту је основна погрешка. Противу неправде бори се он неправдом; противу безакоња бори се безакоњем; и с тога на послетку мора да падне као жртва светој, божанској, вечној правди. Лажна поставка: „Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat; quae ferrum non sanat, ignis sanat“ (Што не лече лекови, лечи мач; што не лечи мач, лечи ватра) његова је несрећа, копа му гроб. Карло се јада: „Das Gesetz hat zum Schneckengang verdorben, was Adlerflug geworden wäre. Das Gesetz hat noch keinen grossen Mann gebildet; aber die Freiheit brütet Kolosse aus“ (Закон је упутио пужевим путем, што би полетело као орао. Закон није васпитао још ни једнога великога човека; али слобода излеже цинове — I чин 2 појава) и подстиче, да се дакле сруши свака правда, која човеку не оставља дрешене руке; па ипак чујемо из уста истота Карла, да величанствено наређује својим разбојницима, да га покорно слушају и да тражи заклетву њихове верности (I ч. 2 п.). Његове речи: „Wer überlegt, wenn ich befehle? (Ко премишља, кад ја наређујем II ч. 3. п.) и „Streckt die Gewehre! Euer Herr spricht mit euch!“ („Доле оружје! Ваш господар говори с вама! — последња појава У чина по првоме издању) доказују, да му је ипак стало до реда и старешинства. Као што је већ речено, Карло постаје разбојником, па ипак није разбојник. Лажним извештајем свога завидљивога и поквареногa брата пада му на ум, да га је отац збиља проклео и од себе отурио. У овој обмани (као што ћемо обмане наћи у опште код ових готово јунака Шилерових и у познијих драма) постаје разбојником, али не да плени и да ни ради чега или чак и из уживања убија, већ да поврати право и правду, да брани притешњене, да убија тиране и крвопије. Како охоло излази пред нас и како нас заноси разбојник Мор (II ч. 3 п.) када се духовнику исповеда о својим делима и када јадикује за онима, који су у паљевини невино пропали, и како свесно и истинито повлачи он у овој исповести границу између себе и других разбојника, каква је узвишена његова опомена Козинскоме, када му се овај нуди за четника (III 2). Даље треба узети на ум разлику између његових речи и дела и између Шпигелбергових (II 3, нарочито пак у описивању гадног манастирскога призора). Па ипак пада Карло на послетку, као жртва вечите правде, пошто више не може натраг због задате заклетве: „Bei den Gebeinen meines Rollers! Ich will euch niemals verlassen! (Тако ми смртних остатака мога Ролера! Ја вас никада нећу оставити III 2), те увиђа, да није био у праву, да сумња у божанску правду, да је био сувише слаб, да ту правду изнуди и да је увређена правда задовољена тиме што се он сам предаје (IУ$_5$ и У$_2$). — Његово признање: „O über mich Narren, der ich wähnte, die Welt durch Granel zu verschonern und die Gesetze durch Gesetzlosigkeit aufrecht zu erhalten! Ich nannte es Rache und Recht — Ich masste mich an, o Vorsicht die

Scharten deines Schwertes auszuwetzen und deine Parteilichkeit gut zu machen — aber — o eitle Kinderei — da steh' ich am Rande eines entsetzlichen Lebens und erfahre nun mit Zähneklappern und Heulen, dass zwei Menschen wie ich den ganzen Bau der sittlichen Welt zu Grunde richten würden. Gnade — Gnade dem Knaben, der Dir vorgreifen wollte — Dein eigen allein ist die Rache. Du bedarfst nicht der Menschen Hand. Freilich steht's nun in meiner Macht nicht mehr, die Vergangenheit einzuholen — Schon bleibt verdorben, was verdorben ist — Was ich gestürst habe, steht ewig niemals mehr auf — Aber noch blieb mir etwas übrig, womit ich die beleidigten Gesetze versöhnen und die misshandelte Ordnung wiederum heilen kann. Sie bedarf eines Opfers — eines Opfers, das ihre unverletzbare Majestät vor der ganzen Menschheit entfaltet — dieses Opfer bin ich selbst. Ich selbst muss für sie des Todes sterben... Was soll ich gleich einem Diebe, ein Leben länger verheimlichen, das mir schon lang' im Rath der himmlishen Wächter genommen ist.“ (О, да мене луде, који сам мислио, да свет улепшам ужасима и да законе очувам безакоњем! Ја сам то називао осветом и правдом. — Ја сам се усудио, о провиђење, да изгладим зупце твога мача и да исправим твоју партаичност — али — о пусте детињарије — ево ме на ивици страшнога живота и увиђам са страхом и ужасом, да би два човека као ја срушила целу грађу правственога света. Милост — милост дечку, који те хтео престићи — Твоја је једина освета. Теби није потребна рука људска. Наравно да сад више не стоји до мене, да достигнем прошлост — Већ остаје покварено, што је покварено — Што сам срушио, никад више не устаје — Али још ми је нешто преостало, чиме могу измирити повређене законе и опет излечити злостављењу правду. Њој је потребна жртва — жртва, која своје неповредљиво величанство обелодањује пред целим човечанством — та жртва сам ја сам. Ја сам морам за њега умрети. Што бих ја, као лопов, даље притајио живот, који ми је већ одавно одузет у већу небесних чувара) тек нам јасно показује, да овај човек никада није био нити могао бити разбојник Он убија своју Амалију, али не као разбојник или завидљивац, што ова и даље може живети а он мора мрети, већ то чини, што је баш са своје љубави према њој не може оставити за собом, што себи њеном смрћу искупљује слободу од своје дружине (пошто даје „Жртву за жртву! Амалију за дружину“) и што тако, верујући у онај свет, ипак живи у нади, да се може с њоме састати.

Фрањо на против је идеално изведено чудовиште, као што ће их у опште бити мало; али он је морао бити тако изведен, ако је требао у то доба да има свога успеха, ако је требао да буде узор за поправку ондашњих власника. Он ласка, ако му је потребна чија помоћ (II$_1$), незахвалан је после примљенога доброчинства (крај II$_1$), тиранин је кад се докопа власти (крај II$_2$). Он се не ужасава ни од чега, њему је оцеубијство ситница, пошто му се чини, да оцу није ни дужан икакве захвалности (монолог I 1 и крај IУ 2, у којима Шилер јако подсећа на Шекспира), шта више двогубо оцеубијство (ужасавање и притвор), као и прогонство братовљево или смишљено убијство истога (IУ 2), за њега су само пут, на коме што пре може доћи до своје мете. Па и како не би све то урадио човек, који све порече, који чак и у последњим тренуцима, мало после свога страшнога сна, који је Шилер тако вештачки описао, са свештеником Мозером говори онакве безбожне речи (У 1). Фрањо је саможив, и за тај идеал, за ту тежњу умире, убија се сам у тренутку гриже савести: те тако и ту побеђује свесни вечни поредак, највиша правда.

Максимилијан Мор, отац ове двојице, стар је, добродушан, љубављу према деци сав испуњен човек, али у исти мах је слаботиња, која сувише лако све верује своме неваљаломе сину Фрањи и не може да прогледа задње намере истога. Као слабуњав и болешљив човек не умире ни од ужаса, који му проузрокује Фрањо (II 2) ни услед тамновања у кули (IV 5), већ услед ужаса, што је његов син Карло збиља разбојнички четовођа, ма да га то никако не би требало да ужасава, пошто га је сам проклео и одбио од себе, те томе поступку дао повода или бар основа, и ма да би га састанак са сином, кога је држао за мртвога, и који га сад спасава из куле пре требао да оснажи. Обрада овога карактера није песнику баш најбоље пошла за руком и он је са своје неодређености свакако најслабији у комаду.

Амалија, једино женско лице у „Разбојницима“, најмање је могла бити обрађена по каквом стварноме угледу, пошто Шилер у времену, у коме је писао ову драму (у академији), није имао прилике за познанства са женскињем. С тога је и овај карактер доста површан, готово чак и нема радње у њему. Ми само видимо, да Амалија остаје верна своме Карлу у пркос свих искушења и покушаја да се заведе, и да се мало колеба само у сцени свога састанка с непознатим грофом, у коме не познаје свога Карла, али који је ипак својим изгледом и својим очима јако опомиње на њега. Са свим блажена умире само с тога, што је са свим немогућна њена веза с Карлом, па је тако лице, које највише побуђује наше жаљење.

Пастор Мозер је частан свештеник, сав предан својој дужности и вешт да брани своју науку.

Козински причањима своје судбине, тежњом својом за разбојничким животом из освете, а не из уживања или грамзивости, лењости или пропалости, само још боље правда поступке Карлове, као што и други разбојници, а нарочито Ролер и Швајцер, служе величању његове тежње за истинском човечанском слободом.

Шпигелберг пак је слике правога, крвожеднога разбојника, који је увек готов на најгадније злочине, којих велики број у сласт прича. Уз њега иде и Шуфтерле.

Узевши у опште сви су карактери при свој пажњи за индувидуализмом доста једнолики; управо рећи има само два карактера, на које се и сви остали деле и по којима се сви управљају: то су карактери два брата, Карла и Фрање Разуме се да то и није друкче ни могло бити, пошто је Шилер у тим годинама врло слабо познавао праве људе.

Посматрамо ли горе већ наведене речи, које су му служиле као лозинка ове драме, склони смо да верујемо, да је Шилер свој први план изменио у последњем чину. Јер баш његове речи на крају предговора: „Ich darf meiner Schrift, zufolge ihrer merkwürdigen Kathastrophe, mit Recht einen Platz unter den moralischen Büchern versprechen; — das Laster nimmt den Ausgang, der seiner würdig ist. Der Verirrte tritt wieder in das Geleise der Gesetze. Die Tugend geht siegend davon.“ (Ја своме спису, по његовој чудноватој катастрофи, смем с правом да обећам место међу моралним књигама; порок пролази достојним путем. Заблудели улази опет у границе закона. Врлина побеђује, изгледа нам — пошто сматра за потребно, да нагласи ово, а пре свега чудновату катастрофу — да нас упућује на са свим друкчи исход ствари, на свршетак, који више одговара целом току радње, а који је песник прерадио у данашњи облик при коначној обради, када је већ био изишао из академије и када је већ боље познавао људе.

На спољни облик песник је мање обраћао пажњу, али ипак није био равнодушан: у техничку обраду још недовољно посвећен, створио је по месту радње врло променљиву драму, тако да у целом комаду нема нигде два призора једнога за другим, који се дешавају на истоме месту, што је свакако при представи врло дангубно. Али Шилер — као што дознајемо на почетку преговора — сматра „Разбојнике“ „als eine dramatische Geschichte, die die Vortheile der dramatischen Methode, . benutzt, ohne sich übrigens in die Schranken eines Theaterstückes einzuräunen oder nach dem so zweifelhaften Gewinn bei theatralischer Verkörperung zu geizen!“ (као драматску историју, која се користи драматском методом.... не ограничавајући се у оквире позоришнога комада нити тежећи за сумњивом добити при позоришном извађању).

У своме часопису „Thalia“ признаје нам између осталога Шилер у предговору ово: „Unbekannt mit Menschen und Menschenschicksal musste mein Pinsel nothwendig die mittlere Linie zwischen Engel und Teufel verfehlen musste er ein Ungeheuer hervorbringen, das zum Glück der Welt nicht vorhanden war, dem ich nur darum Unsterblichkeit wünschen möchte, um das Beyspiel einer Geburt zu verewigen, die der naturwidrige Beischlaf der Subordination und des Genius in die Welt setzte — ich meine die Räuber. — Dies Stück ist erschienen die ganze sittliche Welt hat den Verfasser als einen Beleidiger der Majestät vorgefordert Seine ganze Verantwortung sei das Klima, unter dem es geboren ward. Wenn von den unzähligen Klagschriften gegen die Rauber eine einzige mich trifft so ist es diese, dass ich zwei Jahre vorher mir anmasste, Menschen zu schildern, ehe mir noch einer begegnete.)“ (Непознат са људима и људском судбином морала је моја кичица неминовно да погреши средњи пут између анђела и ђавола, морала је створити грдобу, која на срећу овога света не постоји, а којој бих само с тога пожелео бесмртност, да бих овековечио пример порода, који је дошао на свет неприродним додиром потчињености и генија — мислим на Разбојнике. Овај комад је угледао света, сав нравствени свет позвао је на одговор писца као вређача величанства. Све његово оправдање нека је клима, под којом је дошао на свет. Ако од безбројних оптужаба противу Разбојника на мене једна једина пада, то је то оптужба, што сам се за две године пре усудио описивати људе, пре него што сам и једнога срео). А Шер I 147 суди овако: не обзирући се на то, што су Разбојници непролазни докуменат расположења времена, у коме су постали, и не обзирући се на силно дејство, које су изазвали, ова трагедија може да покаже потезе првобитне снаге и духа, како их је песник доцније мучно опет достигао, а свакако не престигао. Ко је икада из уста каквога чувенога глумца слушао сам Фрање Мора о страшноме суду (чин 5 појава 1), мораће признати, да је овде достигнута регија узвишенога, коју сам Есхило, Данте и Шекспир достижу само у срећнијим тренуцима“. Уз то долази још узвишен песнички језик, који се до душе овде онде и сувише ниско спушта у тону, као н. пр. у причањима Шпигелберговим (II 3), кад и кад у Карловим (I 2, II 3) и у Фрањиним на више места, као што се у опште карактер Фрањин скроз служи снажним, чак и раздражљивим језиком. Сва силина језика види се најбоље из монолога, који су у исти мах и најдуховитија места и који најбоље доказују, да је Шилер надмашио све песнике из Sturm-und Drang-Periode. Највећа пак заслуга „Разбојника“ лежи у идеалисању, које је према суровом реализму имало великих последица, те је тако Шилера начинило моћним поборником Лесингових и Гетеових идеја.

Успех „Разбојника“ био је одмах у почетку силан и по извештајима с првих престава буран. Па ипак су по Шилера и његов живот били судбоносни: они изазваше сукоб између херцега и песника, који је за Шилеров познији успех и позив био од пресудног значаја. Он се нађе пред дилемом: покорност или слободна воља, дужност или наклоност, и реши се за наклоност песничкоме позиву, ма да га ова стаде службе, родитеља и браће и сестара.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

РЕЧ ДВЕ О ЛИРСКОЈ ПОЕЗИЈИ

(Поводом књиге „наша новија лирика“, од Dr. Љ. Недића)

Није без разлога речено, да је у књижевности било, по коме се познају откуцаји срца народнога. Хоћете ли да сазнате елементе, из којих се састоји душа ма којега народа, проучите му књижевност — у њој се најбоље огледају тежње, идеали, наде, мисли и осећања, једном речју све што му је души обележје. Вуче ли вас жеља да сагледате будућност, која стоји пред народом покривена неизвесношћу, упознајте садржину његове књижевности — у њој су стазе, по којима се будућност, како то лепо рече један наш одличан књижевник, најпре јавља пред очи жељна родољуба. Јесте ли вољни да испитате снагу народну, удубите се у књижевност његову — у њој ће вам се, у данашњим околностима, најпре показати, како стојимо са силама које требају да се може подићи држава ограничена границама језика нам народнога. Оволики значај даје књижевности утицај, што га она има, према својој свези са животом средине у којој је, на правац развијања њезина.

Тесно свезана са животом друштва, ради чијих је потреба духовних и никла, књижевност мора пролазити исте мене, кроз које пролази и само друштво у своме развитку. Какву је улогу имала да врши усмена књижевност у животу патријархалном, такву исту улогу мора она, према овоме, вршити и у животу социјалноме. Одношаји су у оба случаја исти, и ако су задаци различни, јер они зависе од погодаба, које су, као последице историјског живота, у свако доба друкчије. „Целокупан покрет народнога живота који ми зовемо историјом оставља траг у књижевности, јер јој пружа нове слике и идеје, нове теме и мотиве: друштвена мисао и духовно расположење сваке епохе зависи од историјског момента; мењају се прилике, интереси, идеје, погледи, мишљења друштва о бићу природе и човека, света и живота, и све се те промене опажају и на садржини литерарних производа који репродукују живот онако, како се он представља у народној свести, факта не каква су у стварности, него факта која су прерађена процесом мишљења и уметничког стварања.... Свака епоха има своју књижевност: живот уноси у њу нове слике и идеје, теме и мотиве: старим сликама даје нове црте, старим идејама — нове нијансе, старим темама — нову основу, старим сижетима — ново обележје.[*] И баш с тога што се у књижевности по нај јасније огледа духовни и социјални живот народни, у њој је и најпоузданије мерило, којим се може правилно оценити ступањ напредовања његова. Ако је истина, што Кастелар вели, да је „историја чињеница одјек историје идеје“, лако је, после овога, увидети, да је у књижевности кључ и за разумевање догађаја, који су предмет политичкој историји народној. Не узмогу ли се познати идеје, које су их изазивале, мучно је разумети оно што је душа историји, што јој даје смисао.

Овако схватање односаја између књижевности и живота једна је од најважнијих тековина науке о књижевности, од како је за испитивање појава које улазе у њезину област усвојена метода упоредно-историјска. Ако се хоће да резултати имају научну поузданост, ово се не сме губити из вида при испитивању појава књижевних.

Вољни да поведемо реч о нашој новијој лирици, поводом познатога дела г. Dr. Љ. Недића, нисмо могли пропустити да нарочито не нагласимо ове неколике напомене, јер их је, тако нам се чини, г. Dr. Недић превидео и баш за то површности изложио многа своја тврђења, која је истицао са више смелости него ли смишљености. Да је пак правилно гледиште које га се држимо, кад се поведе реч о односају између живота и књижевности, могли би смо доказати масом примера и исписа из дела најпризнатијих познавалаца науке о књижевности. Између ових примера ми ћемо изабрати онај, по коме ћемо моћи нај јасније обележити, где се и у чем размимоилазимо са г. Dr. Недићем у схватању онога што чини област и суштину лирске поезије.

Што вреди за књижевност у опште, не може се одрицати ни поезији која је тој књижевности цвет. Призна ли се зависност књижевности од живота средине у којој се развија, та се зависност не може превиђати, кад се говори о песничким делима, ако се хоће да рачуна на оно чему нас историја учи. Ово ћемо начело боље утврдити, кад покажемо, како се и кад почела развијати лирска поезија код познатијих европских народа у разна времена.

У првим својим почецима књижевност се ни у једнога народа није могла похвалити ваљаним делима из области лирске поезије; она се, ако је веровати историји, јављају тек онда, кад је књижевност, развијајући се, ухватила јак корен у животу народном. Појава пак лирске поезије у књижевностима народа, који су је примили са стране, значи да је она почела пробијати у живот народни и из њега црпсти своје сокове, а јаче развиће лирске поезије обележава, сем тога, слободнији покрет, који је народном животу ранијим развићем обезбеђен. Проучимо ли, како се развијала поезија у књижевности ма којега од знатнијих народа европских, наћићемо овоме тврђењу доста потврда. Лирска се поезија, да почнемо од Грка, у њих нај јаче развила, када се, после персијских ратова, осетно јачи покрет у друштвеном животу њихову. У то су се доба на развалинама старих монархија дизали нови облици државни. Ово прелазно доба, обележено борбом супротних праваца и идеја и тежњама да се на место старих успоставе нови погледи, дало је баш полета развићу лирске поезије, у чијим се производима може најбоље изразити све што је душа оваким покретима. И доиста, готово у једно исто време јављају се на свима странама песници различна дара, чије су песме највернији одјек свега што је потресало душу савремених им Грка „Лирски су песници, вели Пол Албер, постали тумачи новога друштва. Пред њима се отвара поље неограничено и бескрајно, као што су неограничене потребе, жеље, енергија народа, који би, идући новим путевима, да достигну и уживају слободу. Нису им више биле у вољи дуге приче што се певаху за столом да развеселе краљеве и доглавнике му — и поезија се еманциповала. У души људској, раширеној и обогаћеној, било је пуно нових идеја и осећања који је дубоко потресају. И тај, дотле успавани, унутрашњи живот наједанпут се пробудио — што је у њему било скривено, избија у песми.*)

---

*) Н. Карѣевъ. Литературная эволюція на Западѣ.

Доба средњих векова, у које су се стварале данашње нације и језици, обележено мистериозношћу у религији, скученошћу у животу, засталошћу у култури, није имало основне погодбе, без које се не може ни замислити појава и развиће лирске поезије. Тек у доба препорођаја почињу се јављати и песници, али њихова поезија није истицала из истините инспирације и искрена одушевљења. Подражавање, карактерна црта овога доба, оставило је свој траг и на поезији, којој је био, према томе, главни недостатак — искреност инспирације. А чим је, после онога силног умнога покрета у XVIII в., француска револуција раскинула окове традиција, давши снажан полет силама које су у народу скривене тајале, из душе је француске потекла патриотска химна слободи, која је, музиком праћена, одушевљењем запајала све што је светлијим надама очекивало бољу будућност. Велики преокрет, створен догађајима XVIII века, био је погодба, да се у XIX веку јави лирска поезија у пуном своме сјају, као звучан одјек буре која је прегрмела, потресавши из основа живот европских народа. Као и све у чему се манифествовао унутрашњи, духовни живот народни, и поезија је прекр'ала уске оквире, у које је традицијама била спутана. Све што је кадро изазвати осећаје у људи нашега доба, постаје предметом лирских песника. Област лирске поезије се знатно проширила. „Геније је, вели П. Албер, истина дар од бога; али песник живи међу људима. Он се радује, трпи, ради, жали, сажаљева — он саосећа и даје израза, једном речју, свему што догађаји изазивају у маси народној, док други остају неми и немоћни да искажу што им душу потреса. Песник је, дакле, тумач свога времена, јер у његовим производима налазе одјека сва осећања, која су потресала или потресају масе народне.*)

---

*) Paul Albert, La Poesie стр. 151—152.

Под утицајем овога великога покрета све је из основа измењено и тај силан потрес осетио се и на расположењу духова. Док су једни, жалећи, падали у очајање, други су, пуни нада, страсно жудели за идеалом правде, слободе, љубави; покрај горке клонулости, којој су се подали побеђени, осећала се жива енергија у оних који су се борили и разнежена немар у оних који су се, занесени егоизмом, били повукли у страну. Такво духовно стање било је извор, из којега је бујицом потекла лирска поезија деветнаестога века, чије је прозорје обележено појавом најзнатнијих песника. Гете и Шилер, Бајрон и Шели, Беранже, Мисе, Ламартин, Пушкин и Лермонтов најбољи су представници ове поезије, јер је у њиховим песничким производима нај јасније ухваћен основни карактер доба, у којем су живели и радили.

Из ово неколико напоменâ, црпених из дела најбољих познавалаца књижевности, лако је извести закључак, да су књижевни производи у опште, а песнички нарочито, и по својој садржини и по својим задаћама, у најтешњој свези са животом народним, какав се створио у току историјскога му развитка. Кад се ово призна, лако је објаснити, за што се лирска поезија јавља тек онда, кад се књижевност, освојивши себи земљиште, тако рећи сродила са народом, из чијега живота црпе своју садржину. Ови закључци, на које нас упућује историја развића књижевности свију народа, не смеју се губити из вида, ако се хоће, при проучавању појединих литерарних врста и оцени рада њихових представника, да достигну резултати, који ће имати научну вредност. Они нам могу најтачније показати, где треба тражити извор мотивима за лирске песме, и која су најпоузданија мерила за оцену њихове вредности. И ако нам не може казати тачно шта треба да је, историја нам казује шта је кад била лирска појезија, а то је већ прилична помоћ да се правилније схвати њезина задаћа. Ранијим развићем показан је пут, којим је лирска поезија, као што смо видели, морала поћи, те да у XIX веку постане верна слика друштва које, потресено из основа, тежи неизвесној будућности. И данас, доиста, нема предмета, који би био ван домашаја лирске поезије. „Њој припада цео свет, вели познати естетичар Верон. Велики догађаји који се нама на догледу збивају, јавне недаће, које потресају из основа државе, чудеса која стварају генијални и обични људи, оданост и поштовање које изазивају јунаци, слава, слобода, отаџбина — све је то богат извор мотива за лирског песника, који је природни тумач и тако рећи одјек свију осећања која покрећу масе народне“.**) Треба ли овоме потврде из дела других зналаца, којима се не може одрећи компетентност за оцену оваких питања, лако их је позвати у помоћ. „Немим осећајима, скривеним у дубини душе, позајмљује лирика вели Бјелински, реч и слику те их изводи на свежу чистину уметничкога живота. Све што занима, потреса, весели, жалости, наслађавава, мучи, умируje, узбуњује, једном речју, све што чини садржину унутрашњега, духовнога живота песникова предмет је лирске поезије"*). Мисли и осећање, у којима се изражава тај унутрашњи живот, најчешћи су мотиви лирских песама. Што је многостраније образован дух и нежније осећања, то је богатији извор, из којега лирски песник црпе мотиве за своје песничке производе. „Од природних гласова народне поезије до пуних мисли песама савремених нам песника пружа се — вели Готшал — широка скала мотива што их изазива осећање, које може бити основа лирици". Проучимо ли ту скалу, видећемо како се област лирике поступно ширила, док није у наше дане захватила све што песникову машту може подстаћи, да у њему пробуди мисли и осећања, од најобичнијих предмета и догађаја у животу до најузвишенијих мисли философских. Не треба само сметати с ума да је за лирску поезију претежније осећање, а мисао је допуштена у толико, у колико утиче на осећање или истиче из њега. Схваћена независно од осећања, мисао је предмет логике, а не лирике. „Што се од песника тражи, вели Готшал. то је интуиција, онај дубоки поглед који прониче у срце ствари, праћен непосредно мишљу и осећањем"**). Живошћу се може одликовати, пажњу сврађати и естетичке емоције будити само она поесија, која, како вели Колриџ, „полазећи из мозга иде право срцу". Шели је истину казао, кад је тврдио, да „поезија буди и шири дух, подстичући у њему хиљаду комбинација неочекиваних мисли", јер нам она, лепо је запазио Џ. Либок, „открива завесу која скрива лепоту у васиони и на најобичније предмете баца сјај, у коме их видимо, јер их гледамо кроз призму уображења песникова"***). А таква је поезија нашега доба, ако је судити по најбољим јој представницима.

---

*) Paul Albert, La Poesie стр, 178.

**) E. Véron, L'Estétique.

* * *

Летимичан поглед на правац развића новије нам књижевности показује, да је лирска поезија, поступно се одомаћујући, ухватила у њој јака корена тек онда, кад се усвојивши себи за оруђе народни језик, потпуно зближила са животом његовим. Развиће поезије у нашој новој књижевности ишло је готово напоредо са развићем питања о језику књижевном. И тек кад је оно правилно решено, и поезија се коначно утврдила, јер је у томе решењу била прва и неопходна погодба за даље јој развијање Позната је истина да се поезија може развијати само на народном језику. Народне умотворине, које су дале материјал за обраду књижевнога језика, указале су и уметничкој нам поезији правац којим јој је ваљало поћи и задаће које јој је требало вршити. Потпуно утврђивање поезије било је знак, да је књижевност захватила корена у животу народном, и тада се тек могла назвати *народном* у правом смислу те речи.

---

*) Бѣлинскій, Сочиненкія т. IX.

**) R. Gotschal, Poetik.

***) J. Lubbock, Le bonheur de vivre. II.

Књижевни производи, којима се почиње наша нова литература, са свим су озбиљне природе. Поглавита им је сврха била задовољити за оно време најважније потребе, које су се истицале као неодложне и по обезбеђење опстанка народнога неопходне. Ваљало је, пре свега, очувати од повреда веру, противу које се војевало свима средствима, па се за тим постарати и о осталим погодбама, помоћу којих би се народ могао изједначити са средином, у коју је запао после преласка у Аустро-Угарску. Школа је била најпоузданије средство да се оба та задатка достигну, и с тога је њој и њеним потребама поклоњено било највише старања. Ове су прилике и одредиле у главном карактер првих почетака књижевнога рада. И као год што је у то доба природна била појава књижевних радника, какви бејаху Рајић, Доситије и њихови следбеници, тако је исто појмљиво, за што се није могла у тадашњој нам књижевности јавити лирска поезија. Језик, какав се под утицајем прилика и традиција створио био, могао је послужити, да се њиме пишу књиге намењене науци, али није могао послужити и као оруђе, да се њиме стварају производи намењени срцу. И док су дела Доситија, Рајића, Соларића и осталих доста добро подмиривала потребе, због којих је и никла наша нова литература — народне су песме, преносећи се усмено с колена колену, из века у век, наставиле попуњавати недостатак уметничких песама, за које није било погодаба.

Први огледи оваких песама показују чудновату смешу потреба религиозних и естетичких, које се нису могле угушити. Епске песме Вићентија Ракића и Г. Ковачевића показују нам најбоље и обликом и садржином карактер доба у коме су постале. И ако су биле претежне, опет религиозне потребе нису могле угушити природну тежњу тих наших првих певача, да опевају и предмете ближе народном срцу и схватању. Ове су њихове песме биле песме претходнице *Србијанци*, која је више чувена него ли позната само за то, што је песнику њезину неизрађеност и сиромаштина књижевнога језика сметала да нам дâ праву уметничку епопеју. Мало раније од Симе, јавио се у нашој књижевности и Лукијан Мушицки, који је био по основној црти свога дара песник лирски. Даровит и образован песник као што је он био, да је било другчијих погодаба, могао би књижевности својега народа учинити огромних услуга. Спутан пак традицијама, о које се, због свега положаја, није смео грешити, и језиком неподобним да позајми узвишеним му песничким осећајима речи и слике — Мушицки је, као одушевљен родољуб, морао певати оде, које се и данас хвале али не читају, и ако би се у њима, кад се савлада језик, могло наћи врло много родољубљем прожетих философских мисли, исказаних на начин, коме је само језик сметао да буде песнички.

Ова два песника, којима се ни у ком случају не може одрећи дар, најбољи су сведоци, да су појава и развиће правих песника условљени не само природним даром који су рођењем на свет донели и ступњем образовања које су у животу успели стећи, него и ранијим развићем литерарних врста на којима раде и општим стањем у коме се књижевност налази. Зар би иначе остале без одјека песме Мушицкове, које су проткане биле осећајима најчистијега родољубља? Зар би се иначе тако мало читао Сима, у чијим је делима пуно примера одушевљенога самопрегоревања у борби за слободу народну? Морала је књижевност прво ухватити чврста корена у животу народном, па да може у њој цветати поезија. Пошто пак књижевноме развићу није било правилности пре него што се прочистило питање о језику, лако је увидети, зашто ми нисмо имали, пре 1847 године, правих песника лиричара, којих би се дела и данас могла са задовољством читати.

Доба борбе за права народнога језика да буде књижевни може се сматрати, кад се има на уму стање у ком се налазила наша лирска поезија, као припремно доба у које су се одомаћивали у нашој књижевности различни облици песнички и борили различни правци, што допираше до нас као одјек из литература напреднијих од нас народа. Што се више приближиваше крају питање о језику, и у поезији су све то више преобладивали савременији облици и народном осећању и појимању ближи мотиви. Године 1847 Даничић је теоријски и научно побио што се противу народнога језика у књижевности износило а Бранко и Његуш су пружили у исто време публици дела, у којима се показала на практици његова гипкост, богатство и подобност за службу, која му се дотле спорила. Појавом њихових дела утврдила се како треба наша књижевност и почела црсти своје сокове из народнога живота. Од тада је тек она постала веран одјек свега што потреса душу народну, од тада се тек за праве јој производе могло казати, што лепо вели Деможо, да се у њима огледају погледи народнога духа и познају удари његова срца.

Ако се имају на уму прилике којима се одликовало то доба, идеје које су онда кружиле и налазиле одјека у нашем друштву, тежње којима се оно одушевљавало — није тешко видети, како је велика узајамна зависност између тога стања, у коме је духу народном дат полет у свима правцима, и коначнога утврђивања лирске поезије. А кад се не губи из вида што је напред наглашавано, може се лако опазити извор, из којега је потекла лирска поезија нашега доба. Појаве којима је обележено развиће лирске поезије у нашој књижевности истоветне су, као што се по овоме види, са појавама што их мало час истакосмо као карактеристичне за развиће лирске поезије у опште. И да није других, ова би истоветност сама собом била добра сведоџба, да је лирска поезија, правилно се развијајући са развићем књижевности, освојила себи земљиште и омеђила област, која се у будуће има поступно ширити напоредо са све већим умним развићем и културним напредовањем самога друштва.

* * *

Лако је, после свега овога, увидети, шта све нису смели превиђати лирски песници, који су, одмах за Бранком, почели својим производима плавити нашу књижевност. Све веће напредовање, о којем се народ морао старати да би себи опстанак обезбедио, није могло остати без утицаја на идеје, тежње, идеале којима се обележава духовно му стање. Што је више народ напредовао, и живот му је постајао разноврснији, ширећи се у свима правцима. Томе је ширењу била последица: смена облика у којима се живот манифестовао и веће богатство идеја и погледа̂ који су се стварали под утицајем нових потреба, што их је ток историјскога развића собом доносио. Пошто је у књижевности веран отисак духовнога стања, у коме се народ налази, ни поезија, као најбитнији елеменат те књижевности, није могла не подлећи утицају ових промена — и она је морала ићи путем који јој је општи ток културнога напредовања народнога указивао.

Живећи животом осталих људи песници се нису могли оглушивати идејама, тежњама, осећањима, којима су се одушевљавали њихови савременици, нису могли бити неми посматрачи догађаја који су боље им савременике запајали узвишеним надама или потресали очајањем и страховањем. Одарени способностима да све то јаче осећају, живље предвиђају, речитије исказују него ли остали људи, песници су морали у својим производима давати израза свему што је у њиово време чинило садржину унутрашњега живота бољих им савременика. Кад то неби радили, доказивали би само да нису у стању одговорити задацима, који су пред њима и да немају осећања за оно што надом или страхом, радошћу или жалошћу испуњује душе савременика им. На који ће се начин све то одазвати у души песниковој, то је споредна ствар — главно је да према свему томе песник не сме остати нем. Какве су душевне особине којима се одликује песник, такве ће му бити и песме. Оне морају бити одјек онога што потреса друштво чијим животом живи, али одјек који се преломио у песниковој унутрашњости те, обојен његовом индивидуалношћу, изашао у лепом облику на чистину уметничку. „Лирска је поезија, вели Верон, излив из душе, испуњене осећањем, које би да избије напоље. На тај се начин показује песникова индивидуалност, која управо и даје песми покрет и живот па, природно је, и боју. Има ли чврсте унутрашње свезе између песника, предмета и времена, и боја ће ова бити истинита па, према томе и лепа. А у овој је свези прва погодба за праву лирику, како се она данас схвата“

Ово је истина, коју не треба испуштати из вида, кад је реч о оцени вредности лирских песама. Она нас упућује, да се постарамо упознати песника, ако хоћемо како ваља да разумемо његове песме. Поред осталих података, могу нам у овом послу добро помоћи и мотиви, који песника потстичу на певање; но њима ми можемо сазнати, какве су то чињенице које изазивају у души песниковој утиске, те је, према томе, лако, помоћу њих, сагледати у унутрашњост његову и у њој уочити особине којима се он нарочито одликује. А од ових особина зависе и остале, о којима се мора водити рачуна, кад се поведе реч о лирским песмама.

На ову зависност која постоји између живота и књижевности, песника и времена, ми смо нарочито указивали с тога, што се она често превиђа те се и производи песнички узимају и цене као нешто што постоји само за себе. Због тога што се ова зависност превиђала, могла је постати она теорија, по којој је поезији, као врсти уметности, једина сврха која искључује све остале задовољити људима својствену тежњу за оним што је лепо. Међу тим, и кад би могло издржати критику тврђење, да је *лепо* нешто апсолутно, нешто што постоји само за себе, те га треба само умети пронаћи — опет би мучно било бранити мишљење, да поезија треба да се оглушава мотивима, што их живот и стварност пружају песницима који хоће да воде рачуна о потребама друштва чији су чланови. То се двоје не искључује, него баш допуњује. Што је лепо, може добити само у вредности, ако је кадро, баш за то што је савремено, свратити на себе пажњу образованих људи и пробудити у њима естетичне емоције. Уметничким делима великих песника никад није сметала савременост мотива њихових песама, о којој су и као образовани људи морали водити рачуна. Призна ли се, да је књижевност као манифестација духовнога живота друштвенога, најверније огледало његово, ни поезији се не може с правом одрицати дужност да себи мотиве узима из тога живота. Иначе ни књижевност неби била оно, што историја свију образованих народа тврди да је она била и да јесте, нити би и могла вршити у животу друштвеном оне задаће, ради којих се тако високо цени њезин васпитни утицај.

После свега што је до сад говорено о лирској поезији, њезину развићу и одношају према животу, можемо бити прилично на чисто и са питањем: шта је за поезију претежнији: облик или садржина. Писац књиге, поводом које и пишемо ове редове, истиче, истина не баш тако одсудно, облик као претежнији. Начин пак на који он то чини показује, да ни сâм није са овим питањем са свим пречистио, те је то зар и дало повода многим му закључцима, за које се, ни крај најбоље воље, не може тврдити да су основани.

Све што је производ раднога духа људскога непрестано се мења и у томе је мењању погодба развићу. А поезија је само један од облика, у којима се манифестује његова радљивост. У поезији је, према овоме, непроменљив само начин, на који постају песнички производи, а облик и садржина се беспрекидно мењају: облици се смењују, садржина се богати и шири. Смену облика изазива развиће језика и рад ранијих песника; богатство садржине зависи од све већега умнога развића и песника и друштва, чији је члан, и разноврсности праваца у којима се живот друштвени развија. У дано време облик у поезији преставља нешто што је у свих песника *у главном* заједничко: садржина је пак у толико богатија у колико је разноврснији живот, чије се појаве преламају на различне начине у души песниковој. Који год, дакле, зна, шта је поезији суштина, а није му, сем тога, непознато ни историјско јој развиће, не може тврдити, да је облик, као нешто условно и конвенционално, претежнији од садржине, према којој се управо најбоље може проценити, што је за поезију главно — искреност инспирације, полет мисли, узвишеност осећања. У поезији је подједнако потребно обраћати пажњу и на облик и на садржину, али је најважније не сметати с ума *начин*, на који се садржина прелама у души песниковој, те добија свој уметнички облик. По томе се управо и процењује вредност песника и његових дела, а њу за тим само још више уздижу богата и *сувремена* садржина, која показује да је песник кадар загрејати се одушевљењем за све што је потресало образованије му савременике, и израђен облик који показује да је песник познат са радовима претходника.

Кад се утврди песнички дар, из овога је јасно, на шта песницима ваља пазити, и шта критика има права од њих тражити. Ако се хоће да има права слика о вредности дела ма којега песника, потребно је, према овоме, бити пре свега на чисто са одношајем, у којем он стоји, по облику својих производа, према претходницима, а по садржини њиховој према животу и појавама које су га инспирисале. Слику, која је на овај начин створена, могу јаснију учинити поређења са сувременим му песницима и подробности из приватнога му живота. Ценити вредност песничких производа, а не водити рачуна о овим захтевима, на које нас упућују обзири објективности, врло је опасно, јер је оцењивачу лако оклизнути се са пута који истини води, чак и онда кад му је она светиња. За овакав се посао хоће много претходних студија и припремнога знања, али су и резултати слободни од површности која је увек природна казна за оне, који послу неспремни приступају.

Свет. Ст. Симић.

ПОЛИТИЧКА РАЗМИШЉАЊА

Из историје наших дана

од једнога новинара

Вас ће у Србији политика да упропасти. Ви ништа друго не радите, но само политику терате — од пандура до министра, и од најобичнијега сељака до најобразованијега човека. Културне послове и задатке сте занемарили; незнање и нерад, поред завиднога природнога богатства земље, убијају вас. Ви сви од реда у Србији: и сељаци, и трговци, и свештеници, и учитељи, и чиновници, и занатлије, и сви, сви радите врло мало. Сав рад вам је — политика, и то она проста, ситничарска политика, која вас је поделила у сто табора, и која од вас свију прави саме издајнике. То је први придевак, који ви један другом у лице бацате у заоштреној борби, која једнако траје и никако Вас не оставља. Ви хоћете Душаново царство, а овамо ту вашу, малу слободну кућу, Србију, не умете да смирите и уредите!

Овакву лекцију, од прилике, често се дешава многом Србину из Србије да чује од по кога паметнога и образованога странца, који нас је подуже гледао и посматрао.

И у овим приговорима и прекорима има много, врло много истине, која је непријатна и грка, али за то ипак није мање истина.

Ну и ова опажања других, и наша признања да су она тачна, не помажу сама по себи много.

Наша увиђања да су ови приговори и прекори истинити користе нам у толико, што нас гоне да мислимо о узроцима који овако стање у нас порађају, и да тражимо средства да то стање лечимо. Али она нам не казују још који су то узроци

До њих морамо тек доћи озбиљним размишљањима и сталним посматрањем и оценом појава у нашем јавном животу, кроз дуже једно време. Тај посао можемо извршити само ми Срби. то нам не могу казати други, или бар не тако јасно, исцрпно и убедљиво.

Врло је важно сазнати право стање једне ствари. Од неоцењене је важности уочити и видети своје мане, недостатке и погрешке. То је прва погодба и за рад на ослобођавању од тих мана. Докле се год погрешке и мане не увиде, докле се год једној ствари или једном појаву тако да кажемо у дно не загледа — дотле се ништа на поправци и побољшању не може ни чинити.

За то је веома потребно знати и признати, уочити и видети своје мане и погрешке. А да то није лак посао — то је стара већ истрвена истина, просто за то што су то *своје* погрешке и *своје* мане. Себе познати и оценити, правилно, најтеже је. Таква је природа човекова.

Признавши и увидевши један пут своје погрешке и мане, први корак који се мора даље учинити јесте, природно, тај: наћи им узроке Јер чим се узроци њима нађу, онда је већ нађен и пут и начин којим се оне морају поправити.

И ето тај први корак, иза учињенога признања својих погрешака, накани смо да на овом месту покушамо учинити: да потражимо узроке овом силном нашем политизирању, овом нашем општем нераду, овој нашој немоћи и слабости да се отмемо од чаме и испнемо на висину на којој треба да стојимо бар у оној мери, у којој је то у нашој власти.

Али, прилазећи томе послу, морамо најпре да се мало разрачунамо с једном хипокризијом, с једним притворством, које се често облачи у рухо мудрог и добродушнога саветника и које, као да гледамо, како је и сад спремно, да нам на ова наша разлагања довикне:

— Та одавно ми то говоримо да треба радити, а не терати само политику, да треба учити народ како да сеје, жање, копа и виноград огрће а стоку своју добро гаји и чува, а не увлачити га у политику која је само за високообразоване људе и за људе који су од очева својих наследили политику водити и државом управљати. Али ми се нисмо слушали. Дошли су млади људи, који су завели народ и у политику га државну увукли, па се он од рада одбио. А сад, ето, и сами виде погрешку, и траже, али доцкан, да ту погрешку исправе...

Тако би нам лицемерство приговорило, и то би могло понекога и преварити ко не би знао да је баш оно и један од узрока што се до овога стања дошло коме сад лека тражимо.

У даљем току излагања ми ћемо имати прилике да јасно покажемо вредност ових лицемерних приговора који долазе обично од људи који сами нити су кад што озбиљно радили, нити су друге умели на рад упућивати и у послу поучавати. Сад само тај лицемерни приговор бележимо колико да покажемо: да смо и њега имали на уму кад смо отпочели ова размишља отвореним констатовањем својих мана и погрешака, које су опште свима нама у Србији, те да се не би злуради људи зарадовали још у напред како ми признајемо сад истинитост њихових старих преклапања и приговарања.

I

Србија је почетком овога века иницијативом својом стресла са себе јарам туђега господарства. И она је тада из себе избацила на површину и једнога вожда и једнога кнеза!

Постанак и развој српске револуције донео је собом, уз ослобођење Србије, и две домаће династије. Он је барем изнео на површину два српска сина који су за прилично дуго време били вође српскога народа у Србији. Тим самим они су постали оснивачи двеју династија. И један и други имали су великих заслуга за земљу, и — јаке породице. То, као и дуговремена власт, створила им је и многе и јаке присталице.

Србија је мала и *једна*, а она је одмах у почетку добила два стожера

Један поред другог нису могли бити. Један се морао или уклонити или поклонити. Али чак ни тога избора није могло бити. Таке величине не могу у опште бити на једном огњишту. Једне мора нестати. Борба је била неизбежна. Земља се морала поделити и поделила у два табора. То је била несрећа, јер она је напредовању и миру земље камен спотицања ударила. Али та несрећа, поред све трагедије, била би за народ и земљу мања и привремена, да је једна страна другу могла брзо свладати и — уништити. Али за то што то није било, она је постала трајна несрећа и дубок, врло дубок извор непрекидних трзавица кроз читав период новије наше историје…

Карађорђа је нестало, али је остала Карађорђева породица.

Рачун кнеза Милоша није био тачан. Он је силном конкуренту свом одсекао главу, али му није извадио и срце. Не само да су остали многи рођаци Карађорђеви, него су остала и *деца његова*.

И он сам, док је био на лицу места, могао је држати ауторитет према деци; али чим се он измакао, Мијајлов ауторитет био је слаб да се пред њим не испрси син убијенога. Карађорђа

И ауторитет мртвога Карађорђа био је јачи за пуних 16 година од ауторитета жива али изгнана стара Милоша.

То је доказ колико су оба вође захватиле биле јака и дубока корена у земљи, и колико је напора и борбе земљу коштало ово ношење две домаће поглаварске породице.

Колико је снаге, колико ума и жртава народних страћено у бесплодну и штетну борбу ову?!

Колико би свега тога сачувано и озбиљном раду посвећено било, без те судбоносне и несрећне борбе!

Погледајте Румунију, па погледајте и Грчку и Бугарску, и на мах ће вам бити јасна сва ова велика српска несрећа.

То је уназадило Србију за пуних 50 година.

Година 1858. која је опет вратила Обреновиће на престо Србије, била је један јак прекрет који је задрмао и затресао целу земљу, и који је с покретом за већу слободу и учешће народа у државним пословима помешао и ову династичку борбу, те је она многе однела и прогутала па и сам покрет обојадисала и у неколико онаказила. Јер не може бити да би се добивши 1858. године онако брзо претворили тако рећи у ништа, да није непрестано то династичко питање кварило и реметило онај народни покрет.

Под страхом од њега стезало се, и учешће народа у државним пословима слабило и сужавало.

Благородност душе и родољубље кнеза Михаила блажило је донекле ову несрећну борбу, али ње није могло нестати. Лични карактер кнежев и повољне спољне прилике учинили су, те се ипак за ово време доста урадило.

Али смрт кнеза Михаила показала је још један пут ову несрећу српску дубоку рану, која је овога пута жешће но игда дотле избацила на површину то питање у таком облику, да је оно истакнуто, тако да кажемо, као државни и народни задатак, који је све друге послове и задатке у запећак бацио.

Настала је формална, и то најгоре и најнесрећније форме уставност, а отпочела је свој јек фактичка реакција са најситничарскијим плановима и рачунима својим.

Грађани су формално били подељени у Обреновићевце и Карађорђевце. Свакога се патриотизам, и подобност, и употребљивост у државним и народним пословима, по томе мерила и ценила. Организоване су нарочите дружине које су проналазиле и кратким путем свршавале са онима, који су основано или неосновано осумњичени били као антидинастичари. То су биле српске сопаџије.

И као год што су ренегати и новообраћени у веру гори сто пута од оних у чију средину долазе, тако су исто ови чувари династије били гори и несрећнији од самих чланова династије.

Настала је једна ниска спекулација с династичким осећањима и тежњама, па се под њих протурало све што се није, ма из којих побуда, често најплеменитијих и најчистијих, хтело да повије и покори личним ћефовима ових нових династичких спекуланата.

Уставом од 1869. године цело државно уређење окренуто је *тумбе:* дотадања контрола Државнога Савета и Главна Контроле уништена је, сва је и управна, и законодавна, и судска власт сконцентрована била у рукама владе, а народу је дато једино: да се по избору и жељи владе скупља сваке године где влада зажели, те слуша и даје санкцију своју, која је унапред била потпуно осигурана, свима делима и неделима владе.

То је суштина Устава тројичкога, и то је карактер политике Намесништва од 1869. године.

Од тада Србија иде све јаче у назад, и отада се све више политика државна претвара у ситничарску и сопаџиску политику.

Из те и такве атмофере излази младолетан владалац и уседа на престо.

Политика, инаугурисана 1869. године, продужава се кроз цео низ од скоро двадесет година.....

Србија је у часу свога ослобођења била чиста од својих старих, великих породица. Српско племство било је тада већ једним делом уништено, а једним делом расељено. Остао је био сам прост и сиромашан народ. Било је у народу људи јаких личним врлинама, личним ауторитетом; али богатства и економске снаге у појединаца није било нигде у Србији. Карађорђе је био прост, ситан свињарски трговац, а Милош је исто тако био пуки сиромашак, кад се почео истицати као јаван радник.

Те прилике су донеле, те је свака борба у Србији, иоле јача, захватала одмах директно масу народа, која је лако била за то пријемљива већ и по томе, што се на њу свикла у дугој и мучној борби за свој опстанак и дотле — под Турцима.

Ниједан народ на Балкану није *у маси својој* више у борби провео од народа српскога.

Отуда његова велика пријемљивост за борбу, па природно и за политику, отуда његова велика осетљивост и развијено чуло за неправду, отуда његов велики и прекаљени отпорни дух.

Ова дуга и мучна, али велика школа борбе научила је и привикла народ борби и одбрани, али она га је, опет са свим природно, и одвикла од мирноће, јаче сталожености и тихога рада.

То је општи, природни закон који се свуда с истим последицама јавља.

Ето нам примера у браће наше Срба у Црној Гори.

Несрећа српска, која је Србији, по ослобођењу њену, дала два поглавара, и два стожера, потхрањивала је стално и јачала све више исте особине.

И она нас прати од ослобођења па све скоро до данас.

Требало је тај извор зла и несреће уништити, и онда би, као у свакој чистој демократији, напредак ишао истина споро, али стално и непрекидно.....

Ми смо почели нову државу без традиција државних, а за ово време, услед показаних прилика, ми је још нисмо ни створили. И оно што се почело било стварати, ми смо лаком руком рушили и обарали услед оне несрећне династичке борбе.

А држава без традиција мучна је и жалосна. Где се све почиње с почетка, а ништа не настав.ља, ту о озбиљном раду на напретку једва да може бити говора.

II

Крајем шесетих и почетком седамдесетих година по Јевропи је дунуо један јак ветар слободе и народних покрета. Он је запљуснуо био и Србију, преко њених синова који су се у Јевропи учили. Баш онда кад се у Србији отварала врата реакцији у облику лажне уставности, отпочиње се покрет један, који је требао да прибере око себе народну интелигенцију и да поведе народ путевима, страним дотадашњој унутрашњој ситничарској и династичкој борби, па да ту борбу замени стварнијим радом и племенитим надметањем у послу око препорађања и јачега напредовања Србије.

Тада је никао познати омладински покрет, и покрет млађега кола интелигенције у Србији.

Нејасан и без јасно одређенога задатка, омладински покрет је био само израз жеље да се пође бољим путем, и за то је морао ускоро угинути и обнављати се у групама с одређеним смеровима и задацима.

Покрет млађега кола интелигенције, тако да кажемо наше великошколске омладине, и ако и сам још довољно нејасан, био је ипак у толико одређен, што је одмах у почетку истакао као задатак државне и друштвене реформе у Србији и спремање Србије тим путем за њене више националне задатке.

Свој први видни израз овај је покрет добио у оснивању нарочитог листа „Радника“, који је устао отворено против онакажавања политичке борбе у Србији династичким тежњама, и против саме династичке борбе која је бесплодно и лудо трошила снагу народну и одвајала му пажњу од његових потреба и од рада на унапређењу и развијању земље. Критика Устава од 1869. године и чланци пок. Светозара *Како су нас васпитавали* показивали су одмах, којим путем треба да се пође и око чега борба да се води.

Младо и одушевљено, и ако с почетка мало, ово коло српске интелигенције било је прегло свом снагом да скрепе пажњу народа са личних и династичких питања, па питања државних и друштвених реформама, на питања позитивног рада и културних задатака Србије.

Живим и несебичним радом, пуним одушевљења и младалачких идеала, оно је у том у брзо и успело. Оно је круг свој све јаче и више ширило, само се непрестано учењем и богаћењем позитивним знањем развијало, и терен рада све више преносило у масу народа.

Већ после четири године оно је пренело нешто рада свога и у Народно Представништво.

Први народни посланик из овога кола, пок. Адам Богосављевић, био је и сам образован човек, свршени великошколац наш, који је са клупе школске отишао право у народ. Преко њега и око њега је младо коло Светозарево почело скристалисавати језгро једно, једну групицу народних посланика, који су имали у Народном Представништву да крче пут новим идејама и стварају терен за праву, плодну и пуну садржине борбу.

Крагујевачка „Јавност", којој је био душа пок. Светозар Марковић, била је центар тога рада. *Одатле* се радило и у Скупштини, и у народу. Данашњи прваци радикалне странке из народа ђаци су и ученици те школе и тога младога кола интелигенције српске. Ту су се писале интерпелације и предлози посланички. Одатле су спремани говори и држање у појединим питањима оне мале групице посланика, која се тек образовала и стварала[1])

Онда, и доцније су, на Великој Школи међу омладином писани и штампани програми за изучавање народа, његовог живота и његових потреба. Онда су коло водили најпре Светозар, а после Велимировић и Пашић. Покојни Пера Ђорђевић је на самрти оставио све своје, прилично имање, на пропаговање нових идеја и рада у народу.

То су били, с Адамом Богосављевићем који је на жалост брзо умро, кристали око којих се слагала снага и моћ радидикалне странке.

---

*) У интересу истине и правде сматрамо за дужност овај факат у толико пре и јаче да истакнемо и нагласимо, у колико се сад налази, с неке стране, рачуна, да се интелигенција потисне и да се као творци радикалне странке истакну Тајсићи, Катићи и др. који оно што су данас имају да благодаре све томе младоме колу интелигенције.

Нов програм, чист од сваких личних и династичких примеса, ове нове струје, почео је захватати све дубље и шире корена, па је пробудио народ и пажњу његову скренуо на друге ствари и потребе, и створио је тако од њега стожера и бранича слободе грађанске у место што је дотле био стожер власничке и намесничке реакције.

Пажња је народа одведена на државну политику и на његове потребе.

И заслуга је, непоречна заслуга, овога новога покрета, што је династичко питање и ако онако несрећно 1869. године завитлано, мало по мало изгубило онај свој оштар карактер.

Да није било радикалне странке, и да она није онако брзо привукла уза се народ давши му нове хране за бригу и рад, зацело не би прошло ових двадесет и неколико година без новога каквог пуча династичкога, нити би се заподета нова борба противу Устава 1869. године свршила једном малом, и ако безуспешном, револуцијом, чистом од сваких династичких додатака, и абдикацијом Краља Милана.

Године 1883. 1888. и 1889. су сјајан доказ колико је ослабила династичка борба била, поред свих несрећа и поред свега распиривања њенога баш од стране оних, који су имали задатак да је блаже, стишавају и уништавају.

Да је још било среће, као што није, те да су се појава и рад радикалне странке оценили по заслузи и истини, па да се и с друге стране паметно што покушало за измирење и престанак те борбе и тога фантома који се зове династичко питање, ми бисмо данас били много даље отишли у напретку, нити би нас и данас јела ова ситничарска политика, ова сплеткашка борба, која нас убија и не да нам главе да дигнемо.

Али на жалост тога није било. На против радикална се странка једнако клеветала, и баш на ту клизавицу династичку упућивала.

Двадесет година се противу ње води очајна борба. Двадесет година се противу ње боре не само старе изанђале партије, које су у тој династичкој борби црпле снагу и храну за себе, но и сам владалац на челу њихову.

Велико, врло велико и тешко искушење за радикалну странку!

Па се од борбе противу ње ни данас — не одустаје!

Као да се неко заклео да Србију држи непрестано у трзавици, као да неко хоће по што по то да проведе паклени план: да Србија непрестано живи у борби народа и владаоца, под председништвом тога клетога династичкога питања!

Јест, борба народа и владаоца с једне стране и династичко питање с друге стране — то је оно што трује државни живот Србије, то је оно што нас тера у ситничарску и сплеткашку политику, то је оно што нама у Србији не да главу да дигнемо, то је оно што Србији не да да се прене, то је, напослетку, оно што нас је довело да будемо и овако несрећно опасани оним тешким политичким конопцем, коме су крајеви у Бечу и који нас тако дављенички стеже.

Краљ Милан је, на послетку, био мудар да приђе решавању питања, али он га није решио нити сам, нити с онима с којима треба и мора да га реши, ако се жели и хоће једном да прекине та политичка теревенка која и Србију убија, и престо поткопава, и народ — подивљава непрестаним изазивањем борбе.

Вара се сваки ко мисли да се тај чвор може било раздрешити, било пресећи, ујдурмама и сплеткама, или, ако хоћете, и простом сувом силом, војском, која је, на жалост, већ по одавна почела да се увлачи у ове несрећне политичке рачуне, те се тим, сигурно, и војна снага земље на најнесрећнији начин компромитује.

У место да се, после првог корака мудрости, заснивања Новог Устава, на који је радикална странка пристала и који је примила на чување као своје и народно дело, пође даље, па да се она искрено пусти на посао, и да се с њом, *отворено и чисто*, утаначе погодбе и изврши коначно измирење са пребрисавањем свих старих рачуна, те онда, с њом, озбиљно приступи и решењу династичкога питања, које, чини нам се, не би било немогућно извести — она се првога дана на послу, на који се позива, ставља у процеп, те јој се везују и ноге и руке.

Стари њени политички противници, који су оседели у борби с њом, постављају се за представнике Краљевске власти, којима радикали треба да буду политички саветници и за које треба да носе сву одговорност државних послова.

Неприродност је ова била јасна. Сукоб је био неизбежан.

Природно је било, да није било задњих мисли, или можда и неке луде бојазни, да се владалац о Намесништву саветује с онима, с којима се мирио, те да тим путем мир још јаче утврди и учврсти.

Од отвореног и чистог расправљања питања свакад има користи. Од прикривеног и половног решења крупних питања има само забуне и нове невоље.

Тако је свагда и свуда, па тако је било и овде.

Право, истинско измирење с радикалном странком није се хтело, и, разуме се, њему се није ни приступило.

На против чини се као де се хтело да се сад против радикалне странке продужи борба *на други начин*: подмукло, тајно, сплетком и преваром, *а помоћу ње саме*.

Њој је дата влада, јер је стари начин, отворен и чисто ратнички, војнички, остављен, као безуспешан, али је њој одмах стављено на супрот, под разним изговорима, све што може њену раду сметати и кочити га.

Прво, и пре свега, остављен је у емигрицији природни и самом ситуацијом и развојем радикалне странке и њене политичке борбе истакнути шеф, Никола П. Пашић.

Он је пуштен тек пошто се образовала влада и свршио сав посао.

Природно је било да у свем он учествује, и да посао измирења под његовим вођством странке буде извршен.

Може се о Николи П. Пашићу, о његовим личним особинама, врлинама и недостацима, мислити како се хоће. Али ко хоће прави, истински рад с радикалном странком, ко хоће с њом измирење истинско, тај не може и не сме обилазити човека, који се странци и ситуацији није наметнуо, већ кога је сам развој странке и сама политичка борба на врх истакла Он је представљао у себи оличење странке. У њему је њена јачина, па, ако хоћете, и њена слабост.

Вође странака и народа не ничу сваки дан, оне се и не намећу нити то могу, оне тако да кажемо исклијају и израсту саме од себе, из земље и средине у којој су.

Оне вође које се наметну, оне су накаламак који не може да се развија и који се мора осушити брзо. Војевати и тући се с таким природним вођама значи војевати и тући се са странком.

Њих обилазити под разним изговорима значи опет то исто, само на блажи и преваран начин, уместо на отворен и тако да кажемо јуначки.

Такве јаке личности могу пропасти и истрошити се само саме, својим радом, евентуално својим погрешкама.

Остало је само вештачење, које може проћи тек онда кад је странка нејака, кад она није онако силна и јака као радикална странка, кад она нема за собом онако дуг период рада и борбе заједничке, са својим вођем, као што је то имају радикална странка и Никола П. Пашић.

Та неприродност, срачуњена и жељена, довела је природно до тога, да се баш појачано зажели Пашићево присуство на влади. А то се опет употребило за бушкање противу Пашића у странци, те су се тако на вештачки начин почеле стварати струје различне у њој, које су требале да покажу да су други бољи, радије гледани и згоднији од њега за владу.... С њима је опет било лакше оперисати, јер они нити добро знају живот странке нити располажу Пашићевим ауторитетом.

Уз то је прва радикална влада, тим самим већ довољно разблажена, требала одмах на првом кораку да осети и јасније неповерење према себи. Она није могла бити слободна, ни у том разблаженом виду, да састави и добије кабинет по своме нахођењу. Требало јој је одмах показати да она не може имати ни министра војног кога жели, ни команданта жандармерије, па чак — ни управитеља Београда!

Требало је одмах, вешто, протурити да Намесници не треба пред Народним Представништвом заклетву да положе, те да се тим ауторитет његов још више не појача с једне стране, а с друге стране да се одмах баци и у странку и јавно мњење једно питање, у коме је влада морала заузети мало крив положај; јер није ни за кога било тајна да је партиски лист већ био у том заузео чист, правилан и одређен положај

За тим је у једном крупном акту, опет, требало спречити правилно решење — то је било образовање Државнога Савета.

Круна је имала задатак да од Државног Савета не ствара тело, које би у косо ишло са новим редом ствари, а да опет том високом административном чиниоцу осигура сав ауторитет и најбоље могућну спрему стручну. Тако је гледиште владе и било. Али су представници Краљевске власти. кад већ по жељи нису могли спречити већину радикалну у Савету, протурили за другу половину све своје политичке партизане, међу којима је чак морао да буде и Д. Голубовић коме је сва заслуга у томе што је лични пријатељ Белимарковићев, који је желео да га саветништвом награди за његово пострадање на некој трговини с вином!

При реорганизацији судова иста се мука и невоља мучила. И ту је радикална странка морала да даје разне нове данкове и да потписује указе за Цукер Лазу, Бабовића и друге.

Ни у администрацији није много боље било. И ту су либерали морали бити штићени скоро до последњих граница. Намесничка господа су свој положај високи, и парламентарну владавину, толико разумевала и поштовала, да су чак до такога ситничарења долазили да формалну проскрипцију врше над и тако ситним личностима као што су практиканти и писари.

И све је то морала радикална влада и радикална странка трпети и још се чинити да јој се то свиди.

Иза леђа радикалне владе сновале су се интриге и сплетке; и не само да су разне потркуше и проблематичне личности либералне Намесницима служиле као агенти и контролори владе радикалне, него је још сам први намесник преко Стојановића, Вукашина и свога Бранка сновао и растурао разне и неистините гласове о владавини радикалној по страној штампи, те влади подсецао крила и убијао ауторитет на страни, па тим путем и у земљи. Истим путевима се либерална опозиција формално слободила и подстицала на борбу, и сваки дрекавац либерални знао је већ унапред да ће се на надлежном месту заузети за њега. Једанпут је чак први Намесник допустио био себи слободу, да на депешу либералних партизана из Чачка тражи од радикалног министра обуставу извршења осуде једне — докле акта господа не разгледају, с очевидним смером да унапред решеном помиловању даду после и формалну санкцију.

Господин Ристић се није устезао да покуша довести у питање и само закључење уговора трговинског, само да вешто створи питање, на коме ће по његовом плану а без његова видна учешћа влада радикална пасти.

Али то му није пошло за руком, и он је за тај посао морао сам самцит засукати рукаве и отерати радикалну владу, кад је мислио да је дотадањим интригама сазрела већ била јабука, коју је требало за себе и своје либерале само једним јачим потресом стрести и узабрати.

Све ове муке и невоље гледала је радикална странка, али их није добро разумевала. Она је држала да је за све крива слабост њених првака и да они само немају довољно одлучности према Намесницима. Прваци опет, *бар неки од њих*, и ако су јасно провиђали смер и крајњу тенденцију целе ове подмукле и с рачуном извођене борбе противу радикалне странке, морали су трпети док бар неке органске, политичке законе у живот не уведу, и док што год што год не спреме да може земља поднети нове напоре. И они су, у том, бар донекле, успели.

Ми смо уверени да земља не би могла издржати онај удар од 9. августа, да није било претходнога рада радикалне владе и странке од три године.

И ми ћемо бити праведни, па ћемо још рећи да за сву ову подмуклу борбу не кривимо лично ни Ристића ни Белимарковића. Они нису могли друкче ни радити. Они су мрзели радикале, и то нису ни крили, а својим положајем хтели су помоћи да се рестаурира и њихова пропала странка.

Главно питање и главни чвор је у самом факту, што су, они постали представници Краљевске власти, и што се директно с радикалном странком није бар покушало право, истинско изравнање, него се на против онаким Намесништвом манифестовала жеља, да се радикална странка вештим маневрама и тајном закулисном борбом, сама изеде, истроши и растроји.

Деветога августа мислило се да је зрело. Почетком прошле године видело се, из Париза, да се промашило.

Сад се опет хтело с радикалном странком да поправи погрешка, па се с наслоном и у споразаму с њом намислио да изврши повраћај у редовно стање; али како се одмах, првог дана, показало, опет с истом старом задњом мисли, с истим старим неповерењем.

Већ сам састав владе од 1. априла јасно је то показивао, а показана тежња и жеља да се Пашић уклони из земље *начином* који није могао остављати сумње у смер тога уклањања, дала је потврде: да се не жели ни јака радикална влада, ни плодан и користан рад радикалне странке.

Нови курс требало је и с новим људима да почне. А члан главног одбора напредне странке требало је да, преко радикалног кабинета, авансује свог политичког шефа у чин пуковника.

Место либерала, на двору су требали да се јаве напредњаци и то врло брзо, ganz ungenirt.

Они су требали да постану неодговорни саветници младоме Краљу, уз радикалну одговорну владу, те продуже собом сад онај посао који су пређе радили Ристић, његов Стојановић, Бранко и остали либерали.

Радикална је влада требала допустити, да се њена, радикална већина изненади предлогом да Светомир Николајевић постане саветником — за услуге раније учињене. Тиме је требало да се радикална странка мало унизи, да јој се мало пркоса покаже. И она је то осетила, и инстиктивно показала да је осетила са тридесет белих листића, на самом гласању.

Тај по себи, на први поглед, незначајан појав врло је важан, а и врло карактеристичан.

Он је, у вези с другим сродним појавима и знацима, показао и на површину изнео како се покушавају старе дубаре и стара потајна ровења против радикалне странке, али је, у исто време, показао и то да у радикалне странке, ако још нема у ширем размеру јаснога увиђаја за то, а оно има онога природнога и здравога инстинкта.

Није много прошло, а знаци исте природе почели су се гомилати Нестрпљивост је несрећна ствар, она је многу работу покварила, па се чини да ће и овде нестрпљивост дубараџија помоћи радикалној странци да се прибере, освести и од несреће моралне сачува.

Одмах после путовања и галаме његове, како оно досетљиво и фино рече најмлађи академичар, Милутин Гарашанин, настаје низ саветовања о ситуацији са напредњацима. Они се ређаше редом, и велики и мали, и то баш у часовима кад је потребно било уверење и у земљи и на страни у сталност и правилност јавних одношаја у Србији

Тешком болешћу пок. Докића изазвана криза износи на површину и ту неправилност: да се, уз пристанак владе, и напредњаци консултују, с једном опет значајном особином: да се не може знати како њихова консултација гласи и да она није везана само за такве моменте, него да се она има продужавати и даље, тако да стално траје.

А од тога је требало, можда случајном грешком или невештином режисера или извршиоца, после месец дана, таман кад су посланици полазили за божић кућама, на привремени одмор, да се јави као резутат: мисија Светомира Николајевића (и баш њега!) са неким покушајем образовања — нове владе, и мисија маршала дворскога, која је добила свој јаван израз у једном подужем путу.

Толико промена, за једну политичку представу, у кратком размаку времена од непуних са свим девет месеци — много је, а да се не примети нека велика нестрпљивост у старога и иначе вештога режисера.

Чини се као да је и њега, као оно преклане Ристића, охрабрио онај мали домаћи раздор у радикалној странци који се почео био опажати.

И ако ова слутња наша буде оправдана, онда ни ми сами нећемо моћи одрећи тој домаћој партиској размирици известан део заслуге: што је радикална странка за времена сазнала планове који се иза леђа њених и њене владе снују.

Као да је та мала страначка несугласица измамила живљи рад, који је требало да иде лакшим темпом.

И готово још могу доћи радикали у искушење да почешће приређују такве омање домаће заваде и несугласице, да би се сачували од веће и горе несреће — моралнога унижења и коначнога растројства!.....

III

Да сведемо сад ова наша разлагања у један кратак свод, и да онда из тога изведемо: шта би се имало и морало радити па да се Србија један пут смири, и да се из ситничарске, сплеткашко-дубарациске политике пређе на решавање крупних културних задатака, на крепчање и усавршавање државе и развијање народнога живота у свима гранама и правцима.

Србија је, у тренутку свога ослобођења, како смо видели, била земља сељака и простога народа. Она није имала више друштвене слојеве: у њој није било ни румунских бојара, ни бугарских чорбаџија, њој је мали сељачки сопственик, још у приличној мери везан за задругу, давао тип и колорит.

То не треба никако губити из вида при оцењивању и наших мана и наших врлина, и наше скорашње прошлости и наше блиске будућности.

Такав је терен рада за све у Србији био, па је још и данас, јер процес издвајања и образовања варошкога становништва у правом смислу речи, с подлогом економском у јаче развијеном занатлиству, односно мануфактури и индустрији, није још ни издалека на оном ступњу да варошко становништво може бити пресудан политички фактор.

Факат да је Србија сама собом створила револуцију и у њој проживела више од једнога деценијума као и да је, одмах за тим, имала и другу револуцију, донео је Србији два политичка стожера и развио неколико јаких људи и породица, заслужних у делу ослобођења Србије.

То је донело борбу међу њима о првенство, коју је појачавао и заоштравао факат што су сви ратни прваци и ратне величине српске из времена револуције изашли из једне заједничке средине — простога народа.

Борба се, као што је и природно, сконцентровала око она два стожара, око имена Карађорђева и око имена Милошева. Она је тако да кажемо поделила народ у двоје, и, опет, са свим природно, добила лични карактер: постала борба о првенство једне или друге личности.

Два вође народа и два представника државе не могу бити. Један је морао пасти. Будући у положају beati possidentes Милош је борбу отпочео, и смрт Карађорђева била је последица тога.

Та борба, за то баш што је била борба о поглаварство државно, прогутала је све друго, и за то што је трајала дуго она је отровала и народни и државни живот. У њој лежи извор и за наше велико и ситничарско политизирање.

Буне Ђакова, Молерова, Милетина, Катанска; Трешња, Метино Брдо; оставке, прогањања с престола, убиства владалачка, подела у Обреновићевце и Карађорђевићевце и њиово узајамно гањање и истребљивање — то су црте наше новије историје све до појаве млађега колена почетком седамдесетих година овога века.

После прелома од 1869. године јавља се покрет један, коме је последњи извор у слободоумном јевропском и руском покрету истога доба, а који омладина великошколска српска преноси на српско земљиште и уноси у народ.

Овај покрет чини прекрет у унутарњем животу Србије, јер он уноси нове елементе у њ и њима потискује стару личну и династичку борбу, па је замењује борбом за државне и друштвене реформе, која се концетрише у борби за нови Устав.

И млађи нараштај у том успева. Народ прихвата борбу, која се води на чистом једном терену, и борба о поглаварство државно између две династије претвара се у борбу између свемоћне извршне власти и народа који тражи стварнога и истинскога учешћа у државним пословима.

Представник те борбе, са стране народа, јесте радикална странка, а представник противне стране је сам владалац са старим партијама, конзервативно — напредњачком и Ристићевско-либералном.

Три четвртине права, које је владалац примио био у наслеђе од Намесништва од 1869. године с препоруком да их чува за то што му је то потребно за одбрану династије од династичких противника, владалац је грчевито стегао и држао, у почетку мислећи доиста да је то три четвртине његових права за одбрану од антидинастизма. Употреба тих права после се усладила, и била је предмет чисте љубави владаочеве као према самој власти, отприлике онако исто као што је лепо богатство предмет велике љубави каквога доброг газде.

Народ је опет тражио, преко бораца својих из редова радикалне странке, уз коју је листом пристао, да те три четвртине права владаочевих сведе на половину, тако да другу половину он добије.

На крају, после борбе од петнаест година владалац је попустио. Видни ресултат тога је садашњи Устав.

Од отворене борбе као безуспешне и опасне по саму династију одустало се.

Али као што смо видели владалац се није с новом струјом, коју је представљала радикална странка, измирио. Код њега је био једнако фантом да је радикална странка некакав лични противник, (ма да је петнаестогодишња борба радикалне странке била жив и непобитан доказ да је то једна груба неистина и проста клевета) према коме он увек мора остати у борби, докле је на један или други начин не уништи. Тај се фантом донекле појачавао и фактом, што је радикална странка била необично набујала и нарасла, па му се, зар, чинило и чини да она засењава престо.

За то се он решио уклонити се, али уклањањем својим не напустити борбу, него је само променити.

Како се ова борба водила, видели смо. Да она још и данас траје видели смо такође.

Питање је сад шта се, према томе, мора радити и какав положај у томе има и мора имати радикална странка, ако неће да пристане на оно и онако уништење како јој је намењено?

По нашем схватању радикална странка бар у својим врховима, у својим вођама и првацима, мора бити пре свега са свим на чисто с овим својим положајем. Она се у том не сме варати. То је прва погодба да је не постигне жалосна судбина ратника, који трчи на спремљену му заседу.

Будући с тим на чисто, она онда мора озбиљно, чисто и отворено, приступити решавању и расправи својих односа према Круни директно, без посредника, те да изведе ситуацију на чисто: да приведе крају стално и потпуно измирење, које би јој дало могућност за слободан и плодан рад у државној управи, под погодбама части и достојанства за обе стране и са скрупулозним чувањем свих уставних права и правилних уставних конвенција.

У ту расправу ушла би, без сваке сумње, и расправа династичкога питања, те би се и оно са свим избрисало из реда питања, јер не треба ни ми да се чинимо невешти пред јавом: с тим питањем престо једнако рачуна, и оно је једнако од утицаја, и то штетнога и рђавога, на јавне и државне прилике у Србији, и на развитак земље и народа у нашој отаџбини. Оно ако и нема данас ни из далека онај акутан и оштар карактер, који је имало пре двадесет година, оно опет за то није престало бити питање отворено.

Докле год има представника Карађорђеве породице, и докле год одношаји између српске династије и ње нису уређени, дотле и то питање фактички постоји, ако ни за кога другога а оно за саму династију.

Не могне ли се тим путем ништа учинити и постићи, онда за радикалну странку настаје неминовна и потреба и дужност: повући се од суделовања у управи државној, сићи са степеница државне власти па или са свим повучено посматрати развој догађаја, за неко време, остављајући одговорност за ситуацију и ток државних послова другима, или на терену лојалне опозиције утицати и тражити решење та два главна питања, без расправе којих никакви ни финансиски ни привредни програми нису могући, нити у опште без пречишћења њихова може бити икаква озбиљна и трајна рада, корисна по државу и народ.

Пред тим питањима стоји и Србија и радикална странка.

Она пред њима стоји данас онако исто, као што је Хамлет стајао пред питањем: бити или не бити!

За њих она имају исто значење.

И према томе радикална странка има и своје домаће ствари да решава и своју организацију да реновира и удешава.

* * *

Да кажемо сад реч две и о томе.

Питање о реорганизацији радикалне странке није у овом, и оваком, положају њеном неважно питање. На против оно је врло важно, и она њега мора и брзо и повољно решити. Оскудица садашње организације показала се чим је странка на управу државну дошла. Организација за странку која још није била на пословима државним, и организација странке која је, тако да кажемо, извојевала подобност за владу, па дошла већ и практички програм свој да изводи у позитивном реформовању државе и њених установа, кроз све гране државне управе, није и не може бити једнака.

Онамо је практично поље рада уже и по природи својој собом носи концентрацију и сложност свих снага. Овамо је.

на против, поље рада много шире, разноврсније и теже. Ту је, већ због тога, могућност за разлике у погледима на поједина питања, на њихову важност и ред у решавању, врло велика, мимо то што ту још долазе и једно из другога истичу и многи задаци тренутне природе који се морају брзо решавати, и што се јављају поред многострукости и разноврсности практичких питања и питања такве природе, чија се решавања морају дуго припремати и која се баш због тога не могу у поједини фазама својим широком претресу излагати.

Све то доноси собом неминовну потребу да сама организација пружи и да могућности за концентричан рад с већим правима онима, које поверење странке изнесе на површину као руководнике и вође њенога држања и рада. Централизација странкине власти и ауторитет представника њених морају тада бити довољно снажни и јаки, да се с једног места и од једног човека или тела може сигурно давати импулс за рад и кретање целој странци. Питања тактике у странке која је на влади или је била на влади па се опет за то спрема, играју много јачу и важнију улогу, но у просте опозиционе странке која, ма из којих обзира, још далеко стоји од могућности владања. А та питања баш најчешће дају повода за разногласице.

За то је, тада, јак ауторитет и велика и јака дисциплина прва и неопходна потреба, која се у толико живље осећа и мора тражити у колико је она тада изложенија потресима и у колико је оскудица ауторитета јаког и дисциплине примерне у странци, кад је она у положају у ком је сад радикална странка, скопчана с много већим опасностима и јачим последицама, но иначе.

Да се свака странка о овом очигледно увери, треба само да прегледа противничке таборе и да промотри како се они према њој држе.

Нека то учини радикална странка, па ће, уверени смо, одмах морати доћи до закључка: да је нпр. јачина напредњака и либерала, колико је они у опште могу имати према својој бројној снази, у њиховој организацији којој су ове две одличне црте: јак и неспоран ауторитет вођа и велика дисциплина чланова странкиних.

С друге стране нека радикална странка погледа, како се према њој држе њени противници. Стално је правило тактике противника: ударати у најјаче личности, њих сузбијати и одклањати, и рушити дисциплину међу странкиним члановима, завађајући једне с другима, и подржавајући једне а војујући против других.

То је разлог за што се онако жестока противничка ватра увек осипала и осипа на Пашића, то је разлог за што се, овда онда, нови људи истичу и заступају противу старих чланова, то је разлог зашто се поједини чланови странке слаба ума и недовољне спреме истичу пред боље и паметније, то је разлог зашто се и у последње време ласка амбицијама и слабостима појединих чланова странкиних из народа, те се они истичу чак као неки творци радикалне странке противу оних који су баш те чланове и другове своје учили политичкој азбуци.

Сваком своје. Част и поштовање сваком искреном и поштеном раду. Али не треба нико из своје улоге да излази.

Превиђање ових правила и истина само ће шкодити и странци и онима, који, било амбицијама било преваром противника заведени, ударају лакоумно сикиром у стубове странкине и начела здраве организације, која једина могу одвести жељеној мети и на корист странке и на добро отаџбине!

На Божић, 1893. године,

Н. Пашић.

ИЗ ЖИВОТА О ЖИВОТУ

Расматрања о животу, питања о слабостима људским, о недостатцима њиховог карактера и знања, о моралним подобностима људским; даље колебање установа друштвених, мењање укуса, мњења, необуздано трчање од једне идеје — другој, од једне величине која се напушта — другој коју по најчешће ствара машта и уобразиља људска; незадовољавање оним, чему се до јуче тежило; напуштање идола, којима се до данас клањало, губљење вере, самопоуздања, снаге — све то одводи правце у лавиринат философских размишљања, где постоје разна мњења и владају разнолики погледи. Наука није још успела да реши многа питања о животу, да коначно пречисти разнолика мњења и укусе. Нигде тако, као у области т. з. моралних наука, не владају супротни појмови и неподударна мнења. Сама природа питања, о којима се оне баве, недовољна опробаност научних метода у њиховој области — дала је такав резултат.

Али, и ако се не може рећи да је наука у тој области савладала сва питања и решила све заплетености живота — ипак, захваљујући успесима, које је наука учинила у другим областима, захваљујући опробаности и поузданости метода, којима се она служила, утврђујући једну по једну истину и савлађајући низ заблудâ, које су притискивале ум људски и отежавале погодбе за живот на другим пољима — ми се данас можемо с поузданошћу бавити најразноврснијим питањима практичког живота, а да се не страшимо да ћемо пасти било у погрешке, било у сувишна оптимистичка величања и неоправдана песимистичка сумњичења. Још мање имамо разлога да страхујемо, да ћемо се подати болешљивој сентименталности fin de siècle-a којој је, како Макс Нордау мисли, узрок претерана нервна раздраженост.

У општим потезима, модерна философија решила је у теорији сва главна питања о животу. Успеси наукâ, на које се она оснива, објаснили су све оне многобројне и разнолике покрете људске природе, пред којима су ранија поколења с немим чуђењем стајала. Данас нема ни једног осећања, ни једне мисли, ни једне тежње људске, а да није протумачена и објашњена. На питања практичног живота бачено је довољно светлости, и данас се не сумња више и не држе дуги спорови о томе: шта је добро, а шта зло; шта напредно, а шта назадно; шта погрешно, а шта тачно; шта истинито, шта лажно; шта карактерно, а шта бескарактерно; шта слабост и кукавичлук; шта јунаштво и одважност; шта доследност и истрајност, а шта забуна и скретање у разним правцима. Данашња философија изнела је здраве идеје и тежње, утврдила крепке и снажне идеале и њих ставила за основ људске делатности и људских тежња — па ипак какав хаос преставља поље људске делатности и људских тежња!.

У овим врстама не треба тражити доследно и систематско излагање философских начела. У њима се може тражити оцена наших прилика, поступака и радња људских, њихових тежња, морала и погледâ на оно, чиме се они загревају и заносе, чиме се одушевљавају и улазе у практичку борбу образујући разне групе, политичке странке, удружења и т. д. Разуме се, да ми не потцењујемо тежину овог задатка. Ми увиђамо, јасније можда но ико, да смо узели на себе тешку задаћу, јер одиста њу испунити потпуно и до краја — посао је огроман. Ако нам и не би пошло за руком, да тај посао извршимо онако, како би он могао задовољити сва очекивања — успећемо, надамо се, бар толико, да пробудимо пажњу и интересовање за питања практичног живота, да изазовемо на оцењивање својих и туђих поступака, на испитивања побуда, тежња, морала, карактера и прилика, а то је довољно, јер се тада може посигурно рећи: *нашли смо на прави пут општег умног и моралног преображаја нашег.*

I

Општа посматрања

„Живот је борба, коју
треба јуначки водити“.

— — — Има начела, има обмана; има истине, има лажи! Има врлине и добродетељи има порока и манија!.. У хуци амбиција, страсти и жеља која се данас подиже, једва се може да распознаје начело од обмане, истина од лажи, порок од врлине, добро од зла! Страсти бујне, крепке и напредне као да су сустале, да уступе места покварености људској! Данас је све у борби, све у трвењу: бори се истина противу лажи, врлина противу порока, здраве и крепке тежње противу болесних амбиција, противу сусталих и обамрлих идеала слабих и беспомоћних духова. У ту борбу мешају се на сав мах традиционалне тежње; сарањени планови подижу се и мисле да им је време да опет оживе, да се опет јаве у старом сјају преживелих облика. Чудни напори, необјашњиви покушаји!.. На заставама некад угледних личности и светлих умова, који су се некад одушевљавали стварним идеалима, стоји исписана каква злеуда мисао која је преостала иза разбијених и сломљених жалосних остатака преживелих периода. Плод су болесне уобразиље а основе су јој исквarени укуси и лични прохтеви, који се не могу да поставе на чврсто земљиште, да вежу за шири круг, за већу групу. Топе се и подиже са страшном грајом; сваки је стискао у песницу какву неважну мисао, безначајан интерес, па се гура и тиска, јури и застаје у општем вртлогу. Пробуђен политички живот иште стварних, реалних основа; слободе, хоће права, права хоће слободе; тековине уставне траже гаранције у свести политичкој, у куражи грађанској. Материјални интереси народни траже да се обезбеде, а за то се хоће — мир. Извршен напредак у животу државном на једном пољу треба да има корисних последица и на другом. Нико да разуме захтеве, што их живот истиче; нити да схвати, како треба извршени напредак и његове захтеве! На место смишљеног и озбиљног рада, на место дубоко замишљених планова, светлих идеја и тежња, истичу се старе идеје, које се нуде друштву да се спасе вртлог и трзавица!... Испред циљева државних укрштају се бесплодни правци; у храм науке уводе се политичке креатуре; књижевност је малаксала под навалом разноликих и скучених погледа. Плашљива савест људска као да се поплашила свог сопственог дела, својих резултата, која је припремала кроз дуг низ година упорном борбом, и она сад застаје, обзире се и осврће где ће наћи излаза! Извршени напредак збунио је духове — и они се колебају од једне крајности другој. Тежња реду меша се са укусом тирана; љубав према слободи — с презрењем закона. Слобода људска и права грађанска излажу се с једне стране циничком подсмеху и презрењу, а с друге нема ко да их довољно заштити и у одбрану узме. Малаксалост и слабост овладала је поборницима слободе, а вера у начела, у сталност установа, дубоко је потресена страстима и слобостима природе људске. Свест баца на дела људска чудновату светлост — више се не чини ништа ни да је допуштено, ни да је забрањено; ни да је истинито, ни да је лажно; ни да је поштено, ни да је срамно! Наш се живот колеба и љуља од једне крајности другој, иде од једне противности другој противречности — да се опет у врати одакле је пошао! У животу, у друштву, у држави, у књижевности, политици — влада чудна смеша разноликих начела, погледа, система! Наше време има да забележи највише ренегата начела и слободе, те најјасније да прикаже чудну смешу самољубља и пожртвовања, борбе за напредак са радњом да завлада реакција: смешну мешавину покварености и племенитости. Оно крије у себи велики број њих, који, суставши и заморивши се борбом, улазе у разна религиозно-чивутска удружења, да одатле проповедају лажно појимање принципа слободе, братства и једнакости. Много је њих данас, који истичу као своје нарочите задатке неговање врлина и карактера, подизање морала, док су сами огрезли у свакојаким пороцима и поступцима који показују слабост и бескарактерност.

У овој вреви служи се једним методом. Спорови се воде на један исти начин. Принципи и начела спајају се са самољубљем. Сваки с подједнаким правом говори о законитости, о слободи, о грађанским и политичким правима, о потребама земље, о дужностима према отаџбини, о правди и моралу — а у самој ствари мало је њих, који би с правом могли понети име *поборника напретка*. Трешти и просипа се фраза узета из једног истог лексикона; у урнебесу који се подиже нема да се чује ни једна велика мисао, која би могла да загреје, одушеви, и осветли стазе којима треба поћи. Данас се борци више не распознају; не може да се разликује: ко је реакционар, ко преставник прогреса, ко заштитник народних права, а ко преставник деспотизма и назадовања. Слабости људске умешале су се у општа питања, у државне послове, у народне задатке. Светле несебичности и пожртвовања мало је! Истакните какво веће питање, створите изгледе на добитке, на положаје — и ви ћете бити пренеражени бесцеремоном јагмом у којој вам људи не личе више на људе, и у којој вам борци за велика начела постају мизерни и ситни, ниски и одвратни. Она лакомисленост у обичном животу — опажа се и у јавним пословима. Нигде се не види озбиљан рад и прегнуће, преданост пословима и служби. Схватање дужности још је слабо и неразвијено. Великих идеја нема, или бар још истакнуте нису; за крупне послове, за озбиљне задатке, као да не достаје смера, па се уплело у ситнице и шљам сваке врсте. Политичар без идеје, државник без принципа, јавни радник без схватања оног стања, које својом делатношћу хоће да створи, књижевник без оригиналних, енергичних мисли, без садржине а понајчешће без форме. Ни садржине ни облика! Упитајте све који су ухватили за конце политике: каквих се политичких начела држе; какве системе проповедају, какви су њихови философски погледи, морални принципи — и ви ћете наћи само једну страховиту пустош! Тако се и може само да протумаче оне противречности у које се упада, онај хаос, који влада, оне чудне појаве у којима се реакционар јавља као поборник слободе, чувар права, заштитник гаранција, да за мало, па опет пусти свиреп узвик, како је слобода народна — глупост! Тако се може да објасни и разуме она врева, она хука амбиција и страсти, она неизвесност, која завлађује духовима....

И што је најчудније — омладина се дели по традицији! Она не види идеје не види начела; она се не одушевљава више светлим идеалима народног напретка — један део њен сачињава лајб-гарду пропалих великана, који кушају да у овом хаосу поврате себи углед, прибаве лажну славу и сјајност, који се ребре с лакејима напред с лакејима натраг; који иду по јавним шеталиштима поносно и уздигнуте главе само за то, што је средина која их окружује бедна; којима са чела сија лудост, из очију бије — дрскост! Мучно опажање!.... У часовима опште клонулости омладина је будила и куражила, одушевљавала и заносила и старе главе... Она је прикупљала наде, уједињавала тежње. Кад је изгледало, да ће идеали и узвишена начела да угину у општој покварености, кад је изгледало да ће их страсти, себично и болесно самољубље да оштети, омаловажи и онакази — омладина их је истицала на идеалну висину, до које не допиру таласи страсти и покварености. Шта има светлог, шта има узвишеног код те гомиле себичњака, која је, заслепљена страстима, наносила удар за ударом основима напретка државног и народног; која је реметила мир и нарушавала основе правилног развијања државног?

Ићи за обманама у уверењу, да се открио највећи идеал — значи упадати у погрешке. Кретати се у сфери лажних принципа и моралних заблуда — значи потпомагати назадак и радити на застоју друштвеном. Личности не могу бити идеали!.. Везати мисао за личност — то је оковати је и осудити на пропаст Идеали нису у личности. Они постоје у друштву, живе и развијају се са друштвом. Оно што је до јуче био идеал — данас не мора бити, јер се друштво развија непрекидно, израђујући нове идеале. Улога личности своди се на познату меру. Оне могу јасно да формулишу опште захтеве и тежње у једном периоду времена — али нити их стварају, нити израђују. Оне ничу из средине друштвене, и у колико се остварују, у толико се мењају и дотерују према потребама времена, према погодбама развитка и захтевима живота. Али има нешто што сачињава суштину свих идеала, свију тежња, што одређује њихов значај, њихову важност — по чему се мери чистота њихова. Идеја правде и добра, слободе и правичности неће никад изгубити своје очаравајуће дејство на ум, докле год постоје здрава осећања и инстинкти људске природе, док постоје оне благородне природе, које су језгро друштва, „со соли земљине“. У часовима искушења, у данима тешким и мучним у вртлозима друштвеним и политичким, они треба да нам буду звезда водиља, која нам неће допустити да залутамо у страсти, да зађемо на странпутице. Срећа народна и његов напредак, благостање и општи развитак, чекају на младе снаге народне, на омладину; они траже да им се посвети снага њихова, и да, оставивши судбини поколења и нараштаје, који су послужили колико су умели, али који данас у тренутцима малаксалости и забуне, пробају да доведу у питање извршени напредак — поради свим силама на очувању тековина... Живот народни то је вечна борба! Такви су судбински путеви напретка. После борбе дуге, очајне и заморне, тражи се опет рад, опет борба. Тек што се нешто постигло и учврстило, настаје дужност да се нешто друго тражи, да се даље иде, да се нечем вишем тежи. То су надчовечански напори! Људи их, по својој организацији, не би могли ни издржати ни поднети, да се није природа и за то постарала, и увек у средини једног народа чувала нове младе снаге, да није према тим захтевима удесила и обнављавање човечанства! За старим нараштајима иду нови, који прихватају и настављају борбу. То је закон природни, и кад он буде поремећен, друштво пада у застој и пропадање. Можемо ли допустити, да се у једном пролазном хаосу и врењу толико заборавимо, да допустимо да нам младе силе у свом природном одушевљењу бележе путеве од Београда до Пожаревца, да подносе своја честитања и изјаве својега признања људима, који се и не одушевљавају истинитим идеалима прогреса народног? Њу натура природни развитак друштвени једног бујног и крепког народа. Напредак се не врши док се не извојује муком, напорима и борбом, у којој гину и пропадају цели нараштаји. Он иде полако, он се колеба од крајности до крајности — али он иде поуздано напред. Он се може ометати, може заустављати — али нема силе, која га може задржати. Једанпут пробуђени, духови се не заустављају, док не постигну оно чему теже. Свака сметња биће отклоњена — ту се не пита ко је на путу: крунисана глава или пандурска тојага!... Разумевајући борбу као природни закон живота, ми је морамо и носити и прихватити идући за светлим идеалима прогреса народног!...

* * *

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Србија у 1893 години

Један општи поглед на прилике, које су претходиле минулим догађајима. — Велика полититичка криза од 1892—1893. — Главне тешкоће и опасности. — Први април. — Даље рађање догађаја. — Радње владине и политика кабинета. — Тешкоће, на које је влада наилазила. — Тегобе које су долазиле од странке и тегобе које су долазиле са стране. — Држање опозиције. — Либерали и напредњаци. — Њихове теорије и осуство политичких начела. — Тежње опозиције да се наслони на двор. — Радња радикалне странке. — Један дан у историји српског народа, који би могао бити светао, постаје мрачан. — Унутрашња поколебаност и спољни заплет. — Аустро-Угарска и питање о обртној порези. — Промена Докићевог кабинета и долазак Грујићев. — О узроцима који су ту промену изазвали. — Уставна теорија и парламентарна практика код нас. — Неодлучност скупштине и њених вођа. — Осуство јасног познавања задатака и несхватање положаја и дужности. — Политичка се ситуација погоршава. — Нове опасности и нове тегобе. — Смрт Докићева. — Сенке догађаја који се приближују. — Дух самосталности и одлучности.

У часовима највећих криза и најтежих искушења, каквима се одликовала историја борбе око препорођења српске државе, народ у Србији умео је увек за себе да очува прибраност и резервише истрајност и мудрост. Ни највеће опасности, ни најдрагоценије жртве, које је он обилато приносио у борби за своју државну самосталност и унутрашње слободе, нису ни за тренутак поколебале у њему веру у победу и наду на избављење. Изгледало је, као да је та вера у толико расла, у колико су опасности, које су окруживале његово народно биће и државну самосталност, биле веће. Здрав разум народа српског, који се мерио на попришту политичком са разним културама и плановима најфинијих и најразборитијих духова светских, погодио је увек пут и правац, који ће га с поузданошћу извести из свију опасности и очувати му оригиналне националне особине. Тај живи дух простога али крепкога народа српског, коме имамо да захвалимо за све тековине што су добивене, умножене и разгранате, очувао је сву своју свежину и сву своју снагу и до последњих дана. Ни у једном периоду напорних спољашњих и унутрашњих бораба, он се није истрошио. Посматрајући га у догађајима последње борбе, рекло би се, да прекаљен и ојачан ранијим борбама, у познијима се јавља у далеко бујнијој и свежијој снази.

Али ни тај историјски факат, ни наук који нам он пружа, ни потребе и тежње народне, које су у толико прилика, у свим часовима борбе, најсвечаније манифестоване, па ни задаци државни, који су историјским развитком истакнути, нису могли да уроде ни најобичнијим плодом. Они нису донели ни то, да се снага српскога народа не ставља више на искушења и пробе, да се она не ломи и не сатире узалудно, но да се обрати на плодно земљиште културних радња, на коме је само и достојно да се истроши снага једног таквог народа, какав је народ српски. Неуспеси у покушајима, који су се предузимали у разним периодима, да се на супрот тежњама и правим интересима народним истави какав неважан и ситан интерес ове или оне личности, ове или оне породице, изазивали су да се на том путу истраје. Стављајући у питање цео државни поредак и будућност народну, ти неуспеси исто онако, као што је борба прекаљивала снагу народну, изазвали су и побуђивали на нове покушаје такве врсте. Таква борба продужавала се беспрекидно. Пролазећи кроз разне мене, она се и данас скривено води, очекујући само повољне прилике па да букне у отворену борбу.

Бурни догађаји новије наше историје, одлучни и дубоки преломи који су се догађали и вршили у животу народном и државном, били су у самој ствари природна последица оних сукоба, који су се с времена на време догађали у политичком животу народном. Они су били плод сумње и неповерења које су између двора и народа посејали они жалосни државници, који су, да задовоље своје себичне прохтеве мислили да им је допуштено интригама и сплеткама упућивати двор на борбу са народом. Ове борбе, које су захватале цео народ, целу владу, целу државну управу, задржале су земљу у великом назатку и истрошиле најбоље јој силе. Сами преломи, који су се извршивали, били су по себи довољни да уздрмају и дубоко потресу државни и народни живот наш. Борбе, које су продужаване, не само што су увећавале те последице, но су и спречавале, да се од потреса опорави и ојача. Што је од необичне важности за разумевање догађаја наше новије историје, то је факат, да се, чак и у часовима, кад је изгледало да се борба, крунисана успехом, који је народ желео, стишавала и крају привидила смишљао план, како ће се, на послетку, организована снага народна у правцу извесних тежња и захтева, сломити и растурити. И кад се привидно уклањало, започињала се борба. Требало је ретке мудрости, великог прегнућа, па да се прихвате велики задаци и изравнају све несугласице. Али где се може наћи толика мудрост, где толика увиђавност и пожртвовање? Нови Устав, прокламован онако свечано, није могао да уклони ту борбу. Док га је народ српски примао као знамење нове ере мирног и слободног развијања, као акт ретке мудрости и патриотизма владаочевог, — с друге је стране, тако изгледа, био цењен као згодно срество за извођење старих планова и продужење старе борбе са радикалном странком, уз коју је пристајао цео народ. Мало или нимало, помишљало се на његово скрупулозно чување и примењивање баш од оне стране, од које је он највише требао да буде чуван. Намесништво, састављено, после абдикације краља Милана, с планом из личности, које су противне не само духу нових реформа, но и политички противници странке која је на влади, има се разумети као последица идеје, да се не напушта борба са народом, но да се она истрајно води. Краљев силазак с престола, био је нужна последица тадањих односа и стања. Да би се борба могла продужити, требало је пренети на другог. Ни абдикација ни намесништво, ако је судити по догађајима који су следовали, нису дошли у тежњи, да се Нови Устав у дело приведе, да се земљи залече ране, да се она опорави, развије и унапреди. И ако се на најсвечанији начин јавно изјављивало и свечано заклињало да је то и Краљу Милану и Намесништву једина тежња после извршених промена — ипак се у потаји спремао и смишљао преврат, а у свим пословима државним чиниле и стављале сметње влади. Овако неприродни односи, који су првих дана посејани и у ново стање унесени, нису могли остати за дуго прикривени. Они су морали у брзо избити на површину у сукобима и несугласицама између владе и намесништва. Време од 22. фебруара 1889. до 1 априла 1893., у коме на управи државној стоји једно намесништво, прошло је у најцрњим интригама, које су се у свој мери појављивале у познатом питању Краљевих родитеља и ситним препрекама, које су стављане влади, да на унутрашњем консолидовању и спољном подизању земље одлучно не поради. То је време срама и понижења за целу земљу.

Кад се мислило, да је довољно уздрмано стање; кад се могло веровати, да се почела губити вера у нов устав и његов значај; кад је стала избијати сумња у способност и саме владе; кад се у приличној мери успело, да се интригама унесе забуна и у међусобне односе посеје мржња и неповерење — онда се помислило, да је дошло време да се изврши промена. И промена се и догодила. Израније спремна, она је чекала само први важнији тренутак, па да се јави у потпуном облику. Да би пак прави разлози, који су руководили намесништво и Краља Милана у овој промени остали прикривени — измислило се апеловање на народ, право које је круни дато да га може употребити само у случајевима, који немају ништа заједничкога са овом променом. И она дивљачка борба, пуна незаконитости и свирепости најниже врсте, названа је, по уставним појмовима Ристићевим, „апеловање на народ!“ Каква иронија!.. — У самој ствари 9 августа 1892 почиње се онде, где се стало 22 фебруара 1889: борба је обновљена са много већим свирепостима, али свакојако и са много мање изгледа на успех, што није тешко било предвидети. Борба, која је вођена, показала је најбоље, како се на Устав и цео поредак на њему заснован веома мало пазило. Отворено гажење закона и Устава: суспендовање права личних и грађанских, убиства и апшења, била су најобичнија средства, којима се у овој борби служило.

Србија, после не пуне три године колебања у покушајима да учврсти нов поредак, и пробања да се у државни живот унесу и учврсте нови принципи и нове установе — бачена је поново у једну необичну кризу, коју по последицама и замашају њеном с правом можемо назвати *велика политичка криза*. На сав мах појавило се, како Србија стоји још далеко од једног сређеног и од свакух потреса обезбеђенога стања. — Пред њом се указивала перспектива дугих и мучних бораба, па да се тек може доћи до једног сталоженог поретка. Нове установе — још не уведене потпуно у живот; нови закони — још довољно не опробани на практици: много је остало да се уради на пољу законодавства, пре но што би се одлучно прешло на унутрашње радње. Све се налазило тек у почетку, у колебљивом покрету једног прелазног стања. И у таквим тренутцима дошла је позната промена од 9 августа са јасним смером, да обезбеди себи успех. Устав са свима законима, првих дана нове владавине, био је фактички уништен. Први кораци владини показивали су, шта се има да очекује од нове владе, шта има отуда да постигне и земљу, а шта очекује нове установе и још млад уставни поредак. Устав и закони постојали су само формално, а у самој ствари, они су били потпуно уништени. Осећање несигурности, осећање што се порађа услед догађаја, који показују да се све може, да нема ничега што влада не може — било је крунисано страховањем, да се земља не уплете у један крвав унутрашњи рат који би можда захватио и собом однео много више, но што би се то на први мах и могло поверовати. Забринуте патриоте и искрени синови ове земље страховали су у истој мери и за нов поредак ствари, јер и ако се по форми чувао, победом те владавине нови устав законима био би уништен, а установе још у почетку онакажене и онемогућене. Цео један поредак, који би имао да уздигне народну снагу, био би разорен и уништен. Штете, које би отуда Србија претрпела на политичком, па следствено и на другим пољима биле би огромне и ненакнадне. Међу тим, у таквом стању и таквим приликама, није се могло да сагледа правилно решење кризе. Влада и намесништво, идући незаконитим путем у својим радњама од почетка, нису имали граница, где би се зауставили. Уморно око и забринут поглед тражили су тек у даљини једну тачку, око које су се збиле све наде и сва очекивања. На престолу је седео млад владалац и Његово пунолество с нестрпљењем је ишчекивано. Поражена на изборима, владавина од 9 августа иде и даље у покушајима понижавања народног преставништва. Пошто га редовним путем није могла добити, влада је, да себи створи уставни ослонац, стала доводити људе у скупштину са сокака. Историја као да се обнавља! Двогласци, после пуних десет година, појављују се опет! Неуспех, који је пожњео тај покушај, био је потпун. Уз страховиту огорченост народну ишло се у сусрет догађајима, који су наговештавали блиску буру. Пустити времену, да оно расправи замршености и тегобе ситуације није се могло, јер је то било опасно. После претрпљеног пораза, смишљао се план и начин, како ће се опет спасти ситуација!..

Либерали и намесништво, које се толико већ ангажовало у борби од 9. августа, морали су се са свим напустити. Пошто су претрпели неуспех, развитак саме борбе донео је природно собом да се борба једино могла прекратити и обуставити само тако, ако се изврши одсудан прелом. Намесништво је било неспособно да само реши ситуацију и изађе из заплета и онда се она морала мимо њега решавати, оно је морало бити жртвовано. 1. април је био у природи стања и односа, који су владали. И он је дошао, носећи на себи потпуно обележје борбе, која га је припремила и условила. Народ српски у борби од 8 месеци показао је најсјајније несумњиву тежњу, да се закон и устав поштују. Он се борио за законитост и уставност, — борећи се да очува своја права и своје слободе. Чином од 1. априла морала је бити истакнута мисао, која се скривала у самој борби, и која је њу спремала и потстицала, ако се мислило да се постигне потпун успех. Необично одушевљење, с каквим је дочекан 1. април у земљи и на страни, показало је најочигледније, колико је то био припремљен и сазрео догађај у крилу саме борбе, која се водила у земљи. То је био тренутак, у коме је сагласност између радња владаочевих и тежња народних синула у пуном сјају своме, у коме је мисао о законитости и сталности једног поретка добила потпун израз свој. Али, на жалост, како се данас догађаји развијају, изгледа да је тај сусрет био са свим случајан и унапред прорачуњен. Идући одсудно за својим плановима, двор као да није ни мислио да се искрено стави на чело тежња народних и правих задатака земаљских него да појачаним ауторитетом, поново отпочне стару игру, која је, тако се бар чинило свима пријатељима мирнога развитка народнога, требала да престане једном за свагда увођењем праве уставности. А да би успех био поузданији, требало је опалу популарност уздићи захвалношћу, на коју се много рачунало. Све то пак, уносећи нове забуне и пометње, требало је да послужи с друге стране да се добије времена, те да се на ново организује још један пресудан покушај разрачунавања са радикалном странком. Догађаји који су одмах и непосредно дошли за 1. априлом, — јасно су то показивали. Састав самога кабинета показивао је неку безразложну обазривост или бар унапред је наглашавао правац политике која би имала да веје. Било је за свакога јасно, да се не помишља толико на одсудне радње на пољу унутрашњег консолидовања, колико на друге радње, које би у самој ствари оставиле безплодном једну борбу која испуњава читав период од двадесет година. Међу тим такве радње, радње које би одсудно утицале на учвршћивање и завођење новог поретка и водиле сталожавању партијске борбе, лежале су у природи не само стања ствари, но су биле и логичка последице оног чина, којим је прекраћена борба, поведена 9. августа

На првим корацима пошло се збуњено и на супрот оним идејама, које су природно изазвале 1. април. Таква аномалија, која је у здраве односе посејала клице нездравих тежња, није могла донети у даљем развоју догађаја добре последице и уродити добрим плодом. Уклањање министра војног из кабинета од 1. априла био је први знак попреког погледања и ружног сусретања.

Код таквог стања ствари, које се полако развијало из две супротне тежње, на влади је сад било све, да својом радњом и својом политиком, енергичним и смишљеним радом, мудрим и одлучним поступцима, да̂ 1. априлу оно значење у коме се он у самој ствари јавио, и које је он несумњиво на себи носио. На измаку првих дана после догађаја од 1. Априла било је јасно, да се тежи да се догађаји упуте правцима, који ће 1. априлу одузети право његово значење или се бар показивало, да се у политици хоће да скреће другим правцима. Струја, која је од 1. Априла градила само једну фазу у борби са радик. странком, полако је задобијала утицаја и преваге над струјом, која је од 1 априла хтела створити оно, што су му несумњиво сами догађаји натурали. Међутим радње владине показивале су, да се на то није ни скретала озбиљна пажња. Иста она стара неодлучност, стара непажња, лабавост и млитавост осећала се свуда и чудновато утицала на расположење духова. Ради чега се опозиција будила и подизала главу, ради тога се у самој странци изазивало и стварало незадовољство. Кабинет није имао здраве политике, он се пустио да га догађаји носе и скрећу у једном или другом правцу. Влада као да није хтела разумети ни свој положај ни своје дужности. Међу тим догађаји су се развијали и све јасније откривали провалу између 1. априла и даљих тежња. Нездрави односи, посејани одмах у почетку, стварали су тегобе, на које је влада наилазила. Те су се тегобе огледале у различитим захтевима, који се нису могли подвести ни под какве принципе уставне. И влада је од свог значаја и важности све више губила. Она се задовољавала да се креће у уском кругу својих свакидашњих министарских послова. Погодбе за плодан, за снажан рад и покрет на унапређењу земље нису се јављале. Оне су, одмах у почетку, биле угушене несагласним тежњама и жељама, из којих су ницале сваки час разноврсне тегобе. Природно је било, што је такав положај и такво стање ствари ломило енергију и заморавало, пре но што се послу пришло.

Влада која је имала за собом цео један одушевљен и свешћу моћан народ, неодлучним и неодређеним држањем својим брзо је губила и од своје популарности и од свога угледа. Странка, на коју се она наслањала, гледала је с неповерењем на њене несигурне покрете, на њену колебљивост и извесне врсте плашљивост. Енергични захтеви, који су из њене средине долазили, за владу су биле само нове тешкоће и извор нових несугласица. Лабавост владина није могла да задовољи очекивања странке, да уједини здраве тежње њене, да пробуди и изазове нов покрет, достојан нових задатака. Што је било ретко и што је без сумње пријатно изненађивало, то је она лака могућност, да се рукује масом код нас. Преставници народни никад и ни у једној прилици нису показивали расположење, које би било противно каквом вишем државном интересу. Здрава свест народна била је у стању да увек сагледа праве и важне интересе државне, да их издвоји из гомиле других, и да с готовошћу приступи њиховом решењу. Тегобе, које су из странке потицале биле су само у томе, што је она више захтевала и даље тежила, а њој се мање давало, а још мање обећавало. Уз тешкоће ове врсте јављале су се и тешкоће друге природе, које нису долазиле из круга владе и скупштине, па ни из круга странке. Под утицајем тежња да се ослаби и доведе до пада радикална странка — створено је повољно земљиште за интриге са стране. За политичке тежње страних држава није ни мало равнодушна ствар наш политички положај, и према плановима, које оне имају, одређује се и држање према нама. Суседна монархија, са којом имамо највише и најчешће односе и која је непријатељски расположена према нама — није пропуштала скоро ни једну прилику коју су нудили догађаји, а да их не употреби на то, да нам ствара тегобе и изазива заплете. Та мешања и утицаји са стране нису долазили случајно, но су истицали из оних тежња и интереса, који су се историјским развитком јављали на позорницу светских догађаја. Србија је улазила у разне планове, и према њима се потискивала са плоднога рада и борбе за праве јој интересе и задатке. Све је ово нарочито ишло на руку плановима опозиције, која је, немоћна да се измири са новим поретком, у земљи водила противу њега живу опозицију, старајући се колико да га омаловажи, толико и да означи себе, као једину странку способну, да управља државним пословима и политиком земље. Вођена одлучно тим својим тежњама за влашћу, опозиција је, превиђала све главне интересе земаљске и није ни у једној прилици показивала воље, да помаже напредак земље. Тегобе, које природно истичу из увођења једнога новог стања ствари, које се увек јављају у животу државном, кад се раскршта са старим стањем, а заводи ново — послужиле су само као срество, да се напада не само на владу но и на цео систем. Ко се не сећа оног ревносног бележења и таквих појава злочиначких које се не јављају као знаци извршених промена, но као природни односи друштвеног стања? У свом држању опозиција се није уздизала на висину праве политичке философије, одакле би, судећи о догађајима, њих стављала на своје право место, а она се јављала као искрени сарадник, да се утврди једно стање и помогне да се извршени напредак постави у основе новог државног живота. Опозиција пошто по то, опозиција слепа и страсна, била је главна тежња и странке напредњачке и странке либералне. Либерална странка, која је 1 априла претрпела онако велики пораз, једва је успевала да се прибере, и, прибирајући се од изненађења и удара, она је заузимала старо гледиште, на коме је стајала до 1 априла и до промене од 9 августа. Она је била уплетена непосредно у догађаје, и расплетање замршене и тешке ситуације, коју је створила својом владавином, морало је довести до одговорности. Страховања за своју будућност биле су природна осећања, која су захватала све њене редове, и она су одређивала цело држање њено. Међутим — напредњачка странка — на челу које стоји Гарашанин, првих дана после 1 априла, заузимала је резервисан положај. То је била само мудра тактика, којом би се имали постићи што већи успеси. За кратко време па се изашло из те резерве и тада се јасно видело, у каквом се смеру она заузела. Из ње напредну странку нису извели догађаји, који би по себи оправдавали њен напад, нити тежња да искрено помогну излазак из тешкога положаја у који се дошло. Избори скупштински извели су ову странку из резерве, и она се бесомучно бацила на поље опозиције. И док је она клањала пред 1 априлом: док је девизу тог дана изречену: „од данас ступа Устав у потпуну своју силу и важност,“ претурала непрекидно преко језика: док је себе истицала као одличног браниоца закона и устава — дотле је на другој страни радила, и у штампи и у скупштини, да се либерални министри не оптуже, а на другој страни старала се свим недопуштеним и незаконитим путевима, да задобије успех и превагу у политици.

Сузбијене тако одлучно с поља политичког, догађајима бачене и одстрањене тако далеко од пресудног учешћа у пословима државним — обе ове странке нису могле а да не виде, да се на земљишту уставном и парламентарном, не може остати, јер не би никад могле доћи на власт. Нестрпљивост је открила ту њихову тајну, и они су изашли на среду са својим јасним и простим теоријама: *да народу треба избити из руку право учешћа у државним пословима.* Ово је јасно обележавало правац њихових тежња и дух њихових политичких система. Стара теорија да је народ незрео и да њиме треба управљати јавља се опет и добија отворене заступнике и браниоце. Међутим. то је теорија преживелих бирократских облика који су нанели толике штете животу и развитку народном. Група, која истиче такве принципе и формулише их у доста познатој фрази: „за народне интересе без народа“, у самој ствари ради за своје интересе а против интереса народних. Истичући ову теорију. којој је у основи уверење да народ не познаје своје интересе и да су они, преставници бирократизма. позвани да му их указују и извршују — напредњаци и либерали, у самој ствари. истичу своје интересе над интересима народним и, одлучно их заступајући и бранећи, доводе до потреса, а често пута и до озбиљних покрета. Ова се теорија не оснива ни на каквим политичким начелима. За то и не видимо, да се она у јавности преко њихових органа проповеда, но видимо, како се, у страсну мржњу на ново стање, мешају разнолики погледи политички. Опширна политичка питања о организацији општине, среза, округа, државе и разноликих послова, у којима су погодбе за њено развиће и напредовање — своде се на тесногрудо туторисање. и ћеф и самовоља избија свуда на површину. Јављајући се свуда као тутор без утврђених принципа, без обележених начела — оваква се владавина претвара брзо у несносан деспотизам који, притискујући и давећи животне интересе друштвене, изазива сударе и потресе. Правилан развитак државни доведен је у питање. Питање о напретку постаје немогућно, и оно, нити се може истаћи ни решавати.

Изгубивши свако земљиште за овакве своје теорије, опозиција је, оцењујући односе ситуације, потражила друге путеве, који ће је одвести власти. Уверена да редовним и правилним путем не може задобити поверење народно, опозиција је обратила погледе другом чиниоцу уставном, помишљајући да су се њене тежње свеле на то, да се наслони на двор и преко њега потражи утицај, који им није давало поверење народно. Опозиција, а поглавито напредњаци нашли су на овом путу утрвено земљиште. Планови и тежње двора, доста јасно исказане у свима догађајима, у којима се огледала несагласност између нових задатака и старих жеља, да се утицај радикалне странке савлада и снага њена сломије — срели су се са тежњом опозиције, и сад настаје читав низ радња, које су систематички удешаване и управљане противу владе и владајуће странке. И ако је овај сусрет био последица подударности тежња напредњачких и дворских, опет је он био случајне природе, јер овим подударним тежњама нису биле подударне и побуде. Напредњаци су умели вешто своје политичке интересе подметути двору, и. кад се узме на ум да је то једини посао у коме су напредњаци вешти мајстори, може се разумети откуда је потекла она неоправдана бојазан двора од радикалне странке, која провирује из свију догађаја последњих година. Напредњаци би да скрхају радикалну странку, јер у њој гледају највећу сметњу да задовоље своје тежње — дочепају се власти ради угодности, што су са њом скопчане. Слаби да се у парламентарној земљи законским срествима боре са изгледом на победу, они покушавају стари занат да своју слабост појачају ауторитетом двора, немилосрдно га навлачећи на покушаје који су и неоправдани и некорисни. Ми бар не видимо разлоге због којих би потребно било да се ауторитет двора, знатно појачан чином од 1. априла, траћи у сумњива исхода покушајима, којима је крајња сврха — задовољити амбиције пропалих величина напредњачких. Но, и ако се овоме противи и историја и логика — правилно схваћени интереси народа и династије, има пуно појава, које казују да се наново почело са интригама.

Пред оваквом ситуацијом, положај радикалне странке био је веома тежак. Она је пред собом имала владу неодлучне воље, која се губила у ситницама и неодређеностима сваке врсте. Избацивши на поље службе државне све своје најугледније људе, странка нити је могла, нити је имала способности, да одлучним из авама и радњама потражи излаза из оваквог обрта ствари. Незадовољство, које се опажало у странци и које се једним добрим делом тицало владе и њених радња, сузбијано је и покушавано је, на разне начине и разним изјавама, да се стиша, само не да му се прави узроци отклоне. На свом главном скупу, радикална странка показивала је и воље и одлучности, да се ослободи несносног стања. Извештај Главног Одбора њеног указивао је прстом, где је тежиште ситуацији, наговештујући у исто време, и оне радње, које би требало предузети. Али ствар је на томе и остала. Влада, и по свом положају и по свом задатку, преставља јући најбоље снаге странке, требала је и дужна је била одлучним радњама дати правац политици и ослободити се свију интрига, свију неправилних и тешких захтева. А кад то она није могла учинити, познате тежње, да се влада ослаби, задобијале су све јачег маха.

Такав је обрт био од одсудног значаја. Први април, тај светао дан у историји државног развитка нашег, губио је све више од значаја којега је несумњиво имао у оном тренутку, кад је извршен познати чин. У том светлом тренутку, кад се онако одлучно изашло на сусрет народним жељама, показала се сва величина сагласности и хармоније између Краља и народа. Пред земљом указивали су се у најлепшој перспективи светли дани културних радња, које су имале да загладе све погрешке, да испуне све преграде и од Србије створе земљу напредну и моћну. Очекивало се са разлогом и јаким основима, да се Србија изнова препороди и да моћна, напредна и развијена стане пред своје народне задатке и мирно очекује тренутке њиховог решавања. Ослабљена унутрашњим борбама око преображаја државног, растројена финансиски, изнурена привредно — Србија је имала тек да поради на тим својим најглавнијим задацима, спремајући се за извршење спољних задатака својих. И док се пред мисаоним погледима искрених и преданих синова ове земље отварала најлепша слика читавог низа озбиљних државних послова: док се будућност Србије појављивала у идеалној и светлој величини — дотле су постепено и понајлак супротне радње помрачавале ту слику, а догађаји су обраћали пажњу на тајне покрете, који Србију одвлаче са правог пута и упућују сељању у нове кризе и трзавице. Ко да понесе одговорност за такве чудновате препреке? Ко да одговара и пред историјом и пред народом за напуштање правих задатака земаљских, а истицање других задатака, који нису имали ништа заједничко са интересима земље? Овде пред нама стоји једно питање, које је испуњавало читаву историју нашег државног живота. Она традиционална династичка борба доведена је била до тачке, кад је она изгубила сав свој значај. Првог априла извршено је свечано измирење и све разлике, које су до тада постојале, биле су уништене и збрисане. Било је мудро на том путу остати истрајно. То су императивно налагали интереси и народа и династије, који су обухваћени интересима државним. Али, на жалост, нашло се да је мудро склизнути с тог пута и дати снажан покрет догађајима, који ће онако лепо манифестовану сагласност са свим уништити. После кратког времена, у коме се показује воља одлучног држања на том путу, улази се у друге крајности. Влада није била у стању да спречи и заустави такве покушаје. И један дан, који је могао бити светао, постаје мрачан по делима и радњама, које су после дошле. Стара српска несрећа није мировала, док није поново загрозила свима тековинама и довела опет у питање најважније интересе државне.

Било је са свим природно, што је за оваквим радњама и тежњама дошла унутрашња поколебаност и разриveност. Вера у сталност државних установа и политичких односа, полако је уступала место сумњи и неповерењу. Један по један догађај, односно је све изгледе, рушио све наде. Духовима у земљи завладала је забуна и неизвесност. Нико није био убеђен да ће стање, засновано на новом Уставу, бити трајно, да ће се уставност најбрижљивије чувати и неговати, а парламентарност најскрупулозније практиковати. Вера у могућност и таквих примена, које су противне здравим уставним појмовима и признатом парламентарном реду, довела је у неизвесност цео државни поредак. Гаранција тог поретка, уставни живот, уздрмана је и у питање доведена. Политика ћефа и личних интереса, поново завлађује и високо наткриљује и уставне и државне интересе. Под окриљем новог устава, чувајући и поштујући најдоследније одредбе његове, Србија је требала да постигне ново препорођење под утицајем демократског духа нових установа. Уставом гарантовани миран и правилан развитак Србије, потпомогао би да се она опорави и изведе из криза на поље културних задатака њених. Тежак положај, у који је Србија дошла услед ранијих бораба, опало и разривено стање у држави, налагали су ту дужност поштовања уставом утврђеног реда. Али, као што смо видели, догађаји, који су се развијали од новог устава, управљани су били директно на то, да се баш те уставне основе пореметe.

Уз овакве радње, које су из основе потресале веру у сталност уставног поретка, влада није била у стању да на пољу унутрашње политике и унутрашњих задатака изађе са крупним радњама и озбиљним плановима. Сама већ збуњена догађајима, она је само срљала у погрешке, држећи се оног погрешног правца, који је од почетка усвојен био. Незадовољство је постајало опште. Сад се почела да губи не само вера у уставност, но и у могућност напретка. Нове установе, напуштене и остављене без помоћи — полако су губиле од своје важности. Ову веру требало је свима срествима чувати. Из ње би се црпела снага за нове борбе, противу сваког оног, који насрне на устав и њиме гарантовани државни ред. Али та сумња још није исцрпљена до краја. Сметње, које су долазиле са стране, заустављале су и кочиле сав рад владин. Она је имала да се бори непрекидно са разним препрекама, које су биле често пута толико знатне, да су биле кадре збунити је и не допустити јој, да са више пажње и више познавања прегне на посао око унутрашњег уређења и учвршћења установа. Сем сметња, које су стављане влади са разних страна у земљи, долазили су и спољни заплети. Помињани антагонизам између наших државних интереса и тежња Аустро-Угарске, изазвао је ову последњу, да, поводом једног невиног расписа министра финансије о наплаћивању обртне порезе на царинарницама припрети и политички и економски. Ако и није дошло до озбиљнијих последица, овај заплет свратио је био сву пажњу владину на себе, у толико пре, у колико је он, по изјавама полузваничних органа Аустро-Угарске владе, диктиран политичким разлозима, и у колико је тај заплет служио као стожер оних планова и смерова, који су тежили да ослабе радикалну владавину и пад јој припреме. У последње време, показало се јасно да је карактер тог заплета, био несумњиво политички, јер према споразуму, који је постигнут и утврђен у том спору, излази јесно, да Аустро-Угарској, у самој ствари и није било до самога спорнога питања, колико до тога, да чини сметње влади и ако могне уклони је са управе земаљске, а ту тежњу, у осталом, она ни мало не крије.

У низу свију ових догађаја који су тако јасно показивали тежњу, да се радикална владавина ослаби и обори, дошла је промена Докићевог кабинета, и долазâк Грујићева кабинета. По самој промени, како је она свршена, јер су само председник Докић и министар спољни послова г. Николић, из кабинета отпали — излазило је, да дубљих разлога за ту промену није ни било. Узроци, који су ту промену изазвали нису јасни, нити су и данас познати. Остало би да се нагађају. Али улазити у то било би савршено излишно, пре свега по томе, што би непознавање могло одвести погрешним закључцима и неоправедним окривљавањима, а друго и по томе, што појединости, за овај мах, и нису тако важне. Главно је то, да је та промена и изазвана и извршена без озбиљних разлога, и што је од значаја и важности, противно парламентарним обичајима. Наводи да је то учињено из жеље, да се учини крај провизоријуму, јер председник министарства болешћу својом смета реду, били су само лажан разлог. Кад је Народна Скупштина примила тај провизоријум, и кад је она пристала на то, — онда, други нити је имао права нити разлога да показује, да га тај провизоријум жуљи. У самој ствари — у колико је то био лажан навод, види се и по томе што се уклањањем провизоријума није ништа постизало, а то јасно показује, да су ту били у игри други какви смерови, који су овом приликом пребрисани били.

Али, у колико је ова промена, по узроцима који су је изазвали, остала тамна и нејасна, у толико је она показала како код нас још на слабим ногама почива уставна и парламентарна практика. По уставној теорији, Краљ може само у извесним случајевима да захтева оставку кабинета. То су само они случајеви, кад Краљ посумња у сталност поверења народног које треба да уживају посланици, и у том случају он отпушта владу. У овим случајевима он може владу и да задржи и да отпусти. У свима другим случајевима Краљ отпушта владу само онда, кад она изгуби већину у скупштини, или кад јој се изјави неповерење у извесним питањима. По практици парламентској, образовање кабинета у свима случајевима не зависи од воље самога владаоца, колико од општих прилика и ситуације партијске у земљи. Ако долази кабинет за отпуштеним кабинетом, он се образује или из свију странака, или из личности, које не припадају ни једној странци. Тражи се поштен државнички рад, јер су у питању нових избора гаранције уставних права и слобода грађанских и у исто време и јемство, да ће се на изборима чути слободна воља народна. У свима другим случајевима кабинет се саставља из оне странке, која има већину скупштинску. Саветовање се врши само са председништом скупштине и личностима које оно означи за преговоре око састава кабинета. Тек у том случају, ако би овако назначене личности упутиле са своје стране на другу коју личност, могло би се упуштати и с њоме у преговоре. Али то бива само у тешким парламентским ситуацијама. У самој ствари преговори се воде око састава кабинета. Позивање других личности, из других странака скупштинске опозиције које броје 4—5 посланика а у најповољнијим приликам 10 — и отварање саветовања с њима — није ништа друго, но с једне стране неискрена радња и нарочито стављање тешкоћа при образовању кабинета, а с друге стране и неуважавање уставних и парламентарних обичаја који у самој ствари имају онолику исту силу и важност, колико и свака уставна одредба и чак далеко већу. Непоштовање тих утврђених обичаја руши цео уставни ред, и уставност без парламентарности у самој ствари је немогућна. С тога је требало о томе брижљиво водити рачуна. Вође скупштинске већине требале су да имају више одлучности и више снаге, кад је већ било отворено питање о саставу новог кабинета. Улазећи у преговоре, председништво скупштине било је дужно изјавити, да је начин извршене промене противан обичајима и реду који о томе постоје, у земљама уставним и парламентарним, и да пожели, да се бар ти обичаји више чувају при вођењу преговора, те на тај начин помогне да се и код нас утврди тај тако важан ред. Али тога се доцкан сетило. Начињен је читав вашар око састава кабинета Трчало се и јурило на све стране, а напредњачке вође за то време нису ни излазиле из двора. То је морало непријатно дирнути сваког искреног пријатеља уставности, и то у толико јаче, у колико су већ ранији догађаји поколебали веру у искреност жеље да се строго чува устав и уставност. Ови догађаји требали су да изазову мудро и достојанствено држање скупштинско, тако, да то буде од утицаја, да се такви планови напусте. На првом месту после толиких непријатних догађаја, који су показивали непријатељска расположења, требало је озбиљно загледати у ситуацију и потражити одмах најкраћи и најправилнији излаз из ње. Озбиљност и мудрост и доликује онима, који су скупљени на послу државном Оклевање је само увећавало зло, противу кога се требало борити свим силама. Скупштина није требала да губи из вида задатке земаљске, пред којима је она стајала, нити да превиђа њихову велику важност за напредовање и опорављење Србије! Положај који скупштина у уставним земљама заузима, доминирајући је — и у скупштинским рукама лежи тежиште ситуације! Њена је дужност била, да се тиме користи, и покуша да достојанствено изађе из ситуације било да победи, било да се разиђе, јер и у једном и у другом случају она излази из понижења у које су почели догађаји да је гурају. Али ти најважнији тренутци нашли су скупштину неодлучну и збуњену. Делимично, она је увиђала своје погрешке, али је остављала, да их доцније исправља. Ситуација се све више погоршавала. Одлучно се показивала воља, да се жели да раскрети са садашњом владавином, што може повући и читаву земљу у нове вртлоге и нове кризе. Кроз нејасну ситуацију, и неразговетне тежње, које се гаје, могле су се опазити нове опасности, да криза може повући за собом и устав и изазвати нове тегобе.

У таквим приликама дошла је, на жалост, смрт Докића, бив. пред. министарства. Болест, у коју је овај политичар и државник пао и његово дуго боловање па услед тога и осуствовање од послова државних, нису допустили да обележи програм своје политичке делатности и покаже све државничке способности. Због тога се и не може лако да оцени, колико је смрћу његовом изгубила српска политика и српска држава. *Али она је изгубила много само у врлинама његовим.* Он је био несумњиво поштен и енергичан — а те две врлине у политици која тражи доследеност и истрајност — чврст су ослонац. Смрт Докићева, донела је у многоме промене на горе. Његов ауторитет и несумњива оданост није се могла лако обилазити, а сад, кад је он умро, пала је и та последња сметња, Владавина од 1. априла претрпела је један тежак удар. Настали су мучни тренутци, у којима се сви погледи обрћу вођи странке Пашићу.

Међутим, последњих дана у 1893. избиле су на површину радње, које су ишле на то, да се садашњи кабинет уклони, и замени новим. Отпочети су преговори са разноликим елементима око састава новог кабинета, који не би имао ничега заједничког са уставним поретком. Криза у коју смо дошли траје непрекидно. Неизвесност са којом смо пошли, повећана је. У садашњим тренутцима не зна се, шта нам носи дан, а шта ноћ. Међутим, тежње које су се у почетку једва могле да сагледају и по извесним знацима нагађају, сад су јасно обележене. Земља је упућивана промени, која је наговештавала бурне борбе и сударе. Покушаји да се створи могућност за остварење старих планова помоћу кабинета, чији би састав био супротан свима уставним одредбама и парламентарним обичајима, наговешћују нам у будућности догађаје, који ће се убрзо почети развијати. Пошто се исцрпе сви покушаји, да се створе погодбе за какву привидно уставу владавину; пошто се у томе наседне — у изгледу су догађаји који ће нас раставити од утрђених основа Уставних. Устав, по свему судећи, биће доведен у питање, а на рујинама његовим почеће пустошити каква деспотска владавина ову јадну земљу, отварајући јој нове ране.

Ако не наступи повољнији обрт: ако се пред толиким опасностима не напусти овај смер, који се сада има и са разних страна подупире — онда настаје дужност, да се гаји и очува онај дух, који је до сада ову земљу одсудно водио и извео из свију криза и трзавица, из свију тегоба и невоља, дух самопоуздања и одлучности. Народ српски, који се ни до сада, у много тежим приликама, и много већим искушењима није помео, имаће и мудрости и снаге, да на сусрет изађе новим догађајима и будућност земљину избави свију оних опасности, које они у себи крију. Интелигенција народна, која је и до сада народ српски будила и куражила, водила и упућивала, не сме ни у овим тренутцима, напустити ту своју дужност — да народу у борби предњачи, подносећи све тегобе једне тешке борбе. Користећи се поуком, које су дале све досадашње погрешке — то неће бити тешко постићи. Међутим ми не можемо, а да на овом месту не изјавимо своје дубоко жалење, што се у свом развитку у новој ери, земља упућивала овим правцем, тако одсудно и тако неразмишљено. Гајећи наде, да ће догађаји узети повољнији обрт — ми ипак морамо бити готови, да примимо борбу, која нам се нуди.

У очи нове године.

Европа у 1893 години.

Један тренутак вечности, који крстимо годином, завршио се! 1893. припада прошлости. И свагдашњост, која не трпи сентименталност, застаје за тренут пред завршетком овог малог периода времена, да се отресе ситничарских резона и баци у рефлексије о животу. Сама представа прошлости довољно је јака да у филистарској свагдашњости пробуди меланхолично осећање при помисли, да јој се и ми мајушни и немоћни створови не можемо отети, при помисли о вечности и бескрајности и тако ништавно маленом тренуту времена, које ми зовемо живот и помисли на оно „никада“, када нам најреалнија садашњост изгледа да је само са̂н. Па бар онда онај делић онога тренута — живота — да буде што обилнији, пријатнији! И у обичајима свију културних народа интензивно се исказује та жеља са захтевима новој години, да нам пружи више „среће“, а с мало се пијетета праашта са старом, ма како она била раскошна Јер што се тражило није могла дати, — жеље човекове бескрајне су, пружају се у свима димензијама. И тада се обично поздрављајући нову годину сумирају доживљаји — успомене, да се оправдају нове наде и жеље а и она хладноћа, којом се праштамо са старом годином.

Да се одужимо обичају — да сумирамо успомене из 1893 г.

Немамо разлога да будемо немилосрдно хладни на растанку с 1893 годином. Сетимо се 93 г. прошлога и 93 г. овога столећа! Ка̂кве крваве реминисценције буди она прва! А 93 г. XIX. столећа, бар нам је ако ништа друго, протекла у миру и оставила нам мир! Свет је жељан мира, — сит је крваве и тешке борбе, те се плаши и најмање сенке на политичком хоризонту. А 1893 г. протекла је у миру, учинивши своје, да га и осигура у колико је могућно. Ипак за то 93 г. није утонула у филистарству, није без интереса по идеале човечанске. 1893 г. није изгубљена за историју. Будући историк наћи ће у њој, ако не клице нових интереса — идеала човечанских, оно бар почетак довршетка оне велике *културне борбе* заподете још у француској револуцији. а вођене кроз цео XIX век. И 1893 г има своје скромно али не и без значаја место у културној историји!

Двојни, тројни савез, — неутралне државе! Ко то још не зна у краљевини Србији, где је ваздух састављен из четири главна елемента: азота, водоника, кисеоника и — политике. Дакле разговараћемо се о нама познатим стварима.

Политика је чудновата — — — — шта? Ствар, појава, факат, начело, убеђење? На то питање не би умео одговорити ни један члан пододбора ма које странке. Част и поштовање главним одборима. Можда они т. ј. сигурно знају боље, известно. Тек и ако је тешко потревити праву дефиницију (а дефениције се и онако не рентирају и свет живи уопште без њих), ипак би сваки пуноправни гласач могао бар лукавим и мудрим осмејком наговестити шта он осећа и мисли о том протеусовом чеду. Политика је — политика! Протеусове је природе — говори све језике и све дијалекте интереса, а кокетује са свима „узвишеностима“, како „видимим“, личностима, тако и „невидимим“. осећајима и начелима!

Апсолутна монархија и република, Русија и Француска — руку под руку! Истина је, кажу, невероватна. Па и овде је, — али ипак истина. Створили су је интереси. Да није Прајз надбио Француза — да говоримо популарним политичким језиком — а Шваба преварио Руса у Берлину, не би било двојног савеза! Divide et impera! Германија је ликовала. Француска изолована, Русија заваравана, а дотле се кристалисао тројни савез за „одбрану“ мира. Док је „гигант“ немачки, стари Бизмарк, управљао бродом немачке политике. умео је да чува и не вређа осетљивост увређене Русије, а да у шаху држи Француску. Ну Вилхелму II. досадило се седети у дебелој сенци „гиганта“, — и доказао свету да се и без Бизмарка може. Шта ће бити с Немачком, кад нестане међ' живима Бизмарка? питају се немачки шовинисти. Неће ни Немачка ни свет пропасти, одговорио је император својим отпустом старог „гвозденог“ канцелара. И настао је „нови курс“ у Немачкој — либерална ера. Укинут је закон о социјалистима — и враћене им политичке слободе, напуштена је Бизмаркова заштитна царинска политика, и престало се с германизацијом Пољака. Ово последње, бар из Бизмаркових кругова, тако се тврди, највише је увредило Русију. Раскинуто је старо традиционално пријатељство Русије и Германије. Шта је било природније — до да две изоловане државе, противу којих је и наперен тројни савез, пруже руку савеза једна другој, јер им интереси императивно то налажу. Прво заједнички, — да поврате свој аукторитет у концерту европских сила, а друго свакој свој лични интерес диктоваше: Русији, да покаје увреду на берлинском конгресу, Француској — реванш. Први остентативни корак двојног савеза беше похода француске флоте, под адмиралом Жерве, Русима у Кронштату. Марсељеза је доживела ту славу да се те — 1891 г. — свирала у двору руског самодршца на Неви, и калифе свију правоверних у Стамболу! И учтивост и политичка потреба диктовала је Русији — да врати кронштатску посету. Готово је *појава флоте у Тулону* један од политичких догађаја 1893 г. који је највећма и најдуже ангажовао пажњу Европе. Читава четири месеца говорено је непрестанце о припремама за дочек Руса, а скоро два месеца европској штампи били су предмет одушевљени дочек и рефлексије о утицају те походе на општу политику. Руска флота под командом адмирала Авелана дочекана је од Француза неописаним одушевљењем Читаоцима су познате појединости дочека, — те је излишно, а и не улази у обим овога чланка, да понављамо све пикантерије и топле изјаве одушевљења француског. Два велика народа пустили су срца и осећаје да говоре. Раздраганост и одушевљење опило је све редом — и мушко и женско: даме француске нису се устезале да својим лепим уснама запечате на образима руских официра entente cordiale — руско-француски! Кулминацију пак своју одушевљење је достигло, кад су измењене последње депеше председника републике и императора свију Руса. Трећа република триумфује својим успехом, поноси се својим великим и моћним савезником. Част Француске спасена је! Француска игра опет улогу европске силе — њена је реч од значаја. Али и двојни савез добио је тиме свој потпуно одређени облик и положај. Равнотежа европска је повраћена, а тиме је и мир — истина до зуба оружани — осигуранији!

После оваког успеха у спољашњој политици, и успеха на изборима, нико није ни могао сумњати у дуги живот кабинета Шарла Дипи-а. Ну друкчије су то разумевали ватрени Французи. Кабинет Дипи-а био је хетероген — из умерених републиканаца и радикала. Земља се пак на прошлим изборима изјаснила за хомогену већину — умерене републиканце С тога је кабинет Дипи-а изгледао неодређен и неодлучан умереним републиканцима а конзервативан радикалима. Изјава министра Дипи-а о програму владе нашла је на огроман отпор — и кабинет је пао. Многи су за најновију кризу министарску у Француској кривили председника републике — Карноа. Није то криза министарска, већ криза председника републике. Није допустио да се пре састанка франц. парламента састави хомогено министарство према изборима и спречи криза, но је сачекао састанак његов, како би се могао обратити на Казимира Перје-а председника парламента. Он и Констан су му једини такмаци за председништво, коме истиче рок идуће године. Сви виђенији компромитовани су панамском афером. Констансу је довољан Рошфор, а Перје као министар истрошиће своју популарност — трећега нема! Биле личне амбиције председникове или не, тек овај најновији кабинет има свој културни значај. *Кабинет је* par excellence *буржоазни — организован отпор трећега сталежа да сачува своју политичку и економну надмоћност, а узгред и „тековине културе“ од четвртог сталежа, персонификација борбе капитала и рада* Казимир Перје је богат рентијер — 500.000 дин. годишњег прихода од рудника. Рајнал је „израелит“, а Бирдо — „бранилац Ротшилдов“. Четврти сталеж спрема се, бори се, да отме трећем превласт. да прокламује владавину рада над капиталом. Ну и трећи не стоји скрштених руку — он се организује за отпор. Како је Француска од вајкада предњачила у социјалном покрету, — то и сада јој суђено да се на њеном земљишту прво и отпочне борба. Ну нема сумње да овај најновији кабинет, — није политичка добит. Ситуација је рашчишћена, — јасна и за једне и друге: влада (а иза ње буржоа — републиканци) неће да зна за социјалне реформе, ни да чује за деобу цркве од државе, за опште право гласања, већ брани досадање тековине цивилизације, а поборници социјалних реформа (радикали и социјалисте) знају опет да се немају чему од ње надати. 1893. г. оставила је Француску с једним хомогеним буржоазним министарством.

У Русији, другом већем члану двојног савеза, нема министарских криза. ствар је много простија — бог па цар! И боље, него обмањивати свет лажним парламентаризмом као што је у Немачкој и Аустрији. Ипак за то у облику ансолутне монархије, Русија не изостаје у напредовању иза осталих културних народа. Сибирска железница у велико се гради. Она ће учинити преврат у саобраћају. До сада се као продукат маште Жил Вернове читало „путовање око света за 80 дана“, а кад сибирска железница буде готова — путоваће се 45 дана! У пројекту је још канал Висле, а саграђено ново војено пристаниште у балтичком мору — Либау. Војнички пак оснажена је Русија стварањем нове флоте — у средиземном мору што ће бити од огромног утицаја по међународни политички положај. Енглеска највише зазире од тога, јер јој је тиме угрожена политичка превласт на средиз. мору.

И тројни савез не оскудева важнијим политичким догађајима. И флегматички и филистарски Немци, имали су се чиме заинтересовати и покренути. Влада немачка увидела је потребу да увећа бројну снагу своје војске. Ну немачком рајхстагу учинило се да је земља доста и овако оптерећена и не одобри увећање бројне снаге војске. Шта је онда морало наступити? Као и у свима парламентарним земљама — неко се морао уклонити. Влада није. — онда је парламенат распуштен. Ко ће победити? Шта ће бити ако опет исти изабраници дођу у рајхстаг? Са свим излишна питања за Немачку! Зна се то — у напред. Рајстаг је одобрио увећање — и тако је мир европски осигуранији. (Мода је већ говорити после сваког проналаска за савршеније утамањивање људи, после бездимног барута и репетирка, да све то иде у прилог мира, мирног развића). Ну овакво осигурање мира и кошта прилично С тога је Немачка принуђена, да удара нове намете — порезе на вино и дуван! А то није остало без утицаја на флегматичног Немца. Пре би претрпео да му се дира у ма коју политичку слободу, но у порцеланску лулу и дуван и — вино. Отуда са свим разумљиво што се онолика опозиција диже силним протестима и потписима. (До сада преко 1,000.000 потписника на протесту рајхстагу) Влада још није решила питање дефинитивно Ну судбина ове порезе као да је позната у напред. Истина да би се она могла добити и другим правилнијим путем — повишењем стопе пореске код виших имућнијих класа, али обично у таквим деликатним питањима више класе напуштају сву амбицију и дају првенства нижима. Изгледа да ово непосредно политичко питање о дувану и вину више интересује Немце но друго једно, по својој апсолутној вредности далеко важније — *језуитско*. Органске потребе прече од хиперорганских, најпре физис па па онда психе! Отуда ваљда и она равнодушност према овом културном питању. Као што је познато, питање о језуитима решено је било још законом од 1872. забранивши им „радњу“, остављајући право Немцима језуитима да могу остати у Немачкој али као приватна лица. Од то доба не беше више језуита у Немачкој. Али побочни центрум (затуцани католици), који је и најјача странка у немачком рајхстагу, поднео је предлог да се укине закон о језуитима од 1872., и допусти им се „радња“. Рајхстаг је на првом читању усвојио предлог графа Хемпеша — и тако би требао да падне закон од 1872. г. Интересно је да су све слободоумније странке (нарочито се лепом мотивацијом одликовали социјалисте) гласале за укинуће закона од 1872. и ако се све слажу да су језуите само од штете по умно развиће масе, али принцип слободе, који допушта слободу мисли, захтева да се ни према њима не сме бити маћија. Ну тиме још није питање решено, и ако парламенат усвоји предлог графа Хомпеша, ипак треба за санкцију закона још и глас горњега дома (Bundesrath-а из 58 чланова, делегата из немачких држава и државица). Али није ни мало расположен према језуитима, нити га се много тичу принципи слободе мисли, — те ће (ако не пропадне у рајхстагу на трећем читању) га без сумње одбацити. Канцелар Каприви још пре две године изјавио је, да ће пруска влада уложити своје veto против предлога о језуитима.

Криза! Парламентарна влада! Два потпуно револуционарна појма за тако тешко конзервативну *Аустрију*, где ваљда и „бединтери“ требају да воде порекло од какве старе славне „бединтерске“ породице, која је имала част да служи какву славну аристократију! Графу Тафе-у досадило се туторство и зависност од немачке левице — либерала у парламенту, хтео је да се еманципује од њих па му се десио малер да је пао! Али је пао славно! Ма колико његова владавина за осуду била, ипак јој је свршетак достојанствен — пао је тражећи слободе и политичка права за толике милијуне вредних радника — сиротиње. Филистарски грамжљиви буржо-а — тада се пренуо, подметнуо му ногу, и осујетио *пројекат закона о општем праву гласања*. Од графа Тафе-а било је са свим политички мудро. Либерали хоће неке полтронске слободе — цензусом мере памет, свест и поштење људи, онако ћифтонски: колико у кеси толико у глави и у срцу! Својим пројектом хтео је да пригњечи ћифтински либерализам, хтео је да разголити лажне слободе његове, — и да даде маха људима од рада. Трећи сталеж — буржоа, видео је у томе угрожен опстанак. Пружите нам руку сада, веле либерали (у „Н. Фр. Преси“ главном органу свом), Пољацима; ви ћете бити оно, што је Јан Собјески 1682 г. — Бечу био, а ми ће мо вам умети остати благодарни. И Пољаци су пружили а заједно с њима и граф Хохнварт — вођ клерикала. Тако су три највеће партије — клерикали, либерали (лепо друштво!) и Пољаци оборили Тафе-а, осујетиле опште право гласа, „спасле“ трећи сталеж од пропасти — и увеле парламентарну владавину. Ми се овом последњем потпуно радујемо. Аустрија је имала до сада уставну али не и парламентарну владавину. Влада која није имала ни једног свог посланика у рајхстагу могла се је пуних 14 година одржати — жива и здрава! Тако су све уставне слободе биле илузорне — на хартији! Нема дакле апсолутне несреће, као ни среће, — све је релативно. У колико је то за раднички сталеж велики губитак што му је оспорено и осујећено право гласа, у толико је опет велика политичка добит за земљу — парламентарна владавина. Славени у Аустрији (осим Пољака — који у кабинету имају два члана! Мадејског за просвету, и Јаворског за Галицију) хладно су примили коалиционо министарско Виндишгрец-Пленер-Бакхем. Оно значи и победу немачког елемента над многобројнијим Славенима, који културно не изостају иза Немаца. Са свим је природна појава — *Словенска коалиција*, удружење Словена. Мисао су покренули Младо-Чеси, пристали су одмах Јужни Словени (Хрвати и Словенци), који су иступили из Хохенвортовог клуба, и Моравци. Рутени (Мало-Руси) још не могу да се одвоје од Пољака.

У другој половини суседне нам морархије — Угарској, јавно мњење ове прошле, године, занимало је једино питањем о *цивилном браку*. Угарска је стајала пред једном озбиљном кризом, јер је требало имати и монарха на својој страни за цивилни брак. Како је питање веома деликатно а хансбуршка династија позната са своје традиционалне оданости и верности католичкој цркви, — то је ипак решење неочекивано повољно, пошто је краљ угарски дао свој пристанак у напред, те се предлог могао поднети парламенту, где је код огромне већине наишао на одобравање

Лепа Италија! Колико је лепа, толико и несрећна! Као шекспирови јунаци што носе трагичну кривицу у себи самима, — таке је судбе и Италија. Нико јој други није крив до сама она. Као да Дренер има права указујући прстом на мешавину толиких раса, од којих је постала талијанска нација — и онаки типови као што су Лукреција и Чезаре Борџијо. Отаџбина је у опасности — то је лозинка талијанских политичара. Где је опасност? Где су силни непријатељи? Ваљда тројни савез не спава — при таквој опасности! Опасност није споља, она је изнутра — у самој

Италији, или боље рећи — у тројноме савезу. Мало парадоксно изгледа али је ипак истина. Велику погрешку учинило је министарство Рудинија, кад је потписало уговор о тројноме савезу. Италија је везана уговором (а он је више лично дело краља Хумберта) — све до 1898. Италија се придружила непријатељу Француске — и прекинула је на скоро трговачке односе с њом. А трговина Италије поглавито је вођена са Француском — отуд је она за своје вино добијала злато. Немци су пријатељи политички, али не даду ни марјаша, као што рече један виђенији талијански политичар сарадник Figaro-а. Као пак члан тројног савеза, њој је зазорно да игра бедну улогу, већ хоће и она да се изједначи с осталим двема државама, — те је принуђена да држи 12 корпуса сталног кадра што је пак и сувише тешко за исцрпљену финансиску снагу земље. Да није било оне напућене сујете — да није болести величине, да се Италије глас чује као претежан, пресудан, не би ни било тројног савеза, јер је и сувише усиљен разлог да талијанском престижу на средиземном мору и у Африци прети опасност од Француске И да није те исте сујете и неоснованог частољубља, Италија би се за час ослободила опасности — јер и најодушевљеније присталице тројнога савеза увиђају грешку. Ну капитулирати пред Француском, тражити од ње милости, а погазити своју часну реч, своје потписе на уговору тројнога савеза — стид је! У томе је — у сујетном частољубљу, донекле оправданом, трагички моменат ове „опасности по отаџбину“. Дотле пак, докле талијански политичари воде ову мучну душевну борбу између дужности и части, — дефицити се гомилају, варирајући више од 60—100 милијуна динара годишње. Земља грца под дацијама. И сами политички пријатељи, Немци, не могу да трпе а да не изнесу бедно стање талијанског народа. У Сицилији влада анархија — 3000 бандита (хајдука), не даду мира грађанству. Али то су бандити по нужди — трбух хоће леба. То су радници — који, радили или не радили, умиру од глади. Свој бедни живот — ако се и то живот може назвати — проводе радећи шкодљиви посао, копајући сумпор по рудницима. Зарада им се не плаћа, они гладују, деца и жене скапавају, — а уз то отровни утицај сумпора на здравље. И сами Немци не осуђују сељаке (износећи ово бедно стање). већ владу. А она место реформи — шаље 20 батаљона војника! — Credito mobiliare, највећи кредитни завод у Италији обуставио плаћања, бранкотирао, а с њиме и други новчани заводи. Уз то још и корупција која влада, не у нижим, но у највишим слојевима. Финанциски одбор талијанског парламента, „одбор седморице“, пронашао је читав низ злоупотреба којима су компромитоване највише политичке. Banca romana — радила је шта је хтела, спекулисала на све допуштане и недопуштане начине, ни једно јој министарство није то бранило, јер су чланови његови узимали на „зајам“ грдне суме, које мучно да ће се „вратити“. И сам председник министарства Ђолити није остао чист. Извештај одбора седморице узбунио је јавно мњење, Ђолити је дао оставку, да би се са посланичке клупе могао лакше бранити од „денунцијација.“ После велике муке успео је „диктатор“ Кристи, да састави хетерогено министарство — из центрума и деснице. Онај исти ратоборни Криспи (кога су Немци за толику ратоборност осуђивали), — сада је тих, миран, апелује на све партије — да склопе „божји мир“, да спасавају отаџбину. За министра спољ. послова узео је Бланка, секретара пок. великог Кувара, за кога се зна да није велики пријатељ тројнога савеза – један уступак Француској. Но Криспи је веома хладно примљен у талијанској комори. Неће да смањи војску, а хоће новим порезама да уништи дефицит. „Ни марјаша не дамо“ — вичу радикали; и социјалисте; „ако не иступите из тројног савеза и не смањите војску — плануће револуција“, довикује предентиста Имбријани.

Од неутралних земаља *Енглеска* је у овој години доживела догађај који ће имати важних последица по политичку јој будућност. Мислимо на решење — ирскога питања. Стари Гледстон хтео је да крунише свршетак свога живота једним хуманитарним делом. Лозинка последњих избора за енгл. парламенат (1892), била је Home-rule, ирски бил. Он је победио на изборима, поднео је предлог парламенту о ирској засебној управи, о ирском парламенту, политичким правима и т. д. И на сва три читања примљен је ирски бил — али још није ступио у живот, још нема санкције, јер га је горњи дом одбацио Настала је после тога повећа пауза — утајило се, и на чује се ништа о Home rule. Да ли ће распустити доњи дом и опет апеловати на бираче:? Или је горњи дом — само историска успомена, на коју ће се мало обзирати Гледстон? Време ће у скоро показати. — *Шпанија* поред својих разорених финвнција уплела се у једну доста авантуристичку аферу. На северној обали Африке, до Марока, где је њена насеобина Мелила, дивље мароканско племе Кабили заузело један део шпанског земљишта, саградило џамије и куће, и почело да напада на Шпанце. Влада је послала повећи број војске (21,000) — под маршалом Мартинец Кампос-ом. Овај је и без рата успео да докона аферу с Кабилима. Султан марокански пристао је на шпанске услове: да плати ратну оштету, да обезоружа Кабиле, да постави кордон регуларне војске на граници, и омеђи неутрално земљиште између Италије и Марока. — Стара година оставила је *Белгију* пред једном министарском кризом — и кризом с поља, опасношћу од Немачке У Белгији се уводи пропорцеонални систем избора (као и у нас). Најпре је учињена проба при општ. изборима, и показало се као практично. Министар Bernaert, — не налазећи довољно потпоре код своје странке, деснице у парламенту, — прети јој оставком. Дотле пок Немци довлаче своје трупе на границу Белгије (Malméd), — под изговором „ради веџбања,“ јер је место згодно. То је узбунило војне кругове у Белгији — а и јавно мњење. Но можда без основа, кад је све то „ради веџбе.“

Европи је мало земље и народа већ их тражи и у жаркој Африци. И Немачка и Италија имају своје колоније, још једино Аустрија не. Са те европске грамзивости — и дивља африканска племена, и не знајући, улазе у историју, ма да им је мало до тога стало. *Колонијална европска политика*, која се мало одликује човечношћу, гони их у историју. Тако имамо да забележимо у иначе мирној 1893. г. два „рата" Европљана с дивљим племенима африканским. Више је од године дана како се Французи носе с крволочним и суровим краљем дахомејским — Беханзеном. Пуковник Dods побио га је потпуно и гони га жива да ухвати. Већи део породице му и гарде од амозанака — девојака, које се веома храбро боре — предали се Французима. Овај рат с Дахомејцима не може се осуђивати, — шта више пре правдати кад се познаје ова сурова и тиранска монархија. Енглеско пак друштео — African company, које стоји под државном заштитом, из претеране грамзивости за златом, потпуно дивљачки напало је мирно племе Матебела и честитог им краља Лобенгулу, убијајући немил срдно непаоружане „дивљаке" најсавременијим оружјем — репетиркама и топовима. Овака дивљачка суровост Енглеза изазвала је гнушање у Европи, а највише у отаџбини им — Вел. Британији!.. А Италија може се похвалити једним јединим успехом у овој години поред толиких недаћа, — а то је: победа пуковника Аримондија код Агордата (у Масау) над дервишима (10.000). Том победом подигнут је углед талијански у Судану и осигуран мир у колонијама јој.

Друштво је апстракција, метафизички појам, — треба ослободити људе од ове заблуде делом. Тако довикује — Propaganda der That, како Немци анархизам зову, propagande par le fait како Французи веле или mano negro — у Шпанији Анархизам је постао баук за Европу, која се још не може отрести заблуде — да у њему гледа црну политичку групу. И користећи се том заблудом, анархизам чини своје: У Барцелони баца бомбу у позориште, а француској скупштини циља на председника! Анархизам нема ничег заједничког са поборницима социјалне реформе друштва. Он се не може сматрати као увертира у велику друштвену револуцију или еволуцију, већ као и сваки злочин противу друштва — обично разбојништво. 1893. година, која се одликује својим мирним карактером, једино је помућена анархистичним злочинима.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Федра, трагедија у пет чинова од Ж. Расина, превео Н. В. Ђорић. Представљано 20. новембра 1893.

Кадгод се драматско песништво бавило класичним легендама, увек је тужна судбина кћери праведнога краља Миноса привлачила пажњу на се, те су у три народа три песника цртали развијање грешне љубави у маћехе Федре према лепом Хиполиту, Аманзонкину сину.

Први од та три песника јесте славни грчки трагичар *Еврипид*, чији се посматрачки дух врло радо лаћао сликања заплетених душевних осећаја. За то није чудо што у низу очуваних драма његових налазимо и *Хиполита*, јер ако и у којој причи то је заиста у тој могао он избацити богове из драме и начинити од драме „озбиљну и дубоку студију човечанске душе“. Изнесавши у прологу како Афродита хоће да се освети Хиполиту што богињу лова више воли него њу и како се моћна божица љубави зарече да ће у Федри изазвати силну страст, која ће обоје уништити — Еврипед као озбиљан и напредан трагичар оставља на страну традицију и божицу па развија сасвим слободно цртање Федрине љубави и Хиполитовог немара.

Чувени римски писац *Сенека* био је други, који је у трагедији „Хиполиту“ обрадио античку тему о несрећном краљевићу према Еврипиду али слободније и слабије, јер како трагедија није писана за представљање, него за читање, то је писац више пазио на мисао и стил а много мање на драматску радњу и на осећаје.

Трећи песник, славни француски драматичар *Жан Расин* (1639 до 1699) извео је своју *Федру* (1677.) тако дубоко и силно, да је ретко кад песник загледао у дубину људске душе и потпуно осветлио страст, као што је то учинио Расин у *Федри*. — А извођењу овакве драме велика је сметња била у томе што је јединством не само радње него и времена па и места песник био врло везан и што је уплетање различних елемената, које шире и красе обраду главне страсти, било готово избачено. Колико је тиме песник губио, добио је мало у томе, што је цртање осећаја у простоти радње могло бити јако и дубоко.

Ваљаност Расинове *Федре* тако је велика да може издржати поређење с Еврипидовим *Хиполитом*, који је и побудио Расина, изврснога познаваоца класичнога света, да обради исти предмет. При том ваља приметити да Расин никако није хтео исправљати Еврипида него је своје мисли и осећаје исказивао у класичним предметима, објашњавао их својим савременицима и цртао опште људске осећаје. А колико је Расинов рад леп, видеће се кад се (по Каријеру) изведе садржина Еврипидове и Расинове драме.

Док у Еврипида не налазимо да су мити разрађени у моралном смислу (јунаци узвикују да су богови непријатељи људима), док у Еврипида судбина управља људским делима — дотле је Расин износио кривицу, пад и кајање и преступнице Федре и мужа јој Тезеја, чија се кућа раскопава с тога што он мир и углед свога дома разорава својом љубавничком страшћу. У томе је Расин јачи што долази и од времена у ком је живео. И гласовити претходник Расинов — Корнељ и он сам, обоје су волели цртати моралну природу, те су износили људе као морално слободне, који за своје кривице испаштају. —

У Еврипида Федра исказује пред својом дојкињом љубав према пасторку и жељу да умре. Ништа јој се не мили и само би хтела у гору, у лов, не би ли била ближа Хиполиту. Та силна жеља заљубљене жене исказана је у Еврипида дивним лиризмом, па је он и у Расина одјекнуо оваквим лепим уздахом Федре:

Што у густој шуми не остах, у куту!
Зар ја могу слаба на врлине путу
Очима да пратим цео ток живота?

Краљица, казавши кобно име, сама црта своју душевну борбу и кад је први пут сагледала сина побеђене амазонске краљице и кад га је хтела заборавити и кад га је прогнала и кад га је поново угледала.

Код Еврипида дојкиња извештава пасторка о маћехином јаду и јуначни ловац одговара на поруку оштрим говором против жена, казујући да одлази из Трекене док му се отац не врати, па ће после гледати, хоће ли госпођа и њена дојкиња смети погледати Тезеју у очи. Федра гони дојкињу од себе па не хотећи нанети срамоту својој славној породици нити дочекати краља Тезеја са стидом, умире да задовољи богињу љубави, а да би ожалостила и дирнула немилосрднога драгана, остави мужу писмо да умире због пасторовог насиља. Тезеј долази, чује запевку и дознавши за несрећу која га је задесила, ожалио је своју драгу другу туговањком, која дивно краси Еврипидову трагедију. Разабрав из писма да је Хиполит окаљао ложницу оца својега, краљ моли Посејдона, да му испуни једну од три обећане молбе: да умори недостојнога сина.

Расин је са свим друкче радио: у њега се Федра решава да умре пре мужевљева повратка и пре но што о њеној љубави дозна њен драги, али је од смрти одговара само то што и до ње долази глас о Тезејевој смрти. Положај Федрин мења се смрћу мужевљевом и према разложитом саветовању дојкиње Еноне Федра остаје да живи. Али Хиполит љуби туђинску књегињицу, заробљену Арикију, даје јој слободу, открива јој своје срце и своју љубав он, непријатељ љубави; ну пре него пође у Атику да Атину преда Арикији, мора говорити и са краљицом, јер Федра то хоће. Краљица му говори о њиховом узајамном непријатељству и при Тезејевом вели му врло срдачно:

„Ал' шта велим? да је мртав? није, није!
Он у теби живи: пред очима ми је
Сваког дана; ја га гледам, с њиме зборим
О срце ми… Ја се занех лудо, горим.
Не могу да свладам себе господару.

а кад Хиполит то сматра као велику љубав њену према Тезеју, онда му Федра збори јасније у овом ненадмашном, уметничком говору:

Јесте, чамим, горим за њиме једнако,
Љубим га' не тога што сиђе у пак'о…
Већ верног, гордог па и дивљег мало,
Краснога и младог,
За киме би свако срце закуцало:
Онакога каквог небо њега сазда
Ил' такога каквог тебе гледам вазда:
Твога вита стаса, твог ока, твог гласа,
Стидљив као ружа у најлепшем цвету:
Такав беше негда кад дође у Крету —

Па му после исказује сву жарку љубав и моли га или да је прободе или да јој дâ мач да се убије. Њен говор прекида долазак Терамена, учитеља Хиполитова, који извештава краљевића да су Атињани изабрали Федрина сина и да је Тезеј жив, али Хиполит ипак хоће штитити Арикију.

Кад Федра дочује за долазак мужевљев, решава се да смрћу искупи своју кривицу и за то вели свом мужу:

Осрамоћен ти си. Судба завидљива
не беше ни спрам жене ти штедљива.
Недостојна мужа да загрлим свога,
вавек ћу се крити од погледа твога.

Хиполит моли оца да га пусти њи на јуначка дела, а Тезеј — зачуђен таквим дочеком и планув јуначким гњевом — тражи објашњења Федриним речима и добија га од Еноне: Хиполит је напао на Федрину част. Сад је краљу јасно што му син не објашњава краљичино понашање, те јуначина и не слуша правдања синовља него га гони од себе и моли Нептуна да га казни. Федра блажи Тезеја али кад од њега зачу да Хиполит љуби Арикију, не хте признати мужу страшну истину него занета силном љубомором куне Енону оваквом јаком клетвом:

Не знам више за те. Бегај, куго гадна!
Остави ме, сама да издахнем јадна!
Нек ти небо плати за услуге худе,
Нека твоја казна вечна ужас буде
За све који тако подло угађају
Владарима, свакад за право им дају,
За грехове љуте равнају им путе,
За неситим срцем гурају их вазда
О ласкавци гадни, то вас небо сазда
И за друштво таде владарима даде
Када гњевно беше на погрешке наше!

Хиполит пристаје бежати с Арикијом, а Тезеј дознаје да се дојкиња Енона утопила и да је Федра врло узнемирена, те жели говорити са својим сином и преклиње Нептуна да не хита са својом кобном помоћу. Али заман! Терамен прича краљу како је човек „најдивнији и најневинији“ издахнуо, јер му се коњи поплашили од морског чудовишта те га вукли по земљи свег у ранама тешким. Федра признаје невиност Хиполитову а своју кривицу и умре од отрова. Тезеј оплакује свога несрећнога сина и усваја његову љубазницу.

У Еврипида Хиполит не умре и ако му се коњи јако поплашили од бика што је излазио из воде него га полужива доносе пред оца. Богиња Артемида се појављује и казује да је Хиполит толико препатио због Афродите. Отац и син мире се и Тезеј, атински краљ, жали што Паладина земља губи таквог човека, а Артемида обећава да ће веренице и девојке увек свечано прослављати успомену његову. —

Кад се пореде обраде ове легенде у грчкога песника и француског драматичара, онда се види да је Расин боље извео своју трагедију особито због тога што је боговску машинерију потпуно изоставио па је сву пажњу обратио на цртање карактера, због чега није као Еврипид узео за главнога јунака невинога сина Тезејева него криву жену његову, да покаже, како је сам говорио пријатељима, е се грешница Федра може изнети много интересније него невини Хиполит. С тога је Федра у Расина детаљније нацртана, њена страст осветљена је до најситнијих појава и сви њени поступци психолошки су потпуно оправдани. Особита лепота Расинове *Федре* јесте у томе, што је у њој ватрена љубав изведена врло живим бојама а опет морални осећаји ни у једнога гледаоца нису повређени, јер је песник извео страшну борбу између кривице и савести, која осуђује Федру те пропада. И остале личности у трагедији представљене су психолошки верно: у јунацима се виде људи који живе и осећају онако како то мора бити у онако страсним приликама. Тако је

Тезеј оцртан као осетљив јунак: он не може поднети хладнога дочека у својој кући него плану гњевом и у слепом беснилу верује лажном говору дојкиње а сину не да ни да дође до речи. И бујне осећаје тога јуначкога срца Расин је извео с таквом присебношћу, с каквом је цртао нежне осећеје Федрине душе. Хиполит је обрађен мало слабије, јер се интерес драме концентрише у грешној маћији. Он је у Расина младић, у кога куца срце које осећа љубав, и у извођењу те личности француски је трагичар много боље урадио од грчкога, који је краљевића представио као непријатеља жена и љубави. Противност честитом Терамену јесте Енона, која својом сувишном услужношћу и попуштањем ћудима своје госпође упропашћује и њу и себе. За то је Расин и ставио у уста Федри ону силну клетву, па како се такве речи нису радо слушале на дворској позорници, то је песник таквим говором и својим списом о невољама народним навукао на се немилост Луја XIV. Нешто с тога а особито због сплетака ова красна драма Расинова пропала је кад се појавила, да би се прославила рђава драма посве слабога драматичара Прадона. Али је у брзо рад Расинов добио своју заслужену цену и дан-данас се свуда приказује а Прадонова трагедија пала је тако брзо као што се и дигла и данас се приказује врло ретко и то као куриозитет.

Федра је склопљена тако вешто како може урадити само песник који премишља о утиску сваке појаве. Интересовање лепо расте, а разрешај (перипетија) је врло добро смишљен (признање Хиполитово да воле Арикију). Гледалац од почетка до краја не дишући прати ток ове трагадије, чији је стил на сваком месту „леп, узвишен, хармоничан“ па му не паде у очи ни дужина некоје сцене, која кочи напредоване радње. По целој обради трагедије види се да се у песника удружила сјајна машта и потпуна разборитост, те је цело дело потпуно хармонично — плод великога доба, који се развио крај сјајнога двора, у ком је владао добар укус.

Превод г Н. Ђорића добар је. Преводилац — песник израдио је превод у стиховима — као што и ваља — и то у дванаестерцу, који потпуно одговара оригиналном александринцу. Преводилац је богат у сликовима (који су на неким местима друкче распоређени — не као у оригиналу) и гдегде је био слободан те је увео слик на два место једнога стиха — слобода која је допуштена, јер краси говор. Превод је много добио што је преводилац на многим местима избегавао ону конвенционалну учтивост, која је тако карактеристична по дворску драму XVII. века. Тако је преводилац избацио „вйкање“ између сина и оца, учитеља и ученика, те ни Хиполитови говори у нашем преводу нису претерано учтиви, и Хиполит у нашем преводу није онолики *господин Хиполит* колики је у оригиналу. Али би превод могао бити и бољи, да је преводилац превео цело дело онако пажљиво као поједина места. Та повелика неједнакост у доброти превода може се опазити и на местима која смо навели а њу смо приметили на целом преводу, који смо поредили са оригиналом. Поред брзине у превођењу не може се преводиоцу одобрити ни то што је местимице преводио у другом метру нити што је чешће Нептуна замењивао Посејдоном, али је за похвалу слобода у преводу и употреба ређих речи наших (нпр. дубрувачко *вајме*) Свакојако г. Н. Ђорић показао је толику подобност за превођење, да би добро урадио кад би нашу публику упознао са још којим делом класичнога репертоара.

Мислимо да не бисмо добро урадили ако бисмо пропустили рећи коју и о представљачима. Трупа нашега позоришта а и режија нису у таквом стању да се о њима не мора водити рачун, а искрена, одмерена реч никада неће шкодити.

Госпођа Гргурова у насловној улози и тога вечера уверили нас је о реткој топлоти своје игре и дубоком проучавању тешких — а тако дивних — улога и ми молимо нову управу да не падне у погрешку старе грешне управе — да не забаци Расинове *Федре* и због тога да бар одабранија публика београдска може уживати у красној игри јединствене српске уметнице.

Остале женске улоге биле су добро подељене и гђа Јовановићка (Енона) као и гђица Јурковићева (Арикија) одликовале су се и ваљаном игром и знањем улога (што се још и сада мора сматрати за заслугу на нашој позорници).

Од господе је г. Љ. Станојевић одиграо Тезеја ватрено и јуначки, г. Миљковић Терамена одмерено али мало хладно, али су обојица својом игром надвисили Хиполита, који би требао да доминира. Господин, који је играо Хиполита, без сумње је тих дана био у послу, али се свакојако могао оправдати пред публиком, која би тада лакше сносила декламовање те најречитије улоге прозом, кад сви други говоре течне стихове.

Још само две речи о режији. Пошто је јединство места било закон у француској класичној драми — а баш Расин је био највећи присталица правила свога пријатеља Боала, — то је нови редитељ нашега позоришта погрешио што је у *Федри* свакога чина мењао декорацију т. ј. место. Млади редитељи не смеју падати у такве погрешке ако мисле да буду оно што бисмо ми сви хтели.

М. К. Драгутиновић.

НАУЧНА ХРОНИКА

БОТАНИКА

Шта су и колико урадили Бугари на познавању флоре своје земље а уз припомоћ странаца.

Бугарска је махом брдовита земља. Брда су у њој поиздвајана више или мање пространим равницама а проривена дубоким и понегде проширеним долинама. Овде онде земљиште јој се издиже и у огромне врхове и голе шиљкове са многим чукама и ћувицима. Отуда њена површина и представља врло шарену панораму, кроз средину које се испружио Балкан са својим многобројним огранцима и повијарцима планинским, те дели кнежевину на северну и јужну Бугарску. А од Софије па на југоисток заподео се Витош од Старе Планине па преко Рила и Доспата прелази и издиже се у високу Родопу Планину. Родопа са Доспатом, Рилом и Дованицом одваја данашњу кнежевину Бугарску од Маћедоније и Старе Србије. Како ова поменута тако и сва остала брда па и равнице, дубодолине и врхови, обрасли су разноврсним биљем које скупа образује флору Бугарске. Врло су разноврсни а и различитог су порекла чланови ове флоре. Због тога се и јесу многи проматрачи природнина одавали проучавању биљака које расту по источном делу Балканског Полуострва, чије крајње гранчице на источној страни запљускава вода Црнога Мора.

Биљке, које расту у данашњим границама Бугарске, махом су проучавали странци, који су овда онда залазили у по где који крај некадашње, по пространству огромне, Трске Царевине и скупљали разне природнине. Ти су проматрачи у својим кратким путовањима прибирали обично оне биљке које лети цветају по највишим планинама садашње кнежевине Бугарске. Прикупљени материјал односили су на запад и тамо га проучавали, описивали, и ученом га свету објављивали. Имена тих проматрача и њихове радове изложићу у редовима што иду после овим.

Од флориста помиње се да је био први Buxbaum, који је у 1720 години прикупљао биљке око Цариграда и ради тога залазио је и дубље у Тракију.

Доцније. 1743 године, Marsigli је проучавао флору дунавских обала до ушћа му у Црно Море.

За тим је Urville ботанизовао, у 1820 години, по Тракији и Бугарској.

После ових, за проучавање бугарске флоре стекао је особитих заслуга мађарски ботаничар E. v. Frivaldsky, који је био обратио особиту пажњу на проучавање не само Флоре већ и Фауне Балканског Полуострва. У својим студијама он је се највише бавио проучавањем онога биља са Балканског Полуострва које расте на земљишту данашње кнежевине Бугарске. Фривалдски је слабо путовао изван граница Мађарске. али је често слао колпортере у разне крајеве те да за њега тамо природнине скупљају. И он је од тих агената добијао довољно материјала за проучавање, који је Фривалдски с особитом вољом и пажњом студирао.

Он је те агенте нарочито слао на Балканско Полуострво. И прва експедиција, коју је Фривалдски спремио, отишла је у Бугарску. Та је експедиција пошла из Београда 22 фебруара 1833 године, и преко Паланке, Јагодине и Ниша дође у Софију, а одатле преко Татар-Пазарџика Пловдива. Старе и Нове Загоре стигне у Сливен 26 марта. Сливен је под самим Балканом а није далеко ни од обале Црнога Мора. С тога се та експедиција ту и зауставила, јер јој је било лако одатле приређивати екскурзије како по Балкану тако и по Црно-морској обали. Andreas Füle, који је био душа те експедиције, послао је Фривалдском у Пешту преко 2000 биљака. међу којима је имало не само ретких и по науку интересантних биљака већ и нових за науку. Сем тога он му је послао и до 3000 животиња међу којима беше врло ретких а и нових специја.

Друге године Фривалдскога се експедиција настани у Пловдиву одакле су правили екскурзије и прикупљали природнине по оближњим планинама а нарочито по Родопи, Доспату и Рилу планини. Тада је нађена и врло ретка биљка Haberlea Rhodopea, коју је Фривалдски тако назвао по имену свога учитеља Karl Haberle-а тадашњег професора у Пештанском универзитету. Треће године експедиција је становала у Карлову, које је између Средње Горе и Балкана те је одатле по овима и екскурзије приређивала. После не дугог бављења у Карлову, експедиција се премести на Хартијат брдо код Солуна одакле је и у Свету Гору одлазила, а за тим преко Цариграда и Мале Азије отиду и на Кавказ. Та је екскурзија била особито богата како разноврсним биљкама тако и животињама

Сем ових Фривалдски је спремао експедиције и на друге стране. У једној експедицији, која је имала задаћу да проучи Крит. учествовао је и синовац Фривалдскога.

С коликом је вољом Фривалдски проучавао биљке са Балканског Полуострва види се и по томе што је желео да и са̂м види планине овога а нарочито Балкан. Ту је жељу он остварио 1846 године када пође на Балканско Полуострво заједно са својим синовцем. који је раније на исток путовао, и пропутује јужну страну Старе Планине и Балкан до Сливена, а одатле преко Варне оде у Цариград. Доцније 1870 године. он је и по други пут прешао преко Балканског Полуострва.

Све своје радове Фривалдски је објавио у Аналима Мађарске Академије у Пешти, а тамо је и његова збирка. Само су два његова рада печатана у ботаничком часопису „Flora“ 1835 и 1836 годину. Тај је часопис издават у Regensburg-у.

1838 и 1839 године Флору Тракије проучавао је и Friederichsthal, сапутник геолога А. Boué a. Биљке, које је овај прикупио, налазе се у бечком, царском музеју. Неке су биљке споменуте и у А. Boué-овом делу „Путовања по европској Турској.“

Особитих заслуга у проучавању Флоре Балканског полуострвт стекао је А. Grisebach, некадашњи професор универзитета у Гетингену, који је по Балканским земљама сам путовао 1839 године и нарочито биљке прикупљао. Резултат свога испитивања Балканских биљака он је објавио у књизи Spicilegium Florae Rumelicae et Bytinicae I и II св. Brunsvigae 1844 год. Тим радом Гризебах је упознао у неколико и све остале флористе са великим богаством биљака које су специфичност балканског полуполуострва.

Помињемо да је и апотекар цариградски Noë ботанизирао и скупљао биљке по Румелији године 1846.

Овде је место да поменем Швајцарца Е. Boissier-a, тога у целом свету чувеног, даровитог а особито вредног ботаничара, који истина није путовао по Балканском полуострву, али је многе и многе биљке из овога краја Европе проучио, оименио и ученоме их свету приказао. Он је добијао на проучавање биљке од оних путника који су кроз Балкан путовали. Своје студије објавио је прво у: Diagnoses plantarum orientalium novarum. 1—3 vol. 1842—1859 г. А пошто је неки део Азије пропутовао и тамошње биљке прикупио, онда је и балканске биљке свестраније проучио и са азијским их упоредио, и тада је флористама пружио своје епохално дело „Flora orientalis“ I—V tome. Genève-Bazel 1867—1884 и Supplementum Florae orientalis 1888 г. Боасијерова Флора Истока служиће свакоме ботаничару као основа и при проучавању биљака из ма кога дела Балканског Полуострва. Ето, за то и увршћујемо њега у оне раднике који су проучавали флору данашње Блгарске.

Поменуто је да је мађарски ботаничар Фривалдски први озбиљно и свестрано отпочео проучавати бугарске биљке. Али он није остао усамљен међу својим сународницима. Јер је 1872 и 1873 године по данашњој Бугарској Кнежевини а и ван граница скупљао биљке и проучавао их још један Мађар и то је био Viet. de Janka, који је и 1877—1879 године опет у Бугарску одлазио и проматрао њену Флору. Јанка је и о првом и о другом свом путовању оставио трага у флористичкој књижевности. Године 1872 и 1873 печатано је: Plantarum novarum turcicarum breviarum у Oester. botan Zeitschr. А резултате доцнијих проматрања саопштио је у мађарским ботаничким новинама и др.

Године 1876 објавио је R. v. Nachtritz једну нову биљку из Блгарске а под именом Cerastium bulgaricum Uchtr. у Oesterr bot. Zeitschrift.

А године 1877 путовао је по Бугарској и Немац H. Dingler који је на Родопи нашао нову врсту потајнице и описао је под именом Lathraea Rhodopea у немачким ботаничким новинама (Botan. Zeitung 1877): други један Немац G. Dieck путовао је после ослобођења Бугарске у два три маха тамо те прикупљао шибље и дрвеће за свој арборатум. Једне је године нарочито проучавао ружу и ружичњаке око Казанлука То је објавио у часопису Gartenflora за 1883 годину, под именом: Die Oelrosen und ihre deutsche Zukunft.

После ослобођења Бугарске по њој је правио екскурзије и вредни творац наше научне Јестаственице и отац Србијске флоре Др. *Ј Панчић* који је у два своја путовања прикупио богату грађу за флору кнежевине Бугарске. Први пут је путовао 1881 године са ортоптеорологом В. v. Wattenville. А други пута 1883 г. са Др. Л. Докићем и Ј. М. Жујовићем. Др. Панчић је оба своја путовања по Бугарској и у њима сакупљене биљке објавио у Гласнику Српског Ученог Друштва а под именом: Elementa ad Floram principatus Bulgariae 1883, i Nova Elementa ad Floram principatus Bulgariae 1886 г.

Северо источни крај Бугарске и мањи део обале Црнога Мора пропутовао је и тамо прикупљао биљке, некадашњи градинар у нашој ботаничкој градини, г. J. Bornmüller. Своја проматрања из бугарске флоре он је саопштио у разним часописима, а у облику кратких напомена и прилога. Тако: Beiträge zur Kenntniss der Flora des bulgarischen Küstenlandes у Botan. Centralblat 1890 год.; за тим, Zur Flora Ost-Bulgariens у Botan. Centrbl. 1890 год. а Populus Steiniana Brun. описао је у Gartenflora за 1888 год.; и Ptilotrichum Uechtritzianum Brum. у Oesterr botan. Zeitschr. за 1887 годину.

Од како се Бугарска ослободила, од тога доба су и многи Чеси почели се настањивати у њој и то као: апотекари, индустријалци, па и учитељи по гимназијама и трговачким школама. Посредством ових досељеника са Бугарском се почеше упознавати и њихови стручњаци а међу овима и Флористе, који обратише већу пажњу на бугарске биљке.

Тако по Бугарској је путовао K. Vandas и скупљао биљке које је навео у своме саставу: Beiträge sur Kenntniss der Flora Bulgariens штампаном у Sitzber. d. k. böhm. Ges. d. Wiss. Prag 1888 г.

J. Ćelakovsky проучавао је бугарске висибабе. и своју студију објавио под именом: O novem druhu rodu Galanthus која је изашла у Zpravi kr. čes. spol. nauk. Praha 1891 год.

За тим K Polak објавио је два прилога ка познавању бугарске флоре који су печатани у Oesterr. bot. Zeitschr. 1891 и 1893 год. а под именом Zur Flora von Bulgarien.“

Ну, од свију њих највише је радио на изучавању бугарских биљака J. Velenovsky, који је и најзаслужнији за флору те земље. Он је неколико пута по Бугарској путовао те ју је тако у свима правцима прокрстарио, и као плод својих студија објавио је девет прилога као грађу за флору Бугарске. А пошто је и у самој земљи, кроз коју је путовао, стекао прилично познаника, то је он и од њих добијао знатан материјал за студију. Ну, он се није зауставио на томе: да резултате својих проматрања на бугарским биљкама саопштава од времена на време, већ је приону̂о и у једно прикупио све оне биљке што су их разни проматрачи налазили и као непознате и нове описивали у разно време и у разним часописима. Он је дакле прикупио све дотле познате биљке из Бугарске и описао их у засебној књизи чији је натпис: „Flora Blgarica, desriptio et enumeratio systematica plantarum vascularium in principatu Bulgariae sponte nascentium. Pragae 1891. p. α—ε I—IX, 1—676.

Г. Веленовски је се и сувише пожурио, кад је још 1891 године издао књигу с натписом „Flora Bulgarica“, јер није дотле познавао многе биљке које су у доцнијим путовањима нађене а које треба да су у флори те земље споменуте и описате. За тим дотле нису била проучена ни пропутована ни сва важнија места, на којима расту такве биљке које дају и одређују тип те флоре. А много смета самоме називу те књиге и то, што нису све локалности за поједине биљке наведене. И ако није Flora Bulgarica од Веленовског потпуна „Флора васкуларних биљака Кнежевине Блгарске,“ јер нису ни сва места пропутована и проучена, нити су све биљке прикупљене и описате, које дивље тамо амо по Бугарској расту, а оно је богата и драгоцена грађа у њој скупљена, којом ће моћи корисно да се послужи сваки онај који буде на флори Бугарске радио. Да не прегоним кад кажем да та књига не садржи праву и потпуну флору, доказују и они прилози флори бугарске од самог Веленовског, штампани у Oesterr. botan. Zeitschr. за 1892 и 1893 г. као и од других испитивача бугарских биљака.

У овом прегледу, до сада, не поменусмо ни једнога Бугарина да је радио на проучавању бугарске флоре, јер се ни један и није тим послом бавио. Али, од сједињења Бугарске са И. Румелијом и домородци се јављају као спремни проматрачи природе и свију природнина у својој земљи, те су се од тада почели јављати са својим радовима и на флористици Бугарске.

Први рад из области флористике објавио је Анание Ив. Явашевъ а под именом: „Принос за познаванне на Българската флора“ штапан у Период. Спис. 1887 књ. XXI и XXII.

Нешто грађе за флору Бугарске налази се и у раду Dr. И. Басановичъ-а који је печатан у „Сборнику Мин. Нар. Просв.“ стр. 13—21. књ. V, г. 1891. под именом „Ломски округ.“

А највише и најозбиљније је се одао проучавању блгарске флоре Др. Ст. Георгиев, који је досадашња своја проматрања из флоре саопштио у два рада.

Први му је рад „Материяли по флората на Южна България (Тракия)“, који је печатан у Сборнику Мин. Просв. књ. I стр. 191—254 од 1889 године. — Тракија или јужна Българска је по својој флори најбогатији крај у тој кнежевини, јер у њој повољно успевају биљке разнога порекла. Тамо налазе повољних прилика за своје успевање како степске јужно руске биљке тако и оне кавкавско мало-азијског порекла, па и медитеранске и средње европске биљке налазе ту повољну подлогу и климу. Све је то прошарано биљем балканскога полуострва и тракијским специфичностима. Па за то и јесте проучавање тракијске флоре за флористе од великог интереса и особитог значаја.

Др. Стеван Георгиев у томе свом првом раду из флористике наводи биљке само по имену а уза сваку наводи и све локалности где је ту биљку он брао. А прикупио је 885 фанерогамних биљака које су размештене у 103 фамилије. Од васкуларних криптогама скупио је 22 специје са којима је заступљено 5 фамилија. И пре овога рада било је познато да већина наведених биљака расте у Тракији, али Георгијев је скупио 310 фела фенерогама и 6 фела криптогама васкуларних за које се није знало, пре овога рада, да и у Тракији расту. Овим је дакле, пружен знатан прилог ка потпуном познавању свију биљака које у тим странама расту. Међу наведеним биљкама налазимо и где коју србијску специфичност за коју је овим радом доказано да се простире и даље ван граница краљевине Србије. Такав је на пример Ranunculus Serbicus Vis. који расте и у Тракији а испод Доспат планине.

Други прилог, за боље познавање бугарске флоре, од Др. Ст. Георгијева јесте: „Родопитѣ и Рилската планина и нихната растителность“ а штампан је у „Сборнику Мин. Нар. Просв. књига III, IV и V, 1890 и 1891 год.

Писац је неколико пута излазио на Рило и Родопу и прикупљао биљке које тамо расту. А екскурзирајући у разним правцима по тим планинама он је се, боље но икоји пре њега, упознао са орографијем и хидрографијом тих планина, те је за то географија тих двеју највиших бугарских планина знатно заступљена у овоме чланку, а тиме је исправио и оне грешке што се налазе у старијим географским делима и картама о тим планинама. Сем тога, писац у тој расправи говори и о фито-географији, геологији, фауни, па истом онда о флори Рила и Родопа.

Интересни су подаци о снегу на тим планинама. Рило (високо око 3000 метара) и Родопа (чији највиши врх прелази висину 3000 метара) су врло високе планине, па с тога се по њиховим врховима налази неотопљеног снега преко целог лета, а нарочито га доста има по заклоњенијим местима и у пуклинама и шкриповима. На Родопи се налазе и читава платна неотопљеног снега и то се назива „соспи.“ По нека платна имају у дужину до 100 метара а широка су до 25 мет. А нису ретка снежна платна од 25 мет. дужине. Дебљина снега у тим платнима је од прилике човечијег раста. Површина им је залеђена и може да се иде по њој.

На томе снегу није нађена она црвена алга Protocaccus nivalis које има доста по снежним пољима у Алпима.

Са Рила се каткад снег отапа тек крајем јула, али се ни тада свуда ни сав не топи, нарочито га заостаје у осојима. А има и тако заклоњених места са којих се снег никада не отопи те на таким местима има вечитог снега.

Са стрменитих страна ових планина, а још више са оних места која су југу окренута, у пролеће се суљавају велике масе смрзнутог снега и падају у долине које су на подножју тих планина. Те су гомиле снега високе 3—4 метра а у дужину захватају 10 до 15 метара. При срозавању оне носе собом све што на путу нађу, као: камење, јелова и букова дебла, а из земље чупа шибље и омање дрвеће те све то снаша у долине.

По уверењу Георгиева на тим планинама нема ни трага од ледника (глечера). А спомиње да на западној страни Родопе и сада расту глацијалне биљке.

Рило је богато језерима, од којих су нека већа нека мања. Таквих језера има доста и на Родопи. Вода у тим језерима се смрзава још у септембру, али тај лед није дугога века, јер се открављује за време дневне топлоте. А обично се та језера са свим замрзну у октобру а открављују се тек у априлу и мају: у по неким од њих виђају се санте леда и до месеца јула. У неким од тих језера има топлих извора и услед тога вода се у њима не залеђава.

На тим планинама дешавају се и врло јаке буре са ужасним вихорима, које почупају све слабије дрвеће на ономе месту где се појаве. С тога у сред шуме може се наићи на бешумно острво, јер је ту вихор беснио и све почупао.

Разноврсно је оно биље што заодева и украшава те две планине, и још смо подалеко од целокупног познавања свију оних биљака које тамо расту. Јер, сем многобројних врхова, који су растављени један од другог потоцима и долинама, те су планине украшене и многим језерима те престављају такав простор, који, да би се потпуно проучио, изискује многе радине и многобројна а са разних страна предузимата путовања и проматрања. Биљке што тамо расту нису важне само за флористе већ су од особитог интереса и за онога који се бави географиским размештајем биљака и њиховим груписањем. Јер су на тим планинама биљке груписане у више биљних региона а који су посматрани на највишим планинама средње и јужне Европе. Истина, ови регони нису строгом и јасном међом један од другога одвојени већ постепено један у други прелазе.

На Рилу као и на Родопи, г. Георгијев је запазио ове регионе биљке.

I Шумски регион који се највише простире и заузима подину тих планина. У томе региону некада је била шума густа коју је сачињавало разноврсно дрвеће, али секира у руци неразборитих људи скоро је са свим ту шуму утаманила. — У овоме појасу сем обичног шумског дрвећа расти и вења (Juniperus communis и Jun. oxycedrus), која заузима хумове и тамо образује читаве формације шумарака. Ту се виђа, али ретко, и по који бор. А најважнији су дубови у овим појасу, јер ови и образују главну масу у њему.

II. Изнад првог појаса, који се може назвати и појас дубова, шири се виши шумски регион који образује поглавито букова шума, те с тога се назива и *регион букава*. Овај је појас ограничен на виша места и захвата узану зону, која се пружа по северној страни предгорја поменутих планина. У овоме региону преовлађује буква, али она не образује непроходљиве шуме, нити је сам регион непрекидан. Најбоља пространа а добро очувана букова шума налази се на Рилу и то у манастирском имању. Уз букву, као чланови овога региона, јављају се бреза, једна врста јавора (Acer Heldreichii Orph.), Populus tremula, липа и нешто мало борова.

III. Регион четинара. Овај регион састављају обични наши чиуинари а међу овима расте: тиса, морика (Pinus Peuce Griseb), Juniperus nana Willd. и Junip. foetidissima Willd. А у овом се појасу сусреће и по које лиснато дрво као: Lonicer , Samibucus racemosa, итд. а ту успева још и малина*) и купина.

Према многобројности и надмоћности овог или оног четинара, овај се регион да рашчланити у две зоне. У првој зони образује читаву формацију шуме Picea excelsa, а другој преовлађује Pinus montana.

а). Зону смрче (Picea excelsa) саставља и све остало дрвеће које горе поменусмо, али највише има смрче и сама она образује простране шуме које се пружају по читаве часове хода уз дуж и по преко. Ове се шуме налазе махом по осоју или северу изложеним странама а присоји су обично голи.

У овој зони расте и тиса, али она је ретко дрво на Рилу а доста је има само у имању манастира Рила.

Мура или морика (Pinus Peuce Griseb.) особито је важно дрво за ову зону, а и за цео регион четинара. На Балканском Полуострву ово је дрво први пут нашао Гризебах на Перистеру изнад Битоља. А до сада је мура нађена још и на овим местима: на Перим планини, на врху Комова, у Албанији по Драгалови, Скали и у горњем току реке Рила и Искре. Од Родопе па до Рила ово дрво образује местимице читаве гајеве, а нарочито је лепа гора од овог дрвета у манастирску шуми на Рилу. Ту се налазе поједина дрвета са тако дебелим деблима да их један човек не може обухватити, а у висину расту као и јеле. Међу свима четинарима морика има најлепше дрво за израду те за то је ваљда и истребљено на свима оним местима која су поле приступачнија.

---

*) Овом приликом писац исправљаа Atlas der Pflanzenverbreitung von dr. O. Drude нарочито она места на којима се говори о распростирању појединих биљака по Рилу и Родопи.

б). Другу зону у регпону четинара образује Pinus montana Duroi. Ово дрво образује простране, густе и непроходљиве шуме које су повучене на склоњенија и неприступачнија планинска места. И ако је ова шума тако склоњена, ипак је човек у лицу чобанина и овога другар ватра упропашћује и сатире. — И у овој зони виђају се: смрча, мура а и Juniperus nana и Alnus viridis.

IV. Алпијски регион шири се по висини изнад 2000 метара и захвата највише врхове и гребене као и оне пољане што се између ових налазе. У овом се региону налазе добри сувати, који су образовани од разне траве, оштрице и зукве. Овде онде под тим суватима се налазе мочваре и тресетишта. А изнад тих, у дивљини питомих сувата, уздижу се оштри и голи камените гребени.

У овоме региону налазе се и снежне пољане у којима снег остаје преко целог лета нерастопљен. Сем тога овде се налазе и многа језера. У неким од тих језера не расте никаква биљка. Док у другима, а нарочито по њиховим плићим местима расту у огромној количини Subularia aquatica L. и Callitriche (Callit. hamulata Kütz?) које дају тим језерима светло зелен колорит. А по површини језера плови Sparganium minimum Fr.

У овоме појасу нађен је и редак а врло леп шиб Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy, који тамо лепо успева.

Чисто алпијске биљке, а које су на Балканском Полуострву прво на Рилу и Родопи нађене, јесу: Salix herbacea L. има је на више места: Empetrum nigpum L. до сада позната биљка само из Црне Горе: Sibbaldia procumbeus L расте на Мусали и то је највиши врх Родопе и уједно највише место у Бугарској. За тим још и ове: Gentiana frigida Haenke; Silene acaulis L.; Saxifraga retusâ Gouan; Saxifraga androsacea L.; Soldanella pusilla Baumg.

*

Од свих предела на Балканском Полуострву, у Бугарској има највише таквих биљака које су сродне са онима што расту по Карпатима и Алпима. А проценат како алпијских тако и глацијалних биљака које у Србији расту знатно је мањи од онога у Бугарској, а опет проценат глацијалних биљака у Бугарској пет пута је већи од онога у Грчкој. Ових се биљака највише налази на Рилу и Родопи, јер је тамо нађено 275 алпијских биљака од којих су 83 глацијалне и стастављају 32%. Већина тих глацијалних биљака расте и у Србији.

Судећи по биљкама, које на Рилу и Родопи расту, dâ се видети да су те две планине биле у најближем односу, а терцијерне периоде, са Алпима, Карпатима и Динарским Алпима који се пружају својим границама до у центар Балканског полуосгрва, те су тако биљке могле прелазити и досељавати се амо са сваког од ових планинских ланаца. А познато је да су се биљке, за време последњих геолошких периода, селиле из средње Европе на Балканско Полуострво и обратно. При томе селењу биљке су имале два пута. Једним су пролазиле биљке од источних Алпа и преко Осовеке планине залазиле у југозападну Србију и даље се распростирале. А по другом су путу ишле биљке (алпијске и глацијалне) од Карпата. Овај други пут водио је преко Старе Планине, Витоша, Ихтиманске и Верила планине и везивао северо-источну Србију са Витошем. Овим истим путем могло је бити и селење биљака са Балканског Полуострва у Карпате. Ово поткрепљује и та околност што на Рилу и Родопи има и таквих биљака које расту на Карпатима а нема их на Алпима. Такве су биљке:

Silene Lerschenfeldiana Baumg.; Senecio Transylvanicus Boiss.;

Senecio Carpaticus Herbich — До сада је Rhododendron Myrtifolium сматран за ендемичку карпатску биљку, али Георгиев га је нашао и на Родопи а тиме је доказано да он није само карпатска већ и балканска биљка.

У Бугарској су нађене и такве биљке које само на Алпима расту а на Карпатима нису до сада налажене. Такве су биљке: Sibbaldia procumbeus L.; Saxifraga exarata Vill.; Saxifraga retusa Gouss, Subularia aguatica L.

Кад се узме на ум целокупна вегетација Рила и Родопе онда се види да на Родопи превлађује биље карпатског порекла, док су на Рилу у надмоћности алпијске биљке.

А по неколиким биљкама, које су до сада у Бугарској виђене, види се да су ове планине стајале у извесној вези и са Кавказом и малоазијским планинама. Помињем да су на Рилу и Родопи нађене и ове биљке: Taraxasum Steveni DC. Juniperus foetidissima Willd. Chamaemelum Caucasicum Boiss, које су по пореклу кавкаско мало-азијске биљке. У источној Тракији налази се још више кавкаских, кримских и мало-азијских биљака. А те су: Celtis Caucasica Willd., Jurinea staehadifolia M. Bieb, Centaurea Thirkei Sch., Onosma Tauricum Pall., Dianthus campestris M. B. Corydalis tenella Ledeb. Gypsophylla glomerata Pall., Sinum Tauricum Willd.

Нека је поменуто да понека од ових биљака залази и у нашу Србију.

*

У овој расправи, чији је натпис напред исписат, г. Георгијев је саопштио и списак биљака које је у својим екскурзијама по Рилу и Родопи скупио. У тај списак уврстио је и по којуређу биљку са других страна Бугарске а нарочито из Тракије (јужне Блгарске). Он је у томе раду објавио свега 436 фанерогамних биљака распоређених у 71 фамилију, и 9 фела васкуларних криптогама.

Од тога броја 372 феле у 60 фамилија припадају дикотиледонама а 64 специје у 11 фамилија заступају монокотиледоне. Међу њима има 78 нових биљака (62 дикотиледоне, 15 монокотиледоне и 1 акотиледона) за флору Бугарске а само *три нове* специје *за науку*, које је он само по имену навео а није им и дијагнозе изнео. Те три биљке су:

Anthemis argyrophylla Hal. et Gheorgh.
Centaurea Gheorghiffii Hal.
Alium Thracicum Hal. et. Gheorgh.

Писац је се овде јако огрешио што нам и описе тих биљака није изнео. Јер по чему се те нове феле могу примити као новине кад њиховог описа уз њихова имена нема. Истина, он напомиње да ће доцније Халачи (у Аустр. ботан. новинама) изложити потпуне дијагнозе ових новина, али то није довољно.

А овим је радом двојином и више приновљено биљака за флору јужне Бугарске и то: од диктиледона 133 феле, од монокотиледона 28 а одокотиледона 2 врсте, свега 163 принове.

Има и србијских специфичности које по Бугарској расту. Још је Панчић налазио неке своје биљке и у Бугарској, те је тако увидео да се оне распростиру и изван граница наше домовине. А из овога рада сазнајемо да се по Бугарској распростиру ове србијске биљке:

Ranunculus Serbicus Panč
Geum mollis Vis et Panč.
Pastinaca hirsuta Panč.
Heracleum verticillatum Panč
Senecio erubesceus Panč.
Mulgedium Pančičii Vis.
Hieracium Schultzianum Panč. et. Vis.
Edrajanrhus Serbicus Nern.
Verbascum panuotum Vis. et Panč.

Г. Георгијев је навео поред научних и знатан број народних имена за поједине биљке. А врло је добро учинио што је уза свако име навео и место у коме је то народно име чуо и забележио. Нека ми је дозвољено напоменути и ово: већина тих бугарских народних имена истоветна су са онима која су Лазић, Вук и Панчић скупили из народа по српским крајевима.

Најзад нека је забележено и то да се писац јако вајка на неразумно упропашћавање и утамањивање шума по Бугарској.

* * *

Овде бих се могли и зауставити. Јер смо све радове споменули који су до сада објављени о флори Бугарске а који су нама били познати. Ну, о биљкама, које по Бугарској расту, познате су нам још две три расправе што су их домородци написали. Мислимо да неће бити згорег да читаче упознамо и са садржином тих расправа јер се и у њима говори о биљкама и њиховим разним особинама.

Први је такав рад онај што га је написао *Н. Лазаровъ* а под именом „Прѣгледъ на по-забѣлѣжителнитѣ полезни и врѣдни растения“ (Сборникъ за нар. умотвор. наука и книжн.“ Издаје Министарст. Нар. Просв. књ. I. стр 255—290 год. 1889.

У овоме чланку изнесена је, али грубо и несистематски, грађа за дендрологију Бугарске. А да би колико толико прегледно изложио све биљке, писац је свој рад поделио у 3 одељка.

У I одељку говори у опште о корисним биљкама;
У II „ описује дрвеће које се употребљава у дрводељству и за гориво; а
У III „ набраја и описује воће.

После доста опширног описа поједине биљке, писац се поглавито обзире на то да ли се та биљка употребљава у индустрији и за шта, да ли налази примене у лекарству или не, и т. д. А сем дрвећа описује и по неку зељасту биљку а нарочито оне од којих се плод употребљава за храну или као закуска. Сем тога описује и неке стране биљке а које се тамо по градинама негују.

Н. Лазаров при изради те расправе служио је се и српским ауторима, као: Панчићем, Милићевићем Др. С. Петровићем и Српским Архивом.

О медециналним биљкама објављене су ове расправе. Једну је написао *М. Георгијев*ъ под натписом „Билкитѣ въ народната ни медицина“ која је печатана у „Медицинска Сбирка“ књ. IV одакле је оштампана и у засебну књигу на 8° од 33 стране.

Други је рад (о медециналним биљкама саопштио *Ц. Гинчев*ъ под именом: „Нещо по Българската народна медицина“ (Зборникъ Мин. Нар. Просв. књ. III стр. 70—136).

У овоме раду набрајају се медециналне биљке по азбучном реду народних имена, а код сваке биљке поменута је и болест коју њоме народ лечи.“

Уз свако народно име биљке није додато и њено научно име те да се тачно зна коју баш биљку народ наведеним именом назива, као и то која се од сличних фела употребљава за лек.

*А. Т. Илијев*ъ написао је расправу „Растителното царство въ народната поезия обичаитѣ, обрадитѣ и повѣрията на българитѣ“ која је штампана у Зборнику Минист. Просв. књ VII и IX.

Натпис ове расправе казује и њену садржину. Примере у којима се помињу поједине биљке наводи из разних крајева и од разних писаца. На понеким местима наводи примере и из Вуковог Речника, наших народних песама, Јастребовљеве књиге „Обич. Тур. Срб.“ и Милићевићевог дела „Живот Срба сељака“. До душе, за сваки пример каже одакле га наводи па казује и страну тога дела.

Овим кратким и непотпуним прегледом желео сам да упознам читаче овога часописа са оним шта су и колико Бугари урадили на познавању биљака које у њиховој домовини расту, као и то колико су им и када странци у томе помагали. Да се то исцрпно изнесе и представи потребно је и много свестранијег познавања литературе, и куд и камо више слободног времена но што га је имао

Децембра 1893 год.

Жив. М. Јуришић

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Земљораднички кредит у Бугарској

Повика на зеленаше у Бугарској исто је тако општа као и код нас. Зеленаш тамо налази још угодније земљиште но код нас, благодарећи слабијем образовању масе сеоске. У Бугарској нема организованог ни хипотекарног кредита ни земљорадничких банака; кад велим нема их, разумем склопљених у једну целину, у један јак орган привредни. Није довољно имати овде онде по какву банку сеоску, потребно је да те банке чине један организован систем међу собом, да су повезате; без те везе утицај њихов на сам привредни развитак, на опште економски положај сељаков не само да није никакав већ је негативан. Таквим банкама користе се они против којих се установом њиховом ишло — зеленаши.

Још од турске владавине постојале су у Бугарској на селу разне банке, установе за кредит, које су у исто време биле и удружење за узајамно осигуравање усева од града. Сељани једног села, као неком врстом пореза, улагали су сваке године по жетви одређену количину жита у општи сеоски хамбар — отуда се помагало сиротињи, плаћало попу и учитељу где их је било; то је била резерва за случај да жетва омете идуће године или да град усеве побије. Где су села била ближе трговачком путу, ово се жито делило међу становнике а ново уносило у хамбар сеоски. Тако су постали „Земледѣлчески касси“ у Бугарској — то је био њихов скромни зачетак. За време рата Турско-руског у години 1853 и 54 ови хамбари били су јака резерва за храну час руским час турским и савезним војницима; тога пута су многи хамбари пропали, а са њима и сама установа тога примитивног кредита.

Кримска војна била је необично важна по цео познији привредни развитак турске царевине и њезиних провинција. Тих година зачела је турска влада да наплаћује у Бугарској *државну* порезу од свију сопственика, који су на своје име земљу обрађивали. Тиме је задан последњи смртни удар до тадањој натуралној привреди (Naturalwirtschaft), и постављена основа производњи за продају, за извоз. Новац постаје главни покретач у свима економским односима. Од то доба јављају се у Бугарвкој место заједничких сеоских амбара, у које се жито смештало, праве земљорадничке касе — жито се стално извози и продаје а новац уноси у сеоску касу. Овом преображају сеоског кредита припомогла је много та околност, што је жито за време рата а поглавито у 1855 и 1856 години необично тражено — трговина са храном узима велики обим. И најудаљеније путове посећују трговци и отуд извозе храну на велике тргове европске. Сељак бугарски производи да прода — он улази у општи економски коловрат. Овим зачиње и тражња за новцем, потреба за организованим кредитом. Где где тек одржале су се банке сеоске, засноване на истом оном начину узајамности, на коме су почивали и хамбари. Сваки је годишње обавезно, једном врстом пореза, улагао извесну суму новаца, која се у случају рђаве жетве или рада делила међу сиромашније, потребитије грађане. Отуда се давао и новац *на почек* без интереса. Те првобитне касе биле су праве финансије сеоске; оне су служиле свему и свачему. Из њих су се поправљали путови, градиле школе, плаћао учитељ и свештеник. Биле су примитивне, као и друштво у коме су поникле, и нису могле лако да се прилагоде новој економској средини, која се стварала самим привредним развићем. Патријархална солидарност на којој су почивале није се слагала са економском утакмицом, која се у брзо развила у срцу сваког села. Ова је раскинула некадање патријархалне везе — крвне групе које су се биле образовале и свугде истакла личност, као јединог економског чиниоца. Касе сеоске распадале су се, губиле једна за другом и 1879 године, када је „окупационото правителство“ почело да води бригу о кредиту сеоском, у животу је било још десетак тих примитивних установа. Уредбом од те године те су касе стављене на модернију основицу; одређена је солидарност чланова њихових; зајамчена свака позајмица, формулисани услови за њу. Касе су могле да издају обвезнице, чија вредност није прелазила 100 динара; оне су постале правне личности, могле да позајмљују у своје име, и да јемче за позајмицу својих чланова. То су постале мале банке сеоске. Оне и данас трају. По извештају мин. финансија од 1892 године оне имају свога капитала на $18\frac{1}{2}$ милијуна динара. То су штедионице сеоске; њима се предају готовине сирочади, и осуђених и са овим фондовима оне располажу са преко 26 милијуна динара.

Од оне прелазне кратке уредбе у 1879 год. до данас ништа није предузимато да се ове установе развију, ојачају, да се повежу и створе један кредитни систем 1890 год. састављена је била једна комисија да проучи организацију сеоског кредита у другим земљама и о томе поднесе извештај влади, а уједно склопи и пројект за земаљораднички кредит у Бугарској. После дугог испитивања, комисија износи као битни услов за правилну уредбу кредита узајамност међу свима кредитним установама, „да саставатъ едно цѣло.“ У години 1892 изнесен је пред „собраније“ и један законски предлог о овом везивању сеоских каса, али — о њему није донесено никакво решење, он је остао да чека згоднија времена као и код нас По овоме пројекту све банке сеоске сматрају се као филијали једнога централног новчаног завода за земљораднички кредит. Овај завод заснован је на акцијама и служи као посредник између варошких капиталиста и привредника сеоских. Акције представљају пласирани капитал и дају носиоцу њиховом 6% интереса Из овог централног завода шаље се потребан новац сеоским кредитним банкама. Свака је банка одговорна за узајамљену суму свеколиком имаовином својих чланова. Банка сеоска уступа својим члановима новац на зајам са 7% интереса. у исто време она потписује папире својим члановима, које централна банка есконтује. Овим потписивањем обвезница у стању су чланови да набаве све потребне, савршене справе; за исплату њихову јамчи најпре сеоска банка својим потписом, а за тим и сама централна банка својом обавезом да на време ту хартију исплати.

Рекох да се по овоме предлогу није ништа радило. У најновијој свесци „Периодическо Списание“ г. Караджов предлаже место овога да се сеоске касе сматрају за филијале Бугарске Народне Банке, која ће им одмах отворити потребне кредите, и тек кад оне довољно ојачају, онда да се приђе независној, одвојеној уредби нарочитог земљорадничког кредита. То би био најбржи пут, по мишљењу писца, да се сељак што пре извуче из руку зеленаша. Хоће ли га Бугари усвојити или ће и даље чекати као и ми, идемо да видимо.

Бројни однос мушких према женскима у Србији.

Према најновијем попису има у Србији 2,161 961 становник Од овога броја има мушких 1,109 885 а женских 1,052.076. Србија дакле долази у ред оних срећних земаља у којима мушки бројно надјачавају женске; у овом погледу она је најсрећнија земља у Европи, бројни је однос врло повољан. На сто становника долази у опште 51, 34 мушких а 48,66 женских. Но однос није исти у вароши који и на селу. У вароши на сто становнака има 56,26 мушких а тек 43,74 женских, док у селима на 50,34 мушка становника долази 49,41 женска.

На хиљаду мушких становника долази просечно
у варошима 777, 6 женских
у селима 976, 8 „
у опште 947, 9

По окрузима распоред женских ка мушкима врло је различан

По варошима најмање женских има у рудничком округу — на 100 мушких има 607, 5 женских — а највише у врањском — на 100 мушких 927 женских.

По селима најмање има женских у топличком округу — на 100 мушких само 933 женских, а највише у ужичком округу — на 1000 мушких 1019,2 женских.

Београд има најмање женских, а за тим Ниш. У Београду на 1000 мушких долази тек 709 3 женских, у Нишу на 1000 мушких 734,9 женских.

Да прегледамо бар истом приликом и бројни однос по другим државама

У Бугарској су економски и политички односи готово исти као и код нас па ипак на 1000 мушких тамо долази 965 женских, дакле опет виша него код нас.

На хиљаду мушких долази женских:

У Шотланду 1096 у Шведској 1067, Енглеској 1054, Швајцарској 1046, Ирској 1044. Аустрији 1041, Немачкој 1036, Норвешкој 1036, Француској 1008, Угарској 1002, у Белгији 995, Италији 989.

Сразмерно дакле мушком становништву у Србији има најмање женских.

Породице у Србији.

Задружна породица у Србији јавља се тек овде онде — она стално пропада у новој друштвеној средини. Породица, велика економска група, у којој је била изведена она примитивна подела рада: која је сама за себе производила све, била и произвођач и потрошач свију важнијих предмета, била једна аутономна држава — није могла да опстане у друштву у коме се производи за продају. Такво друштво не трпи никакве аутономне, издвојене економске групе — производња и потрошња предмета врши се непрестаном разменом; свако производи оно што му не треба да би добио оно што му треба. Економске јединице треба да су лаке, да се повијају за туђим а не својим економским потребама. Таква јединица није могла да буде стара, патријархална задруга са свима својим традиционалним уредбама, са оном примитивном поделом рада у себи самој — она је поступно уступала место новим крвним групама, које су прилагодније новој средини.

Стара задруга постала је органским диференцирањем, распадањем од већих крвних група — најпре племена, а после рода. Данас се она сâма распада — то је историска нужност, томе нема помоћи. Ми можемо само да констатујемо ово распадање и — ништа више.

По статистици, коју нам пружа Мин Народне Привреде, има у Србији 348,275 породица; од ових:

по варошима 60.068
по селима 288.189

Статистика дели ове породице — према броју чланова — на 9 група. Ми ћемо их поделити у 4, ради лакшег прегледа. У прву групу ставићемо оне породице које броје до 5 чланова, у другу оне које броје од 6 — 15 у трећу оне од 16 до 30 и најпосле у IV са преко 30 чланова.

Прва група броји 165. 537 породица од ових:

у варошима	41.327
у селима	124.210

Друга група (од 6 — 15 чланова) броји 175.291 породицу, од ових:

у варошима	18 446
у селима	156 845

Трећа група (16 — 30) броји 175 породица; од ових:

у варошима	295
у селима	6959

Четврта група (преко 30) броји 175 породица; од ових

у варошима	—
у селима	175

Као што се одмах види највећи број породица, скоро 50% броји највише 5 чланова. Породица од преко 30 чланова, које су пре половине овога века биле тако честе у Србији, данас у варошима нема а у селима у целој земљи тек 175. Великих задруга наших више нема.

Сразмерно највећи је број породица *по варошима* са 2 до 3 члана. (17 995) а најмањи са 20 до 30 чланова (8 породица у целој Србији)

По селима највећи је број породица са преко 6 чланова — од 6 до 10 — Таквих породица има 132 880, а за тим породица са 4 до 5 чланова (78 926)

Ако породице поделимо само у две групе: оне које броје до 6 чланова ставимо у једну, а оне са више од 6 чланова у другу групу, онда добијамо, да је породица:

прве групе (од 1 до 6 чланова) било

у варошима	41.327
у селима	124.210
Свега	165.537

друге групе (од 6 па на више чланова)

у варошима	18 741
у селима	163.979
Свега	182.720.

Или у процентима

Од прве групе

у варошима	68,80
у селима	43,10
просечно	47,53

Од друге групе

у варошима	31,20
у селима	56 90
просечно	52.47

У варошима је просечно више породица прве но друге групе, у селима однос је обрнут

Интересно је још видети како су породице према броју својих чланова распоређене по окрузима.

Варошке породице најслабије су у Подрињу; ту оне просечно имају 4, 55 чланова, а најјаче у црноречком округу — ту броје просечно 5, 18 чланова

Сеоске породице најслабије су у црноречком округу; просечни број чланова породичних ту је 5,30 а најјаче у ваљевском, где је број чланова просечно 7,65.

У варошким породицама на 2,68 мушка члана долазило је 2,09 женских или на сто мушких само 78 женских.

По селима просечно на једну породицу долази 3 29 мушка члана а 3·22 женска, или на сто мушких 98 женски — сразмера врло повољна.

Самаца (самица) има у целој Србији 11,236 од ових по варошима 5.548 а по селима 5688.

Средњи проценат самаца по варошима је 9,23, по селима 1.97. Највише самаца варошких сразмерно има у рудничком округу, где је њихов проценат 15,62 а најмање у врањском где је проценат 3,55. Највише сеоских самаца има сразмерно у Крајини, где је проценат према породицама 3,12 а најмање у тимочком где је проценат 1,30.

Статистика нам не даје на жалост никаквих дата по којима би смо могли да судимо зашто су у црноречком округу задруге тако слабе, а зашто су се оне у ваљевском онако спажне одржале. Требало је обратити пажњу, коме крају — брдском или равном — припадају најјаче задруге, где су се оне понајбоље очувале, у каквом односу стоји њихова бројна снага према занимању становништва – али задовољимо се и овим; до сада нисмо ни оволико знали о нашим задругама.

Задруге нам пропадају и оне остављају знатне празнине у нашем економском животу. На место ових патријархалних јединица привредних не долази никаква модернија установа да их замени — сељак, инокосник остаје сам са својом примитивном алатљиком да се одупре конкуренцији рационалне привреде западне. Дажбине државне увећане, популација се умножила, а привреда се ни за корак није унапредила и још нам задруга пропала. То је узрок свију наших недаћа, поклонимо му озбиљну пажњу.

Земљорадничка удружења у Аустрији

10-ог Октобра ове године поднела је аустриска влада два законска предлога рајхсрату о земљорадничким удружењима. Подносећи их, она изриком вели, да се повинује општој тежњи у свима цивилизаваним земљама да се помогне земљорадничком сталежу, који чини основу свеколиког народног живота. „Здрав земљораднички сталеж основа је здравом животу народном.“

По овим предлозима у сваком срезу ствара се среско земљорадничко удружење; према потреби ових удружења у срезу може бити и више а могу тако исто два и више срезова да чине једно удружење. Чланови ових су *сопственици* земаља у томе срезу. У свакоме селу биће по један повереник који ће се старати да за удружење задобије што више чланова. Свако среско удружење има свој одбор, који се стара о свима пословима удружења.

Сва среска удружења у једној провинцији чине један савез, велико провинцијално удружење земљорадничко. Чланови, дакле, провинцијалног удружења нису појединн земљорадници већ сама среска удружења.

Циљ је ових удружења поправка моралног и материјалног стања земљорадника. То ће се постићи узајмним обавештавањем, подизањем општег *сталешког духа*, развићем љубави ка послу: за тим узајмним подржавањем у материјалним незгодама, заједничким заступањем свеколиких земљорадничких интереса.

Што се тиче економског рада у корист земљорадничког сталежа, ту на првом месту долази заједничка набавка свеколиких предмета за обраду земље; куповина бољих врста стоке и усева. За овим заједнички извоз произведених земљорадничких предмета и отварање оптинских или срескнх кошева за сместиште хране, обора за стоку и подрума за вино. Тако исто, радиће се на поправци положаја земљорадничког, отварањем личног кредита за све чланове удружења.

Овим удружењима иде се поглавито на отклањање једне јаке незгоде, од које пате земљорадници. Многи крајеви одвојени су са свим од трговачког саобраћаја и извози предмета земљорадничких изложени су многим случајностима а највише поплави посредника и зеленаша паланачких.

Овим удружењима, који чине читаву мрежу, моћиће се производити из ових крајева редовно преносити у централно стовариште среско или провинцијално; одовуд ће се они носити — све посредством самог удружења — на велике тргове или ће удружења преко свог одбора улазити у везу са појединим већим трговачким кућама за све производе, које има у својим стовариштима и на велико их продаје. Тим начином само и најнезнатнији земљорадник биће за продају својих производа у истим оним условима, у којима и велики произвођач, неће бити изложен много неповољнијим конјектурама пијачним као увек до сад.

Удружења земљорадничка биће посредник за кредит појединих чланова; *оно* ће бити стална гарантија за све учињене позајмице; *оно* ће улазити у везу са појединим већим новчаним заводима и удесити позајмицу и отплату како је најзгодније за земљораднике. Земљорадници ће овим удружењима добијати кредит на своје производе, и неће бити приморавани као до сада да у оскудици новаца продају их онда, кад су им цене најниже, одмах по жетви.

Помоћу ових разгранатих удружења моћи ће се организовати доцније и правилан земљораднички кредит, и заводи за осигуравање у болести; заводиће се болнице, и створити пензије инвалидима — земљорадницима.

Да поступно дођу до свега овога, удружења треба да имају материјалних средстава на расположењу а та ће добити нарочитим улозима. Уз порез и исто онако строго наплаћиваће се од сваког члана сталан прирез за удружење: тај прирез не сме бити већи од 1°|₀ од наплаћеног пореза на непокретност.

То су у главноме одредбе овог законског предлога које доносимо по Handels Museume-у.

* * *

ПРЕГЛЕД КЊИГА И ЛИСТОВА

GLASNIK HRVATSKOGA NARAVOSLOVNOGA DRUSTVA. Uredjuje S. Brusina. Godina VII. Broj 1—6. Sa 6 litografskih tablica. Zagreb 1892

После дуге паузе изашао је најзад из штампе и *Гласник* за 1892. год. Удешено је да књига за 1891. год. у којој ће бити опис ботаничког врта у Загребу — изађе нешто доцније, а у будуће *Гласник* ће се публиковати годишње у једној или две књиге, а не као до сад у двомесечним роковима.

Вредни уредник постарао се, да се одужи за дуго чекање, те нам је пружио књигу обилну и у разноврсности и по садржају.

На првом месту находи се чланак д-ра *Л. Цара: Главни типови морских животиња.* Радећи овај предмет, писац је извесно имао на уму другу тачку друштвене сврхе: „ширење и популаризовање наравословних знаности“, и у том погледу, колико се нама чини, потпуно је успео. Лепим језиком и особито лаким стилом, износио је он главније представнике маринских животиња, вешто уплићући у описивање и анатомско-физиолошке карактере њихове. Опис ракова тако је мајсторски изведен, да смо га у сласт прочитали, а и за остала животињска стабла не могу се велике земерке чинити. Читаоца овај чланак занима још и тиме, што се у њему находи мноштво лепих, народних назива за поједине животињске облике, а њих је, како писац вели, покупио проф. Брусина. Наша народна, зоолошка номенклатура, као што је познато, у свима колима сувоземних животиња и којекако стоји, али је најгори случај са маринским типовима. За називе у том погледу најмеродавнији су, свакако, наши приморски крајеви, јер, нема спора, да тамо екзистују чисто народна имена, бар за важније представнике, само би их ваљало пажљиво сабирати и бележити, пазећи при том — ради што веће критичности и доцнијег избора — на тачно означење краја одакле су и од каквих су људи чувена. Кад би се, пре публиковања приложака за народну номенклатуру, озбиљна пажња обратила и на ону последњу погодбу, онда се за цело не би у литературу увлачили, под именом народних назива, чисти преводи са латинскога, који, свакојако, потичу од школованих људи.

У другом чланку, Osservazioni elmintologiche, описао је *М. Стошић*, проф. из Трста. 66 врста разних паразитних црви, који живе у разним животињама. Међу овима четири су нове: Distomum coronatum Stoss., нађена у црева морске рибе Zeus faber; Taenia Vallei Stoss., у цреву тице Fringna minuta; Ascaris scombrorum St. у трбушној дупљи рибе Scomber iolias и најзад Neterakis Monticelliana St., у цреву Otis tarda. Уз чланак приложене су и две таблице.

Д-ра *Горјановић-Крамбергера* расправа AIGIALOSAURUS eine neue Eidechse aus den Kreideschiefern der Jnsel Lesina etc., немачки је превод раније штампаног чланка у Раду Југославенске Академије (CIX књ.). И овде су уз опис овог новог гуштера из кретацејских, вапновитих шкриљаца острва Лушња придодати цртежи обе нове врсте: Aigilus dalmaticus и Aig. Novaki.

Проф. *Ђура Коломбатовић*, у чланку ALENNIUS ZVONIMIRI n. sp., nova vrsta babice dalmatinskoga mora, описао је нову специју рибе Blennius-a из јадранског мора. Њој су блиске врсте Bl. gattorugine Will. и Bl. tentacularis Brünk. Од истих се разликује порастом, кројем главе, бројем коштаних жица у леђном перају и добро развијеним зубима у обема вилицама. Чланак је у исто време печатан и талијанским језиком.

Најзначајнија је расправа у овом Гласнику, нема сумње, уредникова: Fauna fossile terziaria di Markuševec in Croazia. Слојеви маркушевачког песка, који припада понтиском стажу, садрже врло богату фауну. Предмет ове монографије јесу само мекушци, који се такође одликују мноштвом и интересантношћу облика. У њој је изнето до стотину форама, од којих половина пада на нове специје, а преко 20 још нису поуздано одређене. Писац је, поред детаљног описа нових форама, упоређења са сродним, пружио и мноштво примедаба, исправака и изнео богату и врло исцрпну литературу за сваку специју тако да ће сваком стручњаку, у послу ове врсте, рад г. Брусинин бити од неоцењене користи. Остављајући за друге прилике разговор о маркушевачким облицима, задржаћемо се само на крајњем резултату, који је аутор извео, на основу упоређења своје фауне са рецентном. Од рецентних фауна маркушевачка се највећма приближава фауни Бајкалског Језера, а има веза и са касписком. Неки родови (Zagrabica, Micromelania, Caspia и Limnocardium) који се находе фосилни у конгериским слојевима у Аустрији, Мађарској, Хрватској, Србији и др. балканским земљама, још данас живе у Касписком Мору. Жива фауна Касписког Мора само је остатак врло богате фауне понтиских слојева поменутих земаља. По хипотези *Хумболта, Пешела* и др. аутора, порекло касписке фауне треба тражити у Црном и Поларном Мору. Аутор пак мисли, према својим детаљним и дугогодишњим студијама, да порекло у првом реду треба тражити у терцијерним теренима Хрватске, Славоније Аустро-Угарске, Србије и т. д То своје мишљење јасно је прецизирао и на међународном зоолошко-антрополошком конгресу у Москви 1892. године.

Неколико занимљивих биолошких података находимо у чланку Iz života pauka Argiope Bruennichi Scop. од проф. *Н. Дамина* из Бакра. Они се поглавито тичу живота овог паука за време копулације и развића нових индивидуа. На основу врло брижљивог проматрања у својој околини, писац констатује: да за време заплођења суделују више мужјака код Argiope, да женка не поступа увек рђаво са мужјацима, већ их често и мами, а после копулације не убија и да никад не плете мрежу вертикално, већ косо за неких 30°. Ово чини због крупног лова који хвата и, поглавито, ради лакше копулације. Интересантна су и проматрања о грађењу пређе у којој Argiope чува јаја. За њихово развиће потребно је хране и топлоте. Кокон гради у склонитом месту најобичније у зору између 4 и 6 сати. Посматрач је изгубио доста времена — долазећи кад раније кад доцније — док је сазнао право време кад Argiope врши тај мучни посао. Да би опис овог процеса био што јаснији и потпунији, он је приложио и једну таблицу слика, које нам представљају неколико стадијума те грађевине.

Други уредников рад јесу: Pabirzi za hrvatsku ihtiologiu i za ribarstvo, у коме се находи пуно лепе грађе за ихтиологију Хрватске и Славоније. Постао је на тај начин, што је хрватска влада 1883 год. доставила директору народ. зоолошког музеја наредбе о уређењу риболова, с тим да он о њему поднесе стручно мишљење. У исто време позиви су разаслани и свима областима, које су дужне биле, после извесног рока, да поднесу своја извешћа. Сва та извешћа уступљена су г. Брусини, и он је из њих повадио, преписао а сада и објавио све оно што му се чини да може послужити као грађа за ихтиологију и рибарство у опште. Ту има мноштво народних назива риба из разних крајева, а сем тога, отуда се види какве рибе живе у ком крају, кад се мресте, оруђа којима се хватају и т. д. Сваком домаћем ихтиологу може послужити као врло лепа грађа за даље студије. Поред ових извадака, у „Пабирцима“ се находе нацрт наредбе о рибарству од 1883., и нова основа за закон од 1891 год,: прво извешће зоолошког музеја од 1885 и представка његова владе од 1891 год. са кесионером и упуством, шта се и како се у том погледу има мотрити и бележити.

Otis tarda L. u Dubrovačkoj okolini од *Балда Косића* орнитолошке су белешке из којих се види, како је у дубровачкој околини виђено и убијено јануара 1891 год. неколико комада дропаља, ове врло ретке тице за Далмацију. Њена су пребивалишта руске степе, угарске пустаре, Средња Азија и т. д. Не гради регуларних емиграција већ краће или дуже излете, и то због хране или услед снега и студени.

Због изванредног времена појавила се она, по мишљењу пишчеву, и у дубровачкој околини.

У чланку Njeke vijesti o sisavcima jadranskoga mora kod Dubrovnika i okolice пружио је исти писац неколико нових података и кратких бележака о тим животињама: неке су од њих само виђене а неке и ухваћене. Тако *међедица* (Monachus albiventer Bod) опажена је 1889 године три пута: много је обичнија *плискавица* (Delphinus delphis Lin.) која се особито јавља за време сардина. Друга врста делфина (Del. Tursio) много је ређа.

У другом одељку књиге, а под насловом *Различите вијести* налази се мноштво ситних, веома интересантних флористичких, фаунистичких и др. бележака и прилога за народну номенклатуру по разним гранама јестаственице.

Уредништво заслужује благодарност, што је се сетило и ожалило — у некролозима на крају књиге — два Србина, који су радили на природним наукама: *Петра Манојловића* бив. проф. которске гимназије, који је рођен у Бајицама на Цетињу и *Ђура Себишановића* бив. директора земунске реалке и дугогодишњег проф. реалке у Раковцу. Пок. Себишановић радио је веома много на домаћој фауни и флори. Мноштво његових прилога налази се растурено по разним школским извешћима, Гласнику Наравословнога Друштва и разним листовима.

С приказом Гласника ми смо готови. Да га препоручујемо није потребно. Он то сам чини својом богатом и одабраном садржином. Једино је што пожелети можемо: чешће излажење његово, а то ће зависити поглавито од тога, ако друштвени чланови буду ревносније и заузимљивије испуњавали своје обавезе и дужности према основним правилима.

П. С. Павловић.

STARINE, na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. KNJIGA XXVI. U Zagrebu 1893 knjižara jugoslavenske akademije (dioničke knjižare). Tisak dioničke tiskare. — *На 8-ни, 1 л. стр. 236 и 8 таблица. Цена 2 форинта.*

Од књига, које су прошле године изишле о трошку југословенске академије, нарочито скреће пажњу на се ова књига „Старина“ и то једним радом, који заузима добру половину саме књиге, а о ком хоћемо нарочито овде да говоримо. Ну пре свега о другим прилозима у овој књизи. На првом месту, стр. 1—19, саопштава проф. Јулије Јанковић ,dva cjenika za trg slobod. i kralj. grada Varaždina 1658—1749;“ они су из год 1658 и 1749. К овим ценовницима додао је Јанковић и тумач неких речи, од којих неке нису ушле ни у акад. речник. Интересно је, да нам приказивач реч фисCедерски (resp. фикследерски) тумачи речју шагренски (или шагрински), док у тим кожама име разлике.

Од стр. 20—26. др. Иван Црнчић саопштава талијанску «*Паопоруку Ивана Лучића, трогиранина, нашега повјестника, од 1679, године.*“ Она је леп прилог бољем познавању Лучића и његове родбине.

За овим, а до стр. 32., долази Решетаров прилог «Dva izvještaja o velikoj dubrovačkoj trešnji,“ оба на талијанском језику. Један је био до сада познат само у преводу, који штампа Лопашић у Старинама књ. XXV; други је стари препис од писма писана из Дубровника о том трусу год. 1667.

На стр. 162—194. јесу 26 „Priloga za poviest protestanata u Hrvatskoj“; они нам још јаче осветљују оно доба ширења протестантисма и борбу око тога, уз већ познате прилоге самога Лопашића (Starine 17 и 19. etc.), Костренчића (Beiträge zur Geschichte der prot. Südslaven) и др. Најстарији је прилог од год. 1557., а најмлађи од 1712. године.

За овим, а до краја ове књиге, јесу: «Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII“, што је само наставак из Старина XXIV. Прилоге ове прикупио је пок. Кукуљевић, те их сада предају јавности. Да ли су они по ново прегледани и упоређени, не знамо; свакако то треба учинити бар с осталим још необјављеним делом, јер Кукуљевић не беше много пажљив при преписивању старих споменика.

Остаје нам још да поменемо најзнатнији прилог у овој књизи, а то је проф. Јагића Grškovićev odlomak glagolskog apostola.“ Какав је то прилог и за што је знатан? То су само четири глаголска листа једнога потпуног апостола из краја XII или из прве половине XIII века, а таких потпуних апостола из тога времена немамо. Једино би се с овим одломком у том могао мерити руски потпуни апостол од 1220. године. Сем овога важност његова је и у том, што се одваја од свију глаголских старина месна порекла, као и од оних, који се налазе по хрватском приморју и северној Далмацији. У облицима виде се неколико народних особина, међу које спада и мешање ѣ са *е* и обрнуто, што само показује, да није писан међу икавцима. Зна се, да је ортографија хрватских глаголских споменика у том времену потпуно била изведена, а у српској црквеној књижевности то не опажамо, па ни на овом одломку, у ком ћемо наћи и на назале. Даље и писање ы поред *и* чини, да овај споменик треба одвојити од хрватске породице глаголских старина (као и обличјем слова̂) и примаћи ближе маћедонској храни текстова, то ће рећи „негдје у јужну Босну или у стари Хум, Зету и Дукљу.“ Дакле и тамо је владала глаголица, о чем се до сада само више мање нагађало; шта више овај нас споменик утврђује у мишљењу, да је она, и крај ћирилице била још у употреби: то нам потврђују они домеци ћирилски са стране. Сем тога овај глаголски апостол чинио је службу у некој православној српској цркви. Текст овог апостола слаже се с најстаријим текстовима апостола̂, а не показује ни најмање зависности од латинскога текста — И правопис и граматика показују старину и грчки извор; по што шта је и народним утицајем продрло, као: *п* место *ф* у речима као Пилипъ, Стѣфанъ и т. д. акусатив множине на *е* место на ы: вь стьгиы, датив господоу (место господеви) и т. д.

— По палеографијским особинама је једини до сада остали сведок једнога ранијега слоја наше старе књижевности, којему већ се мислило, да нема трага. Шта више палеографијске особине овог одломка нагињу нешто јаче глаголским рукописима маћедонским него ли хрватској глаголици приморја и отока јадранскога мора, и ако има нешто у њима што подсећа на хрватску углату глаголицу Јагић га с тога меће на средину између те две глаголице, и назива таку глаголицу (као што је ова овог одломка) „босанском или јоште шире управо глаголицом српском.“ (стр. 110).

Ово су у главном мисли, које је проф. Јагић изнео саопштавајући овај прилог. Те своје мисли оснажио је разним примерима, а извео их је из марљива проучавања овога споменика и са стране језика и правописа и палеографије. Текст ј овог одломка поредио с неколико најстаријих апостола, а у додатку додао је неколико исписа, што одговара овом одломку, из неколико апостола. Ту су исписи и из рукописа наше народне библиотеке бр 291. и бр. 5. (са варијантима из рукописа 211. и 427.). Исписе је учинио проф. Љуба Стојановић. — Одломак овог апостола саопштио је Јагић ћирилицом, али је уз то додао и фототипске снимке сва четири листа. — Рад овај и посебно је оштампан с натписом Glagolitica II. Grškovićev odlomak glagolskog apostola. —

О овој књизи Старина изишао је и приказ у 45. броју „Вијенца“, али се зачудисмо, када прочитасмо оно, што се прича о Јагићеву прилогу. Ту вам је набацано неколико реченица из саме Јагићеве радње, изостављајући оно што њиховим шовинистичким назорима не годи, трудећи се да представе и овај одломак хрватским производом. Тешко књижевним листовима, када и њих стане шовинизам да заслепљује!

dr.

Последњи дани јаничара историски роман Мавра Јокаја, превео Душан Клајић. Издање Ђоке Анастасијевића. Цена 2 дин. или 1 фор. стр. 260.

Погрешно се мисли, да живот загушује људе својом истинитошћу. Никад неће бити сувише истине. Могло би човечанство сваког века имати по једног спаситеља, једног божјег сина, па ипак нећете из њега лаж ишчупати. Она се развила у друштвеном организму; пустила своје витке, еластичне жилице; стегла свакога човека; упила му се у месо, крв, нерве; настанила му се и на срцу и на језику и триумфује над њим Шта је једна мала, незнатна четица мудраца, која се упиње да поврати моћ истине? Јер док јој служе духом својим, они је гоне свакодневним поступцима, покоравају се конвенционалној лажи, чине с њом компромисе, или је ласкаво предусрећу, кад им је други понуди. Станите испод амвона, кад са њега теку речи из првосвештеничких уста. Реците по души, да ли вам каткад не удари румен у лице, кад чујете слабо прикривен славопој лажи? Обазрите се на престоле.... и са њих не слеће свагда истинита реч Из средње масе бије лаж као топла пара из махине, или као јара са усијаног стења.

Завирите у историју! Не хвата ли она за уши и по неког бедника, да га пребаци међ велике духове? А зар факта не лажу? Гледате око себе ствари, па не видите оно, што научниково око мимогредно опази. Заклели би се својим очима... али оне често варају. Небо се осмехива ведрином а лаковерник скида капу. За часак па се јави олуја — небо је преварило. Кличе се слободи баш кад ње нестаје — она умире а вама се чини, да се тек рађа. Пред опасне политичке буре владаоци се веселе лепој тишини и сањају најслађу будућност. Огромна маса човечанства не види праву истину и лута по шимерама, батрга, поклецује, пада у занос. Траже се мисаони људи, да јој осветле стазе животне. Без њих и најпростије ствари задобијају мађичку моћ. Гомила се плаши незнатних ствари а к правим опасностима иде с осмехом радовања. Осетљива срца проклињу живот онда, кад је он најбољи, док се други њим одушевљавају и тада, кад би свилен гајтан био истинска срећа за сваког. Нису све очи подједнако моћне, да из грубих утисака, што их живот нерегуларно даје, изведу бар приближно сазнање о истини његовој. За то им треба руковођа, који ће им и руку водити и чула наоружати и свест спремити за утиске.

У најживљим тражењима истине, кад човечанство грца дишући ваздух, у коме је она тако ретка, Мавро Јокај — и на жалост не сам он — налази, да је мало лажи у животу, већ да је она неопходна и у уметности.

*

Читајте Виктора Хига. Има чудоватости у њега, које ће вас немило дирнути. Прођите поред тога и хватајте се његових мисли, смелих, дубоких, често ђенијалних. Поклоните се тим продуктима моћног духа; поучите се великим истинама, које су расејане између громадних фантастичних слика. Напојте се на томе врелу, из кога истичу симпатије за човечанство и вера у његов спас. А кад се удаљите отуд, поћи ћете даље пуни узвишености, као да сте грех свој искупили.

Је ли вас пут нанео на Бернардена Сент Пијера, то сте цео организам претворили у срце. Осећаји су вам потисли мисао; скептично уверење је малаксало; злобан осмех замрзао се на уснама; шумна врева и урнебес раскалашности скамењени су у вама. Остало је топло осећање идиле; руке се шире да загрле човечанство; добра човечанска стала напред а зла се скрила у позадину, па се једва назиру. И кад се уклоните испред тих силних утисака, не може вам се на ино, те да не признате, да су вас бар лепо обманули.

А шта налазите у овом роману Јокајевом? Ништа! У Золтан Карпатији као у болесној шкољки налази се по мало бисера. У овом роману има само празних речи, вулгарних а неистинитих слика, чаршиских спрдњи, детињских празноверица. Фантасија Јокајева јако болује од разузданости и простаклука. Он се повукао у Турску, да боље лаже, као што би Зола казао. По њему као да Турци немају срце с две коморе и две преткоморе, тело с нервима и органима. Он лије крв људску, као да је то вода; ствара разна збитија; прави од људи моралне наказе а од догађаја пошалице и гатке. То је рад без плана и системе. Он пише, што му на ум падне; не женира се ни од чега; фалсификује историју, вређа психологију, греши се о етику а немилосрдно мрцвари естетичке принципе. И кад човек прочита његове маштаније, мора се ухватити за главу, да види је ли му остала читава савлађујући низове празних реченица.

Ко не жали време, може прочитати Јокајев роман.

Ј. Прод.

Слободно зидарство, његов циљ и принципи. Његова садашњост и прошлост. Писма брата Ср. једном непосвећеном пријатељу. Издање ложе „Побратим“. Штампарија Краљевине Србије. Београд 1893. Стр. 110. Цена 1 динар.

Слободни зидари нису штедљиви у обећању. Они нуде *школу за неговање врлина и стварање карактера* (стр. 5); оће *да свако у потпуном смислу речи буде оно за шта је створен, да буде — човек* (стр 11) раде *у циљу напретка на путу културном и научном. на путу моралности, другжељубља и човекољубља* (стр. 12) *Оно се бори против непријатеља човечанства* (стр 12) *Њихов правац, који руководи поједину браћу и ложе јесте: прави човечански закон моралности* (стр. 13). Њихов је циљ: *да путем и духом хуманизма, као и на основи човечних принципа у љубави према ближњем, по могућности унапређују срећу породице, отаџбине и целокупног рода људског* (стр 15).

Одмах ћете познати старе, вечите тежње људске, пренашане из века у век, неодмерене и бескрајне. Оставите многе философске школе, које изобиљно нуде моралне прецепте; велике мислиоце, који стварају планове за срећу човечанства; хуманистичке дружине са њиховим мирним моралом; революционарне заједнице, жељне да потресима препороде свет. На страну све то. Пружите руку кроз људе и мимогредно ухватите ма кога. Сведите му питање морала на прост језик, и нећете наћи ни једнога, који не би желео срећу и себи и отаџбини и целом роду људском.

Али та жеља неће му сметати, да се загњури у живот, размахујући рукама и десно и лево; да испада сваки час из моралних обавеза; да повреди гомилу туђих права и интереса.

Саберите хиљаду узвишених моралних теорија — збир неће бити практичан морал. Није корисно тражити да људи аванзују за богове, ако се не може наћи стање, које им измирује интересе.

Није питање: хоће ли се срећа, братска љубав, једнакост, слобода, човечност? Јер ко нам то уздарује, право је да га запитамо: какве је врсте та срећа, што нам се нуди? Докле се шири једнакост, о којој нам се тако ласкаво прича? На шта личи слобода, коју треба да добијемо?

Јер, завирите у историју људске мисли. Ту је читава поворка моралних теорија, све лепша од лепше. Философија као да отвара безистан за продају среће. Да набројимо мало: ето будизма, епикурејства, стојицизма, цинизма, хришћанског морала, утилитарног, еволуционистичког . . . и има још много.

Слободни зидари не показују своју робу. А ко зна, какву су они заблуду ухватили, да је протуре под *прави човечански закон моралности*. Јер ко тако смело објављује, да су *закони моралности врло добро познати* — и то баш онда, кад етика непрекидно побацује свој пород — мучно да није пригрлио моралне омашке.

Узмите, да је срећа нађена и створен морал изврсног квалитета. Сад је незгода, како да се човечанство обдари тим?

Бацајте шакама такав морал у овај профани живот и он ће се топити, као прве снежне пауљице кад на земљу падну. А и што остане од њега људи ће изгужвати и упрљати служећи се њиме у својим пословима. И кад год дође у питање њихов опстанак, они ће дар на страну а корист преда се.

Идеали прогреса за цело су врло лепи. Ко срећу не би хтео, ако се само човек зове?

Али на језик слеће питање: Којим путем да дођемо до благостања?

То везује руке разним реформатима и дели их у разнолике групе. Јер, док се само вапије за срећом, језик је исти, али кад се пође к њеном стварању — обнавља се легенда о вавилонској кули.

И стотинама руку диже се у вис и различни гласови довикују: овамо к нама, овде је прави пут к срећи.

Па ипак и народи и појединци непрекидно крцкају коске једни другима и пишу морал пушчаним танетом.

*

Слободни зидари називају овај живот профаним. Али ја не видех, да се они одричу друштвених положаја у тој профаности, да неће да теку профане паре, да не воле профану књижевну славу и да бегају од високих моћи, које баш та профаност даје. У вече, пред прагом своје ложе, они се чисте од прашине овог живота. Али са осмехом на уснама они се сутра дан опет враћају к њему и не одбацују његове благодети.

А најпосле, ко зна да ли су сви тамо отресли земаљске грехе и очистили своју душу. Јер у поворци имена нанизаних у овој књизи има их свакојаких. А чудно је, кад се тамо нађе Наполеон III заједно са Виктором Игом. Овога ја мичем на душу — али у морал Наполеона III никако не верујем.

Па онда оће ли Гази Осман понети у савез и своју свирепост, Бајрон свој харем, Мирабо подмитљивост, Гете своју приврженост тиранији, Флоке свој део панамина?

А колико ли их у слоб. зидарству има бродоломника политичких, који би да се реваншира ју у заклону хуманистичког друштва. А после на поклон ти та *једнакост и братство*, које ће доћи од разних принчева и кнежева. Они могу бити красни људи, али сумњам, да су им једнакост и слобода прирасли за срце.

*

Слободно је зидарство утопија. Његовим заступницима — ја говорим о поштеним слободним зидарима — срце иде пред разумом. За тим место хладног расуђивања долази машта и сањање. Идеје, које они заступају, никад се не приводе у живот, а њихове системе и поничу и умиру на хартији.

Први је знак за то њихова самоувереност. Они веле, да је *прави пут к срећи погодило* једино *слободно зидарство.* У хиљади таких тврђења 999 увек су самообмана. Јер, што год је неко мишљење погрешније, то се с већим ентузијазмом брани.

За тим, слоб. зидари примају у свој круг само *поштене* људе, а пред осталима затварају се врата. То је прва школа, у коју се примају само изучени. То значи, да живот — и то овај профани — треба да донесе готов материјал, кога ће слоб зидари само углачати, префинити и докресати.

Христос је облагорођавао измет друштвени. А добити карактерне људе и увести их у друштво покривено тајностима, то је врло проста мајсторија. Од ње неће нико имати вајде, па ни они, који је изводе ни они на којима се изводи.

То је други знак утопије.

Камен темељац слоб. зидарима јесте идеја *слободе, једнакости* и *братства.* Да њу остваре, примају у своје коло људе без разлике вере, језика и *политичких* убеђења. Радо бих знао, каква је та слобода и једнакост, што ће задовољити у исто доба и конзерватовце и прогресисте и либерале и демократе и — анархисте.

Не личи ли ово на познати раднички квинтет из Криловљеве басне. Тамо је рак вукао натраг, орао у облаке, риба у воду, кртица у земљу а јелен напред. Ама терет се није ни помакао.

То би био трећи знак утопије.

Овај је живот профан. Слоб. зидари оће да га замене новим, чистим и узвишеним животом. Па ипак они примају ово данашње уређење, овај облик владавине ову веру. А гоне морал, који је с њима чврсто скопчан. Може ли то бити? Свако друштвено стање има своју меру, којом одмерава ступње доброте. Може ли се препородити свет у овим тесним, уским границама, у којима су људи упућени да један другог батинају, ломе, гоне и нападају. Јер много зла потиче од системе Остане ли она — заман је ширити морал, јер ће га свагда претрпати животна борба, надражена социјалним поретком

Отуд долази, да морал слоб. зидара постаје ситан, улички Он не узвишава човека над себичним тежњама, нити му развија социјалне инстинкте. Он га филистарски поучава да не краде, да не пожели туђу жену, да не говори богохулне речи. И још нешто. Да се покорава законима земаљским.

Па и онима, који су рђави, и такима, који крче пута разврату и оним, који као да нуде на зло. Таког морала сити смо и сувише, јер нам га и силом намећу. Али он никад није ни препородио свет, нити га к срећи довео. Тај полициски морал добар је само за угњетаче, а угњетени би желели мало ширу јаку и више гаранције.

То је четврти знак утопије.

Али најбољи доказ лежи у тајнама слоб. зидарства. Оне су некад биле мало и потребне а мало их је прихватила природа људска, увек склона формалитетима. Прошло је много времена а људи се отресају тајни као нечега смешног и излишног. Практични неуспеси слоб. зидарства нагнали су га, да се јаче приљуби својим мистичким обредима. То, што је некад било споредно средство, постало је сад циљ. Одбачени од живота; без утицаја на ток његов; без моћи да своје снове реалишу — слоб. зидари држе се својих тајни, јер им је то једино, што им је из прошлости заостало.

Да, једино. Иначе друштву за цело треба реформатора. Али то неће бити ни фантастичне душе са њиховим наивним погледима на друштвено уређење, са платонском љубављу к моралном преображају, са јадиковањем над профаношћу животном и простим жељама, да свет учине срећним. То неће бити ни сва хетерогена група, састављена из најшаренијих елемената друштвених, са својим буржоазним тенденцијама, својим неостварљивим мирољубљем и неодређеним симпатијама. Људи, којима је одређено да мењају друштвено уређење неће подизати док не поруше, нити ће лиги морал у сред разбукталих страсти.

Њих друштво чека и они ће се показати.

*

Књига брата Ср. написана је лепим стилом и јасним излагањем. До ње није никакве кривице, што прастари обреди и загонетне тајне не могу препородити свет.

Ј. Прод.

Agrarwesen und Agrarpotitik von Adolf Buchenberger I и II Band. Leipzig 1892.

„Под аграрном политиком разуме се збир свију оних начела, којима се држава руководи при своме старању о пољској привреди.“ За утврђењем ових начела потребно је на првом месту знати све оне услове од којих зависи ступањ културе привредне у тренутку, кад држава буде доносила или укидала какав закон. Без тачног, потпуног познавања тих многобројних услова, старање о привреди не само што не доноси никакве користи, већ и знатно уназађује, ремети онај спонтани развитак, који јој је својствен.

Познавање данашњег привредног стања једне земље тражи, да се испита на првом месту технички склоп пољске привреде, ступањ савршенства свију оних елемената, који улазе у обраду земље; да се покажу све оне многобројне справе којима се земљорадник служи; да се изнесе шта употребљује да интензивише, како свој рад тако и плодност другог чиниоца — земље и стоке. Треба показати у ком односу стоји ступањ техничке културе у томе тренутку према ступњу техничке културе у најразвијенијој земљи привредној; па онда у ком односу стоји данашњи ступањ према оном пре 50 или 100 година; отуд извести брзину усавршавања привредног и потражити узроке застоју или напретку. Тако се са техничке културе прелази на културу друштвену у опште, јер у овој леже услови привредног развитка. Друштвени услови за напредак привредни двојаки су: једни више психички, други више материјални. Треба испитати у колико психичка атмосфера тога друштва утиче на напредак или назадак привредне културе, и колики је у томе утицај школе и цркве, два важна данашња чиниоца — а колики би он према општем културном развићу могао и требао да буде. Одовуд се прелази на онај више материјални део друштвени културе и његов утицај на привреду. Испитује се органски склоп друштвени, број и распоред класа у њему; утицај економски и политички једне класе на другу па и на цео привредни живот; у колико је тај распоред — бројни и просторни — у стању да ојача или ослаби привредну интензивност. Показује се у колико тај данашњи распоред класа, зависи од опште историјског развића, а у колико се опет на њега може утицати путем закона и произвољних друштвених установа. Овде спада, да се испита, у колико тај унутрашњи економски склоп зависи од спољашњих сила, од близине или удаљености какве туђе економске јединице — државе и у колико се утицај њен може неутралисати паметним пограничним мерама

Све је то теориски део аграрне политике Ту долази још да се опишу и изнесу у узрочној друштвеној вези према тадањој култури, каквих има привредних установа, које раде на унапређењу, развићу привредне интензивности; у колико те установе, са развићем културе имају услова за опстанак, а у колико се оне тек силом одржавају. Овде разумемо дакле разне облике кредита, задруге, установе за ширење пољопривредног знања. Оне се проучавају како у свом историском развићу, тако, и у њиховој данашњој вези. И једном и другом треба обратити нарочиту пажњу. — Када су се те установе довољно органски испитале, показује се колико оне одговарају сувременом друштвеном развићу, у колико су у стању да се још трансформишу или у колико им је нова друштвена средина неповољна.

То је у кратко материјал од кога ће државник да подиже ону зграду што се зове аграрна политика, и сав тај материјал обухватио је опширно Бухенбергер у првој и једном делу друге своје књиге. Пошто је прибрао и средио свеколику грађу о данашњем ступњу културе и о ступњима, који су му претходили, он формулише неколико најопштијих начела за аграрну политику, најопштијих, јер сва начела зависе од средине у којима ће да се примењују, а ове су потпуно различне. Он износи општа начела хипотекарног и личног кредита, показује, који је облик где повољнији, говори о зеленаштву и узроцима његовим као и о начину којим би се он сузбијао, излаже облике личног и имаовног осигурања сељаковог — нарочито је интересан део о осигурању стоке и усева; пребраја све оно што треба имати на уму при овом осигуравању; најпосле говори детаљно о свима облицима кооперација и о начину да се оне на селу учврсте.

Све је ово повезато, све то чини један велики органски склоп, о свему томе не можемо ни приближно да говоримо у оваквој једној белешци. Ми изнесмо само одељке овог великог дела, узајамност њихову, а на само дело упућујемо све оне, који се интересују о овој важној грани државне науке.

LEON ROUSSET, La question des nationalités dans la peninsule des Balkans.

У јулској свесци „Nouvelles géographiques“ за год. 1892. написао је Leon Rousset чланак, у коме расправља, на основу својих личних проматрања, једно питање од великог интереса за нас Србе. Питање то, чије решење не може се сагледати ни у далекој будућности, — народносно питање на Балканском полуострову, било је предмет о коме су многи писали и решавали га на свој начин, према својим личним симпатијама, с погледом на интересе свога народа, а често с погледом и на своје личне интересе. Питање је, нема сумње, од велике важности и за нас Србе, становнике Балканског полуострва; оно је питање наше будућности, од чијег правилног решења зависи многи важни интерес наш од чијег решења, на послетку, зависи опстанак наш. Само то довољно би било да сврати пажњу на овај чланак Rousset-а, те да га бар у најкраћим потезима саопштимо нашим читаоцима. Ово чинимо тим пре, што је писац озбиљан познавалац предмета о коме пише, и што објективност његовог писања стоји ван питања. И ако можда по неки његови закључци не би могли да издрже критике, ипак му се не може пребацити непознавање предмета и субјективност.

* * *

По мишљењу писца индивидуализирање народа на балканском полуострву почиње у првој половини овога века. До тога доба сви су они сматрани за Грке, а за Бугаре и Србе само они, који су становали између Дунава и Балкана (Буг) и у Шумадији, долини Мораве и Тимока (Срб). Узроке томе он налази у јединству вере и црквеном поглаварству, умешност, активности и интелегенцији Грка што је све учинило те грчки језик постаје званичан језик за Хришћане у европској Турској. Појавом Србије као независне државе слаби та хегемонија; Хришћани у Турској обрћу своје погледе, пуне наде, на њу, али слаба и немоћна, она не може да учини ништа што би ту надмоћност појачало. Српска влада не чини ништа да оснажи и појача те наде. Међу тим на позорници се јављају Бугари, задобијају кнежевину, а доцније проширују своју територију присвајањем Румелије. На место Срба ступају Бугари, који, вештији од Срба подижу школе, задобијају егзархат, чиме се Маћедонци ослобођавају од патријархата.

Међутим ниједан народ не напушта своје аспирације. Бугари хоће Велику Бугарску, Срби Вел. Србију а Грци Вел Грчку. Изложивши њихове границе писац вели, да се из тога види, какав би ужасан метеж и неред настао, кад би сваки од њих приступио остварењу својих тежња.

Говорећи о народима који живе на бал. полуострву он налази да осим чисто српских и бугарских крајева има и других Словена, само им је број тешко одредити, јер званична турска статистика не одваја Словене од других народности но их дели на Хришћане и Мусломане За Маћедонију поуздано се може тврдити само то, да је ту мешавина популација, али је сигурно да има пола милијуна Словена.

Прелазећи на питање, колико би који од ових народа имао основа да са етнографског гледишта полаже право на ове покрајине у европској Турској, он налази да Бугари, покоривши Словене, који су живели између Балкана и Дунава, претворише се због своје малобројности у Словене, оставивши им само своје име „Бугари“. Бугари не могоше модификовати етнографски или морални карактер ових Словена. С тога Словени на југу Балканског Полуострва имају право на сопствену аутономију. У самом типу Бугарина и Румелијота има велике разлике.

Док је први тром, груб, неповерљив, други је окретан радљив отворен.

Што се Срба тиче они би могли тврдити да су Маћедонци Срби само онда, када би, осим онога, што су им Маћедонци једнаки по крви и пореклу, били са њима у политичкој унији.

Грци би пак били чудновати са својим захтевима, јер би били незахвални, кад би оне Словене које су позвали у помоћ назвали Грцима.

Према свему овоме, писац изводи закључак, да *народи балканског полуострва, док се не докаже противно, не престављају никакво етнографско јединство.*

Даље Срби и Бугари позивају се на заједницу у језику и песмама са Маћедонцима. Писац налази да су Срби и Бугари гране једнога истога стабла народносног, те су по томе и обележја филолошка и литерарна иста, те је и природна сличност и у дијалектима (а језик је словенски) и у песмама велика.

Rousset се даље пита: да ли топографија балканског полуострва утиче на склоп једног великог политичког јединства.

Ланац Балкана са јужним планинама Србије дели Балканско полуострво на два дела: северни и јужни. Северни је самом природом окренут централној Европи — северу; а јужни из истог узрока југу. Према овој природној диспозицији и све тежње и интереси економски иду тим истим тоном. Сам је јужни део подељен природом на два дела: Тракију и Маћедонију Тракија је упућена Маричином долином ка мору до луке Дедеагача, а Маћедонија Вардаром на Солун. Тракија је гвозденим путем упућена и Цариграду, а Маћедонија двема гвозденим путовима отворена Србији и Старој Србији, те тиме и Европи. Има још један, али неприроднији пут, који спаја централну Европу са јужним делом: долином Нишаве ка Софији и Цариграду. У Нишу се сусрећу други и трећи пут, а у Скопљу први и други. Ниш и Скопље су врло важне тачке економске, али не морају и политички то бити. За Београд би се могло рећи да је једина важна тачка на целом полуострву, која би могли бити заједнички економни центар. Али би он опет у политичком погледу био искључен. Софија би то још мање могла бити. Грчка је пак својим планинама одвојена од Маћедоније, и не треба јој више од садашње територије.

Према свему овоме писац долази до закључка: *да балканском полуострву недостаје и природно и етнографско и економно јединство; интереси свију покрајина разилазе се Вел. Бугарска Вел. Србија, Вел. Грчка, то су илузије, које немају никакве озбиљне реалности.*

Утврдивши ово, писац вели, да кад би Турци били истерани са полуострва, онда би се само на овај начин могла схватити политичка конституција Хришћана: Suise Balcanique, **конфедерација аутономних провинција, без хегемоније.**

Ово су мишљење, по писцу, истицали многи, и сви мисле да је оно једино разложно, једино сабразно конфигурацији земљишта, развићу економских интереса и истинитим традицијама расе.

Das Weib als Verbrecher und Prostituirte. Anthropologische Studien gegründet auf eine Darstellung der Biologie und Psychologie des normalen Weibes; — von Cesare Lombroso und G Ferrero; antousirte Uebersetzung von Dr. med. M. Kurella Hamburg 1894.

Пре кратког времена, под датумом од 1894 године, изашло је у немачком преводу дело, чији натпис горе исписасмо. Из овога интересантног дела, које заслужује пажњу не само криминалиста „по фаху“ но и сваког интелигентног човека — доносимо читаоцима „Дела“ предговор г. Ламброза, који гласи:

Према резултатима новијих испитивања на пољу криминалне антропологије студија о жени у злочину и проституцији, оснива се на фактима, која су у стању да одрже победу у борби са нашим априористичким противницима, који, у место чињеница, износе само неке силогизме и дијалектику... У раду своме нисмо могли доћи брзо до дефинитивног резултата у смислу правилног и логичног појимања ствари, о којој је овде реч. Веран максимама, које су ме за време целог живота руководиле у раду, ишао сам без страха за фактима; ишао сам и онда када је изгледало да ће ме она одвести на странпутицу.

Успех није изостао, јер, при склапању материјала, све оне привидне противречности, на који смо у раду своме наилазили, слише се у једну целину, у лепу и јасно одређену слику. У почетку скупљања материјала, често смо се осећали као да по мраку лутамо, али када бесмо већ крају стигли, мета којој смо тежили указа нам се светла и јасна; ми уживамо као и ловац, који је уловио свој лов. Често смо наилазили на факта, која изгледаху да ће нас одвести далеко од постављене цељи, но они су у једно припомогли да нестане свију привидних противуречности. Тако нпр. видели смо, да женка код наших животиња телесном снагом стоји над мужјаком, а затим се, губећи у снази и варибилитету, спушта ниско, све до робиње мужјакове Код човека — жена телесном снагом, а у већини случајева и умним даровима, све до пубертета не уступа мушком полу, или стоји над њим. Од пубертета почиње да изостаје. Кратковремена надмоћност, што је налазимо код женског пола, израз је ранијег сазревања, а оно је опет увек израз инфериоритета

И сама релативна реткост дегенерационих симптома, који, у први мах, говоре у корист тежине надмоћности, није ништа друго до посљедица мањег варибилитета, а ово је такође израз мање подобности.

Слабији сенсибилитет женскиња који условљава већу durашност, стоји у јасној противречности са предањима и легендама о нежнијој осетљивости женскиња, и у још већој противречности са женскињу својственом живљом реакцијом наспрам болова. Но ових противречности нестаје чим узмемо у обзир јачи иритабилитет и мању подобност отпора.

Ређе присуство злочиначког типа и урођеног криминалитета међу женским злочинцима изгледа као да се не слаже са основним идејама наше теорије; ну ако овај факт доведемо у везу са фактом, да је и дегенерација и епилептични надражај мождане коре, као базис криминалитета, код женскиња ређи но код мушких, онда нестаје и те противречности.

Особита противречност као да се огледа у егзистенцији суровости и саучешћа у туђим боловима — једно одмах крај другога. Ова се противречност објашњава утицајем материнства, које, пуно суровости и ужаса, у исто време условљава и мирно понашање. Оскудица виших умних дарова и варибилитета објашњавају нам, што је жена као биће мање моралне подобности у исто време и мање склоно злочину. Све ово а затим и атавизам и полни односи објашњавају нам факат: да еквиваленат урођеног криминалита код жена не лежи у злочину него у проституцији. Чисто дијалектично резоновање није у стању да нам покаже прави значај проституције полно слабије осетљивог женскиња.

Ми смо указали на неке привидне противречности само с обзиром на кукавичлук многих аутора неспособних за самостална испитивања, па, не хотећи да усвоје туђа мишљења, остају неспособни да појме *да природа није логика*, и обично полазе у борбу са оним противречностима, да би само дискредитовали нове идеје.

Ако би нам се хтело пребацити што смо можда и сувише говорили о нормалној жени, ми би имали да приметимо, да се без јасне слике нормалних односа не би могао објаснити ни један феномен криминалитета код женскиња. Наша данашња антропологија нас је изневерила, кад смо од ње тражили објашњења. Антропологи, са малим изузетком, ограничавају се на то: да разуздано троше време и хартију на рачун гомилања јаловних мерења.

Имаде аутора о жени који се не задовељавају фактима и обрађивањем тих факата, него и даље продужују средњевековне традиције и галантерију наспрам лепог пола што плете ружичне венце животу нашем. Ови аутори увидиће да смо на многим местима нашега дела заборавили на сваку галантерију. Ми се нисмо плашили ни тога да може изгледати као да противречимо нашим најдражим идејама о типу урођеног злочинца, а што би могло бити од врло велике штете по цео наш рад — зар онда очекивати од нас да се слажемо са конвенционалним лажима.

Женски пол, доказали смо, проституцијом даје еквиваленат злочину мушких. Овај еквиваленат, у пркос истинских атавистичких узрока, у пркос истоветне инфамије, мање је штетан, мање опасан и мање перверзан; док нема ни једног злочина, које неби условљавао и штету целога друштва, за проституцију се може рећи да је вентил моралне сигурности и јавног поретка; ње не би било када је страсност људска не би подржавала; она је за похлепу човекову најсигурније спроводно сресто, тако да се за жену може рећи: „Она и када греши, и када се уживотињи, она и онда користи друштву.“

Ако је жена телесно и душевно слабија — факат, да је она мање склона злочину, и њена љубазност у стању су да јој надокнаде хиљаде недостатака ителектуалне природе.

Ни један ред нашега дела не одобрава тиранисање жена почев од Тамбу који ждере месо њено, а забрањује дирати у кокосове ораје — па све до захтева професионалног образовања женскиња и примање тога образовања. Баш на овај начин много се доприноси у подржавању жениног инфериоритета; професионалним образовањем или ће га још више појачати, довести жену у нови положај где ћемо је обасипати подмуклим ласкањима, и припремна је на нове жртве, да је затим експлоатишемо у своју корист.

Edouard van der Smissen. La population, les causes de ses progrès, et les obstacles qui en arrêtent l'essor. Paris, Guillomin et Cie 1893, 1. vol. in-8°.—

Питање о покрету, умножавању и опадању становништва није ново. Њиме су се бавили још стари Грци и Римљани. Само док грчки философи, законодаци и политичари сматраху намножавање становништва као *зло*, против којега тражаху лека — дотле, у Риму, породице са много деце уживаху велико поштовање својих суграђана, а против нежењених, бећара, предузимаху се строге мере. Кроз цео средњи век природно је, властела није водила много рачуна о класи, којој је било суђено да проведе цео свој век у мраку и беди, радећи земљу, кревећи се да задовољи сујету својих господара. Тек философи XVII и XVIII века, гледајући опустошена и уништена поља, почеше говорити да би требало настати да се становништво почне множити. Ето то питање занима и данас све духове у Европи. Французи се нарочито њиме баве од кобног пописа у 1891 години којим је констатовано да се становништо Француске не множи више, већ доста осетно опада. У сврси, да се дознају узроци, који имају утицаја на покрет и развитак становништва, француска Академија Моралних и Политичких Наука расписала је прошле године конкурсе за једну студију у којој би се изнели сви узроци економни, социјални и законодавни од којих зависи развитак једне нације. Академији је стигло тринајест рукописа од којих је досудила свој највећи laurèat делу лијешког професора политичке економије, чији наслов исписасмо мало више. — Дело је подељено на три одељка. У првоме излаже писац историски део самога питања и то нарочито са догматичког гледишта. У другом пак одељку прелази историски развитак законодавства и његов утицај на покрет становништва, претресајући у исто време познату Малтусову теорију, по којој се род људски множи много више но што има нужних средстава за његову исхрану. У трећем одељку писац набраја економске, социјалне и законодавне утицаје на покрет становништва, од који су најглавнији: исељавање, колонизација, земљорадња, многи физиолошки узроци, хигијена, раса, религија, ратови, брачно законодавство, неправда данашњег наследног права, и уопште многи други закони и уредбе, које рђаво утичу на становништво. То је, у неколико речи, садржина овога дела који је веома богато фактима. Ну поред овога Академија је наградила и друго једно дело, о коме се неке француске економисте изразиле врло похвално. То је L'histoire de la population française par Lucien Schöne, avec une préface de E. Levasseur. Ово је више историска студија у којој писац верно слика све оне фазе, кроз које је пролазило француско становништво и указује радикалне мере за његово побољшање. За данашње опадање становништва у Француској, по његову мишљењу, пре би се требало обратити за лек моралисти но законодавцу. — И једно и друго дело заслужује особиту пажњу наших државника, јер нема горе беде и немаштине за једну земљу, вели Ж. Ж. Русо, од оскудице у људима.

Н. С. П.

* * *

БЕЛЕШКЕ

Рад Југославенске Академије Знаности и Умјетности у 1893. год.

Другог децембра прошле године држала је Југославенска Академија у Загребу свечану седницу. На истој је говорио Ј. Торбар о методи истраживања и испитивања природних појава и сила. Затим је академик Ткалчић читао годишње извешће тајника д-ра Б. Шулека у коме је опширно изложен рад академије у 1893. години. Приспело је свега 20 расправа. Највећи део те књижевне грађе штампан је у пет књига „Рада“ (113—117) и то у три књиге философско-правничког и филолошко-историског и у две књиге природо-математичког одељка. Осим тога изашла је XXVI књига „Старина“ са богатом садржином; XX књ. „Старих хрватских писаца“, даље С. Љубић израдио је „Index rerum, personavum et locórum“ за пет првих књига „Листина о односнајима између јужнога Славенства и млетачке републике“. За „Acta diaetalia“ прибира се ревносно грађа под надзором академика Т. Смичикласа. Доштампава се, и скоро ће изаћи на јавност као XXV књига историских споменика и као II књ. историских писаца, кроника града Дубровника од Ђ. Растића и И. Гундулића, што је за штампу приредио Н. Нодило. Изашао је 13 свезак Рјечника (или први четвртога дела), а штампа се већ и 14. св. Академија је издала уз Љетопис још једанаест књига, те је на тај начин испунила број од 239 својих публикација.

Академска се књижница знатно умножила и то не само заменом својих публикација са другим научним заводима већ и поклонима. Супруга пок. академика Мирка Боговића, поклонила је академији целу библиотеку свога мужа, у којој има до 900 књига и то највише новијег доба. Академик д-р П. Матковић оставио је књижници преко 200 већином научних дела. — Академска је књижница свега нарасла за 1162 свеске.

И академски се архив знатно обогатио књижевном оставштином пок. Рад. Лопашића, мноштвом драгоцених исправа и рукописа, које је за акадамију откупио њен покровитељ Г. Штросмајер. Вредност ове збирке процењена је на 1000 форината. Сем овога академија је дошла до преписа неколико врло важних правничких докумената дубровачке републике.

Штросмајерова академиска галерија добила је диван портре свога утемељача, који је насликао Влахо Буковац. Даље набављена је слика пок. Ф. Кикерца која представља Црногорца у народном оделу. Пок Фрањо Гашпарић бискуп оставио је три слике: Исус код Марте, млетач. школа од Базана, Околину школе холандеске од Р. Hooghea (1643—1708) и Св. Ану школе Менгзове. Е Наинан поклонио је 98 портрета у бакрорезу од знаменитих, а понајвише талијанских, уметника.

У току године умрло је шест академика: Људевит Вукотиновић, Ђуро Пилар, Мирко Боговић, Радослав Лопашић, И. Карловић Грот и Дионисије Штур.

На главном годишњем скупу од 1 децембра академија је изабрала за председника Ј. Торбара, за првог тајника д-ра Богослава Шулека, за другог тајника и књижничара Матију Ваљавца. Затим је изабрала за почасног члана д-ра Антуна Фрича из Прага; за праве чланове: д-ра Миливоја Шрепела и Милована Зоричића; за дописне проф. Ивана Милчетића у Вараждину, проф. Вјекослава Клајића; проф. Јосифа Јелчића у Дубровнику, проф. А. Н. Веселовског у Петрограду и Андрију Мохоровчића проф. реалке у Загребу.

Нео-филолошко друштво.

У Петроградском университету између осталих друштава видно место заузима и Нео-филолошко друштво коме је преседник познати академик, А. Н. Веселовски. На седницама овога друштва воде се спорови и читају расправе о најразноликијим питањима из простране области филолошких испитивања. На њима почетници у научном послу огледају своју снагу и подобност, јер у старијих од себе налазе и оштре али праведне судије, и добре саветнике и вође за овако тешке послове.

На 74-ој седници, држаној 3 децем. пр. године читао је млади етнограф А. Л. Погодин свој Оглед литавских свадбених орација, под којима разуме оне пошалице, што се чују у разним моментима свадбенога весеља. Све се ове пошалице одликују језиком пуним ироније, а то је, по мишљењу референта, особина Литаваца. У њима има алузија на апокрифе и католичке легенде, а види се често и елеменат митолошки. У овим се орацијама, по мишљењу референта, потпуно огледа литавски живот. Веселовски је пак, на супрот овоме мишљењу, нагласио, да је, пре него што се овакав закључак изведе, потребно поредити ове орације са пошалицама у Срба, са свадбеним обичајима руским, талијанским итд. па издвојити из њих све, што је са стране дошло.

У тој истој седници упознао је Д. К. Петров збор са животом и делима једнога од најранијих преставника италијанскога хуманизма, Хенриха Сетимело. Карелин, у своме капиталном делу Ранній гуманизмъ въ Италіи, исказао је мишљење, да су узроци, који су изазвали тако звани препорођај, не у особинама карактера италијанскога народа, него у социјалним погодбама, које су опште европске, али их је Италија преживела само раније од других страна. Почетници препорођаја он држи да су Петрарка и Бокачио. Референт се пак држи противнога гледишта који су изнели Жебар и Веселовски, по чијем мишљењу препорођаја није ни било, јер веза између римске класичне литературе и средње вековне италијанске никад се није ни прекидала. Обележја хуманизма: љубав према класичној старини, интересовање својим „ја“ и спољним светом, силна струја индивидуализма и критички одношај према стварности — све су то обележја, која се могу наћи много пре Петрарке, и Хенрик Сетимело је један од хуманиста најранијега времена. Године 1193 написао је на латин. језику од 1000 стихова елегију: „О превртљивости судбине и утеси у философији“, у којој је пуно знакова, да је био познат са латин. класицима и да је подражавао Виргилију а нарочито Овидију. Радо је узимао цитате из латинских песника али увек само рад тога, да би у туђу лепу одећу обукао своју сопствену мисао. Он је песимист, скептичар, који оправдава превртљивост судбине законима природним, као и Бокачијо, па и његов песимизам прелази у религиозно осећање. Основно му морално правило „свему угађати“ показује да је врло сродан познијим хуманистима, који су волели „ићи низ воду“ као што је напр. Петрарка служио на делу деспотизму, док је у стиховима певао песме — слободи. И ако је писац трећега реда, Хенрика Сетимела одликују све оне црте, које чине обележје италијанских хуманиста и према томе, хуманистички је покрет постојао већ у XII веку.

На супрот референту проф. Карјејев је устао да брани Карелина, чији закључци не противрече закључцима референта. Хуманистични покрет до Петрарке појављивао се спорадички, а од Петрарке добија епидемички карактер То што је Х. Сетимело знао латинске песнике још ништа не доказује, јер су њих увек и свуда читали, а правило „пћи низ воду“ карактерна је црта хуманиста а не хуманизма. И савремени либерализам тако исто коре да је буржоазан, и ако он није буржоазан, него либерали. И у опште то је црта опште човечанска и не доказује да је Х. Сетимело био хуманиста.

Покушали смо упознати читаоце са радом овога друштва и показати једно захвално поље рада, на којем би требали да се огледају и они који су у нас за то позвани. Дужности професора наше В Школе не би требале да се ограниче само на предавања у школи.

XXII СА ГЕОЛОШКИХ ЗБОРОВА

10 октобра 1893 год.

1

Поводом смрти **Ђуре Пилара** првог стручног српско-хрватског геолога, J. М. Жујовић поменуо је његове заслуге за геологију Босне и Хрватске и за решавање теоријских питања из абисодинамике и гласиологије.

2.

П. С. Павловић поднео је срећену статистику земљотреса у Србији од априла до септембра месеца ове године.

3.

Исти је говорио о земљотресима, који су се десили у Грчкој почетком ове године и поднео је реферат о Rapport sur le tremblement de terre de Zante du 31. Jan. 1893 од D. Ardaillon-a.

4.

М. Живковић предавач из Пирота приказао је збирке фосила, које је са г. **Ц. Петковићем** скупио у околини Пирота и по којима се познаје да су тамо развијени неки чланови горње Креде, за које се до сад није знало.

5.

Исти је приказао и избраздани шљунак са Габра и Шумја у окр. Пиротском, за који претпоставља да може бити ѓласијалнога порекла, јер је доста ћошкаст, није по слојевима већ измешан а углачан је и избраздан као што је обично глечерски снос.

Тим поводом је **J. М. Жујовић** показао примерак кристаластог шкриљца, што га је летос одбио од једнога крша између с. Кнежевца и ман. Раковице. Па како овакве стене не беху до сада познате у околини београдској, то ће ваљати онај крш откопати и уверити се: да ли има везе са становном подлогом или га је лед донео од некуда н. пр. са Фрушке Горе, на којој има оваквих шкриљаца.

6.

М. Живковић обраћа пажњу збора на то, како је Robert Ball недавно пробао да ледене епохе објасни неједнаком расподелом загревања земље лети (63 % целе примљене топлоте од сунца) и зими (37 %), прецисијом и мењањем ексцентричности земљине путање.

7.

М. Бајић приказао је збирку стена што ју је скупио летос у околини Аранђеловца.

Том је приликом управник Геол. Завода обратио пажњу збора на гранитоидни гнајс што га је г. Чебинац са Букуље почео доносити и обрађивати.

8.

Ј. М. Жујовић поднео је збору своје публикације: *Sur les terrains sedimentaires de Serbie* и *Note sur les roches éruptives de Serbie* које су летос читане у двема седницама Француске Академије Наука у Паризу и штампане у органу исте Академије.

9.

Исти је поднео збору прву књигу *Геологија Србије*, у којој је *Топографска Геологија*; изложио је план целога дела и указао на замерке које би се овој првој књизи могле учинити у погледу деобе предела у Краљевини и неједнаке обраде појединих предела.

10.

Исти је приказао збору списе: **Г. Златарскога:** Петрографска и геолошка истраживања у Средњој Гори. *A. Bittner*: Ein neuer Fundort von Brachiopoden bei Sarajevo, (Verh. d. kk. geol. R. A. 1892 № 14.)

11.

Са задовољством је примљена к знању вест да је управник Минералошке лабораторије у Collège de France, г. Ф. Фуке сарадницима Геолошких Анала Балканскога Полуострва уступио да проуче у своме органу општу Викенелову збирку стена из Тракије.

XXIII

10. Новембра 1893 год.

1.

С. Урошевић приказао је арсенопирит и влакнасти вурцит са Пречице у Рипњу и кристале ортокласа са Љуте Стране.

2.

С. Стефановић приказао је кристалне форме на ортокласу из Порфира крај Гушевца на Руднику.

3.

П. С. Павловић саопштио је податке о земљотресима у прошлом месецу.

4.

Др. Ј. Цвијић говорио је о земљотресима у Жагубици, о променама које су се услед њих десиле на Млавском Врелу и о провалији која се близу тог Врела при земљотресу отворила.

5.

Управник Геолошког Завода приказао је:

a) фосиле из Срема, које је поклонила г-ђа Софија Кочина из Винковаца.

b) слонове кости из Саве купљене од рибара

c) овогодишње листове детаљне геолошке карте француске, које је францусĸо министарство јавних грађевина послало у размену за Геолошке Балканског Полуострова.

b) Нове списе о геологији земаља Балканског Полуострова.

6.

Исти је реферисао о

— Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina, које је издала босанска земаљска влада ове године.

— Vorschlag betreflend die Benenung und Eintheilung der südlicheren Theile der Gebirge des Comitates Krassô-Szöreny von J. Böck, S. v. Roth, Dr. Fr. Schafarzik.

— Papyrotheza, a nev genus of Gastropoda from the pontic Steppes ot Servia by Spiridon Brusina. (The Conchologist. Vol. II nf. 7. 1893).

7.

П. С. Павловић поднео је писане реферате о:

S. Brusina: Sur la decouverte d' une nouvelle faure dans lec couches tertiaires à Congeria des environs de Zagreb et sur ses relations avec la faune recente de la mer Caspienne.

— S. Brusina Ueber die gruppe der Congeria Friangularis.

— Dr. Kramberger-Gorjanović: Ueber Fr. Bassani's Ricerche sui pesci fossili di Chiavon.

— Dr. Kramberger-Gorjanović: Das Vorkommen der Paludinenschichten i in der Maria-Goricaer Hügeln in Croatien.

— Dr. Kramberger-Gorjanović: Geološki odnošaji Maria- Goričkih brdina.

— Dr. F. Wahner: Das Liasvorkommen von Gacko in der Hercegovina.

XXIV

10 децембра 1893 године.

1.

Са задовољством је примљено к знању да је к. с. конзул у Приштини **г. Бр. Нушић** скупио и Геолошком Заводу донео збирку стена и минерала од Грачанице и Вељетена, са Чичавице, Улоче, Голеша и Језерске Планине, из Неродимља и Брњице.

2.

Ж. J. Јуришић обратио је пажњу збора на преглед примерака стена, што их је донео са Шипчанског Балкана.

3.

П. С. Павловић саопштио је вести о земљотресима у прошлом месецу.

4.

Исти је реферисао о студији левантиских фосила са Родоса од Буковског.

5.

С. Стефановић реферисао је о штудији стена и минерала са Родоса, од Фулона.

6.

Прочитана је белешка **Д. Антуле** о фосилима из горње креде у Србији.

7.

П. С. Павловић приказао је нове врсте медитеранских фосила, које је нашао у Вишњици код Београда.

8.

А. Озеровић говорио је збору о скоро откривеним слојевима каменога угља у Добри и поклонио је геолошку карту тамошњег рудишта са профилом, који је на збору дискутован.

9.

Д-р **Св. А. Радовановић** обратио је пажњу збора на скоро добијене фосиле из Добранског Рудника, који указују да је тамо представљен и најнижи ниво средњег Лијаса.

10.

Исти је саопштио да је **г. Хофман** недавно запазио једно преисториско селиште на путу између Шаторње и Боње, чији археолошки слој има читав километар дужине. Тим су поводом саслушане напомене **М. Ј. Жујовића** о преисториским насеобинама код Винче, Ропочева, Неменикућа и Шапца и напомена **А. Станојевића** о преисториским траговима код Лука под Чемерном.

11.

Са благодарношћу примљени су к знању поклони.

a) беочинске каје од г. Д-ра М. Јовановића Батута.

b) одломака из Ронског Глечера од Љуб. Стојановића, проф. В. Школе.

c) медитеранских фосила београдскога кречњака од г-ђице Данице Аћимовићеве.

— Колико се где троши на народно образовање, показују нам бројеви, које је навео у једном своме извештају берлински професор Вагнер. По његовим подацима највише троши на народно образовање Француска. Кад се узму заједно и трошкови појединих установа провинцијалних, Француска троши 255 милиона гер. марака, за њом долази Енглеска — 240 мил. Немачка 236 мил. Русија 125 мил. Аустрија — 100 мил. Италија — 93.

Ако се прорачуна, колико пада на једну душу од ових трошкова излази, да у Русији долази на једну душу 1,13 мар., а у Германији — 7,72 м. у Француској 6,63 м. у Енглеској — 6,30 м. у Аустрији — 4,15 м. у Италији 3,06 м. Узме ли се пак на ум, да се огроман део буџета троши у Русији на издржавање средњих и виших школа, онда излази да на основно школовање троши једна душа у Русији 0,58, а у Германији и Француској готово 6 марака.

— **Бебел**, познати вођ немачких социјалиста, држао је у другој половини децембра говор у Цириху **противу анархиста**. На збору су били и неколико анархиста, који су испадима нападали говорника. Социјализам дакле не одобрава анархију — која нема ничега заједничког са социјалним реформама. Тако исто и француске социјалисте, после атентата у комори, изјавиле су одсудно противу анархиста, који немају ничега ни политичког ни социјалног у своме учењу — већ су најобичнији разбојници.

— У једном од прошлогодишњих књига журнала Русско Богатство штампан је низ интересних чланака „Оскудица у књигама“ од Рубакина. По подацима који су у њему брижљиво покупљени видимо, да је у Русији излазило 900 новина и журнала дакле 7 пута мање него ли у Германији. Ако се узме да је у 1890 година било у Русији 110.628,676 душа, онда долази, према броју штампаних екземплара за ту годину, 4 књижице на 22 човека, или 56 дела на један милион људи. Кад се проучи статистика књига, које се највише читају, излази, да највише пролазе дела старијих писаца. Ту долазе не само дела Пушкина и Љермонтова, него и Фон-Визина, Полежајева, Дељвига, Богдановича итд. Поводом овога врло је оштроумно запазио г. Рубакин: „Литерарне се струје, ако је могућно тако се изразити, таласају једна за другом. Прошло је већ сто година, како је псевдокласична струја захватила собом све напредније читаоце, тек је седамдесет година, како је протекла струја сентиментализма Карамзинова, а за њом струја романтизма Жуковскога итд. — али тамо негде, у каквом забаченом кутку провинцијалном, те струје протичу и данас једна за другом или се у наизменичним круговима шире на све стране, захватајући све већу и већу масу људи и правећи пут другој струји која је достиже. Нимало се не треба чудити, што тамо, где је још у снази струја XVIII века, не поклањају пажњу производима из краја XIX в. На крају својих чланака писац долази до овога жалоснога закључка: „Руски читалац расте и развија се по сред неписмених људи, по сред оскудице у књигама и идејама, окружен разним сметњама које не дају да се лако дође до књига или да се књиге брзо рашире бар међу образоване људе. Не само што мало књига излази на свет, него се оне и споро или никако шире, јер је организација књижарских радњи готово никаква. У Русији је књижар мање него ли каквих му драго других продавница; књиге се не само рђаво распростиру, него и оне које су купљене једва допиру до шире публике, јер нема јавних, свима приступачних библиотека, а оно мало библиотека што их има сиромашне су и не могу задовољити публику, којој су и намењене“.

Ми ове ретке исписасмо, јер нам се чини, да се могу дословице применити и на нас. Па кад се у Русији, која је од нас у многом погледу снажнија осећа потреба, да се о овоме озбиљно размисли, онда је та потреба за нас, слабе и нејаке, још и много већа, а, ако се узме на ум важан национални задатак књижевности, и — пресудна.

— Вукова дела почели су живље штампати. **Трећа књига песама** је готово на завршетку, а од **граматичких и поломичких списа** већ су оштампана 4 табака.

— Поводом књиге Виктора Берара, La Turquie et l' hellénisiue contemporain, о к јој је било говора у неколиким нашим књижевним и политичким листовима, написао је познати Слависта Лује Леже у La Bibliothèque Universelle, 1894, Јануар стр. 153—160, чланак: „Un nouveau livre sur la question d' Orient.“ У идућем броју приказаћемо нашим читаоцима овај чланак у коме је нарочити одељак посвећен Србији и њеној улози у маћедонскоме питању.

— L' intermédiaire des Mathematiciens. Тако се зове нов месечни журнал, који се покреће у Паризу под сарадништвом дванаест чланова института и до стотине других математичара. Задатак му је да шиље одговоре на стављена питања. Цена 6. fres за Србију. Издавач је: Gautier Villars, 55. Guai des grands -- Augustins.

— La Science moderne од прошле године, у бр. 40 донела је чланак E. Ратоен-а, о индустрији и трговини са шљивама у Србији.

— У Annales de l' École libre des sciences politiqus за ову годину, у III књизи од 15 Јуна, находи се врло интересна студија: L' État et l' instruction publique en Angleterre, par Max Leererc. У овој студија писац износи кроз које је фазе прошла основна, средња, виша и професијална настава у Енглеској; какву је улогу играла држава и каква је данашња њена улога у питањима јавне наставе.

— У последње време било је и у нас више говора о казнионицама и утицају њиховоме на масу осуђених. Говорити данас о њиховој организацији у Србији — нема смисла, јер док су оне у других народа школа у којој се збиља осуђени и поправи и чему научи, дотле је код нас обрнуто. Прошле године изађе у Паризу, трошком књижара Babe-а, дело Alexsander Winter-а, L' établissement pénitentiaire de l' Etat de Nev-Jork à Elmira, у коме слика организацију њујоршке казнионице у Елмири, препоручујући је као модел организације.

— **Главни просветни савет** у Француској отворио је пре неки дан своје седнице. У регистру својих радова има за претресање међу осталима ова питања:

За вишу наставу: програм приправне школе на факултетима за природне науке и јестаственицу.

За средњу наставу: да ли да се допусти полагање испита професорског за класичну наставу и оним кандидатима који су били питомци школе Cliny (за специјалну наставу).

За нижу наставу: претресаће се из основа питање о постављењу, класификовању, унапређењу, платама, додацима и накнадама (а нарочито о квартирини) учитеља основних школа; даље утврдиће се програм за историју и географију.

Питање о школском одмору такође је унето у регистар.

— Ово дана (3—15— децембра) промовирана је за доктора на париској Сорбони г-ђица Доротеја Кломкова, американка. Тезе су јој биле: „Ка познавању сатурнових прстенова“ и »о основним начелима динамике« (по делу Јакоби-јевом Vorlesungen über Dynamik).

Поздрављајући новога доктора, г. Тисеран, директор опсерваторије париске и професор астрономије на Сорбони, поменуо је и претходнице њене: **Марију Ањези** (1718-1799) професора болоњског факултета, писца „аналитичких институција“; — **Софију Жерман** (1776—1831), која је добила велику награду за своје студије о еластичним површинама; а нарочито се топло одзвао о својој личној познаници, даровитој покојници **Софији Ковалевској** († 1892), професору штокхолмског универзитета, коју још не може научан математичарски свет да прежали.

Ово је значајан и редак појав, женскиње математичар. Сем поменутих личности једва ако се може поменути још: **Хипатија** (V и IV век пре Хр.) која је коментарисала Птоломија и Аполонија, а у почетку прошлога века **Маркиза ди Шатле**, која је полемисала о „живим силама,“ и преводила Њутна.

Г-ђица Доротеја има данас свега једну, старију другарицу, испитаног професора (agrégé ès scienes mathématiques) г-ђицу **Бортинкерову**, која је писала о циклидама.

— Dr. Otto Arendt, члан пруског Londtag-а, публиковао је пре кратког времена дело: Француска и Немачка. То је дело изашло пре неки дан у францускоме издању, трошком књижара Rouge-а из Лозане, у преводу професора женевског университета г. Ермана. Пишући ову књигу, писац је имао за сврху, да што је могуће речитије препоручи измирење Немаца са Французима, измирење које из дана у дан постаје мање немогућно. О овој књизи проговорићемо доцније мало више

— Пре неки дан изађе трошком париског књижара Guillomin-а, у другом издању, књига познатог Macleod-овог дела, La Théorie du crédit. Macleod је опште познат у свету економиста, те само његово име довољно је да препоручимо ово дело. Садржина ове књиге у главноме је следећа: I глава посвећена је неколиким питањима из економске терминологије; II теорији вредности; III теорији кредита; IV недоследно стима J.-B. Say-a и Stuart Mill-a у питањима кредита; а у V глави говори о оруђима кредита, новчаницама, трговачким папирима и т. д.

— René Stourm, професор у школи политичких наука у Паризу, штампао је своје најновије дело: Systèmes généraux d' impôts. Питање о порези у опште на дневном је реду у Србији; те би наши реформатори нашли доста грађе у овоме делу, где су изложене све могуће врсте порезе. Дело изађе трошком књижара Guillomin-a, а стаје 7 форината.

— Познато Спенсерово дело Морал код разних народа и лични морал, изашло је и у францускоме издању трошком књижара Guillomin-a у Паризу.

— Трошком књижара Guillomin-a изашла је пре неколико недеља књига: La rente et l' impôt, par Alfred Soubert. Писац је покушао да популарише ова два питања, те је тако створио једну врсту manuel-a, ручне књиге, из кога се лако може дознати историја француских дугова и преображај њихових данака. Стаје 7 франака.

— Le Journal des Economistes, у свесци за децембар, доноси на стр. 458—460 приказ на Богишићев Имовински законик Црне Горе, од Louis Theureau-a. Приказујући у кратко садржину његову писац говори, у неколико речи, о младом црногорском законодавству.

— La Nouvelle Revue historique du droit francais et étranger, за 1892 год. у свескама Јул — Октобар, донела је студију нашег Богишића; Le Statut de Raguse. Codification inédite du XIII siècle. Одатле је отштампана у засебну књигу трошком париског књижара Larosse-a.

— Чести међународни заплети између Француске и других држава у погледу права њених грађана, изазвали су ову студију, која не би требало да умакне оку и наших јавних радника. Књига носи назив: Droits et devoirs das Français dans les pays d'Orient et d' Extrême d' Orient, par Paul Dislère et R. de Mouy. Стаје 8 франака.

— Arthur de Claparède, председник женевског географског друштва штампао је књигу: A travers le monde — De ci et de lá. У првом одељку пише о успоменама својим са Дунава и балканских покрајина.

— У Децембру месецу изађе у Москви једно монументално дело на француском језику, L' art russe, peintres modernes од A. H. Schwarz-a, професора на универзитету у Москви. Дело је украшено небројеним сликама, а стаје само 70 франака.

— Књижар Gilliet у Паризу издаје La Biblographie des ouvrages relatifs á l' amour, aux femmes et au mariage. До данас изађоше три свеске.

НЕКРОЛОЗИ

† ВЛАДИМИР КАРИЋ

Има дана у животу народном, кад несрећа стане несрећу сустизати, а зло добро потискивати. Коме је до будућности народне стало, са зебњом погледа, шта се око њега збива. Придружи ли се зебњи слабо уздање да ће се моћи злу за врат стати, душомо блађује клонулост, те је готов предати се немару према свему што живот народни напретку креће. У таквим се данима свака погрешка скупље плаћа, свака несрећа теже подноси, сваки губитак јаче осећа.

У таквим је данима отаџбину нашу смрћу Владимира Карића задесио губитак, који је тешко прежалити, јер јој је он био један од најврснијих синова.

Одарен способностима, којима је данас тешко наћи равне, пок. Карић се сав посветио раду, коме је била крајња сврха добро и напредак народни. А да у томе раду није штедео себе, сведочи прерана му смрт, коју оплакују не само његови пријатељи него и сви који се чистим родољубљем одушевљавају, несавладљивој енергији диве, а опширно знање поштују.

Пок. Владимир Карић се родио у селу Светлићу, окр. крагујевачкога, отприлике 1848 године. Основну и средње школе довршио је у Крагујевцу, а у Београду је у Великој Школи свршио са одличним успехом правни фекултет 1867|8 шк. године. Кад се има на уму, како се онда учило у гимназијама и у Вел. Школи, лако је увидети, да је пок. Карић имао врло много самообразовањем да надокнађује што му школа није могла дати. И што је он у томе доиста као ретко који од његових другова успео, само је један доказ више о чврстини његове воље.

По свршетку школовања би постављен за практиканта у шабачком суду и као такав је често замењивао у тамошњој гимназији проф. Дусла. Из Шапца је премештен за писара у Пожаревац, одакле је, после некога времена, враћен у Шабац за суплента у гимназији. Поставши у скоро професором, он је просветну струку напустио тек онда, кад је отаџбина затражила од њега услуге на захвалном пољу консулскога рада у Турској Царевини.

И ако у средини, у којој је као наставник имао да ради, није било довољно потстицаја за научни рад, опет се пок. Карић није задовољавао оним што му је школа дала, него је непрекидно радио на своме стручном образовању. А пошто је и сâм био члан оне генерације, која је, са Светозарем Марковићем на челу, дала силан полет тежњама за политички преображај државни, пок. Карић није, покрај свога стручнога рада, испуштао из вида ниједну појаву, која би, својим последицама, могла бити кобна по будућност народну. Отуда се он у своме књижевном раду истиче и као научар и као публициста.

Први огледи његовога књижевнога рада падају у доба његова бављења у Шапцу. Незадовољан правцем којим је тадањим уџбеницима упућена била географска настава у нашим средњим школама, пок. Карић је још тада почео радити уџбенике за географију и борити се са онима, који су новом правцу били противни. На његовим се уџбеницима може најјасније видети, како се развијала стручна му спрема. Они су од тога доба доживели много издања и прерада. Карићева **Географија** у последњој преради, која је угледала света у скоро пре него што ће он са њега отићи, сматра се као једна од најбољих школских књига што их ми имамо. Његово пак капитално дело **Србија**, у коме је на научној основи систематисано и разрађено све што је дотле на познавању наше отаџбине урађено, најбоље показује, с колико је пажње пок. Карић целога свога века учио, посматрао и размишљао о својој земљи. Та књига, са малим бројем себи равних, биће за доцнија поколења најбоље мерило, којим ће се пресуђивати и оцењивати наши дани.

Овим његовим радом не исцрпљује се све, чиме је пок. Карић задужио и савременике и потомство да га се са захвалношћу сећају. Његови публицистички радови, и ако су од актуалнога значаја, још нису изгубили своју вредност: у њима ће и данас добру народном предан пријатељ наћи доста тема за размишљање о многим недузима, од којих пати јавни нам живот.

Рад пок. Карића као консула у Скопљу не заостаје по плодности резултата за овим његовим радовима научним и публицистичким. Који су свикли да на рачун патриотизма живе, бацајући свету прах у очи, дизали су на пок. Карића вику и неоправдану и неправедну. Још није време да се, **на основу аутентичних података**, поведе говор о Карићеву консулском делању, али кад то време дође, а оно није далеко, ми смо потпуно уверени, да ће се име пок. Карића морати само са похвалом спомињати.

У нашем ће се листу опширније још говорити о раду пок. Карића, али се са болом сећамо дана погреба овога доиста великога Србина. Тужно је било видети, како се мали број најближих пријатеља одазвао последњој дужности према овако заслужном човеку, који је доиста мало живео, да се вечито памти.

† ДР ИВАН БРОЗ

Хрватска књижевност опет изгуби једнога књижевнога радника. 14. декембра прошле године умро је др. Иван Броз у 42. години; он беше један од највреднијих њихових књижевника. Својим неуморним радом као професор гимназијски настојао је, да што јаче утврди у младим срцима књижевни језик, за који је и написао правила у књизи „Хрватски правопис“, која је повољну критику издржала. А да би им олакшао учење старога словенскога језика, написао је и „граматику“ његову, која је за сада најбоља на словенском југу. Радио је у академији југословенској као дописни члан и неколико његових ствари угледало је света у издањима њеним. Трудио се, да књижевношћу упозна и мање образован свет, те је за ту сврху написао лепе „Цртице из хрватске књижевности“, од којих на жалост само две свеске угледаше света. Био је и сарадник „Vienca“ у којем је крај осталога писао „Филологичке ситнице,“ а писао је и у „Наставном вјеснику.“ Спремао је речник „хрватске“ фразеологије и прву књигу народних песама Матице хрватске, али га у том послу смрт задеси. С њиме оде и огромна грађа, коју је био прибрао на своме путу по српским крајевима. — Броз је био кајкавац, родом из Клањца, али је књижевним језиком (штокавским) писао као ретко који Хрват. Нека му је вечан помен као трудбенику књижевном.*)

dr

---

*) О Брозу изишао је и некролог, као и надгробно слово, које му је Хуго Бадалић говорио, у Obzor-у бр. 295 и 296. од прошле године. „Vienac“, за чудо, не нађе за вредно, да о Брозу, као свом марљивом сараднику и таком књижевнику, нарочито пише, већ тако рећи дословца прештампа оно из „Obzor-a“.

† Н. С. ТИХОНРАВОВ.

Смрћу Н. С. Тихонравова изгубио је Московски университет једнога од најбољих професора, а руска књижевност — једнога од најплоднијих и најдаровитијих испитивача.

Н. С. Тихонравов родио се 1832 године у Калушкој губернији. Гимназију је свршио са сребрном медаљом у Москви, а у 1849 год. ступио је у Главни Педагошки Институт, одакле је, после једне године, прешао у историско — филолошки одсек Москов. Университета. Још као ђак огледао се у научном послу многим чланцима, штампаним у разним листовима. Ови почеци научнога му рада обраћали су на себе пажњу познатога професора Шевирева, који је, поводом њих, изјавио „од рада Тихонравова ја очекујем врло много добра плода за историју руске књижевности.“ И доиста се није преварио.

Одарен одличним подобностима за научан посао, Тихонравов је, неуморно радећи, свршио 1853 г. универзитет као први кандидат и награђен је златном медаљом за дело „О немачким народним предањима у свези са историјом“

Од 1850—1857 провео је као предавач руске књижевности и језика у московским гимназијама, држећи се у предавањима метода, усвојена Буслаевим. Покрај својега посла у школи, Тихоравов је успео наћи времена и за своје научне студије, којима је предмет била историја руске књижевности. Ови су му послови прокрчили пут у московковски университет, у који је ступио као професор 1859 године. Од тога се доба датира прави му научни рад, који је толико славе придобио његову имену. Број дела, којима је Тихонравов обогатио руску књижевност, тако је велики да би се мучно сва могла пребројати. Изучавао је и издавао споменике старије и новије књижевности. Најзнатнија су му издања: Споменика апокрифне руске књижевности, слова о полку Игореву и целокупних дела Гогољевих, и истраживања: повест о Аполону Тирском, повест о спору живота са смрћу, Стоглав и т. д. и чланци: Московски вољндумци почетка XVIII и Стефан Јаворски, В. И. Григоровић, А. С. Пушкин, и т. д. Последње му је дело о ђаковању И. С. Тургењева у Московском университету, лекција коју је прочитао у свечаној седници Друштва љубитеља Руске књижевности од 31 Октобра прошле године.

† ИВАН СТЕПАНОВИЋ ЈАСТРЕБОВ

7 јануара умро је у Солуну руски генерални консул Иван Ст. Јастребов у 55 години свога живота а у 26 свога бављења на нашем југу. Најпре као секретар и драгоман консулата у Скадру, за тим као вицеконсул у Призрену, после као консул, прво у Скадру па у Призрену, и најпосле као генерални консул у Солуну, задужио је покојник српски народ низом добара, која ће, као нове залоге, трајно остати забележена у великој књизи словенске узајамности.

Али не само као представник државне моћи велике братске државе, него и као радник на пространом пољу научнога испитивања словенскога живота, покојник је стекао право на наше признање. Као год што је раније, други руски консул, А. Гиљфердинг указао словенској и српској књизи великих услуга, приказујући свету српске пределе и остатке из прошлости, до којих је било тешко приступити другим научницима, нарочито српским; тако је и И. Јастребов, живећи у Скадру и Призрену, допирао до места до којих никад није дошла нога ниједнога научника. Старине, предања, историја, живот, језик и обичаји народни по строј Зети, по целом Подримљу, по Косову и по горњој Морави и Вардару беху предмет коме он посвећиваше, с пуно љубави, свој интерес испитивачки. Као споменици те пажње стоје два дела. „Податци за историју српске цркве“ и „Обичаји и песме Срба̂ под Турцима“ (ово је последње изашло на руском језику, а прво на српском). Ти ће списи увек остати као богате ризнице научнога градива, којима ће имати да прилази сваки свестранији испитивач нашега народнога живота. Иван Ст. Јастребов није имао потпуне сувремене научне припреме; свршио је астраханску богословију и казанску духовну акдемију; али је његова жеља и љубав према истини поуздано држала његово перо, те му није дала да склизне у страну где, пред нашим очима, често залутају многа „стручна“ пера университетске научности. Јастребовљева тежња к истини ишла је дотле, да он није гледао хоће ли се пронађена истина сударити са грешкама освештаним са конвенцијама признатим у науци и изван ње. Што је таки научник био и пријатељ српски, што је баш таки човек Србе задужио, наш се народ може само поносити, и ако му толико већа мора бити жалост за претрпљеним губитком.

БИБЛИОГРАФИЈА

S. Brusina. Sur la découverte d' une nouvelle faune dans les couches tertiaires à Congeria des environs de Zagreb (Agram) et sur ses relations avec la faune recente de mer Caspienne (Congrès intern. d' Antropologie et d' Archeologie préhistorique et de Zoologie à Moscou le 10|22 — 18|30 Aout 1892). Moscou. 1893.

Оне закључке, које је писац истакао у предговеру своје раније расправе*) о меркушевачкој фосилној фауни, изнео је понова, приликом интернационалног конгреса зоолога и антрополога у Москви, изостављајући са свим описе разноликих облика из те облицима богате локалности.

Dr. Stanislas Meunier. Sur la constitution et sur l'origine de la Météorite de Jelica. Belgrade. Jmpimerie de l'état du Royaume de Serbie 1893.

Из IV књ. Геолошких Анала Балканског Полуострва одштампани чланак „о пореклу и саставу јеличког метеорита“ на француском језику, који је раније публикован у српском делу те књиге. Читаоцима скрећемо пажњу на анализе истог метеорита које извршио г. Сима Лозанић и које се од Менијевих разликују.

A. de Richard: Les tremblements de terre ou action plutonique en Roumanie. (Extrait de la Roumanie vue à vol d' oiseau 1893) Bucarest 1893.

Поред пишчевих назора о постанку земљотреса, находи се неколико података о потресима у Влашкој 1892 и 93 год., Грчкој, Хрватској и Србији. Велики трус од 27 марта 1893 год. описан је, према подацима српског министарства просвете, на основу првог рапорта професора г.г. Жујовића и Станојевића,

J. M, Žujović Sur les roches éruptives de la Serbie. (Comptes rendus des séances de l' académie des sciences. 1994 c.) Paris 1893.

Кратка белешка о деоби еруптивних стена у Србији, приказана у француској академији наука у Паризу. Стене су подељене у две серије: у старије и млађе

---

*) B. Fauna fossile tertiaria di Markuševec in Croazia etc. у Glasniku naravosl. družtv., год. VII, бр. 1—6 1892. p. 113—124.

У прву долазе гранити, гранулити, дијорити, дијабази, порфири и порфирити, лабрадорити и риолити и басалт (на једном месту). Изложене су и области у Србији, где се оне појављују.

J· M. Žujović. Sur les terraines sédimentaires de la Serbie. (Штампано у Comptes rendus de séances de l' academie des sciences. (19910). Paris. 1893.

У овој белешци изнета је нова класификација седиментарних терена у Србији, а иста је саопштена у француској академији наука у њеној седници 5. јуна 1893. Свеколики терени подељени су у 10 серија са назначењем њиховог петрографског обележја палеонтолошких типова и места нахођења (у главноме по областима). Као новине могу се сматрати неколике етаже, које до сада нису биле одвојене

Spiridon Brusina. Papyrotheca, a new genus of gastropoda from the pontic steppes of Servia. (Оштампано из „The Conchologist“ Vol. II. pt· 7, 1893) London,

Новија и брижљивија испитивања све већма истичу на видик богатство млађих терцијерних фосила у нашој домовини. Под именом Papyrotheca описао је чувени хрватски конхилиолог г. Брусина један нови род гастропода из понтиских слојева у селу Рипњу, из кога је места он већ раније објавио мноштво нових облика.

Rad Jugoslavenske Akdemije Znanosti i Umjetnosti. Knjiga XIII. Matematičko-prirodoslovni razred XII. Zagreb 1893.

Садражај: Неке примједбе понајвише к Пелтиер-овој теорији зрачне муњине од дра **В. Дворжака**; Констатне средње дневне температуре зрака за хрватске постаје од дра **Артура Франовић — Гавазија**; Геологијски и Хидрографијски одношаји Марија — Горичких брдина (с литогр. таблицом) од дра. **Драг. Горјановић — Крамбергера**; Девето потресно извјешће за годину 1891. од дра **М. Кишпатића**; О парцијалним диференцијалним једначинама плоха од **Едуарда Долежала**; Бихромат калија (с литогр. таблицом) од **Г. Бончева**; Прогноза времена (с литогр. таблицом) од **Ј. Торбара** и Герхартов хеленин од **С. Бошњаковића**

С Мораве на Вардар, Под зидинама Цариграда, Бруса. Друго издање 12-о стр. 192.

Стара српска војска, историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави“. На по се штампано из „Ратника“. стр. 207,

У првој од ове своје две најновије књиге скупио је г. Новаковић своја два недавно, штампана путописа у којима подацима историским објашњује и осветљује данашње стање крајева, који су им предмет описивању, и један чланчић штампан раније као **Глас Академије Наука и Уметности.**

У другој је покушао, на основу досад познатих извора, изнети слику војничкога уређења у старој српској држави.

У последње је време г. Новаковић почео врло много радити, те се стало оправдано страховати да му закључци нису довољно поуздани и тврђења довољно основана. Али опет зато, све што изађе испод пера г. Новаковића заслужује препоруку.

На лепом српском Дунаву. Од Београда до Радујевца. Из путничких бележака Ср. Ј. Стојковића Издање књижаре Д. М. Ђорића. Београд. Штампарија Краљевине Србије 1893.

Од осталих књига ове врсте, којима је исти предмет, ова се одликује лепом израдом, богаством слика и обилатошћу материјала. Писац је унео све, што је могао у литератури наћи о Дунаву, варошима крај њега и становницима њиховим. Ту он опширно говори и о историји појединих места, и о догађајима који су и развијали у њима, и о историјској судбини становника који су крај обала му живели. Овај је материјал лепо распоређен, али су описи, и ако је језик чист и леп, местимице и сувише фразасти. На доста су се места писцу поткрале и по где које погрешке. Слике су већином познате.

Crte i slike Ladislava Z. Ladanjskoga. Zagreb. Tiskom Dioničke tiskare 1893. Ciena 70 nov.

Ладањски је псеудоним једног младог приповедача хрватског, који се првом у Viencu огледао, показавши у својим првим причицама доста дара и укуса. У ову је збирку унео две новеле: **„Ружичин снубок“** и **„Граденић“** и три цртице, међу којима му нарочито хвале **„Зимски дан“**. Критика је хрватска врло лепо примила ову збирку, те је и ми препоручујемо нашим читаоцима.

Manfred. Dramska pjesan u tri razdjela. Spjevao lord Byron U mjerilu izvornika preveo Stjepan Miletič. Zagreb 1894.

Бајрон је слабо превођен у нашој књижевности, па и оно мало што је преведено, не може се похвалити ни тачношћу ни лепотом. У Хрвата су се превађањем из Бајрона бавили Станко Враз и Прерадовић. Али је све то мало да би се могла створити јасна слика о поезији овога генијалнога песника енглескога, чији је утицај у почетку овога века био огроман на све литературе европске. И за то нам је добро дошао превод „Манфреда“. И ако није с оригинала преводио, г. Милетић се старао да му превод буде гладак и удесан, па је у томе донекле и успео. Делу је додата биографија, предговор и посвета кнезу Црне Горе, Николи I, кога преводилац назива „узданицом Хрвата“.

Histoire générale, du IV siècle à nos jours, publiée sous la direction de M. M. Ernest Lavisse et Alfred Rambaud.

Од овога знаменитога издања изашао је и други део, који обухвата историју Феудализма и крсташких ратова, и допире с догађајима до XIII в. То је једна бурна и по последицама плодна периода, у свему различна и од ранијих почетака, који су били предмет првога дела, и од позније епохе: у њој су владали вера и инстинкт, а у овој другој ум и интерес. Покрај Ер. Лависа и Рамбо-а, који управљају целим издањем, у овом су делу узели учешћа: Себоњо је описао феудални режим и историју крсташких ратова; Баје — описао борбу између папства и царства; Шенон — изложио унутрашњу црквену историју; Лишер — историју краљевине Француске; Жири и Андре Ревиј — историју буржоазије и вароши и историју трговине и индустрије у средњем веку; Ланглоа — историју цивилизације на Западу; Бемон — Енглеску за време Магна Карте; Маријезнон — стварање краљевина Шпаније и Португалије; Хоман — стварање скандинавских. Словенски свет и југоисточну Европу изучавали су Е. Денис и Алф. Рамбо, а последњу главу, посвећену револуцијама у Азији до краја XIII века, израдио је Леон Каин.

О уделу који је наш народ имао у овом одсеку светске историје, говори се у XV глави („Југоисточна Европа“) од Рамбоа. Надали смо се да ће Рамбо, који је својим ранијим студијама о историји ових земаља у X веку стекао тако лепих заслуга и признања, и сада изаћи с радом какав му доликује. На жалост, оно неколико страна, које су нам уступљене, препуно је таквих нетачности и погрешака, какве се не би могле опростити ни да су писане пре 20—30 година. Разлог и извор налази се свему у оним делима по којима је Рамбо радио; али не можемо прећутати да је не само наша него и туђа научна књижевност (нпр. руска) пружала писцу довољно пута да дође до истине. Све нам је ово у толико жалије, у колико су нас одељци у првом делу (Les Origines) били у главном добро задовољили. Надајмо се да ће трећа и остале књиге загладити овај утисак те да ће даљи одељци о Србима красити ово дело онако исто као што оно само краси француску књижевност.

Дело се продаје у свескама од 1 динара. Ми га препоручујемо свима, који би ради били проширити своје историско знање.

— Pedagogija IV. Povjest pedagogije. Sastavio Stjepan Basariček, profesor i glavni učitelj kr. učiteljske škole u Zagrebu i pravi član hrv. pedag. književnog sbora. Drugo preradjeno izdanje. Zagreb 1893. Naklada hrv. pedag. književnog zbora. Tisak Karla Albrechta. Str. 430 i 8°. Ciena 1 for. 20 nov.

Свакако међу најглавније педагошке радове Басаричекове спада његово веће дело „Педагогија“, које је изашло у четири књиге. Градиво је лепо уређено, особито историја педагогије, који део може занимати сваког образованог човека. Књига заслужује сваку пажњу.

Основы и предѣлы самоуправленія, опытъ критическаго разбора основныхъ вопросовъ мѣстнаго самоуправленія въ законодательствѣ важнѣйшихъ европейскихъ государствъ. М. И. Свѣшникова, приват-доцента Имп. Спб. унив. Петроград 1892. године.

Питања. која су предмет испитивања г. Свјешникова у овоме делу, врло су важна за нас. Новим Уставом је нашем народу дато право на потпуну самоуправу, а специјалним законима о општинама и о уређењу срезова и округа детаљисана су начела, која су данас у основи тој самоуправи. За ово кратко време од како је уведена самоуправа не само у општинама, него и у срезу и округу, показало се да има много што шта у тим законима, што би, у интересу напредовање народнога, ваљало изменити. И ми данас стојимо пред неколико отворених питања, која су потекла из ове потребе за изменом.

Што нарочито препоручује ово дело г. Свјешникова, то је покушај, да на основу упореднога изучавања законодавстава у погледу самоуправе код свих европских народа, изведе што је могућно потпунију теорију самоуправе. Основни резултати до којих је дошао своде се приближно на ово: решавање питања о самоуправи зависи, пре свега, од тога, шта је самоуправи задатак: администрација или и послови економске природе. Писац је за то, да се органима самоуправним остави да врше оба та задатка, јер, по његову мишљењу, компотенција варошких и сеоских општина не треба да истиче из појимања да су те општине искључиво економска удружења. За тим писац тврди, да распоред административних послова у општинама не треба да долази од надзорних власти него да истиче из законских одредаба, јер су државне установе и општине, по мишљењу пишчеву, једне и исте државне власти, која је различна само по организацији али не и по компетенцији. Организација самоуправе мора бити изведена на основу изборнога начела; законом се одређује количина и каквоћа представништва. Државна власт има само право контроле, а не и туторства. Правилност пак контроле може бити обезбеђена само тако, ако су судови независни, јер, ако се хоће права контрола над самоуправним пословима, мора се пазити, пре да ли су они сагласни циљу, него да ли су сагласни закону. На овим начелима заснована, општина постаје спона између друштва и државе.

L'oeuvre de Zola. Sa valeur scientifique, morale et sociale. Par Auguste-Santevur. Стр. 124, 12⁰.

Признајући Золи неоспорно велики таленат, дар за посматрање, сјајан стил и скуп подобности, помоћу којих он уме да задахне животом све чега се дотакне — писац спори његову претенсију да својим романима служи науци, моралу, друштву и да потпомаже студије психолошке.

Науци не служи с тога, што они који су је жељни неће је тражити никад у романима, а они пек који за науку не маре прелазе преко општих и непотпуних научних истина. Моралу не служи с тога, што су, по његовим романима, којима су у основи закони о наслеђу, злочинац и неваљалац неодговорни за зла што их учине. Друштву не служи с тога, што лица у његовим романима, и ако осете кад год грижу савести, осете је често физички, без икаква утицаја свесне радње. Осим свега овога писцу се не допада натурализам Золин, који тежи за реалном репродукцијом живота, не плашећи се при том и онаких појединости, од којих ми бежимо.

Crtice iz primorskoga malogradskoga života, napisao J. Drazenović. Senj. 1893. Стр. 217, 8⁰. Цена 80 кр.

Још као университетски ђак Драженовић је привукао на се пажњу повећом причом **Сиромах Јанко**, а доцније су му радови показали, да су доиста оправдане биле наде, које су на њ полагане. Па и међу овима, што су скупљене у ову збирку, има их које доиста заслужују свако признање. Овима је предмет црпен из живота становника омањих градова приморских, који писац добро познаје, па је с тога и умео онако верно насликати рад и невољу, који га одликују.

L' Europe politique, pas Léon Sentupéry.

Од овога је дела изашло до сад 4 свеске, у којима се говори о Немачкој, Аустро-Угарској, Бугарској, Белгији, Данској, Шпанији и Енглеској. Говорећи о свакој од ових земаља, писац прво анализе њихове уставе, а за тим износи потпуну слику политичког положаја, какав је данас, бројну снагу и тенденције појединих партија, важнија питања, политичка, економна и социјална, која су на дневном реду, кратке биографије важнијих политичара, а тачна библиографија журнала и периодичких списа само допуњује целокупну слику.

Који се год бави о политици, с коришћу ће моћи прочитати ово дело.

Мьдьяры и Славяне въ прошломъ. Историческія справки о славизмѣ вь государственной жизни Угріи профессора К. Я. Грота. Варшава.

Овом најновијем делу познатога професора варшавскога университета, К. Ј. Грота предмет су питања, која су од непосреднога интереса за нас Јужне Словене. О одношајима Словена према Мађарима и о утицају ових на судбину Словена К. Грот износи мишљење, противно Шафарику, Палацком и осталима, да је најезда мађарска била по Словене корисна, јер их је сачувала о германизације. Да ово докаже, писац улази у потанко описивање свију прилика, којима се одликовало то доба, у коме су се Словени и Мађари заједнички борили противу Германаца. Културно јачи, Словени су својим утицајем (етничким, културно — националним, религиозним, просветним и политичким) допринели у многоме, те су се Мађари могли одржати у средини европских народа. Хиљадугодишња историја, дакле, кад се боље проучи, упућује Мађаре, да са више предусретљивости излазе на сусрет жељама Словена.

Monumenta speciantia historiam Slavorum meridionalium vol. XXV. Scriptores, vol. II. Chronica raqgsina Junii Restii (ab origine urbis usque ad. a. 1451), item Joannis Gundulae (1415—1484. Zagrabiae 1893 (I—XIX. 1—440. Ciena 3 for. 50 uov.) Digessit Speratns Nodilo.

Прилозима штампаним у овом издању припомогла је хрватска Академија много познавању наше прошлости. Рестић је свој летопис, нарочито други део, радио служећи се званичним подацима који су се сачували били у дубровачким архивама. Тако је исто радио и Гундулић. Због тога им је и причање поуздано, те донекле може накнадити недостатак извора, који још нису сви објављени. Разуме се да је у овим летописима много помена о стању и одношајима у осталим балканским земљама, са којима су Дубровчани имали веза трговачких. Издање је у сваком погледу добро и правилно.

Преображај Београдске Богословије, поклич народним посланицима и осталим Србима од проф. Дели-Грујића (псеудоном). Прештампано из „Хришћанскога Весника“. Београд. Штам. Свет. Николића. 1893. Ц. 0·50. 8°.

Да наша Богословија, покрај све важности коју има као завод који народу спрема учитеље а цркви служитеље, није уређена како треба, да би могла одговарати свима задаћама — то се поодавно почело увиђавати. Питање о томе како да се она преуреди, датира се поодавно. Ова је књижица најновији покушај у томе правцу, и то покушај који доиста заслужује да на њ скрену пажњу они, који су позвани да исправљају што нам у земљи не ваља. И ако се у понеким тачкама не слажемо са писцем, ми опет ову његову књижицу препоручујемо свима, који се интересују о питањима ове врсте.

Школа, илустровани годишњак за омладину у школи и ван ње за просту 1893. Година I. Уредио Мих. М. Станојевић, учитељ. Издање Н. Димитријевића. Цена 0·50.

Од неколико година на овамо календарска књижевност у нас знатно напредује не само по броју, него, можемо тврдити, и по каквоћи. Покрај осталих изашао је и овај календар, намењен омладини у школи и ван ње. Ова замена казује већ сама собом и каква треба да је књизи садржина. Покрај цртица и песама које се тичу пороничнога живота или упућују на извесне дужности, има неколико биографија знатнијих Срба са сликама, песама народних и уметничких, поука о чувању здравља, чланчића из природе и пољопривреде и т. д. Све то може бити врло подесна лектира за омладину у нашим основним школама и ван ње.

Das Karstphänomen. Versuch einer morphologischen Monographie von Dr. Jovan Cvijić, Professor der Geographie an der Hochschule zu Belgrad. Geographische Abhandlungen, herausgegeben von Prof. Dr. Al. Penék in Wien. Band V. Steft 3. Wien 1893. Ed. Stölsel. 115. S. (215—330) gr. 8°.

О овоме делу г. Цвијића, професора Географије у нашој В. Школи, написао је проф. S. Güntzer, уредник познатога часописа за географију и етнографију, Das Ausland, оцену, која може служити на част г. Цвијићу и В. Школи, која у њему добија вреднога и своме послу потпуно дораслога радника.

Ма да се референат не може да сложи са аутором, да се о појавама, које су предмет испитивања овога дела, у целини врло мало писало, ипак са радошћу поздравља обраду овога питања у облику који му је писац дао, јер су ови појави изнесени у потпуној целини и узајамности њиховој. „Овај епитетон може с правом, вели референат, да се прида раду г. Цвијића. Писац је и сам, како изгледа, из предела, у коме је пуно оваких појава, те је познат са променљивом физиономијом његовом, која површном посматрачу изгледа тако једнолика. А пошто се у Пенковој школи упознао са методама физичко-географ. испитивања, то је и могао показати склоност, да се прихвати овако тешкога задатка и ове појаве престави онако како је то учинио у своме делу. Литературу о томе предмету писац је исцрпно употребио. О каквом крајњем закључку у овом предмету не може бити још говора, али се нико више неће моћи бавити овим питањем, а да се не послужи делом г. Цвијића.

Пошто је, изложио садржину дела г. Цвијићева, референат овако завршује своју оцену: „Све што је у овој књизи изнесено, може се сматрати као несумњива добит за наше знање о овим појавама. Врло су корисни његови закључци о геолошком и географском проматрању ових појава, јер дају богат материјал за тачније одређивање места, која писац сматра да су прави Карстерен, који се, како писац жели, издигао у главном из кречне формације.“

Константинополь и его окрестности и Принцевы острова Москва 1893. 8⁰, 250 стр. Ц. 1,25 руб. соч. Сергѣя Филипова.

Ово је прва књига на руском језику, која описује Цариград, околину му и живот и обичаје његових становника. Коме није могућно читати дело Амичисова, моћиће се лепо користити и овим, јер је у њему на врло интересан начин описано путовање по овим крајевима. Излагање се одликује живошћу, посматрања су му тачна и правилна, а описи местимице пуни поезије. Писац упознаје своје читаоце не само са спољашњошћу ових крајева, него и са обичајима, навикама, унутрашњим животом источним, који је, кад се с поља гледа, тако поетичан, а кад му се у унутрашњи склоп сагледа тако мртвачки прозаичан.

Djela dra Ante Starčevića. До сад је изашло шест свезака дела дра Анте Старчевића, што их издаје „odbor kluba stranke prava.“ Кроз који дан изаћиће и седма свеска његових дела и тиме ће бити завршена прва књига, у којој су све сами говори, које је Старчевић рекао које у сабору које пред бирачима.

— Le Statut de Raguse. Codification inedite du XIII siècle. Par V. Bogišić. Paris. Librairie du recueil général des lois et des arrêts et du journal du palais. L. Larose, éditeur. 1892.

Ово је стари дубровачки законик, на латинском језику, од године 1271, штампан је и напосе одштампан у књижици, из француске Nouvelle Revue historique de droit français et etranger. Г. Б. написао је увод овом издању дубровачког законика на француском језику, па је опет и свој увод и текст законика снабдео напоменама и објашњењима.

Ми ћемо се зауставити на осмој књизи, у којој се говори о вражди или крви, крварини (De pena Vrasde). Ту видимо, како је постојао спор између Дубровника и краља Славоније (Sclavoniae) и Дубровника, што се тиче вражде. Сви краљеви Славоније и његови људи тражили су, да се **по народном обичају** плаћа крв са пет стотина перпера (дуката), ако би један од ових људи убио Дубровчанина; исто тако пак да се поступи ако би Дубровчанин убио кога човека ових краљева. Међутим у Дубровнику владало је **друго правило, донесено са запада**, из Млетака, да се глава плаћа главом, да се убица казни смрћу. Тако је писао Дубровник краљу Урошу, а тако су хтели и Млеци, ако краљ пристане; не пристане ли пак, нека за обадве стране остане по народном обичају.

Сад да одговоримо, где је та Sclavonia? Б. тумачи да је овде Славонија у ужем значењу краљевина Србија и све земље, у којима живи народност српска. Онај Урош је Урош II, у српским аналима боље познат под именом краља Милутина, а то је дед цара Душана. Овде се српски краљ назива краљем **Славоније**, па се опет назива краљем **Расије**, о чему Богушић суди да је исто.

Ilustrovani narodni koledar sa navadno leto 1894. Uredil in izdal Dragutin Hribar. Celje.

Словенски родољуб Хрибар издао је под горњим насловом Календар за словенску интелигенцију. Поред календарског дела у том календару има доста занимљиве и поучне грађе. Ту су животописи Андрије баруна Винклера, списатељице Павлине Пајкове, др. Медвед описује свој „sprehod po staroslavnem Pompeju“; од поучних чланака су: Техарје и Техарски племићи, „Seloer Slovanov proti jugu“ од С. Рутара, Иго Каш описује своје „Spomine iz jugovzhodne Bosne“, dr. Росина написао је поучан чланчић „Naši denarni zavodi“, прослављени песник А. Ашкерц превео је с руског две песме. Књига је украшена лепим илустрацијама.

Школе и школовање за време првог устанка. (1804—1813). написао Миленко Вукићевић. Одштампано из „Просветног Гласника“. Београд штамп. у Држ. Штампарији. 1893. Ц. 0, 30 д.

У овој је малој књижици, оштапаној из „Просветнога Гласника“ писац прикупио брижљиво све што је до сад, које где растурено, штампано било о школама и школовању за време првога устанка нашега. Новог је у књизи мало, али је вредан хвале покушај да се познато прикупи и среди

Француски моралисти, од **Павла Поповића**, професора. Београд штампано у Држ. Штампарији Краљев. Србије. 1893. ц. 0.50. стр. 37:

Своју тему за професорски испит писац је прво штампао у. „Просвет. Гласнику“ па је отуда прештампао у засебну књижицу. Она је већ пред стручном комисијом издржала критику. Новином предмета и ваљаношћу обраде заслужује ова књижица да јој поклоне своју пажњу сви који се питањима ове врсте интересују.

Летопис Матице Српске. Књ. 176, доноси у својој четвртој свесци, која је ових дана изашла, свршетке раније започетих радова, од којих су неки (о **Буњевцима**, од **Ивана Иванића** и **Сима Милутиновић Сарајлија**, од Др. Стеве Павловића) оштампани и у засебне књиге. У рубрици књижевност Милан Савић оцењује два слична романа: Видина љубав, написао Д-ић и Два аманета, написао Л. Комарчић, а Ст. Станојевић најновије дело Константина Јиричка о Посланству републике Дубровничке царици Катарини II 1771—1775.

* * *

УРЕДНИК
Проф. И. И. Вукићевић

ИЗДАВАЧ
А. М. Станојевић

ДЕЛО

НАУКА, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ГОДИНА ПРВА

КЊИГА I. СВЕСКА 2.

БЕОГРАД

САДРЖИНА

СТРАНА

I. Забава

1. **Помен Војиславу** песма *Р. Одавића* 258
2. **Прича о Целадин бегу и Ташули** од *Бр. Ђ Нушића* 259
3. * * * песма † *Војислава* 268
4. **Живе мошти,** прича М. Конопњицке, с пољског превео *Рајко* 269
5. **Рука хита,** песма † *Ст. Вл. Каћанскога* 275
6. **Отров,** роман од Киланда, превео *Х. Л.* 276
7. **Погреб,** песма од Надсона, превео *Р. Одавић* . . . 297
8. **Сигурна већина,** црта из живота од Léon-a . . 299

II. Наука

9. **Уставна и друштвено-политичка питања I Народна Скупштина,** од *Јануса* 303
10. **Источно питање,** студија Др. *Мил. Миловановића* 313
11. **Које је године умр'о краљ Радослав?,** расправа *Ст. Станојевића* 323
12. **Етика и хигијена** (Die sexuelle Hygiene und ihre ethische Konsequenzen, von Dr. S. Ribing), од *В. П.* . . 327

III Књижевност

13. **Шилерове драме,** критичке црте *Х. Лилера* . . . 332
14. **Реч две о лирској поезији** (поводом књиге „Из наше новије лирике“ од Др. Љ. Недића) од *Свет. Ст. Симића* 349

IV. Хроника

15. **Научна хроника (Преглед географске литературе о Балканском Полуострву за 1891 и 1892 год.)** уредио Др. *Ј Цвијић* . . . 358

СТРАНА

16. **Друштвена хроника (Ваљево са здравственог гледишта — Полититичке партије у Немачкој)** 393

V. Друштвени живот

17. **Политички преглед догађаја у земљи и на страни** 398

18. **Позоришни преглед. Госпођа с камелијама** од Ал. Диме-сина реферат *М. Драгутиновића* . . . 417

19. **Преглед књига и листова:**

а) Der Erste Cetinjer Kirchendruck von Jahre 1494. Eine bibliographisch — lexicalische Studie von Dr. V. Jagić.Wien 1894. реферат *Љуб. Стојановића* 424

б) Le Royaume de Serbie par P. Coquel Paris. реферат *Јануса* 427

в) **Споменик XXII српске краљевске академије.** реферат *Ј. Н. Томића* 429

г) **Књиге Матице Хрватске** за годину 1894. реферат *Д. Живаљевића* 434

20. **Белешке** 441

21. **Библиографија** 455

22. **Логичарски атавизам** 460

ПОМЕН ВОЈИСЛАВУ

Неста свештеника што лепоти служи,
На лири му звучној покидане струне!...
Са болом се јаук братими, те тужи
И судбину клету проклиње и куне:
Што нам њега узе, понос наших дана,
Што прекиде песму, која тако годи?
Да ли хтеде, можда, злобом завитлана,
Да нам се освети, да у срце згоди?
Да удеса клета, да судбине црне!
Спустила се грозна, да нас све заболи;
А за увек да нас црнином огрне:
Покоси нам оног ког и небо воли!
Жртвеник му сруши — свети пламен гаси
У пепео ствара његов огањ свети;
И лиру му сломи — да умукну гласи,
Да никада са њих песма не полети!
Жртвеник је срушен — ал' још огањ гори,
С покиданих струна још се чују гласи, —
И дуго ће, вечно јек им да се хори,
И никад се не ће огањ да угаси!

Јер из душа наших одјек се одзива
На звуке што крепе, заносе и жале;
Огањ жртвеника све то већи бива
Јер у срца наша варнице су пале!...
Он, избраник муза, чедо светла Крона,
Скинуо је ризу пролазнога траја;
Заузео место крај његова трона
Да ту вечно живи, да се не одваја!

Р. Одавић.

ПРИЧА О ЏЕЛАДИН-БЕГУ И ТАШУЛИ

(Једна глава из дела „Крај обала Охридског језера“)

Одали смо овамо и онамо по обалама језерским; љуљушкали смо се на његовим таласима; пели смо се на ниске брежуљке и високе планине; походили села и градове, обишли смо цркве и манастире; па нас сад ево опет на доглед Охриду; његова нам се лепа слика још из далека указује а из ње се нај јасније обележава Уч-кале на вршку стеновитог брда које се из самих таласа језерских издиже.

О томе калету, о оним дворима у њему, које сада покрива згариште, стари људи чудну причу казују, причу којој је крај допр'о и у наше дане.

Ја сам ту причу оставио, кад се опет вратимо Охриду на крају мојих бележака, па одмарајући се да је испричам. Зар да се могу на њој одморити и они које је досадања садржина књиге уморила.

* * *

Крајем прошлога а почетком овога века у Цариграду је цар царевао само а земљом су управљали и владали паше и бегови који се учинише сила, знатна и голема, и од којих је цар морао да наново осваја своју рођену државу. Да је није освојио, да их није сломио узели би они њему Цариград, толика сила беху ти господари, о којима се и данас још много прича и доброга и злога. У Јањини Али-паша од Тепелена; у Скадру Мустафа Шкодра-паша; у Приштини Малић-паша Џинић;

у Призрену Махмуд-паша Ратуловић, и многи други по Врањи, Нишу, Скопљу, Тетову, Пећи, Самокову и Лесковцу.

У Охриду беше тада Џеладин-Бег а становао је у оним дворима, у граду охридском, што су сад згариште а што су се некад поносно дизали на врху стеновитог брда које се из самих таласа језерских уздиже.

Има их који су заостали у животу из тога доба, па нам они описују тадање дане и зле и добре. Ако су господари и чинили зла у својој земљи, они су га бар само смели чинити, а нико живи још крај њих. Памте се још оне страшне казне и каштиге над насилницима и преступницима. Зар се не прича и сад, како је Рустем-паша призренски, брат Махмуд-паше Ратуловића, вешао Арнауте «бисашки» т. ј. по двојицу; или зар нису Срби нишлије, отишавши у стан Бушатлији Мустаф-паши, кад је оно са војском кренуо на Русе (1829), затекли у његовом стану неколико погубљених војника а крај њих или кокош или главицу лука, шта је ко неправо узео и рад чега је изгубио главу. А за Џеладин-бега охридског прича се, како је често извозио чамцем на језеро пуне џакове, за које су још биле привезане велике каменице. У тим товарима, који ће за навек остати на дну језера, били су увек насилници, блудници и преступници које крвава правда Џеладин-бегова нигда није мимоилазила.

Причају у Охриду причу, по којој Џеладин бег, са заштите коју је давао гоњенима, мало није једном дошао у сукоб са самим Али-пашом јањинским. Из Јањине чак добегла је Џеладин-бегу у Охрид лепа Фросина, гоњена Али-пашом због ванредне лепоте своје*) А ваља знати да је Џеладин-бег био и род Али-паши. Његова прва жена Саби-ханума била је сестричина Али-пашина.

---

*) Одмах се ту у Охриду удала за Димитрија Терзијанчића, како би се Али-пашином гоњењу стало на пут. Овако охридска песма пева ту Фросину:

Фросино, моме хубаво,
Не седи долу на врата
Да те не видит паша-та;
Зави си бело-то лице
Со зелен ђерђев до тебе.
Уиче зборот не доречен
Витасаха двајца гавази:
Фросино, моме хубаво,
Здраво ти живо од паша-та

За Џеладин-бега зна се још да је поклонио велико и лепо село Љубанишче — свој чифлик — манастиру Св. Науму, као год оно што се прича да је Бушатлија Шкодра-паша сваке године давао товар зејтина за кандила манастиру Дечанима.

*

Па колико се различитих прича причају у Охриду о Џеладин-бегу, о његовим дворима, о његовим бојевима, о правди и неправди његовој, о његовом богаству. Кажу био је пребогат. Штитио је гоњене, ама је тражио да му се то плати кулуком и порезом. Ко је хтео да окречи кућу, плаћао је грдан данак; ко је хтео да награди прозор на кући, још већи. а онај ко је хтео чак и оџак да дигне више крова, требао је толико да плаћа годишње, да би му за неколико година отишло све имање на данак само.

Отуда и богаштина Џеладин-бегова, отуда му и они сами двори. Причају да је његов двор био онде најпре, где се данас у Охриду налази Хамам-бахче, па како су му сили и богаству то били тесни двори, попе се на врх охридског брда и назида друге са 80 одаја, са изгледом на запад на красну струшку равницу и Стругу на њој; а одатле на Петрину планину одакле зором сунца истиче; са севера на пространу охридску равницу искићену селима и испресецану речицама; са југа на — језеро. А сем тих дворова сазидао је једне и у Ресну, једне у Струзи и једне на Петрини планини. Њих је назидао својој жени Саби-хануми, Али-пашиној синовици. Кажу Саби-хануме је била врло, врло лепа, али — није имала порода. А Џеладин-бег је хтео пошто по то наследника, па кад је узео себи и другу жену, Саби-хануме није могла очима да гледа, како бег другу љуби, јер га је силно волела. За то јој је бег назидао ове дворе те

Вечер ће дојит на вечера
Вечера да му зготвиш
Одајче да се постелиш
Со џамфеслите шилтина
Со кадифени перници
Со стребрните шандани.
Фросина моме хубава
На гавазите им велеше:
Јас паша вечер не чекам
Јас одајче не постелвам
Ни пак вечера готвам,
Ја сум си моме христијанско и т. д.

је у њима проводила часове одвојена, усамљена, не гледајући бар очима, како јој је место у срцу беговом друга преотела. Проводила је, кажу, радо часове и у манастиру Св. Науму. Тек кад је видела Саби-ханума да ни са другом женом Целадин-бег не доби порода, она сиђе у Охрид и тада сазида себи красне дворе, на оној стени. У тим Саби-хануминим дворовима је данас ућумат.

*

Једне године позва цар на војску противу Грка и Шкодра-пашу.*) Грдан су плен Турци отуд, из Грчке, понели тада а Шкодра-паша, место других драгоцености, водио је 30 робиња све лепших од лепших Гркиња. Пролазећи при повратку кроз Охрид, он се весело угости у дворима свога пријатеља Целадин-бега, па при растанку да му у пешкеш једну младу робињицу.

Беше јој 12 година, звала се Ташула. Још онда, у детињским годинама, њена лепота беше чудо читаво. Такав узраст, тако дуге и црне косе, тако светле и велике очи и такво тело — причаће се још дуго и дуго година о тој лепоти, као што се, ево, и до данас још прича.

Ташулу Целадин-бег уведе у своје дворе скоро као кћер, даде је Саби-ханумп на неговање и Саби-ханума јој обоји нокте, косу и веђе; забради је јашмаком и научи је како се на меком харемском шилтету сањају пусти снови. Но док јој је Саби-ханума с једне стране сву пажњу показивала, с друге, колико је ова лепотица расла, колико јој се развијала снага и лепота, у Саби-хануме се порађала и расла нека себична мржња. Зар одрашће у Ташули прекрасна лепотица, и онда Саби-хануме мораће понова да проводи усамљена у дворима на Петрини.

А Ташули није требало много да расте. У четрнаестој години већ постаде она жена Целадин-бегова. Никад охридски двори нису видели толико раскоши колико је Целадин-бег расуо пред ноге овој лепотици. Назидао јој је нарочите дворе;**) расуо по њима злато и драго камење, срму и кадифу, ширит и ћитајку, свилу и самуре. Опколио је робињама и гавазима, измећарима и измећаркама, а од свих највервије јој је служио Џеладин-бег.

---

*) То је било 1823., када је заиста Шкодра-паша ратовао за Цара противу грчког устанка. Да ли је Целадин-бег ишао у тај рат, прича не казује.

**) То је оно место где је сад касарна, на другом вршку брда. Познају се и сад развале Ташулиних двора.

Ташулине дивље и светле очи, њено жарко и мило лице оковали су овога лава који је био кадар и самом Султану да отказује послушност. Побеђени Џеладин, толико је чак био попустљив, да није захтевао од Ташуле ни ту жртву да му учини да промени вером, јер она то никако, никако не хтеде. Дозволио је да се у њеним дворима уреди и мала црквица у којој се Ташула ревносно молила Богу. Па онда, кажу, Ташула је толике невољнике спасавала, толику правду задовољила својим утицајем на бега. Кажу, она га је опитомила те је био тако добар према хришћанима.

И док је Џеладин-бег све и сва чинио Ташули, рањеној од бола Саби-хануми остало је да се опет осами у дворима у Струзи, у Ресну и на Петрини.

Али је сву ту милост Ташула и заслужила, јер је у љубави онејачила и обећавала пород, коме се Џеладин-бег тако радовао.

И Ташула донесе на свет чедо, а Саби-ханума прва потече да говори Џеладин-бегу, како му се чедо мора држати у турској вери а не по материној, ма да друкче Џеладин-бег ни са̑м није могао мислити. Тек Саби-хануме знала је да ће то нанети бол Ташули, а само је на то и чекала, да нађе прилике.

Али је Ташула у вери надокнађавала оно што је изгубила у отаџбини, у кући, у родитељима. Она је тако разумела оданост вери да — кад је дете већ одрасло до године дана — *изненадно* умре. Сарањено је код џамије Имарета и богата Ташула оградила је красно гроб овога детета гвожђем и окитила цвећем. Ено га и сад тај гроб у Охриду очуван, јер га је Ташула редовно, сваке суботе, обилазила и надгледала.

А после смрти детиње молила се Ташула много дана и много ноћи у својој маленој црквици у двору и просила опроштај греха у Бога, јер — она је у својим рукама удавила дете да га не да̑ само да се потурчи. Она је и испросила опроштај и добила утехе јер је имала уверења да је тако својој вери послужила.

Да је знао Целадин-бег за тај злочин, или да га је знала Саби-ханума?! Нико га живи није знао до икона Св. Богородице којој се Ташула исповедала и од које је просила храбрости пред злочином.

У дворима Целадин-беговим било је и даље све весело и задовољно, јер незадовољство Саби-ханумино било је усамљено у дворима у Струзи, у Ресну, на Петрини. У Охриду су звониле тамбуре, лупали дефови, чагрљала чампарета и ориле се зурле, а крај њих певале се песме само о лепоти и о срећи Ташулиној. А Ташула, окићена ћитајком и ширитом, срмом и кадифом, драгим каменом и златом, окружена и служена ропкињама и робовима, милосно се смешила крај колена Целадин-бегова, а боно уздисала крај иконе мајке Божије.

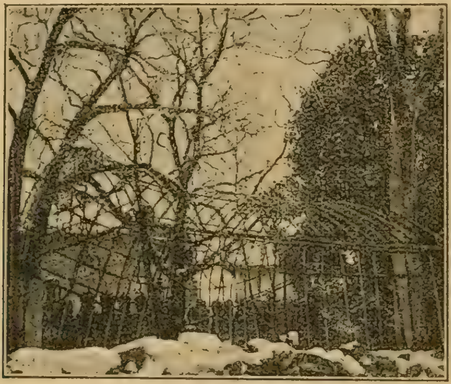

Гроб Ташулиног детета

*

Скоро десет година после пропасти Али-паше јањинскога намери се Султан на мудра везира Решид-пашу, те са њим пође на Бушатлију, на Хусејин-капетана и све остале властеле који се бунише против Султана. И Целадин-бег је био уз Бушатлију, па кад их царска војска разби код Прилепа, Шкодра паша се брзо повуче у Скадар. Целадин-бег није имао моћи да се сам брани већ покупи све своје благо и жене и упути се и сâм у Скадар Бушатлији, да се тамо затвори, јер се Шкодра-паша још снажно држаше против великог везира.

Али се ни Шкодра-паша није могао још дуго држати. Пре но што се хтеде предати, рече своме пријатељу Целадин-бегу да се спасава како зна. Како царска војске није на Охрид ни нашла, то Џеладин-бег врати све своје жене у дворове у Охрид а он купи у Скадру једну ђемију и са својим хазнадаром и силним благом крене у Египат противнику Султанову Мехмед Алији.

Царска је војска напредовала, а Џеладин-бегова ђемија пловила је јадранским морем ка Египту, али не доплови тамо са живим господарем. Возари су причали да је Џеладин-бег умро на ђемији, ама то нико није веровао. Свако је знао да су Џеладин-бега жива прогутали вали Јадранскога Мора, а да су благо разнели они који су га за то у море и бацили.

*

Дуго још нису знали у Охриду о несрећној вести. Ташула је проводила мирно дане горе у сјајним дворима и обилазила редовно гроб свога детета, а Саби-ханума је извлачила дубоко димове из наргила и забављала се измишљајући ситне пакости. Путовала је преко многих земаља и једног дана стиже и у Охрид вест да је Џеладин бег, Божјом вољом — променио свет.

Саби-ханума је највише писнула. Она је већ била у годинама; њена кућа пропала и нема се где вратити; охридски двори опустели без господара а Џеладин-бег је благо однео собом. Ташула је још млада и лепа; њена се лепота још пева у Охриду уз деф и из дарабуку; за Џеладин-беговом милосницом а за чувеном лепотицом свако ће се пограбити, и аге и бегови, а Саби-ханума зар и у новој несрећи да гледа срећу Ташулину?

Јед је бацио у постељу а постеља у брзо јој испи и здравље и снагу. Једнога дана, када је осетила како јој се душа пење уз грло, дозва своју највернију робињу, једну црницу. Закле је у Алаха и у свету веру пророкову а затражи јој бесу да испуни један аманет оног часа кад се Саби-хануми живот угаси. А црница, са псећом верношћу, целива јој и ноге и руке и даде завет и испуни завет.

Тек што издану Саби-ханума а дворови Џеладин-бегови плануше; диже се црни и густи дим над Охридом а верна црница, која испуни завет Саби-хануми, провуче се кроз тај густи дим и дође у горње дворе, у Уч кале, и отвори капак од шкриње, дубоке и пуне воде, помену Алаха и скочи у дубину воде а таласи се склопише над њом. И док вода угуши извршиоца црнога завета дотле пламен изгоре у пепео завештача — мртву Саби-хануму.

Саби-ханума је морала лако умрети, јер је знала де ће пламен који њену лешину претвори у пепео изгорети и Ташулу. Али је Господ ваљда хтео да Ташула, зарад својих грехова, још дуго живи. Ташула је спасла само оно свилено рухо на себи и свој живот из пламена.

* * *

Кад сам 1891 године у Октобру месецу био у Охриду. ишао сам једнога дана оном уском улицом којом се слази ка језеру на оној страни где је црква Св. Јована. Мој пријатељ, који ме је водио, указа ми уз пут једну малу, најерену кућицу. То су била управо врло ниска врата, кроз која се слазило у малу, нечисту авлију. У авлији кућица са једним излепљеним прозорчићем и старим истрошеним вратима, подупртим једним пањићем. Пред кућом једна стара крушка, која већ ваљда давно и давно не роди, надигла своје суве гране више крова, у стабло ударени клинци, привезано је од стабла и крова уже и по њему неке крпице се суше. На крову чувар-кућа и модра маховина а на сучељу, горе, седи једна матора. зелена мачка и равнодушно нас погледа кад отворисмо капиџик.

Али — Ташула није била код куће.

— Зар овде, болан, живи Ташула?

— Овде.

— Је ли много стара?

— Сва је седа, једва оди. Биће јој ваљда преко 80 година.

— Види ли се на тој старици да је заиста била кад год тако лепа?

— Види се, Бога ми Има велике очи, дугу косу, сву седу и неко светитељско лице.

— Жали ли што је сад тако у невољи?

— Не. И после оне несреће, кад су упаљени дворови и кад је остала без ичега, могла је красно да се уда за најбогатије бегове и паше. али је све одбила. Па ипак мора је нешто болети. . . .

— Шта то?

— Видите, чим изађе на капиџик из ове авлије и њене очи прво сретну развале оних сјајних двора, где је некад била сила, а сад, нема леба да једе. То је мора болети па за то и не излази често из куће. Незгодно је што баш овде седи.

— Прича ли који пут што о своме греху, о убиству детета свога?

— Никад ни речи, али, ево већ толике године, па и дан данас иде сваке суботе на гроб.

— А од чега се издржава?

— Има у Битољу неког рођака, унука, шта ли је Он тамо ради трговину, зове се Стеван Испир. Њему је, кажу, дала оно што је вреднога имала код себе Он јој шаље 40 до 50 гроша месечно и мучно живи ове последње дане. Од тог плаћа и кирију и једе и одева се и лечи се.

— Па добро, има ли пријатеља, иде ли код кога?

— Ето, доходи код моје мајке. Њој Ташула прича многе ствари.....

— Хајдемо твојој мајци!

*

А кад сам био августа месеца 1892 године у Охриду, хтео сам да бар ову прилику не пропустим да се састанем са Ташулом.

Било је доцкан — сахранили су је марта месеца.

Силан се, кажу, свет, па чак и из околине, слегао. И Хришћани и Турци па и Митрополит охридски, — отпратише лепу и грешну Ташулу у нове дворе.

Бр. Нушић

*
* *

Кад у вече благи ветрић лахори,
И образе твоје љуби, милује,
Зоро моја, он ти шапће, говори,
Како драги за драганом тугује!

К'о што цветак росу тражи, тражи зрак,
И тим срећан слатко мири над собом,
Тако и ја мрзкије ове мрзим мрак,
Гинем венем, лане моје, за тобом.

И кад сунце зраком мине за гором,
Жељно пружам руке своје злату свом,
Поздрављам те по несташном лахору,
Буди роса, буди сунце војну твом.

23-XII-1881.
Београд.

Војислав

ЖИВЕ МОШТИ

Прича М. Конопљицке

Жао ми је, врло жао, што не могу да вам кажем, како је изгледао кад је стајао или ходио, како је мицао рукама и главом, је ли му кичма била погнута или права, а особито, каки му беше глас и поглед. Не за то, не дај Боже, што бих од тога да стварам неку тајну, него за то, што сам га познала у часу изузетна мира, кад му је глава почивала непомично, очи биле затворене, руке скрштене, а у грудима није само нестало гласа, него и даха. Познала сам га у мртвачком сандуку.

Бејаше то прост, јелов сандук, црно обојен, с лимовим крстом, пљоштимице прибијеним на заклопац, а с обе стране сандука стајаху четири свеће, у тешким коситарним свећњацима, који спадаху у „утвари“ болничке капелице. Запалише их у последњи час, баш кад стадоше пред капелицу мртвачка кола са једним коњем, тандрчући по неравном плочнику, а гребодер сиђе са седала, да пооткопча подигнуте од штедње крајеве чојана покрова, који прекриваше дрвену подлогу на колима.

У исти мах шкрипнуше болничка врата, а на њима се указа чувар, коме одмах приђе гребодер, заграби бурмута, шмркну по пропису, кихну, и, обрисав нос и бркове рукавом црне кабанице, стаде џевељати, а коњ му, користећи се тиме, спусти главу, заклима њоме неколико пута, заклопи крваве очи и заспа.

У то се јави болничко звонце глухим, безвучним гласом, слуга отвори изнутра врата од капелице, а шака пролазника, која застаде на плочнику преко пута, похита у капелицу, кад виде мртвачка кола. Бејаше их девет, десет лица. Просјак, у старом, војничком шињелу, чуварица из треће куће, праља из прека, шегрт с чизмарским калупом, гомилица деце, господин, који је с узврађеном огрлицом и мизантропским осмехом изишао из крчме на рогљу, најзад сељак у рубинама бос, опаљена лица, притискујући обема блатним рукама излизану капу на раздрљене груди.

Жене су се крстиле улазећи, прилазиле ближе сандуку и клецале с гласним а равнодушним уздахом; мушкарци застајаху на прагу, одговараху „на веке“ просјаку и узимаху од њега бурмута. А деца, као деца, разишла се одмах с жамором по кутовима, пипајући прстима свећњаке, црну дрвену тезгу, на којој стајаше сандук и зидове, по чијем се мртвом белилу титраше жут одблесак од четири пламичка, који се тихо лелујаху над танким свећама. Звонце удиљ бренцаше лажним разбијеним гласом. . . .

У тај мах уђе на побочна врата, која спајаху капелицу с боничким ходником, једра, гојна дувна, приклекну пред намештеним у прочељу крстом и уставши одмах енергичним, готово војничким покретом, окрете се к вратима. Одмах за њом уђоше двојица слугу, који такође приклекнуше и прекрстише се, па стадоше спремни да узму и носе сандук.

Видело се, да ту нема оклевања. Је ли ти до рођења, роди се, је ли до умирења, умри, а ако хоћеш да будеш сахрањен, то мораш одмах, јер ено се већ десеторо других рађа и умире.

Све се то могаше прочитати из бистрога погледа сивих очију, које дувна, чисто као на иглама, сврати на улазна врата.

Међу тим се они унутри подигоше, да „милостиву“ пољубе у руку, најпре деца, а после старији. Само сељак остаде на прагу, а разрогачене му очи гледаху пред-а сѐ тупо, без мисли.

— Ко је то умр'о милостива? — запита чуварица.

— Та тамо један! — одговори немарно дувна, махнувши руком у широком рукаву и не гледајући на питача.

Доиста. Онде, где умиру стотине, шта таки *један* може да значи?...

— А је ли остало деце? — питаше даље чуварица

— А да! Једно троје, четворо ли...

Дувна слеже раменима, као да сажаљева слепило таких људи, који умирући остављају децу: у очима јој се ипак огледаше забринутост, шта ли ће бити с то троје или четворо деце.

Чуварица и праља стадоше уздисати и махати главама

Баш у тај час, спотакнувши се о високи праг од капелице, упадоше у њу три детета. Видело се да иђаху журно и из далека, јер им лице бејаше знојаво и зажарено.

Најстарија десетогодишња можда девојчица у сивој, отрцаној сукњици, у плитком шеширу с црном траком и јако похабаним ципелама, држаше за руку два дечака, од којих млађи, коме беше око пет година, једва стизаше за њом, гегајући се на својим кривим ножицама. Оба дечака држаху у руци шешире од лика, коса им беше накострешена као чекиње, а око врата имађаху црне убране огрлице, које се жалосно одбијаху од искрпљених шарених капутића и чакшира. Иђаху јако лупајући плитким ципелама, које беху назувене на босе, опаљене ноге.

— Ама ходите брже! мигну на њих дувна, стојећи пред сандуком — Што тако касно? А где је бака?

И не чекајући одговора, повуче девојчицу за рукав.

— Клекните ту, па очитајте молитву. Три Оченаша, три Здраве Марије и три пута Вечни покој. Само брзо.

Дечаци гледаху у дувну престрашеним погледом: у бледо лице девојанино удари жестока румен, уста јој задрхташе, а у очи наврле сузе.

— Је ли то ћерка? — запита опет полугласно чуварица.

— Та ћерка, најстарија ћерка.

— А имају ли матер?

— Имају да! Још је јесенас ту код нас умрла.

— А ода шта је умр'о, милостива? — питаше прања

— А Бог нека га зна, драга. Од сушице, од чега ли. Кашљао, кашљао, док није и умр'о.

— Је ли то занатлија? — прозбори господин с узврађеном огрлицом, чупкајући жуту брадицу.

— Каки занатлија! — одговори дувна сажимајући раменима. Био је амал, а не занатлија.

— Но, децо, јесте ли? — запита, окрећући се деци, која још клечаху.

Девојчица још и сада држаше браћу за руку, упиљивши у сандук очи, из којих капаху крупне, сјајне сузе на њену сиву, похабану хаљину.

Сирочад пођипаше као на команду.

— Сад више нема чекања — говораше даље дувна. — Кад бака није дошла, зна се да неће више ни доћи. Хајд, носите!

Заповед се тицаше слугу, који стадоше с обе стране сандука, па потегоше за њим.

У то се од врата зачу куцкање штапа, који тражаше пута старим ногама на полак слепе жене, која ипак иђаше сама, растегнувши побелеле зенице и пипајући пред собом мршавом, сухом руком.

— Баба, баба!... — пође шапат од прага, а гомилица се размаче на обе стране.

— Само даље, бако! Само даље, дајте руку! — проговори живо дувна, хотећи да слепицу доведе до сандука.

Али старица замлата у мраку сухим рукама.

— Не треба, не! Све ја видим. Ја сама . . . све видим! — Казо! Јеси л' ту, Казо! — додаде одмах сухим, тврдим гласом.

Девојчица пусти дечаке и пришав баби, пољуби је у руку.

— Шта је? — питаше старица — јесу л' већ затворили оца?— А?

— Затворили су, бакице... И дете грухну у неодољив плач.

— Онда нека отворе! Нека отворе још једном! Ето сам му донела под главу... Кад је погреб, нека је погреб... И разави пред собом, уздрхталим рукама, парче порубљене паргареке повезаче, на којој беху, на сва четир угла, пришивене кокарде од узане беле траке.

— Донела сам под главу... Нека отворе...

И иђаше правце сандуку, бечећи још већа слепе очи, док га се не дотаче рукама, па се трже за један корак, с неким глухим мрнђањем.

— Казо! викну опет, али глас јој се наједаред прекиде, а заливена уста стадоше се мицати.

Дувна мигну на слуге. Један од њих скиде са сандука још неприбијен заклопац.

Тада ми се указа као восак жуто лице мртвачево, уз које се припио неки укочен, мрачан израз. На упалим грудима скрштене бејаху руке, у које беше утутнута шарена слика од хартије, опружене ноге страшно се одмараху после све трке „с писмом“ и „с пошиљком“.

Сви се стадоше примицати и испињати на прсте.

Онда други слуга подметну руку и издиже мртваца до половице.

— Дајте, стара, јер је тешко! — проговори старици.

Али стара не пушташе махраме.

— Где бих ја коме дала?... Ја... мати — мрнђаше, куцајући штапом по степеницама од тезге. — Где бих ја коме... Ја сам га родила, ја ћу га и мртва спремити...

Не могаше ипак узаћи. Ил' ју наједаред издаде снага, ил' лабаве степенице не даваху доста ослонца, доста да не могаше.

— Казо!.. Казо... води ме! — рече промењеним гласом.

Девојчица прискочи и обухвати старицу око паса.

— Овамо, бакице, овамо... говораше управљајући руку старичину Ту је... ту, глава...

— Оштро, мећите брже, ако мислите метати! — викаше нестрпљиво, слуга.

Стара жена изгледаше да га не чује. Пустила штап на земљу, па, туривши суве руке у сандук, простираше пипајући последњу попостељу сину.

— Бојао си се боничкога погреба — мрмљаше полугласно — а ето, синко, имаш свој погреб, не бонички... Не ћеш у заједничку јаму, не бој се, не.. Имаш свој сандук, плаћен, не узајмљен; гроб је плаћен. На двадесет година, синко, узет је под најам у гробљу... Имаш мртвачка кола, имаш четири свеће, све имаш. Петнаест сам рубаља платила, синко... За тебе, не за себе. За себе нисам ништа оставила, ништа, синко! Кад си ти прво, шта ће ми?

Говораше то с неким боним поносом, тресући седом главом. Сви сакупљени уздисаху. Дувна читаше гласно Pater noster, увукавши руке дубоко у рукаве.

— Но јесте ли метнули, или нисте? окоси се слуга, и не чекајући одговора, спусти мртваца на руке слепици.

— Ох! ох!... јаокну наједаред и наже се сва над сандук. — Ох! ох!.. Поведи ме, Јосифе, кући! Вечној кући...

Сада јој глава стаде се јако трести, а тешке, крупне сузе капаху на синовљеве груди. За часак трајаше тишина, у којој се чуло женско јецање. Деца гледаху престрашено, дувна зачињаше Ave.

Наједаред се исправи слепица.

— Казо! — прозбори опет старим својим тврдим гласом — дај-де децу! Нека се опросте с оцем.

Девојка диже, с тешком муком, млађега до сандука.

— Пољуби, Мане, оца у руку — рече тешко дишући. — Али малиша са стравом окрену лице од сандука.

— Брже! Пољуби, кад кажем — наваљиваше сестра, држећи га у ваздуху.

Онда бака пружи руку и намеривши се на унукову главу, притисну ју на скрштене руке мртвачеве.

— Јулије — рече девојчица пустивши млађега брата — ходи сада ти, опрости се с оцем.

Старији се дечак сам попе и пропев се на прсти пољуби очин рукав.

Бака и ту главу притисну на мртвачеве груди.

— Гледај, па памти, говораше, да ти је отац имао свој погреб, ако и јест умр'о у боници... Имао је свој сандук, све је имао... То да запамтиш!

— О за Бога! — узврпољиле се слуге. — Кад би човек имао са сваким таке налепе, не би преостало времена ни за половицу онога, што се сада преметне преко шака.

Девојчица повуче баку за собом. И одмах се зачу неколико удараца чекићем, који је притврђивао заклопац.

— А лим? Где је лим? — Запита наједаред стара.

Извадише лим из кута.

Поведе руком по сандуку и показа место.

— Ту... ту нека се прибије! А капу горе!

Капом називаше комад паргара, који је вирио из сандука.

— Казо! — додаде. — Пригледај, да ли право прибијају. Јер то је све плаћено. И траке нека се виде!

Два ударца чекићем притврдише у тај мах лим, на коме беше натпис:

р. б. **Јосиф Шчептек**

ГРАДСКИ АМАЛ

поживе 43 године.

Тачније рекомандације тешко беше тражити при првом познанству.

— Напред!.. Десно! Не тако! С те стране! Горе! Доста! — викаху наизменце обе слуге, па стадоше износити сандук. Просјак тешко уздахну у тај мах и стаде гласно говорити вечни покој. Рачунао је, да ће му сакупљени то припознати. Кад га је стара начула узнемирила се и стала преметати по џеповима.

Не могаше ипак ништа да нађе.

Још је негде... мрмљаше — био један грош... или два... Примакла сам се, пружајући девојчици нешто ситна новца. Мала је разумела и не захваљујући узела два комада и подметнула их баби.

— Има, бакице... — рече — има...

Слепица подиже високо главу и пружи руку.

— На! ево вам! — рече. — Јосифу за душу!

Па немојте рећи, да сте бадава читали молитве. Кад је погреб, нека је погреб!

И укочено изиде полако из капелице, лупкајући пред собом штапом.

. . . .

С ПОЉСКОГ ПРЕВЕО
Рајко.

РУКА ХИТА...

Нештампана песма од † Ст. Вл. Каћанскога

Рука хита, чаша лети,
Пролива се руменика;
Овако ће, дај што прије,
И крв моја да се лије!

Хај, не жали, крчмарице,
Вина свога, чаше своје,
Ал' ја нећу жалит' срца,
Нећу жалит' крви моје.

Ову песму што си сада
Отпевала, српска кћери,
Уз ту песму полетиће
И на дивље горске звери.

По вину ћу сад да играм —
Овако ће играт' негда
По бусењу гроба мога
Синци рода слободнога.

ОТРОВ

РОМАН АЛЕКСАНДРА Л. КИЛАНДА

ТРЕЋА ГЛАВА

О полугодишњем испиту попе се Аврам за неколико места у напред; а Марије крај свега свога знања из латинскога не избеже судбину, да и сниже Мортена Трбуха дође са свим на крај разреда. Шта више наставник математике је чак изјавио, да Марије неће прећи у четврти латински разред, ако другога полгођа не учини особити напредак

Аврам баш није био вредан ђак, али се био решио, да Марија што више извлачи, и пошто није тешко учио, то је морао само по један пут да прелази задатке са Маријем. Овај пак морао је почињати спремање, чим из школе дође, па често пута још понављати, када се врати од Аврама.

Њихово класично образовање било је сад дотле допрло, да су недељно имали девет сахата латински и пет сахата грчки. Већ су били напустили Федра и Цезара, да на Цицероновој расправи „О старости" освеже свој дух И пошто су им млади језици били довољно гипки за глаголе на mi, прелажаху са Ксенофонтом по пет парасанга недељно у божанску Јеладу.

Коров се све више и више ширио у младим главама. Мало по мало утре се разлика између онога, што је било за учење занимљиво и онога, што је било тешко. Све им у неку руку поста подједнако равнодушно и све цењаху само по оној вредности, коју је школа на што полагала. Ако би се при предавању појавило ма шта, што би се односило непосредно на живот и на свет, не би ни обраћали пажњу на њ. Највидније место пак заузимале су дугачке литије мртвих речи о мртвим стварима, правила и реченице, које су утериване у меки младалачки ум, да се по њему вечно башкаре; туђи звуци о туђем животу, прастара прашина која се савесно свугде онде набацала, где је сочна младост показивала какво влажно место, које је могло задржати прашину.

Тешко је то време, Аврамове и Маријеве године, од четрнаесте до петнаесте године; с отвореним очима, с радозналошћу ненаситљивом као апетитит кога дечка, горе заношљивом него ли грозница, с пробуђеном моћи и вољом, да се све разуме, са жарким нагоном да се освоји свет и оно што је иза света, па и даље иза њега — па сад прашина! прастара, особито фина прашина набацана у сваку влажну пору, набацана на свако питање, које се појави, набацана на сваку поједину клицу која није клица од корова. Али то пролази; већ са шеснаестом, седамнаестом годином прашина се добро усушила, радозналост је изумрла; млади човек је научио, да је стало до тога, да буде питан, а не да пита, и почиње и иначе да разуме овај коров; слути нејасно, да је овај коров ту ради њега, и да је он срећан, што је један од привилегисаних створова на овоме свету. —

Једнога хладнога зимског јутра упути се мали Марије, при брћкавици и југовини, увијен у свој огртач, пре осам сахата, још готово у мраку, у школу — није било ни мало пријатно, мокрих ногу и влажан до колена гурати се при јаком ветру око угла.

Па ипак је сву пажњу обратио, да од кише сачува драгоцени свежањ књига, што га је носио под мишком; носио их је под својим непробојним огртачем

У разреду је било још мрачно и непријатно. Мортен лежао је на поду и гурао је дрва у пећ, други су стајали око пећи да се угреју — влажни и прозебли били су сви. Али била је субота, па ма како суруво било ово јутро, ипак је имало нечега узвишеног у себи, што није могла угушити ни киша и хладноћа.

Марије је плавом пацовском марамом сушио прво књиге, па после себе самога у колико се то могло. Аврам Левдал подражаваше ректору, читајући одабране чланове из „Правила о владању у школи", која су залепљена на картону са јаснозеленим оквиром висила на зиду.

„Члан четврти", читао је Аврам и чинио је, као да нос пуни бурмутом, „ученици морају доћи у школу увек чисти и уредни. Горњи капути, капе и т. д морају оставити на нарочито за то одређене направе, пазећи при том на ред и обазривост, па исто тако да исте опет одатле узимају" — „исте", викну Аврам, „а шта ће то значити?"

„Направе," рече Мортен Други је опет доказивао, да се та реч односи на ред и обазривост, и око тога се исплете граматичка препирка. Марије се није умешао; он је седео на клупи и полугласно је говорио промене, држећи грчку граматику пред самим очима, пошто је на његовом најдоњем месту у углу готово увек било мрачно.

На распореду стајало је за суботу:

Од 8—9 . . . . грчки
„ 9—10 . . . . историја
„ 10—11 . . . . норвешки

„ 11—12 . . . . аритметика
„ 12—1 . . . . латински
„ 1—2 . . . . латински

Суботом су трајала предавања до два, иначе само до један.

На послетку уђе стари виши учитељ Бесезен, у галошнама и мекинтошу, са кишобраном, рукавицама и наруквицама за грејање била. Његов улазак у разред не изазва ни најмањи утисак. Аврам само са свим мирно рече: „Гле, ево старога морскога прасета“, а Мортен продужи да се занима око пећи. Тек кад је виши учитељ све са себе скинуо и када се беше наместио на катедри, седоше и млада господа на своје клупе и предавања почеше.

„Хоћеш ли ти да почнеш — Авраме Левдале,“ рече морско прасе, пошто је разгледао свој бележник, у који је бележио оцене.

„Јуче ме је толико болела глава, да се нисам могао спремити из грчкога,“ рече Аврам нешто жалостиво али отворено и искрено. Марије се зграну. Стари се осмехну и мало завија главу; за тим прозва другога, који је пристао да се испита.

Виши учитељ Бесезен верно је много година расипао прашину и већ је одавно прославио своју двадесетпетогодишњицу. Његово знање није било врло пространо, али је у њему био поуздан као нијedan. У грчкоме је знао на длаку, колико је потребно за испит зрелости и могао је у напред рећи, која ће се питања дати испитаницима код свакога комада из законом одређених писаца.

И те је ствари полако, али некако поуздано научио своје најбоље ђаке; за остале се слабо бринуо, пошто нису ишли из школе право на универзитет.

Седео је сав згурен на своме месту, тако да се некако изгубио у своме капуту; брада му је запала сасвим у књигу и кратко ошишана риђожута коса стршила је на све стране, док је само ретко кад подигао црвено оивичене очи преко катедре. Он је био врло мирољубив наставник. Он нити је чуо нити видео, када би који ђак држао крај себе превод и из њега читао, или кад би се сувише јасно дошаптавало и довикивало. Искуство дугога живота га је поучило, да не вреди мешати се у такве ствари, а и ишло је много боље, када се помагало слабима. Па ипак није био млитав; свака погрешка, свака непоузданост, па ма како ситне биле, дошле би до његовога уха; када би који пређашње свршено заменио пређашњим несвршеним, узвикнуо би, као да га је ко убо, а иначе се слабо бринуо о томе, шта се дешавало у разреду, ако то већ не би прешло сваку меру.

Тако је поход десет хиљада свакога дана одвео за једну парасангу даље и сви млади људи, који су у току година пошли за њиме као за вођом, прешли су с истом правилношћу у истим кратким конацима Ксенофонта, Омира, Софокла, Херодота и Плутарха. Све је ишло истим током без промена или измена; и у стиху и у прози играла је врло важна разлика између пређашњега свршенога и пређашњега несвршенога главну улогу; и ако би се кад кад десило, да се онај, који је преводио, насмејао којој шаљивој анегдоти Херодотовој, зачуђено би га погледало морско прасе; то тек није могло појмити.

С тога је пролазио овај први час својим подједнаким мирним током. Онај, који није желео да говори, имао је главобољу сада или пре тога, и морско прасе морало је тада наћи другога, који је био готов да се бори, држећи с једне стране своје књиге превод, а с друге речи и напомене.

У девет сахата покупи морско прасе све своје ствари, па се упути одатле у најближи разред.

И час историје од девет до десет прође мирно. Њега је држао адјункт Боринг с гушчим перима и код њега се помагаху свакојаким марифетлуцима. За Марија је преко било потребно, ако је требао добро да прође на историји, да му се кажу прве речи. Али ово баш није увек годило методи адјунктовој. Данас н. пр. доби Марије питање: „Када се промени срећа?“ после чега се адјункт даде на посао око својих пера; мало за тим рече: „Дакле, када се промени срећа?“ духну у једно перо и резаше даље. Марије је знао све у прсте, шта је о Карлу XII стајало у књизи; али није знао, да се срећа променила 1708. године. Аврам му је то тек морао дошапнути. Тако Марије узе мах: „Али 1708. године промени се срећа“ и избрбља све до краја цео одељак.

Тек сад је Мортен једва једном успео да усија пећ и била је толика врућина у разреду, да су се морали за време одмора отворити прозори. „Ко је овде наложио?“ запита збиља ректор, чим са писменим саставима под мишком уђе у разред. Одговора не беше; али кад опет запита нешто оштрије, одговори редар: „Чини ми се Мортен Крузе.“

„Дакле ти си то био, Мортене, зар се упушташ и у такве ствари? Оди овамо, па ми нађи у Правилима о владању онај члан, који говори о том, да треба ђаци да се баве ложењем школске собе.“

Дебели Мортен стаде лепо пред Правила о владању и зеваше у вис

„Дакле, соколе, зар не можеш скоро да нађеш тај члан, или си рад, да ти помогнем?“ запита ректор и повуче га једном руком за уво, показујући другом на Правила; „видиш ли пети члан? Прочитај га гласно и разговетно.“

„Члан пети,“ читаше Мортен грубим гласом, „у школским собама морају се ученици *одмах* упутити на своја места и не смеју никако изазвати ларму или неред. Исто тако *никада* не напуштају свога места без изречног одобрења.“

„Дакле, Мортене, видиш ли сад, како ђак има да се влада у разреду, је ли? Пише ли тамо шта о том, је ли? При сваком питању повуче га ректор јаче за ухо, док Мортен није стајао на врховима од прстију, да би олакшао бол. Цео се разред смео, а Мортен се одшуња на своје место.

Међутим је редар раздао писмене задатке, загледајући претходно у сваки за оцену. Марије је био добио „прилично“, као што је то обично бивало; али у овој се прилици надао бољој оцени, јер задатак му је био врло по вољи, пошто је начинио толику реченицу, да је готово заузела четврт стране, ако се писало мало крупније, а њем је увек тешко било, да своје задатке напише довољно дугачке.

Задатак је био овај: „Упоређење између Норвешке и Данске с погледом на природни састав земаља и на карактер и зараду народа.“

Ректор поче оздо: „Ти пишеш рђаве саставе, Марије! Какву си опет данас глупост написао! Чуј дер само: ‚Када се упореди Норвешка с Данском, виде се велике разлике између ових земаља. Норвешка је брдовита, Данска пак равна земља. Норвешка, пошто је брдовита земља, има рударство, којега нема Данска, пошто тамо нема брда. Сем тога има брдовита земља готово увек долина‘ — ах да, драги Марије, то је збиља тако, са свим тако; али зар ти збиља мислиш, да је било потребно да нам то испричаш? То је тако незрело тако жалосно незрело“ понови ректор забринуто, шетајући један часак замишљен горе доле. Марије никако није могао угушити помисао, да мисли на прелазак у виши разред „Али је овде страшно топло, ух,“ повика ректор и удари Мортена, када прође поред њега. Затим читаше даље из задатка: ‚Норвешка у својим брдима има добру одбрану, и када би се изродио рат, не да Кјелен лако прећи топовима, нарочито зими‘. — Баш је то необично, како си ратоборан, пријатељу Марије! Та ко би то хтео прелазити Кјелен топовима? Зар нису Шведи наша браћа и добри пријатељи? Ту ми се више допада, што је други један написао; да би сада било желети, да и нема Кјелена, да би се што боље могли помешати братски народи — ко је то написао?“

„Ја сам,“ рече редар скромно.

„Тако је, ти си то, Броше, врло си лепо приметио. Марије пак све гледа с ратничке тачке. Чуј само даље: ‚Када се упореде народности, излази, да су Данци мекушнији од Норвежана‘. Шта ли ће то значити?“ рече ректор љутито и почеша се по глави — било му је све топлије и топлота се у разреду већ попела до тридесет степена — „има више њих у разреду, који говоре о мекуштву Данаца; ни што ће то? Врло је лепо волети своју домовину; али родољубље постаје великом погрешком, када пређе у народни занос, који погледа са висине на друге народе и који само свој народ хвали. Нарочито је то смешно за мали слаби народ као што је наш, који се у ствари не може много да хвалише.“

Брохов изврсни састав није прочитан; јер врућина узе међутим толики мах, да је ректор у своме очајању наредио, да се отворе врата и прозори и кад се услед тога појави страшна промаја, пусти све ђаке доле у двориште; само Мортен Крузе морао је за казну да остане у разреду. Киша је била престала, али дуваше хладан ветар и двориште се беше разблатавило, тако да ђаци нису осећали особиту радост због дугога међувремена. Мали Марије се јежио при помисли на час аритметике, јер по сваком људском рачунању био је данас ред на њега. Аврам му је помагао и Марије је био рекао, да је разумео. И збиља је по што шта разумео.

Али при свем том он се основано бринуо, да неће моћи разјаснити, шта је $^1/_2 \times {}^1/_2$, кад се од једном буде нашао пред црном таблом.

Виши учитељ Абел дође игруцкајући у разред и прозори се затворише. Носио је преко руке нови мекинтош и певуцкаше неку песму, поуздани знак да је био добре воље. То међутим ни мало не утеши Марија; јер кад је виши учитељ био добре воље, имао је злу навику, да се руга ђацима.

Виши учитељ Абел био је неожењен и кицош међу наставницима. Он се поносио тиме, да своје аљкаве одевене колеге, чије рубље није било увек баш са свим чисто, изненађује новим и оригиналним оделом; час оковратном марамом са црвеним тачкицама, час каквим панталонама отворене боје, а сад опет белим мекинтошем од гутаперхе. Сви су га наставници опипали и омирисали; сви су питали за његову цену и сви су је сазнали

Као наставник држао се овога начела: „Људи се могу поделити у две класе, у оне, који могу учити математику, и у оне, који то никако не могу. И ја узимам на се да у току од месец дана решим, да ли је неки дечак у стању да учи математику или није“ По овој теорији врло су напредовали математички обдарене главе; а друге је мирне савести оставио онде, где су и били.

Виши учитељ опаја својом свиленом џепном марамом прашину с катедре, пре но што седе на њу; Марије у себи дрхташе, док је наставник гледао по записнику.

Марије једва поверова својим ушима, кад чу, да наставник прозва Броха; готово изгледаше, као да Абел хоће да пође озго на ниже, тако да Марије данас и не би дошао на ред Пре краткога времена били су почели једначине првога степена с једном непознатом и Марије је марљиво прешао све те примере, да изнађе ту непознату x. Слушао је, да се говори, сад је нађена, и видео је, како је бришу са табле: шта више он је чак све примере преписао у своју књигу и ипак му та непозната увек остала подједнако непозната и удаљена. Упро је добро очи у то x; написао би верно, како га као лисицу терају од црте до црте множењима, скраћењима, разломцима и другим глупостима, док на послетку уморну животињу не би истерали саму на леву страну — и по том би се показало, да је све свега то страшно x са свим миран број, на пример 28. Марије је на послетку за невољу могао да схвати, да x у разним примерима може имати разну вредност. Али шта се у опште хтело с тим x? На шта сва та врдања? За што низа сву таблу преко свих препона јурити за том једном непознатом, када ипак ништа није друго него ли на пример 28 — а можда само 15? То баш Марије није могао схватити.

Па ипак је узео у руке своју књижицу за примере, и записао марљиво задатак, што га је требао да израчуна Брох: „Питагора би запитан, колико има ђака? Мудрац одговори: ‚Половина мојих ђака учи философију, трећина математику, а остали, који се вежбају у ћутању, чине заједно с оном тројицом, што сам их ономад примио, четвртину оних, што сам их раније имао‘. Колико је ђака имао Питагора, пре но што је примио последњу тројицу?‘

Па за Бога, како се то може знати, мишљаше Марије весео у себи, пошто је поуздан седео на месту. И док је Брох тамо на табли одмах почео са $^1/_2$ x и $^1/_3$ x задуби се Марије у размишљања о овом заплетеноме питању. Нарочито му се смучи, кад би прочитао реч „раније“; да се на то одговори то је заиста ствар немогућности. За тим му се обрати сва пажња на ону јадну трећину, која је учила математику, и дође сам са собом на чисто, да би он свакако претпоставио, да се уброји у оне „остале“, који су се вежбали у ћутању. Из ових се снова пробуди чујући, да се спомиње његово име. Или је наставник опазио, да је седео занет у мислима, или је пак угледао у бележнику да Готвалд већ одавно није био прозван. Рече Броху да прекине у пола рачуна — који је у осталом био сувише лак за њега — и када Марије у пола обесвешћен дође до табле стајало је на њој неколико редова бројева и x-ева, које баш ни најмање није разумео; само му је тамно лебдело пред очима, када му поглед паде на ону $^1/_3$, да је то указивање на ону злосрећну трећину, која је учила математику.

„Nunc, parvulus Madvigius, quid tibi videtur de matrimonio?“ рече Абел и играше се својим лорњетом „За тебе је то наравно ситница, да решиш ово незнатно питање; та теби је ваља да познат Питагора, је ли, Мадвигије? Онај Питагора, qui dixit se meminisse gallum fuisse? Имајте доброту, господине професоре, продужите, немојте се снебивати. Видиш ваљада, да је рад готово свршен. Та Брох је казао, шта даље треба радити, пре но што је отишао на место. Или да није господин професор имао каква друга посла а не да слуша? Драги Готвалде, ти би требао да мислиш на то, да пређеш о крају године и да твојој матери не задајеш бриге.“

Марије је окренуо лице према великој црној табли која је стајала у сред собе, и осећао је, како га ругање и подсмех целога разреда чисто убадају у леђа. Али кад се помену мати, ударише му вреле сузе на очи, потези од креде стопише се у једно и он све напусти.

Цео разред — то јест они, који су могли да уче математику — нађе овај призор врло смешним; наставник је био крајње домишљат, када би прозвао „неме“ — тако је он називао оне, који нису могли ништа учити. Аврам се пак љутио не само што тако ликоваше над његовим пријатељем, већ и што је Марије био толики глупак; но кад што морао се и он насмејати.

„Мораћемо му се постарати још за кога помоћнога професора,“ рече Абел мећући на очи лорњет; „Ти, Мортене са надимком, изиђи и помози твоме брату у духу.“

Мортен се лено подиже; а њему је био својствен тихи пркос, који се пак никад не могаше приметити друкче него у гунђању или мргодном лицу; ни он није знао ништа више него ли Марије и мали и велики изгледаху подједнако глупи стојећи ту и зверајући у таблу. На један мах сену блага светлост кроз Мортенов ум; он се маши у сандуче са кредом, да нешто напише а заборави, да је већ имао дугачак комад креде у рукама.

„Тако је, Мортене!“ рече виши учитељ, који је био приметио Мортенов покрет, „човек збиља мора имати креде, ако је рад да што напише. Узми сандуче са кредом под мишку, сунђер у џеп а лењир међу ноге, па си се бар осигурао. Ах, Мортене, Мортене, ти си глуп и с дана у дан све више постајеш глуп.“

Светлост у Мортеновом уму беше се угасила; она само куњаше колико да га и Марије могаше чути. Разред уживаше и редар хтеде да се искида од смеја и гледао је пун чуђења на катедру.

„Морамо јамачно да позовемо последњи позив,“ рече виши учитељ и прозва тројицу до четворицу „немих,“ који нису могли учити математику. Уједињеним силама једва се реши питање о ученицима Питагориним; и Марије, који је сав био потиснут у страну, мораде изићи у напред и цео рад опет прочитати и објаснити да је x у овој прилици равно 72. „Па добро,“ рече Абел весео, „сад ћемо оперисати масама као Наполеон. Овде смо скупили језгро снаге — збиља поносна дружина. Баш као у сеоском позоришту, где три општинска пандура представљају цвет Француског племства. Добро јутро, вас двадесет гусака —“

„Ми нисмо гуске,“ мумљаше Мортен

„Добро јутро, вас двадесет гусака,“ рече лисица. „Нас нема двадесет, али кад би било још једном толико, колико нас је и још пола толико и онда још $1^{1}/_{2}$ гуска и један гусан, било би нас двадесет. Колико је, дакле гусака ту било, о Мортене?“

Али ни Мортен нити и један од немих не показа воље, да се упусти с гускама; и када се вишем учитељу Абелу чињаше, да је било доста шале, повиче: „Идите кући и лезите па певајте стару песму: ‚Сад, грађанине, одмори се, заслужио си то!‘ Сви ћете братски и без обзира на особу добити ваше „рђав“ и ако сте ради моме суду о вашој будућности, то знајте, да не верујем, да можете наћи у животу какве друге примене до ли да изводите јаја — само ти, Мортене са надимком, можда ћеш дотерати до црквењака. Авраме Левдале изиђи ти!

Кад је Марије био дошао на место, виде, како је Аврам питање о гускама часком написао са $2x + {}^{1}/_{2}x + 2^{1}/_{2} = 20$; али он је био сувише потресен, да би се могао чудити, сувише убивен ради рђаве оцене, која је још несигурнијим чинила његов прелазак, и због бриге, коју ће тиме створити својој матери.

Било је дванаест сахата и стара госпођа, која је латинцима продавала переце и сирупом намазани хлеб, стајала је већ на степеницама. Четврти разред латинаца, обучен у капуте, ходаше горе доле по одређеној му линији, док су ученици трећега разреда, још у капутићима, стајали у гомилама и јели свој доручак; малишани пак, који су били тако срећни да се пусте већ у дванаест сахата, одјурише што могоше радујући се, што је субота. Небо се стало ведрити, ветар се окрете западу и можда ће се до мрака окренути са свим северу; а тад ће бити мраза и лед ће можда сутра већ бити довољно јак.

Марије је стајао сам за себе и јео је свој сирупом намазани хлеб не водећи бригу о том, што га малишани, који протрчаше поред њега, називају пацовским краљем и другим погрдним именима; било му је са свим празно и пусто у глави, а још су га чекала два цела сахата До душе су то били латински и он се мање плашио; али последњи га је час математике сувише уплашио Друкче је било с дебелим Мортеном и осталим немима, њих није ни мало вређала шала вишега учитеља Абела. Али Марије је имао фино ухо за ругање; кад и кад је слушао, како су његови непријатељи умешали његову матер у увреде, које он није разумео, али које су му ипак узбудиле крв.

„А који је магарац опет овде тако наложио?“ викну адјункт Албом, чим је ушао у разред; до душе није баш било више тако топло у разреду, али тек ректор му је о томе био причао. „То си јамачно опет био ти, Крузе, ти дебела камило, је ли? А где ћемо данас почети? Ах да, стих 122 — Quas deas — почни, Готвалде! Дед читај гласно! А шта! Зар је то гласно? Quas deas per terras! Та зини људски! Ови лепи западњаци не могу ни људски да раздвоје зубе; њушкаш као кртица, неваљалче један!“ Тако је обично почињао своја предавања, нарочито на доцнијим часовима, када је и сам постао нервозан и зловољан, пошто је од осам сахата у јутру грдио и тутњио.

Разред се клањаше пред овом буром, ма да га је често сналазила; Марије пак дршћући продужи читати, непрестано грђен што не чита довољно гласно.

На несрећу Маријеву предавао је раније две године латински ректор, те адјункт Албом не хтеде признати, да је ректор малога Готвалда баш тако особито научио; а с друге се стране опет бојао, да би му ректор могао пребацити, да је његов љубимац пошао у назад, од како је Албом предавао латински. С тога је врло много тражио од Марија не хвалећи га ни једном речју.

Адјункт је ходао горе доле по разреду и вребао је као грабљивица какву год погрешку, коју би могао претрести; био је необично дугачак и танак, а при том кратковид, ради чега га његови драги ученици друкче и не зваху него ли слепић.

Марије се прибрао што је игда могао и прође добро; кад је свршио, осети такви умор, да је готово заспао.

Час прође у самим грдњама и лармању и тако једва дође на ред и последњи, који је употребљен на стилска вежбања. Албом им зададе један одељак из неке латинске вежбенице, седе по том на катедру, клатијаше ногама и звераше по ваздуху.

Снаге ученика беху исцрпене и слабо су били расположени за рад; већина је писала од ока, па ни Марије није радио друкче, те му рад не испаде Бог зна како. Али тек школа се једном била свршила, те чак и бледи Латинци пођу кућама журније, пошто је била субота. Како је имало да прија суботско јело, што га је данас било у свих породица — харинге, слатка чорба и крофне! Време се збиља разведри и настаде ведро, мразно вече са месечином; четврти латински разред шетао се са полуодраслим девојкама, док су млађи ђаци ишли у гомилама цевајући и гурајући оне, кад би прошли поред њих. Аврам и Марије пак ишли су под руку и презирали су све. По кад и кад застао би Аврам и стегао би песницу према тихом стану проте Спаре, где је — као што му је било познато — телеграфиста посетио његову пређашњу љубав.

У вече био је Марије позват у госте код Аврама, пошто су му родитељи били у некоме друштву. Тако је ђацима стајала на расположењу сва кућа, а за вечеру су добили топле кобасице и пиво од јаја. Па тек никаквога задатка за сутра, ништа за учење. моћи спавати као слободан човек до десет сахата!

Па ипак је ваља да лежао један или други у недељу у јутру и мучио се у бунилу тиме, што скоро мора устати и јурити у школу, што мора да устане у хладној соби за спавање, што мора да носи гомилу књига, а није ништа научио. На послетку би скочио — — и гле била је недеља! Брзо опет под јорган. Да ли се икада може заборавити, како је то било лепо?

ЧЕТВРТА ГЛАВА

Давно су се били носили с планом, да се у близини вароши оснује каква фабрика. Реши се, да се подигне побочна радња некога великога енглескога предузећа за вештачке материје за ђубрење. Сад се намераваше, да се за то придобије и месни капитал и пошто се у месту нико није ваљано разумевао у то, то дође један с том ствари познати човек, коме је било стављено у задатак, да говори с људима да их обавести о могућној добити и да купи згодно земљиште, које је већ било изабрано. Поводом тим били су Аврамови родитељи позвали друштво

Странац, чије је име било Михаило Мортман, био је, као већина странаца, који су посетили то место, упућен на професора Левдала Професор га је нешто мало познавао са универзитета. Мортман је у своје време био почео изучавање медицине, па потом у пола случајно дође у Енглеску, где се помоћу веза, које је имао његов отац, упознао с једном породицом, која је имала знатне хемијске фабрике. Са свим изненадно би му овде понуђено једно добро место; он се прими и остаде неколико година у Енглеској. Доцније је сазнао, да се ова промена у његовом животноме плану није десила баш тако случајно, како се њему било чинило.

Отац његов радио је у Бергену велику спекулативну радњу под фирмом Исак Мортман и Компанија и имао је огроман обрт; да ли је пак имао јакога капитала, нико није знао. Био је живахан, предузимљив трговац, који се ни мало није радовао томе, што му је јединац силом хтео да буде лекар. Али Исак Мортман био се научио, да трпи и да очекује згодни тренутак Тако без поговора пусти сину на вољу, док није сам удесио пут у Енглеску; па и понуди места при енглеској фабрици беше дао повода. Тиме је постигао, те му је син постао практичан хемичар и ваљан трговац, а не какав бедни срески лекар негде чак горе у брдима.

Михаило је био изабран да оснује нову фабрику и да њоме управља. Али Исак Мортман и Компанија нису могли дати много новаца; она пак енглеска фирма која је у проспекту назначена као главна радња, држала се врло обазриво; с тога је било стало до тога, да се већи део капитала нађе у самоме месту, где је, као што рекосмо, нађено и до некле купљено згодно земљиште.

То је дакле био задатак Михаила Мортмана и он му се одмах показа дорастао. Енглеска укрућеност дала му је нечега солиднога, поверљивога, те многи добише вољу, да уложе свој новац у ово предузеће, ма да ни најмање о њему нису разумели.

Професор Левдал био је врло обазрив са својим новцем. Куповао је обично стране акције и државне хартије у Копенхагену и Хамбургу; али од имања своје жене улагао је што мање у земаљским радњама. Трговци су имали сувише обавеза међу собом појазмљивањима и помагањима и потписима и кауцијама, те професор ни мало није желео да се уплете у трговачки свет. С тога се радо одрекао да међу великим трговцима игра знатну улогу, коју би лако могао играти када би велико имање своје жене уложио у самоме месту. Он је вукао свој интерес и у потпуној тишини секао је своје купоне; знало се до душе од прилике, колика је била заоставштина старца Аврама Кнора, а знало се тако исто, да је професор Левдал свој новац дигао из Бергена, али шта управо с њиме ради, то се некако није могло докучити. Зато је и Михаило Мортман видео своју муку с професором. Предузеће имало је у себи нечега научничкога, нечега из хемије и медицине; у свој пак вароши није било јамачно ни једнога, који би што разумео о овим анализама и о овом фосфорокиселоме разговору сем професора Левдала. Док се пак он држао повучен, ствар није могла ићи како ваља. Па ипак је Мортман улазио у професорову кућу и излазио из ње, и када се био бавио једно четрнаест дана у месту, позва професор њему у част велико друштво.

Госпођа Левдал се јако превари у Мортману. Био је неколико година млађи од ње; али се она ипак добро сећала, како је код куће у Бергену био живахан млади човек и одушевљени „језикоборац“, који се појављивао као беседник за жене, за народ и све народно.

Сад се био вратио као крути Енглез и занимао се једино тиме, да говори с досадним људима о соди и брашну из костију. Проговорила је једва десет речи с њиме и професорка дође до уверења, да је према својим годинама са свим необично досадан човек.

Тек данас је приметила да му ипак лепо стоји енглески крој, међу свима овим обичним људима, које је скроз познавала. За столом је све ишло хладно; било је ту само господе и то господе, која иначе нису улазила у ову кућу, а чије је познанство младоме Мортману могло бити од користи. Професор је био живахан и љубазан, као што је то увек био; напио је здравицу почасноме госту, пожелео му сваки могући успех у предузећу а вароши честитао тако велику и несумњиво корисну установу. Тако је морало свима чудновато изгледати, што се професор није пријавио још ни за једну акцију за ово несумњиво корисно предузеће, које тако хвали и коме наздравља.

То је осетио и Михаило Мортман. У беседи својој, којом се захвалио, покуша да шаљивим тоном говори о лаганости и претераној обазривости ових западњака; али је завршио с уверењем, да све иде на јуриш, кад само једном почну. Томе се нада и у овој прилици.

Овај би говор у Бергену био ванредно примљен, госпођа Левдал се шта више насмеја неколико пута, али не нађе одзива. Ови негдашњи лађари и стари рибари, који су уз то били махом Хаугијанци, ни мало нису разумевали таквога хумора и згледали су се.

Михаило Мортман био је љутито расположен, када је устао са стола; осетио је: да је изгубио земљиште. Када је ишао овим људима и када је с њима говорио у четири ока у мрачној канцеларији, не већој од ормана за хаљине, дошао би и сам у озбиљно расположење и говорио би озбиљним тоном. Али како је сад овде седео за свечаном трпезом и пио вино, узбуди се његова бергенска крв и он изговори овај шаљиви говор. Тек после тога је увидео, да би боље било, да је говорио сухопарним, фосфорокиселим тоном, као што се првобитно био решио.

Кућа, у којој је становао професор Левдал, била је врло велика и по старом укусу; у зачељу јој је била башта, и ако је била у сред вароши. Купио ју је од вароши, која ју је пре употребљавала као локал за свечаности или кад би прошао кроз земљу који краљ или који принц. Било је у њој великих и високих соба, уз које је добро пристајао нешто застарели намештај, што га је професорка са собом као мираз донела.

Пошто је било преко педесет гостију, била је данас заузета сва кућа сем професорове собе за рад. Ту су се били скупили пушачи и дувански дим ширио се одавде по другим собама, задржан пак завесама над вратима професоркинога салона, да не уђе у њега. Ту је седела она и делила кафу. Било је ту повише столова за картање, остали гости скупили су се у групама око чаше грога, који је зготовљен одмах после кафе, и разговарали су се о ценама фрахтова и соли и ту се шћућурили и разговарали о новој фабрици. Михаило Мортман ишао је зловољан тамо амо; по свима знацима закључи, да је урадио силну глупост, па кад је тек ово себи увртио у главу, постаде све зловољнији Он узе ствар врло озбиљно. Тек пре некога дана био је писао оцу, да се најбољему успеху нада Па зар сад да се понизи, да мора признати, да се неупутно понашао у друштву за ручком и да је одбио људе од себе?

Бавећи се у Енглеској постао је мало по мало сав трговцем. Морао се смејати, када би помислио да је некад био одушевљен „језикоборац“ и да му је био идеал, да живи за народ и с народом! Енглеска небрижљивост, непрекидна купатила и прања, и сјајно бело рубље беху му променили укус и одвојили га од народа. И што је било живота и одушевљења у његовој крви, то се као и у његова оца претворило у живу тежњу за спекулацијом, у тежњу за великом радиношћу, у тежњу да се пење на више и да много има у рукама. А с друге стране што је околност, да је већ сада осећао толико презрења према ономе, за чим је до своје двадесет и пете године толико тежио, пробудила у њему неповерење према силним страстима у опште, учини га и према женскињу хладним и опрезним, што му је такође врло користило. Са оцем је сад био са свим поверљив; они су заједно и смислили овај план о фабрици: Син је имао постати управником, отац предстојником и комисионаром за енглеску кућу; било је врло добрих изгледа на велику зараду, а ако би ствар рђаво испала, пропао би при том готово искључно туђи новац. А сад да се не могне задобити тај туђи новац!

Михаило Мортман баци своју цигару, испи чашу грога и оде у собу професоркину. Око ње се било скупило неколико господина, који нису пушили или који су у разговору с њоме овде били заостали. Били су то махом чиновници или такви кућевни пријатељи, који се данас у мешовитом друштву нису осећали најбоље.

„Хвала Вам на беседи, господине Мортмане,“ викну професорка пријатељски; он се круто поклони и погледа је неповерљиво. Седе у један угао пространога салона, иза једне етажере, где је прелиставао албум, док се опет настави разговор осталих.

„На тој тачци не могу попустити, господине ректоре,“ рече професорка; „велите ми, да се при томе умирим и да се надам —“

„Молим опростите, милостива госпођо, тако нису гласиле моје речи. Ја сам рекао, ако се настава и душевно развиће дечије повери људима, који знање и искуство везују са искреном вољом, да се родитељи онда морају надати и да морају веровати, да се дете помоћу Божјом налази у поузданим рукама.“

„Али ко ми јамчи за искрену вољу и све друго?“

„За то јамчи држава, настава у земљи, обазрива влада. Верујте ми, милостива госпођо, да се настава наше земље може мерити са сваком другом у Европи, а у верском и правственом погледу стоји несумњиво над већином.“

„Али кад са ово двоје мојих рођених очију видим, да је наопака, са свим наопака, шта ћу онда да чиним?“

Сви се добродушно смејаху жестокој госпођи професорки, па и она се смејаше, ма да говораше потпуно у збиљи:

„Ви сте — хм — ви сте врло строга дама,“ рече ректор смејући се и пунећи свој пространи нос бурмутом; „нас баш овде има повише школских људи, те се морамо осећати веома криви.“

„Ах опростите, господо на то нисам ни помислила, то ћете ми ваља да веровати,“ рече професорка гледајући са јасним смехом час једнога час другога, „то је моја несрећна бергенска крв, како вели мој муж. Дође ли ми каква идеја, морам се сва изговорити, па сам се ето дуго носила са слутњом, да је наша настава са свим наопака“.

Сем ректора били су од школских људи у соби још виши учитељ Абел, коме је било мило, кад би се говорило, да се удвара професорки, и управитељ грађанске школе, кандидат Клаузен; тек доцније дође и адјункт Албом

„Бисте ли имали доброту, милостива госпођо, да нам кажете, шта то има тако наопакога?“ рече ректор.

„Све — све, с једнога краја на други.“

„Важи ли то и о грађанским школама?“ упита кандидат Клаузен

„Њих не познајем; али сам уверена, када је школа за децу имућнијих тако рђава, да је још куд и камо гора од школа, у које морају да иду деца сиромаха“.

То су биле тешке речи, теже него ли што их је иначе изговарала професорка, и господа се згледаше. Доброћудан и нешто лукав осмејак ректоров пак однесе победу и даде општем расположењу правац; јер када се све добро премери, имали су посла само са једном дамом „Да нема ту какве околности, која Вам је нарочито мрска, милостива госпођо?“ примети стари ректор са финим осмејком.

„А та би била?“

„Што Ви са Вашим лепушкастим, енергичним ручицама не можете да се прихватите за ову ствар, што не можете да рашчишћавате наставнике и што чак и на ректора не смете пазити?“

„Да, да, са свим тако, тако је,“ викну професорка. „Ја до душе видим, како се сви смејете, али ја се никако не шалим. Баш то ме и буни, што ништа — баш ништа — не могу да учиним за сина, када баш видим, врло јасно видим, да се упропашћује и да му се снаге расипају.

„Да, да, драга госпођо професорка,“ рече ректор, „али ми се надамо, да ствар не стоји тако наопако. Али јесте ли Ви у праву, да баш ништа не можете учинити за вашега сина, када мислите, да је школа ма како на странпутици? Свака представка — —“

„Ах, драги господине ректоре, како можете у том да ми противуречите. Та Ви и сами сувише добро знате, да се дете у јавној школи опкољава троструким зидовима, и тешко ономе оцу или — што је још горе — матери, која би се својом руком машила у ово гнездо осица“.

„Допустите ми једну само напомену, милостива госпођо,“ упаде кандидат Клаузен, „да нема дана, кога ми не дође пола туцета женскадије, да ми дигне силну ларму због ма чега, што се као десило њеним красним деранима“.

„Извините, господине управитељу, ова женскадија — како их изволесте назвати — сва је у боловима родила своју децу, чиме се ваља да не може похвалити ни један управитељ, па већ с тога разлога има право на то, да се колико може стара о својим деранима — који су у њеним очима исто тако лепи, као наши дечаци у нашим очима — када се ови на силу дивље туђим људима предаду у руке.“

„Но, то би била красна литија самих матера кад би човек хтео да слуша сва њихова нагваждања — то би могло сахранити десет управитеља.“

„То ми је са свим равнодушно,“ одговори професорка хладно, „матере имају право и дужност, да пођу у стопу за својом децом, докле могу, и дао би Бог, да то чине, па ма ради тога помрли сви школски управитељи као мухе. Извините, господине кандидате!“

„Али — али — али, драга госпођо професорка,“ викну ректор и пружи некако молећи своју руку према њој, „та Ви тек не можете бити мишљења, да очеви и матере треба да се појаве свакад —“

„О не, са свим нисам, господине ректоре,“ прекиде га професорка смејући се и ухвати пријатељски његову руку; „ја само велим, да бих желела, да има таквога интерессовања за децу међу родитељима, па би себи ваља да ово интересовање, које би било довољно јако и живо, ма у коме облику било, нашло одушке, чиме бисмо ми, који својим новцем покривамо све издатке, могли добити некакав утецај, неку контролу над оним, што се дешава иза дебелих зидова школских.“

Прокуратор Карс одао се после богате пажње, коју је указао ручку, потребноме одмору, наслађавајући се живом распром између тако скроз неправничких особа. На послетку, када се мало по мало било искупило много њих у соби, учини му се, да је време, да се у разговор унесе нешто методе и логике.

„Једна напомена у Вашој последњој реплици, милостива госпођо даје ми повода једноме питању,“ тако поче са хумористичко-озбиљним изразом на своме сјајном црвеном лицу — чим би се само тицало какве даме! „Нисте ли Ви били мишљења, многопоштована госпођо професорка, да интересовање родитеља за своју децу мора да нађе свога излива у фактички извршеном утецају на радиност и ред школски?“

„Са свим, то је моје мишљење!“

„Заступништво — или што слично — родитељских интереса —“

„Да, тако бих нешто хтела —“

„Али — али — извините, милостива госпођо“, рече сада Карс и претвараше се као да је сав збуњен, „ми то већ имамо.“

„Тако, то ми није познато“, одговори професорка заруменивши се; дешавало јој се по кад кад, да је при таквим разговорима ударила на што, о чему није имала појма.

„То ми је чудо, милостива госпођо, пошто изгледа, да сте Ви иначе врло добро познати с том ствари, или да бар имате живога интереса за ово питање. Па име ми имамо баш један израз за то, да у државним школама буду заступљени и родитељи; имамо га, како је познато, у ефорату, ефорату школскоме.“

„Ефорат?“ запита професорка непоуздано.

Пре но што пак Карс или ма ко други могаху уживати у победи зачу се сухи, јасан глас: „Извините, господо, да ли је икада ико од вас видео живога ефора?“

Очи свих падоше на Михаила Мортмана, који у поузданом допадљивом положају стајаше крај етажере; али кад се сусретоше његов и професоркин поглед, удари она у свој весели смех. „Хвала, господине Мортмане, хиљаду пута хвала на Вашој помоћи! Да, сад и ја питам, шта је то ефор, који су ти ефори овде у нашој школи!“

„Али, милостива госпођа!“ повиче ректор сав забезекнут, „зар Ви збиља не знате, да је професор Левдал један од ефора наше школе?“

„Карстен! Мој муж! Но то је прекрасно. Молим Вас, господине Абеле, имајте доброту и дозовите мога мужа, хтела бих га видети као ефора.“

Виши учитељ Абел одлете као перо кроз врата и поврати се по том с професором, који је држао карте у рукама. „Какве су то шале, Венке?“ упита он збуњено.

„Красне шале! Тврде, да си ти ефор, Карстене!“

„То сам свакако —“

„Ти си дакле израз родитељских интереса за њихову децу у школи.“

„Наравно, па зар ме о испитима ниси видела где седим у врху поред председника општине на столици са високим наслоном?“ рече професор несмотрено; „али сад ме пусти, пуна ми је рука адута.“

Друга господа мислила су у себи, да би професор друкче одговорио, да је пратио ток разговора. Госпођа Левдал пак на мах постаде озбиљна и рече: „Ето видите, како нам је! Да нисам у згодноме тренутку забашурила сву велику реч у смеху, који заслужује, уобразила бих себи можда, као и многи други, да је и у тој ствари све тако добро и мудро озго уређено, да нама малим људима и женама ваља само ћутати и пустити све да иде својим током. Али нека ме сад нико више — још једном искрена хвала на Вашој помоћи, господине Мортмане — сад нека ме нико више не заћуткује овим великим речима. Ако је мој муж ефор, онда сам на чисто, да сав тај ефорат није ништа друго него ли један беочуг у ланцу административне привидности, под којом се сви ми загушујемо и заглупљујемо.“

„Молим, молим, допустите ми, штована госпођо професорка“ поче опет ректор; „та мора бити неке администрације, јер сви тек не можемо управљати у исти мах.“

„То и не тражим; али у свакој ствари морају да одлучују они, који носе праву одговорност, а при решавању о поступању с децом одговорност лежи на онима, чија су деца. Али у место удела у раду школином, које би одговарало признању имамо ову привидност некога ефората, који се састоји у томе, да се седи на столици са високим наслоном поред председника општине. И како је то згодно, како то пристаје свему нашем уређењу! Одговорност се дотле шора између крупних речи и звучних титула, док се више не може наћи ни фењером. Неодговорност пак себи диже поуздану пирамиду, која се свршава врхом, који је у таком високом степену изгубио сваку одговорност, да је свет!“

„Само не тако жустро, високопоштована госпођо професорка, не тако жустро", узвикну прокуратор Карс; још једнако се смејаху, јер су имали посла само са једном дамом! Па ипак такве речи, како мишљаху, не би смеле да падну у кући човека, који тако високо стоји. Али госпођа професорка није ни помислила на то; она је била навикнута, да слободно говори у својој соби, и њен муж успео је једино да по што шта ублажи и углади, у колико је то умео.

Михаило Мортман, пошто је неко време слушао говор професоркин, осети вољу да се умеша у разговор. Нерасположен и неодважан, какав је био, што је као трговац претрпео пораз осети нагон, да пусти себи на вољу као слободњаку и да за неко време баци са себе енглески запт; своје је предузеће иначе сматрао као пропало. Приђе мало ближе и поче пријатним заокругљеним језиком, а с мирноћом, која је раздражила остале, а нарочито адјункта Албома „И мени је од вајкада изгледало као нешто наопако, чак као нешто, што човека мора да узбуни, што баш школа, и све што уз њу иде, мора да буде нека затворена арена, по којој сме да се креће најизабранија ученост и стручност, док се очевима и матерама, које баш дају најдрагоценије улоге за ову игру, оставља само скромно слушалачко место пред истом, са кога им је допуштено, да посматрају филолошку прашину, која се подиже за време борбе."

„Браво, браво!" повиче професорка раздрагана и пружи му обе руке, „ко би се томе од Вас надао, господине Мортмане! Право да кажем, ја сам мислила — али, оставимо то сад, шта сам мислила; мило ми је, што сам се преварила. Ходите к мени, ми морамо склопити савез, видите ли, како густо стоји непријатељ око нас."

Била је ушла још гомила господе, тако да више није стајала само једна група око професорке, већ да се постепено била испунила сва соба; и повише малих трговчића, који су ретко имали прилике да дођу у већа друштва, били су се полако ушуњали и стали поред зидова. Ватрени разговор много их је више привлачио него ли картање, које је многима од њих било одвратно за гледање.

„Али када сте тако незадовољни са садашњим стањем ствари" поче опет прокуратор Карс, обративши се мало озбиљнијим тоном него ли мало час само професорки, а и не обзирући се даље на Мортмана — јер ствар се сад са свим изменила, пошто се за тако радикалне погледе изрази и један човек, академијски образован човек — „када сте тако рђаво расположени, милостива госпођо, на пример са једним ефоратом, не бисте ли нам хтели рећи, како бисте Ви у практици мислили да родитељи имају удела у раду школином?"

„Драге воље", одговори брзо професорка; „пре свега би требали сви очеви и матере, чија деца иду у исту школу, да држе велики скуп, да —"

„Извините, милостива госпођо, што Вас прекидам", рече Мортман немирно; „пошто сте пак изволели сами предложити, да склопимо међусобни савез, морам као Ваш савезник најодлучније да Вам саветујем, да не постављате практична правила о извршењу наше реформе.“

„А што то не би смела госпођа професорка? — ако смем питати“, упаде прокуратор Карс, обраћајући се први пут непосредно Мортману.

„С тога што се онај, који тежи коренитој реформи, мора чувати од изнашања практичких предлога. Јер међу великом множином, која се у опште противи свакој реформи, има увек таквих људи, који умеју да унаказују и исмевају практичке предлоге, и тиме мисле да су доказали недозрелост целе реформе.“

„Ви велите: Мисле да су доказали“, узвикну прокуратор јачим тоном, „али ја сам тако слободан да мислим, да је недозрелост какве реформе довољно доказана, кад је њена практичка неостварљивост in confesso.“

„Наравно, наравно! Теорија може бити врло лепа! Али држите се праксе, млади човече, држите се праксе“, једва једном упаде и адјункт с надимком „Слепић“; он је увек био ван себе, када би што чуо, што би личило на опозицију.

Михаило Мортман посматрао је зажарено лице адјункта Албома с енглеском мирноћом, па се опет окрете прокуратору: „Код таквих реформа, о којима је овде реч, практичко је извођење нешто споредно и сразмерно неважно; и онај, који тиме почиње, почиње наопако и троши узалуд време. Ако ли пак мисао, која лежи у тој реформи, можете начинити општим уверењем Вашега времена, ако Вам испадне за руком, да у родитеља пробудите ово јако интересовање за школу, онда ће то интересовање лако, природно и без напрезања наћи одушке у пракси. Док се пак не пробуди ово интересовање, нема никакве користи од препирке о практичким тешкоћама, око којих би могло бити препирке.“

„Аха, како се ту издаје омладина! Омладина нашега времена“, узвикну Слепић, „све што постоји, срушити, али ничега новога подићи! Не, хвала лепо на томе, то се не може; то се оставља нама или будућности; рушити пак, то је доста лако!“

„Наравно“, одговори Михаило Мортман, „безобзирце нешто срушити, на пример омладину, заиста је врло лако. Али тако срушити, да нешто падне, по моме је схватању бар исто тако тешко као подићи. Све то срушити, што стоји на супрот професоркиној школској реформи — с једне стране леност и равнодушност, с друге надутост и лажна правичност — то ће заиста бити врло мучан и тежак посао и ја рачунам, да ћемо нас двоје бити одавно отишли Богу на истину, пре но што се то сврши. Али ипак верујем и ипак се надам, да ће се тај преврат извршити.“

„Да, мора се срушити!“ викну професорка жарко; „мора доћи време, када ће сви увидети, како је то несавесно жртвовати покољење по покољење старим предрасудама и преживелим наукама.“

„Хм!“ одговори прокуратор Карс, „чули смо сада многих лепих и омиљених речи; и биће заиста немогућно ставити просто практично питање, нарочито како изгледа, да практично овде није добро примљено.—“

„Ах, молим Вас, не тако заједљиво, господине прокураторе!“ прекиде га госпођа професорка; «изиђите само на среду са Вашим практичним питањем, је ли само господин Мортман на мојој страни, не бојим се ничега.“

«Па добро, у кратко: зашто онда шаљете своје дете у школу? Шта да учи ваше дете по Вашем мишљењу?“

„Драге ћу Вам воље одговорити на то, а одговорићу тако смишљено, да се мој савезник може са свим задовољити, јер сам о том сама често размишљала. Ако ми, — очеви и матере — који смо сами осетили, колико је потребно, колико би требало знати, да се само до некле разуме своје време, свој положај у животу и пре свега свој задатак као дечји васпитач — ако ми нашу децу шаљемо у школу, чинимо то наравно само у намери, да за рана почну стећи себи знања, о којима само из свога, скупо плаћенога искуства знамо, да их живот изискује.»

„И Ви не верујете, да школа на томе ради?“

„Не верујем, ја сам свакако неисказано далеко од тога, да у то верујем! Узмите за пример мога Аврама — али где је тај дечко вечерас?“

Професор, који у тај мах уђе у собу, рече, да је Аврама испратио да спава; „молио је да будеш тако добра, да дођеш до њега и да му речеш лаку ноћ“.

„Идем одмах до њега, јадно дете, како сам га то могла заборавити! Али шта сам оно хтела рећи: Узмите мога Аврама, он је пуних девет година учио ту блажену учену школу; у почетку ишло је врло добро, али даљих година је по моме схватању постао све глупљи и све равнодушнији према свему. Чим отвори уста, обелодањује највеће незнање о свакодневним стварима. А најгоре од свега је, што готово изгледа, као да презире, да што паметно зна о свету, какав је —“

„Заиста, милостива госпођо“, додаде Мортман. „Ваш син живи у свету знања, он иде к Парнасу духа; ја то знам, јер сам и сам ишао обилазним путем преко Парнаса“.

„Шта хоћете да кажете тиме — шта?» упита адјункт Албом.

„Ах, то ћу Вам поуздано објаснити; знам, на шта то иде“, рече прокуратор Карс. „Господин Мортман припада ван сваке сумње модерним противницима класичкога образовања; смем се кладити, он мрзи латински језик!“

„Јесте, заиста га мрзим“

Повише од присутних хтели су на један пут нешто на то да одговоре, али се докопа речи професор Левдал: „Ви тек нећете да спорите, у колико степену бављење са овим дивним језиком у младоме уму развија моћ, да оштро и логично мисли?“

„Ја сам приметио само једно дејство, господине професоре које латински језик на свима без разлике производи, на име, да нас преко мере чини себи самим допадљивим.“

„Неке од нас — можда“, примети прокуратор са нешто пакосним погледом.

Професорка пак смејала се задовољно. „Да, Ви имате право“, рече она. „Још док сам била девојчица, љутила сам се на своје дугачке рођаке, када би почели са својим латинским правилима у којима посигурно није било ни смисла ни памети Па и сад се љутим, када се старија господа лукаво осмејкују, изговарајући по какву подужу латинску изреку.“

„Али то је тек невино задовољство, госпођо професорка“, довикну стари ректор, који се за неко време био уздржао од разговора, који му се чинио сувише буран; „мора нам свакако бити допуштено, да се радујемо нашој заједничкој својини; то је као нека врста слободнога зидарства међу нама.“

„Са свим тако“, одговори Мортман, који изгледаше да се решио, да опонира до крајности. „То је карактеристично за образовање старога времена, да је ученост с тога имала у себи велику драж, што је била ограничена на узани круг, тако да се уживање, срећа, да се што научило, није састојало у томе, да се што *зна,* већ да се нешто зна, што други нису знали. Али данас срећом нема овде многих, који своју децу шаљу у школу, да буду поучена на тај начин.“

Настаде сада почивка, после које се професорка подиже, да каже своме сину лаку ноћ; међу тим требало је и вечерати, јер је већ било доцкан

Међу ученима владало је велико узбуђење, док су неколицина старих трговаца на против потајно један на другога намигивали

„Ако сад отидете, милостива госпођо“, рече прокуратор који је био пао у ватру, „онда је јамачно крај с овим занимљивим разговором. Штета, што се нисте дали покренути, да се изразите о практичној спреми, шта би требало учити; не бисте ли ми могли рећи предмете?“

„Разуме се да могу“, рече професорка брзо, „требало би учити природне науке, медицину, права, астрономију —“

„Учини ми се, да си поменула медицину, Венке?“

„Па да, наравно: познавање свога тела, болести и лекова.“

„Али молим те, Венке, како то можеш уобразити —“

„Па зар, драги пријатељу не велиш сам сто пута у години: Да је овај човек пазио у младости на своје очи не би сад ишао овде јадан полуслеп. Али како ће знати да чувају своје очи, ако ништа друго не уче него ли: Ако те десно око љути, ишчупај га; или како ће у опште да чувају своје тело, када уче да је оно ништаван и недостојан суд за бесмртну душу!“

„Али права шта! Зар да дечаци још у школи уче правничка извртања?“ викну адјункт, чије се огорчење за време разговора све више пењаше, пошто ништа није нашао, на чем би искалио свој гнев.

„Па наравно треба да су обавештени о законодавству своје земље, и како и ко управља правдом и поретком. Запитајте само једном мога Аврама, који је иначе врло отресит дечак, да ли зна, шта је то срески судија — ни појма нема о томе!“

„Али запитајте га за curules, aediles, tribuni plebis и сличне ствари, то Вам зна све на прсте набројати“, рече Мортман.

„Јесте, таких старих будалаштина пуна му је глава, јадноме дечку, али о својој рођеној отаџбини о њеном државноме уређењу, њеним борбама за слободу —“.

„Политика, политика, зар да дечаци уче и политику?“ повикаше многи гласови, и грозничавост обузе све.

„Разуме се, да треба да уче политику“, рече Михаило Мортман отворено.

„Настаде покрет општега незадовољства, па чак и професорка изгледаше нешто замишљена, али све надмаши адјункт у највишем дисканту: „О, милостиви Боже! Зар и то да доживимо, да мали дечаци говоре о политици као да су одрасли?“

„Зар Вам се, господине адјункте, чини много боље оно, што се често доживи, да одрасли говоре о политици, као да су мали дечаци?“

Професорка упути младоме човеку осмејак па похита по том своме сину. Али расположење за препирку растера друштво у разне собе, где су јасним говором у групама постали досадни карташима, док су други позади у угловима стајали по двојица, држећи један другога за рупицу од капута као рвачи и — свим црвени у лицу, са накострешеном косом — као петлови један другоме довикивали. Није било ту ваљда ни једнога, који је са свим пристао на дивље идеје професоркине и туђинца; али многима се ипак учини да има нешто истине у њима А сви Латинци борили су се као бесомучни, огорчени на са свим ненавикнуту појаву, што је један од њихових своје одметање изнео на пазар пред ове харингаре и трговчиће.

За време све вечере било је живо, па чак и кад је друштво напустило кућу, чуло се са улице кроз нему ноћ: „Реформа — латински — — ефори — политика — шта!“

Кад је Михаило Мортман рекао професорки лаку ноћ пружи му она опет обе руке, захваљујући му топло и живо за његову добру помоћ. Он јој одговори неколико учтивих речи, и погледа је при том право у очи А она, која одавно није добила таквога погледа, пусти га и окрете се другоме.

Кад су пак били отишли сви гости и кад јој је муж сео да чита новине, рече она: „Како ме је изненадио млади Мортман! Нисам ни слутила, да у њега има таквих мисли. Морамо га заиста често к себи позвати; то је једва једном човек с којим се може говорити.“

„А да, чини ми се, ти умеш са свим добро да говориш и с другим људима“, одговори јој муж зловољно; било га је врло немило дирнуло, што су се тако некоректни разговори водили у његовој кући.

„Де, де, господине ефоре!“ рече професорка, вадећи укоснице из своје густе косе; али при речи ефор паде опет у смех и оде смејући се у собу за спавање. Професор Левдал скочи са седишта; али пошто је била већ изишла кроз врата, промумља само нешто седајући опет. —

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПОГРЕБ

(Надсон)

Чујеш ли у селу, иза бистре реке,
Погребничког звона тужне, сетне јеке
У тишини сањивог предмрака —

Одмерено тужно, удар за ударо̀м,
Тону у даљини осветљеној жаром
Тих вечерњих запламтелих зрака...

Чуј погребну песму, како бруји ти'о!...
Апостол је рада и стрпљења био
Без одмора у животу своје м...

Ишао је дуго по мучноме путу,
А земљу је своју у родноме куту
Натапао и крвљу и знојем.

Подневнога сунца жегле су га зраке,
Тукао га ветар и невоље сваке,
Прокисав'о у оделу худом...

Вејавица колибу му крије,
Град на њиви обара и бије
Што је диз'о са највећим трудом.

Навикнут с детињства са судбом се бити,
Морала му душа много подносити...
Па бар сада, кад га земљи даше,

Нек одахне једном од бригâ и јадâ
Тај апостол вредни стрпљења и рада
Паћеничке отаџбине наше...

Р. Одавић.

СИГУРНА ВЕЋИНА

(Сан једнога министра)

Седница министарска трајала је до неко доба ноћи. На дневном реду била су питања о «претходним мерама» које би могле осигурати влади извесну већину на новим изборима.

Кад је господин министар дошао у свој стан, па ушао у своју спаваћу собу и креснуо жижицу те запалио свећу, видео је да му сахат показује: $11\frac{1}{2}$

«Гле, које је већ доба!» рече он, свлачећи се полагано. «Близу по ноћи!...» И зенувши један пут, настави говорити полугласно са̑м себи: «Највише се бринем за те проклете изборе! Истина, постарали смо се да понамештамо своје људе по народу; али то је све још мало! Влада не може дотле бити осигурана, док власт не узме у своје руке све професије у земљи....» Ту господин министар духну на свећу те је угаси, па онако већ свучен седе на кревет, зену жестоко и настави: «Школе нам у том *већ одавно* иду на руку; све од реда лиферују чиновнике — људе зависне од владе.... Ааа!...» И господина министра поче освајати дремеж. Опет зену и леже, па кроза сан изговори испрекидано и без везе: «Ааа!.. У држави мора бити.... све чиновник.... Сва занимања уврстити у државну службу.... сва.... сва....»

И господин министар, уморан од великог и тешког посла, заспа као заклан....

На један мах — ду, ду, ду! на вратима; лупа неко горопадно.

Господин министар ђипи с кревета, протрља мало очи, па викну:

— Ко је?

— Ја сам.

— Ко си ти?

— Жандар.

Господин министар брзо отвори врата. Жандар уђе, стаде по војнички и салутова.

— Шта је?

— Зову вас у седницу.

— Зар опет? Та нема ни по сахата како смо изишли!... А знаш ли за што је сазвана седница?

— Не знам. Послаше ме да вас зовнем. Сви су тамо. Чекају вас.

— Добро.... Иди!

Жандар опет салутова, окрете се војнички и оде.

Министар се брже боље обуче, па оде у министарство.

Сви министри, његове колеге, беху већ за великим столом с председником министарства на челу.

— Шта је опет сад? упита господин министар зачуђено. Што сте се искупили у по ноћи?

— Па да наредимо изборе, одговори му председник министарства.

— За кад?

— За сутра... Крајње је већ време

— Какве изборе, Бог с вама! Зар не видите да још нисмо ни у пола готови с претходним мерама?!

— Ех, нисмо да!

— А откуд јесмо? Нисмо још наместили по унутрашњости ни четвртину својих људи, а камо ли што друго.

— О, да си ти жив и здрав, рече му један од колега, то је све већ давно свршено!.. Ако не верујеш, ево ти званичних новина па се увери!

И господин министар узе од свога колеге званичне новине (један колосалан број штампан ситним словима на две стотине пуних табака!), метну новине преда се на сто и погледа у «службени део.» Одмах на челу тога дела беше наштампан овакав указ:

«На предлог нашег министра тих и тих послова постављамо:

Ивка Ивковића, привременог попа IX класе парохије дивљачке, за привременог келнера исте класе у гостионици код «Три Кеца» у Шапцу;

Лазу Лазића, галантериста IV класе у еснафу београдском, за изванредног шлосера III класе у еснафу нишком;

Косту Костића, столара II класе у еснафу ваљевском, за мутавџију исте класе у еснафу врањском; сву тројицу по потреби службе.

Јашу Јашића шнајдера I класе у еснафу чачанском, за изванредног пудара исте класе у неготинским виноградима, а да врши дужност папуџије II класе у еснафу јагодинском;

Мишу Мишића, сељака II класе села Парцана, за сељака I класе села Вишњице,

Јоцу Јоцића, изванредног сељака III класе села Стублина, за сељака II класе села Ропочева, а да врши дужност сељака исте класе у великој Иванчи и да збира летину с имања истога;

Нику Никића, шустера V класе у еснафу београдском, за изванредног кочијаша III класе за варош Смедерево, и да врши дужност амалина исте класе за варош Ниш и да прима зараду из зараде истога;

Мићу Мићића, берберина IV класе у еснафу пожаревачком, за изванредног бозаџију III класе у еснафу београдском, а да врши дужност сељака II класе села Миријева и да збира летину с имања истога»....

И тако даље, и тако даље, и тако даље.

У први мах огледаше се на министровом лицу чуђење и недоумица, па за тим — пријатно изненађење, па све већа и већа радост. На један мах сав устрепта од милине, поче журно и грозничаво превртати листове.. Указ се отегао с краја до на крај на свих две стотине табака! Господину министру ударише сузе од радости. Стаде скакати по сали — и с ноге на ногу, и у ковитлац, и у пропац. Запљеска радосно рукама и стаде узвикивати: «Ура, ура! Сва занимања у рукама власти! Дивно! Ура! О, ко би се надао! Одмах да наредимо изборе! Изборе, изборе!... Ура! Сигурна већина! Сигурна већина! Већина! већина! већи....»

На један мах: буп! Трже се... Погледа око себе, а он на патосу поред кревета у својој спаваћој соби! Брзо устаде, попипа се по леђима и онако бунован прогунђа: „Ух, ала сам жестоко љоснуо!"

И леже опет у кревет да спава.

6-IX-92.

Леон.

УСТАВНА
И
ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА ПИТАЊА

I

Народна Скупштина

Quid leges sine moribus

(СВРШЕТАК)

* * *

Суштина свакога права своди се, у последњој линији, на стварне одношаје снага.

Ако они који су носиоци некога права нису довољно свесни његове важности за себе, и ако, уз то, нису довољно јаки и снажни да то право од свакога насртања, изигравања и нападања бране одлучно, стално, непоколебљиво, онда и њихово право престаје бити право, онда је оно илузорно све донде докле га они довољном свесношћу и *снагом* не поткрепе и не подрже.

То је једна проста, али врло важна истина, коју никад не треба заборављати нарочито у државном, уставном праву. Њену важност и значење баш на овом пољу лепо је и духовито изнео познати немачки научник и политички агитатор Фердинанд Ласал у свом спису „Суштина Устава,“ који је један од најлепших и најдуховитијих радова Ласалових.

Суштину Устава, по Ласалу, чине стварни одношаји снага у даној земљи и у даном времену

Кад се ти стварни одношаји промене, онда се и Устав дотичне земље мења.

Мењању Устава увек претходи борба тих стварних снага — владаоца и елемената на које се он наслања с једне стране, и народа с друге стране, т. ј. оних елемената у народу који се осећају притиснути и бесправни.

И наш је нови Устав плод такве борбе. И та борба није била ни кратка ни лака: она је трајала двадесет година и коштала много жртава.

И тек кад су се одношаји снага истински променули, тек кад је народ постао свестан својих права, тек кад је он ступио за њих у борбу, тек кад је за та права почео ићи не само у затвор но и главе синова својих за њих заложио — тек тада је дошао и писани нови Устав.

Стари је Устав морао најпре да изгуби своју реалну основу, моћ владаочева морала је фактички најпре да ослаби, па тек онда да се у новом Уставу запише да Народно Представништво добија нова и већа права него што их је дотле имало.

Нови писани Устав је само једно сведочанство утврђено потписима оба борца, да су се стварне снаге друштвене моћи променуле, и да је страна теразија на којој су народна права била почела више тежити но дотле.

Тако борбом добивену тековину има сад народ да чува, нарочито за прво време. Јер побеђени увек показује жудњу да изгубљено врати. И та жудња је у толико јача, у колико пораз његов није био потпун.

А у Србији, године 1888., победа народна није била потпуна Она је била победа, то се порећи не може, али је и противник још био јак. Ток постанка Устава, и неколике одредбе његове, за то су доказ.

У осталом и потпуније победе имају често за собом истина пролазне, али тек опет поразе.

Борбе ове врсте не свршавају се једном битком. Историја уставности и енглеске и француске за то је најбољи доказ.

Борба је уставна у Енглеској трајала неколике стотине година, а у Француској је и после знамените велике француске револуције било неколико повраћања у натраг....

Чувар народних тековина, које су већ једном извојеване јесте Народна Скупштина Иза Народне Скупштине стоји народ, који у критичким тренуцима мора сам да се заложи, Скупштину подржи и као њен врховни заштитник и бранилац се јави, кад се у лицу њеном његова права нападну.

Основ снаге и ауторитета Народнога Представништва јесте у њеноме самоме склопу, у њеним члановима, у Скупштинарима, и у готовости, спреми народној, да са својом Скупштином увек кад затреба стане на браник својих права која је стекао и већ их успео свечано записати на артији, која се зове Устав.

Оба ова фактора имају да делују заједно, и у колико боље један врши свој задатак, у толико други ређе долази у прилику да се и сам залаже. Али, у сваком случају, њихова солидарност увек мора бити и јасна и јака тако да се увек једно на друго могу ослонити.

Народна Скупштина у том предњачи. Она тако да кажемо коло води, јер она народ представља у редовним приликама, — све донде докле она не осети да је потреба и самога властодавца свога на бину да изведе.

Па је ли склоп и састав нашега Народнога Представништва такав да му он осигурава сву потребну и према нашим приликама могућну снагу, која је носилац и његова ауторитета и важности и пред јавним мњењем и пред Круном?

На жалост, то је оно чега у нашој Народној Скупштини нема у довољној мери.

Наша Народна Скупштина је, у дугој борби, мало по мало ојачала и, наслоњена на пробуђену свест народну која се с дана у дан све јаче манифестовала, показала је да уме стећи једну крупну тековину.

Али она још није толико јака да стечену тековину може добро чувати и унапређивати.

То је, наравно, и природно, нити се томе ваља чудити.

Народна мудрост каже: лакше је стећи, него очувати.

И у том има много истине.

Потврда за ту истину јавља се и овде: у чувању и развијању даљем већ стечених уставних права.

Права, која су стечена и добивена, ваља сад вршити, јер ако се она не врше онда од њих нема никакве добити.

Ми смо већ, раније, рекли: право једно вреди фактички само онолико, колико се свесно и стално врши.

Да се, пак, стечена права како ваља врше треба често, и по правилу, више разумевања, више знања, више и друкчије хитрине и умешности, него што је свега тога требало да се она стеку.

За стицање права буџетскога довољно је, нпр., народ обавести о том: да он оно што држави даје треба да зна на што се троши, да се оно што се од њега узимље не може и не сме трошити на друго што но па оно што он одобри, јер он јесте и мора бити господар своје тековине и своје имаовине. То народ одмах разуме, лако се о том обавести, и лако ће за вама и поћи да то своје право извојује и добије.

Али чим, после, реч дође на то: да се то право врши, да се влада доиста контролише је ли она трошила само на оно на што је Скупштина одобрила, и ако није за што; чим треба разгледати јесу ли владини и државни рачуни чисти и тачни; чим треба ценити потребе оне за које влада од Народне Скупштине тражи новаца и т. д. — ствар одмах постаје тежа и заплетенија.

Они који су били умешни да стеку то право, показују се често неумешни у чувању и употреби тога права.

Одмах се осећа потреба да за то треба нарочитих људи који су вољни да то право чувају и бране, али који, у исто време, имају и знања и вештине да га врше те да се не даду преварити и обманути.

Пример један из обичнога живота још ће нам боље ту ствар осветлити.

Свак има право на суд доћи и своје право заступати и бранити. И сваки онај који своје право има на суду да заступа и брани, зна у чем је то његово право, па, често пута, зна и све главне елементе доказа за то своје право. Али ипак за то сваки тражи да му то право његово на суду заступа и брани нарочити правозаступник, адвокат, коме је то *занат*. То често, и по правилу готово, раде не само мање писмени и образовани људи, него и најписменији и најобразованији.

Заступање и одбрана права на суду постала је, дакле, нарочита вештина, нарочити занат, који раде нарочити људи који се за то спремају и уче.

Тако вам је исто, у прилично знатној мери, и са заступањем, чувањем и употребом уставних права народних.

И тај посао тражи не само савесности, добре и јаке воље, одлучности и смелости, него и нарочитога знања, умешности, хитрине и разумевања.

И скупштински је посао, данас, нарочита вештина, занат, који треба научити и добро знати. И тај занат нити је прост и лак, нити се може од једном за свагда научити. Он се мора једнако и стално учити.

А за тај занат треба и много претходне спреме и знања, и довољно средстава и слободнога времена, колико год, с друге стране, треба и одлучности, савесности, поштења.

Један скупштинар само онда може у истини бити контрола министру и влади, кад они увиде да он разуме онај посао који они раде, кад су уверени да га они не могу залàгати, или каком лепом и звучном фразом, а, кад кад, и каким удешеним и нарочито спремљеним бауком заплашити, обманути и преварити.

Прави скупштинар мора знати и законодавство своје земље, и њену историју, и њену администрацију и у врховима и доле у низини. Осим тога он мора једнако пратити кретање народнога живота, знати његове потребе и ценити их по њиховој релативној важности тако да није никад у недоумици које су прече и суштаственије, а које мање важне и споредније вредности. Он, даље, мора знати и редовно пратити шта се ван његове отаџбине ради, како се у другим земљама државни и народни послови врше, како се тамо развитак народа креће и шта се за напредак друштва чини. Једном речи прави скупштинар мора бити скроз политички образован човек, који може да се мери с оним кога има да контролише.

То је, да богме, идеал коме мора свак тежити, али до кога не може свак доспети.

За то би било и сувишно тражити *све* то од *свакога* скупштинара.

Али ако то и не може сваки постићи, врло је важно знати у чем се састоји права снага и ауторитет Народне Скупштине, врло је потребно постати свестан тога: да је она у снази и ауторитету самих њених чланова.

И кад се то зна и свесно појми, онда ће брзо и старање доћи да Народна Скупштина, ако се хоће да она постане доиста један јак и пресудан фактор у државним пословима, добије што је могућно већи, у даном тренутку, број *таквих скупштинара*.

Остали би, онда, имали да се око њих скупе и за њима сложно иду у колико им недостаје онога што они први имају; јер само тада и само тако су онда сви јаки — јака је Народна Скупштина. Знање, разумевање, подобност умна и висина морална, удружена слогом и солидарношћу свих једномишљеника — то је главни и суштаствени елеменат снаге и ауторитета Народнога Представништва, ако узмемо као оправдану претпоставку да се Народно Представништво сигурно на народ наслања, да му је оно веран израз и да је народ свагда кад затреба готов да га подржи и својим сувереним одобрењем и заштитом покрије.

Ове погодбе снаге и ауторитета Народнога Представништва још се у нас довољно не појме. У нас има много расположења и воље за скупштинарством, али мало сазнања дужности и позива једнога правога и истинскога скупштинара — заступника уставних права народних и умнога и свеснога контролора владине радње.

Стари Устав који је из Народнога Представништва искључио био самосталну интелигенцију, и који је право слободе исказивања мисли, збора и договора, веома јако био ограничио, није дао да се она спреми за свој задатак у том погледу. А и дуга борба, вођена противу самога Устава, упорна и жестока, прогутала је била сву снагу интелигенције на буђење народне свести и задобијање народа да стане с њим у бојне редове, те да се извојују и стеку основна уставна права. То све учинило је те се у нас данас и у интелигенцији, и у писменијим слојевима народа, осећа оскудица *политичкога образовања*

Смелост, одлучност и издржљивост у борби биле су главне одлике које су народу препоручивале поједине кандидате за изабранике и заступнике народне у Скупштини. Борба и у народу и у Скупштини сконцентрована је била у неколико позитивних јасних захтева и, поглавито, у *критици* старога система. А скроз зла и рђава, проста полициска владавина, давала је и сувише простих, опипљивих доказа, који нису много морали памет народних заступника морити да их јасно пред свет изнесу и жигошу. Факта су сама собом говорила и — тешко се осећала. Требало је само скупити и организовати борце, па с њима издржати до краја борбу, која је обузела била сву пажњу бораца. Борба је, пак, била чисто ратничка. Напад, одбрана, препад, ухађање, извиднице, јуриш — то су били њени облици. Пред материјалну силу, материјална се сила истављала. Умна је борба била слаба, јер духовним оружјем противник народних захтева нити је располагао, нити је вољу имао с њим се борити. Он је, у напред, знао да је за њега на том пољу битка изгубљена, па је за то није ни отпочињао.

Данас, пак, и ако стара борба није *са свим* завршена, више места добија борба умна. За то је данас и потребна много јача Народна Скупштина у том погледу. И потребна је она данас не само за борбу праву, не само за борбу противу представника старога стања, *него и за борбу противу старих навика, старих погледа, који се не ретко у многим питањима јавним налазе и у самих представника нове ере и новога стања.*

Сад треба извести и у живот увести оне уставне принципе који су извојевани и стечени. Сад треба доследно изводити последице из уставних права и оживети ону хартију која се зове Нови Устав.

А за то треба много више спреме, много више знања, него што га је до сад за уставну борбу требало; и уз то опет треба онолико исто истрајности и дурашности.

Ништа није тако жилаво и трајно као предрасуда, као једном стечена и укорењена навика.

Лакше је научити него — одучити.

Тога свега морају бити добро свесни и народ који се за нове тековине борио и извојевао их, и она интелигенција која је борбу повела и под чију је заставу скоро цео народ стао.

Они морају добро појмити *нови задатак свој*, па га сложно прихватити и изводити стално и доследно исто онако, као и досадашњу уставну борбу. Интелигенцији је у дужности да и овде предњачи, и да народ о свем том обавести, а на народу је да он то схвати па да према новим потребама и поверење своје поклања оним људима који имају не само воље да његова права у Народном Представништву заступају, него који уз то имају јоши спреме и знања за тај посао.

Погрешно је уздати се у то што нов правац и систем владавине добија и нову владу, која је из њега поникла и која му не може бити непријатељски расположена.

Кад дође ред да о влади говоримо, ми ћемо то ближе објаснити. За сад нека је овде споменуто само то: да је, у опште, а у прелазним временима, каква су ова наша, нарочито, влада свака изложена разним ветровима и разним ударцима. Она, у таком положају будући, често и сама осећа јаку потребу да се баш на Скупштину наслони, да од ове добије *потпоре* и *подстакнућа*. Не треба никад заборавити да је влада посредник између Круне и Народнога Представништва, и да она пред Круном, ако је ова још и мало расположена да све прерогативе Народне Скупштине чува и све последице уставне и парламентарне владавине мирно прима, само онда може успешно и с довољним ауторитетом заступати и важност одржати своме мишљењу и мишљењу и расположењу Народнога Представништва — ако је унапред уверена да за њом стоји сложна већина која ће је увек подржати, и која ће је, мимо то, још и подстицати да иде правим путем.

Интелигенција народна, т. ј. онај део интелигенције који је почео и прихватио уставни покрет и прву му победу с народом извојевао, треба скроз да се проникне својим новим задатком, да својски прионе и потпуно се спреми да га часно и корисно за земљу може вршити. И она му мора и предано служити, мора му посветити најбоље своје време и најбољу снагу своју, *незаборављајући никако да је она водиља*, да је она представник и носилац нове, умне борбе. и преображаја државнога који има да се изведе, и коме, поред добро изведених и промишљених основних политичких закона, средсреду чини финансиски и привредни задатак земље.

Она за то мора брижљиво и вредно себи тећи што шире и што солидније политичко образовање, коме основу мора чинити потпуно и разложно схватање високога значења привредне, економске стране, народнога и државнога живота.

Ми врло добро знамо да то није лако, ми појмимо сву тежину тога задатка у нас, где је интелигенција сиромашна и лишена оних богатих и лако приступних средстава, за образовање потребних. Али ми знамо да је то неопходна погодба успеха и часнога вршења улоге оне која је интелегенцији нашој самом природом ствари и односаја намењена. Ми знамо да је у том ангажована и њена част, и њен углед Ми знамо да њу у том нема ко да замени, и да ако она тај задатак не узме на се и не пригрли га својски — онда он неће бити ником другим урађен и извршен.

При том народна интелигенција мора бити свесна још једне стране свога положаја, која га чини у толико тежим и која у себи скрива и једну немалу опасност.

Она је сама, њу нема ко да подстиче на тај велики и трудан рад!

Развој наше уставне борбе донео је да пред напредном, радикалном интелигенцијом, стоји као противник једино — конзервативна, напредњачка и либерална интелигенција, која управо није ни конзервативна но реакциона. Она, скоро сва, има своје идеале у прошлости, у побеђеној лажној уставности. Подстицања од стране њене напредна, млађа интелигенција, не може, дакле, очекивати Па не само то, но ни разложно, ученим апаратом снабдевено брањење прошлости и конзерватизма не може дати у старим партијама представљена интелигенција. Старији представници њени, који би, донекле, могли ту улогу вршити и који би на сваки начин могли тиме чинити индиректне користи и новоме правцу, новоме реду ствари, положили су већ давно оружје те на борбу и не помишљају. Нови и млађи представници њени скроз су недорасли, по својој спреми, за своју улогу у том погледу. Они чак немају куражи да отворено своја гледишта заступају. На против они се, с млађим коленом, и сами утркују, кад су у опозицији, те неувиђавнијепро и стодушније елементе нове ере гоне у крајност, рачунајући да је то најсигурнији начин да нову владавину компромитују и погрешност нових уставних принципа докажу. Уз то се служе, још више него стари, споредним путевима, сплетком и интригом код Круне да, у оскудици своје снаге, њеном снагом сузбију, простом силом, нов правац и нову владавину.

У том погледу наш јаван живот, а поглавито рад Народне Скупштине, дају еклатантне примере тако, да се може с основом рећи, да нова уставна ера нема правих, часних противника, који се руководе идејама. Оно мало представника старога кола тако је жалосно, да се о правој умној борби с њима једва може говорити. Она се, жмурећки, тако да кажемо води. Никакога напора не треба да се они победе. А празан и жалостан противник рђаво дејствује и на јачега, на победиоца.

И није тако само у Скупштини. Тако је и у штампи и у повременој литератури.

Кад се само лак поглед један баци на журналистику и повремену књижевност која представља стари правац и старо време — види се сама пустош, сама празнина која је, кад кад, окићена и мало ограђена фразама и «општим местима» како Французи веле...

У таком положају будући млађа, напредна интелигенција, мора сама над собом да врши критику, која би требала с друге стране да дође. Она сама мора да испитује и проналази своје недостатке и погрешке, сама да их исправља, сама да попуњава своја знања и да им онда крчи пута у све шире и даље слојеве народа.

Она нема никога пред собом, она је сама у првим редовима.

Ако она тога свога задатка буде свесна, она ће се прибрати, организовати, прибавити оно што јој недостаје, *створити — школу*, једну умну уређену снагу која има на својим плећима да понесе и у живот унесе нове уставне тековине, тако да оне срасту са нашим јавним животом у толикој мери да се на нападе против њих не може више озбиљно ни помишљати.

Тако ће Народна Скупштина постати јача и ауторитетом. Тада ће она одиста постати пресудан фактор у нашем државном животу, који је потпуно свестан својих права и који уме да им прибави важности свагда и у сваком питању.

Тада се неће и не може десити оно — што је било 9. и 12. јануара ове године!

* * *

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ

У целокупној историји човечанства тешко да ће се наћи питање, које је било предмет тако многобројних дискусија, које је дало непосредна или посредна повода тако важним политичким комбинацијама и изазвало толике сукобе, као што је то случај са Источним Питањем. Већ је више од једнога века, како су се на Босфору и Дарданелима испреплетали разноврсни интереси, чији судар моћно утиче не само на судбину европскога истока, већ и на све значајније промене што се у току овога века јављају на читавоме нашем континенту. У савременој политичкој историји Европе могло би се по готову свему што се збива тражити ближа или даља узрока у Источноме Питању. Cherchez la Question d' Orient! Пад Наполеона I изазван је, или бар ускорен у великој мери диференцијама што су се јавиле после Тилзита између руских и францеских погледа на Источно Питање! Света Алијанција, та завереничка владарска интернационала противу слободе народа̂, отпочела се растурати, тако рећи сутра дан после својих најзамашнијих успеха, пред несугласицама које је Источно Питање изазвало између Русије и Аустрије! Немачко уједињење и уједињење Италије, два најкапиталнија догађаја у другој половини нашега века, добили су непоходне погодбе за своје остварење у комбинацијама, које је собом донело Источно Питање! У годинама 1859. и 1866. Русија је казнила Аустрију, док је у годинама 1866. и 1871. Пруска добила од ње награду за држање приликом кримскога рата и парискога конгреса! Францеско-руском савезу, запечаћеном двеју минулих година величанственим светковинама у Кронштату и Петрограду, у Тулону и Паризу, који је депласирао политичко тежиште Европе, ударен је темељ берлинским уговором од год. 1878!

Године 1774., кад је Русија уговором Кучук-Кајнарџијским осигурала своје господарство над Кримом и своју превласт на Црноме Мору, и у исто време утврдила за се право да се стара о верским интересима православних хришћана, поданика султанових, отворено је дефинитивно Источно Питање. Од тога дана Русија је стала непосредно пред циљ, којему је гоне неодољивом силом животне потребе њезиног снажног државног организма. Од тога дана Европа, престајући да гледа у русsucceedско-турском дуелу борбу хришћанства противу неверника, интервенише у име великих интереса европске равнотеже, као заштитница Турске противу Русије. Источно Питање прошло је кроз разноврсне фазе, кроз многобројне системе, али, у суштини, проблем који у њему лежи остао је вазда непромењив. Он је данас после пуних сто и двадесет година, после толиких ратова, уговора, конгреса и конференција апсолутно онакав исти какав је био постављен кајнарџијским уговором.

Русија мора добити слободна пута на широко отворено море. Стотина милијуна људи, што се, под пресијом неодољивих географских погодаба, баш ради неопходно потребна приступа светском морском путу, искупила у најмоћнију европску агломерацију државну, мора разбити све препоне, које су већ подигнуте, или које ће се тек још подизати између ње и слободнога морскога пута. За Русију није ту у питању ни територијално увећање, на ширење утицаја, ни заузимање стратегијских, нападних и одбранбених, тачака. Не, ту лежи за њу питање живота, питање опстанка као велике силе европске, као културне државе. Тај циљ њезин није управо ништа друго до онај исти основни разлог, који је спојио у једну државну заједницу сва племена што живе на огромним равницама између Урала и Карпата.

Политика Русије према Турској царевини, пре него што су њезини успеси, утврђени дефинитивно Кучук-Кајнарџијским уговором, створили Источно Питање, и затим њезина политика у отвореноме Источноме Питању има тако рећи инстинктиван карактер. Сва експансивна сила руског државног организма управљена је онако исто принудно Босфору и Дарданелима, као што и силне реке руске носе своје воде, преко непрегледних руских равница, доле на југ, Црноме и Каспискоме Мору. Сва велика предузећа, све многобројне комбинације руске политике, или су непосредно покретани, или бар доцније субординисани циљу њезином у Источном Питању. Све предрасуде, сви интереси у другим правцима, па чак и принципи на којима је засновано руско државно биће, и традиције вековима освештане, уклањали су се пред њиме, били су њему жртвовани, чим се констатовало, да се с њиме не могу измирити или да стоје на путу његовоме остварењу.

Прва је потреба за правилно разумевање и узрока и карактера и смисла разних фаза, кроз које је пролазило до данас Источно Питање, да се тај принудни, инстинктивни циљ руски, који је вазда сталан и непромењив у руској источној политици, јасно дефинише, и да се издвоји од оних разноврсних система и комбинација, којима је Русија, према распореду снага у Европи и према тенденцијама разних европских држава, покушавала да тај свој циљ приведе остварењу. Оно што је Русији неопходно потребно, што је за њу ван дискусије и не може бити предмет нити каквих компромиса нити каквих концесија, то је: да вратнице између Црнога и Средиземнога Мора, Босфор и Дарданели, буду у њезиним рукама, тако да их она има за се вазда отворене, а да их свакоме другоме, према својој потреби и ради своје сигурности, може затворити. Све остало што је Русија у једној или другој прилици, било за се тражила, било другима предлагала, од узгреднога је значаја. Од узгреднога је значаја чак и то, да ли ће Русија сама држати у својим рукама кључ од тих вратница, или ће тај кључ стајати у туђим рукама, ако би само те туђе руке вазда биле поуздан вршилац воље руске.

Никада, ни у једноме мучноме моменту, ни пред каквим тешкоћама, нити за ма какве друге користи, Русија није тај свој животни циљ ни напуштала ни губила из вида. Погледи њезини вазда су били хипнотичном сталношћу управљени Босфору и Дарданелима. Али средства која је она у акцију стављала да тај циљ оствари, нису била увек иста. Пути којима је она ударала да дође на Босфор, или бар да му се приближи, били су разноврсни. Било је лепих дана, кад се Русији осмешкивала нада, да ће без нових жртава, без икаквих даљих напора, непосредним пријатељским споразумом са Султаном достићи своју мету. Али убрзо за тим, кад су се пренули из таквих заносних, ружичастих снова, државници су руски долазили до закључка, да најкраћи пут за Цариград води преко Беча. Данас, како изгледа, Русија је усвојила за свој поход још дужу, али за то и још сигурнију маршруту, преко Памира и Хималаја!

*

Источно Питање већ је одавно престало бити руско-турским питањем. Између Русије и Турске процес је решен већ уговором Кучук-Кајнарџијским од год. 1774 После рата од год. 1828—1829. и после Једренетског мира од 2. септембра 1829. год., Русија је учинила одсудан покушај, да непосредним споразумом са Турском расправи Источно Питање, измирив, у колико је то могућно, државни опстанак Отоманске империје са својим животним потребама. 8. јуна 1833. год. потписан је између Русије и Турске знаменити Ункијар-Искелески уговор, којим се утврђује одбранбени савез између тих двеју држава. Њихова Величанства се ту узајамно обавезују, «да ће се споразумевати о свима предметима без разлике, који се односе на мир и на сигурност њихових држава, и да ће у том циљу међусобно указивати стварну помоћ и у опште најенергичнију потпору.» У једном пак придоданом тајном чланку, Русија, «хотећи да уштеди Високој Порти терете и незгоде, које би за њу потицале од давања стварне помоћи,» изјављује, да неће изискивати ту помоћ, ако би настале прилике, у којима би Висока Порта имала обавезу да је укаже. «Висока Порта, на место помоћи, коју би према потреби имала дати, на основу начела узајамности утврђеног уговором, ограничиће своју акцију у корист царског руског двора на то, да затвори Дарданеле, што ће рећи, да не допусти ни једном туђинском ратном броду, да под ма каквим изговором уђе у Дарданеле.»

Смисао уговора Ункијар-Искелског, на чисто изведен у овоме је: Порта се обвезује, да ће Босфор и Дарданеле вазда држати отворене за Русију, а да ће их, према потреби и на захтев Русије, затворити ратним бродовима свију других држава. Русија, са своје стране, у накнаду за то, обећава, да ће бранити Турску Царевину од сваког непријатељског напада.

Русија је овим уговором постигла све оно што по својим неодољивим животним потребама има да тражи и мора тражити за се у Источноме Питању. Господар вратница између Црнога и Средиземнога Мора примио се био тада да буде вратаром у служби Русије. Ништа даље Русији не би требало до да створи и да одржава у снази погодбе за стварно и за вазда сигурно вршење обавеза, које је Турска примила на се овим уговором. У колико би Отоманска империја била у стању прилагодити се новоме стању које је њиме створено, у толико би и Русија не само толерирала опстанак Отоманске империје, него би шта више гледала у њему свој интерес. Турска је, нема сумње, Ункијар-Искелским уговором отуђила у извесној мери своју независност, ушла у сферу руске моћи и пресуднога руског утицаја; али зато Русија, задовољена у својим животним потребама, изгубила би сваки интерес и сваки повод да своју моћну иницијативу улаже у покретање нових преврата у земљама под господарством султановим

Све што је Русија овом приликом узела од Турске, или боље све шта је наметнула Високој Порти, улазило је у најуже границе онога што Русија мора тражити и мора добити од ње. Расправљајући непосредно са Портом, без савезника и без принуде да води рачуна о каквим било туђим интересима или прохтевима, Русија није овом приликом ни за ког и ни у ком погледу захтевала ништа више од онога што је њој самој неопходно потребно. Висока Порта је у ствари Ункијар-Искелским уговором дала минимум од онога, што једном кад тад мало раније или мало доцније, мора Русија узети. Свакако после таквих уступака морале би настати и друге крупне измене и у погледу територијалних граница Турске у Европи као и у погледу њезине унутрашње организације. Али ипак исто је тако извесно, да, при дефинитивном решењу Источнога Питања, ни у ком случају Порта неће моћи добити не само никаквих бољих, но данас већ не више ни онаквих погодаба, какве је добила 1833 За саму Турску можда би боље било, да је тада тај експеримент до краја издржала. Али Европа то није хтела допустити.

*

Европа је осетила сву тежину огромне силе руске пре доласка на престо Катарине Велике и пре њезиних одсудних успеха према Турској, утврђених Кучук-Кајнарџијским уговором. Оцењујући правилно сву важност нових руских тековина на Црноме Мору и на доњему Дунаву, дубоки поглед генијалнога пруског краља, Фридриха Великог, први је сагледао, колико ће пресудан положај Русија заузети у Европи, кад слободним изласком на отворено море буде добила могућност, да у пуној мери развије крила својој експансивној снази. «То је сила која ће преплавити свет» писао је Фридрих. И одмах он први, не гледећи на највећу интимност, која је тада везивала пруску политику са руском политиком, заложио је све неисцрпно богатство својега генија, да омете извршење Катарининих планова према Цариграду. Питањем о подели Пољске, које је пруски краљ иставио на дневни ред, и које је он привео извршењу, постигнуто је да се за један тренутак акција Русије скрене са њезиних јужних на западне границе. Већ тада, германске амбиције, које су у Пруској, за владе њенога великога краља, добиле своју најмоћнију и најмеродавнију представницу, иставиле су се на супрот смеровима, чије би остварење дало пунога маха развоју утицаја словенске Русије у Европи. На конгресу берлинском, после пунога једнога века, кнез је Бизмарк, као прејемник политике Фридрихове, отео Русији све користи добивене Сан-Стефанским миром.1)

Питање Источно постало је већ од тада у првоме реду питање европске равнотеже. Од тога доба већ истиче се у општој европској политици начело: да остварење руских циљева, у ма каквом облику то било, на Босфору и на Дарданелима руши систем европске равнотеже.

Стоји неоспорно да би утврђивање руске власти над босфорским и дарданелским мореузом неминовно довело у питање

---

1) У једном веома интересантном чланку, који доноси Revue des Deux Mondes у свесци од 1. фебруара 1894 под насловом „La paix armée“ држање Немачке на берлинскоме конгресу ставља се на рачун охолости и претераној личној сујети кнеза Бизмарка. Међутим Немачка на берлинском конгресу само је наставила традиционалну германску политику, коју је још Фридрих Велики оставио у аманет својим наследницима. Русија је, то се може слободно тврдити, пожњела 1878 год. плодове своје политике у годинама 1866 и 1870—71., као што је и Француска 1870—71. год. имала да испашта погрешке учињене кримским ратом и интервенцијом у корист пољскога устанка од год. 1863,

и енглеску превласт на Средиземноме Мору и, следствено, енглеску доминацију над Индијама и над морима крајњега истока. Стоји даље и то, да би руско господарство у Цариграду онемогућило искључиву превласт аустријску на средњем и на доњем Дунаву. Остварење руских циљева на Босфору и Дарданелима повукло би за собом непосредно једну од ових двеју алтернатива у погледу судбине Балканског Полуострва: или би се дуж Саве и Дунава, у северном и средњем делу балканскога полуострва образовале независне државе са наслоном на Русију и са окренутим фронтом према Аустрији, које би затвориле пут средње-европској навали ка Јегејском Мору и ка два Мореуза; или би се, али и то само провизорно, да доцније уступи место новим комбинацијама, извршила деоба Балканског Полуострва између Русије и Аустрије, тако да источни део његов падне под руску непосредну власт или под сферу руских интереса, док би западни део његов остао у непосредној власти аустријској или у аустријској сфери интереса. У Источном Питању, дакле, поред Русије, Турске и балканских народа, истичу се као непосредно заинтересоване државе, чији су крупни интереси нераздвојно везани са судбином Босфора и Дарданела, још и две велике силе европске, Енглеска и Аустрија.

Остале државе европске, а у првоме реду две велике силе, чија је реч неизменце и у Источноме Питању, као и у свим другим питањима од општега европскога значаја, играла пресудну улогу, Француска и Немачка, заинтересоване су за судбину Босфора и Дарданела само посредно, у колико се за њихов положај у свету или за њихове аспирације везују интереси једне или друге од непосредно заинтересованих држава.

Одвело би нас врло далеко изван граница задаће, коју смо поставили овој расправи, кад би се упустили у излагање источне политике разних европских држава, почев од Кајнарџијског уговора па до догађаја који су непосредно изазвали кримски рат и донели собом Париски уговор од године 1856. Али зато ипак не можемо обићи, а да у кратко не обележимо с једне стране тежње и мисли које су диктовале политику разних европских држава у Источноме Питању, а с друге стране маркантне догађаје који су се збили на Истоку европскоме између год 1774 и 1853 и улогу коју су при тим догађајима играле разне државе.

Програм енглеске политике у погледу Источнога Питања, којему су сви енглески државници све до наших дана верни остали, обележио је пре више од једнога века лорд Четам (Пит старији) својом чувеном изреком: «Ја не разговарам са човеком који не може да увиди интересе Енглеске у одржању Отоманске царевине». Та формула до душе имала би се данас, према новим приликама и новим дефинитивно извршеним чиновима, изменити у толико, што би се интерес енглески везао не баш за одржање Отоманске Царевине, већ за спречавање остврења руских циљева на Босфору и на Дарданелима. Није Енглеској стало толико до тога да се одржи Турска, колико да Русија не добије слободна излаза на Средиземно Море. Одржање Турске, слободне од руског утицаја, разуме се само по себи, да је средство, које се као најсигурније намеће у првоме реду енглеској политици. Али поред тога, и нарочито у колико то одржање независне Турске сваким даном постаје све теже и све проблематичније, Енглеска је вазда прихватала и помагала, и вазда ће бити готова да прихвати и да помаже сваку политичку комбинацију, која ће бити у стању да онемогући или да отежа пут Русије ка Цариграду.

У свим коалицијама, у свим било ратним предузећима било дипломатским комбинацијама противу руских планова у погледу Босфора и Дарданела, Енглеска је вазда најревносније узимала удела. Већ крајем 18-ог века, пре оних преврата које је у Европи извршила Велика Француска Револуција, Енглеска је чисто и јасно заузела фронт као главна противница Русије у Источноме Питању, као душа отпора, који је имао уставити инвазију Русије према Средиземноме Мору. Кад су Катарина Велика и Јосиф II утврдили савез за поделу Турске царевине, Енглеска се, у споразуму са Пруском, одмах пожурила да стане на пут остварењу тих амбициозних планова. Интервенцијом, тих двеју држава савезници су били принуђени да закључе мир са Турском на основу status-quo-а (Свиштовски уговор мира између Аустрије и Турске и Јашки уговор мира између Русије и Турске).

Прва интервенција Европе ради заштите Турске противу руске инвазије нашла је Аустрију као савезницу Русије. Први, дакле, начин којим је Русија, после успеха постигнутих Кајнарџијским уговором, покушала постићи задовољење својих животних потреба на Босфору и Дарданелима, био је савез са Аустријом Славољубиви аустријски император, Јосиф II, који се и у спољашњој као и у унутрашњој политици, без велика размишљања и не водећи рачуна о последицама, упуштао у крупна предузећа, решио се лака срца, жудан војничке славе и територијалних завојевања, која би накнадила Аустрији још непрежаљени губитак Шлезије, у систем деобе Балканскога Полуострва између Русије и Аустрије.

Сви познији државници аустријски били су и увиђавнији и обазривији од Јосифа II И владари аустријски, почев од брата његовог и наследника му, Леополда II, и сви знаменитији министри од кнеза Метерниха па на овамо, разумели су да би деоба Балканског Полуострва између Русије и Аустрије могла бити само један провизоријум кратка века, и да би непосредно суседство Аустрије са Русијом на Балканском Полуострву изложило неминовно Аустрију недогледним опасностима. На Балканском Полуострву нема места за две велике силе. Ни на ком месту нити и у каквом правцу, према самој природној конфигурацији земљишта његовог, не могу се повући границе, које би служиле као довољна устава амбициозним прохтевима великих освојачких сила. Између Русије и Аустрије настало би, у брзо после деобе, питање, дивно обележено дубоком философијом српске народне песме:

„Једна земља а́ два господара,
„Царовати оба не можемо“.

Ми ћемо видети у познијим временима, како су залудни остали сви нови покушаји Русије, да увуче Аустрију у своје комбинације и да споразумно са њом приђе расправљању Источнога Питања. И ако вазда жудна територијалних увећања на Балканском Полуострву; и ако вазда готова да се користи сваком приликом и да употреби, без великих скрупула, свако средство за ширење својега утицаја на средњем и доњем Дунаву као и у правцу ка Јегејскоме Мору — Аустрија је умела одбити сваку понуду у смислу тих њезиних жеља, ако би само пријем њихов имао донети собом еквивалентна руска завојевања на источноме делу Балканскога Полуострва. Кад што одмах и по својој иницијативи, кад што касније у току развоја догађаја, по туђим предлозима и после руских неуспеха, Аустрија је редовно, у свакој прилици, кроза све фазе Источнога Питања, стајала на страни Енглеске и њезиних савезника, противу Русије.

Рђаве последице првог и јединог руско-аустријског споразума у Источном Питању манифестовале су се у руској политици доцније, пошто је већ тај споразум давно био предан забораву. Премашајући преко својих правих интереса, Русија је, тражећи сама за се доцније територијална завојевања на десној обали Дунава, изазвала у јачој мери саревњивост и супарништво свију оних, који су држали да су позвани чувати равнотежу европску, или који су зазирали, да руска сила не узме размере опасне за ауторитет других држава и за њихов утицај у свету.

Сам Наполеон I зазирао је од руских умишљаја на Балканском Полуострву. У Тилзиту су она била предмет дугих разговора. После великога устезања и једино гоњен жудњом да понизи Енглеску, Наполеон је пристао најзад, и то на велико незадовољство кнеза Таљерана, својега министра, да Русија заузме Подунавске кнежевине (Влашку и Молдавију) и Бугарску до Балкана. Али већ 1810 год., у једном разговору са кнезом Метернихом, тада аустријским амбасадором у Паризу, француски је император изјављивао, да никада и ни у ком случају неће допустити, да Русија пређе Дунав и да заузме ма и једно једино селце на десној дунавској обали.[1]

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

Др. М. Ђ. Миловановић

---

[1] Види рапорт кнеза Метерниха цару Францу I, од 8. јула 1810. год. — Мемоари Метернихови, св. II. стр. 369.

КАД ЈЕ УМР'О КРАЉ РАДОСЛАВ?

Јован Рајић пише у својој историји словенских народа (I. изд. II. књ. стр. 375): „Радославъ.... избеже оттуду (из Драча) и пріиде ко святому Архіепіскопу Саввы... святый же Савва доволно утѣшивъ его и поучивъ въ Иноческія ризы облече его въ монастырѣ Студеницы, а Владислава брата его вѣнча на Кралевство Малое время проживъ во Иночествѣ, преставися съ миромъ о Господѣ. — Лѣтопись Хилендарская кратко тое назначаетъ, что онъ владѣлъ лѣтъ 11. и яко преставился въ Л. М. 6743. еже естъ Л. Г. 1235." — „Что паки (Радослав) раставился по тояже (хиландарске) хроники повѣсти, тое тако, уповаю, разумѣти должно, яко Краль сей по отложеніи вѣнца въ Монашествѣ оныхъ пять лѣть прожилъ которыя Аукторъ хроники сълѣтами правленія его числитъ" (стр. 377.)

Пејачевић у свом делу: Historia Serviae, на стр. 191. пише: „Radoslavus primogenitus, qui Theodori Lascaris Niceae Imperatoris filiam duxerat, parente sub annum 1224. erepto humanis, regimen provinciarum adiit, gubernavit que annos XI. inter dissidia cum fratre Vladislao, a quo demum anno 1235. throno dejectus est."

Иван Павловић пише (Гласник 48 стр. 224): „Радослав је... најпосле прибегао *свом стрицу, архиепископу Сави,* и овај га покалуђери, и да̂ му име Јован. Радослав је у калуђерству проживео *прилично* и умре 1235 године "

П. С. Срећковић у својој историји српскога народа (II. стр 115.) пише: „Изгнан из краљевине, лишен супруге, прибегне под закриље *стрица Савве,* који га закалуђери и даде му име Јован. *Мало после* овога умре и буде сарањен у Студеници".

У најбољој српској историји од *Љ. Ковачевића**) *и Љ. Јовановића* (I. стр 92—93.) стоји: „Радослав се (из Дубровника) врати натраг и, *по савету Савину,* покалуђери, добив име Јован, а *наскоро затим* умре".

---

*) Ковачевић изводи, да је св. Сава већ после 4. фебруара 1234. могао отићи из Србије, јер је он, вели, пре свога одласка покалуђерио Радослава, а 4. фебр. 1234 Радослав још није био калуђер (Годишњица III. стр. 359.)

Шта су о Радославу и његовој смрти рекли Орбин, Диканж, Бранковић, Енгел*) и други**) нећу да наводим, јер то су махом осим Орбина компилаторске работе, где су извори збркани, туђе комбинације заплетене, а оргиналне самовољно и без основа изведене. Нећу све те погрешне приче и вести да исписујем „од множенія ради словесъ“, него ћу, место тога, да изнесем шта о Радославу говоре *извори* за историју нашу.

Хронографи наши бележе, да је Сава покалуђерио Радослава; колико је владао и кад је умро, нема у њих записано (Гласник 32. стр. 252; Споменик срп. ак. 15. стр. 13. 23.; Гласник V. стр, 45); неки *летописи* ни то не бележе (Гласник 53 стр. 4., 5., 36.; Споменик срп. ак. III. стр 94., 98., 100. 101 · неки бележе, да се постригао, и да је владао *једанаест* година, и да се преставио 1235. г. (Гласник 53. стр. 54., 55.; Споменик срп. ак. III. стр. 105., 125., 138.) *Извор за ту вест* (наравно не и за хронологију) *био им је Теодосије,* као што је већ Вуловић опазио (Годишњица VII. стр. 129.); да се летописи у овој ствари служили Теодосијем, најбоље се види из Ковиљског летописа (Споменик срп. ак III стр. 146; ср. Теодосија, стр. 177.) Према томе летописи не могу служити за доказ, да је баш св. Сава покалуђерио Радослава.

Прво ћемо одговорити на питање: ко је закалуђерио Радослава? Сви наши историци одговарају: св. Сава. Али *најстарији извор: Доментијан не спомиње, да је св. Сава закалуђерио Радослава,* не спомиње у опште, да се Радослав закалуђерио. Доментијан, дакле, који је 1243. или 1253 г. (Годишњица VII стр. 94. пр. 2.) писао живот св. Саве, не спомиње да је св Сава покалуђерио Радослава, и не помиње у опште да се он покалуђерио, а Теодосије, који је по свој прилици при крају XIII века писао живот св. Саве (Год. VII стр 107.; Споменик срп. ак. III. стр. 165.) зна и прича, да се Радослав покалуђерио и да је баш св. Сава то учинио! Доментијан, који није заборавио ни једно дело св. Саве да опише и похвали, зацело не би пропустио, да истакне, да је св Сава покалуђерио Радослава и тиме спасао Србију од грађанскога рата: а да је Теодосије могао тако шта додати само да увелича заслуге св. Саве, показује нам његово причање, да је Андрија II. краљ угарски по наговору Савину — прешао у православље! Но има један индиректан доказ, да Радослава није св. Сава покалуђерио. АЕ. Данило прича, на име, у животу АЕ Арсенија I, да је св. Сава за владе краља *Радослава**) захвалио на престолу и отишао из Србије (Данило, стр. 251—252). Зар није то доказ, да је АЕ. Данило (који упућује читаоце на биографију Савину,) знао, да Радослава није св. Сава закалуђерио? Осим тога: нема сумње, да је св. Сава 1233. захвалио на престолу (Год X. стр. 66; Доментијан, стр. 295.) и да је, ако не исте године, а оно зацело у првој половини идуће године кренуо се на пут Радослав, кад је изгнан, оде у Дубровник („излѣзохь прѣдь братомь ми Владиславомь.... придохь оу си градь Доубровникь“; Mon. Serb. стр. 19.); тамо је био 4. фебруара 1234.**); одатле је отишао у Драч, где се десило оно што Теодосије на стр 176. прича. Немогуће је, да је Радослав могао отићи из Дубровника у Драч, да се тамо одиграла она драма, о којој прича Теодосије, да се вратио у Србију и да је тамо још могао затећи свога стрица Саву.***)

---

*) Он н. п. пише (Gech. von Serv S. 221—222.) „Radoslav hatte wenig Verstand und verlohr ihn noch mehr, in dem er dem weiblichen Geschlechte sehr ergeben war. Schwache Menschen sind auch grausam und argwöhnisch Er vertrieb seinen Bruder Wladislav samt dessen schöner Frau nach Durazzo.“ Шта је ту све збркано, није потребно ни помињати. — Срећковић пише у својој историји срп. народа (II. стр. 113.) „Документи њим самим (Радославом) писани јасно сведоче, да је он био здраве памети и при себи“, а у расправи о „Константину Теху“ (која је штампана исте године, кад и историја) пише: „Радослав је био краљ, сишао с ума, био прогнан и умро као калуђер.“ (Глас срп. ак. II. стр. 55)

**) Жао ме је што нисам могао добити расправу Д. Руварца: „Да л се св. Сава светкује и у римској цркви.“ („Коло“ 1889. стр. 423.); можда би се и у њој шта нашло што би помогло решењу горњег питања.

Да видимо сада, да ли ће се моћи потврдити, да је Радослав *наскоро* после г. 1234 умр'о?

Доментијан, *најстарији извор*, не спомиње смрт Радослављеву. Теодосије вели, да „въ безлобии... и простотѣ богоугодно поживь, и о своемь неметежномь и не много печалномь иночьскомь житіи бога похвалаше.“ И Теодосије не спомиње смрт Радослављеву. Остаје дакле *Данило* и *Летописи!*

Данило пише да је Радослав „кралѥвьствовавь въ отьчьствии своѥмь лѣть шесть, и тако прѣдасть доухь свои господеви“ Али Данило каже и за Владислава да је „кралѥвьствовавь въ отьчьствии своѥмь лѣть седмь, и тако прѣиде вь бесконьчьные вѣкы“, а за Владислава се зна да је живио још дуго после губитка престола (био је још 1264 жив) и да је управљао Зетом (Mon. Serb. стр. 561.; Ков. Јов. ист. срп. нар. I стр. 95.) Кад нас је Данило погрешно известио о смрти Владислављевој, да ли је онда он довољан сведок, да му поверујемо да је Радослав наскоро, пошто је изгубио круну, умр'о особито кад и његово причање да је Сава отишао из Србије за владе Радослављеве можемо побити аутентичним фактима? У опште и године владања Радослављева и Владислављева неће бити добро забележене, и Павловићеви разлози, којима хоће да те године доведе у склад (Гласник 48. стр. 226., Отаџбина V. стр. 582) нису оправдани.

Многи *Летописи* бележе, да је Радослав умр'о 1235. г. Но колико хронологија наших Летописâ, који су постали у XV. веку, заслужује вере за догађаје XIII. века, то је довољно познато и о том не вреди говорити.

---

*) Ја не видим разлога Вуловићеву мишљењу (Год. VII. 129.) да су Владислављеве речи на гробу Савину, као што их је забележио Теодосије, могле навести Данила на ову погрешку.

**) Miklosich et Müller: Acta, стр. 66.

***) Ако се приме разлози Вуловића и Д. Руварца, по којима је св. Сава умр'о 14. Јан. 1235., онда се мора узети, да се кренуо на пут још крајем 1233. г. или најдаље почетком 1234.

Нема, дакле, ни у једном споменику, коме би се могло веровати, забележено, кад је умр'о Радослав и колико је живио после прогонства и према томе се не може тврдити, да је *наскоро* затим умр'о

Но има два доказа, који су по себи слаби, ништавни али, који ипак можда доказују, да Радослав није наскоро после прогонства умр'о. У уговору Дубровника са Михајилом Асеном г. 1253 обећавају Дубровчани, да ће бити против „невѣрьного крала Уроша и врьхь братью его.“ Но можда су Дубровчани мислили на браћу од стрица или на Владислава и *Саву*, епископа хумскога (Спом. срп. ак. III. стр. 8.; Год. X. стр 66.)?

Други доказ био би јачи — ако се нађе потврде за њега. Др. Вертнер у својој расправи: (Die königlichen Nemanjiden (Ung. Revue 1892. стр. 555.) тврди, да Arepnekh, немачки хроничар спомиње, да су, 1260. г. били у Бечу „tres Reges ex Servia.“ *) Ако се ово обистини (ја нисам могао нигде да нађем Arenpekh-a, да се уверим, да ли стоји оно, што тврди Вертнер) онда се (као што и Вертнер тврди) под „tres reges ex Servia“ има разумети: Урош, Владислав и Радослав, а никако Урош, Драгутин и Милутин, па било да је Милутин рођен око 1254. г. као што мисле Ковачевић и Јовановић (Год. III. стр. 431. пр. 2.; Ист срп. нар I. стр. 115.), или 1260 г. као што тврди И. Павловић (Гласник 50. стр. 112.) Но и то није још довољан доказ, да му се поверује, јер би се много што шта могло приговорити.

Радослав је дакле збачен с престола отишао у Дубровник, и одатле у Драч. Доцније се покалуђерио; а кад је умр'о, не зна се.

Да није Радослав остао изван Србије до г. 1253., па да није он можда око те године, када су његови пријатељи Дубровчана хтели заратити на Уроша, дошао у Дубровник, да покуша радити против брата; а кад је Урош сузбио непријатеље и Радослав видио, да од повратка на престо нема ништа, да није *онда* он дошао *Сави II. епископу хумском,* брату своме, па да га није Сава II. покалуђерио и дао име Јован? Онда би се могло разумети, зашто Доментијан г 1243. или 1253. не спомиње, да се Радослав закалуђерио, и дало би се лакше разумети, зашто Теодосије прича, да је св Сава покалуђерио Радослава.

Но, то је хипотеза, која се ничим не може ни потврдити нити поткрепити, али ипак мислим, да се, из горе наведених разлога, може закључити, да *Радослава није закалуђерио св. Сава и да нема потврде да је он умр'о набрзо после губитка престола.*

У Бечу 1 XII. 1893.

Ст. Станојевић

---

*) Ово спомиње и Енгел.

ЕТИКА И ХИГИЈЕНА

(Die sexuelle Hygiene und ihre ethische Konsequenzen. Drei Vorlesungen; von Prof. Dr. Seved Ribing. Zehnte Auflage. Leipzig 1892. p. 215)

Треба се ослободити метафизичких спекулација; треба завирити у природу, од ње затражити објашњења појединих животних појава — и онда ћемо лако увидети, да је извор многих нелагодности, што их човек у животу често и врло често осећа, у непознавању закона по којима се живот креће.

Ништа се јаче не свети човеку, ништа му више не смета у жељи за срећом и благостањем као непознавање закона по којима његов организам живи. Ни против једне стране живота не греши се толико много, као што се то греши у полним животу, а баш ова страна живота захтева категорички што тачније познавање суштине и закона, и за то још једном понављамо: треба се ослободити спекулација и свију пред расуда што нам сметају да сазнамо праву истину; оне нам само штете наносе и не дају нам да поправимо погрешке чију тежину јасно осећамо.

Полни је живот основица свега љуцког. У њему је и питање љубави, и зато каже Carneri (Der moderne Mensch, von Carneri 1893). „Реци ми како волиш, па ћу ти рећи, какве си моралне подобности.“ Карнери је мониста — и ни најмање метафизичар. Хофман, професор судске медицине на бечком медицинском факултету и један од најобјективнијих медицинских мислилаца, вели у своме делу (Gerihtliche Medicin): „полно осећање је од битног уплива по целу осећајну природу човекову.“ Овакав исказ, ако га доведемо у везу са психолошким фактом да рад и карактер једног човека зависе од каквоће његових осећаја — јасно нам говори о свој потребности што тачнијег познавања суштине и закона полнога живота. Највећи радник на научном испитивању питања полнога живота, професор психијатрије, Крафт Ебинг, вели у уводу к своме делу

„Psychopathia sexualis“: „када не би било полнога живота не би било ни љубави, ни појезије, ни науке; без њега не би било ни породице, ни државе, ни културе: без њега не би било ни једног великог дела религије; без њега би цео живот изгледао као пустош каква“. Наш писац, о чијем делу желимо да говоримо, слаже се са Крафт-Ебингом, и вели: „без жеље за другим полом не би било многих дарова и плодова у природи: само зато цветају лилије и мирише ружа у пољу; само зато прижељкује славуј у лугу: само зато се облачи биље и животиње заносним шаренилом — и само зато негују човек и жена своје телесне и душевне дарове, да их у љубави принесу једно другоме на жртву.“

Нећемо више наводити цитате аутора — као prièces justificatves — да би показали значај полног живота и потребптост познавања закона тога живота, чије се незнање свети и ономе који против њих греши и породу и целом друштву.

Но пре него што пређемо на специјални преглед Рибингова дела, чији наслов горе исписасмо, да кажемо само неколико речи у опште.

Као што се из самог наслова види, дело је састављено из три предавања. Писац је ова предавања држао пред „члановима ђачког удружења“ на университету у Лунду, у Швецкој. Дело је написано строгом објективношћу, а ово је веома потребно баш при третирању *овога* питања. У проучавању и разлагању појединих момената писац је увек стајао на висини савремене науке, но при том није ни најмање доктринаран. Ове две особине дају Рибингову делу превагу над свима осталим делима ове врсте у страној литератури. Не медицински образован читалац може га читати са успехом у жељи за правилним појимањем питања о коме је овде реч. Кроз цело дело веје чисто етичко расположење лекара, да својим знањем допринесе што у сузбијању предрасуда које владају на рачун појединих питања из сфере полног живота. Основна му је мисао: *Полни је нагон заиста једна од нај јачих природних особина човекових, али савлађивање тога нагона од времена на време, а по некад и са свим, од највеће је моралне вредности.* У прва два предавања реч је о природној основици полнога живота, односу ка браку, о уздржљивости као физиолошком и моралном захтеву, а у трећем о поремећајима у полном животу, на чијем сузбијању има да порадe заједнички учитељ, лекар и родитељ.

I.

Одмах у почетку првог предавања, вели г. Рибинг, да је један део модерне литературе био од великог утицаја, што се, после дугог устезања, на послетку решио да проговори о полном питању, цитирајући при том речи Тардіе-а: „Света служба лекара да све види допушта му да све и каже.“ — Литература која је изазвала г. Рибинга на говор, заиста заслужује особиту пажњу. Један је део ове литературе књижевно-реформаторске природе у облику новеле и драме. У њима дотични писци уносе у дискусију по неки специјални случај из психичке и физичке сфере полнога живота: расправљају питање полутанским познавањем предмета: изолованим посматрањима даје се облик онога што је опште и писац затим жустро захтева измену целог постојећег друштвеног поретка. Цела ова литература сама по себи није ништа зазорно, и г. Рибинг не би указивао прстом на њу, када *искуства* неби показивала, да она често и врло често утиче штетно на читаоца. — Други део литературе која третира питање и која исто тако штетно утиче, јесте медицинско-лукративне природе. То су дела о чијој варљивој и сумњивој вредности причају и њихна спољашњост и њихни наслови као нпр. „О личној заштити“ „Амор и Химен“ „Савети младенцима“ „Невиност и морал“ „Медени месеци“ и т. д. У овим делима спекулишу писци незнањем, разузданошћу и гресима младих људи. Читалац скупим новцем награђује шарлатанизам. То је најскупља врста „пикантне лектире“. Ми смо је могли видети и у излогу једне наше књижаре, а на српском језику позната нам је само једна мала књижица под насловом „греси младости“ у којој се говори и о некаквој „златној жици“ у кичменој мождини, за коју сигурно само дотични писац зна шта је. У Пелагићевом „Народном Учитељу“ има један одељак о *томе* и имаде погрешака; не знамо да ли су можда саветом нечијим исправљене. У лепој књижевности сећамо се неке „Шурке“, „Уста Госпође Х“ од Бело-а који се радо бави питањима из полне психопатологије. Овде би могли споменути и саму „Крајцарову Сонату“ од Лава Николајевића Толстоја која долази у ред дела књижевно-реформаторске природе: напомињемо је само за то што је сваки може да чита, и што је већина не може корисно да чита. Конзеквенце из историје, што нам их ту Толстој износи, нису природне и сувише су мистичне природе.

Цела ова литература, о којој је овде реч, не би могла бити од штетног утицаја на читаоца, када би он већ знао суштину и прави значај полног живота, када би знао за свеколику озбиљност хигијенских обзира у полном животу.

Прописи верске философске етике полног живота показали су се као недовољни у сузбијању грешака што се чине. И оно што је најглавније и најпрече човеку — јесте *тачно* познавање суштине *овога* живота. Полна хигијена није ништа друго до један део природних наука, и само на тој основици може бити говора о правој етици полног живота: ethica naturalis sexualis. „Природне науке имају да изврше друштвене реформе,“ вели Жил Рише, размишљајући о будућности људског друштва. Помоћу резултата у проучавању природе има да се реши и питање о полном животу.

Кад је Рибинг изрекао своје мишљење о полној хигијени као основици полне етике, одмах је додао, да се решење полног питања не може постигнути једино са чисто индивидуалног гледишта. Полна хигијена мора водити рачуна и о захтевима социјалним. Нико нема права да својим задовољством и насладом вређа туђе расположење.

Полна хигијена оснива се на познавању суштине полног живота, а ово опет није могућно без познавања анатомије и физиологије полних органа. — Вешто излагање, којим се одликује цело дело г. Рибинга, нарочито се огледа, када говори о анатомији и о компликованом физиолошком процесу, који се одиграва за време полнога акта. Потреба што јаснијег излагања овога процеса нарочито је од вредности по читаоца који није медицински образован — да што боље уочи ону тесну везу између овог процеса и расположења целокупног организма, да уочи тесну везу између функција полних органа и фукција целокупног организма, а нарочито и што је најглавније, да увиди, у каковој тесној вези стоји полни сношај са централном нервном системом као извором свију психичких функција човекових. Јасна слика ове узајмице најбоља је поука за сваког, који хоће да зна коликом озбиљношћу треба водити рачуна о захтевима полне хигијене. Ми ћемо још само мало јаче нагласити значај топографске разлике полних органа која постоји код човека и жене. И ако је жена полно слабије осетљива, полни је живот од већег утицаја по њено психичко и физичко расположење но што је то случај код човека, а то је резултат топографске разлике полних органа. Код жене је већи и најважнији део тих органа скривен у унутрашњости тела. Код човека је полни живот моментане природе — концентрисан у времену самога акта; код жене дејство полног сношаја траје и даље, а нарочито ако је акт изазвао и зачеће што ваља имати на уму, и с тим фактом озбиљно рачунати. Ми ћемо имати прилике да на другом месту, даље, речемо и о осталим последицама ове топографске разлике.

Полни живот захтева пре свега полну зрелост. За овај захтев везују се неколико момената који заслужују такође особите пажње и о чему сваки интелигентан човек треба да зна, и озбиљно да их има на уму. Доба зрелости зависи од климатских прилика, расе, живота у опште, а *доста* и од начина васпитања. Опште је познат факт да се полна зрелост — пубертет — код женскиња јавља раније но код мушких. Код нас, можда, просечно узев, јавља се пубертет женскиња у 16—18, а код мушких 17—19. *Раније* сазревање условљава мању подобност организма у даљем животу. Ломброзо раније сазревање објашњава као знак инфериоритета: раније сазревање условљава брже опадање и мању резистенцију наспрам повреда. Жена полно пре сазрева, али је осетљивија наспрам грешака у сфери полног живота. Ово нарочито ваља родитељи да имају на уму, те да у васпитању своје деце отклањају све оно што може изазвати још ранију полну зрелост, већ и по природи самог раног сазревања женскиња. Да напоменемо још и то да раније полно сазревање носи собом клице штетних последица по психично стање порода.

Као што је доба зрелости на страни тј. у корист мушког пола, тако је исто и *начин* којим се полна зрелост јавља погоднији за мушки пол. Код мушких је јасно изражена извесна постепеност, ретко је за ту појаву везан какав поремећај. Код женскиња је, више мање, изненадан и често са великим и опасним психичким и физичким поремећајима. Оно што би нарочито ваљало нагласити и имати на уму, то је психично и физичко расположење женске за време менструације. Г. Рибинг се ограничава само на то: да женска у то доба осећа одвратност наспрам полног сношаја. Психично стање женске за време одлива крви таково је, да је законодавац осећао потребу да у тој појави гледа олакшавајућу околност за кривице учињене у то доба. Раздражљивост нервног система појачана је и тражи мира и обазривост околине. Но не само да психично расположење захтева нарочите обзире, но исто тако и физичко стање женино тражи те обзире. Лепо вели проф. Рунге: „Жена је тада рањеник и потребује мира и неге“. Навала крви у полне органе за то време захтева највеће обазривости. Незнање и баналност често су узрок многим поремећајима, који могу бити и веома критичке природе по телесно и душевно стање женино, а све то на штету доцнијег брачног живота.

Са правом вели г. Рибинг да доба првих појава полне зрелости не значи у исто време и доба за ступање у брак. Ова примедба нарочито вреди за женскиње. Зачеће и порођај захтевају што бољи развој карличног скелета. Непажња наспрам тога захтева може бити, и бивала је од оминозних последица. Статистички подаци појединих држава јасно нам причају сву штетност раног ступања у брачни живот. Рано ступање у брачни живот доноси собом већи проценат смртности: већи је проценат на страни женскиња. Тако исто је од штетних последица и по пород процентом умирања. Психопатолози (као н. пр. Marros) причају нам такође о штетности ранијег ступања у брачни живот по психично стање и карактер порода. Marros у своме делу (Карактери злочинаца) вели: „већина злочинаца је или од веома младих родитеља или од веома старих“. Рибинг на основу својих статистичких проучавања износи захтев да женска од прве периоде проведе као девојка *најмање две године,* и овај захтев је довољан само за случајеве где је телесно развиће уопште добро Као норму доба ступања у брачни живот поставља г. Рибинг за женску 23—24 године, а за младиће 26.

Вл. Поповић.

ШИЛЕРОВЕ ДРАМЕ

Критичке цртице.

2

Упућен једном на песничку стазу радио је неуморно даље. Плод тога рада јесте његова друга драма

Фијескова завера у Ђенови

републиканска позоришна игра (1783), којој је опет подлога људска слобода, само у ужем смислу. Док се у „Разбојницима“ бори за човечанску слободу у опште, има иста овде у „Фијесковој завери“ већ стварнији облик: овде је то политичка слобода, чији носилац до душе, ради историјске верности, није главни јунак до краја, али чија се идеја ипак проводи до краја. Ова је драма излив песничкога одушевљења за републиканску систему, које се већ у „Разбојницима“ обелодањује у речима Карла Мора: „Stelle mich vor ein Herr Kerls wie ich, und aus Deutschland soll eine Republik werden, gegen die Sparta und Rom Nonnenklöster sein sollen (Стаћу пред чету људи као што сам ја, и из Немачке постаће република, према којој ће Шпарта и Рим бити женски манастир! 2) Овде се сусрећемо са Шилером већ у толико на реалнијем земљишту, у колико је за основицу свога рада узео историјски догађај, те је тако прешао на историјску драму, у којој је после створио нешто највеће и најузвишеније.

У посвети ове драме већ поменутоме професору философије, Абелу, признаје Шилер, да је историју ове завере црпао нарочито из кардинала Реца (von Retz): Conjuration du

Comte Jean Louis de Fiesque," из каваљера де Мељи (de Mailly) „Histoire de Gênes", из „Histoire des Conjurations" и Робертсонове „Geschichte Karl's V", и да се нада, да ће му слободе, које је себи узео у престављању опростити хамбуршки драматург Лесинг што у осталом Лесинг у 23. комаду своје хамбуршке драматургије збиља и допушта, изјављујући, да је песнику слободно, да се колико год хоће удаљи од историјске истине у свему, што се не дотиче карактера). Шилер се придржавао највише описивања Робертсонова, која је само кад кад напустио, било ради песничке лепоте било ради силине, па их заменио другим изворима или својом маштом. Тако је изменио Робертсонов опис карактера Верининога, Калкања и Сака, који су по изворима били само Фијескови завереници, а не — као у драми — покретачи завере. Веринин карактер претрпео је највећих измена: он се овде описује као онај, који је највише заузет за заверу. Његова велика мржња наспрам Дорија оснива се на римском историјом сачувану епизоду о обешчаћењу Виргиније од Апија Клаудија и њену смрт од руке њенога оца Л. Виргинија. Веринину ћер Берту обешчашћује Ђането Дорија. Да би се осветио за ову срамоту, постаје Верина најревноснији завереник, коме се придружују и Бертин измишљени брат Бургоњино и сведоци овога срамнога дела Калкањо и Сако. Верини се придаје овде још једна даља црта: он је највећи и најстрожији републиканац, који чак свога најбољега пријатеља, вођу преврата, грофа Фијеска, баца у море, пошто овај, на све његове молбе и опомене, неће да се одрече присвојенога и републиканскоме духу са свим одвратнога херцешкога достојанства.

Фијесков карактер насликан је са свим по изворима, али његова трагична судбина морала је са гледишта карактерне драме бити измењена: он у драми није смео тако пропасти, како је то било по историјској истини — он није смео пропасти случајем. Шилер у посвети сам вели о томе: „Die wahre Kathastrophe des Complots, worin der Graf durch einen unglücklichen Zufall am Ziele seiner Wünsche zu Grunde geht, musste durchaus verändert werden, denn die Natur des Dramas duldet den Finger des Ongefährs oder der unmittelbaren Vorsehung nicht." (Права катастрофа завере, у којој гроф пропада несрећним случајем на мети својих жеља, морала је бити свакако промењена, јер природа драме не трпи прст случајности или непосреднога провиђења). Ако је Фијеско требао да буде драматским јунаком, који има да изазове наше сажаљење, морао је пропасти са своје кривице. Овде је Шилер могао да бира између две могућности: или да остане веран историји, да је Фијеско био властољубив, да је постигао своју тежњу и пропао, па да при томе промени само начин његове смрти у врло трагичан, или да Фијеско, прави републикански јунак, који се бори само за слободу, дође до мете, па да се онда одрече сваке власти и живи и даље као велики слободан грађанин. Шилер као приличније изабра прво, које је и ближе правоме историјскоме току. Овде би (по Шеру II 39) могла бити највећа погрешка овога комада, пошто се о моћи судбине није ни мало хтело водити рачуна.

Да би Фијесков привидно весели и развратни живот што јасније изнео, измислио је Шилер грофицу Јулију Империјали, сестру Ђанетинову, и Фијесков однос према њој.

Исто је тако измислио и црнца Хасана, који целој радњи даје брзи ток и свежи хумор; као што и фиктивна особа сликара Романа води само убрзавању радње и прелому у Фијеска.

После ових напомена о историјској садржини ове драме, да пређемо основној замисли и проматрању карактера особа, које раде у овој драми.

Фијеско гроф од Лавање, јунак ове драме, у коме се Шилер опет више или мање сам нацртао и преко кога нам исказује своја начела, тежи за слободом, или боље речено, тежи за уништењем Дорија, не да би ослободио Ђенову и да је начини правом републиком, већ да сам постане херцег. Ова тежња није код њега увек подједнака: често пута лебди између слободе и херцештва. Видимо га пред дилемом: „Republikaner Fiesco? Herzog Fiesco?“ коју у неким тренуцима решава речима: „Ein Diadem erkämpfen ist gross! Es wegwerfen ist göttlich! Geh unter Tyrann! Sei frei Genua und ich dein glücklichster Bürger“ (Круну извојевати нешто је велико! Бацити је нешто је божанствено! Пропади, тиранине! Слободна буди, Ђенова, а ја твој најсрећнији грађанин II 19); али вођена својом жудњом за влашћу, видимо га и пред противним решењем ове дилеме, где се Фијеско у красноме монологу решава за противно и кида са врлином јер „Der Harnisch, der des Pygmäen schmächtigen Körper zwingt, sollte der einem Riesenleib anpassen mussen?... Wenn auch des Betrügers Witz den Betrug nicht adelt so adelt doch der Preis den Betrager. Es ist schimpflich eine Börse zu leeren — es istfrech eine Million zu veruntruen, aber es ist namenlos gross eine Krone zu stehlen. Die Schande nimmt ab mit der wachsenden Sünde — Gehorchen! — Herrschen! — ungeheuere, schwinedlichte Kluft.. Gehorchen und Herrschen! Sein und Nichtsein!... Eein Augenblick Fürst hat das Mark des Daseins verschlungen. Nicht der Tummelplatz des Lebens — sein Gehalt bestimmt seinen Werth.. Jch bin entschlossen“ (Зар оклоп, који стеже слабуњаво тело пигмеја, да мора бити згодан џиновскоме телу?... Ако варалчина досетка и не чини племенитом превару, оплемењава ипак цена варалицу. Подло је испразнити кесу — дрско је проневерити један милион, али је неисказано велико украсти круну. Срамота *се смањује* у колико *расте* грех. — *Слушати!* — *Владати!* — страшне, вртоглавне провалије.... *Слушати* и *владати!* *бити* и *не бити!*.. Један тренутак бити кнез има у себи срж овога живота. Не *пребивалиште* овога живота — његова *садржина* одређује му вредност... Ја сам се решио. III 2) Фијескова жудња за влашћу је велика, а ипак хоће пре свега да је сигуран за успех. По спољашњем изгледу он је човек, који само ужива, и изјављује у присуству Ђанетина ово: „Leben heisst träumen, weise sein angenehm träumen Kann man das besser unter den Donnern des Throns, wo die Räder der Regierung immer in's gellende Ohr krachen, als am Busen eines schmachtenden Weibes? Gianettino Doria mag über Genua herrschen! Fiesco wird lieben!“ (Живети значи сањати, бити мудар пријатно сањати. Може ли се то боље под тресцима престола, где увек точкови владавине ломњавом допиру до звучнога уха, него ли на прсима жене, која чезне? Ђането Дорија нека влада Ђеновом! Фијеско ће љубити! I 6 и слично III 10), претвара се пред обојицом Дорија, као да га се баш ништа не тиче благостање државе, он се само забавља Јулијом и моли само случајно, да се пропусти у пристаниште његова флота „противу Турака“ (III 10). Још истога вечера, када извршује преврат, посећује обојицу Дорија и приказује се као њихов најмирнији, најтиши и најоданији грађанин, тако да се ови и не обазиру на опомене пријатеља а нарочито црнца Хасана. Али док се тако претвара, потпирује ватру претварајући се још једнако пред светом, а чак и пред незадовољним републиканцима, као да је према свему равнодушан. Он је рад да примора народ, сенат, па чак и најватреније републиканце (Верину, Калкања, Сака и Бургоњина), да се скупе око њега, да на њега као на најподеснијега и најмоћнијега предводника навале, да уради посао, за који је он све у тишини већ припремио. Да би народу наговестио даљу могућну, па чак и потребну самовласт, при чему, када овај долази до њега за помоћ, метаморфисану басну Агрипину, (народу на Светоме Брду) о свађи животиња, коју завршује речима: „Lasst uns einen Monarchen wählen, riefen sie einstimmig, der Klauen und Hirn und nur einen Magen hat! — und einem Oberhaupte huldigten alle — einem Genueser! Aber (indem er mit Hocheit unter sie tritt) es war der Löwe

(Erster Bürger) Und Genua soll's nachmachen, und Genua hat seinen Mann schon!

(Fiesco) Jch will ihn nicht wissen! Gehet heim! Denket auf den Löwen". (Хајде да бирамо једнога владара, повикаше једногласно, који има канџе и мозак а само један стомак! — и једноме поглавици сви се поклонише — једноме, Ђеновљани! — Али (ступајући међу њих са величанством) то је био лав.

(Први грађанин) И Ђенова ће се на њих угледати, Ђенова већ има свога човека!

(Фијеско) Нећу да га знам! Идите кућама! Сећајте се лава II 8). Наспрам завереника уздржава се дуго, они наваљују на њега и готово већ очајавајући у њега долазе к њему са сликаром Романом и његовом сликом. Овај призор га преломи, али ту је и основ његовој пропасти. Овде им открива свој пристанак, али и све оно, што је већ припремио. Ово пак изазива сумњу тврдоглавога републиканца Верине, коме сада поред двојице Дорија и Фијеско постаје опасним непријатељем републике. Поуздан у успех своје ствари иде Фијеско сад даље и захтева од њих послушност: „Verrina, weisst du das Wort unter der Fahne? — Genueser, sagt's ihm, es heise Subordination! Wenn ich nicht diese Köpfe drehen kann, wie ich eben will — versteht mich ganz — wenn ich nicht der Souverain der

Verschwörung bin, so hat sie auch ein Mitglied verloren.“ (Верина, познајеш ли ти ону реч под заставом? — Ђеновљани, кажите му, да се зове потчињеност! Ако не могу да обрћем ове главе, како ја баш хоћу — разумите ме свега — ако нисам ја суверен завере, онда је она у исти мах изгубила једнога члана III 5). Ове пак речи обелодањују сву његову тежњу и воде га потпуној пропасти, у коју и пада на крају драме. По томе Фијеско, и ако је републикански задахнут, ипак није идеал човека, који тежи за слободом. Он злоупотребљује слободу; главна му је сврха себичност, тежња за херцешким достојанством. Он тражи слободу, али само да се ослободи садашњега тирана, да би сам могао постати тиранином и употребљује као оруђе тај исти народ, коме говори о слободи, и који жеднећи за својом слободом њега признаје за предводника. Он тежи за слободом с тога, што не може да се клања пред другим. Зато и залази на странпутице, пада у самообману, да некажњен може постати тиранином, и ова га самообмана води жалосноме крају, тек што је доспео на врхунац својих жеља.

Док чиста слобода тако у Фијеску долази у опасност, да претрпи тежак удар, појављује се *Верина* као прави народни пријатељ, као упорни носилац идеје слободе. Он је човек, који и телом и духом и свим својим имањем тежи за општом грађанском слободом. Ову тежњу потпирује гнусна срамота, што је његовој кћери Берти наноси Ђанетино, и он стане мрзети Дорије и још више сваку тиранију. Ово обешчашћење боли га као оца и он је без мало готов, да као онај хладни Римљанин Виргиније убије своју кћер, али на један мах уздржава се поносни републиканац, пошто „Genua's Loos auf meine Bertha geworfen, mein Vaterherz meiner Bügerpflicht überantwortet (је судбина Ђенове пренета на моју Берту, а моје очинско срце предато грађанској дужности I 12), те наваљује на заверу и тежи да и Фијеска за њу задобије. Он га и задобија, али презире у исти мах и његове намере; он је тај, који на Фијесково разлагање свега онога, што је већ сам припремио, одговара: „Fiesco! — Mein Geist neigt sich vor dem deinigen — mein Knie kann es nicht — du bist ein grosser Mensch; — aber“ — (Фијеско! — Мој дух се клања пред твојим — моје колено не може — ти си велики човек; — али — II 18) па онда ову прекиднуту мисао младоме Бургоњину даље разлаже овим речима: „Den Tyrann wird Fiesco stürzen. das ist gewiss! Fiesco wird Genua's gefährlichster Tyrann werden. das ist gewisser» (Тиранина ће Фијеско срнути, то је поуздано! Фијеско ће постати најопаснији тиранин Ђенове, то је поузданије III 1). А како је суров и немилосрдан, па ипак племенит и некористољубив у претпоследњој појави драме, кад се састаје са „херцегом“ Фијеском, и која је појава једна од најлепших, те бих је готово сву навео; како су оштре његове речи: „Johann Ludwig Fiesco besass Länder in meinem Herzen — jetzt hat er ja Genua erobert und ich nehme mein Eigenthum zurück“ (Јован Лудвиг Фијеско имао је земаља у моме срцу — сад је пак освојио Ђенову и ја узимам натраг моју својину V 16); како су племените његове речи, којима опомиње Фијеска; какав је оштар сарказам при одговору на питање, зашто је обешен црнац, и како продиру кроз сваку жилу речи: „Höre, Fiesco, — ich bin ein Kriegsmann, verstehe mich wenig auf nasse Wangen — Fiesco — das sind meine erste Thränen — wirf diesen Purpur weg!.. Fisco — lass hier alle Kronen dieses Planeten zum Preis, dort zum Popanz all seine Foltern legen, ich soll knieen vor einem Sterblichen — ich werde nicht knieen — Fiesco (indem er niederfällt) es ist mein erster Kniefall — Wirf diesen Purpur weg“ (Чуј, Фијеско, — ја сам ратник и слабо се разумем у плакање — Фијеско — ово су моје прве сузе — Баци тај пурпур!... Фијеско — изнеси овде све круне овога света као награду, а тамо код ђавола сва његова мучилишта, да клекнем пред кога смртнога — ја *нећу* клекнути — Фијеско (падајући на колена) ево ме где први пут клекох — Баци тај пурпур! V 17), а како је жалосна његова ресигнација, пошто је гурнуо Фијеска у море: „Ich gehe zum Andreas. (Идем Андрији — последње речи ове драме).

Андрија Дорија, седи старац, излази пред нас такође као прави пријатељ и родитељ народа свога. Он само подлежи једној страсти. прекомерној љубави према своме синовцу Ђанетину. коме све допушта, док му на послетку (II 13) не преврши меру, те своме синовцу чини тешке прекоре. чиме нас, поред осталога. толико придобија за се, да не можемо на ино. већ морамо да осећамо саучешће у његовој тешкој судбини. И сам Фијеско мора да му се диви и кличе: „Musst' ich diesen Mann erst stürzen, eh' ich lerne, dass es schwerer ist, ihm zu gleichen?“ (Зар сам прво морао да *срушим* овога човека, пре но што научим, да је теже бити њему сличан V 1).

Ђанетино Дорија је пустахија, коме ништа није свето, који ништа не поштује, већ само тежи за влашћу, ради које с непријатељима своје отаџбине склапа савез, те постаје издајником. Он је човек, који ради противно свакој врлини, те његова смрт и не може да побуђује ичије сажаљење.

Ломелин, његов савезник, чини све само да је у Ђанетиновој милости, да постане прокуратором и да дође до власти и утецаја: напушта га пак, чим је пао, и моли противнике, да га поштеде обећавајући им, да ће прећи к њима (V 3). То је карактер, који се често налази на дворовима и који се у то доба искључиво налазио на дворовима, те је са свим конкретан, готово најконкретнији.

Црн ц Хасан врло је погодна личност, која својом окретношћу у свему убрзава радњу и сву драму врло анимири. Врло препреден, грамзив и дрзак, не боји се ничега, предузима и најтеже послове, уме бити врло веран и искрен, али и до крајности подао: он је врло верна слика оне врсте људи, што је он онако лепо описује (I 9) грофу Фијеску.

Леонора и *Јулија,* ове две женске, имају и овде својих мана, као што Шилер у опште у описивању женских карактера није дошао до оне висине, до које је дошао код мушких карактера: на име, он ни сад још није имао довољно прилике да се с истима упозна. У опште се Јулија у својим мрачним странама слика претерано, и ако је живот женскиња по дворовима у то доба био нешто одвише слободан.

Од споредних особа има већ свака по нечега индивидуалнијега него ли што је то случај с истима у „Разбојницима“. У сликању индивидуалности појединих карактера био је ван сваке сумње песник у овој драми већ знатно одмакао.

И језик је већ много умеренији и само овде онде избијају још жарки пламени младости, који нам нису баш најмилији.

Скупимо ли све истакнуте моменте, добијамо о „Фијесковој завери“ овај суд: Основна замисао није тако доследно изведена у главној личности као што је „Разбојницима“, неке су непоузданости више мање изазване историјском основом, те тако у неку руку ослобођавају песнике од одговорности. Где је пак песник лично одговоран, налазимо знатан напредак: језик по облику пробранији, израз умеренији, цртање карактера финије, композиција и техничка обрада већ тако одмерена, да јасно сведоче о драматскоме генију. Највећа је пак важност „Фијескове завере“ у томе, што је њоме Шилер први пут почео узимати историјску грађу, што је њоме постао прави вештак и дао диван пример, како треба обрађивати историјску грађу.

Публика ову драму ни из далека није примила онако одушевљено као „Разбојнике“, што никако не значи, да је мање литерарне вредности. Овоме хладноме пријему узрок је у страној грађи и нешто чудноватој радњи за Швабе. Шилер је сам најбоље осећао тај узрок, када је писао своме зету Рајнвалду: „Den Fiesco verstand das Publikum nicht. Republikanische Freiheit ist hier zu Lande ein Schall ohne Bedeutung, ein leerer Name, in den Adern der Pfälzer fliesst kein römisches Blut .... Die Mannheimer sagen, das Stück wäre viel zu gelehrt für sie“ (Фијеска публика није разумела. Републиканска слобода је у овој земљи звук без значења, празно име, у жилама становника Пфалца не тече римска крв.... Манхајмци веле, да је комад сувише учен за њих. — 5. маја 1784.). Али је драма и тада још имала својих обожаваоца, као и данас, чему су најбољи сведок речи Кларове: „Четири године доцније, 1787., удубљује се највећи владар свога времена у спев сиромашнога младића из Бауербаха: Јосиф II, не љубитељ позоришта, али владар, који осећа сваки удар била овога света, својеручно обрађује „Фијеска“ за своје дворско и народно позориште у Бечу. Тако се сусрећу на најчудноватијим путевима геније човечанства, и велики владар иде са песником, који не иде са сваким владарем... Краљевине и републике од тога су времена постале и пропале, и још једнако шуми бујица актуалности кроз дворану, када „Фијеско“ грозничавим Ђеновским грађанима очигледно представља све стране различних државних владавина“ (стр. 100).

*

Шилерово бегство било је за њега врло судбоносно. Он је бегство био узео олако, пошто се надао, да ће у Мајнхајму бити примљен за позоришног песника, те тако нађи частан доходак. Али какво разочарање! Далберг, манхајмски позоришни интендант, прими га хладно, кад је чуо да је побегао, да не би и на себе навукао непријатељство строгога херцега. „Фијескова завера“ под разним изговорима не би примљена за позорницу; а исто тако о месту позоришнога песника није могло бити ни речи, и — Шилер би упућен на самога себе и своје пријатеље. Међу овим пријатељима био је на првоме месту Штрајхер, који је за његову љубав такође побегао из Штутгарта, па га пратио у бегству и делио с њиме своју готовину. Даље му се као искрен пријатељ показа мати његовога друга из младости и школе госпођа Каролина фон Волцоген, која песнику у овој неприлици па чак и у опасности, да буде гоњен, понуди као склониште своје добро Бауербах, што песник и прими, те се ту и досели, пошто се после мучнога живота у Огерсхајму до Мајнхајма растао са својим верним пријатељем Штрајнхером.

У овоме неповољноме стању тек се огорчи Шилер на херцега и свој завичај, који га је натерао у бегство. Плод овога огорчења било је његово решење па и нацрт грађанске драме, у којој ће насликати раније већ описано жалосно стање у немачким државицама, а нарочито у његовој домовини, и бесни распуштени живот и сплетке на дворовима. Придође још и друга околност, која је овај закључак само још убрзала и дала радњи веће живости и стварности. На име, Шилер је већ дуже време гајио симпатије према Шарлоти, кћери његове добротворке, госпође фон Волцоген. На жалост не нађе одзива, по свој прилици ради сталешке разлике. Ту најјаче осети Шилер „борбу сталешких предрасуда противу права срца“ (Штерн 366). Утицајем и на основу ових двеју околности пониче Шилерова трећа драма

Сплетка и љубав

грађанска жалосна игра (1784), у којој песник представља борбу грађанскога сталежа за равноправност и тежњу за уништењем сталешке разлике. Ова драма између свих Шилерових има најпростију радњу, која се брзо развија и у коју су уплетена само мало али све маркантна и врло живо у радњу уплетена лица. На и овде опет видимо песника као радно лице. Он узе свој одношај према Шарлоти фон Волцоген, промени улоге — да не би јад свога срца сувише изнео пред свет и да би и сам могао бити нешто објективнији. Тако овде имамо племића, Фердинанда фон Валтера, који се у љубави својој спушта грађанској девојци, Луизи Милеровој, па се тако сав предаје борби противу сталешке разлике: ту нам је сиже *љубави*. Њему се на супрот истичу његов отац и остали дворани, који теже да чак најгрознијим и најбезбожнијим средствима спрече овај одношај: у свој њиховој радњи имамо *сплетку*. Резултат борбе овога двога даје трагични пад.

У опште је Шилер, који је писао само изазван каквим спољашњим догађајем, имао увек конкретан случај пред очима, те му је ова драма и испала боља него ли и једна од две раније. Па и у техничком погледу ова је драма напредак, пошто нас одмах у почетку уводи у живу радњу, тако да готово и нема експозиције. Одмах у почетку чујемо назоре музиканта Милера и његове госпође и разбијену наду секретара Вурма и његов привидни узрок за сплетку, љубав Луизе и Фердинанда са наслућеним тешкоћама њиховом односу и одмах за тим и почетак Вурмове сплетке, којој се придружује и Фердинандов отац, председник фон Валтер, ради свога плана да свога сина ожени метресом херцеговом само да би одржао свој утецај, и на послетку још и његову тврдоглавију и штетнију сплетку, када га син одбије. Из ове врло срећно изведене кратке експозиције уводи нас песник врло брзо и срећно и у развој па по том и до трагичнога пада.

После ових кратких општих напомена можемо прићи разгледању карактера.

Луиза, главна јунакиња и по јаду песникова другарица, заступница је просвећенога и образованога грађанства, које ипак не може да дође до свога природнога права. Она је тип поштене побожне грађанске девојке, која придобијена осећајном и искреном љубављу Фердинандовом, таквом љубављу и одговара, те је врло блажена у истој. Али она у исти мах предвиђа све тешкоће овога односа и одриче се с болом у души истога (III 2); дужност према родитељима уздржава је, да пође за драгим, да напише своме оцу гадно писмо, које јој у перо говори њен мучилац, и да га заклетвом призна као своје

(III 6), па да на послетку одустане од смишљенога самоубијства, да подере последње писмо Фердинанду, у коме му све потанко објашњава (V 1); те да с тога после (V 7) падне као жртва своје невиности, коју обелодањује у последњим покретима. У тежњи својој за идеалисањем створио је Шилер из Луизе правога анђела, девојку које тешко да има на овоме свету и која као грађанска девојка онога времена и оних прилика ипак нешто сувише паметно разговара. Још више готово него у ранијим драмама описивао је овде Шилер само анђеле и ђаволе, нарочито када се узме на ум, да је овде имао да описује много стварније особе и да је бар у то време већ морао боље познавати људе

Фердинанд, обузет својом љубављу према грађанској девојци, иступа из колосека свога сталежа и постаје борцем противу сталешке разлике. Кад му је обраћена пажња на немогућност таквога односа, изјављује: „Wer kann den Bund zweier Herzen lösen oder die Töne eines Accords auseinanderreissen?— Ich bin ein Edelmann — Lass doch sehen ob mein Adelsbrief älter ist als der Riss zum unendlicehn Weltall? oder mein Wappen gültiger als die Handschrift des Himmels in Luisens Augen: dieses Weib ist für diesen Mann?“ (Ко је у стању да раздреши савез два срца или да раскине звуке једнога акорда? — Ја сам племић — Дај да видимо, да ли је моје племићско писмо старије него ли моја тежња к бескрајноме свету? Да ли је снажнији мој грб него ли рукопис небесни у Луизиним очима: ова је жена за овога човека I 4) и „Ich liebe. Milady — liebe ein bürgerliches Mädchen —.. Sie werden mich an Stand — an Geburt — an die Grundsätze meines Vaters erinnern — aber ich liebe. — Meine Hoffnung steigt um so höher je tiefer die Natur mit Convenienzen zerfallen ist. — Mein Entschluss und das Vorurtheil! -- Wir wollen sehen ob die Mode oder die Menscheit auf dem Platze bleiben wird“ (Ја *љубим*, миледи, — *љубим грађа ску* девојку —.. Ви ћете ме опоменути на сталеж — на рођење — на начела мога оца — али ја љубим. — Моја нада у толико се више пење, у колико је више природа дошла у сукоб са обзирима. — Моје решење и предрасуда! -- Видећемо да ли ће победити *мода* или *човечанство* II 3), па је готов да се свакој опасности изложи ради ње: „Gefahren werden meine Luise nur reizender machen“ (*Опасности начиниће моју Лујзу само дражеснијом* I 4). Али и њега обухвата сплетка с тога, што се одупире своме оцу, да испуни његову вољу и да се венча са леди Милфорд, што лединој љубави и не поклони пажњу и што је запретио да ће се силом одупрети насиљу свога оца према породици Милер (II 7 и 8). Али сплетка чини своје. Ма да он изјављује: „Aber ich will seine Kabalen durchboren — durchreissen will ich alle diese eisernen Ketten des Vorurtheiles — Frei wie ein Mann will ich wählen, dass diese Insectenseelen am Riesenwerk meiner Liebe hinaufschwindeln“ (Али ја ћу уништити његове сплетке — раскинућу све те гвоздене ланце предрасуде. — Слободно као човек хоћу да бирам, да се занесу уз циновско дело моје љубави ове инсектске душе II 5), ипак није довољно јак да се одупре клеветама; он почиње сумњати у Луизину верност, пошто се она из дужности према родитељима одупире, да с њиме побегне, па јој пребацује тешку оптужбу: „Ein Liebhaber fesselt dich und Weh' über dich und ihn; wenn mein Verdacht sich bestättigt“ (Љубавник некакав те везује, и тешко теби и њему, ако се потврди моја сумња III 4). На несрећу налази још писмо, које је при смотри навлаш изгубио маршал, па (у монологу IV 2) долази до уверења, да је истинита његова баш наведена сумња (III 4) те жедни за „смрћу и осветом“. У својој привидно доказаној суревњивости и не обраћа пажње на речи маршалове, да и не познаје Луизе и да је никада није ни видео, остаје при своме решењу и убија и себе и Луизу. Ма да по свему судећи Фердинанд то чини из љубоморе, ипак је прави узрок његове смрти тежња за укинућем сталешке разлике, пошто га ни ова не може да уздржи и одврати од љубави према грађанској девојци. Фердинанд умире за свој идеал, он заслужује наше саучешће, и ако се на по неком месту показује слабуњав, или бар не онако, како би то приличило младоме, тако брзо до тако високога звања унапређеноме официру, пошто он као војник и сувише и одвећ осетљиво говори а мало твори.

Милер, који је од вештине свирања себи створио занат, мирољубив је грађанин и поштен и честит човек, одан и душом и телом својој породици, за коју једино и живи. Њему однос између његове кћери и младога мајора одмах у почетку није по вољи: он у напред предвиђа рђав свршетак, боји се светине, која ће тај однос узети са свим савремено. У тој његовој изјави (I 1) имамо један лист из моралне историје онога времена, што се после све боље и боље види. Он познаје онакве људе као што је Вурм, који „in der Leute Häusern herumhriechen, über Keller und Koch räsonnieren, und springt Einem ein naseweises Wort über's Maul — Bumbs! haben's Fürst und Mätress und Präsident, und du hast das siedende Donnerwetter am Halse“ (се шуњају људима по кућама, резонирају о подруму и кувару и излети ли човеку која оштрија реч из уста — бум! дотуре је кнезу и метреси и председнику, и теби се попео живи ђаво на врат I 3), па се боји њихових сплетака, те хоће ради тога сам да учини крај односу његове кћери са мајором намеравајући да о њему извести председника (I 4). Он је врло миран грађанин кога се слабо тичу сплетке и гунгуле на двору; дотакне ли се неко части његове породице, узаври у њему, и чујемо из његових уста ове речи: „der Weg aus meinem Hause geht nur über Diese da“ (пут из моје куће води само преко ове овде II 5) па још и више (II 6). Верујући да правде и законитости може наћи бар код херцега, хоће да иде к њему, а до њега треба да га спроведе његов дворски кројач, који је код Милера учио свирати у флауту. Али сва његова тежња за својим правом и добрим гласом узалудна је, јер он је само грађанин — а овај је у оно време вредио врло мало или ни мало. Штерн (стр 366) суди о Милеру овако: „Музичар Милер, ова најкраснија жанр-особа, што је песник икада створио, преставља немачко грађанство, које је готово било дорасло моралноме раздвајању од поквареногa света дворских и племићских кругова, али још није прожето свешћу да се збиља уздигне над улогом, коју му је досудило жалосно време

Председник фон Валтер слика је најотменијих дворана овог времена. Из његових изјава и назора видимо, како су биле жалосне прилике, како се и сам син жртвује утецају на двору и како се у опште долазило до утецаја. Председник сам вели, да је раскинуо и са савешћу и са Богом, да се наместио скрхајући свога претходника (I 7). Он пристаје на најгадније и најгнусније планове противу свога сина (III 1), само да на двору остане најмоћнији. Као дворанин шали се са односом његовога сина према грађанској девојци (I 5), обелодањујући ту јасно морал ондашњег племства, као што (II 6 и 7) опет даје најбољега доказа о непоштовању грађанске породице. Тек после низа безуспешних покушаја, да оствари своју вољу и тек пошто пред својим очима види несрећу, којој је он узрок, и свој пад, настаје у њему обрт, и иде, да се преда правди.

Секретар Вурм, помоћник председников у сваком послу, није ни за длаку бољи од њега. Преварен у нади да ће добити Луизу пристаје из освете на све мрачне планове, шта више он највише размишља о свима могућим замкама. Његова је идеја о лажноме љубавноме писму, о привидноме односу дворскога маршала и Луизе, он је на послетку онај, који Луизу речима „An den Henker Ihres Vaters“ (Џелату Вашега оца III 6) приморава да напише оно гадно писмо. Из његових уста чујемо, да заклетва није „Nichts bei uns, bei dieser Menschenart Alles“ (Ништа код нас, код ових људи све III 1); али из његових уста у последњим тренуцима чујемо такође, како се одриче председника и како сву кривицу баца на њега. Тако имамо у њему лице, које се повија према ветру, које се свуда налази својом помоћи, па у критичким тренутцима изневери.

Леди Милфорд, метреса херцегова, готово је најстварнија особа. За углед при њеноме описивању очито је песнику служила Франциска, грофица фон Хоенхајм, под чијим је утецајем херцег Карло опет постао човеком и правим оцем својега народа. Наравно да је углед према драмским захтевима морао овде у драми бити нешто измењен: морала јој је пре свега бити накаламљена искрена љубав према Фердинанду, из које је морао потећи и њен удео у сплетци. Тако удешена постаде улога леди Милфорд у драми готово најбоља ако не и најсимпатичнија. Из њених уста чујемо у разговору са Фердинандом сав лом метреских утецаја на дворовима немачким, чујемо описивање ових жалосних времена и њен благотворни утецај на херцега (II 2), а из њенога разговора са слугом (II 2) оштру критику жалосних и одвратних субсидијских уговора по којима немачки кнежеви Енглеској за време њене борбе у Америци продаваху своје војнике. само да би могли подмирити метрески бес на својим дворовима. Леди Милфорд, у заблуди да и после свога пада као метреса може да буде достојна истинске љубави кога човека, распламти се љубављу према Фердинанду и постаје готово фуријом, када је он одбије, претећи да ће потпалити све мине (II 3). Према томе дочекује Луизу (IV 7) хладно, готово бездушно, али се овој у току разговора толико подаје, да је на послетку моли, да се одрече Фердинанда, нудећи јој чак за њега све своје имање. Када се ова великодушно понаша према њој, леди Милфорд тек види сву своју немоћ и долази у красно изведеном монологу до закључка, да напусти херцега, да постане опет слободном (IV 8), па то и извршује, пошто херцегу пошље писмо о том (IV 9). Ма колико да је човек противан метреском бесу, тек мора у леди Мигфорд да поштује осетљиво и узвишено биће, које је својом трагичном судбином дошло до пада, па се доцније из самообмане бацило међу срећу двоје младих срдаца, који ипак на послетку страдају својом кривицом. Таква је у осталом и морала изгледати леди, ако је Шилер њоме хтео да подигне трајан споменик грофици фон Хоенхајм, која је све питомце у академији веома волела материнском благошћу и добротом и чији је метрески живот швапски народ „сматрао као благодат за земљу, па се за грофицу у својим црквама молио Богу и то радо молио“ (Боксбергер II xxxi).

Скупимо ли све до сад речено, излази „Сплетка и љубав“ као енергична, брза радња, која увек тежи у напред, у којој карактери нису баш увек до ситница доследни (Клар стр. 102), али ипак много маркантније него ли у раније две драме. Језик је према теми, те отуда не чисто класичан, али врло течан. Стих је још једнако доста реторски и овде онде надувен. Неки претерани моменти нису баш пријатни, али се ипак дају правдати још бујном младошћу песниковом и још сувише живим и свежим угледима, који су морали изазвати претеривања у контурама. Шер (II 41—43) згодно напомиње: „Али зар не морамо стати на земљиште онога времена у коме је постао овај комад, ако смо ради да га праведно проценимо? Ако то учинимо, морамо признати, да „Сплетка и љубав“ има много више историчне садржине него ли „Фијескова завера“. Нагон публике лако је то и схватио; јер није му требало далеко гледати, па да на многим местима у Немачкој види дворске прилике овакве, какве их описује овај комад..... Силно дејство ове трагедије можемо себи данас само из близа да преставимо. То је била бура, која рашчишћава, у оној суморној, „закуженој атмосфери,“ што је доцније и доказала забрана представљања од стране херцега Карла, јер јасно је, да се и није могло тражити, да Валтери и Вурми и Калби мирно и задовољно гледају, како су њихове слике горе на позорници радиле много што шта опасно.“ По Прелсу (стр. 82) ова је драма „најреволуционарнији комад, који је икада прешао преко немачке позорнице“, а Гедеке суди овако: „Неодољиву заносну драматску силу овога комада Шилер никада више није могао достићи; његова дела постадоше зрелија, сталоженија, боља, али бурни ход, којим жури овај младалачки производ, постаде тишији умеренији „Сплетке и љубав“ реши Шилерову песничку славу у народу и беше од пресуднога значаја за његову личну судбину“ (Боксбергер II XXXIX).

Међу тим постао је Шекспир позоришним песником. Пошто пак није хтео ићи по укусу онога времена, већ се једино одао правој вештини, би му по истеку годишњега уговора отказано то место, и Шилер, према досадашњим драмама осведочен драматски таленат, нађе се опет остављен самоме себи. У тој неприлици стане издавати часопис „Rheinische Thalia“, у коме је поред низа критичких чланака штампао и прва три чина своје даље драме „Дон Карлос“ и друге радове. У уводу у овај часопис изјављује Шилер о својим трима првенчадма ово: „Unbekannt mit Menschen und Menschenschicksal musste mein Pinsel nothwendig die mittlere Linie zwischen Engel und Teufel verfehlen musste ein Ungeheuer hervorbringen, das zum Glück der Welt nicht vorhanden war.“ (Непознат са људима и људском судбином морала је моја кичица неминовно ударити средином између анђела и ђавола, морала је створити чудовиште, које срећом овога света не постоји). Тада прекида с овом периодом и улази у нову, у којој је људе са сваке стране боље познавао.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

РЕЧ ДВЕ О ЛИРСКОЈ ПОЕЗИЈИ.

(поводом дела „из наше новије лирике“, од Dr. Љ. Недића).

II.

У првом смо чланку покушали у најопширнијим цртама обележити гледиште, којега се ваља, по нашем мишљењу, држати, кад се поведе реч о појавама, које улазе у област лирске поезије Који је, пажљиво прочитавши дело Dr. Недића, могао из појединих напомена издвојити што је у њима битно, лако ће разазнати, у чем се размимоилазимо са г. Недићем, па му зар неће бити тешко опазити, ако нашим погледима призна да су основани, у чем су и зашто неоснована, па често и неправедна врло многа тврђења и закључци г Недића. Ми се не отказујемо незахвална посла, да својим читаоцима то и очигледније покажемо, али, пре свега, нека су нам допуштене још две три опште напомене.

Да би се могла правилно развијати, нашој лирској поезији, ако је судити о њој по данашњим јој представницима, недостаје што је управо неизоставна погодба за напредавање у сваком послу — непрекидности у традицијама Кад се не зна и не чува што се од старина као добро затекло, не може се поуздано ићи напред новим путевима, које нам указују ток културнога развића и потребе што отуда истичу. Да се како треба схватао значај рада Бранкова, лако се могао погодити пут, којим је песницима, после њега, ваљало поћи. У песмама је њиховим међу тим, покрај нешто добра, и много којечега, што нам показује, да се они нису колико је то било потребно, обзирали на пример који Бранко даде. И ако је млад умр'о, Бранко је опет успео песмом се одазвати на све што је било битно обележје његова доба онако, како је то одговарало унутрашњим му духовним особинама. Усвојивши од својих предходника што је у њих било добра, Бранко је пошао један корак у напред. Песмама његовим није дакле, једина заслуга, што су делом осведочиле подобност народнога нам језика да послужи као врло подесно оруђе за исказивање мисли и осећања који су предмет лирици. Бранкова је велика заслуга, показали смо, баш у томе, што је умео погодити у певању правац, на који га је упућивало све дотадање развиће наше лирске поезије. А пошавши једном њиме, он се није могао туђити живота којим је живело друштво чији је члан био и сâм; он се, шта више, и предметом и обрадом и обликом својих песама умео приближити његову схватању и осећању, унети се у његову душу. Тиме се једино може протумачити огромна популарност коју су, за врло кратко време, успеле стећи његове песме.

Ранијим развићем лирске поезије Бранку је био утрвен пут у погледу облика; њему је остало било да се ослободи конвенционалности, која је била нераздвојна свима правцима, што су се, пре њега, борили и мешали. И он је, доиста, први успео отрести се рутине и, раскинувши узане оквире конвенционалности дотадањих праваца књижевних, проширити област лирској поезији, отворивши јој мотивима нова и богата врела. Живот му је у обиљу пружао, што је претходницима му конвенционалност ускраћивала, а у језику је народном, познавши га у најчистијем му облику, у народној поезији, нашао што му дотадањи књижевни језик није могао дати. У народној је поезији Бранко имао не само најбољи углед за језик, него и мноштво готових слика и украса за песнички стил и обиље мотива за песничко стварање Уза све то Бранко је био одгајен срећном особином, којом се одликују само прави песници, да са живим учешћем прати све што потреса душу народну а да опет за то у песмама својим очува што је обележје његове индивидуалности. И кад тргује и кад се весели, он се у песмама својим показује као Србин и као Бранко. Што је у њему било народнога није угушивало што је у њему било личнога, индивидуалнога. И ако се то двоје у његовим песмама није тако хармонички стапало, да би оне могле послужити последницима му као углед у сваком погледу, опет је та црта његових песама толико приметна, да се не може испуштати из вида, кад се говори о песничким му особинама. Њој поглавито има да захвали Бранко, што се, и ако даром слабији од неких му следбеника, истиче и данас као први наш песник. У њој је најбољи критеријум за оцену литерарно историјске вредности Бранкова певања, јер нам она нај јасније показује одношај, у коме је он био према својим претходницима и оно што је он добра оставио у наслеђе својим следбеницима.

Следбеници његови, међу тим, као да нису јасно схватали, у чем је управо значај поезије Бранкове. Они су ишли, више несвесно, путем који је он указао и прокрчио, отступајући са њега, кад више кад мање, поглавито за то, што је без мало свима који су имали дара недостајало образованости, која би им помогла да боље уоче и живље осете шта све у животу може послужити као добар мотив за лирску песму. У периоду за Бранком било је, доиста, много песника, чије песме, и ако су биле од неког утицаја на савременике, нису својим творцима могле очувати трајан спомен и међу потомцима. Настала је била права манија песмом тећи бесмртност имену, те је, по ономе зар да је увек више званих него ли изабраних, због тога и било много више стихотвораца него ли правих песника.

Кад се имају на уму прилике онога доба, није тешко погодити, где треба тражити узроке овој појави, којом се донекле може објаснити у то доба осетно отступање од традиција Бранком завештаних.

На прво место долази школа, којој је једна од најважнијих сврха била будити у ученикâ љубав према старини, а у њој су се највише ценила и проучавала дела песника и беседника и из њих се црпла правила, која је, по ондашњем кривом разумевању, требало само како треба изучити, па да човек може постати песником. Улазећи у живот, васпитаници су тадањих школа уносили у њ, покрај љубави према поезији, и то неразумевање, због којега су многи били и остали лоши стихотворци, и ако су, према својим подобностима, могли бити корисни радници на ма којем другом пољу људскога умнога рада. Стање пак, у којем нам се народ у то доба налазио, само је још више потхрањивало љубав према поезији. Догађаји који су дошли за 1848 и 1849 годином дали су необичан полет пробуђеној и тако јасно манифестованој националној свести. Сведок су томе оне живе тежње и осећања које су оживљавале тадашње наше друштво, потстичући у њему најлепше наде на срећнију националну будућност. А такво је стање, видели смо, таман подесно, да изазове јачи развитак лирске поезије. Не изгубимо ли из вида, осим ових, још и тај факат, да је и сама популарност Бранкова, навела многе да пођу његовим трагом, онда смо, чини нам се, доста јасно указали узроке оној манији за песничком славом, која је већину тадашњих песника омела, да правилно схвате, прихвате и даље развију што је у Бранка било добро, не губећи, разуме се, при том из вида ни захтеве својега доба.

Ако је судити по песмама, које су се у то доба штампале, утицај Бранков на тадашње наше песнике није био толико плодан, колико је био јак. Сви су готово хтели да певају, али је врло незнатан био број оних који су, ма и несигурним корацима, умели ићи стазом, коју је он утр'о. Шаренило које је пре Бранка владало у песничкој нам књижевности, не престаје, него је готово да се претвори у хаос, у коме се не види ни одређен правац ни разумевање онога што је поезији суштина, а да и не говоримо о задаћама што истичу из односаја у којима треба да је поезија према животу.

Тек се пред крај педесетих јавља, да одмах у почетку шесетих година за навек престане, критика даровитога Косте Руварца, који је показао и правилнога схватања онога што је поезији суштина и уметничкога осећања за оно што је у поезији лепо. И ако га је прерана смрт у брзо отргла од посла, за који је имао тако много и дара и воље, опет је успео да и за тако кратко време на делу покаже, од коликога је значаја објективна критика за правилно развиће лирске поезије. Њему има да захвали г. Ст. Новаковић, што није остао лош песник, него је постао одличан научник. Критика, као што је била Руварчева, била је насушна потреба за ондашње наше књижевне прилике. Њена је појава, на жалост, била метеорна. Угинула је, а тек што се појавила, али је оставила у нашој књижевности сјајан траг.

Што за г. Новаковића примером нису пошли сви који су на силу хтели бити песницима, само је знак, колико је силна била манија за песништвом, коју је потхрањивало неразумевање и поезије и њезине суштине. Руварцу се није нашло замене, те је то још више допринело, да се потпуно заборави чему се од Бранка могло научити и превиди што је живот песницима могао дати. У место да буде истинити одјек погледа тежња̂, надања, идела, који су кретали животом друштвеним, ондашња је лирска поезија, лепо је карактерисао Свет. Марковић, била „смеса из љубавних изјава, фантастичних сцена, празних фраза и смешних будалаштина.“ Одсуство критике опажа се и по осуству мисли у поезији, која није, „полазећи из мозга, ишла срцу,“ (Колриџ), јер и није била, бар у већине „излив из душе испуњене осећањем које би да избије на поље“ (Верон). Покушамо ли, према мотивима који су их на певање инспирисали, тражити ону чврсту унутрашњу свезу између песника и времена, без које песми нема ни боје ни лепоте — на брзо ћемо се уверити, да је тадашњој нам лирској поезији недостојало те прве погодбе, да одговори задаћама које се данас од ње траже. Не разумевајући суштину и задаћу лирске поезије, тадашњи су лирски песници живели у наивном уверењу, да су, као виша нека створења, само за то на свету да љубе и страдају и да своја страдања причају зори, ружи и славују, или да их даве — у вину (Свет. Марковић). Живот је текао својим природним током, износећи са новим потребама и нове погледе и идеале, нове идеје и надања, нове тежње и осећања — а наши су се песници растапали од милине, певајући безначајне песме о још безначајнијим предметима на начин који је, у већини случајева, потпуно оправдавао сумњу у истинитост њихове инспирације и искреност њихових осећања.

Овако је стање у нашој лирској поезији затекао пок. Св. Марковић, кад је дорасао да пером може казивати што мисли о појединим појавама у животу друштвеном, политичком и књижевном. И никакво чудо није, што је, као образован човек и озбиљан посматрач, давао израза своме незадовољству са оваким стањем наше лирске поезије. „Наш друштвени живот, вели он, заудара трулежем, а наши песници постојано сањају, миришу ружу, гледају зору, слушају славуја, или туже неком особитом тугом, тугом *ситог човека*.“

Мало их је било међу тадашњим песницима, који су, као Надсон, тражили од музе на дар ватрену реч да њом бештедно шибају порок и злобу и живом песмом у свету буде тежњу ка истини, не би ли, и смехом и сузом, припомогли да се поврати на земљи заборављени, свети идеал. Мало их је било који су се умели одазвати ономе, што је из живота истицало да у њима одјека нађе. Змај и Јакшић се истичу међу овима као горостаси, који остале наткриљују и засењују. У њиховим је песничким производима најбоље ухваћено, најживље замишљено, најречитије исказано, најискреније проосећано све што је, у доба кад су певали, надом или страхом, болом или веселошћу испуњавало душе бољих им савременика. Нарочито се у овом погледу одликује Змај, у чијим је је песмама највернији одјек свега што је потресло српско друштво за време од тридесет и више година. Дела су ове двојице песника, према овоме, најбоља карактеристика доба у које су живели. На њима се може јасно да види не само како се развијала наша новија лирска поезија. него и кроз какве је мéне пролазио друштвени нам живот. Ако се кад год у књижевности буде тражио материјал за суђење о стању, у којем нам се народ налазио у другој половини овога века, — будући ће се историк неминовно морати зауставити на Змају и Јакшићу. Значај њихових песама није само у томе, што су оне омилиле и у многоме допринеле да се у народу нам одомаћи уметничка поезија — у њима су, то је важно имати на уму, оживљене заборављене традиције. Будући прави песници, они се, као и Бранко, нису туђили живота, него су, баш на против, у њему нашли нова и богата врêла мотивима својих песама, у којима се, због тога, наша лирска поезија развија до правих својих задаћа. Сравне ли се са онима које су им претходиле, њихове песме показују собом један ступањ, до којега је дошла у своме развићу наша лирика и са којега јој треба поћи даље.

Кад се има на уму, од колике је штете било осуство праве критике по правилно развијање наше лирске поезије после Бранка, лако је, према овоме, видети не само, колика би јој била вредност, него и какви би то били захтеви, које би она имала права постављати да на њих одговоре данашњи наши лирски песници. Као год Јакшић, и Змај а и неколицина од бољих преставника наше лирске позезије после Бранка, који се уз њих могу спомињати, припадају у главном историји. Што су могли дати, дали су, и мучно да се може од њих очекивати што боље од онога што су већ испевали. На критици је да о њиховим делима изрече суд строг али објективан, неумитан али и правичан. Показати у чем су грешили, истаћи и похвалити што је у њих било добро, данас је потребно колико ради историјске правде толико и ради успешнога развијања у садашњици. Данашњи наши песници треба да прихвате што је у њима било добро, а да се клоне онога у чем су они грешили. А у томе треба да им је на помоћи критика, којој је претежнији задатак да проучава и анализше, него ли да осуђује и анатемише.

*

Који се год слаже са нама у уверењу, да је непрекидност у традицијама неизоставна погодба за правилно развијање лирске поезије, мора признати, да је за овакву објективну критику неопходно потребно, да је онај који се о њој бави темељно упознат са фактима из историје наше поезије посебице, а књижевности у опште. Поезија је, видели смо, само један од елемената, који скупа чине књижевност, те се с тога не сме превиђати њезина зависност од општега стања у коме се књижевност налази. Ну пошто је поезија, као што смо у првом чланку показали, у великој зависности и од стања друштвенога, које је потчињено непрекидном мењању, критичару је, ако му је стало до објективности и напретка, дужност обзирати се и на оне захтеве из живота, према којима се мора подешавати и прилагођивати, што се од старина као добро затекло Ове су истине у наше доба тако познате, да ми не држимо да нам је, без велике невоље, потреба позивати се на Тена, Гија, Бринетјера, Брандеса и остале великане у модерној критици. Као и остале гране људскога умнога рада, и критика има своју историју, која нам казује различне ме́не, кроз које је она прошла у своме развићу и различне системе који су се, један за другим, смењивали. Давно је већ прошло доба, у које је естетичка оцена потискивала и замењивала изучавање осталих погодаба од којих једном делу зависи вредност. И критика показује тенденцију да примени у испитивању појава књижевних методе, које су усвојене у осталим наукама. И те се тежње све то јасније изражавају, у колико се више шири област научних задобитака Превиђати захтеве, што их моредна критика истиче, данас већ нити могу нити смеју они који би били вољни посветити се изучавању ма које гране књижевне продукције, јер би то значило да се непозвани плећу у посао за који им недостаје неопходне спреме.

Имајући на уму овај низ напомена о развићу наше лирске поезије и о потреби да се рад наших новијих лиричара по заслузи оцени, ми смо, са правим задовољством, прихватили глас, да г. Dr. Љ. Недић спрема читаву студију о нашој новијој лирици. И ако нисмо имали према чему судити о његову познавању наше нове књижевности, ми смо се ипак, знајући г. Недића као професора, надали да ће он умети одговорити свима захтевима, што се траже од оних који хоће да пишу добре књиге и објективне оцене. Појава његове књиге, коју смо с нестрпљењем очекивали, била је, доиста, од доста јакога ефекта. Ма да је прилично скептички примљена, опет се о њој свуда говорило, а то је већ добар знак, да је успела — привући пажњу на себе. Многи су имали по што шта да јој замере, али се, покрај тога, у јавности чула само похвала. Изгледа као да је парадоксалност многих тврђења г. Недићевих, задавала страх свима који су имали противу њих што да изнесу. А ово је страховање било у толико јаче, у колико је била већа смелост са којом су истицана. Као добар психолог, г. Недић је зар и рачунао на утицај ове смелости, кад је покушао да куди што сви хвале, унижује што сви уздижу, багателише чиме се сви одушевљавају, често пута без икаквих стварних разлога, којима би своја тврђења поткрепљивао. Кад се уз ово имају на уму и политичке прилике нашега доба, које хоће да уплиће политику и тамо где јој није места може се објаснити, зашто је књига г. Недића нашла у наше публике одзив бољи него што га је својом садржином заслуживала. Ничим се — да узмемо један пример — не може оспорити факат, да Л. Костић, као песник, стоји ниже од Змаја. И опет су сви, који су имали разлога бити незадовољни политичким држањем Змајевим, прихватили са похвалом књигу г. Недића замерајући, јој само оштрину суђења о Костићу. Неправда Змају учињена ни мало их није дирала. Колико таква оцена вреди у очима људи, којима је истина највећи пријатељ, не налазимо да је вредно и говорити. И сам г. Недић, уверени смо, увиђа, да се таквим похвалама нема рашта поносити. Да је пак у његовој књизи било доста места која не би могла издржати критику то су сви увиђали, али се мало њих подухватило посла да их обара. А то је много припомогло, да се о г. Недића подобности да буде компетентан судија у питањима литерарним створило мишљење, о чијој каквоћи најбоље сведочи то, што се он постојано налази међу онима којима наша Академија поверава да оцењују дела, што јој стижу за награду. И само с тога што смо водили рачуна о овоме мишљењу, забавили смо се у првом чланку тако опширно испитивањем развића лирске поезије, јер смо хтели, утврдивши пре свега своје гледиште на ову врсту питања, да покажемо јасно захтеве, о којима је г. Недић, кад се већ прихватио да *критички* изучава нашу новију лирику, морао водити рачуна, а ако му је доиста стало било до истине, објективности и напретка нејаке нам књижевности. И ако се нисмо дотицали нарочито књиге г. Недића, опет нам се чини да нам неће бити тако неосновано надање, да смо по"редним путем, довели у питање оправданост многих разлога, на основу којих он устаје са непојмљивом жестином противу поезије Змајеве. Ми ћемо се, у осталом, на њих још једном вратити, јер нам је г. Недић сам дао нежељену прилику да покажемо, каквој површности излажу своја тврђења они који неком послу приступају са предубеђењима. Да нам тај незахвалан посао олакша, постарао се сâм г. Недић. Његова је књига тако пуна очигледних недоследности, супротних или неоснованих тврђења, олаких закључака, површних опажања, нетачних објашњења, да је доиста и чудно и симтоматично, како је могла, са оно мало добра што се једва види иза ових недостатака, прибавити своме аутору компетенцију, за коју му, према овоме, недостаје познавање најоснованијих појмова и најважнијих факата из историје наше нове књижевности.

Пре него што пређемо на поједине од ових недостатака, нека нам је допуштено задржати се мало на самом натпису, који, по нашем мишљењу, не одговара ономе што књига садржи. Проучавајући дела појединих песника, која су му предмет студијама, писац се није постарао, да, пре свега, буде на чисто са односајима у којима они стоје, по облику и садржини својих производа, према својим претходницима и према животу, чије су их појаве инспирисале и на певање потстицале; испустио је из вида зависност њихову од друштва чијим су животом живели, а није се упуштао ни у појединости из личнога им живота које би му помогле да боље схвати и објасни извесне црте и њих самих и њихових дела. Па је опет за то своје дело назвао критичким студијама, и ако су оне и по облику и по методи рада само естетички есеји. Сам је, дакле, натпис, кад се има на уму садржина, нетачан и — претенциозан. Кад је већ зашла реч о вредности овога дела, не може се губити из вида ова разлика између естетичких есеја, који би зар и пристали као фељтон за какав књижевни лист, и критичких студија, за које се хоће и темељније познавање теоријских питања из области науке о књижевности и брижљивије проучавање свију оних појединости и односаја који могу, ма колико, допринети да нам слика о којем песнику буде јаснија. Што је г. Недић покушао да своје чисто естетичке есеје потури под критичке студије, знак је, покрај осталих, да г. Недић и не зна, да је естетичка оцена само један од елемената модерне критике, Да је г. Недић умео водити рачуна о захтевима, што их истиче упоредно-историски метод који је данас и у критици усвојен, сачувао би се од заслуженога прекора, да је овакоме послу, за који и сам вели да је мучан, приступио без најпотребнијих за то знања и обзира. Кад би се ови послови могли и без њих са успехом вршити не видимо, за што би били мучни и тешки. Што је у ове врсте пословима тешко, за што хоће нарочитих студија, то је баш оно што је г. Недић пропустио да уради, и са тога је, по нашем уверењу, и могао пасти у онако грубе погрешке, каквих, је у овом делу пуно

Не пишемо критику на књигу г. Недића те, према томе, и нисмо обавезни набрајати све што би јој се, са нашега гледишта, имало замерити. На неке од њезиних недостатака ми ћемо обратити пажњу својих читалаца само за то, што је популарност, коју је ова књига стекла своме аутору, доиста за наше књижевне прилике врло симптоматична појава коју је вредно добро уочити.

Који хоће да се увери, са колико је мало пажљивости приступио г. Недић своме послу, не мора читати целу књигу; доста му је задржати се само на њезину уводу, јер је у њему писац најбоље показао каквоћу своје подобности за посао којега се прихватио био

„Ја мислим, вели г. Недић, да је *у нас било доста обзира и хваљења* и да је време да се поведе и отворенија реч, која никоме неће угађати и ни на што се освртати до на оно што јесте и како јесте. Такву реч *ја* сам рад да овде поведем о нашим песницима и о нашој критици“... Готовост г. Недића да прими сваки приговор ни у колико не може ублажити прекор, који је, због ових речи, у пуној мери заслужио У њима се крије нетачност; из њих избија и — нескромност. Да се г. Недић постарао упознати се са радом својих претходника на критици — а то је био дужан урадити — ми данас не би смо имали потребе доказивати му, да он није први који такву реч, без обзира и хваљења, води Ако није читао, г. Недић је бар слушао о радовима пок Косте Руварца, чије смо се улоге у развићу наше поезије већ дотицали. А пок. Руварац није тако давно живео и радио, да не би могао ући у преглед наше критике, кад је г. Недић нашао да има разлога уврстити у њ и Св. Марковића, који је о песништву нашем написао свега један једини чланчић још у доба својега ђаковања. Није у нас, дакле, било само хваљења, него и оштре али правичне критике, која је била од утицаја на рад наших песника. У осталом, да је г. Недић боље познавао бар оно што је писано било, пре њега, о песницима, чије је радове узео за предмет својих „студија“, лако би се сачувао од овако нетачна тврђења, чији тон и облик показују, осим непознавања, наше литературе, још и — прилично нескромности.

И ако се покушао оградити напоменом како он није „од оних, којима је, када отпочињу какав посао, прво да побију вредност и цену ономе, што су други пре њих уредили“ — г. Недић, опет за то, није умео бити бар толико опрезан, да нам властитим својим тврђењима у брзо не покаже, како је ово рекао тек да се нешто рекне Поставивши себи у задатак да изнесе, „како су се у нас писале критике и којим је правцем ишла наша критика“, г. Недић је поделио нашу критику у три врсте, од којих, по његову мишљењу, ни једна не вреди и не ваља. Г. Недић се истина постарао — не казати нам разлоге, на основу којих он то изводи, али се читаоцу, ваљда баш због тога, и невољно намеће питање: па кад ништа не ваља од онога што је пре урађено, шта је управо то чиме се мора одликовати ваљана критика, какви су јој принципи, и које су те опште норме за оцену песничких производа? Г. Недић нам то не казује него оставља читаоцима да они то сами у делу му виде. Ми смо пажљиво читали све „студије“ г. Недића, али нисмо могли пронаћи ту основну идеју. И да нисмо нашли пуно тврђења, која једно друго потиру, могли би смо још посумњати, да томе није крив г. Недић. Овако пак остављамо читаоцима да о томе пресуде.

Према ономе што је г. Недић написао на страни 7-ој о г. Ст Поповића критици која га опомиње на ребусе под именом коњичких скокова, изгледа да и сам налази да не ваља из пабирака, покупљених овде онде из песама појединих песника састављати какву било слику о песнику, која ће читаоцу послужити да песника позна и оцени, јер се на тај начин о песнику може рећи све што би се о њему хтело рећи. Међутим, говорећи о Јакшићу, г. Недић сам тврди, како се певање његово може разумети само тако, ако знамо, какав је човек био Јакшић а пошто се он огледа у својим песмама, то га из њих можемо најбоље познати. „Ваља само вели г. Недић, умети из њих конструисати слику песникову и природу његову, па да нам после, и певање његово буде јасније и разумљивије.“ Шта ово значи? Ако је истина, што г. Стеви Поповићу замера, није истина што ово сам о Јакшићу говори. Ова се два тврђења не могу измирити, јер једно друго искључује. Овај метод или ваља или не ваља; а не може за једнога песника бити добар а за другога не. И кад се помоћу њега ствара слика о песнику онда се то ради само за то, што се само на тај начин може о песнику казати све што би се о њему хтело казати као што је г. Недић и урадио говорећи о Змају и његовој поезији Примера оваке очигледне недоследности има доста од сваке врсте и по њима се најбоље види, колико су ове „студије“ мало критичке.

(Свршиће се).

НАУЧНА ХРОНИКА

ГЕОГРАФИЈА

Преглед географске литературе о Балканском Полуострву за 1892. и 1893. годину

уредио[1]
Др. Ј. Цвијић

У овом су прегледу приказане све важније картографске и географске публикације о Балканском Полуострву, које су изашле 1892. и 1893. године: из 1891. године узета су само три рада, која су од великог географског интереса: Јиречеково дело о Бугарској, Алексићева расправа о Мачви и Хартлов извештај о премеравањима, која су Аустријанци извршили у Грчкој. Прикази су срећени по сродности у четири групе: у првој су реферати о *картама*, којима су две последње године биле плодне, у другој су извештаји о делима из *антропогеографије и историјске географије*, у трећој су приказани *путописи*, који се тичу земаља Балканског Полуострва, а у четвртој су разматрана дела и расправе из *физичке географије*, која су резултати дужих проматрања или литерарних студија. У последњим су одељку приказане и неке расправе геолошке садржине и извештаји о метеоролошким посматрањима, који имају и географског интереса.

I.

1. *А. Кривошиевъ.* Карта на България съ прилѣжащитѣ неи държави. Мѣра 1:420.000. 1892.

Карта се састоји из 10 листа и обухвата, осим Бугарске и Источне Румелије, и целу Добручу, велики део источне и јужне Србије, Стару

---

[1] Сви реферати и белешке, под којима нема потписа, од урећивача су. Велики број ових реферата а готово сви који се тичу јужно-словенске географске литературе рађени су за географски часопис — Annales de géographie, (свеска за Март 1884.)

Србију и Македонију и иде Југу до Олимпа. Источни су делови израђени на основу руске карте 1:210.000 и западни на основу аустријске карте Балканскога Полуострва 1:300.000. Гравирана је и штампана у Бечу код Фрајтага и Берита.

Терен је представљен мрким шрафама, шуме су такође унесене и представљене зеленом бојом, реке су плаве а скелет и транскрипција црни.

Добит је од ове карте у томе, што је у Македонији топографијом богатија од аустријске; то се нарочито види на секцији, на којој је Охридско Језеро. Номенклатура је, нарочито у Македонији, много исправљана и боља је но на карти војничког Географског Института 1.300.000. Има и већих измена, по којима планине имају са свим друга имена, а стара њихова назвања пренета су на друге гребене и венце планинске. За делове Србије, који су на овој карти представљени, није употребљена наша специјална карта 1:75.000., и за то је Кривошијева карта нетачна.

Површина Бугарске и Источне Румелије велика је 95.705 km²; мања је, дакле, према овој карти, од броја, до којега је Каракашев дошао (99 276 km²).

2. Kiepert. H. Carte générale des Provinces européennes et asiatiques, de l' Empire Ottoman (Sans l' Arabie). 4. л. 1:3000000. Berlin D. Reimer 1892.

Ново и прерађено издање Кипертове карте од 1886. године.

3. *Ђенерална карта Краљевине Србије.* Издање географског одељења главног ђенералштаба. Размера 1:200.000. Београд 1893.

Српски генералштаб издаје специјалну карту Србије, размера 1:75.000 и од ње нису публиковане само још неколике секције. На основу те специјалне карте израђена је ова генерална карта Србије 1:200.000. Скелет је добивен фотографском редукцијом специјалне карте на овај размер и унесене су још границе између округа и срезова, којих нема на специјалној карти. За то она садржи врло много имена и хидрографских детаља и претрпана је. Терен је представљен шумеровањем. — Мени није јасно, да је било потребно издавати *овакву* генералну карту, која није ништа друго до замрљана специјална карта. При изради генералне карте ваљало је збиља генаралисати, уочити оне планинске венце и мање планине, које су карактеристичне у орографији Србије, и од њих онолико унети колико размер карте допушта. Овако су унесена и најмања понитирања земљишта, каквих има у специјалној карти, цела је Србија превучена различним тоновима мрке боје и у орографији се с муком разабира и онај, којем је она из путовања или дугим разматрањем специјалне карте са свим добро позната. И од осталих објеката ваљало је унети само оне, који су ради циља карте потребни и од њих толико, колико неће стајати у великој противности са размером карте.

Ми смо уверени, да ће генералштаб, који је издањем специјалне карте стекао тако лепога гласа и чији је сада шеф један одличан и савесан српски официр, уложити више и труда и опрезности у ново издање ове карте, и израдити збиља генералну карту.

4. Приређено је и једно издање ове карте, 1:200.000, за школе. Оно се од првога разликује само по томе што су изостављена имена неких речица и потока неких мањих села и неки сеоски путеви. И у томе се послу не види никакав план, а и да га је било, није се могао извести, јер, као што је познато, изостављање и радирање на плочама нису путеви, којима се долази до школске карте. Ова основна погрешка и једина је погрешка ове карте, која је разговетнија и може бити од користи за географске студије. За школу је сувише без израза, претрпана детаљима топографским и хидрографским и терен је без довољно пластичности; али је тачнија од досадање школске карте, коју је издала државна штампарија, унесене су у њу и нове границе округа и срезова, те је ипак употребљивија од других. Изненађује сувише лоша репродукција, нарочито секције, на којој је ужички округ.

5. Neue Specialkarte von Montenegro 19 Blatt. in 1:75.000. Herausgegeben vom k. und k. Militär.-geogr. Institute Wien. 12. Lechner 1893.

Није се ни слутило, да ће бечки географски, војени институт моћи издати овако детаљну карту Црне Горе. Она је још, без икакве скрупуле, израђена као део специјалне карте Аустроугарске, тако да су зоне и стубови ове карте Црне Горе продужење такве мреже аустријске. Карта је израђена у 19 листа, који имају имена: Леш, Улцињ, Скадар, Спич, Медун, Будва и Цетиње, Кстор, Андријевица, Данилов Град, Рисањ и Требиње, Берани, Колашин, Никшић, Билеће, Бијело Поље, Дурмитор, Гацко и Ораховица, Викић, Јелеч и Тјентиште.

Фиксне су тачке у карти тријангулационе тачке, које су Руси одредили, и које се налазе и у карти Ровинскога (одавде су и узете); за тим је у њој велики број тачака, чији је положај поуздан, а одређене су јамачно графијским путем; без икакве сумње одређивали су их аустријски официри.

Терен је представљен изохипсама вертикалног размака од 100 m. а осим тога је и земљиште између изохипса нумеровано. Те су изохипсе цртане по методи расутих тачака, али је број тачака, чија је висина позната, мали био, те изохипсе нису онолико поуздане, као на аустријској специјалној карти. У представљању терена она се разликује, дакле, од аустријске специјалне карте поглавито у овоме: нема на њој помоћних изохипсâ од 50 m. и земљиште између изохипса није шрафовано, већ шумеровано.

На њој је, као и на аустријској карти, означена на ивици карте апсолутна висина сваке изохипсе.

Расматрајући северозападни крај Црне Горе, који је мени познат, није ми пало у очи, да фали и једно место, а из имена су места доста тачно записана[1]) Унесене су границе између нахија црногорских. Засебним знацима су означени извори, бунари и цистерне, и код свих су разликовани мање и врло издашни.

После овакве карте све досадашње карте Црне Горе имају још само историјске вредности.

II

6. D-r T. Maretić. Jmena rijeka i potoka u hrvatskim i srpskim zemljama. (Nastavni Vjesnik knj. I sv. 1. страна 1—24.) Zagreb 1892.

Сва имена река и потока писац је поделио у 15 одељака. У првом су имена туђа, илирска, келтијска и из других језика (Босна, Чикош Дрина, Дунав, Ибар итд.), у другом су народна назваља, којима не зна правога значења (Буна, Чехотина, Душница, Грза, Јерез, Јерма, Клчер, Колубара, Кубршница итд.) Не изгледа ми да су с основом стављена у ову групу имена: *Ветерница. Близница, Мисача;* прву доводи Миклошић од ветра (Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen II p. 114), другој име долази по Милићевићу (Кнежевина Србија с. 289) од једне мађарске цркве, коју зову Миса, а трећа би могла доћи отуда, што се састоји из две речице. Овима би се, дакле, бар с онолико вероватноће, као и многим другима, могло знати значење. Не знам има ли разлога стављати у наша назвања (па ма им се не знало значење) реку Пек. Г. Љуба Стојановић који је у „Наставнику" (књ. III св. 6 стр. 640) реферисао о овом послу Маретићеву, премешта и реке Пилицу, Обоштицу и Полошницу из овог одељка у идући. У трећем одељку набраја имена непосредно пренесена са села, поља итд. на реку или имена река од њих изведена (Бјелишева, Чемерница, Грачаница, Градац, Мокри Луг итд.) Овај је одељак непоуздан, а, осим тога, нису никако објашњена имена река, и кад би доводила своје име од села, поља итд. Мени је познато врло много поузданих примера, у којима је село добило своје име по реци; име реке је, дакле, примарно, име села изведено. Тако се од села Подгорца одвојио један део кућа и населио у долини реке Боговине, и сад се и село тако зове. Милошевац је ново село у шабачкој Поцерини (прва насеља од 1875. год.) и названо је по води која опет своје име доводи, по народном тумачењу, од Милоша Обилића. У најновије време подигло се у долини Лукавице под Ртњем једно коритарско село и названо је Лукавица итд. Осим тога, у Србији, и у осталим нашим крајевима, има много села, која се просто зову Река, Речица, или Бела Река, Станина Река итд. Поуздано је, да су и имена села: Бања, Бањица, Слатина, Жабари, Калиште, Баре, Међуреч итд. изведена од имена реке или у опште воде. На Дунаву, близу Смедерева има село Мртваја, названо тако по напуштеном рукавцу речном, који се зову Мртвајом. Села, која се зову Сушица, добила су имена по реци, која губи своју воду у понорима и зове се у нашем народу увек Сушицом. И отуда у овом одељку г. Маретића има много имена река, за која је несумњиво, да нису изведена од имена села (као Блато прит. Расничке Реке. Бањштица притока Мораве. Клисура притока Тимокова итд.) Има и таквих случајева, где је немогућно поуздано рећи коме припада приоритет назвања селу или реци. Чини ми се, да тада могу доста помоћи проматрања и обавештења ове врсте. У источној Србији готово све мање реке имају имена изведена од имена села; због тога и једна иста река има различна имена по селима, кроз која протиче. У Западној Србији (Шумадија, Мачва) и Старом Влаху најчешће реке имају једна, а села друга имена, а није ми познат случај, да једна иста река има разна назвања по именима села кроз која протиче. Томе је поглавито овај узрок. У Источној је Србији становништво новије, *досељеници и то из даљине* (из Старе Србије, Влашке итд.), па су од себе почињали, по именима својих насеља дали су и имена рекама. Ти крајеви у опште не воде традиције као западни. Овамо је *више континуалности у становништву, а и досељеници нису из даљине*, већином су то планинци, које је и иначе овуда наводно пут и чешће су „слазили“ у питомије крајеве око великих река и у побрђа Србије. Тако би ја објаснио горњи појав, који је јамачно многима пао у очи. Из овога се примера још види, како је тешко објаснити или извести имена река и како је тај посао у вези са питањима, која још нису решена и веома их је тешко решавати.

---

[1]) Потпуне тачности не може бити на картама наших земаља, које странци раде, и за то је и овде не треба тражити.

У четвртом су одељку имена река изведена од имена људских (Аврамица, Бабина Риска итд.) У истом су имена река и потока, која сама по себи значе какву воду (Морава, Исток, Локва итд.) *Плива* мисли Маретић „значи што вода текућица“. Међу тим та се река на местима разлива, *расплине* услед седра, које носи и таложи, те јој је корито плитко а широко. Познато је, да на њој има и слапова. Да јој име од тих особина не долази? Г. Маретић мисли, да је реч сок првобитно значила „текућина“, и по томе је река Сочаница (д. пр. Ибра) — текућица. Међу тим, у јужним крајевима нашега народа (а отуда је баш горњи пример) зову сочаницама воде, које постају крављењем и отапањем снега и леда: вероватније је од овакога значења доводити назвање Сочаницу, која је још и планинска река, што је поглавито таква вода храни.

У шестом су одељку *ономатопатска* имена (Клок, Клокот, Крка итд.) У њих рачуна и Врмџу, д. пр. Моравице. Та се река састоји из двеју: Дуплеша и Паклеша, протиче кроз село Врмџу и зове Врмџанском Реком. Она би, дакле, пре спадала у други одељак Маретићеве поделе. У том селу има остатака од старијих насеља (један римски градић, који је и доцније реновиран), па му је име можда и страног порекла.

Гдекоја је вода добила име од које друге воде (Дрињача, Дриница, Дунавац, Моравица, Куница итд.) У осмом су одељку имена изведена од имена биља (Брезница, Дреница, Глоговница итд.) Не знам, да ли је поуздано, да Букуља (пр. Качера) долази од букве; у Миклошића нема такве деривације (Op. cit. p. 9 и 10.) Интересно је да Жича долази од жито. У деветом су одељку имена по животињама (Дабар, Гламочница, Јагњило, итд.) У десетом су одељку имена река изведена по минералошким и геолошким особинама (Каменица, Сребрница, Глина, Пештан итд.)

У једанаестом су имена по различним особинама воде бистрини, температури (Бистра, Биоска, Врија, Дичина итд.) Гружа би значило блатна, Језава страшна. Са примерима у Србији боље би се срочило, кад би Крупаја значило реку *краткога тока*, а не „малу воду“. Штира значи јасну, чисту воду. Име Ту̑штине (л. пр. Нишава) изводи М. од адјектива туст. који значи широку (управо дебелу) воду. Има глагол натуштити се (кад се небо превуче црним облацима) и онда би име Туштина могло значити тамну воду (затворене боје). Ово би се више слагало и са дијалектом тога краја. Име Вапе (пр. Увца) доводи Маретић од *вапај*. У источним крајевима нашега народа кажу за воде, које излазе из пећина и зими се пуше, да су вапе[1]) (пуштају̑ пару); не знам, да ли би се овакво објашњење могло применити на овај пример из јужних наших крајева.

Гдекоје су воде добиле име по стварима, ка које су налик (Багашевац, Брка, Јадар, Косаница итд. Мало има вода названих по ономе, што су на њима људи начинили (Жрнавница. Моштаница. Честобродица Гацка). Честобродица је тако названа, што се често броди (гази), и ако на њој нема бродова које су људи начинили. Она није у поречким планинама.

У 14. су одељку имена река изведена од речи брег, долина, шума итд. (Брегана, Дрежница, Лужница итд.) И на послетку долазе имена река, названих по страни одакле теку (Југовац Спреча, Шунца итд.) Да ли Осредак (поток у Тршићу) овде долази, и шта би та реч значила?

Географима је учинио г. Маретић велику услугу, јер их је у многоме ослободио посла, за који су потребна и филолошка знања. Али је ова тема неблагодарна, све се у њој често отима од прецизности, и за то можемо са послом г. Маретића бити потпуно задовољни, јер су главне групе, које је установио, такве, да ће се одржати. Употребљен је готово сав материјал, који је у књигама (поглавито Милићевићева Кнежевина и Краљевина Србија и Мишковићеве радње из „Гласника“), а вреди за овај посао. Штета је, што није употребљена наша генералштабна карта, 1:75.000; она је много богатија тим материјалом но све досадање радње и погрешке у именима река ређе су. Не мислим, да се с разлогом може не употребити за ономатологију — специјална карта Аустроугарске 1:75.000 При снимању Хрватске, Далмације, Босне, Херцеговине итд. нашло се, да се имена тачно забележе, и њих су снимали или наши људи или мапери вични нашем језику.

---

1) Реч узета од Влаха у тим крајевима.

7. Dr. Gustav Weigand. Die Sprache der Olympo-Walachten nebst einer Einleitung über Land- und Leute. Leipzig. Barth. 1888, с. 141.

— Vlacho-Meglen, eine ethnographisch — philologische Untersuchung. Leipzig Barth 1892. с. 88.

Писац је ових двеју расправа провео око Олимпа, у Тесалији, Епиру, Македонији и средњој Албанији 19 месеци испитујући језик цинцарски, олимпијских и мегланских Влаха, и обе су његове књиге сређене граматике цинцарског језика; уз њих су текстови, приче и басне. И пред једним и пред другим су радом мање главе, које имају географског интереса. Име Цинцарин мисли да се најразложније може извести из њихова изговора броја 5 (цинц).

У првој расправи дели Цинцаре на овиx пет група:

1. Северна група у Македонији. Главно место Битољ са 45000 становника, међу њима 13000 Влаха. Има румунску гимназију са 13 професора и учитеља. Крушево 13000 ст., са 8000 Влаха; основали га Власи 1740 год.; у околини су његовој чисто цинцарска села: Трново, Мегарово, Моловишта, Гобеш итд. У јужној су Македонији главна места, у којима има доста Цинцара: Влахоклисура и Невеска. У свима тим местима има основних мушких и женских школа. У планини Караџови има 4 села помухамеданењих Цинцара.

2. Цинцарска насеља у Струми. У Серу има Цинцара, а чисто су румунска места: Рамне, Порсја, Џумаја, а има Цинцара у Алистрату, Драми, Кавали и Саришабану.

3. Цинцари у Пинду. Граде једну континуалну етнографску зону од Смолике до Итама, дугачку 100 km. са 65 села. Насеље Самарина, под Смоликом, само лети насељено, 15000 становника по грчким изворима, а 1887 год. било само 3000, али је било још много празних кућа и њихов је број довољан за 8000 становника. Највећа су насеља Мецово и Канаритес.

4. Олимпска група. Олимпијских Влаха има свега око 15000; најважније им је место Влахо-Ливадион, зими са 2000, лети са 3000 душа. У њих су грчке школе и велики су пријатељи Грка, осећају се управо као Грци.

5. *Албанско-епирска група*, са центрима Јањина и Мусакија.

Власи у Македонији су поглавито трговци и занатлије, а нарочито су познати као веште кујунџије сребрних ствари. За тим су ханџије, кириџије и пастири.

У другој се расправи писац бави о малом влашком племену у македонској области Моглену или Караџови (Тамно или Црно Поље), која је на З. од Вардара. Та област захвата простор од станице железничке Ђевђели до Водена. Власи станују овде у 11 села и има их око 14000 становника. Они су већином земљорадници, тим, а и по типу и дијалекту, разликују се од осталих цинцара.

Меглена или Моглена има управо два. Бугарски је Меглен котлина, чија се дужа осовина пружа у правцу североисточном од села Драгомановаца до Фуштана и дугачка је 25 km., а широк 5—10 km. Он је ода свуд оивичен стрмим високим планинама, с којих слазе многи потоци и речице, наводњавају котлину и отичу као река Мегленица Југу. Жупан положај, плодно земљиште и добра наводњеност чине, те је вегетација бујна и плодност ванредна, тако да се три пут преко године жање. Становници су помаци, врло вредни земљорадници.

Једном планинском баријером одвојен је од њега влашки Меглен, који је такође котлина окружена венцима Караџове, али има два излаза: један на СИ, други на ЈЗ. Она је мања од бугарског Меглена, једва два сата дуга и мање плодна од бугарског Меглена. Али се овде још довољно гаји свилене бубе и паприка овога Меглена чувена је по целој Македонији. Главно је место Нанте (Наће) са 450 кућа. Становници су мухамедански Власи, који се баве о земљорадњи и лончарији. Они свој језик зову „влашким“ противно другим, македонски цинцарима, који га зову „arumunešte“ (румунским).

Писац је добро запазио, да се овде становници само по вери издвајају и зову Грцима, присталице патријаршије Бугарима, присталице егзархије и папистима или папистанима Католици. Бар ће се наши људи једино по народности издвајати. Интересно, да ће овде у словенским селима бити и већих задруга, јер писац наводи, да у једном селу (Хума) има 70 кућа, а 700 становника. Интересно је и опажање, да се пред језиком, који он назива бугарским, склања и пропада влашки језик Појав који се у нас види и овде је у пуној снази: момци се жене врло млади, од 15—16 година, а узимају девојке, које су по 10 година старије од њих. Фотографисао је неколико типова и редове девојака и момака у игри; фотографије су врло лепе.

Писац је додао другој расправи једну врло примитивну картицу, која знатно одступа у топографији и од аустријске и од бугарске карте тих крајева. Нека се места ипак дају идентификовати и биће да их је писац боље чуо и записао. Тако он пише Љумница (Дубница аустријске карте). Меглен (Моглен) итд.

8. *Ст. Новаковић.* **Град, трг, варош.** К историји речи и предмета, који се њима казују. (Наставник књ. III св. 1) 1892 с. 1—18.

Др. К. Јиречек је у „Handelsstrassen und Bergwerke“ с. 44 описао изглед старих рударских вароши и њихових насеља. Под градом (Burg, cittade, castello), који је обично био на висини, био је трг (burgus, mercatum, Marktflecken) или подграђе: из та су се два дела састајали и остали градови осим рударских, и Новаковић то поткрепљује неколиким примерима (за Нови, Габелу, Благој, Мостар, Зворник, Шабац, Бања Луку итд.). Грађанин је у старом језику значило само становника градског, из града или из подграђа, насупрот жупљанину или сељаку. Од старог имена град, које је означавало и утврђење и насеље у њему *и око њега*, узме се одвајати трг или тржиште, постаде најзнатнији део, те се отуд у свима споменицима, где се говори о трговини, помињу градови и *тргови* Али трговачки се промет вршио и изван градова и вароши, код цркава, на саборима, где су се руде вадиле, путеви састајали, близу бродова итд. С тога је било *сталних* (под градом) и *привремених* тргова. Трг се звао и трговиште. Од XIV века се почињу они привремени тргови, који се држе о свечаним данима, звати *панађурима*. Крајем XIV и почетком XV века, почетком турског времена, ступа на место трга у смислу варошице и трга у смислу тржишта реч *пазар* или *пазариште*. Тек се од 1446 године почињу већа насеља, већи тргови, звати *варошима*.

9. Dr. Josef Modestin in Vinkovce. Kritische beiträge zur geographischen onomatolgie. (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Statistik 1893. Heft 9. p. 408.)

Име Трст (тал. Trieste лат. Tergeste) објаснио је Ељи у Nomina geographica као да долази од „илирске“ речи „терст“— треска. Модестин напомиње, да се Трст пре досељења Словена звао Tergeste, и да се не може онако објашњавати. Исто је тако у Nomina geographica погрешно објашњено и име Задра (тал. Zara, лат. Jadera). Јадеру нису основали Солињани у VII веку и тако је назвали. Она се помиње још у I веку по Христу. — Даље објашњава имена Бањалуке, Срема и Фрушке Горе. Бањалука значи Банова Лука и названа је тако по свој прилици по бану Кулину, о којем су и сад у народу свеже традиције. Ељи је мислио, да то значи Лукина Бања. Модестиново објашњење има и у „Rečnik-u“ (I, 176). — По римској вароши Sirmium (око Митровице) назват је Сремом предео између Босута, Саве, Дунава и Вуке. — Фрушка Гора значи Mons Francorum; у нашем језику Франк је називат Фруг, и по томе Фрушка Гора, која се, по манастиру Врднику, зове и Врдничком Гором. И ова објашњења Фрушке Горе и Срема одавно су позната (види нарочито Јиречекове „Трговачке путеве“) и г. Модестин би могао, кад већ штампа „Kritische Beiträge“, изнети бар шта ново и критично.

10. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Dalmatien. Wien 1892. Hölder.

Овом је делу задатак, да географски опише и да изнесе прошло и садање културно стање појединих земаља аустроугарске монархије. Тако се и у овој свесци, у којој се описује Далмација, почиње кратким географским описом копна далматинског и острва, иза њега долази преисторија и историја, којима је поклоњено много више пажње, за тим народни живот, старији и новији, италијанска и српскохрватска литература, архитектура, вајарство и сликарство и, на послетку, економски живот. Поједине су одељке радили или стручњаци или обични писци, који тамо живе и претпоставља се, да су се могли довољно обавестити.

Од географског је интереса први одељак, описи предела и лепих места и предмета (Landschaftliche Schilderungen) Копно далматинско описује Хајнрих Нос, а острва Евген Гелчић. Нос почиње северном Далмацијом и описује без икакве системе планине и долине, геолошки састав земљишта, климу и вегетацију, слапове, околине знатнијих места. Нос је познат као вешт књижевник, који уме да подеси начин излагања и узме згодну скалу при популарисању, а има лак стил, тако да га разумеју врло велики кругови читалачке публике. То је тако, кад се књижевнички говори, али у ствари они једва што имају и да разумеју и запамте. Ево како се у овој књизи са Светога Брда гледа и описује Велебит: „Auf seiner Höhe befindet sich ein Heiligthum, welches von Wallfahrern gerne aufgesucht wird, insbesondere zu einer Zeit, in welcher dem Lande Dürre droht. Er ist einer der Häupter einer vielgestaltigen Gipfelwelt, seine oberen Abhänge sind kreideweiss und spärlich sind die Puncte grünen Waldes, welcher doch einst in grosser Ausdehnung diese Hänge beschattete. Wo einst Eichen gediehen, welche später als Kielhölzer und Maste mächtiger Kriegsschiffe auf dem Meere schwammen, sonnen sich jetzt auf dem nackten Hang Eidechsen und Äsculapnattern.“ etc. Такве опште консидерације и свечане фразе или „лепи описи“, у којима се с муком где нађе какав чист, леп факат или идеја, превлађују, и пример, који сам навео, није најгори. Ови писци дотле беже од факата, да Нос на пр. не помене ни висину слапова Кркиних, а то је прва ствар, за коју ће баш и та „шира публика“ да запита. Где помене какав податак, то је тако алватно и нетачно речено, да може вредети само за оне, који хоће да читају не водећи рачун о томе, да ли су при том шта и научили; тако он наводи, да је висина водопада на Цетини (јамачно Велике Губавице) „mehr als dreissig Meter“, податак алватно изказан, нетачан, и тако алватно речен. Има и иначе нетачности и неистина. Није црвеница (terra rossa) само нерастворљиви део, који заостаје при растварању кречњака; то је питање одавно рашчишћено, и то поглавито проматрањима у Далмацији и тим западним земљама нашега народа[1]).

Из овога се може добити појам о географском делу ове, технички савршене и скупоцене књиге. Све је у њу управљено на то, да читалац добије слике о земљишту, али слике, које су толико опште, да ретко где истини потпуно одговарају. Иначе није ништа фиксирано, нема бар неколико лепих факата, на кратко нема правога знања. — Бољи је Гелчићев опис далматинских острва, међу којима има 20 већих и око стотину шкоља и стењака. Писац иде са Севера Југу, од Раба Локруму и описује свако острво засебно, не губи се у сликама, већ износи и факата и лепо их је средио. Овај одељак подсећа на лепу географију француске од Focin-a, која је такође писана за ширу публику, али је богата материјалом, садржи много картица, на којима се у неку руку разумира материјал, и, референат је уверен, приступачно је и за ширу публику. Главна је тачка у овим популарним списима лепо, прегледно и интересно распоредити и изложити материјал и не уносити непотребне научне термине. Слике (у речима), и кад су најбоље и садрже нешто правих факата (колико слике могу да садрже), привлаче само на се пажњу и на луксузан стил, и читалац их остави не научивши ни оно што се из њих могло научити.

---

[1]) Види: Stache. Die liburnische Stufe und deren grenzhorizonte (Abh. d. geol. R,—A B d. XIII, H 1, 1889 p. 71.)

Мени се чини, да би и ова књига била од веће користи (разуме се за ширу публику, јер они и не садржи ничега новог за стручњаке), да је у њој више егзактности, више правог материјала, а мање алватности, која је навела писца географског одељка и на нетачности и погрешке.

Засебни су одељци посвећени култури винове лозе и маслинке (радио их Фр. Гундулић) и рибарству (Коломбатовић) најважнијим продуктима далматинским. Оба су ваљано израђена, нарочито последњи.

11 Dr. Constantin Jireček. Das Fürstenthum Bulgarien, seine Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung, wirthschaftliche Zustände, geistliche Kultur. Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte. Mit 42 Abbildungen und einer Karte. Wien, Prag, Leipzig 1891 страна 573 велике осмине.

Писац се бавио пет година у Бугарској (1879—1884), пропутовао је врло добро већи део земље и ушао и у ситнице из бугарског друштва. Аутопсија је најважнија карактеристика Јиречекове књиге; особито се то осећа у одељку „Бугарски предели“ У томе *Јиречеково* дело надмашује остала слична дела о земљама Балканског Полуострва. И они лепи описи којима је хрватска литература могла да снабде књигу *Клајићеву* (Prirodni Zemljopis Hrvatske Zagreb 1878) нису у стању да замене оскудицу аутопсије у писца.

Не само да је *Јиречек* много и дуго просматрао у Бугарској него је он врло фини и оштар проматрач. О томе се може свaки уверити, ко прочита партије *Јиречекове* књиге о новијој историји Бугарске и о политичком животу. Али поред тога у *Јиречеку* има и лепих природњачких проматрања, нарочито фитогеографских, и врло јасних карактеристика земљишта. Само проматрања последње врсте издају већином „љубитеља природе“ без методе и рутине природњачке, али су сва врло згодна за описе „предела бугарских“

Само је овако и могло бити да Јиречек, којем је претходила врло сиромашна литература, напише оволику компендију о Бугарској. Из ове књиге, богате материјалом, навешћу неке податке који су мене више интересовали, а вредно је да је целу сваки прочита, по што је то најбоља књига ове врсте о земљама Балканског Полуострва.

За површину Бугарске узима Јиречек податак бугарског инжињера Каракашева, који је рачунао на основу руске карте, те је вероватно да ће му подаци бити најближи истини. Површина је Бугарске 99,276 km. (види реферат Бр. 1.)

Највиши је врх Рила Мусала 2930 м. који би, после Олимпа. (2970) био највиши врх Балканског Полуострва, ако бисмо, према мојем мерењу деградовали Љубетен (2740 м.) По руској карти има на Рилу (Скомброс Тукидидов и Аристотелов) око 70 језера. Између Цермена и Црног Искра су Седем-те Језера, (Septem lakus Плинијевих на извору Стримона) Велика језера, одакле истиче Рилски Поток, зову се Рибна: има их шест и велика су, а највеће је међу њима Смрдљиво. Лева Река изворни поток Искра, постаје отицањем целог низа малих језера; 4 су језерца на западној падини Мусале. — Интересно је Сухо Језеро са периодичним стањем воде.

Између Осогова Витоше, Руја итд налазе се корутине западне Бугарске: Знепоље (Трн), Грахово (Брезник) Крајиште итд.

У Балкану су највиши врхови Ђумрукчал (2374 м.) и Кадимлије (2279)

Караџа је источни део Средње Горе

У Родопи (Доспад, не Депота, турско је име за део Родопе: висораван између Батака и Неврокопа) је највиши врх Перелик 2149 м. Варош Пештера добила је своје име од пештера, које зову још и Ушатави Дупки.

Северна Бугарска има од Тимока до Јантре степски карактер и средњу висину 150—200 м. Источно, од Јантре до Добруче настаје дивља шума, жбуње (Дели Орман.) У Добручи настаје опет степски карактер земљишта без шуме и узвишица.

Осма се зове бугарски Осем, а Камичак — Камчија

У Бугарској није било до сада метеоролошких опажања која би се продужавала кроз дужи низ година, те се и климатски елементи не могу поуздано карактеризовати. У Софији је посматрао аустријски конзул *Лутероти* и његове податке (само за две године употребио је *Хан;* осем тога је у Софији за једну годину посматрао *Бгарев.* Из овако оскудних података тешко је изводити закључке. По Лутеротијевим подацима била би годишња количина атмосферских талога у Софији 731 мм., а по Бгареву 526 мм. И онда се, разуме се, могу да помену само опште особине климске: бројне поуздане податке и поређења није могуће још изводити*)

Геолошки оделак за Јиречекову књигу писао је најбољи познавалац геологије Балкана проф. Тула Његове се студије о геологији Балкана врло много траже, тако да он мора често и да понавља исте ствари у неколико издања. Отуда није чудо што је и овде прештампао неке оделке из својега популарног списа Reisen und geologische Untersuhangen in Bulgarien

---

*) У последње је време, после публиковања ове књиге, штампао Вацов своја проматрања (види потоње реферате

Одељак о биљном свету израдио је Веленовски, чија је флора Бугарске године 1891 публикована.

Још крстоносци помињу чувену Silva Bulgarie, кроз коју су пролазили од Дунава до Тројанових Врата Али већ у половини 16 века налази ритер Дерншван да је земљиште између Софије и Пирота голо Садањи већи комплекси шумски представљени су на руској карти: из ње се види да су велике просторије Бугарске без шуме.

Најниже равнице у Бугарркој, око Дунава, Марице. доње Тунџе и ушћа Камчије, заузете су врбом, јелашиком и тополом. Брда и брегови су под жбуњем и шумљаком (шумалак, госталак, храсталак, балталак) који је у противности према гори. а парник шпанском макизу.

По долинама између Балкана и Средње Горе расте орах (веома распрострт), брест и храстови у луговима (карија). Кестенова, којих тако много има јужном сунадином Шара, има и око Казанлика,

Правих огромних шумских комплекса има на Рилу и Родопи. Дубови и букве су главно дрвеће, конифере ретке и ограничене само на највише врхове. На Странџи, Средњој Гори, Витоши, Осогову и т.д. нема конифера. Биљни су појасеви најбоље познати на Рилу. После дубова долазе букве измешане са липама, па онда јасике: око 1000 м. почињу четинари и то до 1300. помешани са буквама и јасикама. Висинска је граница шума око 2000 м. а навише настају суватн.

Долази одељак о статистици становништва, за тим расматрање о становништву по народности, вери и конфесијама. Интересно је да и у Бугарској има кретена у дубоким долинама Рила и на J И Витоше. За нас морају бити интересна саопштења о Шоповима и Торлацима, који показују како су погрешна наша схватања о њима. И ако ова имена немају везе са дијалектом остају необјашњиве многе и физичке и духовне особине, којима се становништво у западној Бугарској одликује од осталог. Разбацане су по Јиречековој књизи примедбе, које, сабране, дају целу серију врло важних особина, којима се одликује становништво западне Бугарске и које се никако не могу објаснити само њиховим географским положајем.

Становништво живи по селима са растрканим кућама, које састављају мале или колибе. Општине су састављене из таљвих колиба (Hofsystem). Овај начин насељавања влада у планинским крајевима. Код нас се о раштрканим селима не би могло рећи да су ограничена на планинске пределе. — Права села са кућама једна уз другу много су више распрострта. Има и прелаза. Између Рахова, Ломпаланке и Видина су троглодитска села са подземним становима, које зову бурдељима. Ови су бурдељи, по Тули, који је детаљно описао такво једно село код Ломпаланке, у лесу. Вароши су од два типа: источњачког (Рушчук, Казанлик и т. д.) и средовечног (Трново, Габрово, Котел, Брацигово, и т. д)

Интересни су подаци о баштованлуку, којем је легло у околији трновској, у Љасковецу; њиме се, по Гешову, баве 12000 душа и привређују годишње $3^1/_2$ милиуна динара (лева) У двема се областима поглавито производи трандафил и прави трандафилово масло (ружично уље); око Казанлика и Карлова се производи годишње $2^1/_2$ милиона ока ружична цвета, а од Пештере до Станимаке, северном суподином Родопе мање. Свега се ружина цвета производи $3^1/_2$ милиуна ока.

Од домаће индустрије се производи аба, од које праве „облекло" за тим шајак, који је сличан тиролском лодну. Гајтан се такође израђује, мутафџилуку је центар у Панађуришту.

Рударска терминологија бугарска упућује на Римљане и Сасе Троскве се каже бугарски згорија, за тим се често чује реч утман

Испиралишта злата око Родопе, особито у околини Неврокопа позната су још из средњовековних извора: у њима има помена о златарима или мијанџима. Испирају злато по Топлоници, Палагрији, Ј. од Витоше (по речицама), у потоцима око Берковице и Котела за тим Брезника, Дупнице и Ђустендила.

Гвожђе је испирано веома много, и то су у овом делу Балканског Полуострва била четири центра:

1. Област између Гостивара, Тетова и Кичева у Македонији, у којој је град Железница (Демир — Хисар).

2. Област између Бинačке Мораве и Струме; центар је Власина; изредне секире и оружје власинско хвали у 17 веку турски географ Хаџи Калфа. У близини Беле Паланке (Remesiana) био је Јустинијанов кастел Ferraria.

3. Предели око Рила, Перина и Родопе, са најважнијом рударском самоковском облашћу, за коју је добиван гвожђевит песак из Искра и његових притока.

4. Мали Самоков.

Галенит је вађен у рударској области око Осогава, о којој Јиречек вели да је продужење (?) рудне области Новог Брда и Кратова.

Гипс се добија код Старе Загоре. Мрки угаљ експлоатише држава и то кад Мошина на горњој Струми (свега 600 m. поткопа)

Солница има код Анхиалоса (6390) и Балчика (185) и дају годишње 10—15 милиуна килограма соли. Врло су лепо обрађени одељци о комуникацији, трговини, литератури, просвети и новијој историји Бугарске.

12. Novibazar und Kossovo (Das alte Bascien). Eine Studie mit einer Karte. Wien. 1892. 1—158 стр.

Кад кроз списе, који су намењени науци, провирује политика, онда они никад немају сигурне научне вредности. Ми их морамо читати с неповерењем и примати само оно, што изгледа као несумњиво. Ето такав је и овај спис. Кроза њ' на много места провирује политичка тенденција. Ми ћемо то на другом месту истаћи и показати више. Кад овоме додамо, да се зна писац њен (аустриски, дипломатски чиновник), али да се хтео сакрити, онда још више улива неповерење према овој књизи.

Писац је пропутовао пределе, које је описао. То се види на много места. То даје и већу вредност овој књизи Ну писац није географ од заната, те отуд оно што баш долази у географију и није израђено како ваља. У свом „Географском прегледу“ описује планине и њихове гране шаблонски, онако како су стотинама пре њега радили. После таквог описа ми знамо онолико исто о њима колико и пре, осим њихова имена.

Јасно се види, да је у етнографском и административо-политичком одељку писац опрезнији, те су му ти одељци много бољи. Разуме се, да се овде дала прилика, те да се види његова политичка тенденција. Примера ради он нам не казује број становништва, како је то већ уобичајено, по народности, већ по вероисповести. Србе и српско име игнорише. Да тако мислимо даје нам повода још и његово ратовање, противу већ усвојеног и правилног имена Стара Србија, и предлаже Рашка. Вели: то је историско име. Чудимо се, што није отишао и даље, те да предложи још како старије историско име!

Ну ова је књига свакојако добит. У њој има доста нови ствари. У одељцима од V-XIII, у којима описује поједине пределе, кроз које је мало њих прошло, сазнајемо, да ту има онаквих висоравни, поља, крша, понорница итд. као год што их има у суседним пределима Босне и Херцеговине. Ми смо до сад могли само закључивати, да ови предели и нису ништа друго, до продужење Балканског СЗ крша. О томе нас је писац потпуно уверио. Н. пр. он пореди плато Сјенички са Загорјем и Гласинцем (стр. 117), пределом Пештер протичу мале понорнице (стр. 112), по истом пределу има много вртача, у пољима су села. (стр. 112). Појаве крша помиње на много места, да не набрајамо.

Писац зна српски, то се види најбоље, што су имена места, планина итд. исписана правилно. Жао нам је, што се није потрудио, да боље проучи историју тог краја, кад је томе посветио читав одељак. Ту има много погрешака.

Од свих описа предела најбољи и најинтересниији је опис Колашина. Сваку и најмању развалину града, кастела, цркве саопштио је где се налази. Неке је и описивао. Интересан је опис цркве св. Петра код Н. Пазара.

Ова књига заслужује пажње, ми препоручујемо, да читалац буде пажљив и да не прима све.

проф. К. Ф. Ковачевић.

13. Georges Strézoff. La Macedoine orientale. (Le globe, journal géographique. Cinquième Serie. Tome III 1892.) p. 72.

Неки млад писац, по свој прилици ђак бугарски из Македоније, који о себи вели; enfant de ce pays, y ayant passé ma jeunesse описује не точни део Македоније. Пише одлучно и јуначки: il faut oublier tout cela (целу дојакошњу литературу о том крају) et aller voir les choses de ses propres yeux: износи неколико интересних проматрања о клими и вегетацији и леп опис Сера.

14. A. de Lacrehelle. Importance commerciale de Salonique. (Rapports commerciaux 1892 n⁰ 22 и 23.)

15. G. Lelarge. Les voies de communications du Montenegro. (Nouv. Géogr. 1892) p. 119-123 са картом.

16. Rausch. Bulgarien, seine wirthschaftliche und finanzielle Entwickelung. Wien 1892.

17. Artaria's Orts-Lexikon der österreichisch-ungarischen Monarchie Mit Angabe der Meereshöhen. Wien 1893 c. 79, 8⁰

18. *Хр. П. Константиновъ.* **Крайщето Бабекъ въ Родопскитѣ планини.** (Сборникъ за народни умотворения. наука и книжнина кн. IX 1893.) с. 716. Софија

— Чланак, у коме је описан тај дивљачки крај, износи до 7 табака велике осмине. Штампан је у „Сборнику за нар. умотвор. наука и книжнина“ IX. к.

Тај се крај, сем имена *Бабек*, зове се *Бабешке колибе.* Он се састоји из неколико колибака, који су растурени на странама развођа река Марице и Месте. Помаци под колибаком зову 3, 5, 6—15 кућа мало удаљених једна од друге; негде такве групе називају и *махала;* а ако су за зимовање спремљене онда имају назив „*к'ште*“ (кућице).

У опште узевши тај је крај дивљачког карактера: становници не баве се никаквим занатом, за трговину и не знају, сем старог начина размене зими иду босоноги, врло примитивно живе: у једној соби и они и животиње станују, одело им је врло неспретно, и не издаје никаква знака о вештини; сем свога краја, даље не знају,

Писац нам износи доста слика лепо изведених, које доказују дивљаштво и велико незнање тих становника. И језик им се разликује од језика околних становника, тако и песме њихове показују нарочити карактер.

Бугарска је имала, вели писац, доста мука, док их је мало, врло мало, дотерала у ред. С њима је морала и ратовати. Писац нам изводи цео ток свађе и свршетак борбе, из које је изишла бугарска војска као победилац, и заузела 35 колибака.

Вере су мусломанске а по народности Бугари. Тачан број не зна им се, јер се пребројавање није могло вршити. Да би то некако допунио, писац нам ређа поједине колибаке и броји становнике. За тим почиње описивање појединих колибака, и њихова становништва, које се карактерише потпуним див љаштвом и тежњом за усамљеношћу. Они беже од страних људи и неће с њима да имају никаква посла. Не трпе никаква саобраћаја и додира са људима из околине. Тумаче ствари природне све наопачке: па и људе, који би к њима случајно у путовању у додир дошли, називају дивљацима и брзо их се клоне. Сваки је колибар господар своје колибе, градине, која му је одмах до куће, као и шуме, која се далеко простире. О данку, што плаћају, имају изврнут појам: веле, аге га узимају за своје кесе, па још су незадовољни, јер им се тражи, што им није никада дато. До скора су производили мед. Новац врло јако цене. Сад су их у неколико одељака поделили, те гледају, да их удруженошћу припитоме: г. Рашов је намислио, да им отвори учионице, где би им се могли тумачити државни закони.

Аранђел Јотић.

19 G. Deshamps. La Grèce d'aujourd'hui c. 388. Paris. Colin. 1892.

Ово је дело по материјалу, који третира, скоро истоветно са Мелинговим (види реф. бр. 43). Нема много географских података; поглавито се описују: народни карактер Грка, обичаји и данашње стање Грчке. Али је написато духовито, у облику козерије, и за оне, који се желе оријентисати о горњим темама, много је боље од Мелингова: лакше се и пријатније чита, а није неозбиљније. Разлика је просто у томе, што исту тему и на основу сличних проматрања и материјала обрађује Немац и Француз. И у овом је делу врло много места поклоњено изборним агитацијама и политици.

20 Grunzel J. Salonichi, seine commercielle Vergangenheit und Zukunft. (Deutsche Rundschau f. Geogr. u. Statistik XV Ihrg 1893) p. 27.

Солун је још у римско доба играо велику улогу, као трговачка варош. У то доба везивао је Солун Рим и Византију. Тај је пут ишао морем од Рима до Бриндизе и сувим од Драча преко Солуна до Византије, а звао се via Egnatia. У средњем веку пак крваве борбе које су се водиле око ове вароши, нису јој дале, да се слободно и мирно развија.

У најновије време повратио је Солун свој стари значај. Најпре је аустријски Лојд 1842 године почео стално одржавати везу између Трста и Солуна. Од 1853 комуницира Марсељ стално са Солуном и везу одржавали су Messageries Impériales сада Maritimes, а 10 година доцније друштво Fraissinet et Comp Од 1871 год. одржавају директну везу између Италије и Солуна два италијанска друштва, а са Хамбургом од 1889. год немачка левантска линија. У последњем веку јако се развио паробродски саобраћај у солунском пристаништу. Сад се ту надмећу четрнаест бродарских друштава. Године 1872 увозили су и извозили само 418 пароброда са 244.313 тона, а 1891 год. 1446 пароброда са $1 \frac{1}{2}$ милион тона.

Све европске државе такмиче се у солунском пристанушту, да своје продукте протуре у земље Балканскога Полуострва, а ове опет тамо упућују своју извозну трговину.

Бугарска ће се на сваки начин од своје садање делимичне зависности од Солуна еманциповати. Пристаништа Бургас и Дедеагач су зато више намењени, да у спољној трговини Бугарске играју на мору, посредничку улогу. Краће одстојање од Софије иде томе на руку, јер даљина од Солуна до Софије износи 634 Км. а даљина од Софије до Дедеагача на против само 512 км. и даљина од Софије до Бургаса само тек 495 Км.

Србија, да би ослабила уплив Аустро-Угарске трговине, чини све што је могућно да води своју спољну трговину преко Солуна. У тој цељи српска влада отвори у Солуну званичну трговачку агенцију, која се нарочито стара да негује трговину са Марсељом. Са француске стране ово се пресрета извожењем српских жита. Годишњи извештај царско-краљеског генералног конзулата у Солуну константовао је промену у правцу саобраћаја: да је већи део увоза год. 1890 ишао путем од Солуна за Србију, који би морао ићи преко Фијуме, кад не би било овог пута преко Солуна. А, и руски петролеум, који је раније ишао Дунавом за Србију, почиње сада ићи преко Солуна.

На железничкој прузи Солун-Митровица-Зибевче показују ови бројеви преносни саобраћај: на станици солунској је дошло 1891. год. 130,053.049 кг. (а 1890 г. 81.377.904 Кг.) изашло 41,154.140 кг. (а 1890 г. 35,174.795 Кг.)

Железничка пруга Зибевче — Солун примила је од страних железничких пруга робе за 1891 г. : 19,469.994 Кг. (а 1890 г. 18,092658 Кг) а истима је предала 6 357.036 Кг. (а 1890 5,733.943 Кг).

За солунску трговину на мору нема званичних доказа о извозу и увозу, а што их има, то су само личне процене.

Извештај аустроугарског конзулата цени извоз 1891 год на $51\frac{1}{2}$ милион динара, а увоз на 43 милиона динара: од последњег припада Енглеској 12 8 милиона, а Аустро-Угарској 12 милиона динара, друге државе са знатно мањим процентима.

Сам Солун кад не би узимао никаква полета у трговини, ипак би остао стовариште за све продукте околних земаља: тим пре, што нестаје караванског саобраћаја и ступају жељезнице. Најпре је 1892 године предата саобраћају пруга Солун — Битоље од 100 Км. Пруга од Солуна до Дедеагача је већ концесионирана: сем тога су у конвенцији од 1890 г. две нове пруге од Битоља до Драча и од Битоља до Валоне, које су од великог трговачког значаја

У Немачкој је живо претресан план, да Источна пошта, која иде преко Бриндизе за Саид, узме пут преко Хамбурга — Берлина — Пеште — Београда — Солуна за Саид, где би уштедила 19 сати времена, но и овде се показаше сметње због солунског пристаништа.

Ђ. П.

III

21 *Стојан Новаковић* **С Мораве на Вардар** 26–29 октобра 1886 (Годишњица Николе Чупића XIII 1893) с. 1—76.

Најбоља су страна овога, у опште лепог путописа рефлексије о географским положајима места и долина, о варошима, о сударима источне и западне културе. Као што је Србија низ Мораву, тако је, у обрнутом правцу, Македонија пружена низ Вардар. И низ једну и низ другу реку наилазимо на котлине или поља растављена клисурама. У Македонији су најважније од тих котлина: 1. полошка или тетовска, којој је на врху Костово, а при дну Тетово, стари Горњи и Доњи Полог; 2. Скопље и његова котлина и 3. битољска котлина Те равнице преко 600 m више мора, пружајући се у дужину на 70, а у ширину на 15 km, драги су каменови овога предела Јужно од Велеса је венац брегова који се пружају попречке спрам тока Вардарова од И према З, и граница су средње и доње, северне и јужне Македоније, граница су северне (средњеевропске) и јужне климе, одвајају приморски од планинског појаса. — Лепо је описано развође око Прешева између Мораве и Вардара: „Поља, кроз која смо се возили и која у ствари чине ту *водену границу (!)* изгледају као пљоштара; пада нема, и у потоцима вода тече као да се предомишља на коју ће страну, у коритима речним расте шаш и свакојако водено биље“ (с. 14) — Има и бележака о производњи вина, воћа и жита у Македонији и инструктивних потица о пределима и местима и њиховим именима

И, поред свих истакнутих добрих страна морамо ипак поменути, да овај *опис пута* садржи поглавито *рефлексије и идеје,* мало факата Неке од тих идеја, као теорију о постанку речних долина и котлина, коју је Г Новаковић „негде читао“ и која се „прилично и сад оправдава“, није требало уносити у књижевност у онаквом облику и с оном, неумесном применом

22 *Ср. Ј. Стојковић.* **На лепом српском Дунаву.** Од Београда до Радујевца; из путничких бележака, с. 324 са једном картицом. Београд 1893.

Писац ове књиге спада у оне књижевнике, који нису много видели, али врло много напишу, и највише напишу о ономе што нису никако видели И код свих таквих писаца наслов књиге изневери садржину: путописи, путничке белешке или још најалватније „из путничких бележака“, а све то није баш истинито; пут је за такве писце само повод, да би могли написати књигу, у којој ће изложити резултате својих лектира о земљама и народима. Познато је да таквим књижевницима управо кипте стране књижевности, али је међу њима врло мало изабраних Књига је ова учинила на мене такав утисак, да бих ја Г. Стојковића уврстио у изабране међу тим писцима. Његов је рад компилација, али ваљана компилација, израђена на основу добре и доста богате литературе, поглавито, пак, на основу дела Милићевићевих, Карићевих и Каницевих (Г. Стојковићу не мора бити познато, да последњем господину не треба увек веровати). Њена садржина није само географска, већ и историјска, етнографска и политичка (види резоновања о балканском савезу и Сливници), и, са свим је природно, што је у њој описан не само цео Дунав, а нарочито „лепи српски Дунав(о?)“ већ и све земље и народи, почев од земље швапске па до румунске или влашке. Поред тога, што је у овој књизи прикупљен разноврсан и великим делом добар материјал[1]), све је у њој још лепо срочено и написано лепим стилом и језиком. Г. Стојковић, који је поред признатих математичких уџбеника, писао популарно и о спиритизму, о срцу и осећајима и „слободном зидарству“, и овом се књигом преставио као један од добрих популаризатора, само би у све последње радове. и у овај, могао унети мање фраза. Истина његова књига није нимало преоптерећена духовитошћу, са свим су ретки у њој и лепи описи: њих већином и замењују лепе речи (налик немачкога: wunderschön!, prachtvoll!), али је све писано с вољом, местимице са осећањем и прожето патриотизмом За то, мислим, да ће ову књигу шири кругови читалаца с много користи прочитати.

28. *Милош Велимировић*, поп. **На Комовима.** (Браство V с. 15 106). Београд 1893.

Ове белешке г. Велимировића, који је са Комова „гледао царство Немањића као у перчин“ и посматрао рађање сунца, којем, кад га човек одавде гледа, више личи титула Његово Величанство, но и самом руском цару“, врло су корисне: писац је изнео података географских из једнога краја, чији је већи део тешко приступачан и врло мало познат. Само би „Друштво Св. Саве“, које издаје ове књиге, могло више припазити на стил и у опште начин писања својих писаца.

---

[1]) Има доста са свим обичних погрешака, а неразумљиво је шта је навело Г. Стојковића да напише: да су Озрен и алексиначке и тимочке планине начичкане „у пластастим, вулканским облицима“ (с. 4.), да је Ртањ „кратер давно угашеног вулкана“, и да има „бунар“ на њему. Поглед са Ртња није тачан, висине су планина и врхова црпене из старијих извора итд.

Из масе Комова издижу се три врха: источни се зове Баван, северозападни Краљски или Леворечки и југозападни врх зове се Кучки Ком и изгледа да су сва три висином једнака (По карти војничког географског института реф 5 Комови се састоје из три врха, поређана један до другога у правцу И—З; именован је само најзападнији, Кучки Ком, висок 2488 m. Од овог венца Комова одваја се према Северу Васојевићки Ком, 2460 m, а према ЈЗ Сухи Врх, 2028 m.). 1857 год. „распукао је врх Баван преко половине, да се стијена од стијене одвојила за пола метра. Дужина ове пукотине износи неколико метара, а дубљина ваљда до испод основице Комова. Тада се, за пуне двије године са сјеверне стране испод самога врха комског, Бавана, одвајало, урвало и точило камење доле у долину Међукомље, ђе га има за неколико милијуна кола, и то су комска Точила, а све се ово окрунило од Бавана и Краљског Кома“. По Тицу и Хасерту Ком је састављен из палеозојских шкриљаца, преко којих су масе кречњака; према таком геолошком саставу и по опису појава од 1857. године, изгледа, да се овде десио Bergsturz. — Интересно је место Загон између Кучког и Краљског Кома (с. 23.) — Усови су чести око Комова; стари снег сачека увек нови, зими иду по Комовима чобани и ловци на крпљама. Ово је крај згодан за катуне, нарочито јужни огранци Комова, Царина, где је г. В. гледао „велике крдове и буљуке кучкијех и даље преко Царине по Широкару арбанашкијех оваца“. — Комови су водом богати и извори су већином испод снежних сметова. — Има и пећина по Комовима.

Плавско је језеро пуно рибе младице и пастрмке; вода му је плава, те је отуда ваљда и име добило. Зими се замрзне, те преко њега по леду прелазе људи, па и волови, упрегнути у саонице. По карти Црне Горе (реф. 5) то је језеро на висини од 810 m. И у овом језеру, прича се, има нека велика риба, која риче као во То је варијанат познате језерске приче о *воденом бику*, која се и код нас може чути око власинског и биљешког језера, за тим око биоградског и шишког језера у Васојевићима. Поред Гусиња и Плава језеро опкољавају још девет села; једно се од њих зове Метех. Г. В. пише Плав, а на карти војничког географског Института зове се то место Плаво, а село Вусање записано је Вушање. Река Грнчар извире испод кучког Курлаја, велике планине на Ј. од Комова, и извори му се зову Црни Потоци; по карти Географског Института он се у горњем току зове Врмош, па тек доцније Грнчар. Под самим Гусињем спаја се са Врујом и утиче у плавско језеро. Са истом количином воде са којом се Грнчар у плавско језеро улива, истиче из њега Лим.

Да сакупимо податке и о осталим језерима, која г. В. помиње у овом чланку: о Биоградском и Шишком Језеру у планини Бјеласици у

Васојевићима. Шишко је језеро велико у пречнику 6—800 хвати; у њему нема рибе. Биоградско је веће и у њему има рибе, понајвише пастрмке и младице. „Држим, да су оба ова језера прилично и доста дубока.“ На карти Географског Војничког Института оба су ова језера уцртана. Биоградско отиче у биоградску реку, притоку Тарину, а из Шишког, које је на самој граници, истиче Бистрица; на овој је карти означено и Пешића Језеро, под највишим врхом Бјеласице, и оно отиче Бистрици. Да поменемо, да у изворном пределу Лима и Таре има још језера, као што су Рикавац, Вукомирско и Гузоваљ, и сва три су у Црној Гори.

Највиши врхови Комова су под суватима, а ту је врло чест и боровњак; испод њих су четинари и буква и остало наше шумско дрвеће.

24. Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina. Hartlebens Verlag. Wien 1892. с. 8° 128 са 58 слика, планом Сарајева и једном картом.

Овај „Führer“ одступа од обичних; топографијом је врло богат, пун је лепих описа и географских бележака. Све су фоторафије лепе, а слика Прења, водопада на Пливи и долине Рамине спадају у слике првога реда. У осталом, у њему се могу наћи и све оне корисне напомене за путовање: о гостионицама, о комуникацијама, пасошима итд.

25. Ch. Buls. La Thessalie. Excursion aux météores (Bull. soc. R. Belge de Géographie 1892. p.) 178—195.

26. E. Seillière. Une excursion à Ithaque. Paris 1892. с. 72.

27. Ch. Mismer. Souvenirs du Monde Musulman. Paris. Hachette 1892. с. 328.

28. Elpis Melena. Erlebnisse und Beobachtungen eines mehr als 20jährigen Aufenthalts auf Kreta c. 296, mit 14 Phototypien und Originalen von Joseph Winckler und Karte. Hannover Schmorl und v. Seefeld 1892.

29. J. Mordtmann. Esquisse topographique de Constantinople. с. 91 са планом. Lille 1892.

30. Dr. Gustav Weigand. Von Berat über Muskopolje nach Gjordscha (Globus Nr. 24, p. 369 1892) са једном скицом.

Писац, који је дуго и темељно проучавао насеља цинцарска по Македонији, Епиру и Албанији (види реф. бр 7), описује свој пут од Берата (албанског Београда) до Горице. Прелази преко Томора, где сусреће Арнауте, који на коњима (при крају Августа) носе снег са ове планине у Берат и албанско приморје, где је оскудица у изворској води: има само цистерни и речне воде. Пролази кроз шкипетарска села Ђарду и Кардицу, која нису забележена на карти бечког географског Института; у лево је оставио село Добрени и стигао у Томорицу, која се састоји само из 12 кућа, али је трг за сва села у долини и седиште кајмакама. — Томор, који је тиме пређен, састоји се из аргилошиста, преко којега долазе масе кречњака. — Даље је ишао преко Греве у Мазерску, Проздовац, Ливдари, села, од којих је само последње означено на аустријској карти. Мускопоље је у равници, дугачкој 3, а широкој 2 km; уздужна јој осовина иде са С. на Ј.. Окружено је са свих страна високим, голим висовима, од којих се највиши зове Мандука, и чвор је, који везује планине Опару и Островицу (само је Опара забележена на аустријској карти). У Мусковољу има 220 кућа, од којих су 100 албанске, остале цинцарске. Становници су поглавито пастири, кириџије и занатлије, а само Арнаути се баве и о земљорадњи. Има влашка школа са два учитеља, који су грчке пропагандисте. У опште се Вајгандов опис ове варошице знатно разликује од много ранијега, Пуквиљева, - и, судећи по традицијама мештана и остацима више културе и већега насеља, Вајганд закључује, да је она, при крају прошлог и у почетку овог века, била највећа варош у унутрашњости Балканског Полуострва. — Он приспе за тим у Горицу, у којој има 1500 кућа и око 12000 становника, већином хришћанских и мухамеданских Арнаута; цинцарских кућа има око 130

31. Die Wlacho-Meglen. Globus 1892 p. 44.

Кратак извод из географског дела Вајгандове расправе (види наш реф 7.) са неколиким примедбама

32. R. Hofmann, Bergwerksdirektor. Die Burgruine Novo Brdo und Umgebung im Vilajet Kossovo. (Mitth. d k. k. geographischen Gesellschaft in Wien B. XXXVI Nr. 10 1893) p 589.

Ради рударског интереса предузет пут по околини Новог Брда и Јањева, и писац саопштава своја проматрања са тога пута и уноси познате историјске податке, поглавито по Јиречеку. Изгледа по опису, да је земљиште око Јањева и Новог Брда састављено из кристаластих шкриљаца и кристаластог кречњака са изданцима еруптивних стена, које он зове трахитима и сијенит-порфирима. Брда Црни Камен (1047 m) и Шишарка код Јањева састоје се из трахита. За ове су еруптивне стене везане рудне жице, које садрже олова и цинка и мале количине сребра и злата. Правац је пружања слојева СЗ-ЈИ; то је и правац рудних жица и ишигова, којих у околини Јањева и Новог Брда има необично много. Поред ишигова свуда налази на огромне количине троскве и на стара напуштена окна и поткопе Између Јањева и Новог Брда, а нарочито у околини овог наследњег су широки, добро нивелисани путеви, који одвајају од осталих у овим крајевима. Они су останци старих путева из времена када је Ново Брдо било од великог рударског и политичког значаја.

Стари град Новога Брда био је на висини од 1124 m. и брдо је састављено из кристаластог кречњака; под њим су развалине старога трга, mercatum или burgus. Град је сада лепа руина; простор зидовима опкољен, дуг је 224 m, а широк 80 m. На месту старе вароши стоје сада само 15 арнаутских кућа

33. W. Goetz. Nach Türkich-Bosnien (I In Sarajevo II Durch Südost-Bosnien. Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Beil. Nr. 35.)

34. — — —. In den Sandschaks von Türkisch-Bosnien (I Zur westlichen Sandschakshauptstadt. Von Plevlje zum Lim. Исти дод. Nr. 53.)

35. — — — — — — —. II Von letzten Platze der Doppelgarnisonen nach Osten. Sjenica und Novibazar. Исти додатак Nr. 55.

36. — — — — — — — —. III Das Rogosnagebirge. Исти додатак. Nr. 56.

Познати минхенски професор, који се већ шетао по нашој и Старој Србији, желео је, али не крила лабудова и очи соколове, већ да види, па ма и у двоколицама, Босну, Херцеговину и новопазарски санџак, пределе, који су до аустријске окупације били „verwildert und verkommen“. Он јури у поштанским колима, опкољен жандармима или заптијама, од Сарајева правце Новом Пазару — и непрестано описује: геолошки састав земљишта, брда, реке, насеља, људе. Познато је, да Гец није кадар ни иначе много видети, а овде није ничега запазио У осталом је он објективан и говори само о Србима у Босни и Херцеговини, и још о Арнаутима у новопазарском санџаку. Један наш одличан научењак зажалио је што нико не описује турске ханове и мангале, и Гец му је учинио по вољи, и ако није знао за његову жељу. У осталом је то чињено, чине и чиниће и од сад они, који путују у поштанским колима и остаје им само да ваљано разгледају ханове и мангале.

37. C. Spatzier. Über Strombreiten. (Neue Fr. Presse. Abendblatt. Nr. 10354, 21 Јуни 1893.)

Скупљени подаци о дужини, ширини и паду Дунава; да поменемо само оне, који се тичу „лепог српског Дунава“ Дужина је Дунава 2780 km, а његов слив је 817000 km. Од Београда до Оршаве дугачак је Дунав 215 km, пад му је pro mille 21 cm., даље до ушћа му је дужина 905 km, а пад 2,5 cm на km.

Код Новог Сада се сузи на 210 m ширине, код Сланкамена је широк 600 m, пошто прими 150 m. широку Тису. Највећи утицај показује Сава.

Са 600 m *ширине пролази поред Земуна. Сава је на ушћу широка 250* m., *Дунав се одмах испод става протири до 720* m., *па онда код Панчева до 1400* m, за тим се испод Панчева сузи на 500 m., код Базјаша је широк 1000 m. — Под Ђерданом се сад разуме цело корито од првих брзака испод ушћа Пекова па до последњих код Оршаве. Код Гребена се сузи Дунав на 420 m., а одмах испод њега (Пореч) прошири се до 1500 m За тим се мења ширина од 300—1200 m; док се у Казану не сузи до средње ширине од 180 m., која је на једном месту, пред Тро ановом таблом само 120 m. велика. Али речни је профил овде дубок кањон, кроз који вода пролази са нечувеном брзином. Ток Дунава је довде 1900 m. а његова речна област толика, колико свих река немачких скупа. При излазу из Ђердана, па до Видина има доста сталну ширину 600—800 m.

Dr. Neumann, прив. доценат у Минхену држао је у седници минхенског географског друштва предавање о своjем путу по Македонији, нарочито поред пруге Солун-Битољ. Beilage zur Allgemeinen Zeitung N 303 (1893, Децембра).

38. Dr. K Hassert. Eine Fusswanderung durch Montenegro. (Deutsche Rundschau fu Geogr. u. Statistik XV, 3, p 97—107 u Heft 4.) p 166—174. Wien 1892.

39. — Der Durmitor. Wanderungen im montenegrinischen Hochgebirge. (Zeitschrift des deutsch-österreichischen Alpenvereins 1893) с. 236.

40. — Der Scutarisee. (Globus 1998 N 2) p. 21.

41. — Die Oberflächtengestalturg Montenegros. (Globus 1892) с. 58—61.

42: — Reise durch Montenegro nebst Bemerkungen über Land und Leute, са 30 слика и једном картицом. Wien 1893 с. 236.

На послетку у Петермановим Mitteilungen на 1892 штампана су два писма Dr. Хасерта (с. 198 и 223), једно из Никшића, друго из Колашина, у којима извештава о своjем путу по Црној Гори и пограничним крајевима Албаније.

Ни о једној земљи Балканскога Полуострва нису странци толико писали као о Црној Гори. А збиља је мало тако малих парчета на овој кори земљиној, а интереснијих. Планинска, висока земља, кршна интересна по климатским противностима. народ и његова јуначка дела привлаче витешка и племенита срца, занимљиво је у њој све од књаза до Црногорца, што заузима најнижу скалу у особинама и вештинама црногорским. Није чудо, дакле, што је било увек путника, који су је желели видети и публике, која је желела што сазнати о овој кршној земљи и јуначком народу њену. Најбоља су дела на страном језику: Вијалино, Вуково, Шварца и Ровинског; ово је последње богаством материјала све остале надмашило. У најновије време путовао је дуже времена по Црној Гори Dr *Хасерт*. И он је о своjем путовању и његовим резултатима написао „eine Unmasse von Schriften“, које смо горе исписали и који су дивно сведочанство немачке продуктивности. Несумњиво је, да серија још није завршена, јер прави Немац (а такав је Dr. Хасерт) ствар тако лако не оставља; фали „eine Zusammenfaserende Darstellung“ и то мора још доћи.

У првом и петом спису је опис његових тура по Црној Гори са дигресијама до Фоче и Берана; уз последњи је спис додана и једна картица Црне Горе. У другом је опширније изведен опис тура око Дурмитора и има једна скица ове велике планине. Сва три су ова списа украшена лепим фотографијама. У трећем је саопштио своја испитивања Скадарског Блата, чија је дужина 50 km. ширина 14 km., а највећа дубина 7 m. (мерио је дубину при најнижем стању воде). У четвртом је спису кратак преглед орографије и хидрографије Црне Горе израђен у истом правцу и скоро на основу истог материјала као Тицеов и Шварцев.

43. Melingo P. v. — Griecherland in unseren Tagen 8°. с. 223. Wien und Leipzig. Braumüller 1892.

Књига од географско-политичког интереса Писац, који се дуго бавио у Грчкој и има тамо многих пријатеља и јаких веза, износи данашње културно стање у Грчкој у врло светлим бојама, и ако вели, да није особити пријатељ Грка, филојелин. Он зна, да му „Grichenfresser von Beruf“ (а у такве рачуна и Фалмерајера, једнога од најбољих, старијих познавалаца Грчке) неће веровати Он описује Атину и њено становништво и износи много више факата но Dr. Владан у својим описима „Атена“ у „Отаџбини“; разуме се, да овде нема ни онолико личнога елемента као у Dr. Владана. У осталим главама описује двор, политички живот, државну управу, правду литературу, религију, и, на послетку, финансије грчке. Све је написано фељтонски, али врло лепо срочено и одличним стилом Грци, који особиту вредност полажу на то, шта о њима кажу странци, могу се радовати појави ове књиге. — Општи утисак је овога списа: писац познаје добро Атину, цео живот, просветни и економски, који је у њој концентрисан, суди о свему (па и о финансијама) што је могућно повољније, али нема описа земље Грчке, нити бар вароши, осим Атине. Српски би се читалац могао о многом чем обавестити из ове књиге и видети управо, шта мисле и сами Грци о себи и својим тековинама за последњих 60 година.

44. Die Inselgruppe Pelagosa (C. A. Ulrich. Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, XV. J. T. H стр. 211). У овој малој групи остр в-

ској има два островца: Велика и Мала Пелагоса и стена Ла-Кајола. Велика Пелогоса је дугуљаста, 1390 m дуга, 270 m широка а пространа 29. хектара. Она је стеновита, оголела, сирота изворима и од незапамћених времена не насељена Клима је суха и бескишна, од животиња има белих зечева, пацова, змија, гуштерова, морских и копнених тица; од биљака овде онде жбуња, а у њему врба, винова лоза, трава, али све малог раста и биље што расте по камену. — Источно и на 250 m даљине лежи Мала Пелагоса, дуга 300 m и највиша јој је тачка 39 m. Даље на исток лежи ла-Кајола, висока 5 7 m а још даље истим правцем пружа се једна пличина, која гради пешчани спруд Пампано. — Овде долазе сваке године рибари с Виса и лове сарделу и нахватају годишње 1000—2000 барила (à 56 ½ кгр.). Тамошњи Срби зову ова острова Палагруза, а има и других облика Палагоса Пелагроса па чак и Палариоза.

проф. К. Ковачевић

45 Matilde Weber. Durch Griechenland nach Constantinopel. Eine Gesellschaftsreise in 35 Tagen. 2 Aufl. Tübingen. Franz Fues 1892 с. 161, 8°.

46. H. Borotta. Lettres orientales. Première serie, comprenant la Turquie et partie de la Grèce. Paris Simonis-Empis 1893.

47. Dr. Mor Hoernes. Dinarische Wanderungen. Cultur und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Herzegovina. 2 Ausgabe. Wien. C. Graeser 1893.

48. R. v. Förster. Constantinopel. Reise-Erinnerungen Berlin, v. Decker 1893.

49. ? Landschaften in Neu-Österreich. (Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik 1893.) p. 314.

Некада турске области реке Босне и Неретве, за једну и по деценију владе аустриске у њима, јако су унапређене, вели непознати писац овога чланка. Ну поред западне културе, која овамо продире, још се чврсто држе и источњачке особине, које су се у овој области укорениле. Али само човек и његови карактери су источњачки у овој земљи; природа и земљиште су потпуно европски, посетилац лако увиђа, да му је обоје добро познато. Природа овде обилује најразноличнијим лепотама А путовање по овим областима сад је јако олакшано. Аустро-угарска влада саградила је жељезничку пругу дугачку 619 км. са четири огранка на разне стране, а такође мрежу вештачких путова. По варошима има за путнике довољно угодности у хотелима приватним или државним (ерарским).

као најбољи путовођа може послужити књига Dr. Хернеса - „Путови у Босни и Херцеговини“.

Динарски Алпи одвајају Босну од Херцеговине, испуњавају Босну својим огранцима и уједно су вододелница доста богатој речној мрежи Саве и Јадранског Мора. У Босни је половина земљишта под шумом, а једна од највеличанственијих прашума босанских је она између Метликовића и варошице Чајнице.

Херцеговина на J. динарског венца већином је земљиште голети, али има и питомих, пошумљених узвишица и љупких градина. Што су у њој те две зоне измешане, величанственост је у толико већа. Али је у Босни још веће то нагло мењање у сценеријама земљишта, за шта је најбољи пример пут од Сарајева преко Романије за Рогатицу.

Дервент у долини реке Укрине, варош Маглај у долини Босне, водопади реке Босне и разноврсни облици пешчара постали ерозијом више станице Јанични, па даље средиште Босне Сарајево на Миљацкој, окружено са свих страна високим врховима, све су то најлепше слике оку путниковy, тачке, у којима се лепота босанског земљишта огледа. А за Херцеговину су така места: Мостар у долини Неретве опкољен одасвуд стрмим, голим кршевима; за тим леп кланац Неретвин између Рашке горе и Јабланице, а над њим поносити Прењ, па долина Рамска више Јабланице, долина на ушћу Пливе у Врбас, где је као зрно бисерно град Јајце, а недалеко од њега гради Плива два изванредно лепа, зелена језера, која би се могла равнати са оним алпским. Уз овај чланак иду и неколико фотографија и као што се по томе, а и из изложеног садржаја види, уредништво овога географског часописа желело је обратити пажњу своје публике на лепоте земљишне у Босни и Херцеговини

Јован Ердељановић

43. Victor Bérard: La Turquie et l'hellénisme contemprain 1—352 стр. 1893 Paris.

Без сваке је сумње, да је писац негде грешио, негде не разумевао, негде лакомислено веровао и правио закључке; али је тако исто у више прилика изнео лепе идеје и рефлексије које су правилне и критички изведене. Најзад, зар се од странаца и може о овом питању тражити тачности? Зар један странац, путујући кроз народе врло различне, неће осетити више симпатије насрам другога? Зар као и сваки човек неће подлећи утицају појединаца?

Писац је путовао кроз Албанију и Македонију и описивао у поменутоме делу тај свој пут. Земљу описује на основу својих личних проматрања, а народ на основу својих проматрања и туђих дела, обичног извора, из кога грађу готово сви странци црпу.

Кренувши се из залива Которскога, писац је стигао у Будву, Ластву, Улцињ, Бојану, па у Драч.

Драч је бизарна мешавина здања турских и дућана талијанских. Чини се да су Турци од скора у овој вароши. Префект турски станује у Каваји, на другој страни залива. Права варош је талијанска. Било роба у њиховим дућанима, било њихов језик, било школе и песме талијанске на првом кораку их издају. Лађе су и интриге талијанске пробудиле ову иначе мртву варош. Новац талијански нашао је добре пређе, како међу Хришћанима тако и међу Музломанима. Овде Талијанци шире и свој језик и своју веру, али ће им пропаганда бити безуспешна услед поцепаности верске и конкуренције француске. Грке пак, ова варош не привлачи, као што их ни стари Епидаман није привлачио. Имају једну основну школу, али је она изван вароши, у предграђу. И као што је варош талијанска тако је предграђе грчко. Врло је интересно овде поменути једну моћ традиције. Куцо-Власи, латинскога порекла, који су од вајкада, станујући око Пинда, ишли у Драч ради трговине са Дубровником, Венецијом и т. д. доцније, када су били после грчке револуције растурени, већина се трговаца настанила у Битољу и Солуну, па и сада после седмодневног пута стижу у Драч ради истога циља!

Драч је у вези са чврстом земљом само помоћу једне уске, пешчане превлаке. Из њега води пут за Битољ, прављен 1867 год. Поред пута су гостионице са стражом, која је ради поузданости пута. Драч настањују Хришћани, њих море привлачи, Каваја Мусломани, њих земља привлачи. Тамошњи Албанци врло мало знају грчки. Од 16000 њих 2000 су Хришћани. Сви су били Хришћани или Мусломани, порекла албанскога. Турчин азиски није се могао овде утврдити. Мусломани имају своју џамију и дервише. Хришћани, да би живели у миру са Мусломанима, јавно празнују мусломанске празнике а тајно, код своје куће, своје хришћанске. На тај су начин индиферентни један наспрам другога. Албанци су под великим протекторатом падишаховим. Сва угледнија места у држави су њихова.

После 4 часа, по изласку из Драча, пусте албанске равнице, стиже се у долину реке Шкумбе и село Пекин (Пекиње на аустр. карти). Пекин је у стрвари један базар, који је свега један пут у недељи отворен, када сељаци долазе. Овде први пут сусрећемо Турке, који су потпуно сачували свој тип, који је различан од албанскога. Има 3000 становника од којих су 200 Хришћани, сви Власи.

На реду је варош Елбасан. Положај Елбасанов објашњава у исто време и сву егзистенцију његову. Лежи на десној обали Шкумбе. Он би могао да буде велики центар, јер долина његове реке била је и остаје велики пут ка Маћедонији. Становништво је тројако: у центру (кастру) су Албанци Хришћани 150—200 породица; око Кастра је гомила Мусломана са 5—600 кућа; изван вароши 160—180 кућа влашких. Кастри су тврђаве на узвишенијим деловима вароши у Албанији. У њима увек Хришћани станују, а то се може објаснити ревносним чувањем хришћанске вере Хришћана у Турској, који су се морали склањати на таква места, која су у исто време служила и као бедем од Мусломана.

Улице су по Елбасану пусте, куће као и по осталим малим варошима у Турској. Црква хришћанска датира од 60—80 година, стила је византиског. Сви Албанци разумеју, а већина их говори грчки. Нису задахнути револуционарним фанатисмом као јужни Албанци. У Елбасану има и мушка и женска основна грчка школа.

Хришћани у Кастру живе врло сиромашно, од зараде у својим дућанима. Базар је састављен из два реда тесних дућана. Око Кастра је одељак мусломански и у њему је префектура, која је независна. Број становништва није узрок томе, већ политички разлози. Мржња између Хришћана и Мусломана тако је велика, да у часу може да плане буна, па би се тиме, побуном Елбасана, прекинула свака веза Албаније са Македонијом, па дакле и са Цариградом. У овоме су одељку палате мусломанске аристокрације, која је прави господар у Елбасану. Хришћанство у њему не напредује. На северу и југу Албаније Хришћанин је почео освајати куповином великих земаља. Из дана у дан велика феудална земљишта умањују се па са њима и тиранија бегова мусломанских. Овде у Елбасану, није тако. Власт је мусломанских господара апсолутна, земљишта нетакнута.

Влашка колонија у Елбасану има своју цркву, језик и школе. Свештенство, као и литургија су грчка По вароши говоре или грчки или албански, а само код своје куће влашки.

Село Цура, на које се наилази кад се изиђе из Елбасана, има важности мамо за караване: 30—40 кућа његових растурено је на неколико брегова. Висина је надморска 700—800 мет. Зима је у њему сурова, а кишна је сезона врло дуга. 150—200 ст. су сви Албанци. Али какве вере? Турска их статистика убраја у Мусломане гледећи на њихове турбане и гробове али их ништа више не чини Мусломанима. Алаха обожавају на извесним интервалама. Чини се да је сва вера њихова изражена у њиховој прекомерној љубави к оружју. Говоре само албански.

Одавде пут води у мала села Кијеску и Брињец (Крукс и Блиња на ауст. карти.)

У одељку за овим говор је о Македонији. Кад се изиђе из кланца села Брињеца, улази се у широку долину реке Домузове Ова је долина у ствари један језерски басен, који има још по мало воде. Река Брињец давала је воду томе староме језеру, које је отицало у Шкумбу. Долина је широка 3 Км. а дугачка 6—8 Км На северу и западу те долине поређани су оголићени брегови, по чијим је падинама растурено 30—40 кућа, управо камених колиба, села Брињеца.

На источној страни те долине подиже се један врлетан планински венац, састављен од шкриљастога стења, које је са свим црно, а под растовином. Европски пут, који довршују сељаци Словени, неће се читав један час по разним окукама и вијуготинама. Каравани иду краћим путем Када се дође на врх тога венца онда се види друга страна пута, који стрмо силази. Доле је Македонија. Пут силази читав један час у дугачкоме нагибу између два реда дрвета. Језеро и равница охридска не виде се од шуме. Путем се сусрећу Словени. Пошто се сиђе низ поменути венац, пут води кроз велику равницу, која је с једне стране, с леве, ограничена пошумљеним висовима, с друге с десне, стране тресетима језерским, а после једног часа стиже се у варош Стругу.

Варош Струга лежи на тресетном земљишту које је у врби и трски; њене дрвене, нечисте и похабне куће чине на човека тужан утисак. Становници су њени Словени и то Бугари, сами то веле.

Сама варош лежи на двема обалама реке Дрима, на неколико стотина метара од места, одакле река излази из језера Охридскога. На левој је обали одељак словенски, бугарски (?) Бугара има око 300 кућа (1200—2500 душа). Они имају ту једну школу и стару цркву. Живе од земљорадње и риболова. На десној је обали одељак мусломански са 60 кућа и једном џамијом. Земља је готово сва у рукама бејева и ага, али али множење Хришћана и њихових пропаганда тера их из ове вароши, те одлазе у Охрид, Битољ или Солун. У Струги има још, осим поменутих Хришћана и Мусломана, 7000 ст од којих су једва половина Мухамеданци.

Струга има да захвали само своме мосту за постанак и опстанак. Тај је мост једино комуникационо средство између Елбасана и Битоља у том пределу.

Река Дрим је овде бистра, широка, брза, нема оивичене обале, дно јој је тако зелено, обрасло травом, да се скоро не разликује од суседних ливада. На мосту Бугари продају рибу, Албанци товаре на своје коње торбе са јегуљом и пастрмкама.

Затворени басен охридски личи по својој структури на долине реке Домузове, и горње Шкумбе. То је раван, која је са три стране, источне, северне и западне, ограничена планинама. Јужна је страна оивичена таласастим земљиштем. Међутим по величини је много већа него поменуте: 30—40 Км. у дужину, 15 - 26 Км. у ширину.

Бистра плава вода великога језера заузима $^3/_4$ ове равни. У осталој четвртини су шуме и разне културе. Планине, које окружавају ту равницу, пошумљене на Западу, потпуно голе на истоку и северу, просечене су с њихова северна прочеља уском пукотином, којом река Дрим одводи ону количину воде, која препуњава језеро. Ток речни не може се ни почем познати осим по једној зеленој бразди, која се на површини сјаји.

Одстојање је између Охрида и Струге 2 часа (12—15 Км.) Пут се између те две вароши још прави; језеро је бистро као кристал; на 10—15 мет. од обале бацакају се безбројни гргечи и пастрмке.

У главној улици вароши Охрида налази се само базар, који са свим нов изгледа са својим дућанима од камена. Пошто је два пута изгорео, Охрид је постао базар хришћански. У једној споредној улици налази се трг за рибу. Од 15000 ст. 8000 су Словени, неколико стотина Влаха и 7000 Мусломана. Одељак словенски простире се на два-три брежуљка. На једноме од тих брежуљака сазидана је црква св. Климентија, лепа црква византиског стила. На самој обали је одељак грчки. Прошло је већ 30 година од како овај одељак не броји 200 300 кућа грчких. Сада је у њему само неколико врло сиромашних породица.

Кад се из Охрида изиђе, на Истоку, између вароши и брегова, лежи једна уска равница стари залив језерски. На три километара одатле подижу се планинске масе без форме, без профила. Европски пут иде на север, те пролази кроз пролаз Љесковац. Али коњаници и пешаци иду право на исток старим насипом и улазе у планину страном једнога потока. Сви су потоци сухи. После 2 часа путовања стиже се до једног виса, који је с једне стране готово го̂ а с друге јако пошумљен. Главни пут који овде на један пут избија иде лагано ка југо-истоку. Пут даље води, прошавши претходно кроз један кланац, у једну велику равницу, на којој је и место Ресан на 5 часова од Охрида. У њему су готово све Хришћани и готово сви Словени. Улице су и дућани пусти.

Полазећи даље продужава се ова грдна, монотона равница. На југу је само једна лепа гранитна планина Перистер, која прекида ову монотоност. Пред нама, али врло далеко, кроз маглу указује се равница Битољска. До саме ивице ове равнице налази се читав хаос од брегова, равница и ждрела. Најзад се стиже у једно од највећих села у томе хаосу, село Кочане, које изгледа као какав град, по кућама, које су у круг понамештане. Земља је у рукама два беја Мусломана. Хришћани су Словени и Власи. Власи су најмногобројнији.

Главни пут даље иде кратком кочанском равницом. Њене воде отварају пут ка северу, но, да би се стигло у Битољ, ваља ићи на југо-исток.

Битољ (Монастир) заузима велики де равнице и лежи на двема обалама реке Драгора. Ова река пролази кроз варош, са севера на југ, између два европска кеја. На северној су страни Мусломани, на јужној Хришћани а Јевреји и на једној и на другој обали. О Битољ се боре и Бугари и Срби и Албанци и Власи и т. д.

Пошто је показао географију Македоније, писац у трећем одељку говори о борби народности

Турци који су у разна времена, у разним групама и са разних страна долазили на Балканско полуоство, а нарочито у Македонију, заузели су запад Вардаров и деле се на двоје:

Једна је гомила у приморској равници Вардаровој и има за центар Јенице—Вардар. Природна плодност привукла је овде земљораднике Турке. Тако се, на пример, овде сади Јенице дуван који је најчувенији у Турској.

Друга гомила захвата предео између Водена, који је на Северу до Кафе или Лабанице, која је на Југу; на Западу, од Бистрице ка Доменици, до Банице у равници Битоља.

Турци већином живе у равници и по варошима. Ту су, у поменутим пределима, највеће оазе Турака на целоме Полуострву.

Број је Турака немогућно сазнати, јер статистика турска говори само о Мусломанима.

Мусломани су се делили на три гомиле;

Северна гомила заузимала је басен Призрен—Приштина и долину Црнога и Белога Дрима.

Западна гомила — плато̂ око Горице.

Источна гомила — предео у близини Вардара

У источној су групи помусломањени Словени. Како Пуквиљ прича, Албанци су у западноме делу натурили силом свој исламизам популацијама јелинским око језера Малика и словенским око језера Охрида. У северној гомили тешко је оделити Албанце од Словена. Међутим јако су измешани. У Албанији влада анархија Словени и Албанци, Мусломани и Хришћани непрестано су у рату. Турска је према свему томе немоћна а и непажљива.

Било је време, када су речи *Хришћанин* и *Јелин* била синонимне. Око Београда је покушао да се образује српски народ, али он није никад своју српску идеју могао да распростре изван својих, чисто српских граница. На сав остали део полуострва Патријархат је био разапео своју мрежу јелинисма. Мусломанин је био Турчин, Хришћанин — Грк. Обест грчкога свештенства учинила је понајвише да се моћ Патријархата смањи. Бугари су још у 18. веку осетили себе Бугарима а не Грцима. Од тога су доба они војевали на Патријархат и временом, под протекторатом Русије, задобили егзархат, једну врсту полунезависности од Патријархата Још пре тога Француска је, бојећи се за Цариград од Русије, мислила да ће помоћу католика Бугара створити бедем између Русије и Цариграда, те је слала Пољаке-мисионаре у томе циљу, али је све то било без успеха

До 1867 год., по самом мишљењу Бугара, сва је Македонија била Грчка. Пропаганда бугарска, школе и цркве за кратко време обрнуше мишљење.

Долазе за овим подаци о школама и дискутовање о њима.

Берар мисли да је Гопчевић први обратио пажњу на Србе. Гопчевић је и филогијом и историјом доказивао србизам у Македонаца, али му је Офејков изнео и против разлоге Наводи разлоге скроз погрешне, Офејковљеве и верује му.

Извесно је, да су претенсије Срба на Македонију тек од неколико година. До Берлинскога конгреса Срби су говорили само о Босни, Херцеговини и Старој Србији, а после њега, ваљада хтевши да надокнаде губитак у Босни и Херцеговини, њихове се тражбине увећавају и, док је пре граница ишла до Кара-Драга, сада иде на југ од њега.

Срби имају у Маћедонији консулâ и школских пројеката, ништа више(!?)

Само дело Гопчевићево лепа је слика покрета српског у Маћедонији, много речи а мало дела.

Једино басен Призрен — Приштина има погодаба за пропаганду српску која данас постоји, али је доста слаба.

За тим Берар дискутује поједине бројне податке о народностима у басену Призрен—Приштина, и на послетку завршује о Србима од прилике овако: Срби су доказали филологијом и историјом, да је Македонија њихова, па се сад спокојно одмарају, међутим, Бугари све више и више раде.

Грци су као год и Срби своје претенсије мењали само у обрнутом смислу. Они су до Берлинскога конгреса тражили сав онај део полуострва, који лежи на југу линије, коју су они повукли у једној карти, која је у Лондону 1876 год. издана и зове се: „Етнолошка карта Европске Турске и Грчке.“ Та је линија ишла од Струге у Качаник, за тим у Ћустендил па до Црнога Мора. После конгреса они смањују своју територију будућу у „карти земаља грчких.“ Они у тој карти са свим избацују помињани басен Призрен—Приштина али је он за њих насељен Албанцима њиховим пеласким сродницима.

Долазе подаци о школама грчким, које су огромно напредовале.

И Власи, као и поменути народи, имају права на Македонију. Али пошто су били у близини Грчке и у додиру с Грцима почели су се јелинизовати. Може се поуздано и с правом рећи, да су они створили и данас још стварају школе грчке. Њихови богаташи готово сваки дан подигну по какву школу у каквом месту и оне су све у служби Грка, и Румунима то није право било па су и они створили своју засебну пропаганду, која слабо напредује, упоредивши је са бугарском и грчком.

За тим долазе подаци о школама.

Румуни имају великога утицаја на двору Султанову. Њихов конзул има највише силе, кад се упореди са осталим. Румуни претендују и на Албанце, па су и читаве прокламације писали, у којима се апеловало на Албанце, да се отргну Грка. Међутим, верске прилике (католицисам, православље и мухамеданство) јако сметају успеху влашком. Румуни су само православни, те само на православне и могу да утичу, на остале не. При свем том поједине се пропагандисте надају успеху

Сви народи желе заједницу или равномерну деобу, али сви речима а никако делом.

Чини се, да су Грци најсклоњенији ка тој деоби, без сумње са тога, што се сами осећају слабим да силом што отму. По грчкој деоби Србија би имала север од Кара-Дага, Грчка јужно од Кара-Дага а Бугарима источна Македонија. У питању је: где да се стави граница између Бугарске и Грчке? коме да се дâ Битољ, о који се сви боре?

Као што се види у ову деобу Власи и Албанци никако и не улазе!

Аустријанци имају свога консула у Битољу, који потпомаже Влахе. Они се труде да створе око Битоља један вид католичке Влашке. Од свију интрига, које се у Македонији стварају, аустриске су интриге најтајније, али најактивније. Македонија ће бити аустриска.

У последњем одељку је говор о грчкој Македонији. Флорина је место само 3 часа удаљено од Битоља. Сазидана на једној малој притоци реке Черне: има око 1500 кућа. Одељак хришћански—500 породица — личи на оне у Охриду и Струги: Словени се овдашњи називају Грцима а и говоре, бар пред нама, грчки, пропаганда бугарска само је код њих 200—300 успела.

Силазак ка Костуру у ствари је клизање по исцепаном кречном камењу. Земља је гола; одавде и физички почиње земља грчка. У корпту једнога пресушенога потока лежи село Башкур, чији сељаци говоре словенски а грчки разумеју, међутим, називају се Грцима. Одавде настаје пуста равница костурска. Сва поља у тој равници својинасу бејева. Планина је слободна. Варош је сазидна на самом језеру. Међутим, Костур и нема великога значаја трговачког, некада га је имао, али је тај значај ишчезао. Одељак Мусломански има око 200 кућа: Јевреји многобројнији, 250—300; Грка око 1000—1200 кућа. У ствари су Јевреји господари у Костуру. Јелинисам је ослабљен јачањем Влаха; школе су грчке.

На југу од Костура је Рушлук, тако се зове читав један предео, који почиње у долини реке Бистрице. Од Костура до Гревене значајно је поменути ова места: село Котури, Чуршли, за тим реке Прамориџу и Бокорину.

Река Гревена је највећа од притока Бистришних. Варош Гревена је врло опала, готово у рушевинама. Она је у ствари војничка касарна.

Планине Волука и Шасија, које су на граници Тесалије, благо се спуштају према Македонији. Идући ка југоистоку стиже се до прве вароши тесалске Калабаке, која доминира великом равницом тесалском

Вој. Симоновић.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

ВАЉЕВО

СА ЗДРАВСТВЕНОГ ГЛЕДИШТА

Од подужег времена уобичајили су неки београдски лекари те људе са грудним болестима шаљу у Абацију па чак и у јужну Француску. Није ми чудо за стране лекаре, који код нас живе, што овако раде, но ми је просто криво што и наши људи ово исто чине. Мени није познат ниједан *овакав* болесник да се жив са пута вратио. Чак, у последње време, почели су и наше имућније сељаке и сеоске трговце у Абацију да шаљу. — Скоро је на београдској железничкој станици у повратку из Абације умр'о један младић из Лазаревца (Шопића).

Један свештеник из унутрашњости доведе у Београд једну своју болешљиву цурицу, састави конзилијум — све из самог љутог српског лекара — и ови нису му имали ништа паметније да саветују, но да је води у Абицију.

„Па где је то место?“ Упита попа докторе. Он је јадник мислио, да је Абација ту око Меленаца у Банату. Кад су му казали да је на Јадранском Мору, онда ће он запитати, шта ће то коштати да се тамо оде.

„Без најмање 100 дуката не можете се кренути“ одговорише му лекари.

„Мени се обрну памет,“ причао ми је свештеник, „кад чух за оволики новац и ја њима рекох: Ја, господо, сем овога детета имам још петоро деце код куће, па боље је да ово једно пропадне — и онако је Бог већ узео ушур од њега — него да ми пропадне оно петоро здравих, јер ја свега годишње 150 дуката и зарадим“.

Покојни Др. Докић умро је у Абацији исто тако, као што би и у Београду умр'о. Само што се фамилија не би толико крпала.

Сад замислите кад лекари упуте неког нашег паланчанина у Абацију, који сем српског језика други не зна. Ја насигурно знам да се овима болест погорша од туге за својом кућом, својом породицом, и што не могу јести она туђа јела.

Пре неколико година упуте београдски лекари једно дете овдашњег казанџије чак у Кане (јужна Француска).

Разуме се, колико му је то помогло — умрло је тамо после кратког времена. Цео тај трошак изнео је нешто више од 1000 дуката. Што су само собу дезинфиковали после детиње смрти, коштало је 500 дин; за 30 визита узео је — као што ми је детињи тутор причао — лекар 150 наполеона.

Са 150 наполеона у Србији се отварају трговачке радње и газде од тих радњи спадају у сигурне људе.

Један бив. лекар црногорскога кнеза Николе причао ми је, да је био одређен једне године, да прати престолонаследника у топлије климате. Кад је се повела реч о Кани, кнез Никола због скупоће није пристао за то место.

Па кад је то скупо за једног владаоца, који на неколико милиуна стоји — онда шта ће тамо београдски казанџија!

Ето све ово изнесох — да покажем, како се лакомислено упропашћујемо одлазећи у ова страна места, где се према самој природи болести исто тако мора да мре, као и код своје куће.

У Абацију, и друга подобна европска места треба шиљати оне људе, који су и пре тога живели европским животом, *и то још за времена*, кад му од помоћи може да буде, а не кад се већ туберкулоза у велико развила. Онда га остави код његове куће, нека човек у кругу своје породице рахат умре, и да се његова фамилија материјало не упропашћује.

Ја знам више њих, који су црно испод нокта продавали, само да могу да пошљу свога сина или кћер у Меран, јер су им лекари казали „да је то једини спас“. — Резултат је био тај, што су и децу изгубили и себе руинисали.

*

Од Београда и Пожаревца нисам видео у Србији нездравије вароши. У овим варошима требало би да живе само они, који имају обим прсију 100 сантиметера. Кад отпочну ветрови у овим двема варошима да дувају, онда сваки иоле слабуњав бере кожу на шиљак. Мени је ове године онај божићни ветар у Београду толико нашкодио здрављу, да сумњам да ће ми тишња у грудима икад дозволити да на њега заборавим. Лети је у Београду топло 45 ст. целз. а зими претера 20 ст. целз. испод нуле. Само онај који се неразуме, у термометру неће рећи — то је страшна разлика.

За Београд је велика несрећа, што је са источне стране оголићен. Да је среће и заузимљивости, цело оно Миријевско Брдо требало би шумом засадити. Кад удари кошава, њу нема шта да заустави.

Београд је истакнути нишан за ветрове од све четири стране света, па поред свега тога и сувишног промаивања, дифтеритис се у њему угњездио. Из овога се види јасно да није истина, да су оне вароши од зараза слободне, где ветрови бију. Према томе Меран би морао бити легло свију зараза, јер је тамо вечита маина.

Смедерево је с овог гледишта боље положено, јер је само са годоминске стране отворено, а од банатске стране брани га оно велико ошумљено острово.

И с тога, који је год у грудима слаб, као и они, који су још слабуњави после тешких болести, а стања су доброг, — саветујем их да зиму и нашу ветровиту сезону проведу

у Ваљеву.

Кад се о Ваљеву са здравственог гледишта говори, онда треба добро разликовати леву и десну страну вароши. Кроз средину Ваљева тече Колубара. Десна је страна подводна тако, да има кућа испод чијих темеља истиче извор. На овој страни, услед махом мрачних, тесних и подводних станова, нарочито пало ми је у очи да жене од туберкулозе умиру, а то се објашњује тиме, што се оне махом у кући баве, док су људи на пољу по радњама.

Лева страна Ваљева је најлепша паланка у Србији. Кнез Михајлова улица у Београду је гô тешњар према дивно регулисаним *широким* улицама на овој страни Ваљева.

Вредни пок. Радован Мичић председник општине засадио је све ове улице које питомим багремом, које каталпом, у кога је дрвета лист широк као осредња лепеза, тако да сам по највећој жези гологлав по хладу испод ових дрвета ишао.

У целој Србији само Крушевац што има тако чисте и добро калдрмисане улице као Ваљево. У Ваљеву се каљаче због ладноће а чизме због војничког прописа носе — јер никад по улицама блата нема.

Али што је за слабог човека најважније — то је што у Ваљеву *никад оних ветрова нема.* Најдуже ветар траје у Ваљеву 1—2 сата и то не овако досадан, да човек не може од силне навале ваздух да промени (издува) него је више пријатан. Према томе у Ваљеву никад прашине нема — јер нема ни блата ни ветра.

До Ваљева путујете колубарском равницом; од Ваљева почињу одмах брда, која се састају са планинама на ужичкој међи и непрестају до самога мора. Тако исто и лева и десна страна вароши уоквирена је негде више негде мање ошумљеним брдима.

Поред тога што у најближој околини има дивне планинске воде — у Ваљеву вода махом не ваља. Цела варош се служи бунарима. Како су им авлије тесне, то бунар и нужник нису један од другога далеко. Изузетак чине оне куће, које су скоро направљене те бунари још нису заражени. Бунарска вода, ако је само далеко од нужника, веома је добра

Ваљево плаче за једнога енергичнога председника. 3 године и 3 месеца живео сам у Ваљеву као међу рођацима.

Ја као окружни физикус, кад се показа срдобоља, тражио сам да се усред вароши избуши артејски бунар са живом водом, као што је смедеревска општина учинила: — суд општински сматра то за намет на грађане а полиција нема снаге да га на то нагна, и тако остаде, те сад и даље пију ону микстуру.

Кад сам баш свршио овај опис, нађем се са г. г. Др. Миланом Јовановићем проф. и Симом Матавуљом књижевником, и како су они живели подуже у Абацији и на Јадранском Мору, то сам их замолио да ми што о тим крајевима с климатског гледишта испричају. Обојица су ми потврдили да, кад у Абацији стане дувати ветар, *по месец* дана не престаје, и то мало јаче но што је овде у Београду о Божићу грувао, и г. Матавуљ се не може да начуди, што и сами лекари тамо болесне људе шаљу.[1]

Абација је једна аустријска шпекулација, коју су професори бечки са акционарима јужне железнице силом удесили да одврате болеснике од похађања талијанских и француских морских купатила.

С тога овог рода болеснике треба упућивати и зими и лети у Ваљево, ако пре тога нису живели по другим европским местима, јер као што рекох у Ваљеву нема ни *ветра* ни *прашине*. Г. Љуба Ненадовић тако се у своје Ваљево заљубио, да га никаква сила из њега кренути не може: а његово здравље 70-то годишњег старца — такође потврђује ове наведене факте; бар ниједан од његових другова не може се у здрављу с њим мерити.

Воду треба пити „са пећине“ (извор из камена 10 мин. далеко од вароши), одакле и војска махом пије — и онда су сви *главни* услови за болесног човека — а *средњег стања* — ту.

Је ли потребно болеснику купање у текућој води? — ено му код самога Ваљева 10 минута далеко бистрога Грâца. Сваки избере себи место и дубљину, где му се допадне а брзи Градац грува, као осредњи туш. Ето му и морског „волненија“ удешеног и за 1 персону. На свршетку да споменем још и оно старо српско дружељубље код ваљевских грађана — које је за слабог човека такође од велике вредности, и које се толико још у Ваљеву одржало, да га ни ове наше страсне политичке партије нису до сад могле ослабити. Ваљево нема искључиво радикалну, напредњачку или либералну кафану као што је то по осталим нашим паланкама оштро одређено.

Др. Л. Димитриевић.

---

[1] Како ова господа тако и други са Јадрана причали су ми да има једно место код Ерцег-Новога, које се зове *Топла,* где чист Србин живи и где никад досадних ветрова нема. Једно друштво већ је предузело да у њему направи оно, што је за така места потребно.

Политичке партије у Немачкој

Парламентаризам има индивидуалистичких или боље рећи сепаратистичких тежња. Коме од преставника народних није мрска партиска дисциплина? Силна, моћна партија — раздроби се у ваздан групица, повијајући се за својим индивидуалним тежњама и не вермајући партиску дисциплину. Истина, у овој тежњи, да се извојује потпуна лична слобода мисли, мислити својим мозгом а не вођиним, — има много оправданог, али то води — дезорганизацији, потпуној немоћи. А онда? Онда је парламентаризам — илузија, њиме се власници титрају. Најбољи нам је доказ — Немачка и Аустрија. Десет или тринаест партија, од којих ниједна нема већине над осталима, — и зар је онда чудо што нема у тим земземљама парламентарне владавине (Аустрија од новембра месеца има парлам. владу). Дробљење великих партија доводи парламентарној немоћи, о томе дају нам доказа и Италија и Француска. Кратки век франц. министарства ушао је у пословицу, а у последње доба Италија не изостаје на овом путу.

У Немачком рајхстагу (скупштини) постоје 13 и словом тринаест партија:

1.)	Немачки конзервативци —	68	посланик.
2.)	државна партија	27	„
3.)	немачке странке реформа	13	„
4.)	социјална (несоцијалистича) немачка партија	5	„
5.)	Центрум	100	„
6.)	Национал-либерали	52	„
7.)	Пољаци	19	„
8.)	смободоумна странка	13	„
9.)	слободоумна народна странка	23	„
10.)	немачка народна странка	11	„
11.)	социјал-демократе	44	„
12.)	Елзашани	8	„
13.)	„Дивљи“ (који ни једној од ових стрнака не припадају)	14	„
	Свега	397	посланика

У Немачкој је још одавна *опште право гласања*, дакле без цензуса. Ко има право да бира има право и да буде биран. Услов је и за посланика и гласача: да је немачки грађанин и да је напунио 25 (не 30 као код нас) година. По броју гласача најјачи су социјал-демократе. Овако је распоређен број гласова по већим партијама.

Конзервативци 985,000; државна партија 410.000.. Центрум 1,270.000. национал-либерали 960.000; Пољаци 260.000, социјал-демократе 1.734.000. Социјалистички гласачи већином су радници — пролетаријат великих вароши, на селу слабо их има. Берлин има 5 посланика, а од њих су 4 социјалисте. Сељачки свет је већином гласач центрума и конзерватиincome.

Поред свију ниансирања више мање индивидуалних. — по начелима могле би се ове 13 странке поделити у 5 група:

1). *Конзервативна* (Конзервативци, држ. партија, партија реформа социјална партија, центрум);

2). *либерална* (национал-либерали, слободоумна странка и народна слободоумна странка);

3). *радикална* (немачка народна партија).

4). *социјал-демократе.*

5). *националне странке* (Пољаци и Елзашани).

Конзервативци имају за вође: фон Левецова (који је и председник рајхстага) Фрајхера од Мантајфела, графа Мирбах-а, принца Хоенлое. А као партиске журнале: „Neue preusische (kreuz Zeitung“, „Норддајче алгемајне цајтунг“. *Државној партији* вође су: граф Арним. Мербах, Фрајхер од Шнум-а. Орган странке: „Post“, „Хамбургер Нахрихтен“ (Бизмарков лист). Вође *немачке партије реформа и социјалне странке:* Алвардт, Либерман. Ферстер. Листови: „Штрасбургер Цајтунг:“ „Теглихе рундшау;“ „das XX Jahr hundert“. *Центрума* су вође: Либер, граф Хомпеш принц од Аренберга. Фрајхер од Буол-Баренберга, а органи: „Германија“ „Ехо дер гегенварт“, „Дајче-рајхс Цајтунг“. *Пољацима* су вође Кошчелски и Јаждевски. органи: „Дзеник полски“, „Куријер познански“. *Национал-либерала* вођа је Бенигсен (поред Хамахера, Маркардсена), а органи: „Национал-Цајтунг“, „Келнише Цајтунг“, „Швебишер меркур“. *Слободоумне* је партије вођ Рихерт, а органи: „Берлинер Тагблат“, „Фосише Цајтунг“. *Народна слободоумна* странка има за вођу даровитог Ајгена Рихтера. а као најважнији орган: „Фосише Цајтунг“. *Немачкој народној партији* вође су Хаузман и Пајер, а најважнији орган: „Франкфуртер Цајтунг“. Вође *Социјал демократа* познате су мање више целом свету (који води политику). Ко не зна за Бебела, Либкнекта, Фолмара., Ауера? Нргани су: „Форверц“, „Наје Цајт“, „Фолкс штиме.*) —

---

*) Ко се детаљније хоће да упозна с програмима полит. партија у Немачком рајхстагу, може се користити веома прегледном књижицом: „Der deutsche Reichstag und die Parteien. Von Victor L verenz Berlin 1893.“ — одакле смо и узели ове податке. —

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Преврат од 9. Јануара. — Како он стоји у низу новијих промена у нашем државном животу. — Узроци који су овај догађај припремили и изазвали. — Где их треба тражити. — Планови Аустро-Угарске и повратак бив. краља Милана у Србију. — Догађај од 9. Јануара са гледишта интереса државних и народних. — Тегобе створеног положаја. — Coup d' Etât et coup de tête. — Нов кабинет Симић-Николајевићев. — Дух помирљивости и добре воље. — Амнестија оптужених министера — Здравица Краљева у двору. — Политика новог курса и несретна намигивања на архијереје. — Изасланици у нарочитим мисијама. — Неизбежни сукоби. — Основна идеја нове владе у основи погрешна и неостварљива. — Главни смисао извршене промене, како се појављује у овим тренуцима. — Напад на радикалну странку — Њено држање и досадашње изјаве. — Неизвесност новог стања. — Колебања и забуне. — Устав и без устава. — Евантуални избори скупштински — Предвиђање резултата и нових заплета. — Борба на живот и смрт!

На завршетку политичког прегледа у прошлој свесци ми смо, предвиђајући данашње догађаје, изјавили нађање, да ће се, ма и у последњем часу, ипак мудро увидети погрешка, која би била учињена изазивањем насилних догађаја, и да ће се за времена порадити, да се догађаји зауставе и опасности и сукоби отклоне. То наше надање није потицало ни из просте жеље, што би нам то пријатније било, нити из пустог уображења; на њ су нас навели разлози, које смо црпели из оне противности, у којој су били догађаји са правим интересима земље, и из оних опасности, којима су те противности, јасно оцртаване и у облику мрачних сенака покривале неизвесношћу будућност и доводиле у питање најживотније нам интересе народне и државне. Били смо дубоко убеђени, да ће се, који су за то позвани, кад сагледају сву замашност опасности, која се ствара, пожурити да се погрешке на време поправе или избегну. Ми смо се, на жалост, у очекивању преварили. Признајемо, шта више, у томе и погрешку с наше стране. Да смо колико толико остали доследнији у посматрању и оцењивању догађаја; да смо већу пажњу обраћали на брзину с којом су догађаји развијани и покретани, и на побуде и импулсе, који су управљали током догађаја — ми бисмо морали лако запазити, да је било и неприродно и логички немогућно очекивати, да се, у последњем часу, зауставе резултати, који су с толико ватре и непромишљености, изодавно припремани. У засебним плановима и мерама било се сувише захуктало; преврат од 9. јануара морао је бити неизбежан, и сад се одатле брзо јури у — катастрофу!

По узроцима, који су овај преврат изазвали, он је насилан; по последицама и замашају он је — кобан! Између свију прелома, који су се догађали у нашој новијој историји, између свију насилних покушаја, чињених у разна времена и од разних влада — преврат од 9. јануара уздиже се највећма. Опасности које он у себи крије, превазилазе све опасности, које су се досада помаљале после свршених прелома; криза у коју смо после њега дошли највећа је и најопаснија. Удар од 9. августа 1892. био је по тежњи у многоме сличан данашњем удару. Али има једна огромна разлика између ондашњег и данашњег стања, што даје превагу удару од 9. јануара 1893. За време од 9. августа до 1. априла на управи земаљској сто и једно намесништво, које, ма да је имало сва владалачка права, опет за то није било круна. Онда је на престолу био млад владалац, на кога су полагане све наде и сва уздања. Бура незадовољста, која се природно подизала противу намера и насиља намесништва и владе, била је у толико безопаснија, у колико је имала сигурну одушку — *уздање на младога Краља*, који је још далеко стајао од послова земаљских. Али данас је све то измењено. После једнога и у историјама народа богатијих културом. реткога корака, који извршује сам владалац; после збацивање једне насилне владавине, која је претила држави растројством а народу – разорењем свију њихових сила: после одсудног устајања у одбрану погаженог Устава и обесвећених права народних — данас, после непуних 9 месеца, све стоји у прашини, погажено, растурено, разривено, онакажено и испретурано. Обмануте су последње наде, преварена последња очекивања народна! Ради одбране погажених права народних извршити државни удар и оборити једну насилну владавину, па сутра дан тим истим људима нудити управу земаљску и поверавати бригу и старање за утврђење законитости — то је посао, који се не може измирити са правилно схваћеним интересима мирнога и правилнога развића без које га народу нема напретка. 9. јануара је потрвено, што чини сјај 1. априлу. У низу догађаја, којима нам се потомци доиста неће поносити, није најнезнатнији онај, који је изведен 9. јануара.

Ма како се узело и ценило, несумњиво је, да преврат од 9. јанунуара, стоји у противности са целом развитком државним за последњих двадесет година, са извршеним напретком у установама и појмовима друштвеним. Преломи, који су се у развитку државног живота нашег, догађали у току последњих десет година, били су природна и логична последица пробуђених тежња народних за напретком. Оно што је долазило после судара и борба, било је освајање струје напретка, и ми смо видели, како се једном по једном скупо извојеваном тековином, крупнише борба народна. Уставна промена од 1888. године била је толико сазрела у крилу друштвене борбе, да је она постала неизбежна и нужна последица, дотадашње борбе. У свези са том променом и извршеним напретком у тежњама друштвеним стајала је и абдикација бив. Краља Милана. Читава унутрашња и спољашња политика, која је добијала своје видљиве изразе у облику формалних и фактичких мешања у наш унутрашњи државни живот једне стране силе, претрпела је двогуби пораз: *унутрашња политика — на пољу унутрашње борбе за преображај државни*; *спољна — на ратном попришту, на коме је забележен пораз на Сливници и пад Пирота!*... Природна последица овог потпуног неуспеха и пораза, била је повлачење са свију тачака. Сам неуспех био је такве природе, да је захтевао брзо и потпуно повлачење. На томе путу повлачења није се могао учинити само један корак, па се онда зауставити. На њему се морало ићи и остати све дотле, док се потпуно не прекине и са унутрашњом и са спољашњом политиком до тада вођеном. И нови Устав имао је да буде тај прекид са правцем дотадашње унутрашње политике, а абдикација — ослобођење од утицаја спољних и кидање свију оних веза, које су, преко Краља Милана, везивале Србију за суседну монархију. Прилике саме собом довеле су такав програм и захтевале извршење његово. Краљ Милан морао је бити киван, и тражити освету у будућности. У даљем развитку ми се већ сретамо са насилним утицањем на развитак догађаја у виду разноликих сметња, којима се отежавао положај. То су били први почеци препрека, из којих ће се доцније јавити озбиљни нутрашњи заплети и сукоби и створити повољне прилике, да бив. Краљ изврши што је био смислио. 9. август 1892. је био први озбиљан покушај, да се тај стари план оствари. Неуспех тада претрпљен, одложио је само ствар на доцније време. 1. април имао је да маскира ту тежњу, која се сада, 9. јануара — опет јавља са свима ругобним знацима на врховима управе државне. У низу свију ових прелома и преврата, 9. август, по свом постанку и плановима, у којима је замишљен стоји на једној основи са превратом од 9. јануара. 1. април иде у низ оних догађаја, који, и ако су, по изгледу, насилни, ипак нису превратљиви, револуциони, јер истичу из неодољивих потреба друштвених и државних, које се у данном периоду јављају.

Одредивши, на овај начин, природу извршених промена код нас и обележивши њихово право значење, нама није мучно, да определимо и изнађемо праве узроке најновијем преврату. Али ма колико да има расположених читатеља који би те узроке ставили на једну страну,- ипак без устезања, мора се констатовати тај факт, да се ни један појав не догађа по једној врсти узрока, о се они увек условљавају и узајамно допуњују. Б. Краљ Милан могао је желети што је хтео, могао је, у погледу на ново стање и нов поредак државни, гајити какве је хтео намере — *све то не би било ни од какве важности, да је код нас, у току од неколико година, било могућно извршити толики напредак, да се свака насилна* *промена појави као лудост* Али то није било могућно. Можда то не би било могућно извршити у тако кратком времену ни у приликама много повољнијим, где би све странке и сви елементи друштвени, одсудно помагали, да се олакша мучан прелаз из старог стања у ново, и да се тај препорођај изврши са што мање болова и потреса. По себи овакви тренутци необично су важни и критични за цело друштво, и она колебљивост и врење, које обично прати такво стање, захтева од свију патриота, да са пожртвовањем и мудром увиђавношћу, помогну свим силама, да се извршене промене уведу потпуно у живот, блажећи болове појединаца и стишавајући страсти, које у таквим приликама обично набујају. Али таквог патриотског и мудрог понашања није било. Мало је било политичара — државника, а сувише политичара обичне врсте. Оно што су државни интереси налагали, а будућност народна захтевала превиђало се у дневној трци за ситним и себичним интересима и није никакво чудо, што је на место *правих задатака народних и државних*, могла да буде истакнута и прихваћена мисао: *да се свим срествима спречава и омета развитак под новим уставом* на очевидну штету државну. То је био политички програм и програм оне унутрашње политике, коју је б. Краљ Милан инаугурисао, и коју данас има да изврши, па ма то било и по тако скупу цену, као што је проглашавање свију планова о Великој Србији, за шимеру и празне снове.

У тој сталној радњи на стављању свакојаких преграда и ометању правилног развијања у земљи, лежале су прве клице, које су давале повољно земљиште, да планови бив. Краља набујају и да се поново додирну са плановима суседне монархије на оној тачки, на којој су пре пет година прекинути.

У догађај од 9. јануара, уплетали су се тројаки узроци: тежње бив. Краља да се поврати у Србију, уништи радикалну странку и заведе стари систем управе, или бар данашњи онакази: радња свију оних елемената који су у земљи противни новоме реду и на чело којих је у последње време стао цео двор: тежње Аустро-угарске да се Србија растројава и смета у напредовању. У ове узроке, може се са свим убројати и немоћ и неспособност бивше владе, да догађаі за времена спречи

Ма колико да су побуде за овакве радње тражене у мнимом страховању за престо, ипак је то, у самој ствари маска, којом се прикривају прави узроци. И кад се за маскирање и заклањање правих побуда наводе и такви разлози, који у истини, нису ни у колико основани, као што је напр. причање о опасностима за престо, о анархији у земљи и растројству финансијском — онда је близу памети, како прави узроци због којих је преврат извршен, морају бити по себи страховити, а за државну и народну будућност до крајности опасни.

Има знакова, по којима би се несумњиво могло утврдити, да су, у целој овој комедији што се у Србији догађа, *планови Аустро-угарске*. Да не идемо далеко у прошлост, да не помињемо оне интимне односе које су постојали између преставника Аустро-Угарске, Кевенхилера Меча и ондашњих преставника званичне Србије: да се не говори о држању Аустро-Угарске за време рата нашег са Бугарском, и несумњив факт, да смо ми тада радили по жељама Аустро-Угарске у силу *тајних уговора* — ми ћемо се зауставити на неколико видних факата, који су обелодањени при најновијој промени.

Пре него што се Краљ Милан одлучио на повратак у Србију, посланик аустро-угарски у Белгији, стари наш познаник, Кевенхилер Меч одлази тајно у Париз, састаје се са Краљем Миланом и — Краљ Милан решава се на долазак. Раније започети преговори његови у том правцу, захтевали су, да би се само прикрили, оно одашиљање ађутаната̂ и секретара у Париз, оно затезање односа овде и одржавање кризе без икаква узрока. Кад је погодба била свршена, бив. Краљ је наредио да буде позван — и он је дошао. И тако данас, после тако тешке унутрашње борбе и скупих напора, ми имамо и стару унутрашњу политику и обновљене тајне уговоре који Србију самртничким везама везују за Аустро-Угарску царевину. Кад се са овим доведе у везу говор бившег Краља са једним пештанским дописником, у коме он велико-српске планове назива празним сновима, исто онако, као што их називају и државници аустро-угарски — онда је изван сваке сумње обновљена стара погодба, по којој се имају да дигну руке од Босне и Херцеговине и тамо ништа не ради! За време, док је Краљ Милан био владаоц, ово је тачно испуњавано. У овом погледу постоје и друге веома важне околности — али не спада, да их овде спомињемо.

Ове истине, постају несумњиве, кад се само, ма и летимично, баци поглед на планове, које гаји Аустро-Угарска. Од оног времена, од како је избачена из немачког савеза и изгубила Италију, све тежње њене обрнуте су истоку. Накнаду за своје губитке она тражи овамо. Окупирање Босне и Херцеговине по мандату, који је добила на берлинском конгресу, није ништа друго, него остварење тих њезиних планова. У тежњама и плановима својим она иде и даље, и док јој се Цариград можда, појављује као веома удаљена тачка на хоризонту њених планова, дотле јој се Солун јавља као веома блиска и изван сваког питања. Србија је велика сметња остварењу тих тежња. Ту сметњу треба уклонити или је дотле слабити, да она постане без значајна. Јака и унутрашње опорављена Србија, са јаким спољним угледом — опасна је за Аустро-Угарску и њене планове. Слаба Србија — са свим им подилази. И отуда, она непрекидна и упорна радња Аустро-Угарске, да у Србији не завлада сталан мир, да се одржавају непрестане унутрашње кризе и трзавице. Не дати Србији да консолидује своје унутрашње односе, то је главно. Аустро-Угарска је са успехом радила на томе. Имајући Милана на руци она је то лако постизала. Као авангарда њених планова у Србији и на истоку — јавља се Милан.

Повратак бив. Краља Милана у Србију, после оноликих свечаних изјава које је он сам лично дао на основу којих је донет један нарочити закон, којим се регулишу његови односи према земљи, ма колико да даје ружан призор у моралном погледу, још више само отежава и иначе тежак унутрашњи положај, који се, без озбиљних сукоба, неће лако расплести. Утицај Краља Милана на послове у земљи може бити врло кобан. Изјаве, које је он сам лично давао да се неће никад више мешати у послове земље, да од догађаја који се у њој врше стоји далеко — најбољи су доказ, колико је тај утицај морао штетан бити. И да бивши Краљ има ма колико љубави према своме сину, кад већ документује толико осуство патриотизма и љубави према земљи и народу српском — он би се, само због тога што његов долазак неможе да не значи борбу унутрашњу и не може а да не изазове сукобе, трзавице, потресе и опасности, из земље уклонио. Да је он колико толико одушевљен напретком и будућношћу овог витешког и мученичког народа, он заиста својим утицајима не би задржавао државу у њезином унутрашњем развитку и напредовању, а земљу у опорављењу и јачању. Али он свега тога нема. Он има само празне џепове и растројене нерве, а Србија му је згодно средство, да своје прохтеве задовољи и живце умири. Дела недостојна једнога Обреновића, чији су предци створили и јачали државу, носећи се са најпространијим плановима јединства српског народа! Обреновић III. изнео је мисао о Великој Србији, а Обреновић IV. проглашује преко страних дописника, јевреја пештанских — *да је та мисао проста шимера.* То је издаја српских интереса, то је предаја српске мисли туђинцу. Шта тражи овај стари господар овде? Појава његова је опасност на свима линијама за државни живот и народну мисао, и кад он ипак остаје ту, дужност је наша да будемо на опрези.

Србија је после дугих бораба, после насилних покушаја чињених да се она у свом развитку задржи и омете, улазила полако у мирно пристаниште културних радња, и поступнога опорављења. Унутрашњи односи полако су се кристалисали око нових установа; у општинама се утврђивало постепено заведени законом ред: у округу видно се истицале радње окр. скупштине и окр. одбора у правцу тежња за материјално напредовање народа: чување законитог поретка, као најбитнијег услова за напредовање, поштовање закона и осећање правичности све је више јачало. Финансијско стање државе одсудно се поправљало под утицајем стварáних нових извора прихода и јачања финансијске моћи народне. Војничкој снази народној поклоњена је нарочита пажња: предузете су биле мере, да се најпрече потребе у војној спреми набаве и попуне. Србија је на пут опорављења била нашла и она се сада брзо ближила своме потпуном оснажењу и препорођењу. Непријатељи њени завидним оком гледали су на брзе успехе које постиже до јуче раздирана унутрашњим борбама Србија, и сви рачуни, налагали су им да је у томе спрече и зауставе. Отуда кризе у Србији, отуда појава Миланова, и данашњи тежак положај пун неизвесности и забуне. Догађај од 9. Јануара спречио је и зауставио једним махом Србију која је већ пошла била путем како су је упућивали прави интереси и задатци њезини, и отиснуо је на опасну низбрдицу унутрашњих потреса, и позлеђивања старих рана. Сви сретни успеси на пољу финансијске и унутрашње политике, све тековине на утврђивању традиционалних веза у спољашњим односима — поништене су и покидане. Србија је уклоњена испред светлих изгледа на будућност, па је обрнута мрачним амбисима и провалама, које на њу зијају.

Излишно би било нарочито доказивати, од колике је опасности преврат од 9. Јануара за интересе државне и народне. У оскудици јаснијих података, довољно је навести само, да су се чак и они, који су радили и својски помагали да се промена изврши, тргли пред опасностима и тегобама створеног положаја. Изненађење као да није било мало. Напредњаци се повлаче страхујући, да се лате онога што је било логичка последица ранијих радња и извршене промене — укидања устава; либерали се држе повучено, бојећи се подвала Гарашанинових и Миланових, савез између либерала и напредњака неостварљив. Три дана и три ноћи исцрпљивали су се преговори око састава кабинета борбе, па је све прошло без успеха. Судећи по свима знацима који су се појављивали за време, док су трајали преговори око састава кабинета — уместо да буде извршен coup d' État, извршен је coup de tête. Ударило се главом у неодољиве препоне и застало се, да се прибере и оријентише. Законити пород те забуне и тог сукоба са стварношћу био је кабинет Симић-Николајевићев. Он је одмах у бечкој штампи, где се већ унапред знало за планове, и за оне радње, које је требао Милан да посвршава, означен као привремена постаја у извођењу даљих планова.

Али забуна је, како изгледа, тако велика, да та постаја може лако бити претворена у последњу станицу на том путу. Кабинет Симић-Николајевићев добио је по сили околности специјалну мисију. Ћорсокак, у који се ушло, довео је творце преврата од 9. јануара на једну спасоносну мисао, и у место очекиваног укидања Устава, издавање прокламације, којом би се објављивало „љубљеном народу“, да бив. Краљ Милан узима власт државну и краљевску у своје руке, — излази се са програмом помирљивости и стишавања страсти! Као што је и постанак данашњег кабинета производ забуне, тако је исто и дух помирљивости и добре воље, с којим се он јавља, плод неизвесности и незнања, шта има да се уради. Изгледа, да је у свој овој забуни, у круговима, који су најпре створили кризу, а после извршили преврат, само једно питање било ван сваке недоумице па ма како се ствари развиле — то је амнестија оптужених министара. Заједничка радња Миланова са Намесницима и либералима на плану око преврата од 9. августа, па и на самом плану око довршења борбе, учинили су овога обавезним, да не допусти, да либерали буду осуђени. Бесумње, те су гаранције тражене још одмах пре саме промене од 9. августа и у почетку саме борбе, јер, као што је познато, Намесништво је свјим држањем и обећавањем „да се ничега не страши“ толико куражило раздано Рибарчево чиновништво, да је оно починило страховита зверства која не би могло ни из далека починити, да није било онако отвореног овлашћивања на то. И у првим почетцима забуне, док се још није ни знало, колике ће размере она узети, хита се, да амнестија постане дело. Једнога дана званичне „Срп. Новине“ објавиле су о томе указ, који се оснива на праву које Круни даје чл. 50. Устава земаљског. Ово питање о праву амнестије оптужених министара изазвало је у штампи приличну дискусију, ма да према важности самога питања, недовољну. Али то питање је толико јасно, да није могло ни постати предмет озбиљне публицистичке дискусије. Да није заинтересованости у овом питању, да није оне страсности, с каквом се оцењују сва питања која улазе дубље и јаче у јавне односе наше; да није, на послетку, и тако васпитаних политичара и државника, који ће жртвовати цео устав, основе државног и народног живота, само да им се створи могућности да владају, — не би, извесно је, било некога, који би признао, да се право из чл. 50. Устава простире тако далеко, да обухвата собом и питање о амнестији оптужених министара. У употреби ма каквога права мора се пазити на то, да се тиме не повреди друго чије право. Свако право, има само дотле смисла, док је у сагласности са правима, која иду упоредо с њиме. Једно правно начело, које важи у пирмени закона, осветлиће јасније ово што рекосмо. Правило да се ни један члан закона несме читати на штету другог — толико потврђује горње тврђење да је, кад се амнестија и право из чл. 50. Устава доведу у везу са правом народног преставништва да оптужи министре и правом његовим из чл. 140. Устава, амнестијом злоупотребљено једно право, дато за друге случаје, и нападнуто на права и прерогативе народног преставништва. Бесумње гледиште, какво је завладало у овом тренутку, резултат је невоље и забуне, али већ то, што се показује готовост и на такво практиковање и употребу права, довољан је доказ како се мало хоће да обраћа пажња Уставу и правима, онде, где је у питању какав посебан рачун бив. Краља. У првим тренутцима невоље требало је имати што више људи на руци који би радо понудили своје „патриотске“ услуге, не би ли се путем насиља, незаконитости, гажења Устава а, по по потреби, помоћу пушкарања народа, изабрало 80 посланика, како би се на ловорикама успеха могло отпочинути.

Али, колико је била силна забуна, колико се с пажњом приступало крајњем смеру, који се у почетку морао напустити, види се и из тога, што је после десет дана, било потребно, да се са краљевске трпезе чује реч о програму који је поверен данашњој влади *строго чување Устава, и по могућству исправљање оних рђавих страна његових, које су извитоперене.* После непуних 11 дана, од како је нова влада дошла, био је принуђен сам Краљ, да кроз своја уста каже програм владин и намере њене у новом стању. Толико је промена од 9. јануара онеспокојавала и узнемиравала духове у земљи и на страни. У суштини својој, овај програм има за цељ да само колико толико умири и стиша духове, како би се добило времна да се из забуне изађе и стане на поузданије земљиште. Главне основе беседе или боље здравице Краљеве, упућене влади а напијене народу, почивају на веома лабавом земљишту. У беседи се онако уопште вели „многи закони“... донети су противно Уставу, а то је први знак оскудице доказа за тврђење. А напослетку, ако би се и допустило, да је могло бити и таквих закона — онда постоји јасан пут, Уставом одређен, како се то има да поправи. Ако је првог априла, у једном тешком и озбиљном тренутку, Краљ и могао устати у одбрану Устава он је то могао учинити само за то, што је противу ондашње владавине био цео народ. Али он не може то чинити у свакој прилици кад се њему за то потреба јави, јер он није ни позван, да на онакав начин уклања мане у законима За то постоји нарочити пут у уставним земљама и кад се са њега сиђе ма у каквим намерама, наилази се на пут насиља. Призна ли се пак то право, онда њега има сваки, који се дочепа — силе.

Не улазећи подробније у све интересности овог заплета, који се развија после извршеног преврата од 9 јануара, ми овде неможемо а да не поменемо, јер је то у сваком погледу важно, оно неспретно кокетовање са архијерејима — поглаварима наше цркве. Ово кокетовање отпочео је бивши краљ одмах по свом повратку у Србију, а довршио је Краљ Александар у свечаној прилици, на ручку у двору. Колико је провидан смер овом кокетовању, толико је оно одвратније по себи. Краљ Милан, који је поглаваре цркава позбацивао и другима заменио, води бригу, да се закон црквени донет *у сагласности са поглаварима цркве*, измири са *канонским основима!* Каква чудна иронија!.. Али то није више иронија то је нешто више! Краљ Милан, његова стара политика и владавина! У споразуму са Аустријом долази у Србију. У Петрограду, Цар руски незадовољан и то своје незадовољство казује. Милану треба митрополит, а митрополит се користи том његовом невољом, да нађе сатисфакције за себе, а после да се освети мрским радикалима, који су га посадили на столицу поглавара црквенога. Озбиљно питање настаје: да ли Милан може веровати и митрополит мислити, да ова смицалица коју су они овде удесили и јавно публиковали у „Срп. Новинама“, пуна скандалозности, може учинити какво дејство и у Петрограду? То питање оставићемо без одговора. Ни Милан ни Митрополит без сумње не мисле, да су озбиљне оне изјаве. Али може бити да нови пријатељи покушавају, да се један другом у невољи нађу, јер један смер имају заједно: *да се сатру радикалци*, а већ после ко коме подвали. Митрополит се узда да ће подвалити Милану, а Милан — Митрополиту. Ми само можемо жалити, што ове замке, које Милан спрема земљи у којој је Краљ његов рођени син, наилазе на одзиве и код поглавара цркве и код политичара á la Гарашанин и Рибарац. Партијска мржња може бити и велика и силна — али љубав према народу, према отаџбини и престолу, ваљало је да пробуди више поноса и достојанства, па да се умедне у тренутцима да утиша страст и мржња, јер она треба да ћути кад отаџбина стоји пред опасношћу. На жалост тога није било. И онда само зато и постају могући ови скандали, који пуне историју данашњих дана...

Ова затегнутост, која се опажа од повратка Миланова у односима нашим са Русијом, и која је нагнала Милана да кокетује са архијерејима, била је повод и за још неке важне кораке, који су предузети. Председник данашњег кабинета Ђ. Симић, који је отпутовао у Беч да преда своја опозивна писма, имао је да у нарочитој мисији, са нарочитим писмима краљевим, оде у Петроград и цару руском лично, и поред својеручних писама, објасни положај у Србији и бављење Миланово. Категорички одговор да ће се изасланик примити само онда, кад Милан оде из Србије, натерао је, да се проба не би ли се како другим путем омогућила ова мисија Симићева. У тој цељи, како се поговара, има да иде митрополит Михаило у Русију, а неки већ тврде поуздано, да се Ст. Ћурчић, позната политичка шепртља, у тој цељи већ неколико дана бави у Бечу. По свему судећи ове мисије остаће безуспешне. То ће бити од необичне важности по даљи развитак догађаја у Србији. Краљ Милан у овим тренутцима, има довољно времена да се размисли и да види како је за Србију, његов повратак кобан.

Из свега што смо довде напоменули, јасно се види прави карактер данашњег кабинета. Он није кабинет ни борбе ни рада. Он је кабинет нужде, који у првим тешким тренутцима има да послужи, да се изађе на сигурније земљиште. Унутра у земљи томе има да послужи њен објављени дух помирљивости и тежње да се странке измире. Узети на себе искључиво такав програм значи — не знати шта се хоће. У недостатку сваке озбиљније мисли и живље тежње, узима се та отрцана фраза која ништа не значи и ничему не служи. Како смо мало одмакли у сваком погледу, кад се још под оваквим програмом могу да јављају владе! Шта се има да разуме под тим програмом? Измирење странака, нека заједница, нека мртвачка помирљивост? Је ли то? Таква мисао у основи је лудост. У сваком друштву, па ма на каквом ступњу развитка оно стојало, постоји борба и трвење. Светом владају странке. Историја човечанства у извесном смислу није ништа друго, него борба и влада ове или оне странке. Савремена друштва дају најразновренију слику страначких борба, подељених и поцепаних интереса. То је, сасвим природно чист производ данашњих друштвених прилика. Хтети помирљивост, тражити обуставу борбе на свима тачкама, желети некакву луду заједницу — то је апсурд!.. Има здравих програма, свесних мисли, и ко би њих изнео и за њих се борио заслужио би име великог државника. Према нашим приликама за једну владу, која хоће да буде неутрална, има само једна, велика и значајна мисао, и кад би она њу остваривала, имала би и свој raison d'être и свој одређени задатак. Та је мисао оличена у овоме: *треба натерати свакога на поштовање Устава и оног реда у управи који се њиме утврђује.* Докле год буде влада, па ма се оне звале и владе

„неутралне“, „помирљивости и добра ћефа“, које ће пробати да путем насиља и противно уставу измајсторисавају себи већине — дотле неће бити ни мира ни реда, и дотле овакве жеље какве гаји данашња влада, остају пусте жеље лакомислених чланова... За последњих десет година Србија је имала већу штету од оваквих патриота, но што је претрпела од све страсности партијске борбе, па ако хоћете и свију ратова њених. Партијска страсност није крива, што има мало памети у оних, које желе да спасавају Србију од уображене погибије, и да јој се јављају као уређитељи. Њих треба стукнути, и онда ће се Србија брзо и лако опоравити.

Има, заиста, људи, који су најискреније убеђени, да у Србији треба да престане партијска борба. То је обмана. Ми смо видели, да је то немогућно. Борбе партијске мора бити. Она подлежи променама. У извесним периодама борбе она је страснија — дивљачнија, али доцније постаје све питомија и чистија. — Она се мења. Код нас ова борба, овако дивљачна небн остала, да се земља непрестано не помета у свом развићу. На основи уставној, кад би се она чувала и поштовала, она би брзо изгубила свој жучни карактер и добила би облик утакмице око тога, која ће странка учинити више за добро народно. А овако се непрекидно трошило у борби око уређивања и регулисавања партијске борбе. То нам природно, доноси све више жучности и страсности и она силна безакоња и странпутице у управљању и развијању државном. То је најочигледније показала и данашња влада. Она је почела да ради за рачун других двеју странака, једну више обмањујући, а другој очевидно утирући пут. Она мора да припреми земљиште наравно свима срествима за другу коју странку, која ће примити управу земаљску. А то се може само насиљем. Ако то не буде вршила до краја данашња влада, то може бити узрок само у страху, да она неће моћи са успехом да изврши тај задатак. И онда на тај случај може доћи друга чистија страначке боје влада. Главни смисао и извршеног преврата и данашњег кабинета на и сваког будућег наравно, лежи у томе, *да се победи и уништи радикална странка а за тим да се учине такве промене законодавним путем*, које ће тежње народне ограничити и одузети им могућност да се јављају и побеђују. У каквим односима стоје такве намере и извршење њихово према интересима и напретку земље, то не питају они, који су се прихватили таквог задатка и већ десет година искрено га помажу и на њему раде. Њима треба да победе радикалну странку, да онакаже установе државне и друштвене, а како ће то утицати на сам организам државни, за њих је споредно питање. Са догађајима који се после јављају они ће се хватати у коштац, то је сва теорија којој је у основи принцип: *стежи и притискуј*. Радикална странка појмила је право значење извршене промене. Она кроз раније догађаје јасно види, да је то одсудан, победоносан или погибаон напад на њу. Означивши повратак бившег краља у Србију као незаконит, а бављење његово противно Уставу — она је у исто време обележила и своје држање у новој ситуацији. Компромис. апсолутно никакав, а на дан борбе — на чијој страни буде успех.

У Србији се, како сад изгледа, морају сукобити још једном две струје: *Струја демократска са бирократском и апслистичком.* Кад ће се тај пресудан сукоб догодити, какав ће му исход бити, то је неизвесно. Увиђа се сва озбиљност тога судара; увиђа се да је он последњи, па се прибира и спрема на што сигурнију борбу. Резултати задају бриге, тактика тражи обазривости, и отуда ово колебање и двоумљење које се осећа у круговима који су блиски владиним круговима. Очувати устав и ићи на биралиште, то је један начин, укинути устав — па завести апсолутизам, то је други. Први је пут опаснији, али и примамљивији, други поузданији, али мање примамљив. У овом тренутку влада колебање и забуна код меродавних чиниоца, којим путем да се пође. Могућно је да ће се решити на први пут, и за тај случај, ми бисмо имали ове године изборе скупштинске. Не треба ни за тренутак сумњати, да ће у овом случају, ако се пође путем избора, устав у самој ствари, de facto бити збрисан, и да ће се избори вршити отвореним насиљем. Све што ће остати у целини и што ће личити на изборе по уставу — то ће бити формалности изборне. Изборни систем, који је примењен за време намесништва у изборима од 25. Фебруара, биће само доследније и потпуније изведен и нада је, да ће успех бити сигуран. Ми се не варамо у погледу на нова безакоња, и не обмањујемо се надом, да она неће бити вршена у старим, па и далеко већим размерима. Али можемо рећи, да је опасно ићи једним истим путем, и служити се овим истим средствима два пута. Први пут за оружје противничко није се знало. али сад се зна Успех није се могао да измери — а сад се сигурно мери И према важности борбе, могу наступити необични заплети и сукоби, од којих бисмо ми радо хтели да видимо поштеђену нашу земљу. Ићи одсудној борби, до које се наравно доћи мора, ако се не би напустили садашњи планови, значи изазивати борбу на живот и смрт. Народ у Србији инстиктивно осећа, да му се ближи опасност, која му прети разорењем, и он осећа дужност, да те опасности отклони. Радикална странка, којој је борба објављена, осећа тако исто да она има да води борбу на живот и смрт. Ако би народ српски изнемогао у овој борби; ако он не би био у стању да савлада покушаје бив. краља — онда би то био први и несумњив знак, *да се наш народ налази на низбрдици опадања своје снаге и моћи.*

15. Фебруара 1894.

II

Преглед догађаја на страни

Мир је битни услов за културу. Без мира нема културе, — рат јој је непријатељ, негација свега развитка напретка! Чувајмо мир, чувајмо тековине културе! Зар је модерноме друштву мало борбе с превратним елементима у своме крилу, који желе све тумбе да окрену, већ хоће и међу себе да се кољу? И на све стране чујемо такву проповед о миру, хуманитету, цивилизацији. Две су врсте тих мирољубаца: једни, који озбиљно верују у оно што говоре, носе се сањаријама, да се све социјалне и политичке парнице могу да спутом расправити, и други, који као да би хтели рећи: „речи су за то, да сакријемо оно што мислимо“.

И без обзира на ове проповеди апостола мира, Европа се заиста спрема да га и очува: сваким даном излази из фабрика све више репитирака̄, бездимног барута, расту војни буџети, ничу нови батаљони и ескадрони. Мучно да би и римски аугури сачували своју озбиљност, а да не прсну у смех, кад би нешто могли присуствовати уобичајеном примању о новој години где се свуда облигатно тврди, како је мир баш осигуран! Само на царско руском двору није се могла ове године чути фраза о осигураном миру, јер је изостало уобичајено примање.

Стара година оставила је новој у наслеђе мир. Чување мира је у новој години лозинка политике свију европских сила, бар како се о честитањима нове године могло на свима дворовима чути.

Између Немачке и Русије још поодавна односи политички мало да су бољи но непријатељски. Узрока ваздан, а почињу још од берлинског конгреса. Тројни савез и царински рат Бизмарков прете да униште и последњи траг традиционалног пријатељства. Затварање границе, прекид трговачких односа — то је рат у миру, после кога мора доћи рат на бојноме пољу. То се увидело у Германији, и хоће да се напусти досадањи систем пркоса Тим пре што су баш скоро избили у штампи гласови о колебљивости Италије. Чини ми се, „Times“ је донео низ чланака противу Рудинија, како је он с Гирсом преговарао о иступању Италије из тројнога савеза. Кад су то опазили државници немачки и аустроугарски, разуме се, нису пропустили ништа а да поколебаног пријатеља што пре не одврате од „заблуде“. Отуда посета талијанског принца наследника немачкоме цару на великим маневрама у Елзасу, и јесенашњи пут графа Калнокија у Монцу. Све то допринело је да се покуша споразум с Русијом, најпре, разуме се, у трговинским односима. Руско-немачки трговачки уговор! То је данас тема, којом пуне ступце сви виђенији европски листови. За то има пуно разлога. Јер од успеха овога покушаја можда ће и европска политика добити са свим другу сврху, другу физиономију. Ну да ли ће ово остати покушај? За сада стоје велике тешкоће — парламентарне. Већина — а то су конзервативци, аграрији, — противу уговора је. Главни артикал руске извозне трговине је жито. Руско жито убија производњу немачку. Немачка агрикултура страда убија се, ако се скине огромна царина на жито руско. Бизмарк је у последње доба своје владе повисио царину на увоз руског жита, његов последник је продужио — те је просто онемогућена трговина с великим суседом. А и Руси нису остали дужни, повисивши царину на све индустриске производе немачке — Па на што онда трговински уговор, кад је он штетан по Немачку? Није одговарају индустријалци; јесте, веле аграрији. Цела Немачка, т. ј. произвађачки сталежи подељени су у две групе: за и противу уговора. Индустриска класа тврди: да Немачка не производи толико жита, да би могла саму себе да храни, већ је принуђена да увози америчко, маџарско, за што онда не би и руско? Сиромашније класе осетиле би олакшицу, јер би жито појевтињило. Ко би једино трпео уштрба? Племство богато и велики поседници (Grossgrundbesitzer), јер је земља већином у њиховим рукама, мало је самосталних земљорадника, а они и иначе не тргују својим оскудним производима. Дотле пак немачка индустрија трпи огромне штете — изгубила је пијаце огромног руског царства; а с њом страдају и радници и толики привредници који живе од ње. И једни и други и противници и пријатељи руско немачког уговора, живо раде да продру са својим плановима. На све стране говори се, пише се, држе се предавања за и противу. У парламенту највеће су странке центрум и конзервативци, које нису за уговор. Ну како овде нису у питању само економски интереси Немачке, по толико исто важни и политички, то се и сам цар ангажовао свим својим аукторитетом. Трговачки уговор треба да се прими. Не прими ли га парламенат, распустиће се и апеловаће се на бираче. На парламентарном банкету који је давао граф Каприви у част величина парламентарних био је и цар. Није пропустио ту важну прилику да посланицима саветује да приме уговор, јер од тога зависи и *опстанак мира.* Ко је пријатељ мира гласаће за уговор. Цар дакле отворено признаје, да је с питањем трговинског уговора везана и судбина мира, који не стоји на тако чврстој основи. Можда ће пред овом тврдњом царевом застати и промислити се и противници уговора, те ће под притиском страха од рата и дати свој глас за уговор. Да ли ће руско-немачки трговински уговор имати утицаја на политичку констелацију Европе? Озбиљнији француски листови, „Temps“, „J. de Debats“, који воде вишу, „државну“ политику, не придају му велики значај, чак се као и „радују“ споразуму двеју суседних држава и у томе гледају већу гаранцију мира. Дотле пак други велики листови француски, који не претендују на високу политику, као „Figaro“, „Matin“, одсудно устају противу заштитног система Meline-а и високих царина. То ће нас отуђити од пријатеља — веле с доста права и разлога, јер баш у исти мах, када Германија и Русија воде трговачке преговоре, Французи повећавају увозну царину на руско жито и неколико руских натоварених лађа вратило се из Марсеља. Нема сумње да је ово доиста добит за мир, али у корист тројног, а на штету двојног савеза.

Многи би хтели да вежу питање о тргов. уговору с царевим измирењем с кнезом Бизмарком. Како су конзервативни кругови под утицајем кнеза Бизмарка, то да би их за се придобио, цар је пружио руку староме канцелеру — мало спекулације у чину који је обрадовао све Немце. Сићушне душе, сићушни мотиви. Свакако је далеко од цара таква спекулација, јер је акт измирења потекао из дужности, из пијетета према заслугама кнеза Бизмарка. Може како ко хоће судити о староме канцелару, али му Немачка много дугује. Немци — народ — не одликују се неблагодарношћу, те је стари кнез најпопуларнија личност у Немачкој. Знајући расположење свога народа, и цар није могао одолети општој струји. Само у томе, у дужности пијетета према кнезу Бизмарку, лежи и узрок измирења царева с њиме. Других политичких последица ово измирење не може имати, — „нови курс“ нема се чега бојати.

Грдно се преварила коалиција у Аустрији, мислећи да скупатори што материјала за оптужбу младочешких посланика а из процеса противу чланова *омладине* Већ је скоро два месеца, како се води фамозни процес у Прагу противу омладине. Мислило се, сад ће омладинци сипати клевету за клеветом на Младочехе — па од свега тога ништа. Кад се не би знало да ће се процес пошто по то свршити осудом омладинаца, цела би та ствар била једна обична политичка хумореска, у којој би се читале „кривице“ осуђених. То је први малер коалиције; а други, на коме ће се можда као шарени сапуњави мехур расплинути, то је питање изборно, питање о општем праву гласања. Оно није скинуто с дневног реда но само одложено. Кад је понова узето у претрес, чланови Виндишгрецова кабинета нису се могли сложити л оно је и по други пут одложено, да се „прикупе мишљења“. Дотле пак опозиција све више диже главу. Графу Хоенварту, вођу клерикала (дела коалиције), од 223 бирача којима је изабрат 63 изјавили су неповерење, а чешко се племство и веле-поседништво поцепало. Група Leonhardi и Waldstein са 67 њих — племића и велепоседника — у чешком Ландтагу отворено су се изјаснили противу коалиције, пристајући уз браниоце чешке народне ствари -- Младочехе и Старочехе. Коалиција је тиме изгубила јаку потпору у племству, а колико је чешка ствар праведна, најбоље доказује тај факат. — У другом делу монархије — у Угарској наши суседи муку муче с цивилним браком. Одавно је министарство Векерла (Швабе из Виртемберга, а ватренога Маџара) у порођајним мукама. Напушта га и његова рођена снага — либерална странка. Многи виђенији чланови, међу њима бив. министар, граф Сапари, напустили су странку, и као „сецесионисте“ створили нов клуб под председништвом старога патриоте Pechi-а. Клерикали, католичко свештенство, дигло се све противу цивилног брака. Народности такође. Наши Срби у Кикинди покушали су да на великоме збору донесу резолуцију противу цивилног брака, али покварише дивљачком ларом ма царски чиновници. Цивилни брак коме би се сваки слободоуман човек морао радовати, јесте једно ново средство за помаџаривање народности. Клерикали и противници цивилнога брака уздаху се још у круну. Али круна је одби а од себе свако мешање у политичка питања. Шта више у интересу је како тврде немачке новине, монархије одржање странке Векерлове, јер пропашћу њезином подиће ће се разорни елементи, — који још сањају о Кошуту и 1849-ој години. –

Трећи члан тројнога савеза, Италија, стајала је у почетку године пред једном тешком кризом *буном у Сицилији*. У прошломе броју „Дела“ ми смо овлашно оцртали политички положај Италије и њезину социјалну беду. Није никакво чудо буна у земљи онаквих економских и социјалних односа. Moriamo di fame, (умиремо од глади) — јаучу гладни сељаци, кад их изасланици парламента питаху, зашто се буне. Сељак сицилијски нема своје земље, он је исполичар. Земља је у рукама племства, које се дави у раскоши далеко од својих имања и отаџбине, обилазећи их само онда, ако се за несрећу још кандидује за посланика. Сељак нема свој дом, — нема села, он живи у вароши по неколико сахати далеко од закупљеног парчета земље. Дације су огромне, зарада мала. Сицилиски радник просечно дневно заради 60 н. д. — и с тим да храни себе и породицу! Све живо признаје, да је овако стање ужасно, да се не може трпети, али треба рашчистити са средњевековном установом — с феудализмом. Криспи, „гвоздена рука“, поред свега свога сујетног самопоуздања, није дорастао за овакав проблем. Место радикалних реформа за побољшање бедних сицилиских сељака и радника, он је послао читава два корпуса војске, да поврати аукторит државни и законски. И „аукторитет“ је, после крвавих жртава, повраћен. Ал' шта сад? Реформе! Мислило се, надало се, да ће Криспи, енергични Криспи, сипати реформе као из рукава. Помињало се чак, да ће му парламенат дати неограничено право диктатора, док земљу не уреди, несрећи. Па од свега тога ништа. Парламенат је већ ту, а од реформа законских неколико само и то палијативних. Да се уклони дефицит, који варира годишње од 60–100 мил. дин. — укинуће неколико универзитета (јер их има сувише), повећаће школску таксу (ђаци који уче гимн. или реалку плаћају државни годишње школарину), повисиће порезу на наслеђе, увешће монополе на алкохол и жигице. Али све то једва ако износе до 20 мил. — а где ће се наћи оно „ресто“ до 100! Италија иде на сусрет тешкој финансиској и економској кризи. Њој требају битне, основне реформе, радикална промена у свему, у политици с поља и унутра, а не сујетно самопоуздање и пркос Криспија. —

Двојни савез почео је нову годину с мање догађаја. Да није цар свију Руса оболео од јаке инфлуенце, не бисмо овога месеца имали шта важније да поменемо. Болест царева интерессовала је онако исто и тројни савез као и двојни. Председник француске републике и германски император телеграфом непрестанце су се извештавали о стању болести. Немачки и француски листови надметали су се симпатијама за мирољубивог цара. На велику радост пријатеља мира цар је оздравио и продужио отправљање државних послова. Ну, по уверавању дописника „Н. Фр. Пресе", као да ће цар за дуже време напустити Петроград ради поправке здравља. — Руско-немачки уговор такође интересује руско јавно мњење. Мало их је, који би били противу уговора, јер руском кривицом нису ни прекинути трговински односи с Немачком Немци сад хоће да поправе своју рођену грешку.

Република у Француској све више осваја духове Најскорији допуњујући избори за сенат доказали су то најбоље. Монархисти су изгубили половину мандата. Ну, док овако осваја земљишта република, дотле не престају превратни елементи да раде на уништењу буржоазије. Нагађало се да влада неће смети допустити да се изврши смртна казна над Вајан-ом, атентаром у франц. комори. Поднета је била молба председнику републике за помиловање, а нису изостала ни претећа писма. Ипак је Вајан погубљен — доказ, да се ни председник републике ни влада нису застрашили претњама, и де је „буржоа" решен да брани своју тековину. Али смрћу Вајановом нису ни анархисте поплашени. Најновији јунак анархије, неки је Lebreton, париски гамен. Бацио је бомбу у сред сале кафане „Терминус" и око 25. лако и тешко ранио. Анархисте продужују свој посао. — 80.000 војника имају више Немци! И сувише јак разлог да споји све фракције и политички завађене, кад је реч о Немцима. Влада је имала да одговара на једну непријатну интерпелацију: шта је с француском флотом. Локро-а, посланик, нападао је владу да се она не брине много о земаљској одбрани, да је занемарила флоту. Из овог питања изашла је влада са сјајном победом, близу 200 гласова већине било је за поверење; у одговору на интерпелацију Локро-а одликовао се мин. војни ђенерал Мерсије Он је освојио духове својом присебношћу, тактом, познавањем свога посла и говорничким талентом. Ну, интерпелацијом није решено питање о повећању бројне снаге војске, а ради „одржања мира". Оно је тек сада на дневном реду, истина с тешкоћама скопчано, јер ће се морати ударати нове дације на доста оптерећене држављане, а ту је и оскудица контигента (с тога помишљају да смање године службе и редуцирају услове за способност војничку). —

Гледстон под теретом дубоке старости не може да крмани либералном политиком! Такав су глас злурадо пронели његови противници. Он је пак оракулским стилом демантовао тај глас. Из Бијарица, где је провео парламентарне ферије, похитао је у Лондон седницама парламента. Већ је отворио кампању противу горњега дома. Четири члана његова кабинета (међу њима најенергичније министар војни) држали су велике говоре на митинзима, а противу горњега дома. Интересантно да стари политички стратег окреће борбу не за или против ирског била, — већ противу горњега дома. С пуно респекта и противник и пријатељ мора одати сваку пошту енергији и доброј вољи Гледстона, кад се има још на уму, покрај тога што је ово једна од најдужих сесија енглеског парламента, и дубока старост његова. —

Браћа Бугари умолише Бога за једнога принца. На читав месец дана пре рођења сина кнеза Фердинанда свуда по земљи „молебствија“ за сретни долазак принца на свет. И баш се тако и десило. Млади принц крштен је — Борис, добио све титуле и ранг у војсци и династија је осигурана! Ну сви су се надали да ће принц Борис бити крштен по православном обреду, бар онако, као што је било у Влашкој. Али кнез Фердинанд, или боље рећи мати његова, верна традицијама своје вере, није то допустила. Да ли је тиме учињена велика грешка, да ли нису религиозни осећаји Бугара тиме увређени — време ће доказати. — Европски листови донели су вест о покушају војничког савеза између Румуније и Бугарске. Једна висока политичка личност бугарска отишла је у Букурешт да ради на остварењу те мисли. Ми не верујемо тој вести — и могућности војничког савеза. Румунија би се одрекла строгог неутралитета и придружила тројноме савезу, а тиме би отворено прешла на страну руских непријатеља. Сме ли пак Румунија да вређа осетљивост Русије, суседа, који је у могућности, да је при првом сукобу прегази? Румунија је између сциле и харивде — Русије и Аустрије, отуда је природна политика: строга неутралност. Ну можда ће се рећи: па и Бугарска ће објавити строгу неутралност! То би била гола формалност, за коју у Петрограду не би дали ни по паре, све док се радикално не измени политика у Бугарској Садањи пак режим не може пристати да сам себе жртвује. Мисао о балканској конфедерацији — док трају ове данашње прилике — само је једна глупост поштених добричина патриота!

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ГОСПОЂА С КАМЕЛИЈАМА

Драма у пет чинова

написао

Ал. Дима и син

превео

Д. Л. ЂОКИЋ

Представљано први пут 27. новембра 1893. г.

Скоро су питали Александра Диму, шта он мисли о делима чувенога драматског песника норвешког Ибзена. Француски драматичар (који радо говори и кад га не питају, а то ли, кад неко хоће да чује његово мишљење ма о чем) одговорио је на питање па је том приликом изрекао своју дефиницију драматског песништва. Он вели: „Позориште представља живот привлачећи, узбуђујући, забављајући.“ У тој реченици налази се сва она тајна моћ, која је прославила Александра Диму, који је опет највише и прославио и распрострo сувремену француску драму.

Прво дело, које је по свем свету разнело име непознатога сина познатога оца, био је роман *Госпођа с Камелијама* (1848). који је писац брзо (1852) преобратио и у драму. Тужни живот једне јадне девојке дао је повода двадесетогодишњем писцу да напише то дело. Жена та била је рођена за невољу, те је страдала рад уживања других, живела да се други богате и умрла са завештајем, да њена ћерчица никада не дође у Париз. Она се звала у животу Марија Диплеси, а Дима ју је обесмртио у роману и у драми као Маргариту Готје.

Износимо опширнију садржину овог комада, да би читаоцима (од којих је велика већина ван Београда) био јаснији говор о особинама ове необичније драме.

Маргарита Готје живела је у Паризу слободним животом, који јој толико потресе здравље, да је морала ићи у купатило. Тамо се упознала са старим грофом, чија је кћи врло личила на њу, па кад му кћи умре од сухе болести (од које је и Маргарита боловала), богати старац заволе Маргиту и даде јој издржање. Али како Маргита није наличила на преминулу девојчицу „моралом колико телом“, то не одржа задату реч — да ће променити живот у Паризу, него својим старим понашањем нагна грофа да јој предвоји издржање. Живећи раскалашно и раскошно, Маргита се задужи. Тада се се у њеном пусничком друштву јавља младић Арман Дивал, син чеситих родитеља, који је две године тајно љубио лепу Маргиту. Присебним говором Арман јој искаже неодољиву симпатију, а добра девојка даје му овакав савет: „Ако је истина то што ми говорите, узмите кола и бежите: или још боље, љубите ме као добар пријатељ, и никако друкче. Походите ме, смејаћемо се, разговараћемо: али не прецењујте моју вредност, јер ја не вредим баш много. Срце вам је добро, ви потребујете да будете љубљени; ви сте толико млади и толико осетљиви да не можете живети у нашем свету; љубите другу жену или се жените. Видите да сам ја добра девојка, и да вам отворено говорим“. Дирнута његовим срдачним говором, Маргита прима његову љубав и даје му за спомен своје мило цвеће — белу камелију.

Болешљива девојка нашла је човека каквога њене друге ретко имају уза се, младића који дотада ни једну девојку није заволео. Она се мало по мало мења: срце јо силно куца при помисли на састанак са драгим јој Арманом, а на састанку уверава и да га воли и да никога не очекује. Али она прима грофа де Жире и кад с тим пријатељем говори о позајмици потребнога новца, добија писмо Арманово написано с таквом горчином, какву излива само ојађено срце поштена љубавника. Маргарита уздахне: „Мину један санак! Штета!“ и објасни грофу да се заљубила „у човека који је није љубио, што се често дешава; у човека сиромаха, што се увек дешава.“ Писмо је врло узбудило Маргариту, па да би изашла на чист ваздух, прима понуду грофову да с њим проведе вече у веселом друштву, али ипак оставља грофа на позив Придансе, пријатељице своје. Повереница Маргитина извештава је, да би Арман хтео говорити с њом, и Маргита га прима, па љутита на оно „заједљиво и дрско“ писање, говори с њим хладно и предлаже му да раскину своје пријатељство. Заљубљени младић пребацује јој, до она то хоће што га не љуби, али му наметна девојка одговара да се преварила у њему. Досадио јој се буран и гаштан живот који проводи на трошак својих љубавника да би они били чувени и виђени, па је у својој машти нацртала противност таквом животу — живовање тихо, повучено, честито, уз одана друга, уз таквога човека каквога је нашла у Арману. Тај лепи сан њен разрушило је његово писмо. Срдачност њенога говора и честитост њене намере занесу драгана те јој се куне да ће јој се сан испунити. Она прима његово кајање, али га опомиње: „Не варај ме

Армане; помисли, да мене може убити јако узбуђење; опомени се ко сам ја и шта сам“.

Срећним љубавницима настају тада красни дани, које проводе у најлепшој слози близу Париза. Једнога дана дође им у посету пар њихових пријатеља, Густав и Нишета, па пошто Арман оде у Париз да уреди финансиске ствари, које му почеше задавати бригу — Маргита пријатељима се стаде хвалити својим Арманом и животом који проводи с њим. Она се љубављу преобразила, претворила се у другу жену, која се једва сећа оне прве. Сада јој је цветић из Арманове руке дражи од најдрагоценијих кита̂ пређашњих. Сада може свакога научити шта је срећа Али је баш тада craлази једно од оних узбуђења, која је пређе слутила: к њој долази изненада Арманов отац, Ђорђе Дивал. Родитељ, брижан што се његов син упропашћује, говори његовој љубавници оштрим, увредљивим гласом, а за разлог нападаја узима то што Арман наређује бележнику да му изда неки приход. Маргита се правда, како она и не зна за тај поступак Арманов и најзад признаде оцу, да она његовога сина воли најчистијом љубављу и да је за његову љубав продала све своје драгоцености. Старац се изненађује доброти госпође с камелијама и њени племенити осећаји охрабрена те јој затражи највећи доказ њене љубави према Арману Маргита претрне јер нагађа да ће то бити страшно по њу. Стари Дивал топлим током прича јој, како поред сина он има и дивну кћер, па она воли добро младића, чија је породица сазнала како живи Арман, те тражи да се Арман остави таквога живота — иначе ништа од женидбе Добро срце Маргите Готје одмах пристаје на тако искрен предлог, и она обећава да ће се уклонити од Армана за неко време. Али се од ње тражи и већа жртва: да остави Армана сасвим. „Никада!...“ била јој је прва реч кад је саслушала овај други предлог, јер јој је пуцало срце при помисли на раздвајање с милим јој младићем. Он јој је био све. Кад њега изгуби, ништа нема сем досаднога пређашњега живота. Али јој озбиљно Дивал износи пред очи будућност њену: његов син или ће оставити (као што други раде) или ће је узети, али та њихова веза „нити ће имати чистоту за основу, нити веру за потпору, нити породицу за резулат,“ а напредовање његовога сина пропашће. Овакво умовање натера Маргиту на тужне мисли, које у заносу говори за се, па увиђа разложитост онога што се од ње тражи и вели Армановом оцу: „Па лепо лепо господине, једнога дана рећи ћете ви тој лепој и невиној девојци младој, јер њој хоћу да жртвујем моју срећу, рећи ћете јој, да је негда била једна жена, која је имала само једну наду, само једну помисао, само један санак на овоме свету, и да се при спомену њенога имена та жена одрекла свега тога, да је својим рукама смрвила срце своје и да је од тога умрла, јер ћу ја, господине, умрети од тога, и тада ће ми Бог зар и опростити“. Охрабрена сажаљењем старога Дивала, Маргита прима све његове наредбе и пољубац с речима:

„Маргито, ви сте племенита девојка,“ па обећава да Арман ништа неће дознати о њиховом договору.

Кад се Арман врати, саопшти Маргити, да му је отац дошао и оставио оштро писмо, на што га Маргита замоли, да се не свађа с оцем и да је пусти, док они не удесе ствар. Честита девојка с врелим сузама одлази од свога Армана. Страст се морала уклонити испред светских закона.

Остављен сам самцит, Арман размишља о разлици између Маргите и других жена, и усред тога размишљања собарица му јавља, да госпођа није дома и да ће скоро доћи. — Мрак је. Арман привиђа сенку Маргитину. Зове. Нико се не одзива. Почиње сумњати. Он се брине. Човек му донесе писмо. Њему се смрче пред очима. Зна све. Спази оца свога и јецајући пада му у наручја.

Али Арман не могаде остати код оца ни непрестано ни дуго. Морао је видети Маргариту, да и чује оно што је читао. Како је Маргарита и поред све слабијег здравља наставила свој стари живот и лудо и безумно то су се могли састати у салону њене друге Олимпије. Арман вређа своју стару драгану сваком речју, а она, јадница, ценећи задату реч, подноси све увреде зеленећи, бледећи. Да не би дошло до судара између Армана и грофа, Маргарита изазива Дивала на само и преклиње га да иде са забаве. Увређени љубавник пребацује јој врло увредљивим речима што се везала с грофом, и кад она не приста поћи с њим и кад му рече да воли Варвила — Арман се избезуми: дозва све друштво и обасу своју драгану новцима, да јој се одужи.

Маргарита је одржала шта је обећала, али је овај други потрес био тако јак да је пала у постељу. Кад се придигла, једино јој је уживање било читати писмо старога Дивила, писмо које је написала родитељска нежност и очинска захвалност. Арман је тек тада дознао од оца за племенито пожртвовање Маргаритино, те је раздраган похитао у загрљај својој доброј драги. Овај трећи удар није могла поднети јадна девојка, коју је бољетица толику измучила; патница је издахнула на Армановим рукама.

Оваква драма морала је узбунити свет својом појавом. Изненађени цртањем живота овакве жене, сви су попреко гледали на младога писца, који је и роман и драму написао што га је срце гонило да пише. Ако је узрујаност брзо прошла, и одмах се видело да је песник прави хришћанин, јер је довикнуо својим савременица да и пропала жена *може* имати и срца и поштења, те да изврши и такво дело, која ни најчеститија госпођа не би урадила тако лако. Разуме се да је од песника било далеко помисао: славити пропале жене — што су му пребацивали особито у Немачкој. Напротив сам песник казао је, да сажаљевати није што и славити и нагласио, да се из његова говора не сме извести закључак, е су све онакве жене каква је била Маргарита подобне учинити оно што је она учинила. Али је песник уверен да их има таквих (он је и нашао једну), па је нацртао како и таква жена може осећати дубоку љубав, како може страдати на и умрети од ње. Кад се тако схвати замисао пишчева (а тако се мора схватити, ако се хоће правилно да размишља о првој драми Диминој), онда се мора увидети, да у драми нема ни трага од неморалности, него се напротив мора истаћи да тенденција драме утиче сасвим морално. Да то није тако, чим би се могла објаснити она тиха узбуђеност и симпатија, с којом гледалац прати живот Маргарите Готје већ од прве појаве њене? Да гледалац не види својим очима, како се пала девојка под утицајем чисте љубави преображава и крепи и како добротом свога срца и племенитошћу својом жртвује највеће благо своје — зар би му се очи наводниле сузама узбуђења? Да је у у *Госпођи с камелијама* ма и најмање певана хвала светској грешници — зар би њен мучни живот и њено тужно умирање отимало сузе из очију оних племенитих госпо̂ђа̂, које су крадом дошле у позориште, да из прикрајка гледају̑ овај „недопуштени“ комад?

Како Маргарита ради као честита девојка, особито кад је заволела младога Дивала, може се показати и тиме, кад се она упореди с другом личношћу у француској књижевности, која јој је једнака бар по заједничком положају у друштву. То је Манон Леско, позната јунакиња романа опата Превоа (1733 г.) У те девојке поштење је било толико пало, да је свагда гонила од себе свога каваљера Дегрија, кадгод би се њему кеса испразнила а њој се појави богат љубавник. Лепа грешница тако се старала залудити свога драгана, да се он за њену љубав оставио и својих студија, које је красно започео, и своје породице, која се многом од њега надала: он се привикао и картању да би откупио своју милосницу, и свакојаким непоштеним поступцима, да би ослободио заслуженога затвора или њу или себе. Та девојка утицала је на младога човека тако јако и тако рђаво, да је он за све време њенога живота морално пропадао, а увек био свестан свога некарактернога поступања. Таква је неваљала девојка, а Маргарита Гатје није таква. Срдачна љубав према Арману очистила је њу од њених дотадашњих грехова: она је тако честита, да чини велико добро једном човеку кога је волела — оставља га и против воље, по дужности, и пропада због свог честитог владања. Маргарита је пала као Манон, али се каје и диже, а Арман, модерни Дегрије, не понижава се никако.

Како је драма *Госпођа с камелијама* писана према роману, то је згодно ма и олако додирнути и то како ова драма стоји према роману. По склопу свом роман је слободнији у извођењу, невезан ничим, те је у њему нпр. пространије изведено како се Арман упознавао с Марга ритом, па због тога а и за то што у роману сам Арман прича свој живот, Дивалова личност нацртана је много боље но у драми. Тако је исто и промена у Маргаритином карактеру поступно представљена и утисак је романа у том делу у толико већи у колико је шире описан живот грешне девојке и потоњи дивни живот с милим јој младићем. Али нам се ипак чини, да је драма силнија по утиску од романа, јер је пуна радње — живота, јер је вешти драматичар врло згодно разрадио материјал из романа и свуда је гледао да се карактери огледају у радњи. Због тога је мењао многе појединости из романа те је тако извео онако лепе сцене као што су разговор Маргарите са старим Дивалом (III чин 4. појава), дивна и јака сцена кад Арман остаје без Маргарите (III. 7.), сукоб у друштву (IV. 7.) и тужно умирање лепе девојке (V чин, појава 6. и даље). — Роман је писан према стварном догађају, те су у њему сви карактери природни јер Ал. Дима има бистар поглед. Такви су карактери и у драми, само још живљи, енергичнији. Врло вешто и са мало боје нацртани су Густав и Нишета, а особито окретни Гастон и користољубива Приданса.

Драма је склопљена необично лепо, органски. Свака је сцена на свом месту, свака по важности разрађена и везана за целину. Стил је узорит по природности, лепоти и краткости, а пун *лепих речи*. Разговор је жив, весео и увек духовит.

Госпођа с камелијама као драма важна је особито с тога, што је својом појавом указала нов пут француској драматској уметности: умерени реализам, који је постепено освојио савремену позорницу. Реализам се у тој драми огледа и у слободном избору предмета и у цртању раскалашнога друштва Маргарите Готје, према коме је слика Маргарите много живља и природнија.

Оваква оргинална, смела драма није тако лако изишла на позорницу ни у Француза ни — код нас. Стара позоришна управа пуштала је по доста слободних комада, али је било толико чедна, да није хтела давати и ову „богохулну“ драму. Нова управа била је одважнија, те је загризла ту јабуку, која се показала — слатка. Публика је лепо примила драму, управа ће је стављати чешће на репертоар и позоришна каса без сумње ће више добијати тада него приликом представе *Госпођица као сељанка.*

Превод је драме течан, и гдегде није тачан, а веран оригиналу чак и у галицизмима. На превођењу јасно се опажа брз рад.

Подела улога изведена је код нас добро али игрању појединих улога има мало замерака.

Главна улога долази готово у најтеже женске улоге, у оне које захтевају и много студије и још више осећања. У игрању оваквих улога (особито кад су карактери рађени тако реално као овај) осетна је и најмања погрешка. У овој тако деликатној улози рђаво је ако глумица ма и мало претера при представљању Маргарите у првом чину; горе је кад цео разговор са старим Дивалом изведе плачним гласом а најгоре је ако болешљивост Маргарите и њену агонију у V. чину одигра сасвим реалистично. Ми ово примећујемо из жеље да се ова улога (кад је већ у добрим рукама) игра како ваља, а строгост ова долази отуда, што смо имали прилике гледати у овој улози талијанску уметницу над уметницама Елеонору Дузе па нам се и преко воље намеће поређење. — Улога Ђорђа Дивала таква је да се при њој може пасти у овакву погрешку: место да се природно игра, може се лепо декламовати и представљати извештачено и тако споро да се сцена сувише одужи — а улога Армана Дивала опет таква да занесе тако живог уметника какав је г. Гавриловић. Игра господина Гавриловића била је местимице сувише топла али свуда тако ваљана, да се он тога вечера одликовао мимо све остале. Све госпође и сва господа, који су имали мање улоге, играли су тако лепо и тако складно да не памтимо да је и један салонски комад на нашој позорници одигран тако лако и природно као овај.

Лепој игри у целини много је допринела и добра режија г. Гавриловића. Салони су били елегантно и укусно намештени, са свим онако како одговара позоришту, које је и краљевско и народно.

Оркестар је лепо извео три лепа комада из *Травијате*, мелодичне опере Вердијеве (1853.), у којој су осећаји Маргарите Готје музички представљени врло лирично.

М. К. Драгутиновић.

ПРЕГЛЕД КЊИГА И ЛИСТОВА

Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenchaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Band XLIII. — II DER ERSTE CETINJER KIRCHENDRUCK von Jahre 1494. Eine bibliographisch-lexicalische Studie von Dr. V. Jagić. Erste Hälfte Bibliographisch-kritisches. Mit einer Tafel Wien 1894. In Commission bei F. Tempsky. — 4, 89.

Од како је катедру Миклошићеву заузео достојни заменик му наш уважени В. Јагић, Denckschrift и Sitzüngsbericht-и бечке Академије за нас су двоструко постали интересни, јер. од пет до сада штампаних радова његових, два се нас непосредно тичу: Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente (Denckschr. Bd. XXXVIII) и ово најновије о цетињском Октоиху.*) Глаголске одломке приказали смо у своје време („Наставник“ за 1892.), а сада смо ради да свратимо пажњу читаоцима „Дела“ на ову Јагићеву студију о првој нашој штампаној књизи.

У месецу када се навршује четири стотине година, од како је угледала света прва књига штампана у првој српској штампарији (4. јан. 1494.) излази и ова студија о њој (на Св. Саву 1894.); у години када је отац Макарије штампао ту прву књигу (штампање Октоиха свршено је „вь єдино лѣто“: 1493—4 јан. 1494), штампао је расправу о томе отац Иларион (Српска Краљ. Академија Глас. XL: *О цетињској штампарији* пре четири стотине година. Београд 1893.) И ако ова прва расправа није изишла код нас као друга, опет је њу написао наш човек.

Разлика између ове две студије је у томе што Руварац расправља о месту где је била та прва штампарија, и личностима које су је основале, док Јагић, дотичући се ужег и тога питања поглавито је посветио своју студију самој књизи која је из те штампарије изишла.

---

*) Остала три рада су: Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen. I. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches Denckschriften Bd. XLIII); — Die Menandersentenzen in der altkirchenslavischen Uebersetzung (Sitzungsberichte Bb. CXXVI); — Das byzantinische Lehrgedicht Spaneas in der kirchenslavischen Uebersetzung (Sitzungsber. Bd. CXXLII).

И овај као и сви други радови Јагићеви одликује се темељитошћу, свестраношћу и дубоким познавањем посла који ради. Како ниједна страна овога питања није остала недирнута, то и наш задатак овде не може бити други, до просто излагање резултата до којих је Јагић дошао. О каквим исправкама и допунама у његовим пословима у опште не може бити говора.

Ова прва половина студије, која обухвата библиографско-критички део Октоиха (у другој половини биће лексикална страна), подељена је на седамнаест одељака.

У првом одељку се говори о оснивачима штампарије, времену оснивања и месту где је била. То је оно питање о коме се занимао и Руварац. Обојица се слажу у томе да је оснивач штампарије Ђурађ Црнојевић а не отац му Иван, да је била на Цетињу, а не на Ободу. Али Јагић додаје да је идеја о оснивању штампарије могла бити и Иванова. И ако штампани извори о њему са свим ћуте и сву заслугу приписују сину му Ђурђу, опет је могла бити и Иванова мисао да свој нови манастир у место обичног поклона у писаним књигама обогати штампаријом за штампање искључно црквених књига, које је он за време свога прогонства у Италији могао видети. Хронолошким комбинацијама дају се за то прилично вероватни закључци извести. Како је прва књига већ била узета у рад 1493 год., дакле треће године после смрти Иванове, то су две године пред том, 1491 и 92. једва биле довољне да се све претходне спреме сврше. Чак и данас једва се може за две године дићи штампарија онде, где пре тога ништа није било, а тада је морало још спорије ићи. Калуђер Макарије, тај први фактор и управник штампарије, морао је у Млецима научити цео ток рада, слагања и штампања. Нема сумње да је он према познатим му рукописима нацртао и изрезао матрице за слова словенска. А све то да се посвршава и изучи, хоће се повише времена. С тога се дакле има права која година више захтевати. и узети да је време од прилике између 1485 (када је манастир основан), и 1492. било доба у коме су разни претечни радови били довршени, да би 1493 године штампарија могла отпочети свој посао. А ово доба захвата и коју годину Иванова живота.

У другом се одељку говори о даљој судбини ова два знаменита човека. Ђурђу Црнојевићу и калуђеру Макарију. О томе говори Руварац у поменутој књизи. Али Јагић се не слаже са претпоставком Руварчевом да је наш Макарије иста личност са Макаријем који је почетком 16 века у Влашкој штампао црквене књиге. По карактеру слова и уметничкој изради морали су, по Јагићеву мишљењу та два разна Макарија бити.

У трећем је одељку детаљан опис књиге: величина текста, број врста, облик слова, боја, пагинирање итд.

У четвртом одељку до деветог је преглед садржине и детаљна анализа свих песама, упоређено са млетачким издањем грчког Октоиха од год. 1835, једног грчког рукописа бечке дворске библиотеке од год. 1391., и текстом садашњег руског издања.

У одељцима десетом до четрнаестог изведени су резултати тога поређења и поређења са рукописним словенским октоицима старијега доба. Тако у десетом одељку изведена су сва карактеристичнија одступања цетињског текста од грчког, и однос његов према садашњем руском. Из тога се види, да се цетињски текст у главном доста добро слаже са оба, док су одступања према старијима, струмичком и загребском, много већа, одакле опет излази да цетињски октојих припада новијој редакцији. У једанаестом се одељку говори о карактеристици превода словенског октоиха у опште, и цетињског на по се. Цет. текст представља очевидно према н. пр. струмичком, ревидиран превод. Циљ је ревизије била јаче зближење слов. превода према грчком оригиналу, како у појединим изразима, тако и у целом реду речи. Узгредно су старији из употребе изишли граматички облици замењивани новијима, обичнијима. Кад се човек сети, да се већ у грчком тексту поетски израз ових црквених песама удаљио од обичне прозе, и често уступао места уметничкој а и надувеној раскоши у речима, то је лако увидети тешкоће превођења таквога текста на млади, литерарно још мало култивирани језик. Не би дакле било никакво чудо да је први покушај и рђаво испао за руком. Па ипак се — вели Јагић — то за словенски превод не може рећи. Дивна гипкост словенског језика сачувала је од тога и превод. Заиста се човек мора чудити одважности преводиочевој који је смело, а често и вешто и срећно, успео да грчки оригинал од речи до речи преведе. То му је могло поћи за руком само због лаке прегибљивости словенскога језика, који се могао прилагодити готово свима обртима грчкога оригинала. Латински превод није могао у томе ићи за грчким оригиналом, јер у њему нема онога богаства у партиципима као грчки и словенски, нити може онако лако да прави сложене речи.

За овим се ређају сва поправљена места цетињ. текста нове ревизије, према старијим октоицима. Тим исправкама ишло се на то да се сузи слобода, којом је први превод чињен, и да се више од речи до речи преводи, н. пр. домеће се члан (иже) без потребе, замењују се просте речи сложеном. старији изрази замењују се новијима. Из свега се види да нови превод није чињен, већ је само стари поправљен. Све те поправке цетињског текста стоје врло близу рускоме од године 1436, који је такође из руског оригинала потекао. Из тога закључује Јагић да се 14. столеће може узети као доба кад је извршена ова ревизија старога превода. *Да ли је то извршено у Бугарској или у Србији, не може се — вели — сад ништа рећи ма да језичне особине* више за Србију говоре.

У дванаестом одељку су наведена сва она тежа места, упоредо са старијим текстовима и данашњим руским, у којима је словенски преводилац грешио у преводу. Из тих се напомена види, да је понегде и у данашњем руском тексту остала погрешка неисправљена. — У тринаестом одељку су наведена сва она одступања од грчког текста, где је словенски преводилац рђаво читао грчки текст па према томе рђаво и преводио, или је у старом грчком оригиналу било друкчије него у данашњем, или на послетку слов. преводилац просто није разумео грчки текст. И овде има понешто што чак ни у данашњем тексту није исправљено. У четрнаестом су одељку побројане разлике од данашњега грчкога текста које долазе отуда што је стари грчки текст друкчији био.

У петнаестом одељку се говори о паралелним местима где се исте песме понављају, и у којима опет има одступања час чисто ортографских, час у избору овога или онога израза за једну исту грчку реч. Ово последње објашњава се тиме, што се при превођењу поновљене песме није гледало на ранији превод, већ је превођено изнова.

Шеснаести одељак посвећен је акцентима и другим диакритичким знацима у тексту, који сви немају никаве важности већ су проста имитација грчкоме.

На завршетку, у седамнаестом одељку, штампан је поговор калуђера Макарија, његов поговор из псалтира од године 1495., и поговори влашког Макарија из литургијара од год. 1507. и четворојеванђеље од год 1512., који поред различности штампе и облика слова говоре да су то била два разна Макарија.

На крају је додат један леп фотолитографски снимак двеју страна цетињ. октоиха, из којих се врло лепо може видети карактер и облик те прве штампане наше књиге.

Расправа је ова, као што се из овог прегледа види. Знатан прилог к историји превода словенских црквених књига, а на томе пољу има још врло много да се уради.

31. јануар 1894.
у Београду

Љуб. Стојановић

Le Royaume de Serbie par P. Coquelle Paris, Léon Vanier, éditeur, 1894. г.

Под овим насловом изашла је књига једна о Србији, ове године, у Паризу. Писац је нижи официр француски.

Очевидно под свежим и јаким утиском лепога, знатнога чина од 1. априла, а иза тулонских и париских француско-руских свечаности које су већ собом оставиле јаку импресију на живахан дух Француза, писац је с одушевљењем узео на се благодаран и српској души мио задатак: да упозна своје сународнике са Србијом и српским народом, о којима, како праведно писац помиње, тако мало знају Французи.

Под тим утисцима будући, он је и дело своје посветио младоме Краљу српском који је првога априла извео чин један великога значења и радо гледан од свакога истинскога пријатеља слободе. —

Најбоље је мислио писац да ће сународницима приказати Србију и српски народ, ако у крупним потезима изнесе пред њих историју нашу од доласка на балканско полуострво па до последњих дана наших.

Ми Срби који знамо како је нама тешко још данас написати и дати историју свога народа, морамо се почудити и изненадити великој смелости младога писца француског да се навезе на ово још довољно неиспитано и српском духу довољно непознато море.

Али велико одушевљење, право пријатељство и јака истинска љубав не знају за научне скрупуле и путне сметње.

И кад се све то на ум узме може се рећи да је писац ипак свој задатак решио повољно.

И не хотећи да улази у појединости, и да црта детаљно историску судбу народа нашега, писац је с изворима који су му могли до руке доћи успео дати једну слику у којој су скоро све главне црте које слици дају тип и особине њене.

Ми смо с тога врло захвални писцу на сећању, на оном пријатељском и искреном одушевљењу и учешћу према нашем народу, на оној похвалној и лепој тежњи да своје сународнике упозна с једним пријатељским народом његовој великој отаџбини, који је кроз дуги низ својих страдања много крви пролио и много жртава поднео за ствар слободе, и своје и туђе, и за оне узвишене идеале братства, слободе и једнакости које на својој застави тако високо држи велика отаџбина француска.

Морамо жалити што данашњи дани, у којима се Србија налази и у којима ми ове редове пишемо, веома штетно делују на онај ефекат који би књига ова у Француској имала, и што ће се извесно неповољно одазвати и на оно лепо и искрено одушевљење писчево, које тако јасно кроз књигу његову провејава.

Ми ћемо, ипак, и њега и његове сународнике овако издалека, српским језиком, замолити: да верују у наше искрене и дубоке симпатије и да данашње дане Србије сматрају као пролазну беду коју су јој непријатељи натоварили, а од које ће је њени синови ослободити онако исто, као и од многих других до сада.

Јанус.

Споменик XXII српске краљевске академије.

Документи о Шћепану Маломе. Из московскога главнога архива министарства иностранијех дела преписао Марко Драговић (стр. 1—42). — *Из мемоара Ибрахим-Манзур Ефендије* о неким догађајима у Босни и Србији из 1813. и 1814. г., приложио Стојан Новаковић (стр. 44—54). У Београду, у државној штампарији краљев. Србије, 1893., 4, стр. 54.

У овоме Споменику имамо нових прилога бољем познавању историје српског народа: једно су споменици за изучавање историје Црне Горе из времена познатога авантуриста Степана Малога, који авантуру заврши у Црној Гори, скрасивши се само, а друго су белешке већега авантуриста који се у својој авантури кроз Јевропу дотакао и српске земље и о свом бављењу у њој оставио помена.

Ну да приступимо расматрању једнога и другога.

I. Од споменика (докумената) о Степану Маломе г. Драговић је приопћио 63, и то 62, на руском а један на српском језику. Од тога, пак, броја има 48 писама од 14 лица и једне корпорације, и то: 1. Патријарха Бркића под бр. 13. и 20.; 2. Митрополита Саве п. бр. 1.; — 3. Степана Малога бр. 3. и 51.; 4. архимандрита Авакума, бр. 5. и 56.; 5. архимандрита Григорија Дрекаловића бр. 6., 7., 8., 10. и 11.; 6. Обрескова, руског посланика у Цариграду бр. 2. и 4.; 7. грофа Алексија Орлова, бр. 53. и 54.; 8. кнеза Александра Голицина бр. 23. и 33.; 9. Григорија Полетке, секретара бечког руског посланства бр. 18.; 10. Никите Ивановића, Панина, бр 19; 11. руског вицеканцелара, бр 22., 38., 40. и 59.; 12. кнеза Димитрија Голицина, руског посланика на бечком двору, бр. 12, 26., 27, 28. 29., 30., 32., 46., 47., 48. 55.; 13 Ђорђа Мерка, изасланика руског у Црну Гору, бр., 21. 24., 25., 31, 34,, 35., 39., 42., 43., 45.; 14. Мехмед-бега Беглербега румелиског, бр. 49.; 15. Цариградских главара, бр. 50. и 61. Поред писама има: једна грамота царице Катарине III грофу Румјанцову (бр. 14) и два њена указа (бр. 15. и 37.), један пасош изасланику Ђ. Мерку (бр. 16.), два рескрипта (бр. 17. и 36.), рапорт из колегије иностраних дела (бр. 57.), записка о црногорском архимандриту Григорију Дрекаловићу (бр. 53.), и архимандрита Авакума опис Степана Малога са додатком о патријарху Василију Бркићу (бр. 41)

Сви се побројани споменици тичу Степана Малога и Црне Горе. Степан Мали, пак, интересна је појава, али не и ретка у ранија времена. Историја опћа зна за добар број авантуриста и „самозванаца“, који покушавају користити се подесним приликама а не устручавају се посегнути и за самим престолом. Било их је различне моћи и способности а успех у предузетом послу зависио им је од подесности прилика и њихове оштроумности, да их што боље процене и њима се користе. Судећи по досада познатим споменицима о Степану маломе он је био обичан авантуриста који се докотурао до Мајина у Приморју а одатле, користећи се простотом своје околине и црногорског племена, доспео је на Цетиње под видом рускога цара Петра III, који се спасао из убилачких шака и сетио да дође Црногорцима, и у њих да затражи заштите.

Раније познати споменици о Степану Маломе расветљују и прилике његовога времена у Црној Гори и њене односе према Турцима и Млечићима, од којих се последњи знађаху каткад користити рђавим расположењем Црногораца према Турцима, а не устезаше се, да, у име учињених услуга од стране Црногораца, по који пут дошану Турцима, како би згодно било притеснити немирне горштаке и лишити их слободе. Али појава Степана Малога у Цр. Гори, а под именом цара Петра III., заплашила је испрва и Млечиће и Турке, ну први се у брзо обавестише, шта је у ствари а Турци сумњаху да ће то бити дело лукаве млетачке сињорије, како би им створиле неприлике на међи, с тога се појави негодовање према републици. Кад се, пак, за Степаном поведоше и три нахије са брђанима и православнима у доњој Зети, а лепо га дочека и владика Сава, Црној Гори и Степану обратише више пажње и Млечићи и Турци, и желећи сачувати међе, обоји изведоше војску и ради Црне Горе а и ради својих међа, јер лажни пријатељи не вероваху једни другима

Из тих већ познатих споменика, а нарочито из релација млетачких провидура у Далмацији, знамо за међусобне односе Млечића и Турака и обојих према Црној Гори, као год и Степанове односе према њима и дубровачкој републици. Ну појава Степанова под лажним именом Петра III интересовала је и Русију, јер за њу беше од значаја. Из раније познатих споменика не с се знало потпуно о томе, и ту празнину попуњују нам споменици, што их г. Драговић изнео на видело. Они нам управо износе однос и положај званичне Русије према Цр. Гори и Степану Маломе. Руски Двор као и посланици му у Бечу и Цариграду дочуше о појави „самозванца“ и јасна им беше обмана, али и ма да је био тако удаљен од руске границе, ипак се бојаху, да се како не примакне граници и не пређе је, те да створи неприлике, за то царица Катарина II издаде грамоту управнику Мале Русије, грофу Румјанцову, којом му нареди како има поступати на граници са сумњивим људима, нарочито из Црне Горе и суседних јој крајева, међу којима се понајвише пажње имало обратити поповима и калуђерима. Да би, пак, „самозванац“ био уклоњен из Црне Горе, руска влада нађе за добро да у Цр. Гору упути саветника Ђ. Мерка са грамотом Црногорцима и упуством у повереној му мисији. Преписка о томе сачувана је и сада је изнесена на свет.

Та преписка износи до 26 писама (поред раније споменутих Меркових писама на то се односе и она под бр. 15., 16. 17., 19., 22., 26., 27., 28., 29., 30., 32., 33., 36., 37., 38. и 40.), и у њима је изнесен смер руске владе са Степаном Малим, њено ослањање на Млечиће, да ће јој указати пријатељство и припомоћи Марку у извршењу поверене му мисије, млетачко превртљиво држање, чиме се одликовала њена политика за сва времена и помућено мишљење о догађају и знатним лицима у Црној Гори. У писмима и рапортима има још података о Степану Маломе, колико је Мерк могао сазнати у Котору.

О посланству Мерковом знало се и раније нешто из двеју депеша млетачке владе главном провидуру у Далмацији Антонију Ренијеру, али ће нам сада то бити подробније познато. Ну и ови нови споменици јаснији су, кад се доведу у везу с оним двема депешама млетачке владе. Кад оно руски посланик на бечком двору. кнез Димитрије Голицин изасла Мерка преко Млетака у Црну Гору, надаше се у велико, да ће му млетачке власти припомоћи да дође у Црну Гору, као што му обећа млетачки посланик на бечком двору, али Мерк у Млецима наиђе на негодовање и док се тамо бавио, млетачка влада известила је провидура о мисији Мерковој 22 (10) априла 1768. год. депешом забранивши му да се с овим пушта у ма како споразумевање, јер је са свим непотребан и он и мисија његова, шта више може им више сметати, јер ће се код Турака породити сумња у искреност рада млетачке сињорије (Љубића спом. о Шћепану Маломе, стр. 85. и 86.) Док су, пак, објашњавали руском изасланику како им прети опасност, што мирно посматрају догађаје у Црној Гори и ако тога не беше у ствари, како им од Турака прети опасост и док је овај извештавао колегију иностраних дела о прикупљању турске војске на црногорској међи са задатком да пази на млетачке покрете, чега се република страши — дотле је та иста млетачка влада преко свога провидура о свему извештавала Турке. Истина депешом од 9. јула 1768 г. влада је јавила своме провидуру Антонију Ренијеру, да спреми Мерка да иде у Црну Гору, али да у исто време јави о томе Турцима. Тога пак истога дана би јављено да република радо прима на знање, да ће турски заповедници у споразуму с млетачкима поћи противу Црне Горе (в. Љубића, Спом. о Шћепану Маломе, стр. 88 и 89.) С тим је у вези и узрок што Мерка не пусти провидур у Цр. Гору те се морао вратити у Млетке.

Поред преписке о Мерковом изашиљању, у овим споменицима има података о Шћепану Маломе, владици Сави, патријарху Василију Бркићу, млетачкој политици и знатнијим личностима у Црној Гори. Ну расматрајући ове споменике и њихову садржину, у погледу оцене догађаја и главних лица, опажа се врло велика сличност у суђењу са оним, што је изнео кнез Долгоруков у својим запискама о посланству у Црну Гору 1769. год. За то, кад узмемо у вид једно и друго, добићемо мишљење руског двора и дипломације о Степану Маломе.

Да прозборимо још коју.

Г. Драговић је испред споменика напоменуо о збиркама споменика и списима, који се баве Степаном Малим. Како напомиње у томе предговору, неке од споменика употребио је раније у своме раду „Једна биљешка о Шћепану Маломе,“ што је изишао у „Гласу Црногораца“ за 1887. год и отуда засебно одштампан. Једно, пак, од писама и. бр. 2.) познато је из Љубићеве збирке споменика о Степану Маломе, где је писано српски, а ово му је руски превод. Ну поред тамо побројаних збирака ваља додати не спомenуту добру руковет писама Степана Малога из његове преписке с дубровачком републиком што је Богишић накупи у архиви окружне власти у Дубровнику и изнесе у Radu Jugosl. akad. књ. III. (стр. 157.—180.). А сем тога јамачно ће бити таких писама растурених по зборницима и часописима, као што је из тога круга и оно писмо владике Саве од мес. октомбра 1770. г. у коме се жали млетачкому дужду на његове чиновнике, који су, јамачно због Степана Малога, похарали манастире у Стањевићу и Мајинама. Издао га је С. Љубић у руковети југославенских листина у Starinama X., под бр. XLI., стр. 35. А Записке кнеза Ђорђа Долгорукова штампане су у „Руском Архиву“ за 1887. год., одакле их је превео Љуб. Стојановић и приопштио у Годишњаци Чупичеве Задужбине, књ. XI., стр. 298.—340.

Свакојако споменици о Степану Маломе, што их приопшти у овоме Споменику срп. краљ. академије г. Драговић користиће историку, који се буде латио да пише о Црној Гори и њеноме животу, јер се сада правилније могу ценити прилике, о којима се раније нагађало и судило „од прилике.“

II. После говора о једноме авантуристи реч је о другоме.

г. Новаковићев прилог одломка из живота авантуристе потурчењака Ибрахим-Манзур Ефендије потврђује нам слику свирепстава, што их починише Турци по заузећу Србије 1813 г. о чему говоре Сарајлија и други повесничари, који су грађу црпли из уста савременика, и о чему се можемо уверити из писама српских кнезова од 8. авг. 1814., 5 јануара и 8. фебр. 1815. год. (в Прилози за српску историју свеска II. Издао Љубомир П. Ненадовић. у Београду 1861.) Шта више овај потурчењак износи ужасније слике него ли Срби!

Потурчењак Ибрахим-Манзур Ефендија јесте авантуриста, пореклом ваља да Немац а хусарски официр у Француској, који је пошао у Египат приликом Наполеонове експедиције 1799 па допао ропства код Енглеза, који су га одвели у Палермо, а отуда измакао вратио се у Француску, тамо допао затвора, а 1802. год. отишао Турцима да тамо потражи среће. У Цариграду је постао бимбашом (пуковником), али му је огадио посао, за то 1809. г. измакне у Трст а отуда доспе до Стразбурга, својега роднога места, које је опет морао напустити и оде у Петроград, где му не испаде за руком да ступи у војску са већим чином због неких препрека. Петроград напусти па оде у Стокхолм, одатле у Копенхаген, где не успе као и у Петрограду, те 1811. год. дође у Касел у Вестфалији, где се не задржа дуго, него 1813. год. прејуривши Аустрију оде у Босну, где се по други пут потурчи. Из Босне дође 1813. год. у Србију, где пробави и 1814. год., а по том напусти Турску те иђаше по Јевропи, а кад му се досади оде Али-паши у Јанину, одакле одбеже у Солун па преко Сирије и Египта дође опет у Јевропу и уђе у Француску.

Доиста, интересан пример авантуриста!

О својим авантурама оставио је белешке и оно што се односи на његово бављење у Босни и Србији, саопштио је г. Новаковић у српском преводу (ориђинал је на француском јез.) у Споменику. Из тих његових бележака сазнајемо да се стицајем прилика опријатељио са Сулејман-пашом Скопљаком (из Скопља у Босни) и његовим синовима и у њиховм је друштву ратовао противу Срба у Србији а по том дошао у Београд са Сулејман-пашом Даље вели кад су Турци освојили Србију „путови по Босни крчали су од стоке и робова из Србије, што су у Босну терали.“ Србија је била пустолина, а Стамбол капија у Београду окићена кочевима с мученицима на њима, док је на другим местима по стотина мртвих телеса српских, натакнутих на коље или измрцварених, остављана псима, да их глођу. Српски је народ нешто клонуо, али је било појединаца, који су се хтели светити и једног дана, вели авантурист, нападоше неки Срби на њ и његовога друга потурчењака Сулејман-беја (грофа Таксиса) у околини Београда, али им покушај није испао за руком, него допадоше турских шака и Турци их набише живе на коље заједно са саучесницима. Уз то писац надовезује још неке згоде, које стаје у некој вези.

Подаци ови, што потврђују зверско поступање Турака са рајом у освојеној Србији 1813. и 1814. год, у толико су нам милији, што их износи потурчени западњак, којега ништа није везивало за Србију и српски народ. Потурчењак, Туркофил, несталне природе човек, који је цео свет гледао једнаким погледом, потврђује оно, што нам казују песме и што су дедови причали унучадима својим!

Читаоци „Дела“ нека не пожале труда да прочитају белешке тога чудноватога авантуриста у изводу и српском прводу у Споменику срп. краљевске академије, јер им јамчимо, да ће их занимати!

Крагујевац.

Ј. Н. Томић.

Књиге Матице хрватске за 1893. годину

Књиге, које је Матица Хрватска пружила својим члановима за 1893 годину прве су после прослављене Матичине педесетогодишњице. Ми смо се надали да ће Матица ући у другу половину столећа много свечаније но што је ушла; али се наша нада није остварила, као што се ни Матичина жеља није испунила да у 1893 години пружи и прву свеску давно обећаних *Хрватских народних песама.* У томе је омела ненадна смрт дра Ивана Броза, који је уређивао те песме, „јер премда је — вели се у писму којим су нам послате Матичине књиге — покојник материјал за прву и другу књигу „хрв. нар. пјесама“ из многобројних рукописа прибрао и разврстао, и премда је знатан дио рукописа за прву књигу био дао веће и у штампу, то ипак још преостали од проф. Броза уређени рукопис за прву књигу „хрв. нар. пјесама“, пошто се је точно прегледао, није тако и толико уређен, да би га одбор „Матице“ могао и смио без руке новога уредника дати у штампу“. И тако је Матица место дванаест, штампала ових једанаест књига:

1. Marija Konavoka од Мата Водопића;
2. Bosanke, приповетке Ивана Лепушића;
3. Izabrane pjesme Јована Храниловића;
4. Izabrane pripoviesti Ивана Тургењева, у преводу Јосипа Мишкатовића (свеска прва);
5. Pjesnička djela Мирка Боговића (свеска прва);
6. Ilirski glazbenici, прилози за повијест хрватскога препорода, написао Фр. Ш. Кухач;
7. Poviest srednjega vieka, по најбољим писцима израдио Фрањо Вала (други дио);
8. Ribe, природословне и културне цртице, написао Др. Мишо Кишпатић;
9. Gospodin Tadija ili posljednji porob u Litvi, племићка приповијест из године 1811 и 1812 у дванаест пјевања од Адама Мицкијевића, превео, увод и биљешке написао Др. Т. Маретић;
10. Povjest grčke književnosti саставио Др. Аугуст Мусић, (дио први);
11. Hrvatska pjesmarica, збирка попјевака за скупно пјевање од Вјекослава Клајића.

Првих осам књига добијају чланови Матице Хрватске бесплатно као годишњи Матичин поклон. Друге су три посебна Матична издања, која њени чланови добијају нешто јефтиније од књижарске цене.

Упоредимо ли овогодишње Матичине књиге са њеним ранијим издањима, то ове много заостају. Изгледа нам да је Матица Хрватска већ штампала оно што је било најодабраније. Противност између овогодишњих и ранијих издања најјаче се истиче у књигама које су чланови Матичини добили за годишњи свој улог, а да није *изабраних пјесама* Храниловићевих, оригинална би „забава“ била са свим слаба, и ако нам се чини да овим песмама није било места у „забавној књижници“. Али то је споредна ствар, главно је да су Храниловићеве песме добре и да је свакако добит што су прикупљене. Храниловићево име познато је и нама Србима, јер је то можда једини хрватски писац који пише и у српским новинама, а његове песме „Свакиданке“, које су сада штампане у овој збирци, угледале су света први пут у „Летопису“ Матице Српске. Цела ова збирка подељена је у четири групе: лирске песме (међу којима су и чувене песникове *Жумберачке елегије*; епско-лирске песме (са *Свакиданкама*): епске песме и песме преведене. Као увод овој збирци налази се „Моја пјесма“.

Марију Конавоку, написао је скоро преминули дубровачки бискуп Мато Водопић. И ако на књизи стоји „приповиједа“ опет „Мара Конавока“ није приповетка. То је, као што добро напомиње Марцел Кушар у предговору, истинити догађај из доба писчевог пароховања у Конавлима. „Сврха му је (писцу) — вели Кушар — како се јасно разбира, не толико, да том грађом састави новелу, која би одговарала свим правилима праве умјетности, него пуно више да нам угодним обликом опише Конавле и Конавоски народ, међу којим је он толико година проживио, а мимогред и да углави оне сељане о големим штетама и погибијама, у које може уватити поједине куће и читава села барбарски обичај дјевојачке грабше (отимачине), који се код њих још и данас поније. — — — Према тому праве љепоте те приповијести немају се ни тражити зар у њезину заплетку и развитку, како ни у избору лица, која нам се ту предочују, јер је заплет, треба признати, слаб, радња споро напредује, а лица нијесу одвећ изворна ни сва доста занимива: него управо у вјерним и сликовитим описима што нам писац подаје предјела, обичаја и уопће живота народнога. — — Марија Конавока има по том уз естетичну вриједност још и вриједност као знаменит прилог фолкористици нашега народа, како приповијести Љубишине и Његушев „Горски Вијенац.“ — То и јест оно што даје вредности овој књизи. Из ње ће читалац врло добро познати онај део нашега народа, који је настањен на граници Херцеговине, а тик до Дубровника и који, и ако је католичке вере, ништа није изгубио од српскога духа, српскога обичаја и српскога језика.

„Марију Конавоку“ писац није довршио. Он је израдио само 16 глава и 17 до половине, а по замисли његовој требало је да их буде 22. Приређивачи овог издања — професори Марцел Кушар и Јурај Царић — мислили су да им је допуштено да од овако несвршеног рукописа саставе целину, те су, као што у предговору изјављује проф. Кушар, изоставили две главе (13 и 18) цепили, од једне (11) нешто, а 10 су преиначили. Једну је главу сам израдио проф. Царић „уз припомоћ писчева брата, г. Ника Водопића, човјека даровита и научна, који је Царићеву стилу и језику настојао подати колорит језика и стила, што је у његова брата“. На послетку проф. Кушар изјављује да је он „цијелу приповијест исправио са стране језичне, у колико ми је покојни писац био допустио“. — По нашем мишљењу све ово није требало да буде и Матица Хрватска куд и камо би била боље урадила да је штампала рукопис онакав какав је остао после писца. Читајући поједине партије у „Марији Конавоци“ и друга дела покојнога Водопића, чини нам се да су приређивачи овога издања и сувише слободе себи дали, а што је најглавније, сад не знате што је у овоме делу Водопићево, а што Кушарево и Царевићево. Њихова је дужност била да све измене обележе, ако не у тексту, а оно у предговору, јер има и таквих облика, за које не верујемо да их је могао употребити Водопић. Особито је жалити што су приређивачи изоставили 18 главу, којој је био натпис „Година 1848 у Конавлима“. — Књизи је додата и лепа Водопићева слика.

У трећој књизи из „Забавне књижнице“, којој је натпис *Босанке*, налазимо четири приповетке, бајаги из босанскога живота и то: Сељичовођа; Милојко Алкарић; Казанчићи и Златија (Низам-невјеста). — Матица је и 1891 године штампала збирку Лепушићевих приповедака „слике из Босне“, али јој заиста не наноси част ни ова ни она збирка. — Приповетке су врло слабе и изгледа да их је писао неки почетник. О каквим карактерним цртама босанскога живота, разуме се, не треба ни говорити.

Међу овогодишњим издањима Матичиним налазило се и три новине по спољашности. Рекосмо „по спољашонсти“ томе само и видимо новину у „Словенској књижници“ у „Пријеводима новијих пјесника“. Матица је и досада штампала преводе словенских приповедача и страних песника, само то нису биле посебне колекције, као што ће од сада бити. У „Словенској књижници“, Матица намерава штампати преводе одабраних „модерних приповијести словенских, и то у првом реду руских.“ У „пријеводима новијих пјесника“ Матица жели да пружа својим читаоцима преводе модерних словенских и страних песничких дела. Колико имају смисла овакве посебне колекције за једно друштво, које може у најбољем случају издати сваке године по једну овакву књигу не знамо. Разумели бисмо да овакве колекције издају поједине књижаре: али за Матицу Хрватску изгледа нам да је ово просто парадирање. Она има „Забавну књижницу“ „Поучну књижницу“, „Свјетску повијест“, „Књижницу за хрватске трговце“. „Књижницу за класичну старину“ (ово је трећа новина) „Словенску књижницу“, „Пријеводе новијих пјесника“ и „Пријеводе грчких и римских класика.“ Међу тим опет сваке године изађе по нека књига којој нема места ни у једној од толиких колекција, а најбоље би било да све те књиге иду у свет под једним општим називом, као што то ради наша „Задруга.“ Тада би формати књига били једнаки. Излишност „Славенске књижнице“ и колекције „Пријевода новијих пјесника“ доказује нам и то, што у „Славенској књижници“ налазимо Тургењева, а у „Пријеводима новијих пјесника“ Мицкијевића. При том Матица је већ до сада штампала од словенских писаца дела: Тургењева, Крашевскога, Чајковскога. Сенкијевића, Пушкина и Шевченка и они су исто онако били читани у „Словенској књижници“. Али што је, ту је, а сада да видимо шта су нам донеле ове две колекције у првим својим свескама? – У Славенској књижници“ штампана је прва свеска „Изабраних приповијести“ Ивана С. Тургењева у преводу пок. Јосипа Мишкатовића и то „Племићско гњездо“ и „Рудин,“ које приповетке имамо и у српском преводу. Покојни Мишкатовић био је један од најбољих хрватских стилиста, а у своје време доста је преводио, при том и обе су приповетке добре; али опет, по нашем мишљењу, када се Матица већ решила да издаје „Словенску књижницу“ требала се постарати за какав нов превод којег од већих и непреведених руских дела

У „Пријеводима новијих пјесника“ већ није тако Ту налазимо велики спев Мицкијевићев „Господин Тадија“ у преводу академика Др. Томе Маретића. Довољно је напоменути да се у пољској књижевности овај Мицкијевићев епос, у коме је насликан цео пољски народ, назива *пољском Илијадом*, па да добијемо прави појам о његовој вредности. Овде се може само истицати питање како је овај спев преведен? — Др. Маретић познат је и као филолог и као добар преводилац класичких дела, јер нам је он пружио преводе „Илијаде“ и „Омира;“ али Др. Маретић, и ако преводи у стиховима, није песник, и то је оно што овом преводу недостаје. Правилност је језика и стила ту, ту је и верност превода: али вас тај превод не заноси и не одушевљава као кад читате Змајеве преводе „Толдије“ и „Еноха Ардена“. Преводилац је имао и грдне муке са романом.

Априла месеца прошле године умр'о је Мирко Боговић, песник и борац из илирског доба, који је као уредник „Домобранца“ лежао апс, а као борац за народна хрватска права задобио две ране. Прву је своју песму штампао 1841. године у Гајевој „Даници“, а у млађим годинама својим издао је и збирку песама „Љубице“. Сем ситнијих песама написао је две новеле: „Видов дан на Лобор-граду“ и „Слава и љубав“ и три драме: „Стјепан последњи краљ босански“, „Франкопан“ и „Матија Губец, краљ сељачки“. Прву је драму писао у тамници, а трећа се сматра као најбољи хрватски драмат. Боговић је 1852 године уређивао и забавни лист „Невен.“ — Песничка дела овога писца подухватила се Матица Хрватска да пружи својим читаоцима у новом и критичном издању а под уредништвом вреднога радника Др. Миливоја Шрепела. Матица је ова дела поделила у три свеске, а са последњом пружиће песников животопис и оцену дела му. У првој свесци, која се налази међу овогодишњим издањима Матичиним, штампана су два драмата: *Матија Губец, краљ сељачки* и *Матија, последњи краљ босански* Шта ће пак ући у друге две свеске не каже се, међу тим неће бити на одмет да напоменемо, да су пре неколико дана у Загребу штампане Posmrtne pjesme Мирка Боговића трошком удовице му, а под редакцијом Др. Миливоја Шрепела. У овој збирци налазе се- *Вињаге*; *Стрјелице* (афоризми); *Жуто лишће*, и почетак или боље рећи одломак повеће и недовршене философско-сатиричне песме *Грабанцијаш ђак.*

Ретка је година да се међу Матичиним књигама не нађе по које дело вредног хрватског природњака, Др. Миша Кишпатића. Он је досада написао: „Слике из рудства;“ „Слике из геологије;“ „Из билинског свијета“ (три књиге); „Кукци“ (две књиге), а сада је ево пружио и „*Рибе*, природословне и културне цртице“. — То вам је књига једна дебела 455 страница великог формата са 138 слика, а писац се нада да ће му другови бити благе судије, јер ће се из књиге увјерити да нисам имао друге жеље, него да побудим у нашем читалачком свијету и овом књигом љубав за природне науке“. Какав ће суд бити писчевих другова по струци му, ми не знамо; али можемо само толико казати да је књига ова написана тако лаким слогом и да је писац уплео у њу толико занимљивих сличица, да се она радо чита. Ми само још желимо да писац посебно штампа опис „разноврсног рибарења из свих наших крајева“, што је из ове књиге морао изоставити, јер је „преко сваке мјере преобсежна постала.“

Повјешћу средњега вијека од Фрања Вале, Матица је учинила корак ближе к остварењу своје жеље, да на хрватском језику изда опширнију а популарну историју света. До сада је Матица издала: „Повјест грчке:“ „Повјест римску до царева“ (две књиге); *Повјест римских царева* (две књиге) и „Повјест средњега вијека“ (део први), а сада ево и другога дела који обухваћа време од Карловића до цара Конрада II.

Раније смо напоменули да Матица штампа преводе грчких и римских класика, па да би ти преводи били разумљивији и да би упознала читаоце тих превода и са књижевношћу та два народа, почела је да штампа и „Књижницу за класичну старину.“ Прва је свеска те „књижнице“ *Повјести грчке књижевности* од Др. Аугуста Мусића, и то први део, који обухваћа историју грчке поезије у класично време. — Дело ово рађено је по најбољим страним писцима, а колико је пак Мусић успео да састави целину и да дâ читаоцима праву слику грчке епике, лирике и драмата, о којима је реч у овоме делу, остављамо да пресуде стручњаци, а ми ћемо прећи на десету Матичину књигу, којој је натпис „*Илирски глазбеници*, прилози за повјест хрватскога препорода, написао Фр. Ш. Кухач.“ — У овој су књизи биографије седамнаесторице композитора и једне композиторке (Сидомије Рубидо — Ердеди) из доба илирског покрета. Кухач је још 1887 године штампао књигу „Лисински и његово доба“, а ова је као наставак тој, те је свакако лепа грађа за проучавање хрватског духовног живота, и ако од свију осамнаест композитора, највећу пажњу на себе привлачи *Фердо Ливадић*, родом Словенац, из Цеља. „Не има — вели Кухач — готово ни једнога тренутка, готово ни једнога одличника онога гласовитога доба којега Ливадић није својом глазбом узвеличао и прославио. Бијаше ли се десила згода весељу, то је он пјучним заносом ударио у жице, бијаше ли бој бити, то је он побудљивим грлом загрмио: давори роде! а муклом жабом зајецаше мужице, кад се је народ у црно завио.“ Међу многим композицијама Ливадићевим налазимо и неколике српске песме, од којих помињемо Пуцићеву „Млади Срби буд'мо ми“ (Из „босанских даворија)“ и „Сећаш ли се онога сата.“ Ипак већина је Ливадићевих композиција за немачки народ. Остали композитори и ако су по неки далеко заостали за Ливадићем, и ако је по неких рад врло незнатан, опет хвала Кухачу што их је приказао, те тако многог од њих сачувао од заборава.

Остаје нам још једна књига. Она је врло малена по формату, али врло велика по ономе што у њој није То вам је *Хрватска пјесмарица, збирка попјевака за скупно пјевање* од Вјекослава Клајића. У овој „песмарици“ налазимо композиције оних народних и уметничких песама, које се у народу најрадије певају. Лепа је то идеа била прикупити те композиције и пружити их у посебној и елегантној збирци. Противу тога немамо ништа, то чак и хвалимо, само што се ова „збирка попјевака“ никако не може назвати „*Хрватска* пјесмарица“. Одузмите јој српске и словеначке песме, па ће онда *хрватских* песама остати, врло, врло мало. Баш да ово и опростимо у знак „братске љубави“ и толеранције, па куд је отишло више нека иде и ово, јер ми не зазиремо од имена хрватскога. Али има овде нешто друго. У овој су збирци и оне познате наше старе песме: „Ја сам млада Српкиња“, „Радо иде *Србин* у војнике:“ „Устај устај Србине устај на оружје.“ Да, овде су и те песме и зна те ли како гласе? — Чујте само: „Млада сам *Хрватица* Милком ме зову:“ „Радо иде *Хрват* у војнике:“ „Устај: устај Хрвате, устај на оружје.“ — И лепо под песмом „Радо иде“ стоји потпис: *Василије Живковић!* За песму „Ја сам млада Српкиња“ вели се у напомени: „оригинал је „Ја сам млада Илирка:“ но пошто је изворна пјесма незграпна, спјевао је госп. Хуго Бодалић на нашу молбу сродну пјесму.“ Ми само можемо честитати госп. Хугу Бадалићу У целој овој ствари има и мало комике. „Србин“ и „Хрват“ двосложне су речи па је лако у стиху заменити „Србин“ са „Хрват:“ али није тако са „српски“ и „хрватски.“ Док је придев „српски“ од два слога, хрватски“ је од три, па се ту трампа не лепи и онда се „српски“ замењује са „словски.“ У познатој песми „Заставе се наше вију“ долази у другој и четвртој строфи рефрен: „за слободу отаџбине — српски сине падај, мри!“ а у овој „*Хрватској* пјесмарици“ тај је рефрен: „за слободу отаџбине — славски сине падај, мри.“ — Може бити да је ово и накнада осталим Словенима за пoару, јер где се год могло што дићи — дигло се без зазора. Познатој песми „ој Словени јоште живи,“ у овој је „*хрватској* пјесмарици“ натпис *Дух хрватски*, а почиње „ој хрвати јоште живи!“ — Ето каква вам је ова збирка композиција! Чудно је само, како је Матица Хрватска овакву једну збирку композиција и могла пустати у свет под својом фирмом.! Кад је оно Мита Ђорић прештампао ћирилицом Шенојино „Златарево Злато,“ код нас су биле осуђене неке измене, које је Ђорић учинио у том делу, па је ипак, због тога, загрепски „Vienac“ у своме 51 броју за 1892 годину написао ове речи: „ова је књига огледало српске просвјете на крају 19 вијека.“ А када једно хрватско литерарно друштво, у коме седе највиђенији хрватски књижевници и научници штампа једну овакву „хрватску пјесмарицу,“ па не само да противу тога нико не устаје, него чак њеног духовног оца граде и академиком, шта да кажемо ми Срби? — Да ли да пођемо „Вијенчевим“ стопама, па да речемо: „Хрватска пјесмарица“ огледало је хрватске просвете на крају 19 века?... Не-ми то нећемо, да кажемо, из разлога које није тешко погодити онима који искрено желе слогу Срба и Хрвата.

Дан. А Живаљевић

БЕЛЕШКЕ

XXVI. ГЕОЛОШКИ ЗБОР.

10. фебруара 1894.

I.

Отварајући овај збор Ј. М. Жујовић подсетио је сакупљене да се данас навршиле три године од како су оваки скупови у Геолошком Заводу Велике Школе уобичајени. Зато је скренуо пажњу присутних на данашњи дневни ред, којим се проширује програм рада нашег малог Геолошког Друштва и на питања примењене Геологије и Минералогије, на привредна предузећа.

II.

Исти је приказао збору нове књиге које је Геолошки Завод за потоња два месеца добио у размену, на поклон или по поруџи. У некима од ових находе се нови подаци за Геологију и Палеонтологију српских земаља. Такова је, на пример, расправа *Ф. Шафарика* о геолошком саставу Дунавске Клисуре у Казану, у којој се тврди: 1) да кречњаци у Казану припадају горњем кату Јуре а не Креди, 2) да Дунав тамо тече доњом синклинале, чије је југоисточно крило у Србији на Великом и Малом Штрпцу, а северозападно крило на банатској страни; 3) да се Дунавска проструга почела градити на крају Плиоцена а извршила за време Дилувија и 4) да је кроз ову протекла и вода из језерца које је за време Неогена било на банатској страни и у коме су се депоновали слојеви са биљним остацима.

Други би податак био у белешци г. *Г. Стефенеска* професора Геологије у Букурешту о *Динотеријуму из Злота*; али како се из те белешке види да писац не зна где је Злот ни какови су терени око овог места распрострањени, то је сумњиво, да ли су зуби динотеријума, које је добавио, заиста из тога места. Свакојако је несумњиво да ово није први налазак динотеријума у Србији, као што се то писцу учинило да је тек овим наласком допуњено географско распрострањење динотеријума за време Миоцена.

На трећем је месту референт приказао претходни извештај г. *А. Коха* о *геолошкој структури Фрушке Горе*, из кога је као најважнија истакао да пешчари на северним падинама Фрушке Горе не спадају у Карбонифер него су еквиваленти са оним слојевима Горње Креде (Флиша) што су око Черевића обилато наслагани.

Најзад је поменуо да је г. *С. Брусина* описао *конгериску фауну из Дубовца код Гор. Карловаца*, о којој је било само неких наговештаја још пре тридесет. година.

III.

Приказан је писмени реферат г. *П. Павловића* о Geologische Studien in den jüngeren Tertiärbildungen Rumäniens von Th. Fuchs који ћемо донети у трећем броју *Дела*. Ова штудија има два одељка. У првоме су изложене туристичке и топографско-геолошке опаске ауторове; а у другоме је покушај деобе румунскога млађег Терцијара, у коме су нарочито јако распрострањени слојеви из бракичних и слатководних резервоара. Ове је слојеве г. Фукс поделио на три групе:

1. конгериски
2. псилодонски
3. унионски, и указао је на њихове еквиваленте у Аустро-Угарској.

IV.

Г. С. Лозанић је приказао збору нови српски минерал, Александролит који је открио у познатом српском минералу *Милошину*.

Пре неког времена г. Лозанић је предузео да у хемиском погледу боље проучи милошин. У току тога рада констатовао је, да милошин у самој ствари састављају два минерала: један, сиво-плаве боје, за који је задржао назив *милошин* и други зелене боје, коме је дао назив *Александролит*, у част Њ. В. Краља Александра.

Као што је познато милошин је до сада сматран, као једна аморфна минерална специја, који је по хемиском саставу и другим особинама увршћиван у глине. Г. Лозанић помиње, да је прву квантитативну анализу за милошин дао Каретен, по коме је Милошин један: $Al_2 0_3 Si 0_2. 3H_2 0$. За тим је г. Леко анализао милошин, и нашао, да му је хемички састав: $2 A'_2 0_3. 3Si 0_2, 3H_2O$, и најзад по г. Благојевићу: $Al_2 0_3 2Si0_2, 2H_20$. Сем тога, Кенгот је испитивао милошин микроскопски и нашао, да је састављен од аморфне и кристаласте масе.

После ове кратке историје испитивања Милошина, г. Лозанић је изложио, како је, помоћу калијум меркури јодида, из уситњених маса милошина издвојио два јасно кристалисана праха, који се, као што мало пре поменусмо, јасно разликују по боји. — Овако издвојене чисте масе, анализао је квантитативно, и нашао да је хемиски састав сиво-плавог милошина:

$$5 (Al_20_3. 2Si0_2. 2H_20) + Cr_20_3. 2Si0_2. 2H_20.$$

За хемиски састав зеленог александролита, који се налази у знатно већој количини у досадашњем милошину, г. Лозанић даје следећу формулу:

$$2 (Al_20_3. 3Si0_3. 2H_20) + Cr_2 0_3. 3Si0_3. 2H_20.$$

Дакле, као што се из формула види, док је милошин један бисиликат, дотле је александролит трисиликат.

Као што је познато, г. Лозанић је још 1884 г. пронашао нови минерал Авалит. Овом приликом и за авалит поставља следећу формулу:

$$9 (Al_20_2, 3Si0_3. H_20) + Cr_2 0_3. 3Si0_2 H_20 + 2K_20. Mg0.3Si0_2. H_20.$$

Из хемиског састава ова три минерала г. Лозанић изводи, да милошин и александролит стоје у непосредној генетичкој вези са авалитом. И у милошину и у александролиту налазе се увек мале количине алкалије (калијума), што још више утврђује поставку, да су та два минерала постала од авалита, који је, распадајући се, изгубио алкални састојак.

V.

Г. С. Зорић је говорио о резултатима који се постижу експлоатацијом нашег сењског рудника, сравњујући у исто доба резултате постигнуте код нас, са резултатима, који се постижу у неколиким знатнијим угљеним рудницима на страни (у Ческој и Француској).

Говорећи о методама експлоатације г. Зорић је напоменуо три такве, какве је посматрао у Ческој и Француској: 1) методу поткопавања; 2) методу сурвавања (rabatage) и 3) методу на степене у слемену. — Ни једна од ових метода није примењена у Сењу.

У вези с овим, г. Зорић износи врло интересна сравњивања о дневној продукцији једног радника (копача) на страни и код нас. Тако на пр. у Ческој (окно рудник Pluto), један радник изради дневно око 5850 килограма угља; у Француској (Лоари), један радник (копач) изради дневно 8000 килограма угља. Код нас пак у Сењу године 1891 један радник у средњој мери вадио је дневно 203 килограма, а 1893 године око 400 килогрма дневно.

Док се по поменутим методама вађења, у тим рудницима добијају поред овакве количине крупног угљена, врло незнатне количине ситног (прашине), дотле у нашем сењском руднику имамо 50–60% такве прашине (неупотребљавих отпадника).

Најзад, док се наш сењски угаљ прве класе продаје 16 дин., а онај последње 3 динара тона, дотле се решетан чески угаљ (првог квалитета), продаје само по 3 динара тона.

Ческа производи 26,000,000 тона на годину и извози 7,000,000. Ми једва подмирујемо мање потребе.

Да би показао, од колике би важности била код нас индустрија угља, г. Зорић наводи, колико суседне нам земље, природно сиромашне у овом артиклу, увозе угља са стране. Тако:

Маџарска увози 1,028,000 тона (у вредности 10,287,000 форинти)
Румунија „ 920,000 „
Бугарска „ 35,000 „
Турска увози исто тако за све своје потребе.

Из свега овога, г. Зорић мисли, да ми треба што пре да предузмемо систематска испитивања наших угљених басена, и са стручним људима, које би довели са стране, предузети рационалну експлоатацију. Тиме би успели, да подмирујемо не само све наше потребе, већ би добили један од најважнијих извозних артикала.

Поводом говора г. С. Зорића отворила се дебата у којој су учествовали г. г. Ј Гудовић, М. Михаиловић, С. Гикић, Ј. М. Жујовић и Dr. С. Радовановић.

Г. М. Михаиловић је изјавио да велика сметња унапређењу нашега рударства лежи у томе што нема континуитета у пословима, што посленици који се смењују и замењују не воде рачуна о мишљењу и искуству својих претходника.

За тим је несрећа што се и привредна предузећа олако, без довољне претходне штудије, отпочињу; па је тако и у Сењскоме Мајдану, у пркос противних мишљења ранијих стручњака, одједном заснована скупоцена експлоатација, која претходним истраживањима није довољно оправдана била. Али не треба мислити да наши рударски инжињери носе одговорност за слабе успехе нашега рударства, јер се њихови предлози и савети модификују вишим одлукама, које нису увек чисте и од партизанских побуда. Он се не може сада изјаснити који би начин експлоатације био најповољнији за Сењски Рудник, али тврди да садања слаба продуктивност, на коју је г. Зорић указао, не долази само од садашње методе већ и од неспособности наших раденика. У Ческој Француској, Белгији и т. д. раденик је продуктивнији за то што је спремнији, а спремнији је за то што на једном послу од малена ради и што се рударска вештина тамо с' колена на колено преноси. — Најзад је говорник указао да и наша жељезничка тарифа не помаже рударска предузећа и да би за тај циљ ваљало променути саобраћајну политику коју воде управници наших жељезница.

Г. *Ј. Гудовић* као већ стари рудар потврђује мишљење да многа наша рударска предузећа не напредују за то што је експлоатација почела пре довољног познавања рудишта. Тако се десило и са Сењским Мајданом.

Г. *Ј. М. Жујовић* се прво извињава што ће се умешати у дискусију овога предмета, за коју треба и стручног рударског знања и знања економске политике.

Он потпуно верује цифрама, са којима је г. Зорић доказао непродуктивност нашега рударскога рада, и верује г. Михаиловићу да наши рударски инжињери нису толико одговорни колико би се по слабим резултатима њихова рада могли теретити. Он се не усуђује кога било за ове неуспехе оптуживати. Али му се чини да ни једна друга држава није оволико колико је Србија жртвовала на рударска истраживања, и да ни једна није са тако потпуним поверењем и скоро без икакве контроле давала својим стручњацима да раде, траже и пробају шта год хоће. Рударство је у Србији она струка којој су и све Владе и све Скупштине одушевљено давале увек колико им се затражило. Ако наши рудари нису тиме задовољни, онда се говорник боји да ће од сада још мање бити задовољни, јер му се чини да они меродавни фактори почињу ладнити и своје поверење смањивати. — Што се тиче предлога г. Зорићева, да се отпочну систематска испитивања бушењем терена, говорник мисли да је потпуно оправдан и жели му да не прође као и сличан давнашњи предлог, после кога су набављене бургије десетину година рђале у београдскоме ђумруку. А и по предлогу да се доведу страни стручњаци ваљало би поступити у свима случајима за које не би смо имали довољно спремних домаћих радника. Самоваља при томе пазити да се више у мајдану угља у Сењу не постави за директора какав Немац, који ће смети као оно пређашњи признати: Ich bin eigentlich kein Kohlenman.

Г. *М. Михаиловић,* одговарајући првоме наводу г. Жујовића о издашности државне помоћи на рударска истраживања, тврди да је такве издашности било само у првим временима, када су Србијом управљали скоро неписмени људи и у последње доба, које почиње од спреме за Париску Изложбу. Иначе је буџет Рударског Одељења био увек врло мали, па и тај се није трошио, јер су старешине захтевали да се њихови изасланици што пре са рудишта у канцеларију врате. А што друге државе не троше сада сразмерно колико Србија, узрок је што су оне посао рударских истраживања одавно свршиле, а Србија није.

Г. *С. Гикић* изјављује да ће се главни прекор експлоатације Сењскога Мајдана што даје више отпадака но употребљива угља показати као неоснован када се саслуша оцена државнога геолога, по којој тај жалосни факт произлази од саме природе рудишта.

Г. Dr *С. Радовановић* тврди да је угљени слој у Сењу поремећен из свога првашњег хоризонталнога положаја, претурен и прикљештен тако да се под притиском Стенке испуцао и сав се искомадао. Отуда се угаљ троши већ у самим поткопима а трошио би се баш и кад би се усвојио начин експлоатације, за који г. Зорић вели да је онако срећно у другим рудницима примењен.

Г. *Зорић* објашњује да његова главна замерка раду у Сењскоме Мајдану није због велике прашине која се из њега вади, већ за то што тамо један радник не изради ни двадесет осми (?) део онога што уради један радник у неком европском руднику. Рад треба удесити тако, да један радник савлада онолико кубних метара материјала колико и у другоме свету па макар то било и од угљене прашине.

VI.

За овим је г. Dr. *С. Радовановић* говорио о менама кроз које је прошло питање о геолошкој старости фосилнога угља у Сењу, излажући при томе и мишљења оних рудара чији се рапорти још нештампани чувају у Архиви Рударскога Одељења. Садашње наше познавање Сењскога Рудника изложио је на основу скорашњих проматрања Dr. J. Цвијића, J. M. Жујовића и својих сопствених. Од две претпоставке којима се у Жујовићевој *Геологији Србије* тумачи стратиграфски положај угљених слојева у Сењу говорник усваја претпоставку о полегнутој бори, услед које је кретацејска подина на Стенки прекрилила терцијерну угљеносну повласт. Услед тога би се, по говорнику, могло очекивати да би се бушењем у дубину Сењскога Мајдана нашло на слојеве угља, који би одговарали другоме крилу у синклинали. Али г. Dr. С. Радовановић мисли да би боље било наставити истраживања у оближњој Равној Реци, где терцијерни слојеви нису толико дислоковани и у којима има угља компактнога. У потврду свога разлагања говорник је приказао идеални профил Сењског Рудника, који се од профила објављенога у *Геологији Србије* разликује прво изданцима еруптивних стена, који су по мишљењу г. Dr. С. Радовановића проузроковали предиспозицију терена за депоновање терцијерних слојева, а друго многострукошћу бора како у Црвеноме Пешчару тако и у кретацејскоме кречњаку.

VII.

Са захвалношћу је примљена к знању вест да је г. П. Павловић поклонио Геолошком Заводу Велике Школе једну збирку фосила из Босне и Ерцеговине.

Српска краљевска академија јануара месеца ове године имала је неколико састанака ради договора о избору нових чланова — академичара. Избор је свршен. Изабрани су за редовне чланове *Пера П. Ђорђевић,* државни саветник и *Љубомир Стојановић,* професор Велике Школе. За дописне чланове изабрати су и то: за друштвене науке *др. Константин Јиречек,* професор славистике на бечком универзитету; за природне науке: *Никола Тесла, Пера Живковић,* директор ужичке реалке и *др. Драгутин Захрадник,* професор загребачког универзитета.

6. фебруара била је свечана седница, на којој је читао Милутин Гарашанин своју приступну академијску беседу „*О политичкој литератури.*“ О овој беседи проговорићемо коју више доцније.

На седници 7. фебруара поднео је академији Милићевић свој прерађен рад „Живот Срба сељака“, који је у своје време излазио у Гласницима ученога друштва. Академија је одлучила, да се ово штампа у засебну књигу а да буде као прва књига етнографије. Иза овога дела следоваће поједине збирке народних песама, које су већ стигле академији од разних лица. Ове су збирке дане већ и на оцену.

22. фебруара читао је Стојан Бошковић приступну академијску беседу о државној идеји у новој и старој српској државн с погледом на словенске и друге државе.

Чупићева задужбина имала је 31. јануара свој годишњи скуп, на ком је прочитан извештај о раду и стању Задужбине. За XIV Годишњицу, како се из извештаја види, није пријављен никакав рад; али је издано као засебна књига Новаковића „Срби и Турци XIV и XV века.“ Штампаће даље одбор задужбине у засебну књигу Милићевића превод Жил. Симона „Жена XX века.“ На овом састанку одлучено је, да за Годишњицу Милићевић спреми некрологе свима помрлим члановима Одбора и да се до сада плаћа за чланке штампане у Годишњици 80 динара од штампана табака.

Књижевно уметничка заједница држала је 31. јануара прву седницу ове године. Ову своју прву седницу посветила је заједница светлој успомени неумрлога Бранка Радичевића и прославила педесетогодишњицу „Ђачкога растанка.“ Седници је присуствовало доста одлична грађанства а нарочито омладине великошколске, а програм је испао не може лепше бити. Састанак је отворио председник „Заједнице“ г. Стева Тодоровић с неколико топлих речи о свом драгом и добром другу и пријатељу Бранку. За овим је г. Милош Цветић читао поједине одломке из „Ђачког растанка“, после чега је баш добро дошла а и лепо одсвирана композиција г. Дионисија ди Сарно „Ђачки растанак“. Г. Милићевић нам је у свом јединственом причању изнео једну успомену из својих доживљаја, а која се зове „*Бранко Радичевић у Штубику.*“ За овим су одсвиране још две композиције поштованога композитора „Балканске царице“ г. Дионисија: „Ружица“ и „Коло.“ Тајник Заједнице прочита нам одзиве наших песника приликом ове прославе Бранкове. Први је одзив био од часне старине Љубе Ненадовића (који је свој одзив телеграфом послао), за тим од Марка Цара, Шантића, Ћоровића Св., Стратимировића Ђ., Бешевића, Јовановића Вл., Др. Брзака, Гавриловића Андре и Одавића Ристе. Накнадно је стигао и одзив Јосипа Берсе. — За овим је настало посматрање слике Бранкове, коју је за ово вече спремио г. Ст. Тодоровић, а која се од досадашњих прилично разликује. — Ове вечери пало је лепих здравица у славу Бранкову, за овим г. г. Тодоровићу, Милићевићу, нашем Дубровчанину Марку Мурату и т. д. — Наравно је да је весеље било зачињено српским колом, које је водила чила омладина, сећајући се речи из „Ђачког растанка“ и држећи, с их Бранко радосно посматра. — „Заједница“ намерава да изда опис ове свечаности са свима песмама и причом г. Милићевића. Ми бисмо се јако обрадовали, ако би Заједница ово урадила. Песма Љ. Ненадовића штампана је у „Стражилову“ бр. 6., а Шангића у „Виделу“ бр. 1!.

Књижевни одбор Матице Српске имао је 8. јануара своју седницу. На овој седници одређене су награде чланцима, који су штампани у последњем (176.) Летопису, а за тим примљене ове радње за Летопис: по реферату Полит Десанчића г. Гершића расправа „*Једно интересно и практички важно питање из данашњега Међународнога права*“; по реферату Ф Обркнежевића превод Гр. Лазића Платонова дијалога „*Лахет*“, и критика А. Ђукића на И. Голупског „Успомене из народнога покрета 1848—49. године.“ По оцени С. Петровића примљена је расправа В. Димитријевића „*Назаренство, његова историја и суштина*“ да се посебице штампа. Ова оцена штампана је у 6 броју „Спона„. Сем овога на овој седници дат је један чланак на оцену, један одбивен, а један враћен писцу.

Југословенска академија. Математичко-природословни разред имао је 29. јануара своју седницу, на којој је читао дописни члан др. Д. Горјановић — Крамбергер расправу „*Геолошки одношаји околице Кутјевачке*“. Писац је запазио на том крају четири ере: археичку, палеозоичку, мезозоичку и кенозоичку. —

У Бечу је недавно основано „**Друштво за потпомагање јестественичких испитивања оријента.**“ Само име друштва казује и његов смер.

А да би свој смер постигло друштво ће се старати:

1. да приређује јестественичка путовања на Исток или да покреће а по потреби и да потпомаже прикупљање природнина по Оријенту;

2. по могућности да се брине о објављивању јестественичких радова о Оријенту;

3. да покрене и одржава научну везу са стручњацима и јестественичким заводима на Оријенту;

4. да по могућству потпомаже проучавање оних земаља на Оријенту, које спадају у сферу аустријских јестественичких испитивања.

За председника Друштву изабрат је Др. Th. Fuchs управник геолошког одељка у дворском музеуму (Oesterr. Botan. Zeitschr. № 9).

*

— Недавно је изашла у Паризу, у издању — Hachette ове књижаре књига F. Brunetiere-a под натписом „L'Evolution de la poesie lurique en France, au dix-neuvieme siècle. То је низ лекција, што их је прошле године читао Брунетјер у Сорбони. Као и у прошлим делима (L' Evolution des genres litteraires, Le Théâtre français) тако се и у овом Брунетјер труди да покаже закључке до којих критика и литерарна историја могу доћи држећи се у испитивању закључака и хипотеза природних наукâ. Примењена у критици, доктрина о еволуцији баца нову светлост на велике литерарне производе и тешње их везује једне за друге.

— У једном недељном женевском листу, L'Etincelle којем је уредник Oscar Sachs познати новелиста, у броју од 20. јануара ове године, изашао је један чланак, A propos d'un livre récent par Antoine C rtalis. Тај је чланак написан поводом студије, L'intervention et la péninsule balkanique par J. Béchirowsky, о којој ћемо у своје време донети опширан реферат. Писац горњега чланка је овејани Грк, а писац студије Бугарин „чисте крви“, као што му он то примећује, па је хтео у томе чланку да му одговори, управо протестује, „што је хтео да уздигне важност своје земље на штету других балканских земаља, нарочито Грчке.“ Сâм чланак нема никакве научне вредности; сем што је њиме задовољена национална сујета — али артија трпи!

Др. Владимир Папафава, адвокат и познати књижевник из Задра, написао је једну Studie über den Theilbau in der Landwirtschaft besonders in Dalmatien sowie über die Erträge in dem Gebiete der ehemoligen Republio Ragusa. Књига изађе ове године у Инсбруку трошком университетског књижара Vagner-a.

— Трошком париског књижара Savine-a изађоше из штампе: Les poétes russes par E. de Saint-Albin. Писац у кратко излаже историју руске књижевности од почетка до данас задржавајући се нарочито на поезији. У врло лепом француском преводу доноси важније производе руске лепе књижевности.

— Le Journal des Débats изаслао је прошле године једнога од својих сарадника, да пропутује Србију, Блгарску и Румунију у свези, да проучи те земље и о њима напише своје утиске. Познато нам је већ, из наших политичких листова, да је нарочиту пажњу обраћао политичким и економским приликама балканских држава и о њима донео масу писама у поменутом листу. Та ће писма прерађена и допуњена, изаћи у скоро у нарочитој књизи. Неколика су преведена у „Одјеку“ и „Виделу“.

— Paul Pisani, професор на католичком университету у Паризу написао је прошле године дело: La Dalmatie de 1797 à 1815. Поводом ове књиге A Chuquet написао је опширан приказ у своме листу La Revue critique d' histoire et de littérature, 1893, N-os 45, од 4. Децембра Он вели, да је ово једино и најбоље дело у Француза о историји њиховог оружја и управи над Далмацијом. Књига је изашла трошком париског књижара Picard-a.

— Ренанова Histoire du peuple d'Jsraël пета и последња књига изашла је из штампе. То је свршетак Ренановог капиталног дела, које излази још од 1887 године. Ово дело са његовим Origine du Christianisme чине једну целину.

— La semaine littéraire, тако се зове један недељан књижеван лист, који је почео излазити у Женеви у Децембру месецу прошле године. На овоме листу раде први научници и књижевници из романског дела Швајцарске. Он је производ оног књижевног покрета у овоме делу Швајцарске, који тежи да се еманципује од утицаја француске књижевности. У петом броју од 3. фебруара тек. године изашао је на стр. 55 чланак: Le peuple Serbe par Paul Seippel. Писац познаје Србију и њене установе из ближе — провео је скоро две године у њој. У La Bibliotehèque Universelle написао је једну студију о економским приликама Србије, а данас, као што напоменусмо, написао је чланак о *српскоме народу* поводом последњих политичких догађаја у Србији. Поред неколиких предрасуда, које су резултат непознавања прилика или пристрасности, писац је у томе чланку казао многу горку истину.

— Trois chefs - d'oeuvre du Théâtre Russe, тако се зове књига која изађе из штампе трошком париског књижара Calmann-Lévy-a. Та три ремек — дела су; *Сила мрака* од Толстоја, који повучен на једно своје пољско добро, проповеда нужност ручног рада косећи сâм као сваки други мужик. Друга су два дела од Островскога: *Бура* и *Василиса Милентијева.* Островски долази у ред оних драмских писаца, којима се Русија поноси; био је управитељ царског позоришта у Москви, а преминуо је 1886 год. Ова три дела превели су на француски и удесили за њихову позорницу Павловски и Оскар Метеније. Овај последњи познат је у француској књижевности, и са својих других превода, камо је пресадио многе одабране комаде из руске драмске књижевности.

— Гроф A. de Saint-Aulaire написао је један историски роман, France et Russie. То су догађаји из 1731 и 1801 године са овим епиграфом, који је извађен из тестамента Петра Великог, „Удружите се са Француском и ви ћете бити господари света“. И ова књига изађе трошком Calmann-Lévy-a.

— L' intervention et la péninsule balkanique, par J. Béchirousku тако се зове дело, које изађе прошле године у Паризу. У њему анонимни писац — који је, буди речено, овејани Блгарин — говори у опште о интервенцији, прелазећи за тим на интервеновање великих сила у балканским размирицама. Доцније ће бити више речи у нашему листу о овој књизи, која нас, Србе, на првом месту интересује. Поводом ове студије, која је анонимном писцу служила за докторску дисертацију, држао је једну конференцију у Institut génévois, *Ханри Броше,* професор женевског универзитета, познати филозоф-правник, један од главних уредника правног листа La Revue générale du droit.

— Michel Delines превео је Толстојевљеву Physiologie de la guerre; Napoléon et la campagne de la Russie.

— L. Lamousche, који је претпрошле године написао једно повеће дело о Бугарској, превео је у „Le monde latin et le monde slave“ причу Ив. Вазова, најбољега међу сувременим песницима бугарским, *Иде ли?*, којој је предмет узет из нашега рата са Турцима.

— У журналу „Български Прѣгледъ“, свесци за фебруар штампана је **Д.** Маринова оцена Милићевићева *Поменика.* Оцена је врло похвална. Маринову се чини само мало чудновато, што су из *Поменика*, у који је ушао и Реља Бапаћанин само с тога што је Доситеја из рдио, изостале биографије Свет. Марковића и Адама Богосављевића, „који су, по мишљењу Маринова, у новој српској историји такве знаменитости, да би се њима имао рашта поносити и сваки народ“.

— Добили смо у замену часопис *Българска Сбирка,* спис за књижевност и друдруштвена знања, који излази под редакцијом С. Бончева и М. Маџарова, у Пловдиву у месечним свескама од 5—6 штампаних табака. Ми ћемо у трећем броју опширније проговорити о садржини овога часописа. За сада само напомињемо, да су у свесци за фебруар преведене песме: *Звезда* од пок. Војислава, **Где ја . . .** од Јакшића, *Кнегињи Зорки,* од кнеза Николе. Преводи су у главном добри.

— Прошлог лета пропутовао је Dr. E. v. Halácsy, из Беча, планине Пинд и Перистери на којима је прикупио велику множину разноврсних, врло ретких а нових биљака за флору Балканског Полуострва. Док биљке проучи, објавиће их у Бечкој Академији Наука, која га је у овом путовању материјално помогла.

— Ign. Dörfler, асистент у бечком дворском музеуму, провео је пролеће и лето прошле године у путовању по Старој Србији и Маћедонији. Ове године је се по други пут пењао на Шару планину (први пут је био на Шари 1890. године), и овом приликом је проучавао њену пролетњу флору. А понајвише времена провео је у екскурзијама око Скопља и по оближњим планинама. У тим путовањима прикупио је знатан број биљака. За нас је важно то да је он у клисури Треске планине нашао у изобиљу нашу Ramondia Serbica Panč., а ту је брао и лепу црногорску биљку Saxifraga Montenegrina

Dörfler је констатовао да Ramondia Serbica расте и у клисури Демир-капија где је у изобиљу има.

Ж. Ј. Ј.

— Критикујући *Дело,* г. Dr. Недић нам је замерио, што смо почели доносити својим читаоцима у преводу Киландов роман *Отров,* који са *Фортуном* чини једну целину. Замерци му је разлог, што он, г. Dr. Недић не зна ни Киланда ни његове радове. Колико је таква замерка основана, нека цене читаоци, пошто *прочитају* цео роман, који је, и ако му је предмет из паланачког живота у маленој Норвешкој, опет успео привући пажњу образованога света на свога аутора. Киланд је по неким својим ситнијим радовима већ познат нашој читалачкој публици; његова дела данас преводе и старији од нас много јачи и богатији. Претпрошле су године превели и Руси његове романе *Отров* и *Фортуну.*

Прошле пак године читасмо у француског журналу Revue des Revues о литерарном покрету у Норвешкој из којега доносимо својим читаоцима ово о Киланду:

Александар Киланд заузима нарочито место у нашој књижевности. Он описује искључиво провинцијски живот норвешке паланке.

После бављења у Паризу дебитирао је пре више од тридесет година збирком новела, којој следоваху романи, који су све један за другима угледали света и који су се сви одликовали нарочитим приповедачком даром. Киланд није психолог у правом смислу те речи, али је сликар првога реда, фини сатиричар са јасним, течним језиком, вештак у облику. Његови романи припадају натуралистичкој школи и баве се начином живота и догађајима норвешке паланке са надмоћном иронијом.

Киланд је извршио у нашој књижевности велики утицај. Он унесе у роман већи полет, живљи покрет, него ли што смо га дотле били навикли; он га уведе у акцију. С тога је више сликар друштва него ли душевних догађаја. Он је створио у својим књигама низ егзистенција, које су, по јасности и живости, јединствене у нашој књижевности и признате као типичке.

У једно извесно доба постаде Киланд чак чиниоцем у унутрашњој политици Норвешке. Предложише у нашој народној скупштини за њега песничку пензију, као што је већ била дата некима од наших аутора. Тада се деси, да се наша народна скупштина подели у два табора, од којих је један био за, други противу предлога, који је на послетку одбачен. Ескими међу нашим сеоским посланицима били су пронашли, како Киланд није ортодоксни лутеранац, и то до крајности учини нерасположеним становнике из дубине наших долина. Велика народна странка, левица, подели се у овој прилици и од тога се времена више није ујединила. Од тога дана постаде десница за дуго бројно наша најјача странка.

Киланд је извршио велики утецај на младу Норвешку. Његове књиге врло су поучљиве, занимљиве и раздражљиве; он је често конзервативну опозицију доводио у ватру и његова постојаност учинила је норвешкој омладини услуге сваке врсте. Постојан као стражар, управи он с духом и учтивошћу своје сарказме противу друштва, које се решио да описује и чије слабе стране једну за другом изнесе његово дивно витко перо и његове књиге читале су хиљаде.

Die literarische Bewegung in Norvegen von Knut Hamsun III.

— Професор Јова Миодраговић позива на претплату на књигу „*Најновије грешке у настави и васпитању*“. Подело ју је на троје: на дидактичне, методичне и дисциплинске грешке. Ова књига намењена је наставницима основних школа; изнеће око десет табака веће осмине, а стајаће динар. Претплату треба слати до краја фебруара, а књига ће изићи најдаље до половине априла.

— Како „Vienac“ јавља, угледала је света прва књига „Pandecta Henrika Dernburga“ у преводу др. Л. Костића, коме је хрватска влада поверила превођење пандеката.

— Хрватске новине објављују књижицу проф. др-а Лобмајера „O nervoznosti“ Изишла је у Загребу на 8-ни стр. 18, а може се добити у књижари Л. Хартмана. Цена је 20 крајцара.

— Др. Милан Шевић штампао је у прилогу „Просветнога Гласника“ *Логику за средње школе*“, удешену по Rabier-у и Worms-у. Она је и посебно штампана, те се може добити по динар и по. О овој књизи биће више говора у овоме листу.

— У држ. штампарији штампано је друго издање „*Руске читанке*“, коју је саставила Н. Глушчевићка. Цена је књизи 80 пара. дин.

— За основну школу изишле су ово дана две нове књижице или боље рећи два нова издања. Једно је *Рачуница*, писмени део за први и други разред (измењено издање), а друго *Српска читанка*, за III разред од Бл. Недића и М. Марковића (друго издање.)

— Од треће књиге Бругманова „Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen“ изишао је први део синтаксе коју је саставио Delbrück, професор санскрта и поређене граматике у Јени, под натписом „Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen“. Овај део има 774 стране вел. осмине, а стаје 20 марака. О овом делу, који највише има о словенској синтакси, донећемо опширнији реферат од једнога од признатих наших књижевника.

— Као прва књига „Bibliohtek indogermanischer Grammatiken“ изишла је Сиверсова „Grundzüge der Phonetik“. Ово тако знатно дело излази пред читаоце у четвртом са свим прерађеном издању. Цена је пет марака у меку повезу.

— У Трсту крајем прошле године изиде приложак словенској синтакси под натписом „Untersehicde zwischen der deutschen und slovenischen Syntax“. Писац је В. Урбас. Књига има 30 страна.

— Дознајемо да земунска књижара Карамата издаје Милићевићеву причу „Јанко Катић.“ —

— „Историја Угарске под владаоцима из куће Арпадове“ (две свеске) од Др. Паулера. Издање потпомогла мађарска академија. —

— Како „Стражилово“ јавља: у првој свесци за јануар ове године мађарског часописа Századok, органа историског друштва, изишао је први чланак из низа чланака, што ће излазити под натписом „Југословенске историске студије“ од Антала Пора. У овом чланку расправља ова питања: Бан Стеван Сјеничнак (de Stenischnach), 2. Преци Благаја, 3. Одношаји Орсини —, Благаја, спрам Анжујића. Сва три питања интересују нарочито Хрвате, а последње и на Србе, у колико говори о породичним везама, Стевана Уроша Драгутина са последњим Арпадовићима, Павлом Шубићем и Стеваном Котромановићем. —

— У издању књижаре В. Валожића изашао је превод Чеде А. Петровића „*Бели кос*“, приповетке капетана Додеро о догађајима на суву и мору. Књига има 293 стране обичне осмине и 16 слика. Цена јој је три динара.

— „Стрељачки Гласник“ у бр. 1. доноси причицу из Херцеговине „*Цевердар*“ с потписом Св. М. М.

— Оно, што је био у старијој преводној нашој литератури Коцебуе, то је данас Жил. Верн, који га с више користи замењује. Мало који његов роман није у нас преведен (друго је питање како?); број његових читалаца је огроман. Недавно је изишао и Вернов роман „*Пусто острво*“ у српском преводу, а у издању Ђ. Анастасијевића. Књизи је додано 16 не баш лено израђених слика; цена јој је динар и по. Ова књига, колико смо видели, има двојаких корица; на једнима пише правилно „Пусто острво“, а на другима од некуда „пусто острово.“

— Богдан Ст. Јовић — Божо богослов III године издао је позив на претплату на своје *Причице* намењене српској младежи. Млади нам приповедач са свом збиљом вели у позиву, да се оне одликују како моралном тако и патриотском садржином, у што не смемо у напред сумњати, и ако нам дају повода неке његове причице, које је којегде штампао, а које ће без сумње угледати света и у овој збирци. Књижица имаће три табака, што стаје по динара.

— Породица пок. Милутина Ј. Илића намерава да изда у целини његова дела, од којих недавно угледа света прва свеска под натписом „*Песме Милутина Ј. Илића.*“ Књига стаје динар и по.

— Прошле године штампано је Јово Ђ. Пантелић „Неколико приповедака српској младежи“, о којима је и приказ у Јавору изашао обадравајући младога писца. Ово пак дана изишле су опет две његове нове приче *Јединац и Анђица* у засебној књизи. Цена јој је 60 пара динарских. Од истога приповедача изашла је у „Нишлији“ ратна причица „*Плајица*“.

— У издању књижаре Д. Ђорђа изишла је „*Лепа Шпањолка*“, превод с пољскога. Цена је књижици 60 пара динарских.

— „Родољуб“ почео је доносити у подлиску роман Виктора Шербилија, члана француске академије „*Тајна исповест*“.

— Динко Политео хрв. новинар и рецензенат написао је драму у четири чина „*Марија Станчевићева*“, која се и одиграла недавно у загребачком позоришту. Знајући садржину ове драме чудимо се, како ју је „Vienac“, јамачно заведен њеном тенденцијом, могао хвалити. У Загребу је представљана први пут недавно и трагедија у пет чинова „Posljednji Zrinjski“, коју је написао Ј. Драгишић. „Obzor“ је хвали. „Venac“ нам опет јавља, да је и Тресић-Павичић написао трагедију у стиху, чији је садржај из хрватске историје, а главно лице Љутовид Посавски, и да А. Харамбашић ради на драми у стиху. Предмет јој је из хрватске историје, и то из времена последњег им краља Петра Свачића.

— У Загребу је изишла књига под натписом „Šest igrokaza za m'ladež“, што за штампу приређује Људевит Варјачић. Има 86 страна на 16-ини, а стаје 30 крајцара.

— Београдске „Новости“ донеше два мало задоцњена реферата М. Пејиновића на Мите Живковића приче „*Босанчице*“ (бр. 28—30.) и на С. Матавуља *Из београдског живота*“ (од 31. броја),

— Смедеревска се „*Задруга*“ својим уређивањем истиче над осталим нашим листовима у унутрашњости. Чешће се бави и књижевним питањима, као што је онај чланак „*Како се данас пишу романи*“; доноси оригиналне и преводне приче; реферише о новим књигама. Тако у 12. броју почела је доносити оцену на др. Ђ. Јовановића „*Слике из Абације*“.

— „Будућност“ нам донесе у бр. 7—12 беседу предавача Рад. Агатоновић „*О деспоту српском Јовану Црнојевићу — Цар Јовану*“.

— „Dubrovnik“ у 6. броју, а у уводном чланку „лепо“ пропраћа Др. Хирца дело „Liepa naša domovina“; зауставивши се нарочито на делу, који говори о Боци, износи шовинистички смер ове књиге.

— Међу популарна дела, а који су недавно изишла, спада дело „*О положају* жене у браку, неколико правила о душевним и моралним дужностима жене у браку“; Ово је прерадила с немачког *Љ* (под овим именом скрива се, чини нам се, др. медецине Љубица Ђурићева). Дело ово има сем предговора, увода и закључка, три главе: о браку, интелектуално и морално васпитање удаваче и душевне особина женскиња и њихови практична примена, У лепом повезу стаје динар. О овој књизи проговорио је похвално „Ред“ у 9. броју.

— За децу написао је учитељ Д. Ј. Путниковић „*Ђаковање — Царовање*“. Књижица има 136 страна, по више слика и цртежа. Одликује се лепим распоредом за децу подесно пробрана материјала. Стаје динар.

— У Новом Саду, у преводу Андре Матића, изишла је слика из живота „*Ђорђа Стивисена* (George Stephenson) *створиоца гвоздених путева и локомотива*“. Књижицу је написао В. О. Хорн за шири круг читалачки. Превод има четири слике, а 90 страна обичне 8-ине. Напомињемо да је пре две три године изашла о истом предмету а с истим смером књига Миленка Марковића.

— Као прва књига Трговачке енциклопедије угледала је света „*Историја трговине*“, коју је написао Чед. Мијатовић. Стаје четири динара. О овој књизи биће више речи доцније.

— Из „Ратника“ на по се штампана је *„Грађа за историју рата Србије са Турском за ослобођење и независност 1877—78-ме године. Кретања, радње и бојеви шумадијскога корпуса,“* од инжињерскога пуковника у пенсији М. М. Магдаленић. Уз књигу долази и атлас од 135 слика, а цена јој је четири динара.

— Као посмртно дело Рачкога изићи ће његова „Povjest spletske crkve“ у издању југословенске академије.

— У „Ратнику“ је прошле године изишла расправа Гершићева *„Поглед на неке новије појаве на пољу ратнога права“* она је сада и посебно штампана.

— По смрти Војислава Ј. Илића пријатељи и почитоваоци његови одлучише, да му се што пре подигне споменик. Већ се и одбор конституисао и изабрао себи за председника Др. Ј. Јовановића-Змаја, а и проглас је изашао за прилоге. — Други је одбор састављен за издавање Војиславових дела. Одбор је већ почео да ради на остварењу, те се обратио преко новина свима онима, који имају ма каку Војислављеву песму, да му пошаљу у оргиналу који ће им се вратити. Одбор се обратио и уметницима нашим за сарадњу, јер је намеран да изда илустровано издање. Желимо добра успеха у том послу одбору, у ком су др. Љуба Недић, Св. Зорић, др. Ђорђевић и Мита Павловић.

Преглед листова.

— Од нове године покренуто је неколико листова у нашој књижевности. Тако у Београду почео је излазити књижевни лист *Оглед* као орган напредњачке омладине, садржином врло слаб, махом преводи. До сада су изишла три броја. Излази у свескама од 2 табака два пут месечно.

— Павле Маринковић покренуо је 1. фебруара *Ред,* лист политички и књижевни, да заступа консервативне тежње. У њем је изишло неколико књижевних приказа, као што је С. С.-а на Б. Прокића „Стара историја источних народа“ и о „Делу“ од Љ. Недића (о овом на другом месту више). Има и реферата позоришних, а у првом броју проговорио је П. П. о критици у српској књижевности. „*Ред*“ излази четири пута недељно на табаку. Цена му је 20 динара годишње.

— Књижар и фарбар М. Ђорић од краја јануара издаје „*Родољуб*“ лист „помирљиве владе“ за политику, економију и књижевност. У једном од првих бројева било је, поводом изласка „Дела“ и „Огледа“, говора у чланку „И у књижевности политика.“ Вратићемо се на ово ускоро.

— „*Народ*“ лист за политику, економију и књижевност почео је излазити 16. фебруара ове године, излази три пут недељно. Уредник је Дим. М. Павловић.

— У Смедереву је од нове године почео излазити „*Напредњак*“, орган напредњака округа подунавског. Уређује га Светозар Јанковић, а појављује се на свет недељно два пут.

— У Вел. Кикинди почео је излазити „*Враголан*“, лист за шалу и забаву. У месецу излази два пут, а годишње се за њ плаћа 3 форинта.

— Јово К. Борјановић покреће „*Вртарски Гласник*“ намењен практичној поуци у свима гранама економије и домазлука. Излази четири пута у години, а цена му је 40 крајцара.

— У Загребу покренула је српска омладина месечни лист „*Омладина*“. Изишло је до сада два броја ове садржине: од песама Вл. Јовановића „Успомена,“ Шантићева „Богињо“ и Ћоровића „Њој“; од приповедака: „Брак и пријатељство“ од Јарослава Врхлицкога (превод с чешкога); од чланака: В. Марковић „Карактер“, Ј. Павлов по Милићевићу „Народна библиотека у Београду“, Ип. Тена „Маколе.“ Сем тога има о прослави тридесетогодишњице смрти Вукове у Загребу, дописа, културних и књижевних.

вести, као и вести из науке. У другом броју реферовано је и о „Делу“, а учињен је помен и Војиславу, Карићу и Рачком. — Ми од своје стране препоручујемо овај лист, нарочито нашој омладини.

— У Беловару отпочео је излазити „Učiteljski glasnik“, намењен учитељству и пријатељима „пучке“ просвете. Излази недељно под уредништвом Вјекослава Кемена. Цена је листу 5 форинта. Доноси и ћирилицом писане чланке.

— Миленко Марковић, секретар министарства просвете покреће од марта месеца дечји лист, ком је једина сврха да попуни осетну празнину у васпитању и образовању наше омладине. Лист ће излазити у свешчицама од два табака месечно, биће са сликама, а зваће се „*Ласта*“. Цена му је годишња четири динара.

— Престали су излазити од 1. јануара “*Јавор*“, а фебруара месеца „*Самосталност*“ и „*Народни пријатељ*“.

— **„Стражилово“** је једини српски недељни књижевни лист у Угарској; седма му је година изласка. Од ове године изишло је седам бројева. Највише песама има од *Ленскога* (Јакшића): Повратак (1. бр.), Зимска ноћ (2), Дитирамб и Витезови (у 7.), за тим од Шантића ⁂ (4.) и покојном Војиславу (7.), Ипанова: Зима и пramaleће (2), Јов. Грчића: Пред вечити мрак (3.), Јов. А. Дучића * (6), Љ. П. Ненадовића: Сећамо се (за спомен Бранкова Ђачкога Растанка), Берсе Војиславу Илићу (7) и Вл. Јовановића Реалиста сени Војислава Јов. Илића (бр. 7.). Ово је подужа песма, није још свршена. Од приповедака ушле су две оригиналне: Чеде Поповића „Бедна сиротиња“ (од 1—5) и Андрића Милана: Управна служба, слика из чинов. живота (од 6. броја), и преводна од Достојевскога Вечити муж (превео Миливој Максимовић). У поуку ушао је занимљив приложак М. Медића о Видри (бр. 1.), изневши и два стиха из нар. песме,) у којима се помиње; даље Ј. Берсе „Књижевне прилике у Риму 1. Јавно читање“ (4. бр.) и превод Т. Виловскога „О прошлости Београда“ (од 5. броја.). Ово је предавање Виловскога, што је читао у научном клубу у Бечу. У одељку „*Књижевност*“ изишла је критика Бранислава Л. Станојевића на Љ. Недића „Из новије српске лирике“ под натписом „*Најновији критичар наше новије лирике*“ (1 4.). Чујемо, да је и посебно оштампана. Ј. Живановић у 1, 2 и 6. броју, а у своме Браничу српскога језика, узео је по своме обичају сада на око М. Решетара, те износи из његова коментара Горскога Вијенца неке погрешности. М. Медић тумачи значење речи „Калаџије“ (бр. 4.). Започети су само чланци: Немци и Французи (у 5.) и Делфина Потоцка (у 7.). У одељку „Уметност“ Марко Цар саопштава из другога низа „Оригинала и јунака“ о Лудвику Баварском, под главним натписом „*Моје симпатије*“ (бр. 5). У Ковчежићу има приличан број књижевних бележака (у свих седам), бележака о уметности (у 2, 3, 5, 6 и 7) и Просветни Гласник (у 2, 4 и 6.). У 5. броју учињен је помен Војиславу од стране уредника. — Не можемо, а да не напоменемо, да нам је жао што „Стражилово“ ове године не изобилује приказима. —

— **„Србобран“** спада у најозбиљније српске политичке листове ван краљевине, он се чешће пута осврне и на књижевност, а у подлиску доноси и народне песме и приче. Од народних песама „Србобран“ саопћи у 3. броју „*Часни крст*“ (из Срема, прибележио Никола Ст. Павловић из Чортановца), у 5. „*Бановица Туре надмудрила*“, у 8. „*Сестра Мојсија Богдана*“, у 15. „*Лепа Мандалина*“ (све три прибележио у Славонији Гавро В. Гојковић), у 9. су три песме, под натписом: „*Српске народне пјесме из Славоније*“: Даље у 7. и 8. бр. налазимо *реферат* на трећу књигу Грбића „*Карловачко владичанство*“ (о њој изиде реферат и у бр. 7. „Гласа Црногорца“) а на друго издање Е. Муже „Praktische Grammatik der serbisch-croatischen Sprache“ у 14. бр. Бр. 10. донео је превод с чешкога кратке причице Вацлав В. Шумавскога „*Побједилац*“ и интересно писмо Никанора Грујића Теофану Живковићу. Писмо је писано 1876. године у Пакрацу. У 13. броју је прилог животу Вука Караџића „*Вук у Топуском 1861*“ (од С—ше).; у 14. „*Српске сузе*“ (снови из детињства), а у 15. причица „*Грозан кираџија*“.

— „VIENAC“ је овом годином ушао у 26. свога излажења. До данас је изишло 8 бројева ове садржине: Од *песама* изишле су по две Харамбашићеве: Excelsior (1. бр.) и *Петру Прерадовићу прослов* (8. бр.), Тугомира цетинскога: *Исукрст* (2. бр.) и *Офелија* (5.), Ђуре Арнолда: *Баница и вртар* (4.) и *Звоњелица* (5.); по једна: Мирољуба *Пјесма* (1.), Великановића: *У звјезданој ноћи* (бр. 1. Песник „вином бистри главу“), Тугомира: *Сјени очевој* (3), Ибни Мостари: *Цвијетак с гроба мога* (5.) и Тресић-Павичића превод Кардучијеве песме *К удаји моје кћерке* (6.). Од друге забаве налазимо Ђалскога „Pensées“ (записци и цртице, 1. и 2. бр.), Ладислава Ладањскога „*Кита цвијећа*“ и „*Краљевна без срца*“ (5.), два превода Пихова с чешкога: „*Лудује*“ (Св. Чеха бр. 2.) и „*Бјело свадбено одијело*“ (Јакуба Арбеса, бр. 5. и 6.). Од првога броја још излази: *Болеслав,* трагедија у 5 чинова од Стјепана пл. Милетића. Трагедија се збива у Сплету на двору Болеслава, велможе сплетскога и наследнога бана краљевине Далмације. Од поуке и науке ушли су ови радови: Андрића „*Хрватски илиризам и Српство*“ у прва три броја. Овим радом хтеде Андрић да покаже како су се према зачетницима илирисма, Хрватима, држали најближи суседи и браћа, Срби.; али у том не успе. Чудновато, да читаоцу износи само Суботићево и Павловића гледиште о илирисму, а не осврте се и на друга мишљења противника и присталица тога покрета. М. Милас у чланку „*Поганица код Хрвата на југу, нежит код Богомила*“ (бр. 1.) тражи остатак богомилства у нар. обичају. Ђ. Ш. чланком *Карактеристичне цртице из дјела Џива Гундулића* огледа да истакне по који психолошки моменат из Гундулићевих дела, из којих провирује тежња да прослави свој град, народ, веру и себе (бр. 1—3.). Dr. Аранца даје нам „*Средовјечни романи и приповијетке у Хрвата и Срба*“ (2—5 бр.) у кратко, а прегледно главне ресултате о том предмету. За чудо нам, да је превидео, да има и трећи рукопис срп. редакције о премудром Акиру (Барсовъ Чтения 1886.) као и писање Јагићево у Byzantinische Zeitschrift Der weisse Akyrios“ (I. 1.). „Cviet од kriposti“ није, како вели др. Аранца, Дивковићев; тӓ он је Посиловићев! — J. D. K. говори о „*Два нар. обичаја у Лици*“ т. ј. о Коледи и Диди (4. бр.), а Владимир Гудел изнесе „Lessinga u narodnoj našoj pjesmi“ (бр. 4.). Чудимо се, да је и овај чланчић пуштен у лист; он нам само даје доказа о пишчеву незнању, шта је нар. песма! Проговорено је даље о уметницима: *Игњату Борштнику* (бр. 3.) и *Милци Трњиној* (бр. 5.), као и *о чешком квартету у Загребу* (бр. 4.). Оскар пл. Саловек пише о Alfred de Musset (бр. 6.), Тресић-Павичић *О уметности и* Comédie Française i o Sari Bernhart (бр. 8.), F. B. „*Постање и мијена у свемиру*“ (бр. 1.) и „*О развоју органског живота на земљи*“ (у бр. 4—6.), Шишића „*Како је бизантински цар Јустинијан постао Славен*“ (бр. 6.). Чланак „*Нешто код женидбе*“ отпочет је у 8. броју. Има и два књижевна писма или реферата *о уроти зринско-франкопанској,* коју написа Е. Кумичић, и о књизи посвећеној *Ибришимовићу* од фрањевачких богослова. Број седми посвећен је сав пок. Рачком. Сем овога Vienac у Листу донесе кратке белешке о књижевности хрватској (бр. 1, 2, 4, 5. 6.), чешкој (6) словеначкој (2, 6) и француској (бр. 6.), као и свештице у бр. 1, 2, 3, и 6. Од некролога донео је Казали-у, В. Илићу, Карићу и Јастребову.

БИБЛИОГРАФИЈА

Јовановић Н. др. Ђока. **Слике из Абације и Приморја** од — —. Београд, штампано у државној штампарији краљевине Србије 1894. На малој 8-ни стр. 65. — Цена 60 пара динарских.

Одавно нисмо читали слабијега рада но што је ово парче путописних слика. Прочитате ли само прве листове, познајете одмах човека невешта у том послу, човека који би хтео да је и зоолог и приповедач и путописац, можда из традиционалности. Писац просто натеже с описивањима; хоће да је песнички, а оно испадне суха проса. Њему је море колос, велики морски цин, велики резервоар топлоте, посољени цин, озлојеђени, као и разјарен и ћудљив цин, водена пећ, камелеон и најзад море постаје и свињче — та оно грокће! Пароброд му је опет окован колос, морска наказа, морски цин, покретни морски резервоар и т. д. И дете му је колос. У опће у њега је све колос и цин! Код проф. зоологије налазите и оваку фразу „лађа без једрила личи *на удављеника,* који је *са себе свукао* рухо, да се јуначки против смрти бори“ (стр. 37.); даље и да је сунце планета, као и то да онај прост свет тамошњи зна за Краљевића Марка и Сибињанина Јанка за то што *чита* народне песме! Доктор се потрудио, те и прибележио једну чакавску песму, али нам она већ првим стиховима казује невежу, који не умеде ни тачно да запише оно што му се говорило! У овој књизи наћи ћете и противности. Узмите само стр. 3. и 5., па ћете одмах видети, како нам на стр. 3. прича једно т. ј. да је приморце у пуној снази тешко на суху и видети, јер они путују у далеке земље, а на стр. 5. одмах друго т. ј. да је цивилизација саломила крила приморцу, те сада не лети као пре (на стр. 3.) по мору, сада је и рибар. Писац га ту већ и гледа, како баца мрежу и како уздише! — Да се зауставимо. И ово неколико довољно је па да се види како писцу не иде од руке овај посао. Једно је у овом раду за похвалу. Писац је искрен; он нам безазлено казује, за чим тежи. „Многи од вас (који идете у Америку) пропадну и њих нико не зна; а многи постану људи, те их често и Јевропа зна као велике богаташе и научнике. Благо њима! Embarquons tous pour l' Amerique!!

О Буњевцима **Студија Ив. Иванића** (Оштампано из Летописа Матице Српске). 1894.

Ову је студију г. Иванић израдио на раније расписану тему од стране Матице Српске. О Буњевцима је у нас мало писано и што би се података могло наћи о њима, растурено је по разним листовима и књигама и нашим и маџарским. Г. Иванић нас је захвалношћу задужио, што се постарао брижљиво прибрати све што се односи на историју, етнографију, просвету, живот и привреду тога маленога дела браће нам Буњеваца, који се још добро држи на супрот навали маџаризације. Како чујемо, г. Иванић се спрема да у другом издању многим новим подацима допуни и прошири овај свој рад, који заслужује пажњу наше интелигентније публике.

CETYNSKY OKTOICH. Ke čtyrstoletému jubileu podává Dr. Josef Karásek (zvláštni otisk ze „Zlaté prahy.“) V Praze. Nakladem spisovatelovym. 1894. — 8-o, 19.

Ова мала књижица у толико нам је милија била, што нам долази из домовине првога испитивача наших старина, славнога Шафарика. И ако у кратко, опет је у њој исцрпно изложено скоро све о првим словенским штампаријама, у опште, а цетињској на по се. Г. Карасеку је био задатак да потсети своје земљаке на славу, која се слави на словенском југу, да потсети велим, јер наша данашња словенска генерација није прихватила да одржава међусобне везе, које су наши старији прве половине овога века засновали, и које су онда тако живе биле! Нестало је данас, на жалост, и оног идеалнога словенофилства, оне међусобне љубави и узајамног интересовања за ствари словенске! Да ли ће скоро бити крај данашње реакције? Хоћемо ли се скоро вратити на пут наших старијих?

Љ. Ј.

Периодическо списание на българското книжевно дружество въ Срѣдецъ. Уредник В. Д. Стојанов. Година IX. Књижица 43.

Софијска *Свобода* вели, да је овај часопис најозбиљнији у Бугара. Од две-три године амо у Бугара је јачи научно-књижевни интерес, што се види и у покретању нових озбиљних часописа. Али *Периодическо списание* стоји увек на првом месту. Бугари су још 1858. г. покушали да интерес према науци утврде и развију га. Тако постадоше *Български книжици*, али ове не могоше да се одрже. Други озбиљан покушај потече од Бугара ван Турске Г. 1869. састави се Българското Книжовно дружество, а годину за тим покрену *Периодическо списание*, од кога је у Брајили изишло 12 свезака а у Софији 43 свеске. У свих ових 55 свезака чисто је научан материјал. Кад се узму прилике у обзир, успех је велики.

Периодическо списание одликује се од других бугарских часописа тиме, што је посвећено искључиво бугарској науци. Познај сам себе, то је девиза овом часопису, које се стално држи. Узмите коју хоћете годину, па ћете ретко наћи чланак, који није посвећен бугарској науци и књижевности. Одабране народне умотворине и добре рецензије бугарских књига дају се редовно у свима свескама. Зато *Свобода* вели, да ни један бугарски часопис није тако искључиво бугарски, као Периодическо Списание.

У 43. свесци чланци су скроз одабрани. Ту је један чланак о правопису од Манола Иванова, који је лане свршио у Бечу филологију а сада је професор у бугарској гимназији у Солуну. За тим је чланак М. Дринова, који је превео П. А. Начов. У овом чланку рецензија је бугарскога речника Н. Л. Давернуа. Др. Клетај пише о азијској колери. У кратку чланку писао је Д. Уста-Генчев живот Николе Фачева из Тревне, који је градио познати мост у Бели, који је дуг 400 метара. Сарафов наставља своју студију о житељству бугарске кнежевине према трима првим пописима. Карадов пише о ликварству у Бугарској. У овој свесци има и рецензија на књиге. Како *Свобода* пише, Бугарска влада хоће по могућности да помогне Књижевном друштву.

R. BRUSINA: Die fossile Fauna von Dubovac bei Karlstadt in Kroatien. (Abdruck aus d. Jahrbuche d. k. k. geol. Reichsanst. 1893., 43. Bd., 2 Heft. [illegible]

По фосилној фауни молусака, коју је одредио проф. *Брусина*, Дубовац припада понтиском стажу. Од осам нађених специја две су нове: Congeria Preradovići и Dreissensia Rossi. Оне су опширно описане и насликане.

G. STEINMANN: Ueber triadische Hydrozoen vom östlichen Balkan und ihre Beziehungen zu jüngeren Formen. (Separat-Abdruck aus d. Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissennsch. Matћem. — naturuiss. Classe. Bd. CII. Abth. I, Wien. 1893).

Фосилне хидрозое нашао је *Тула* у Источном Балкану код Котела 1889. год. и умолио писца да их испита. Лоптаста тела с почетка су и њему изгледала, као и Тули, налик на кретацејски ред Parkeria. Микроскоп је показао да нема идентичности. Балкански облици потпунце се подударају са Duncer-овим индиским хидрозоама, које је он, као фораминифере, описао под именом Stolickaria и Stringosphaeria.

L'orient. Les Osmanlys. Chrétiens des Balkans, étude d'apres des documents inédits par Marcel Fresneaux. Paris chez Dentu, 1892. 1. књ. in—8^{0}, стр. 306. Стаје 3 франка. —

У овој критичкој студији писац је ставио себи за сврху, да упозна запад с истоком и источним народима, нарочито Турцима, о којима запад има врло погрешне појмове. Писац, у шест одељака, говори о њиховој раси; моралним особинама: патриотизму и војничкој храбрости; руско-турском рату од 1877 год; њиховој савременој историји и реформама, које беху предузимане без успеха последицом жалосног економскога стања. За тим повлачи паралелу између Османлија и балканских Хришћана; говори у кратко о најновијој историји свих балканских држава и покрајина и њиховим претенсијама на наслеђе „болеснога човека" — завршујући, „да све мере које би биле предложене Турцима, не би их спасле, јер les Osmanlys sont irrémédiablement condamnés." О овој ћемо књизи проговорити доцније опширније.

La Bulgarie et l'étranger, par Naoum J. Jantcheff. Lausanne chez F. Rouge. 1892, 1 књ. in—8^{0}, стр. 118. Стаје 4 франка. —

Писац је овога дела наш брат Блгарин, које му је служило пре две године за докторску тему на правном факултету лозанског университета. Два су питања главна, којима се писац бави: *блгарско државланство и режим капитулација.* Оба ова питања занимају како Блгаре тако и све остале државе које су у ма каквим односима са њима. У првоме делу студије, говорећи о државланству, писац пореди блгарски закон са законима Турске, Грчке, Србије и т. д., тежећи да покаже контрадикцију и судар који постоји како између блгарског закона о државланству и закона других земаља, тако и између закона тих истих земаља. Ова студија занимаће и српског правника, који ће, валда, проговорити коју више о њој.

Pour les soirs d'hiver. Coeuor russes, par le vicomte Melchior de Vogüe, in 12, 246 стр. Књижарница Колен.

Руси не маре да их описују западњачки приповедачи, вели реферант ове књиге у Journal le St. Petersburg; они се жале, да их обично не разумеју, па имају право. Западњаци суде о Русима по себи, они им дају своја осећања, свој начин мишљења, а у томе немају право. Да ли ће Руси себе познати у новој књизи Мелхиора Вогија? Писац пише као западњак; али је он проучавао Русију као философ посматрач.

У књизи има шест приповедака. То су махом „зимске приче“. Писац лови са једним руским „помешчиком“ у то доба од године, кад је сва Русија покривена бескрајњом снежном копреном, под којом се губе облици, као оно под песком у афричким пустињама; па ту прича „помешчик“, пијући чај, а писац, давајући нам ове приче, чува се да им боју не преиначи. Све ове приче суморне су.

Ту је прво приповетка о торбару Феђи. У селима не поштују много торбаре и људи хоће да им припишу свако зло. Феђа је вршио свој посао верно и скромно, никад никоме није учинио зла, али кад би отишао, често би опазили, да је у селу чега нестало, отуда су га омразили, деца су се бацала камењем за њим. Једном ће ноћу да изгори један млин; окривише торбара, он доказа *алиби*. Сад окривише једну сироту жену, матер двоје нејаке деце, она се лоше брани; рече, да је ону ноћ спавала код свога девера, али тај девер није дома; суд хоће да је осуди, да је пошље у Саборију, да је растави од деце. Феђо је ту, он каже, да је он учинио зло дело, њега осуде, пошљу у Сибирију, али деца неће бити лишена своје матере. После некога времена призна једна жена на самрти, да је она запалила млин. Презрени Феђа жртвовао се, да се не би деца лишила матере.

За тим долази прича о једном момку, који по природи својој није особит јунак; слабо је развијен, али је срчан у прилици, безазлено и не слутећи да је такав. Затворен у тврђави, где су опседнути изложени ужасној глади и нарочито жеђи, он својим друговима чини услуге сваке врсте, а кад посаду позваше да се преда, у место одговора он непријатељима дува у своју свирајку.

Један помешчик види једно јутро да је нестало свију становника са његових добара. Некакав пустолов, ислужени војник, наговорио их је, да ће им другде бити боље; што су имали, то продаше буд' за што; пођоше за пустоловом, који их напусти на по пута, те их врућина јадно скапа. Оваква збитија по несрећи нису ретка у Русији.

У једној приповетци из времена „крестајанства“ (отроштва) видимо помешчика једног, како је опколио једно село, не допуштајући ни пилету да изиђе, онда га је запалио на четири краја, уништивши у исти мах куће, животиње и становнике.

Прича о Варвари Атанасијевној није мање типска. То је једна од оних девојака, које су од својих петнаест година амо ишле у више школе девојачке, међу осталим и у медицинске течаје. Оне мисле, да ће оне преустројити свет. Једне умиру на путу од претераности, друга се убије, таман кад је требала да добије место, које је тражила. Варвару послаше војски у Бугарску, њу обузе тешко разочарање код онога што бива око ње, да је једно јутро нађоше обешену. Нико не зна — вели она — зашто се убијају руске девојке.

Последња прича тиче се доброг једног човека, који скоро да полуди, јер су му у једној ризници („гардероби“) дали женски огртач место његовога.

Вогис мисли да ће све те ствари боље протумачити, ако Русе представи као народ још у детињству. Он мисли, да су западни народи били такви у време крстоносних ратова. Додир са стањем цивилизације, до кога су народи на западу дошли полакоко и постепено, причинио је у руском народу, упечатак као од бљештаће светлости, која уједанпут продре у мрачан птостор, те отуда је он заслепљен, што га је избацило из равнотеже, отуда нихилизам и оно душевно стање, које нам показује пропвостка о Вартави Атанасијевној.

Било сад како му драго, толико стоји, да је Мелхиор Богис прекрасан приповедач и да његове *Зимске приче* необично дирају.

Olinto Marinelli. Uno studio sul fenomeni carsici del Prof. G. Cvijić. Estratto bal giornale su Alto Cronaca della Società Alpina Friulana, Anno V, N 1 и 2. Udine 1894. с. 30.

Проф. Маринели, италијански географ у Фиренци, приказао је италијанској публици врло детаљно рад проф. географије на нашој Великој Школи, начинивши извод, који је најпре изишао у једном стручном туристичком листу, а за тим оштампан и у засебну књижицу.

ЛОГИЧАРСКИ АТАВИСАМ

(нека читалац изволи видети 6. број „Реда“ и у њему подлистак с потписом др. Љ. Недића)

Graeca sunt, non leguntur.

Давно је била, давно је прошла стара српска слава, а с њом и њен вршњак и комшија западњачки: — средњи век. У Јевропи се од давно не разлеже песма трубадурска; време је разнело не само трошне кости него и челичне оклопе силних витезова: прашина је покрила пергаментске томове које писаху мудри каноничари и схоластичари. А како ови беху онда поносити својом ученошћу, како ли суревњиво чуваху поверено им поље вере, науке и просвете, да се не би заразило расколничким или јеретичким заблудама и гресима! И свакога дана дизаше се из милијуна верних душа, да олакша стражарење брижним стражарима, страсна молитва оцу небесному: „et ne nos inducas in tentationem (и не уведи нас у искушење)!“ А ускушења је било много, нарочито од оне стране, где је било притуљено, засенчено сјајним обликом умовања и достојанственом збиљом учености. Та на Балкану је била вероломна и схисматична, али и лукава Византија!

„Лукавоме“ није требало дати у кућу; другога пута није било. Грчке су књиге чувале мудрост старих Јелина и Римљана, оне су биле ризница са највећим поборницама православља из првих векова хришћанства! Али залуду: — њима се у опште није могло веровати. Нису их хтели на очи! Викало се: Graeca sunt, non leguntur (грчки је, не чита се)! — па се одмах могло додати, и додавало се: — „анатема!“

Ну забринути схоластичари западњачки помреше и књиге им стоје сада мирно по мусејима и библиотекама; а Балкан је сад само пупила којој ништа друго не треба до наклоњених тутора, да је свуда, и у свему, чувају, упућују и уређују. Али се дух старих логичара јевропских ипак и данас јавља. Као што се роди дете које не личи ни оцу ни матери, тако да треба, прескачући неколико појасева, ићи до некога прадеде или чукунбабе, па да се види е је дете од њихове крви; тако се у очи XX века родило једно учено чедо са репродукцијом можданога склопа старих доктора западнојевропских школа. Само је некадашње зазирање од Византије пренео Г. Недић на — социјализам.

Г. Недић је видео неколико социјалистичких књига и њима на корицима оквир као на „Делу“. Да је имао више представа о шарама на натписним листовима, можда би му се у репертоару нашла и која баш овака иста и са негога „питомијега“ листа — натражњачкога, конзервативнога либералнога, напредњачкога. Критичар је могао таких представа стећи и из посматрања листова на Балкану; а нашао би их и у аутократској Русији, нпр. у књижевном органу руских либерала — Руској Мисли! Али залуду; само што је Г. Недић, са својим знањем, спазио онај оквир, и то је било довољно. Па још ако му је случајно дошао у руке примерак са црвеним корицама! То је било много и сувише, да он створи себи суд о делу. Није чак морао ни читати. Управо он о једном чланку у броју изрично и каже да га није хтео читати. Па и за других 9 чланака и рубрика не знамо је ли их читао или није (јер им само натписе спомиње), а то с оним првим захвата 114 страна у листу. Готово половину! Разуме се: graeca sunt, non leguntur.

Има сад друга гомила чланака, на којој се такође показао средовечни атависам, сумо на други начин. Има, на име, седам чланака и рубрика, свега 59 страна, о којима нигде ништа друго нема речено, него да су рђаво распоређени. Те не ваља што је говор о новом бугарском правопису стављен под рубрику „наука“, те што је један позоришни реферат ушао у „друштвени живот“ (Јер, разуме се, позориште није установа друштвенога живота, огледало, школа и одморак његов; него, ваљада, естетичарска беспослица!!). Чисто Вам се чини да имате пред собом некога старога схоластичара како класификује свет око себе по логичким категоријама. Бадава је немачки доктор обишао толике универзитете у сред друге половине XIX века; бадава он на својим предавањима вели да српска литература нема ниједнога дела које би он могао препоручити пажњи својих ученика, те тако трпа у једну гомилу све наше раднике од Доситеја до Алимпија Васиљевића, — опет, на пракси избију у њега дух и школа схоластичарска. Та само како он модерно схвата посао уредников, видећи га једино у распоређивању чланака по рубрикама! Је ли после такве изјаве чудо што доиста многи српски уредник не бирка много себи сабље а коњу опреме, кад полази да, по Чупићевој изреци, просветом свети Косово?! —

У „Делу“ дакле имамо две велике гомиле чланака о којима писац није ништа говорио. Њима можемо додати и Нушине приче, о којима само каже да су боље од Матавуљеве, те не знамо шта управ о њима мисли. Тако имамо 178 страна, о којима не знамо суда критичарева. Па како он оцењује „Дело“, кад још остаје свега 76 страна, ни трећина?

— Видећете, читаоци, да схолистачару ни толико не треба па да викне: анатема! О чланку Б. Поповића „Бомарше“ повољно горори. Остало је дакле 66 страна (четвртина), да развије свој метод.

Па и ту је доктор доследан. Као што је од 16 табака одабрао 4, да по њима изрече свој суд, тако ће и овде биркати реченице, да после може казати како су то само пробрани примери! То ради са Змајевом песмом, то са чланком Кукићевим. У овога је себи пронашао натпис и један пасаж, а у Змаја — две речи! Па ко да не рече да Г. доктор и после Бакона и Мила схвата индукцију са свим као његови дедови XI века?! — Змају се, дакле, доказује да му је песма слаба, а *доказа* су два. Змај је казао да мајка „жељка“ сина са Косова; Г. Недић вели: „не жељка она зебе и страхује.“ Међу тим и Змај пева „жељкује га и *страхује*“; а да мајка *не жели* да јој се син врати, то се могло омакнути само перу какво је Недићево. И господин још предаје „науку о мишљењу као таковом“! — Тако је с првом замерком „а друга је — пише Г. доктор — штс се тај син зове Вељко“. Знате: Вељко и Косово су вам „као нека врста анахронизма“. О Вељку дакле смеју певати само неготински Цигани и њихови епигони!... Доиста асоцијација је крупна ствар свуда па и у песништву: али ко је крив што је градиво за асоцијацију у Г. критичара, бар што се тиче српских ствари, тако сиромашно, да му се тесно везује и оно што се не мора везивати! Уверени смо да с Г. Пантом Срећковићем не би био случај као с Г. Недићем. И кад се не бисмо бојали да ћемо Г. Панти покварити уметнички полет који му је сад тако преко потребан око уређивања најновијега „журнала за децу“, могли бисмо га и питати, и он би нам можда штогод и испричао о оном Вељку војводи Душанову, који је крајем 1350 и почетком 1351 године...! Него, морамо прекинути, јер ово су само нагађања шта би нам Г. Панта одговорио. У осталом залуду бисмо потрзали доказе не само за Вељке него и за Велимире од Милована Видаковића па до краља Стевана Првовенчанога: Г. Недић би нам опет изјавио да **он** ипак зна у песништву за једнога Вељка. У средњем је веку било доста рећи Aristoteles dixit, magister dixit, и говор је престајао: факта су могла и не постојати кад нису била срећна да се сложе с речима магистровим; а наш је магистар и Аристотел у философији и књижевности (зар баш и у књижевности?) — Г. Љубомир Недић.

Киланд је (или норвешким изговором: Ћеланд) чувен писац (у овој другој свесци доноси „Дело“, стр. 448, о њему опширнију белешку): али га наш магистар Г. Недић не зна, па изјављује да је можда Киланд крив што његова слава није пробила уши критичару и професору. А могла је, не, не дај Боже, пробити, али доћи до ушију Г. Недића, кад су не само српски књижевни листови доносили преводе радова Киландових, него кад је име тога писца ушло већ и у записнике ђачких гимнасиских дружина у Београду. Да ли пак „Огров“ у српском преводу има и уметничкога и друштвенога значаја. пресудиће они којих тедну бити добри да не зазиру од оквира̂ по корицама.

На ђачке дружине подсетио нас је Г. Недић својим „разлозима,“ говорећи о студији Лилеровој о Шилеру: да је то у свему „ђачки рад, какав би могао израдити сваки и осредњи приправник за испит зрелости у отаџбини песниковој.“ И кад ми нешто мало не бисмо познавали немачке ђаке, морали бисмо посумњати у озбиљност тврдње Г. Недићеве. Та ми имамо прилике да видимо и човека у кога је диплома са университета из те исте отаџбине песникове, па он у писању својих литерарних студија не показује ту висину, која би морала одговарати тобожњој спреми и „осредњих“ матуранта. Шта више кад бисмо хтели ући до краја указаним нам путем, те потрзати матурантске задатке, могли бисмо и ми за некога узети теразије за упоређивање, не бојећи се да нам потребни факти неће бити под руком.

Шилер се у нас доста преводио и преводи; његови се комади и данас непрестано виђају на српској позорници. По ономе пак што се у нас може наћи о томе писцу, публика није много о њему обавештена: још ће понајзнатније бити оно што је у Новаковићеву *преводу* Ј. Шера. Стручна је опет литература немачка веома разрађена и тешко приступна нашем свету, чак и оном који зна за Киланда (а како ли је с онима, који овога не знају!). Вредно је дакле представити и српској публици знаменитога немачкога драматичара у оној светлости коју може дати колико смишљена студија самога Шилера. толико и владање сувременом немачком књигом. Што Лилер није вешт да се испрси према Богзбергеру. Шеру и Шереру, па да каже *он своје* мишљење, доиста је крив. Како ли је друкчије умео радити — Г. Недић! Поред онако огромне литературе о Шекспиру и Хамлету, он је могао држати читаво предавање у ком је излагао нове своје студије о несрећном данском краљевићу. Али као што по тумачењу неких критичара није Хамлет имао — воље, канда није ни Лилер имао воље за оно, за шта је Недић показао толико готовости.

Него, у Г. Недића је погрешка што своје воље често мења. Његова је аналитична суптилност код Хамлета дотерала да на послетку заврши познатим: Хамлет није ни паметан ни луд него је Хамлет! — други пут ту и сваку суптилност баца у запећак. Матавуљ је написао две приповетке истога жанра а патриотске тенденције. Првом је конкурисао за Мариновићеву награду, другом је изашао у „Делу“. Сад, или Г. Недић не разликује на делу жанр од тенденције или не разазнаје ове две тенденције. У „Новом Оружју“ је тенденција културна: дижите школе! У „Снази без очију“ тенденција је политичка: пазите, не вадите увек кестење за другога!

Остаје још Симићев чланак, о коме у ствари Г. Недић и не говори. Пардон, говори, али не о овом написаном и штампаном у I броју „Дела“ него о оном што је тек имало да се пише и штампа. У средњем веку је било пророка који су погађали, па и Г. Недић прориче и погађа, и баш зато бисмо и оставили да даљи Симићеви чланци одговоре на једину замерку критичареву, да се само није Г. Недић пожурио да се по њој упореди са сачинитељем познате слике на којој су била нацртана „Радикалска Зла“. Симић је о Господиновој књизи говорио одмереним и објективним тоном, какав је њој у осталом задобило само Г. Недићево професорство на великој школи а не ни садржај и књижевни облик њен. А деликатни Г. Недић истрчава и пише : „*Или* мисли *ли* Г. Св. Симић да би нам поезија Војислављева била разумљивија, да смо је довели у везу *напр. са народним одисајем ?*“*

Некад се литература није сматрала као део народнога живота, део тесно везан с целином. Тако се могла сматрати, кад је њен представник калуђер у својој ћелији брижљивом и вештом руком преписивао, компиловао и писао... и то зашто ? — да би навео светога Петра, да малко одшкрине врата на Божјем двору, па макар то било и на аркаиији. Тако се и сматрало кад су напудровани властеличићи и опати читали дамама по салонима љупке сонете и дражесне мадригале. Сматрало се, на послетку, и онда кад су нариковани академици за предмет својих беседа узимали питање : зашто божанствени Петрарка није опевао лепоте носа своје немилостиве Лауре. Г. Недић можда и није тих идеја, кад каже да он не мора везивати Војислава и остале наше песнике за савремени живот, јер је то овај исти живот у ком и ми живимо. Можда он мисли да је та веза за њега и његове кругове јасна, да он правилно појима и целокупну садашњост и појединe појаве у литератури и ван ње. Али шта ће нам ово „можда“, кад је реч о нашем магистру, нашем Аристотелу ? ! Та он према неколико реченица духовито пресуди 16 штампаних табака. За њега је јасно и чисто оно што први философи, социолози, критичари, публицисте и државници сматрају најнесхватљивијим, најнесвладљивијим, најкомпликованијим научним земљиштем ! Он је видовито сагледао и могућност веза између Војислава и народног одисаја ; само се — можда за љубав натпису листа у ком пише — тргнуо и викнуо за времена : — анатема !

Да се разумемо !

Народни је одисај жалостан догађај, јер је (и то с обе стране) човек устао на човека, јер је брат брата за прси шчепао, јер је Србин Србину крв пролио. Али он је факт, један од оних којима се почела свршавати она дугогодишња борба, у којој су на једној страни стојали људи са симпатијама Г. Недићевима, а на другој они с којима су биле симпатије покојнога Војислава. Овај се тада својим идејама и народу одужио песмом па и претрпљеним прогонством из отаџбине. На ово смо морали подсетити г. Недића, и овоме до воље стоји да се сад и покаје за симпатије исказане Војисављевој вили ; а да његово одушевљење према Војиславу није било чиста уметничка искреност, доказ је што сад, по смрти песниковој, има душе да ни речју не именује ни њега ни његову песму штампану у броју „Дела“ који је „оцењивао.“ Слободни смо мислити да ћутању неће бити узрок бојазан, да не би, каком оправданом замерком, обесветио још незатворени гроб песников.

---

*) Дакле ипак одисај чини своје ! Призире се он, призире по некад !

Нећемо молити читаоце да нам опросте што ћемо за Г. Недићем заћи у део говора о политици Ми нисмо од оних који вичу на политику и новине, а овамо су сами чланови редакционих одбора за оснивање и уређивање нових листова. Не можемо бити ни толико искрени ни толико доследни!

Г. Недић нам је сам дао политичко име, назвавши нас радикалном омладином. Да се објаснимо, и ако довољно говоре наша имена (па и псеудоними) и сам садржај листа! Прво, нисмо се хтели назвати омладином. Нисмо за то имали никакве потребе — да, нпр., доказујемо како је омладина, која пристиже, радикална. После. то не би одговарало фактима. На првом месту донели смо песму Змајеву, одмах до ње причу Матавуљеву. Овај је стигао до четрдесете; а да Змај није млад, то већ и г. Недић, напојен спартанским поштовањем према седини, зна да врло деликатно каже у својој критици. Нисмо истакли ни име радикално. Ми већ међу својим сарадницима имамо људи који у политици немају учешћа, а имамо и других који се сматрају члановима других странака. У пространом неполитичком делу програма „Дело“ ће прихватати раднике без обзира на политичко мишљење. У политичком, видите, нећемо бити тако широких груди. Али не мислимо примати само писање у правцу радикалном. Готови су и отворени ступци и за радове либералнога и напредњачкога па — страшно је рећи — и социјалистичкога правца! Примаћемо у опште сваки ваљан прилог који се буде с нама слагао у основној мисли: да о земљи, народу и њихову напретку и будућности треба да се брине: како онај који ће им бити од помоћи било својим богатим искуством, било општом научном или стручном спремом својом; тако и онај који сребром и златом своје ризнице или жуљевима руку својих храни целу ову кућу државну; као и онај чије ће се мишице кршити и чија ће се крв лити, кад спољашња навала затутњи на прагу Србијину. Ко буде мислио да ти нису у праву ту бригу бринути, да они неће ни хтети ни умети желети добра овој земљи, — тај не може бити с нама; да наш програм искључује начелно само онога који сматра да су једини позвани стараоци, место свих оних људи, само — ореолом власти увенчани пандури.

Слободни смо мислити да данас људи који овако мисле има нешто више и од радикалних пет шестина. А толики број има ваљда и права и моћи (и ако Г. Недић друкчије мисли) да одржи и лист који је наумио да у наш јавни живот унесе мало више сређених идеја (видите и ми волимо ред!) и пречишћених појмова. Где се Г. Недић можда нави, као на дечје гласнике „5 пара број“, те не може ваљда замислити бављење политиком у свескама од по 2 динара; ту би се прибранији човек зарадовао појави која ће покретаче стати и жртава и рада и времена

Други би бар одао признање намери да се, између осталога, сузбија жалостан факат да нашу књижевност и остали народни живот представљају и пред нама и пред јевропским јавним мњењем, поред часних изузетака, у главном људи и органи, који нам обилато доносе и квара и срама. У осталом карактеристично је да ми морамо бранити од Г. Недића као новину то што је и политика ушла у програм „Делу“. Зар га баш морамо подсећати на „Отаџбину“ (којој је и он био сарадник), „Стражу“, „Рад“, „Поглед“? — — —

Настављајући где су други стали, ми себе не варамо, и не надамо никаквом ни брзом ни потпуном успеху. Ми само приносимо своју лепту народу, од кога нам је све што имамо. Стараћемо се, проучаваћемо и учићемо се — и у књижевном и у научном и у политичком делу, — да сагледамо истину, потребе, предања и тежње. Гледаћемо да нам круг рада и погледа не буде ни плитак ни једностран, да не бисмо дочекали да когод и за нама довикне: Graeca non leguntur.

Него, додаћемо још нешто о овој изреци. Данас је, осим неколико атавистичних случајева, нестало религиознога фанатисма средовечнога. Опет се по западној Јевропи читају грчке књиге и у њима тражи умље које нам је старина завештала. Па ипак има људи који и данас не читају грчки. Чак, кад наиђу на испис грчки у којој књизи, прескачу га. Али они то не раде из фанатисма. А да зашто? Ти не знају грчки. Зато се данас речју „graeca non leguntur“ у Јевропи и карактерише незнање, као год пре фанатичност.

А како ли је жалосно кад се удруже оба јада: и фанатисам и незнање?!

* * *

ЧИТАОЦИМА ДЕЛА

Пошто је г. Ил. Вукићевић отишо у Женеву да продужи своје студије, уредништва се примио г. Стојан М. Протић.

* * *

Покрај осталих прилога, који су из ове свеске, због нагомиланог материјала, морали изостати, изостали су и некролози † Фрање Рачкога † Војислава Илића и † Хорнека. Ми ћемо се својим читаоцима одужити опширнијим чланцима о раду ових заслужних покојника.

УРЕДНИК
Стојан М. Протић

ИЗДАВАЧ
А. М. Станојевић

НОЋ

Играју таласи звезданога сјаја
Ври ноћње певање. Зрак месечев плива
Дрхти и испија мирис из ружица̑
Па их од милине росицом дарива.

Ветрићи се крећу из мирисних ложа̑
Шапћу око цвећа, блуде око грања; —
Чују се поздрави, шапат и љубљење:
Љубавница ноћ се на земљу наслања.

Топло у ваздуху дах јој се разлева
Да упали жудње нејасне и тамне,
Да заљуља груди болом и милином
Спомињућ' ми сласти среће узајамне:

Да немах уздарја за дарове моје
Што их њојзи дадох с радошћу и слепо
Източивши младост, почупавши бисер
А ш њим из корена све добро и лепо.

Шта ћу сада јоште? Ах, ја сам уморан,
Мислећи на живот смрти се не бојим —
Ја бих сада само, о, царице моја,
Да издахнем мирно на грудима твојим...

Ленскій.

СТРАШНА НОЋ.

(Слика из живота.)

Звали су га «византинцем», и чудо што му је тај надимак доликовао. Вазда превијен, трља руке, обара очи, клања се и клања.. разуме се, ако је пред њим старији, а ако је млађи, — тхе, у осталом, то и није било баш тако занимљиво...

Сваки акат његов почињао се облигатним: «у понизности јављам...», а свршавао се са: «ово је мој најпонизнији одговор...» Разуме се да ни хитне депеше нису смеле бити без «понизног» јављања, а Главна Контрола после има муке док реши: како да рачуна ту «понизну“ реч — у званичну или приватну. Али је све то ништа према ономе, какав је капитал правио његов «подручни персонал» од те чудне понизности. Зовну на пр. из јутра његовог љубимца, «фамулуса» Васу, и нареде му, да «у понизности звони» за улазак, или да «у понизности купи ћевапчића и пењерлија..» После су ову понизност пренели и у свој кавански живот. Седну у «Трбоњину пивницу» и траже «у понизвости пет пива..» Најзад су ту понизност некако привезали и за његову «вешерку», — али о томе после.

А он је у младости, веле, био други човек. Причају да је носио највећи кломпошки шешир, са којим би могао покрити три пиљаричке корпе, а батина његова потсећала је на ишчупан, преломљен, неотесан церић... Пио је као смук, пушио као Турчин, улагивао се око женскиња као Грк, лумповао више него што је живео... није знао мере ни чему.

Кад је свршио «правдословије» добио је за наставника «јуношества.» У том положају продужио је и још више развио весели живот тако, да није ни осетио, кад је дубоко зашʼо у четврту десетину. Тада се створио прелом и животу његову...

Његов биограф није могао пронаћи узроке, којима би се могао објаснити овако одсечан прелом у његовим навикама и животу, али се дознало само толико, да му се у том мору раскалаша јавила идеја..! Нико му није могао докучити суштину саме те идеје, али су њене последице биле врло јасне: од необузданог ветрогоње постао је чиновник-роб...

Разуме се, да је ова последња особина морала пасти у очи претпостављенима, и онда није ништа чудно, што га, после краћег времена, видимо као управника једног великог завода. — Као што се види, кратка, проста и обична, за оно време, историја...

Да ли због његове идеје или због насићености животом, тек он је доцније постао врло смешан и необичан, повучен и неповерљив до крајности, тврдица као Цинцарин, лукав као Јеврејин. Због свога личног тврдичлука постао је тврдица и у државним издацима, па чак и онде, где није смео тврдичити. Одреди му се, на пример, за огрев училишта 1000 гроша. Он одмах проба са колико «ћутака» може да загреје собу, израчуна, колико му кола треба за целу зиму, а колико дневно. Преко тога рачуна није се смео утрошити ни један ћутак. «Цензори» су кажњавани најстрожијом казном, ако би врата стајала отворена неколико секунада, кад је соба загрејана, а о проветравању, разуме се, није смело бити ни говора: «зар училиште да се луфтира на државни рачун?!» узвикнуо би он.....

Мање оправке државних ствари вршио је сам својеручно, «да се не баца државна пара у залуд».

Али што је деловодник и главну књигу водио чисто — то је за причу. Свако писме мора бити такоједначито, тако равно, као под лењирем Сав «директориум» био је облепљен великим табацима, на којима су нашаране неке муње и громови. То је он звао «*статистиком*». Чега ти ту није било!..... Професори су, терајући шалу, причали, да те скале обележавају и број доње одеће, која се «у понизности упућује праљи на надлежни поступак. .» Али главна његова особина састојала се у чудноватој љубави: волео је — прашину и ђубре... Није се ни чудити: био је нежењен момак. .

Има две врсте застарелих момака. Једни су од раног доба навикли на чистоту и ред; она се постепено тако урезивала у њихово биће, у њихову душу, да је постала саставни део њихова живота. Чистота, ред, симетрија — то је њихов живот, њихово дисање... Они им жртвују све. Због тога се они плаше и сваке помисли: да може неко *друго* биће, нека личност *са стране* освојити њихова срца, и тиме добити право, да уђе у светињу њиховог уређеног кутића, који се за тренут може претворити у гомилу нереда, хаоса... Други су много конзервативнији. Њих су животне прилике немилосрдно бациле у прашину. У њој су они добили појам о свету, о животу, о свему. Кроз густе слојеве праха разговарали су се они са омиљеним научницима и песницима, те су тако њихови појмови о свему везани за — прашину. Она им је тако омилела, као онима горе чистота. У овај други ред «младића» спадао је и он.

Иначе се звао: «господин Мојсило». Било му је око 45 година. Живео је усамљен, као сова у дупљи; никоме није ишао нит је кога примао. Шетњу је много волео; шетао се много ван вароши и то вечито сâм

Имао је само једну добру особину: волео је шалу и понекад је сам заметао смех међу друговима. Од тих шала највише волео је оне, које су се некако врзле око сукње... Шта ћеш му, — момак је!... Али му је најпосле и сукња омрзнула. О томе ћемо и да причамо.

* * *

Не зна се којим поводом, тек «попечитељство» нађе за нужно, да пошље господина Мојсила у С—ку основну школу, да тамо неки посао сврши и о резултату извести попечитеља. Господин Мојсило оде у С., добије податке који су му били нужни, али изгуби памет... заљуби се Зорка учитељка није му излазила из памети. Он се врати у своју резиденцију, али други човек. Подручни персонал одмах опази промену на своме начелнику и тајна постаде јавна. Мало по мало дознаде за све то и Зорка. Отпочеше неки преговори, нека проводаџиска посла и одреди се дан, кад је требала Зорка да дође у варош ради личног састанка и дефинитивног решења...

Била је субота. Сутра, у недељу, требала је да дође Зорка.

И ђаци и професори опазили су, да је господин Мојсило врло узрујан. Васа није смео ни привирити у «директоријум»

Први пут у веку изашао је из канцеларије пре свршених школских часова. Упутио се правце насипу. То је значило, да ће ићи најмање два часа...

У саму ноћ вратио се. Дошао је на вечеру, али није готово ништа окусио. Пио је вина и отишао у свој стан. Уз пут је узео дувана....

Осветлио је собу, запалио цигару, отворио прозор и сео уз њега. Свакога тренутка долазило му је у главу хиљадама мисли...

«Ето, дође и то време, — говорио је сам у себи, — и ко би се томе надао!... Видео девојку, допала му се и — држ' за руку... о, часни га убио!...» — ово је била његова омиљена реченица, којом је за тренутак прекидао нагомилане мисли.

У томе осети неку лакост у души; као да му је са том реченицом, која је случајно сишла са језика, спао и сав терет са намучене душе. Осети се за тренутак лак и ведар. Хтеде да се врати у кафану, беше већ устао, ал' се предомисли и седе.

Повуче дим и пусти га на прозор. Дим се изви у висину, пролети поред ћерчива и оде на поље; за њим одоше и његове очи. Сад није мислио ни о чему, већ је гледао у оно највеће црквено кубе и на њему јабуку, како се сија на месечини. Паде му на памет, да се баш на онај прозор од кубета, који је према њему, меће барјак о народним празницима.

— «Како ли се попне онде?» — мислио је, па се сети, како је један пут видео и проту на врх цркве: ветар је јако дувао, прота се ухватио за карниз од кубета, а коса и мантија, мислиш, одвукоше га са цркве; пред њим нешто загледају два инжењера, а он пружио руку, па им нешто показује...

«Јест, то је била комисија, мислио је, али како су се попели?» Стаде да загледа по крову, док озго са насипа затутњаше путничка кола, зазвонише звонца и пројурише испод његовог прозора. Он се трже.

— «Та шта, — рече у себи, — обична путничка кола... И то са *друге* стране...» За тим поћута:

— «А што сам баш помислио *са друге* стране... зар се ја чега бојим? Ах, да, јес' богме...»

И ту му се опет као стеже нешто у грудима, као кад се човек сети нечега врло неповољног. Навуче му се облак на очи и он се намршти:

— «Боже, шта ово ја чиним?»... И сад под старост!... Што ће ми то? Шта ми недостаје овде?...» Ту се окрете и погледа по соби.

Све, са чим је проживео читаве десетине година, са чим је проводио радост и весеље, болест и тугу, све што се саживело са њим, што је постало саставни и нераздвојни део његовог живота, његовог бића: и онај накривљени сто, са преломљеном ногом, са дебелим слојем прашине, са десетином великих, преплетених томова физике и математике, са оним самоделним физичким справицама, око којих се сам тако дуго и ревносно трудио... и онај велики дивит на њему, који је био црњи и одвратнији од душе свакога ђавола, у коме су нашле гроб силне муве и комарци... и она једина дрвена столица, и кревет његов тај најдрагоценији залог његове златне слободе, сведок најсрећније и најбурније младости... све му то дође на очи, и осети тежак сумор, нека магловита туга поче да му се вије око срца, око груди, поче да га дави свега...

Легао је онако обучен у кревет. Пред њим је чкиљила димљива лампа и бацала неку плашљиву светлост на суморне и суре зидове његове собе. И како је нераван пламен горео и дрхтао, тако су и зидови били час осветљени, а час су се њихали и трепетали у некој покретној полутами, која је усамљеног човека плашила, улевајући му у душу неки сумор и сету....

«Да продам ову моју златну слободу за неколико тренутака уживања, — мислио је он, — да нестане ове моје тихе, но пријатне самоће, да нестане оних дивних вечерњих илузија, кад једним махом свемоћне мисли владам целим светом, кад је све пред мојим ногама, кад моја уобразиља ствара хиљадама најстраснијих слика, у којима уживам исто онако, као да сам на озбиљној јави...

И свега ће тога нестати : и мојих вечерњих снова, и моје слободе, и мојих навика, — и ја морам постати роб другога лица, које ће, за тренутак уживања што ми пружи, имати право да ми одузме све, са чиме сам се до сад осећао задовољан ..

И ту је почео да се сећа своје прошлости и, идући тако у натраг, хтео је да се сети тренутка, кад му се први пут јавила мисао за женидбу. Он је мислио, да ће га тај синтетични поглед на његову прошлост одвести само за годину — две назад, али се он од једном нађе у доба своје бујне младости.. Ко би могао тада помислити, да ће он до овога доба остати овако усамљен, као стари грм међу шибљем ?... И он је некада дуго и много мислио о својој будућности, мислио је о својој женидби.,.. Сећа се још и сад, како је разбирао за многе девојке, како се, ради њих, чак упознао са једном општом варошком проводаџиком, али, некако, ни једна од девојака, које је он видео, није одговарала његовим захтевима. Он је обично у својој будућој «домаћици» предвиђао тип праве српске жене, принуђавао ју је некако да личи на његову мајку, скромну, ваљану, пријатну жену, која је сав живот посветила била својој деци. .

И мисли га одведоше тако далеко, преко ових горостасних шумадијских брда, у она китњаста сеоца на доглед голом Космају, под којим је угледао свет... Видео је дуге, зелене ливаде и по њима тихе, лепе вијуге Туријине, како су се, по оној равници, распрострле... У једној вијуги, у луци турйној, бели се чопор говеди, а међу њима он, ђак-основац, седи и чита, а мајка му шапуће о будућности, о некој великој слави и господству. Занесен у мисли, живо се сети, како га рука мајчина помиловала, топло се Богу молећи: Боже поживи мога Моју (тако му је тепала), дај да одрасте и стекне доброг друга...»

И, ето, одрасто је, а друга није стекао. Да ли је у залуд прошао мајчин благослов?...

Чинило му се, да га суморне зидине његове собе са прекором гледе, и он је тај прекор осећао јасно, к'о на јави. Ну, због чега?... да ли је тај прекор с тога, што он намишља да прекине све везе са друговима своје тихе самоће, или му те неме зидине чине прекоре у име оне добре душе, у име мајке његове, која му је тако много добра желела, која га је тако искрено волела...

Па ко је крив? Зар он?.... Та он је тако искрено желео да постане човек, «домаћин», упознавао се са много девојака и, после краћег разговора, видео је, да свака има само две жеље: да се допадне и да се уда... То га је страшно плашило. Обично су га такви проналасци коштали много тешких мука, али их је он јуначки савлађивао...

А девојке су срдито пућиле румена усташца, окретале леђа, жалиле се милим мајчицама како је господин Мојсило досадан, несносан, како је неотесан и још триста чуда... А друштво га је звало особењаком, — јест, он то добро зна, — сматрало га је као човека преживелих појмова, а неки су чак држали, да је глупак... И за што све то? — Само за то, што се није угледао на друге, што није ускакао као овца за гомилом, већ је хтео о свему лепо да размисли и све да одмери... Никако није могао да разуме, како се то други свет жени: док длан о длан — и готова посла!.. Нит' мисли, нит пита, нит' изучава: — гурне у гомилу, па што Бог да... А он тако не може. Он хоће да смишља и размишља и за то је и доживео неожењен овакву старост...

Стаде да му се навлачи нешто као провидан облак пред очи, застаде му нека тежина у мозгу и грудима, цело тело изгуби ону обичну еластичност и покретљивост, клону и постаде млитаво. Завуче му се у груди нека безузрочна туга, која поче да га мучи, да га мори. Чело му се намршти, очи јаче засијаше, цело лице доби сувише љутит израз. А мука у грудима мори и гњави, и да овако траја дуго — полудио би. Али мало за тим, кад то стање достиже врхунац наста, природно је, реакција, и њему би лакше. За неколико тренутака облада њиме неко душевно задовољство, коме се и са̂м зачуди. Промени му се свет, променише се чак и мисли:

— Па што, мишљаше он, зар је то баш тако страшно, да човек мора оволико трпети. Толики се свет жени, па се нико не покаја. И зашто баш и он да се каје. Зар то није његова заветна жеља, његов идеал од најраније младости. Зар није он сам, ето овде, међу овим суморним зидовима, толико пута седео наслоњен на овај прашљиви сто и мислио: да ли ће се наћи која добра, ваљана душа која би се решила, да се сједини с њим, да пође са њим упоредо напред по овом трновитом путу живота? И ето, таква се душа нашла, и само кратко време има да прође, па да он ону лепу и добру девојку назове својом женом...

— «Боже мој, та то ће бити живот!... Идеш из школе љутит и суморан, а на прагу те чека љупко и добро лице твојега друга, са кога чисто читаш, да је готово да дели с тобом све што те снађе. Па заседнеш тако са својим другом: све припра́вно, намештено, чисто, удешено за негу и одмор, — само те чека да уживаш... А кад пођеш од куће прате те њене очи све до онога ћошка, и ти, хтео не хтео, мораш да се осврнеш и насмејеш... Како то мора бити пријатно!... Па ето, у вече, овако, неће бити ове клете самоће, од које се може полудети: она ће бити уз тебе, да те својом шалом, осмејком, разговором разведри и развесели... Па још кад се појаве деца.. Пи-ха-а!... ух, чисто ме језа... А да ли ће? — Хоће, што да неће!.... И други се жене, па имају децу... Их, па тек кажу: чиј си ти мали? а он: ја сам Мојсилов!.... о, часни га убио!.. и да богме, ова му реченица заврши тај низ мисли...

Ћутао је дуго и пушио. Тек после дужег времена чуло се избијање школског часовника. Била је поноћ. Оштар поћни ваздух допре до њега кроз отворен прозор, пирну га по лицу, и он скочи са кревета, па седе опет уз прозор. Пушио је и седео ту читав час, не мислећи готово ни о чем. Наступила је ненадно некаква резигнација, и он се у тој несаници бавио само о томе, што је разгледао кровове свију околних кућа, или треперење велике тополе, која се, као горостас, по малко њихала пред школском кућом

Трже га из тог заноса врисак детињи. Одмах до њега становао је неки судија са породицом. И, ето, дете се пробудило и надало врисак. Чуо се плашљив глас мајчин, који је утишавао малог плачљивка, али без успеха. Најзад се зачу крупан људски глас: то се он сам пробудио и псује. Ко зна кога: жену или дете?...

— Ето, дошао човек да се одмори после мучна посла, да отпочине, па му преседа. Бадава, опет овако боље: сам си госа и кадија, што не волиш да трпиш — не мораш.....
— Е јес' мислио је даље, али се и теби спрема такав колач! И ко зна, како ће ти бити? Никад је нисам ни чуо ни видео и од један пут, због њене спољашности, решавам се лако да јој жртвујем све оно, са чим сам се тако сродио, да не могу, без многих својих навика, задовољно живети. Наиђе на њега нека плашња, он се узвера, уједе се за усну и прошапта:

— О, Боже, шта да се ради?...

Тамо у „трбољиној пивници« чујаше се свирка и галама; он беше готов да пође у то весеље, али не могаше да остави ово саморано размишљање, које му је, ако икад, оно сад, у очи тако важног дана, врло нужно Он је и до сад размишљао о тим стварима, а како да не мисли сад, кад је већ на прагу важних догађаја?...

Али ето, осим плашње, ништа му не иде у главу, не може ни једна мисао сад да му дође. Напао га неки немир, нека плашња, коју ни сам не може да разуме. Рука му необично дршће, једва држи у њој цигару.

Да би олакшао души, коју непрестано тиштаху нека тешка ссећања, навали да пуши... Куљају и колутају се густи димови, као мали облаци, пред његовим прозорем, у који су ударили зраци месечеви, те му кроз густи дим дувански на лице падају, дајући му облик неког фантастичног духа у облацима...

Час за часом избија, а он још стоји и пуши... Најзад поче да осећа, како читава река туге поче да јури у њему и да га плави свега Поплава је ишла постепено и полако, али је обузимала сваки делић његов, сваки мускул и, како му се чинило, и саму срж коштану... Збиља је осећао неку малаксалост и затупљеност у свему телу, али је за то душа била тако опажљива, тако напрегнута, да се и најмањи покрет осећајни одзивао у њој великим болом... Поплави га свега сумор и досада, а мисли му се на једаред разведрише и навалише читавим потоком једна за другом... Беху то јасне али тужне мисли:

— И шта могу ја њој дати?... Она хоће да живи, хоће да нађе одзив у мени на сваки откуцај свога ватреног срца, хоће без сумње море љубави... А ја?... ја сам преживела грађа, ја сам дрво, које је црв све избушио те се, кад удари бура о њега, крха и из њега испадá прах... Осим озбиљне топле наклоности и највеће оданости ја јој не могу ништа више дати, а то је мало. И тада настаје оно, што се често у тим приликама дешава: расејаност, која се брзо претвара у незадовољство... Жива душа, топло срце, тражи хране за себе, тражи љубави, насладе, и кад то не нађе, онда се у њој постепено ствара мржња према ономе, који га је тако оковао, заробио... и настају бурне сцене, отрован живот, — пропаст куће..

Не, никада ја нећу себе дотле довести.. Било је време, мишљаше он даље, ал' шта ћу кад се нисам њиме користио! — Као страховита олуја појури ми младост и не удари ни на какву препреку, не заустави се, док не изломи мене самог. Био сам створен и за љубав и за живот, али се тај врели пламен угаси, и на том месту, где су буктале огњене страсти, остала је шака врела пепела, којим се титра животни поветарац, те кад-кад распири неку неутуљену жишчицу и ја мислим: ето ватре, живота, љубави... ал' поветарац стане, и око жишчице се нахвата пу'ор... пепео.. Прошло је све!...

Али сутра, шта ћемо сутра?!... И зар баш ни каквог изласка нема?...

Небо почиње да се мења. Не може се рећи да је виднији, али нека млечна, јаснија боја узима све већи мах. И звезде су малко блеђе. На једном месту шкрипнуше врата. Мало после запева петао; њега прихватише други и отеже се позната паланчанска јутарња песма..

А он још пуши и тражи излаза своме чемерном стању: закључио је сам, да, од кад га је мајка родила, страшније ни теже ноћи није провео. И то све због једне девојке, због једног пуког случаја, који хоће да му преокрене цео живот. И он не може да нађе излаза. А и како ће, кад је сам поручио да дође, да утврде лично све оно, што се још раније утврдило преко разних посредника... И још она лично долази, — у место да он иде њој!... Па како можеш ту да се извучеш?!...

Јутарња ладовина све више стеже, и он поче да се здрхтава. Али му ипак то није падало на памет.

Небо побелило, звезде се једва опажају, почиње да пирка јутарњи поветарац, опажа се јасно и магла на реци, — јутро је дошло.

А он је са свим малаксао. Готов је био да легне одмах да се испава, али му је то бранила само једна мисао; готов би био сад да пође и на венчање, само да би после тога могао спакојно — заспати Али судбина је спремала нешто друго. —

Отуд, од гробљанског сокака, зачу се клопарање кола, које се све брже примицало. Он није на то обратио пажњу. Тек кад кола савише у његову улицу и кад већ беху према њему он се трже Одмах је познао, да је то «Голанфер», ајдук — кочијаш.

Застави га:

— Јеси ли ти Голанфере?

— Ја, госп дине

Куд ћеш тако рано?

— У Мојковиће — Диван пут господине! Ако хоћете да се науживате — извол'те.

Голанфер је то рекао од шале, али се врло зачуди, кад му господин Мојсило нареди:

— Па причекај, ето ме.

Мало за тим појави се на капији, уседе у кола и, као човек за којим јури страшна несрећа, а он нема више ни каква излаза до бегства, викну:

— Терај!

Коњи пођоше брзим касом. Кад сиђоше кола са калдрме, господин Мојсило се по ново намести на седиште, запали цигару па викну :

— Шибај !

Бич фијукну, коњи се стресоше, изненедише се од ударца, и, као ластавице, као бесна крилата страшила јурнуше и полетеше по равном и убијеном путу, не знајући ни за препреку, ни растојање, ни време .. Ако је икакав човек могао познати брзину тичијег полета, то га је господин Мојсило познао . .

Кад је дан освојио, и кад је оставио далеко иза себе варош, он је узвикнуо :

— О, света, златна слободо !..

Голанфер није смео да се обрне, ал' се чудио, шта то бунца господин Мојсило ...

* * *

Прошао је читав деценијум. Божић је. Студена кошава наноси читаво море снежних облака, који заносе и засипљу улице, дрва, куће — све .. Црква пустила, свет се жури кући ; свакоме ведро и весело лице : зна да га очекује топла соба, раздрагана лица веселих малишана, који једнако штрпкају око печенице, насмејано и ведро лице његове домаћице, пун, препун сто свакојаких ђаконија.. и све то чека само кућњег старешину, па да се почну радосна празнична уживања, кад човек у највећој мери осети сласт и благодат породичног живота...

Међу последњима изађе господин Мојсило. Дохвати га кошава и поче да фијуче око ушију и да се игра са проседим му прамењем, а он се све више грчи и хита право школској згради, да продужи — статистику...

Свет. П. Ранковић.

ОБЛАЦИ

(М. Ј. Љермонтов.)

Облаци неба, путници вечни,
К'о степа рујна, у ланцу дугу,
К'о изгнаници, чисто к'о и ја
Са хладних странâ хитате југу

Ко ли вас гони; решење судбе?
Да л' завист тајна? ил' злоба луда?
Да ли вас преступ мучи и гони?
Или другова клевета худа?

Не! мрске су вам бесплодне њиве,
О болу, страсти немате знања;
Не знате, хладни, слободни вечно,
Завичај шта је, ни бол изгнања!

1. Децембра 1893

Р. Одавић.

ОТРОВ

РОМАН АЛЕКСАНДРА Л. КИЛАНДА

ПЕТА ГЛАВА

Совуљаге су се угнездиле у каменоме украсу око високих шиљастих хорских прозора на саборној цркви и у четвороугалним отворима у зиду горе на торњу. Нечујно прелетале су за шест столећа од црквених до манастирских прозора, од димњака до димњака, кроз врата и рупчаге и друге уске ходнике, у којима су сретале учене људе у филцаној обући са књигама и пергаментима. За време буре и мрачних ноћи седеле су на камену, пред малим прозором на лук, где је био јасан зрак, и њихова дивља вика уплашила би бледога човека унутра, тако. да би се прекрстио и подигао очи од мрачних места Тацитових према распећу на беломе зиду.

Али распеће би скинуто и бачено у врећу; кроз дугачке ходнике и уз похабане пужасте степенице бежали су уплашени калуђери, а унутра уђоше у коже одевени људи са крвавим секирама, претурише ормане и фиоке, скупише сребрне пехаре и свето посуђе, извукоше калуђере и ставише их на муке због манастирскога блага, па отрчаше за владиком, кроз владичанско седиште, кроз тајни пролаз, све до олтара ударише га тако, да је крв потекла преко хорскога пода. А мало рибарско село које се страшљиво припило уз манастирске зидове, са својим уским улицама и дрвеним кућама, изгоре за час и ватра сатре цркве и капеле.

Али мало по мало подигоше се опет мале куће, тешке покајнице у новцу и богати дарови придођоше владичанској столици: десетак од мора и суха се такође ту стече као и ретки сребрни новци и све оживе од страних калуђера и каноника, крутих, дрвенастих Енглеза и свештеника црне косе с југа са финим лицима. Сила и ученост подигоше зидове и куле, а тамјан испуни красни храм, у коме су попови певали рибарима и сељанима, који су са челом лежали на поду и мумљали ствари, којих нису разумели. Долажаху страни рибари до пристаништа и доношаху одежде, звона и олтарско посуђе, и јака вина за хладне подруме манастирске. Али у уским уличицама и ходницима иза манастирскога пута вребали су калуђери девојке, и док се горе у саборници служила служба и певало, беше запаљено неколико свећа у засвођеном подруму под владичанском капелом, па се и тамо певало, док је буре с вином клокотало и цуре се смејале, а калуђери су тамо играли, да су све летеле мантије.

Али игри дође крај и сјај побледе, а девојке осташе на миру од обесних калуђера. На великоме згаришту пред самом црквом бише спаљена сва документа саборничка, хартије и пергаменти с великим печатима од воска и књиге златом оперважене и у белу телетину увезане; све, пак, што је личило на злато и сребро би скупљено, отргнуто скинуто, огребено до најмање сјајне ситнице, и место њега дође креч, с поља и изнутра и свуда креч — бео као снег, сух и хладан.

Сада по совуљаге наста најбоље време, када се манастир и капеле мало по мало распадаху у рушевине; а што је време радило постепено, извршили су људи једним ударом. На скоро бише склоњени стари зидови и старе баште, да би се начинило места новој улици, а друге године би порушена и владичина дивна „Capella domestica“ зато што је госпођа протиница по што по то хтела да уреди себи свињац; на послетку оста још саборница усамљена, склона паду, у свом кречноме лепку, а свуд у около око ње танке мале брвнаре, а од свега ондашњега сјаја не преоста ни камена ни пергамента.

Само једно преостаде на рушевинама сем совуљага. — Моћи беше нестало, учености беше нестало, креч је покрио све, што је било лепога; али латински остаде на месту — латинска школа, батина и граматика. Хорски дечаци постадоше црквењацима и на послетку обичним ђацима, и преселише се из једне у две собе, које су биле докрпљене уз старе манастирске зидове, па се преселише на послетку у нови четвороугални школски орман с голим зидовима од мутнога стакла — батина и граматика преселише се с њима. Па када су совуљаге, које су се такође верно с њима преселиле, седеле у високим храстовима на пољу пред ректоровом собом за учење, стресао би се и ректор при њиховој вици и подигао би очи са Тацита са истога занимљивога али мрачнога места. Јер за ово много стотина година, за које је сва ученост живела у овом лепоме, потпуно развијеноме језику, није — чудно некако — ништа више латински писано, што би вредело читати. Сад, као и пре шест стотина година, набираху најученије главе чело око ових занимљивих али мрачних места Тацитових. И непрестано дође колено за коленом до „mensa rotunda“, где су батина и граматика примале жртву младости у времену и марљивости, да би у накнаду за то најодличније дотле довеле, да могу набирати чело код Тацита.

Храстови ни из далека нису били тако стари као развалине, међу којима су израсли. Али су ипак круну своју узвисили преко сто година изнад ове ниске вароши и распрострли се на широко над пространим школским двориштем. И под њиховим гранама хујала је весела врева младих покољења, која су долазила и одлазила; ту се вршила непрестана промена дневна између тишине часова и распуштене ларме одмора, када су стотинама малих ножица газиле земљиште и када је вика, налик дивљих птица, проламала ваздух.

Када би се пак свршио дан, и када учитељи сву своју досаду са собом однесу. онда би школско двориште испуњавало својевољно изабрано занимање мучене младежи. Све што се ту нашло од зграда, дрвета, степеница и капија, доби живота и свога имена. И после игре мртвога дана са мртвим именом и безживотним облицима, играла се жива младеж чаробнога живота пунога имена са јеком и одјеком у малим несушеним главама. Пловило се око земље и гусарске лађе искрсаваху иза дрвећа и кућних углова; или би разбојници вребали испод степеница. И кад би светлост опала а сумрак избрисао успомену на тешку дневну дресуру, пробудиле и умножиле би се утрошене и неупотребљене силе, и букнуо би витешки жар, нераздвојно пријатељство и јунаштво у малим дивљим борбама и размирицама, које се никад не заборавише.

Али о мирним јесенским вечерима, када је храстово лишће лежало под самим дрвећем, пре но што га је ветар разнео или служитељ скупио у сушницу, долазили би дуж сенке Индијанци или хајдуци; или би радио претенденат, несрећни Стуарт, гледајући кроз буру и холују за светлошћу Бети Фланагаунне колебе. И кад би се отворила врата од служитељеве сушнице, тако, да би црвена светлост зракасто продрла испод дрвећа у мрак, седели би ови људи округлих глава у густом реду око ватре, у тешким поврнутим чизмама са мамузама, док су им огртачи ради сушења висили поред огњишта а дугачки мачеви са крстатим балчацима стајали уза зид Стара Бети скинула би округли дрвени капак са нагорелим окрајцима а из огромнога казана подизао се крепки мирис јагњетине, купуса, кромпира и зачина што се у њему куваше — као омиљено јело планинаца.

Иза сушнице и испод целе школске зграде било је скривених ходника и тајних отвора између старих непролазних манастирских подрумова, куда су продирали најодважнији па се враћали покривени прашином и кречом. А оно, што су причали, проносило се с разреда на разред, и ставило под мрску школу и необичну подлогу старих, језивих манастирских прича, тајанственога додира са мртвим калуђерима, који су тумарали као хаветиње, и ниских прозора на лук са пругама од месечине бледе као смрт. И игра престаде, кад се са свим смркло и кад су совуљаге почеле кречати. Тада би се све скупљало у густу групу и плашило би се међусобно белим приликама, које су се виделе у сенци;. и са саборнице са високим торњевима и из мрачних калуђерских подрума долазило би толико одвратнога и непријатнога, да би се све разбежало кућама, да уради посао за сутра.

Дрвеће у школскоме дворишту било је лепушкасто и високо. Али једне године поче оно, које је највише стајало према северу, да вене, а друге године усахну, и овде онде у реду разболело би се по које дрво, а снажно грање, чим се у средини усушило, одламали би јесењи ветрови. Сви који су се разумевали у вртарству шћућурили су се и пало је много сумња и савета. Једни мишљаху, да је земља око корена сувише набивена и хтедоше да се нешто растресе; други хтедоше огулити кору, а неки мишљаху, да не допире довољно светлости до грања и да с тога треба врхове одсећи. Изгледаше да нико неће да разуме, да је постало земљиште штуро, дрвеће старо и сухо, тако да нема вештине, која би препречила, да вене и угине.

Али ма да је дрвеће венуло, ипак изгледаше да се на школу и омладину спушта нешто угушљиво. Батина више није играла весело с граматиком, била је остављена на страну; а после овога растанка изгледаше да се граматика губи као удовица, која је изгубила своју бољу половину. Латински језик, у пркос свих напора, који се у њега улагаху, није некако више имао успеха; никоме није могло остати тајна, да знање овога краснога језика с године на годину опада. И ма да омладина није ни у пола толико учила латински као пре тридесет година, ипак је изгледала и бледа и преоптерећена. Био је то вељи јад видети ове младиће бледих образа, који су се сад само с великом муком провлачили кроз најпростије задатке за испит зрелости — а каква разлика, кад се помислило на оне деране, који су пре сјајно полагали и најтежи испит.

Наставници су ишли као сенке тамо амо; увело зловољно јато, у коме је сваки развио своје особитости у карикатуре, пошто им је био усамљен живот, седели су на катедри и пресипавали прашину на омладину, која их није разумевала. Многи пак приметише опадање учених школа. Из целе земље долазила су једногласна посматрања и жалбе, и сви се школски људи кренуше, завукоше нос у хартије и подигоше облачак префине филолошке прашине. Једни су мислили, да ће све добро бити ако сви ђаци, сваки за се, добију сточиће и зелено обојадисане кутије за пера, други су тражили нову и савршену систему за вентилацију. Једни су стављали најлепше наде за ново цветање учености и здравља љубљене младежи, ако се тежиште наставе пренесе са латинскога на грчки; а изгледаше, да нико неће да разуме, да је система застарела а сама ученост уздрмана тако, да ни једна вештина није у стању да умрло спречи, да не окужи живо.

Ректор је многе вечери уздисао, када би месечина обасјала школско двориште и варош, која је приметно расла и напредовала. Школа није напредовала; сваке је године било све мање ђака за латински одсек, који би стављали у изглед какве наде, док је међу тим било пуно ваљаних дечака, који су напустили латински и отишли на море или у иностранство, да тамо уче трговину. Он би се окренуо и отишао би у велику стару башту с друге стране куће. Ту је имао мало тихо место под једном старом крушком, где је седео летњих вечери и при размишљању шмркао бурмут. Али ни овде — где је високим зидом од порте био одељен од вароши и целога осталога света — ни овде није имао мира од мисли, која га је бунила Како му је мало било по вољи све ово ново живо време и како га је плашило ово омаловажавање класичких студија, које се поче појављивати час овде, час онде — плашило га озбиљно као корак у натраг варваризму. Али још не хте губити наде; још су, Богу хвала, стајали стари класичари, непрестигнути ни од којих људи ма кога познијега времена. уздижући се врх свакога времена, ма да и сама ова лепа црква са својим племенитим, озбиљним цртама надмашиваше уску, неучену рибарску варош. И било му је, као да се са цркве спушта дах на развалине, на школу и на њега самега, када се подиже са клупе. Окрепљен као после молитве оде пун снаге и поверења у своју собу за рад, да чело своје трља о Тацита. —

И не узнемириваше га никакве совуљаге, постале су им сувише великим и живим и школа и варош; нестаде их и не повратише се више.

ШЕСТА ГЛАВА.

Михаилу Мортману би првих дана после онога друштва код професора Левдала спремљено изненађење.

Сутра дан је свога оца у главноме известио о томе, како изгледи за успех плана нису баш најсјајнији. Кад се то свршило, тешио се мишљу, како је госпођа Венке била дивна. И била је лепушкаста и за чудо младолика. Пошто је у напред видео, да неће дуго трајати његово борављење у овој вароши решио се, да је често посећује. Ако би збиља морао напустити фабрику, хтео је бар понети уживања, која му је могло дати ово досадно место.

Кад је доцније пошао у клуб, у коме је ручавао, срете га на улици дебели Јерген Крузе, стиште му руку и рече: „Врло сте добро урадили јуче, господине Мортмане. Добро сте насапунили ту учену господу, а оно што је госпођа Левдал рекла о дечацима и латинској школи, као да ми је из срца извадила. Узмите примера ради само мога Мортена. То Вам је збиља био тако окретан дечко, као ретко који, док је био мали, скупљао је бакарне парице и помагао је у дућану Али сад — има му, Боже ме прости, готово шеснаест година — сад, кад се у њега уселила сва та латинска ученост, сад је тако оглупио, драги господине, да му не бих поверио дућан ни за пола сата, а он и не би хтео остати у њему. Ја не верујем много томе латинском језику, и да ми није ради жене, не би он ни дана више остао у школи.

Михаило Мортман управо није знао, шта ће на то одговорити; само кад мало даље улицом прође адјункт Албом, певуцкајући, и не хотећи га погледати, тад много боље разумеде. Али није дебели

Јерген Крузе био сам: више њих од имућнијих трговчића изразише му више или мање отворено, да им се добро допао његов поступак код професора. Мало по мало било му је јасно, да је за све људе, који су често пута морали слушати, да ништа не знају и не разумеју до ли гомилати паре, било право уживање да чују, како баш један из кола латинаца устаје противу надувене високе господе.

„Never mind“, мишљаше Михаило Мортман, ако им није до чега другога стало, нека им је од мене просто.“ За њега је главна ствар био капитал, а њему се у свом плану слабо могао надати код чиновника и наставника; а ако би могао извести свој план и сачувати се од пораженога повратка, не би му било тешко уложити ма какав труд. С тога удвојеном вољом поче обилазити људе и говорио је о фосфорокиселим стварима у мрачним дућанима, и заволеше га; али кад би дошло до пресудне тачке, до самога уписивања акција, ударао би несумњиво на сметњу, на извесни камен спотицања — а то је био професор. Докле год се уздржавао професор Левдал, оста све на празним речима. Та он је био једини, који је разумео ову ствар. Он је био и учен и богат, а ако се он није хтео умешати, онда је заиста било „нечега трулога“ у ствари, ма како сјајна изгледала. „Ако професор Левдал једном запише коју суму, готов сам и ја и многи други“, рече Јерген Крузе.

Бистра глава, као што је Михаило Мортман, није дуго остала пред овом сметњом. Закопча свој дугачки енглески капут за посете и учини посету професорци. „Једва!“ узвикну она, кад он уђе

„Извините, милостива госпођо, требало је свакако пре да сам Вам учинио подворење. —“

„Не, не, веома цењени господине Мортмане, молим да се не служите тим тоном. Ви сте један пут за свагда изгубили право, да се према мени владате енглески. Имајте доброту сести као стари језикоборац и поштен радикал. Ако можете остале разјарене богове, да помирите са Вашом одвратном содом, нека Вам је просто. Али овде сте мој човек, мој земљак, и свој Вашој коректности, будите уверени, нема места код мене.“

„Дошао сам, милостива госпођо“ — даље није могао, јер при помисли на њихов последњи састанак и његов пропали покушај, да очува формалност, обузе обоје такав смех, да су на послетку пружили једно другоме руку; и у тренутку поста таква поверљивост међу њима, каква би се иначе начинила једва после дуге заједнице.

„Ви сте баш вредили пара прошлога уторника“, рече професорка и маши се шава; он је седео на ниској столици поред стола за шивење. „Не можете замислити од каквога је значаја за мене, што сам једва једном нашла човека, који има одважности да каже шта мисли и осећа. Овде до душе има по кад што некога — на пример виши учитељ Абел — који се бави новим и слободоумним идејама, али са свим тајно, као да је то каква опасна експлозивна материја. —“

„Што у ствари и јесте, милостива госпођо! Зар нисте и сами видели, како су весело скакале наше бомбе у лице ученој господи?“

„Да, ту имате право! Док год сам жива, нећу заборавити лица адјункта Албома, често сам се бојала, да ће се угушити. Али — à propos — да ли сте помислили на последице Ваших смелих речи оне вечери? Треба на име да знате, да се тако што не трпи у овој варoши. Са мном је то друга ствар, ја сам овде у својој кући и сви знају да за ме нема лека — а сем тога сам ја и женска! Али с Вама —“

„Ах, мени баш и није стало до каквога особитога мишљења ове добре вароши.“

„Али, драги господине Мортмане, Вама тек мора бити особито важно, да учините добар утисак.“

„Та да, у колико човек увек мора желети, да остави добар утисак.“ —

„Не, не, ја мислим на соду и све оне друге страшне ствари које хоћете да градите.“

„Ах тако! Ви мислите на пројектовану фабрику! Од тога као да за сад бар неће ништа бити.“

„Тако? То би свакојако било неугодно за Вас. Мој муж ми пре неки дан рече, да му се чини, да је повољно расположење међу трговцима.“

„Верује ли он у то? Ја сам на жалост дошао до другога закључка; свакако мислим да скоро отпутујем.“

„Да отпутујете? Одавде?“

„Да се вратим у Енглеску.“

„Зар напуштате фабрику?“

„Напуштам, бар за први мах, не могу да успем.“

„Али то мени није доста“, узвикну професорка: „једва сам једном нашла паметнога човека, с којим могу да говорим, и сад хоће и он да иде. То никако не сме бити! Причајте ми свакојако, што тој ствари стоји на путу? Зашто морате да напуштате? Боје се ваљда за свој новац, ови ситни хариншки краљеви?

„Ситни баш нису најгори.“

„Зар се уздржавају велике куће, Вити или Гарман и Ворзе?“

„Још више!“

„Још више? То не разумем.“

„Хоћу ли у поверењу да Вам кажем, милостива госпођо, о кога се разбија фабрика?“

„Реците ми, али брзо.“

„О Вашега супруга.“

„О Каретена сфора? Али драги господине Мортмане, он се тако интересује за Вас!“

„Наравно! Господин професор био је крајње љубазан према мени, али —“

„Дакле, али.“

„Али неће да се запише за акције.“

„Та—ако! То је баш чудновато. Иначе слушам од људи, да је мој муж јак у новчаним стварима. Чујте, господине Мортмане, реците ми једном искрено — међу нама буди речено — верујете ли Ви сами у Ваше предузеће?“

„Желите ли да видите нацрт, милостива госпођо?“ упита Мортман и маши се џепа.

„А, немојте! Али одговорите ми: Верујете ли сами? —“

„Имамо овде“, прекиде је озбиљним службеним тоном“, „како видите, читав низ анализа —“

„Оставите ме на миру с тим Вашим одвратним анализама“, зацери се професорка.

„— Па после подробан предлог са предрачуном“, настави Мортман, и беше немогућно даље говорити с њиме коју паметну реч. Професорка уживаше још за часак у његовом службеном тону и у његовом описивању посета грађанима ове вароши, док се не диже и опрости.

Кад је био отишао, размисли се професорка о овој ствари; баш би било непријатно, када би збиља отпутовао. Реши се, да пита свога мужа, зашто не може да упише неколико акција, ако све од њега зависи. Професор одговори — разговор се заподену за ручком — да му је начело, да не улаже новаца у варошка предузећа.

„Али ово би јамачно било врло успешно? —“

„Свакако! Могло би постати са свим добро предузеће.“

„Па одговори ми, Карстене ти се јамачно нешто разумеш у овој твари; верујеш ли ти што у ову фабрику?“

„Право да кажем: Не верујем — и то с тога, што се и сам мало или ни мало не разумем у практичној хемији, а други, који треба да даду новаца, још мање знају него ли ја; тешко да ће се из тога развити добра радња.“

„Али Мортман ће управљати радом, а он се тек разуме у послу, је ли?“

„Можда, а можда и не. Фирма његова оца није баш врло виђена, а енглеска кућа, која се непрестано помиње, није још ништа записала —“

„Али мислиш ли ти на све згоде, које су везане за положај? Мортман је сам у Енглеској уредио такву фабрику, па —“

— „Јеси ли ти скоро говорила с младим Мортманом?“

„Јесам, био је јутрос овде у посети. Причао ми је тада, да му није могућно, да дође до уписивања акција, ако ти не почнеш.“

„Ах, сад почињем разумети, и господин Мортман је тако лепо израчунао “

„Срам те било, Карстене, ти све мислиш, да људи нето тако рачунају као ти. Он ми је све природно испричао, и није ни њему ни мени пало на ум, да треба да се умешам у ове ствари.“

„Ах, Михаило Мортман је свакако —“

„Познајем по теби, шта си рад казати: из Бергена, рече професорка нешто горко.

„Па да, тако нешто“, одговори професор; „ако ти у осталом желиш, да узмеш удела у овоме предузећу, немам ништа противу тога; записаћу онолико акција, колико хоћеш, јер новац је твој.“

„Знаш, Карстене, да нисам рада, да тако што слушам, с новчаним стварима нећу да имам посла: никако нећу да ради мене уписујеш акције.“ Професорка обично у говору постајаше жестока: али би њен муж онда био у толико умеренији

„Па ипак ћеш имати акција, драга Венке“, одговори он, „познајем по теби да си томе рада; бар ћемо и задржати твога драгога Мортмана.“

Аврам погледао је час оца час мајку. Он није ништа разумео разговоре; али је видео, што је већ често приметио, да је мати жестока, а отац благ и пријатан

После подне требао је као обично да ради са Марцијем али није имао воље за то. Било је првих дана месеца маја и они су понављали све предмете за страшни главни испит, који је имао да пресуди судбину малога Марција. Зато је овај марљиво седео крај књига, док се међу тим Аврам слабо кидао за то. Сунце је обасјало красно зеленило рибизала у врту, а на небу није било нигде облачка.

Аврам се све спрдао с грчким и с математиком на велики ужас малога Марција, и на послетку певајући очита Понтопиданово ,тумачење светога писма, које су у школи седми или осми пут већ прешли. Марције се смејао и молио наизмелце; али с Аврамом се није више могло изићи на крај, он баци све књиге на постељу и узвикну: „Хајде, да се навесламо и да пецамо рибу! Марције није имао довољно снаге да се одупре, а они отпловише луком и пецаху рибу дивне пролећње вечери.

Последица овога је била, да је Марције сутра дан наопако прошао. Већ свест, да се није тако добро и уредно спремао као обично, збуни га и поколеба га и код најпростијих ствари. Уз то се још на несрећу деси, да је ректор дошао на Албомов латински час, да присуствује часу, као што је кад и кад чинио, кад је стигао. Албому је дакле било стало до тога, да сада на крају године ректору покаже, докле су драги ученици под њиме дошли; зато је прозвао прво редара на Марција.

Авраму је било, као да седи на угљевљу: он је Марција познавао скроз и скроз, и знао је, како се његова велика глава при најмањој ситници укочи, нарочито још када га што збуни. Већ је прошлога часа на грчкоме ишло свакојако; али бодљикаво прасе допустило је с највећим призрењем, да Аврам све дошаптава. За време одмора рекао је Марције Авраму:

„Ниси јуче требао, да ме намамиш на пецање риба, Авраме! Не знам баш ништа, и бићу јамачно прозван из свих предмета. Овако ћу добити најгору оцену и нећу на лето прећи.“

Аврам поче схватати, што је то хтело рећи за Марија; он пре тог управо никада није о том размишљао. Али кад је онај сад скроз погрешно прочитао једну Хорацову оду, представи себи, како ће немоћан бити његов пријатељ, ако остане да понови разред са новим друговима, пошто ће он наравно прећи у четврти латински разред.

„Не, не, Готвалде, ти не знаш шта говориш“ рече адјункт Албом лукаво као лисица, кад је Марије градио погрешку за погрешком: јер због директора није смео почети псовкама: „та размисли само добро, дете, са свим добро, велиш fallo, fefelli; али сад супинум, драго дете, супинум...“

„— fe - fe - fe —“ муцао је Марије потпуно немоћан, јер му се мозак са свим био саплео.

„Али тако ти свега на свету, шта ће ти редупликција у супину?“ настави Албом: један поглед ректоров опет га ублажи; „сети се само добро, ти добро знаш ове глаголе, само ако хоћеш мало да мислиш; има их само три до четири; познат ти је свакако: pello, pepuli, pulsum, дакле: fallo, fefelli — дакле?

„Pulsum“, одговори Марије и омота плаву џепну мараму око прста.

„Будалаштине, Готвалде! зар хоћеш да се шалиш са мном? — Заиста, господине ректоре! Ви имате право, треба ћутати? Треба ћутати, па ће добро бити, дете моје; почећемо са свим из почетка, са стварима, које можеш на прстима да набројиш, дакле пази, дете!“ Глас му је играо од љутине. — „Дакле: amo, amavi, а — дакле супин? — ama —“

„Ama“, понови Марије и испусти мараму.

„Но, али то је већ сувише!“ узвикну Албом и заборави са свим на присуство ректорово: „јеси ли ван себе, деране, је ли? Како се латински каже: округли сто? — округли сто? Дакле, хоћеш ли одговорити?“

Али не пређе ни гласка преко Маријевих уста, а адјункт скочи пред њега као да ће га ударити, пред самим ректором. Да ли је то мислио или не, тек није учинио; јер се Марије стропошта између стола и клупе, пре него што га је додирнуо. Али на један мах зачу се један глас у разреду, дршћући од узбуђења и испрекидан јецањем. Сви се окренуше и спазише, како се подигао Аврам Левдал и како је стојао бледа, препражена лица. „То је срамно, то је срамно“, понови он и подиже стиснуту песницу према адјункту: „Ви сте — Ви сте — *ђаво!*“ једва изговори и ухвати се чврсто за крај од стола.

„Авраме! Авраме Левдалу! Зар си са свим полудео, деране!“ викну ректор; никад за време свога дугогодишњега педагошкога рада није се био тако уплашио. Чак је и Албом стајао као скамењен и био је готово заборавио Марија, који је непомичан лежао на поду. Мортен пак одважно одмаче клупу од стола и подиже Марија; био је блед и затворених очију.

„Донесите воде“ рече Мортен својим пркошљивим тоном, држећи Марија усправљена.

„Јест — воде —“ одговори сада адјункт; „Готвалд је болестан. Скандал је, послати дете у школу, када је болесно.“ Међу тим стајао је ректор баш пред Аврамом и зверао је у њега: на послетку рече тихо и оштро: „Иди кући, Левдале! Ја ћу се обратити твојим родитељима.“

Мртва тишина обладала је у разреду, када је Аврам покупио књиге и изишао. Огорчења, које се у њему изродило, кад је адјункт мучио његовога пријатеља, брзо опет нестаде; и кад је сам изишао из школскога дворишта — беше то у сред часа — сети се онога, што је урадио, и шта ће му отац рећи. Није се усудио, да право пође кући; остави књиге код једнога познатога му трговца и пође обилазним путем кроз источни део вароши, где је било слабо наде, да ће срести свога оца.

Међу тим дође Марије опет к себи, кад су му лице попрскали водом; лежао је по том једно пола сахата у ректорову стану на миндерлуку, где су му дали капљице за крепљење, док се није толико опоравио, да га је школски служитељ могао отпратити до куће. Госпођа Готвалд становала је у вароши, на далеко од школе.

Марије остави школу, блед и у пола ван себе, ослоњен на школскога служитеља, који му је носио књиге. Ученици нижих разреда скупљали су се око њега и истрчавали су пред њега, да му виде лице; једни почеше да се ругају пацовскоме краљу, али један између њих рече: „Оставите га на миру, он је болестан.“ И тако прође први пут кроз своје непријатеље.

Ректор би се за свога „малога професора“ био са свим друкче заузео, да га Аврамов поступак није свега заузео. Да се који ђак разболи за време предавања, могло се до душе лако десити, и Марију јамачно цео дан није било добро, то се одмах могло приметити, када је прозван из латинскога; грешио је чак при скандирању, што иначе никада није. И ректор је адјункту Албому готово морао дати за право, кад овај није престајао доказивати, да је скандал, слати болесну децу у школу. Али Аврам Левдал је био дрзак и упоран, показао је отворено противљење. Није се могло погрешити, да овај дечак под добро васпитаним и отвореним бићем крије најопасније клице. Па да је то бар био син суровых и необразованих родитеља, којих је на жалост толика било у школи. Али син професора Левдала, тако одмереного, тако човечнога и образованога човека; па његов јединац сад да на један пут покаже провалију пркоса и упорности!

„Његова мати је врло упорна природа“, примети адјункт Албом пажљиво; знао је у коликој је милости професорка код ректора. Овај пак погледа у страну и не одговори ништа; паде му на ум последњи разговор приликом онога ручка код професора. За то и не оде лично до Левдала, како се био у први мах решио, већ написа врло озбиљно писмо професору, јави му случај и као педагог и као дугогодишњи пријатељ куће изрази уверење, да само озбиљним поступком и употребом највеће строгости још може поћи за руком, да се угуше зле клице, које су се на жалост показале у карактеру њиховога драгога Аврама.

Професор Левдал прими ово писмо за време свога часа примања од дванаест до једнога сата, и оно учини такав утецај на њега, да је одмах испратио болеснике, који су могли чекати до сутра, а и остале брзо прегледа. Није му никад ни на ум падало, да се његов син може тако понашати. Он је сам пристојно и коректно прошао кроз живот. Понизио се до душе није никада, то му се није могло пребацити: он је на против умео, да људе држи удаљене од себе. Али никада се није ништа усудио према вишима, никада није било ничега у његовоме срцу, што је личило на буну. У први му је мах било са свим необјашњиво, како је то могао урадити Аврам, и то још у ствари, која се њега ништа није тицала. Ако је учитељ можда и био нешто сувише ватрен према Готвалду, зар је то могло бити поводом, да тако плане и да се за другога изложи највећим непријатностима? Али томе су била крива она луда детињска пријатељства, оне претеране идеје о одважности и верности, чије је изворе професор и сувише добро познавао. Већ је одавно предвиђао, да ће морати доћи до одсудне борбе између њега и жене око сина. Он се до сад увек склањао и ствар одлагао, јер је мрзео свађу и немир у кући. Али сад му изгледаше да има знакова, да се решење приближује. Онај разговор, што се оне вечери водио у друштву у соби његове жене, толико је претресан и тумачен, да је већ постао важним одсеком у унутрашњој историји вароши, и професор је код пријатеља и пријатељица много морао претрести, што се у његовој кући могло десити нешто, што се врло приближује скандалу. Иначе је између њега и његове жене постојало тихо непријатељство од јуче, кад су говорили о акцијама.

Професор је јуче одмах био отишао у трговачко удружење, где је празни списак дуго лежао као хавет, па је уписао десет акција по пет стотина специја. После се, разуме се, и самом њему чинило, да је то замашна сума, али је радио сагласно поступку, који је обрекао жени. Сада после овога случаја с Аврамом, осети се снажним: и ма колико да га је љутило понашање синовље, па чак и жалостило, ипак није могао а да не помисли с извесним задовољством на то, како ће оштро моћи расправљати са женом. Више година прошло је у њихову браку хладно и мирно; *она* је часком планула, *он* је био увек миран и готов да утиша њене чудноватости. Она на послетку поче гајити према њему осећање презрења, а он, коме ово није остала тајна, беше сав обузет жудном жељом, да је надјача и савлада.

„Ето нам последица твоје методе,“ поче он с тога, улазећи с писмом у руци у собу за спавање; „увек сам ти говорио, да ти дечка квариш својим претераним идејама, и ето нам сада. Ето писма од ректора: Аврам је у школи изазвао неред.“

„Али молим те, Карстене, шта ће то рећи?“

„Противио се својим наставницима, претио стегнутом песницом и назвао је адјункта Албома ђаволом.“

„Хвала Богу, што није нешто горе,“ рече професорка ублаженија.

„Нешто горе? Нешто горе? Да, то ти и личи! Ти још мало па не можеш ничему другоме симпатисати него само упорности и противљењу свему и свима. Али сад ћу ти нешто рећи, штована госпођо супруго, моме је стрпљењу дошао крај. Дечко је и мој, и ја нећу да буде радикалним неваљалцем, који на срамоту и бригу своје породице остаје као измет у човечанскоме друштву. Доста сам дуго посматрао, како си га кљукала својим изврнутим идејама, које су сада уродиле; али сад ћеш ми допустити, да као отац узмем ствар ја у руке, да још спасем, што се може спасти. Је ли он код куће?“

„Нисам га видела.“

Професорка управо није знала, како да изиђе на сусрет овој необичној жестини свога мужа; а није ни била на чисто с тим, шта је Аврам управо учинио, а није хтела питати, док њен муж тако с њоме поступа. Кад је Аврам на послетку уморан и гладан дошао кући и блед и убивен се увукао у собу, рече му она: „Шта сам то морала чути о теби, Авраме, шта си урадио?“ Аврам се заблену у њу; једину је наду полагао у матер, а пре но што је могао одговорити, отвори врата професор и позва га к себи. Госпођа Венке слушала је за дуго свога мужа како говори строгим тоном; није могла то даље трпети а ући није хтела, те оде у трпезарију. „Како си могао да ми задаш толику бригу, Авраме?“ тако поче професор озбиљним, готово жалосним тоном; „ја сам се најпоузданије надао да те начиним ваљаним и корисним грађанином, и сином, с којим се ми можемо радовати и поносити; а у место тога ти већ у младим годинама показујеш наклоности, које ће те пре свега одвести до пропасти. Лењост, младићка лакоумност и заблуде — могу се годинама и при паметноме поступку изгубити; али дух опирања готово све више и више напредује, где је једном ухватио корена. Прво се пркоси наставницима и исмејавају се они, за тим се дође главе родитељима и на послетку неће да се поклони ни пред Богом! А знаш ли ти, какви су то људи, који то чине? То су злочинци, измет људскога друштва, који пркосе законима и пуне наше тавнице. Што се данас с тобом десило, то ме је више потресло, но што ти могу казати; не могу за то ни да те карам ни да те казним; ја управо и не знам, да ли таквога сина могу трпети у својој кући.“ С овим изиђе из собе.

Говор професоров био је добро смишљен и није промашио дејство. Аврам је себи на своме усамљеноме тумарању био представио најгоре и смислио што га све као прекор и казна може снаћи; али ово је надмашило све. Жалосни, забринути тон, горке речи и на послетку најстрашнија могућност, да може бити одагнан из куће, од матере, све га то толико потресе, да бризну у плач и да се баци на миндерлук и дуго плакаше. Како му је то било непојмљиво, што је урадио! Шта ће сад од њега бити?

Мало после отвори професор врата и нареди му, да дође за сто. Госпођа Венке још једнако није сазнала праву везу овога догађаја: али према ономе, што је чула, није могла а да не примети, да се Аврам до крајности неупутно понашао. Па ипак се чудила, да је овај мали догађај — који управо и није био тако страшан — може толико да нерасположи. Она се осети тако стегнутом и тако неисказано несрећном, и имала је пуно воље, да полети Авраму и да се исплаче. Али за време ручка не паде ни једне речи. Аврам се убивен нагао преко свога тањира и у том тренутку није баш много личио на онога јунака, који је стегнуте песнице стајао према адјункту Албому и назвао га ђаволом.

— Наставиће се. —

ОДГОВОР

(Ст. Милов)

Песници прави ишчезли су веће,
И данас нема већ песника слави'!”
Тај узвик да л' вас тако јако тишти,
Дали вам чело с тог губитка тави?
Не, ви их само не видите више,
Јер мржња ваша награда је њима:
Ви им не дате да узвисе себе,
Код вас се проза срдачније прима.

«Песници прави ишчезли су веће!”
И нигде очи да их више спазе!
Ко их је јоште икада нашао
По трагу ваше свакодневне стазе?
Да ли ви моћне разумете звуке,
Кад њихна душа у јадима грца,
И кад у тежњи за лепотом вечном
Звездама пева из дубине срца?

Али ја знадем, да где која душа
Високе мисли сакривено таји,
И посред мука, посред горких брига
Човечне тежње негује и гаји.
О знајте, да ће унуцима бити
И наше доба слика сјајна цвета;
Песнике праве садашњост ниједна
Познала није — откако је света!

С. Д. М.

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ

(2)

Руско-францеска алијанција утврђена између Наполеона и Александра у Тилзиту и у Ерфурту није била дуга века. Раскид је дошао пре него што је Русија добила времена да осигура себи према Турској све оне користи, које јој је њезин моћни савезник у изглед ставио. Принуђена да прибере сву своју снагу ради одбране од Наполеонове инвазије, Русија је похитала да закључи са Турском мир, Букурешким уговором од год. 1812.

Букурешки уговор није дао Русији никаквих знатнијих нових територијалних тековина. Притиснута великим невољама, изложена инвазији која је претила да једним махом поруши ресултате постигнуте дугим и мучним вековним напорима — Русија је морала напустити извршивање својих освајачких планова на Балканском Полуострву. Нова граница руско-турска утврђена Букурешким уговором имала је ићи дуж Прута, почев од улаза његовог у Молдавију, па све до утока у Дунав а затим, од утока Прутовог, Дунавом до Црнога Мора.

Али одричући се територијалних завојевања, Русија није зато ни у колико овим Букурешким уговором напустила извођење својих заветних мисли, није изгубила ни за један тренутак из вида своје животне циљеве у Источноме Питању. Систем завојевања, на Балканском Полуострву инаугурисан споразумима између Катарине и Јосифа II, продужен споразумима између Наполеона и Александра, замењен је само, у Букурешком уговору, другим новим системом. У место да осваја земље, које су раздвајале њену државну област од двају мореуза, Русија је приступила делу ослобођавања балканских хришћана и образовања нових полу-независних балканских држава под руском заштитом. Чланом 5. Букурешкога уговора потврђене су све старе привилегије Подунавских кнежевина (Влашке и Молдавије). Његов чл. 8 садржи одредбу, којом се Порта свечано обвезује према Русији: да ће српским устаницима дати пуну амнестију; да ће својом војском посести само оне српске тврђаве које су јој неопходно потребне за одбрану царевине, да ће, најзад, народу српском «дати нов знак своје племенитости», оставив му да са̂м управља својим унутрашњим пословима, и задовољив се умереном порезом, коју ће јој непосредно предавати српски представници.

И овај нови обрт у руској источној политици може се сматрати као срећан не само са гледишта интереса балканских народа и са гледишта општих интереса међународне правде, већ баш и са гледишта специфично руских интереса. Под пресијом тешких спољашњих прилика, Русија је одбацила из своје источне политике све амбициозне прохтеве, који нису нераздвојно везани са природним и неодољивим потребама њеног државног бића. Јављајући се у новој улози ослободиоца угнетених хришћанских народа на Балканскоме Полуострву, солидаришући своје животне циљеве на Босфору и на Дарданелима са националним и верским правима балканских народа̀ — Русија је створила основу, на којој се свакако најбрже и са најмањим жртвама и пертурбацијама, а може бити на којој се и једино може дефинитно решити Источно Питање. На тај начин руска источна политика унела се у велику националну струју нашега века. На тај начин, сем тога, Русија је одузела својој источној политици карактер опште европске опасности. Руско непосредно господарство, исто тако као и руски пресудан утицај на Босфору и на Дарданелима, не да се измирити, до душе, ни са искључивим британским интересима на Средиземноме Мору, па ни са искључивим аустријским интересима на средњем и доњем Дунаву. Али зато циљеви руски у Источном Питању, сведени на ту меру, још не стоје ни у каквој апсолутној опреци која се не би дала изравнати никаквим даљим комбинацијама, са општим интересима европске равнотеже. Руско, пак, господарство над источном полом Балканскога Полуострва, које би неминовно утврдило искључиву власт руску на средњем и доњем Дунаву, и које би брзо повукло за собом ширење руског господарства над читавим Полуострвом Балканским, руску превласт на Јадранском Мору и пресудан руски утицај преко панонских равница, дуж читавог тока горњега Дунава — то је перспектива, од које је чак и велики Наполеон зазирао, и која га је нагнала да обустави, пре него што ту опасност не отклони, извршење својих огромних планова.

Велики историјски значај Букурешкога уговора не везује се ни у колико нити за непосредне творевине његових одредаба, нити за непосредне последице које су оне изазвале. Он прави епоху у историји Источнога Питања, као полазна тачка, као прва јасна и одређена манифестација новога система руске политике у извођењу животнога јој циља на Босфору и на Дарданелима. У место да тражи да задовољењем апетита и амбиција великих сила, нуђењем компензативних територијалних увећавања, било на самој западној половини Балканског Полуострва, било на ма којој другој тачци европскога континента, задобије пристанак или и саучесништво меродавних европских фактора за своја завојевања, која би је преко Дунава и Балкана довела мореузима — Русија се тада одлучила, да створи на Балканском Полуострву, под својим окриљем и под својом моћном заштитом, нове народне државе, које ће образовати снажну баријеру између средње Европе и Цариграда и иза које ће Русија у заклону утврдити своју власт над Босфором и Дарданелима.

Русија не гледа Цариград данас оним очима, којима су некада гледали сјајну Византију варварски освајачи, што су, почев од велике сеобе народâ, налетали на Балкански Полуостров. Она не сања данас о његовом богатству и његовим лепотама, као што је у току средњега века сањала раздражена машта двају младих народа балканских Словена. Модерној Русији не може данас ни у чем импоновати ни сјај ни богатство, ни култура, ни слава султанове престонице. Руски цареви и не помишљају да своју царску столицу селе са ледене Неве на обале плавога Босфора. А она религиозна бајка о завету потомака св. Владимира и Романова, да на св. Софији обнове златни крст хришћанскога православља, давно је већ изгубила и као бајка сваку актуалност. За Русију су у питању једино мореузи, те вратнице, које јој отварају најкраћи и најудобнији пут светским морима и трговима — које, у исто време, затварају туђину пут који води најосетљивијим деловима рускога државног организма. Са гледишта руских интереса Цариград је само један, данас већ доста застарео, али свакако посве непотребан, украс на тим вратницама!

Цариград је до данас био фаталан свима освајачким државама које су успеле узети га у своју власт и начинити од њега свој центар државни. Својим положајем на морском путу између двају континената, у средини развалина од неколико минулих цивилизација, немајући на своjем политичком хоризонту ни каквих етнографских нити географских граница — Цариград као центар државни није никад успео да добије ни на европској ни на азијској страни сталну периферију, у чијем ће се кругу природно кретати живот државе, која од њега прима своје импулсе. Као центар државни, Цариград је тражио и узимао је, све док је бујала освајачка сила, која се у њему сместила, поред Балканског Полуострва и Мале Азије, још и обале Црноморске и Сирију и Панонске равнице. И спајајући у једну заједницу земље, чији су интереси, по самом њиховом географском положају, потпуно разноврсни, и народе, који немају ничег заједничког ни у својој прошлости ни у својој будућности, које не везују нити какве заједничке традиције нити какве аспирације — Цариград је фатално држао свој утицај, заснивао живот државе којој је он био глава, само на сили и на корупцији!

Далеко је од свакога који зна шта је данашња Русија помисао, не само да би моћна словенска империја свој државни центар, ма под каквим погодбама, пренела у Цариград, већ да би Цариград у опште, независно од мореуза, у руском државном животу играо какву било улогу. За Цариград, према томе, Русији не треба никаквог територијалног оквира. Што би Русији једино било потребно, то је да вратнице Босфорске и Дарданелске, не буду изложене опасностима ни од суседа са Балканског Полуострва, нити од стране азијске. Ни на Балканском Полуострву, ни у Малој Азији, Русија не може трпети у своме непосредном суседству велику милитарну силу, која би могла гајити тежње да отме из њених руку господарство над Мореузима. Али баш са тога Русија не само да нема никаква интереса чинити сметње подизању и јачању балканских држава, већ на против њезини правилно схваћени животни интереси на мореузима нашли би у толико јаче гаранције, у колико балканске државе буду солидније организоване и кадре да, било саме собом, било својом удруженом снагом, чувају своју самосталност државну од сваке туђинске повреде. Букурешким уговором Русија је стала одсудно на то гледиште.

Судбина самих одредаба Букурешкога уговора толико је позната, да се можемо ограничити на најсумарније излагање у томе погледу. Ни одредбе његове, које се односе на Подунавске кнежевине, ни оне које се односе на нашу отаџбину, нису биле извршене. Користећи се првим победама Наполеоновим над Русијом, Турска је, не обзирући се на своја свечано задана обећања, одмах на пролеће идуће, 1813. год. преплавила Србију својим војскама и уништила њезину унутрашњу аутономију. Догађаји, који су затим настали у Европи и који су сву пажњу и Русије као и свију других држава одвукли на другу страну, учинили су те је вероломство Портино остало у овој прилици и без казне и без протеста. Букурешки уговор постао је био мртвим словом. Али то, на тај начин изиграно и умртвљено слово Букурешкога уговора, имало је у скоро да оживи и да изврши пресудан утицај у развоју нових судбоносних догађаја на Балканском Полуострву.

На новој основи коју је Букурешки уговор поставио руској политици у Источноме Питању, Русија је не само у брзо успела стећи себи симпатије једнога знатнога дела јавнога мнења европскога и парализати до извесне мере неповерење и непријатељство и у самој Енглеској, већ је шта више нашла себи поуздана и моћна савезника у својој источној политици. Тај савезник, чије је пријатељство дало Русији могућности да свој пресудни утицај на Балканскоме Полуострву утврди новим гаранцијама, и да осигура егзистенцију нових балканских држава, које су, стојећи под њеном заштитом, имале да заклоне руску окупацију двају Мореуза, била је Француска. Француско-руски савез, утврђен у последњим годинама владавине рестаурисане бурбонске династије, у моменту кад је Француска, ослобођена туђинске окупације и туђинскога туторства, осетила у себи снаге да поново заузме своје угледно место у склопу европских држава, створио је повољне погодбе за решавање Источнога Питања. Да нису затим у брзо настали у Француској унутрашњи догађаји, који су је отуђили од Русије и зближили са руском противницом на Истоку, Енглеском, сва је прилика да би Источно Питање већ тада у годинама 1830—40 добило своје дефинитивно решење. И ова историјска реминисценција добија у толико више значаја, постаје тако рећи од актуалне вредности, што се данас опет, после више од пуних шездесет година, између Русије и Француске обнавља савез и пријатељство под истим приликама, у погледу међународног положаја Француске, какве су биле за време рестаурисаних Бурбона, и што ће се и данас, као и некада, према свим изгледима, моћан утицај тога савеза манифестовати у првоме реду у Источноме Питању.

На Бечкоме Конгресу није било никако ни речи нити о Источноме Питању у опште нити понаособ о одредбама Букурешкога уговора о миру. Не треба међутим мислити да владаоци и њихови министри, искупљени у Бечу 1815. год. нису придавали много вредности Источноме Питању, или да су други важни задаци, који су пред њима стајали, успели одвратити пажњу њихову са Балканскога Полуострва, Босфорскога и Дарданелскога мореуза. Не, Бечки Конгрес прешао је ћутке преко Источнога Питања само зато, што се оно није могло узети у претрес, а да се Европа, једва једном умирена после више од двадесет година непрекидних ратова и преврата, не подели изнова у два непријатељска табора.

Тада је у Европи, међу меродавним државницима свију држава, владало мишљење, да је извршење руских планова на Балканском Полуострву опасност за европску равнотежу. Миру Европе и независности европских држава претили су сад, пошто је сломљена сила Бонапартина, и Француска учињена инофанзивном, по убеђењу свију државника што су водили прву реч на Бечком Конгресу, освајачки умишљаји Русије у погледу Турске царевине. Источно Питање, према томе схватању, није било ништа друго до питање о заштити отоманске царевине од Русије. Енглески државници сви без разлике стајали су на становишту лорда Четама: да је одржање независности Турске царевине неопходна потреба за Енглеску. Кнез Метерних је, осуђујући отворено освајачку политику Јосифа II, изјављивао да Аустрији никакве територијалне тековине не би могле дати накнаду за штете које би претрпела, кад би допустила, да се повреди територијална целокупност Турске. Па и сами Луј XVIII, једва тек рестаурисани краљ француски, писао је у својим чувеним упутствима, датим француском пуномоћнику на Конгресу: «Отоманска Порта није узела удела у последњем европском рату, али је она европска сила, чији је опстанак потребан одржању европске равнотеже. Било би с тога, дакле, корисно гарантовати њезин опстанак.»1)

Знајући за оваква расположења, руска је дипломација решила да Источно Питање не износи пред Конгрес, и да питање о извршењу Букурешкога уговора остави за боље прилике. И кад су кнез Метерних и лорд Каслри (Castlereagh) узели са своје стране иницијативу, да се конгреским одлукама осигура равнотежа европска и на Балканскоме Полуострву тиме, што ће се целокупност Отоманске царевине ставити под гаранцију европску: Русија је употребила сва средства, да стане на пут свакој дискусији о томе предмету. Најпре је цар Александар изјављивао да је незгодно о томе дискутовати, све док се не би расправили разноврсни још нерешени спорови руско-турски. Затим је, да би сузбио Енглеску, он са своје стране затражио да Конгрес решава и о колонијалном питању. Најзад повратак Наполеонов са Елбе, који је поново удружио Европу противу Француске, скинуо је и ово питање, као и многе друге спорове, са дневнога реда.2)

---

1) Види Инструкције Луја XVIII својој амбасади — од септембра 1814 год. - Comte d' Angeberg, Congrès de Vienne et les traités de 1815, св. I стр. 224.

2) Кад се има на уму ово неповерење Конгреса према Русији у погледу Источнога Питања, ласно је разумети, зашто су сви напори српске депутације, да заинтересује Конгрес за праведну ствар српску, остали без икаква ресултата. Нити у Актима Конгресним које је публиковао Клубер, нити у збирци докумената која се односе на уговоре Париске од год. 1814. и 1815. и на Бечки Конгрес, коју је публиковао гроф д' Ан-

Међутим и ако је Бечки Конгрес био принуђен, под пресијом супротних интереса својих најважнијих чланова, да прекине сваки говор о Источноме Питању и не доноси никакве одлуке нити о опстанску Турске царевине, нити о судбини балканских хришћана: Источно се Питање, још за трајања седница конгреских, јављало као црна тачка на политичком хоризонту Европе. Турска је била толико изнурена, и растројена, после дугих ратова са Русијом, да већ није могла више савладати пробуђени дух слободе у потлачених хришћанских народа, нити обуздати самовољу разузданих паша, који су се отворено одметали испод власти султанове.

Наша отаџбина Србија дала је и овом приликом први сигнал борбе. Херојска револуција, која се пуних девет година хватала у коштац са турском царевином, и која је, и поред несравњених кампања Наполеонових, успела заинтересовати Европу, обновљена је Таковским устанком на Цвети 1815. год. Питање о извршењу Букурешкога уговора, које се није могло изнети пред Бечки Конгрес, истакнуто је на дневни ред јуначким узвиком Таковскога Јунака, који је одјекнуо с краја на крај Србије: «Ево мене, а ово вам и рата с Турцима!» Мир Европе, једва једном стечен, после дугих крвавих напора, био је опет у опасности.

Турска је добро разумела у овој прилици сву тежину својега положаја, увиђајући какве све недаће могу настати за њу, ако би она дала повода новим ратовима у Европи. Немајући снаге да брзо угуши српску револуцију, она се решила да одмах приступи преговарању, и да даде бар привремено, до погоднијих прилика, било делима било лепим обећањима, задовољења српскоме народу. Српско-турско питање постало је на тај начин тренутно унутрашњим питањем Отоманске Империје, о којем се Европа није више имала бавити. И Порта је сад припнула била свим силама да то унутрашње питање нечујно скине са дневнога реда. Али мудрост и окретност кнеза Милоша умела је одолети свима покушајима најлукавијих и најпрепреденијих турских паша, те одржати у снази и захтеве

жбер (comte d'Angeberg), нема чак ни помена о овој српској депутацији. Али су успомену о њој и о њезиним очајничким покушајима, да добије наклоност Европе за своју рођену отаџбину, сачували Мемоари првога и најважнијега члана њезиног, проте Матеје Ненадовића.

српскога народа, основане на правима зајемченим Букурешким уговором, и за себе карактер поглавара српског, који му је давао права да води реч у име народа, све док се Русија није решила да одсудно захтева извршење свију обавеза које је Порта примила према њој Букурешким уговором.

Грчка револуција дошла је у брзо за другом српском револуцијом. Успеси кнеза Милоша с једне стране, а с друге стране немоћ Портина да кроз дуге године угуши буну Али-паше Јањинскога, ободрила је грчке патриоте да пожуре са револуцијом, коју су већ изодавна припремале хетеријске дружине. Револуциони покрет грчки јави се најпре у Молдавији, под предводништвом кнеза Ипсилантија. Немајући ту, међутим, никакве народне основице, он је брзо и угушен. Овај устанак грчки у Молдавији не би сам собом имао никаква значаја по развој Источнога Питања, да он није дао повода Порти, да својом војском поседне Подунавске Кнежевине. Како су се затим, пошто је већ устанак угушен био, турске трупе задржале у Подунавским Кнежевинама, противно привилегијама њиховим, утврђеним чл. 5. Букурешкога уговора, Русија је добила нов разлог да се жали на вероломно рушење уговорних обавеза Портиних.

Грчки покрет пренесен је у скоро затим на своје право земљиште, у Мореју и Ливадију. Ту, у средини успомена старе јелинске славе, он је одмах добио карактер праве народне револуције. И први гласови о тој револуцији, изазвали су у јавноме мњењу читаве просвећене Европе неодољиве изјаве одушевљених симпатија према потомцима великих Јелина.

Кнез Метерних је одмах разумео, колико се крупне и судбоносне последице могу развити из ове грчке револуције. С једне стране она је претила читавом систему Свете Алијанције, стављајући рускога императора у мучан положај да чини избор између њезиних принципа — према којима се свака револуција, без икаква обзира на њезин карактер и њезин повод, морала угушити, као општа опасност за друштвени поредак, удруженом силом свију владара — и између животних руских интереса и руских верских и политичких традиција. С друге стране грчка револуција, услед симпатија које је морала изазвати у јавном мњењу европском, давала је Русији најзгоднији повод, да покрене решавање Источнога Питања.

Имајући ту двогубу опасност пред очима, канцелар се аустријски заложио сав, без оклевања, у посао, да Александра отуђи од Грчке, и да му народну грчку револуцију представи као саставни део оног општег револуционог покрета, који тајна друштва изазивају у читавој Европи, као једну просту епизоду у великој борби што се води између «духа револуције» и великих и спасоносних легитимистичких начела Свете Алијанције. И никад и ни у једној другој прилици, за време своје дуге дипломатске и министарске каријере од пуних 40 година, овај најдостојнији и најсавршенији представник префињене аустријске дипломације није развио толико окретности и лукавства. Заведен и опчињен непрекидним и мудро скомбинованим сугестијама Метерниховим, Александар је не само одустао да се користи даним приликама и да на основу уговорних права Русијиних према Порти приступи решавању Источнога Питања, већ је пристао на Љубљанскоме и на Веронскоме Конгресу, да заједнички са Аустријом и са Пруском баци анатему на грчку револуцију. У декларацији од 12. маја 1821. год. коју су три северне силе утврдиле, пре но што ће се растати са Љубљанскога Конгреса, стајали су између осталога и ови редови: «Оне (Аустрија, Русија и Пруска) изјављују, да, решпектујући права и независност сваке легитимне власти, сматрају као правно ништавну и противну начелима која састављају јавно право Европе сваку тако названу реформу извршену буном и насиљем. Оне су се управљале, према тој својој изјави, у догађајима Напољским и Пијемонтским, а такође и у догађајима, који су, у сасвим другим околностима, али у след исто тако злочиначких комбинација, бацили источни део Европе у непрорачуњиве потресе.»1) У циркуларној депеши пак од 14. децембра 1822. коју су исте три силе заједнички управиле из Вероне својим заступницима, и коју је редиговао кнез Метерних, грчка се револуција осуђује још далеко неумитнијим тоном. «Оно што је дух револуциони предузео на Шпанском полуострву, пише ту, оно што је покушао у Италији, испало му је сад за руком

---

1) Види G. F. de Martens, Nouveau recueil des traités, св. V стр. 644. и — Angeberg, op. c. св. IV стр. 1813.

на источноме крају Европе. Баш у ономе тренутку, кад су буне што су букнуле у Неапољу и у Турину стукле испред редовне војске, Револуција је бацила један свој угарак у Отоманску Царевину.... Појава тога зла на толиким разним тачкама, факт што се оно свугде показивало у истоме облику и говори истим језиком, и ако се не појављује под истим изговорима, показује и сувише јасно да је и оно пореклом из једнога и истога огњишта.»[1])

Али међутим јавно мнење руско развијало се у сасвим супротноме правцу. Симпатије његове према грчкоме покрету расле су из дана у дан, и сваком приликом, када би до њега допрле вести о каквом новом насиљу распаљенога мухамеданскога фанатизма, оно је све силније и све неодољивије захтевало руску интервенцију у корист побуњених Грка и осталих балканских хришћана. Под пресијом руског јавнога мњења и под утицајем свога љубимца, грофа Капо д' Истрије, Крфиота пореклом, Александар се већ у брзо после Љубљанске декларације, одмах по своjем повратку из Љубљане у Петроград, решио да управи Порти, преко својег цариградског амбасадера, ултиматум, у корист грчких устаника и ради повлачења турских трупа из Подунавских кнежевина. Узалуд је кнез Метерних понова апеловао на велике принципе друштвенога поретка; узалуд је, по његовим упутствима, енглески министар, маркиз Лондондери (пређе лорд Касльри) писао лично императору, опомињући га колико је опасно уплести се у «неразмрсиљиву конфузију турских послова». Александар је остао овога пута при својој одлуци. 8. августа 1821. год., по истеку рока постављеног руским ултиматумом, амбасадер је руски, барон Строганов, добио налог да остави Цариград.

На тај начин питање између Русије и Турске било је постављено. У име права, која су јој давали уговори Кучук-Кајнарџијски од год. 1774. и Букурешки од год. 1812., Русија је поставила Порти своје захтеве у виду ултиматума и, не добив повољна одговора, прекинула дипломатске односе са Цариградом. Али утицај Метернихов још је био толико моћан да неодлучнога Александра уздржи од сваких даљих мера. Поводећи се за његовим саветима, Александар је пристао на аустријско и енглеско посредовање између Турске и Русије. И опијен тим успехом, кнез Метерних је тријумфално узвикивао у своjем писму од 3 јула 1822. год. управљеном на аустријског амбасадера у Цариграду, да је, хвала буди његовоме заузимању, не само пропала ствар грчког устанка, већ да је уништен и «онај утицај који је политика Петра Великога и његових наследника стално вршила на Порти све до краја 1820. год.»[1] На веронскоме конгресу погледи Метернихови, као што смо мало час видели, добили су нове најеклатантније потврде.

---

[1]) Види Mémoires de Metternich, св. III стр. 613.

Али кнез Метерних се у брзо уверио, да му је радост била прерана. Вратив се у Петроград са веронскога конгреса, Александар је пао по ново под непосредни утицај рускога јавнога мњења, и по други пут, под силом тога утицаја, срушили су се махом тешком муком постигнути ресултати аустријскога канцелара. Јавно је мњење руско сада већ императивно тражило да Русија приступи извршењу своје историјске мисије на Балканском Полуострву. Разумејући добро сву тежину и сву озбиљност тога захтева, кнез Метерних је учинио још један последњи покушај, да обустави одлуку цареву и да спречи сукоб између Турске и Русије. У јесен год. 1823, два цара, руски и аустријски, састали су се у Черновицу. И ту на томе састанку утврђен је споразум о начину, на који би се имали расправити спорови што су искрсли на европскоме Истоку.

Према томе черневицком споразуму, конференција пуномоћника великих сила европских имала се састати у Петрограду ради уређења грчкога питања Што се пак тиче другога захтева садржанога у рускоме ултиматуму од год. 1822. Порта се, по саветима Аустрије, решила дати Русији пунога задовољења. У замену за то Русија је, са своје стране, пристала наименовати одмах својега амбасадера у Цариграду.

Међутим споразум черневицки није био извршен ни у једној ни у другој својој тачци. Не узимајући озбиљно своја обећања, сматрајући их само као згодна дилаторна средства, Порта је с једне стране оклевала са повлачењем својих трупа из Подунавских кнежевина, а с друге стране чинила велике припреме, да, уз суделовање Мехмеда Алије, египатскога паше, што пре угуши у крви грчку револуцију. Русија се, после узалудногa предлога свога канцелара, грофа Неселроде, да се од побуњених грчких покрајина начине три васалне државице грчке, са истим аутономним правима, који је Букурешки уговор гарантовао Србији и Подунавским кнежевинама, а који је добио само пристанак Француске, стала журно припремати за рат са Турском.

---

[1] Види Mémoires de Metternich, св. III стр. 592.

Александар је већ био сит обмана и сплетака Метернихових и решен да прекине сваке даље преговоре са Аустријом у толико пре, што је сад могао рачунати на пријатељство Француске у својој источној политици, и што је Енглеска, од доласка Канинговог на управу, доследно са општим начелом неинтервенције, који је себи поставила за директиву, одсудно одбијала свако саучасништво у прилог Турске а против грчке револуције. Али њему није било суђено да приступи извршењу великога дела, на које се најзад одлучио. У средини великих ратних припрема, Александар I испустио је своју племениту душу међу својим сакупљеним трупама у Таганрогу, месеца децембра 1825. год.

(Наставиће се).

Д-р М. Ђ. Миловановић.

О ТРУСУ

У ОПШТЕ И О ОВОМ СКОРАШЊЕМ У СРБИЈИ.

Умољен од стране редакције «Дела», да за читаоце му напишем какав популаран чланак из области геолошких наука, нисам, за сад, нашао прикладније теме до о овом последњем трусу, који је лицем на Велику Суботу лањске године задесио целу Србију и захватио још велике просторије суседних земаља, па се, после тога, на махове, у ширем или ужем обиму, понављао још много пута и по свој прилици понављаће се још које време у оваквим све слабијим потресима и у главном после све дужих пауза.

Да би сама ствар била читаоцима разумљивија, и да не бих морао сваки час уплетати нужна објашњења — што би учинило, да цело излагање постане развучено и непрегледно — говорићу прво о трусу у опште, па ћу онда прећи на прави задатак свој.

I

Између свих природних појава нема по дејству свом страховитијих ни по узроку мистеријознијих од труса. Заиста, доста је само неколико јачих потреса, па да се одмах хиљадама грађевина у рушевине претвори, и да се хиљадама људских живота уништи. Приликом труса у северозападној Аргентини 1861. г., нај јачег у нашем столећу, разорена је до темеља варош Мендоца за цигло једну минуту. Кад је 26. марта 1812. год. био трус на западној обали Јужне Америке, порушена је за 30 секунди сва варош Каракас, и том приликом и услед накнадних потреса за неколико минута погинуло је преко 20000 људи. Од само једног, првог, потреса калабријског труса од год. 1783. претворене су по целом регијону докле се трус распростро скоро све вароши и села у праве развалине. У вароши Екватору (републике истог имена у Јужној Америци) и околини погинуло је услед труса 16. августа 1868. год. за четврт сата око 70000 душа. Јула 28. год. 1883. погинуло је на Искији (острву близу Напуља) од само једног потреса, који није трајао више од неколико секунада, око 2400 људи*) и т. д.... И од каквог су страховитог утицаја трусови на душу човечју, нарочито у крајевима где се ређе јављају! Да се послужимо мислима великог немачког природњака Хумболта: од раног детињства свог навикнут је човек на велики и јасан контраст између покретнога елемента воде и непокретљивости земљишта, на којем живи. Искуство свих чула његових подржава га у овом веровању. Цео рад и живот његов доводи га до закључка, који му тако рећи у крв прелази: да је све на овом свету пролазно, непостојано, нестално, изузев једино земљу ову, вазда сталну подлогу, на којој се развијају, смењују и ишчезавају хиљадама генерација, заједно с делима својим. Сигурно у овом смислу има се протумачити и постанак онога јединственог израза, који се употребљава у северо-западној Србији: «јаки је као ова земља!».... Па сад, кад се од једном уз страховиту тутњаву уздрма и овај једини сигуран ослонац човечји; кад се, не лагано и неосетно, него од један мах, напрасно, на све стране, руше дела руку његових: онда се он осећа ухваћен и савладан неком непознатом, тајанственом и страховитом силом. На место импозантне и величанствене мирноће природне, која уздиже и шири дух човечји, као да се, баш обратно, јавља гнев њен: рушећи све, руши она за тренутак и илузије целог пређашњег живота човечјег, и стеже му душу испуњавајући је страхом.... У овом смислу вели Дарвин: „Јак трус разорава нам на један пут најстарије асоцијације; земља, пример сталности, покреће се испод наших ногу као скрама на каквој течности; — један тренутак производи у души нашој страховити осећај несигурности, који ни сати размишљања не би могли изазвати".... Па још кад се јаки трусови учестају! Острво Хиос (близу обале Мале Азије) задеси

---

*) Подаци узети из Credner-ове „Геологије" (VI издање, стр. 192.).

3. априла 1880. год. у 1 с. 42 м. по подне страховит трус. Потреси су се понављали дуже време, а од 7 с. у вече 11. априла отпочеше по најжешћи и најчешћи. Први од ових разори још прилично очуване рујине старе вароши Хијоса до темеља, и поруши скоро све остале куће, које су преостале од првог потреса. Професор Христоманос из Атине избројао је од 7. с. 14 м. у вече 11-ог па до 7 с. 14 м. у јутру 12-ог Априла, дакле за 12 сати, 68 потреса. Од 17000 кућа 14000 их је разорено; погинуло је преко 3500, а рањено 1160 људи. Страх и трепет и ужас овладаше свуда. Један хијоски лекар саопштио је пок. немачком геологу Густаву фом-Рату врло интересне податке о моралном утицају ових трусова на становнике. Јаки и учестани душевни потреси изазваше многа нервозна побољевања. Већина млађег женскиња доби падавицу или спазматске (нервозно-грчевите) нападе. Одмах по катастрофи становници су махом бежали из вароши. Кад би какав странац дошао и видео ова бедна, преплашена, више помодрела лица, морао би се зачудити: какву и колику је промену на човеку у стању да изазове страх!... *)

Ову страхоту, ужас и пустош приликом јаких трусова најбоље нам илуструје позната лисабонска катастрофа од 1. новембра 1755 год. Остављајући на страну све многобројне описе њене, навешћемо овде једно врло интересно писмо, које је одмах после овог догађаја један непознати Лисабоњанин под још свежим утисцима писао «Господину Ruffier у, племенитом трговцу у Штрасбургу».**) «Из писма, које је дошло претходном поштом, могла је Ваша Екселенција сазнати о жалосном догађају и великој несрећи, која нам се овде десила. Благи и милостиви Бог нека се смилује на нас! Овим намеравам опширније известити Вашу Екселенцију о свему. Било је то првога овог месеца, рано из јутра; ја сам баш изводио неке рачуне на нашем контоару, и нисам на себи имао ништа друго до гаће, чарапе, папуче и један стари шлафрок; у џепу ни кршене паре. На један пут зачух страховиту тутњаву; истрчах одмах напоље да видим шта је то, и нађох се са свима осталим у нашој авлији, одакле смо имали преглед целе вароши. Господе Боже! како је страховито и жалосно било погледати! Земља је скакала по читав риф у висину, и одмах се исто толико спуштала. Куће су се са страшним треском рушиле једна врз другу. Кармелитска црква и манастир, одмах више нас на брду, здраво велике грађевине, клате се као гране у дрвета, те смо сваки час мислили: сад ће се на нас срушити и претрпати нас, или ће нас земља живе прогутати. Онда наступи мрак, да нисмо могли један другог видети. Држали смо, и били смо уверени, да наступа Страшни Суд. Овако се тресла земља нешто мало јаче од осмине сата, па се онда умири, и ми, сваки у својим ноћним хаљинама, као што сам горе описао, побегосмо на оближњу пијацу, верући се с највећом опасношћу живота преко самих рушевина од кућа и измрцварених људи. Ту остадосмо око три сата, и за то се време искупи преко 4000 људи, неки само у кошуљама, неки са свим голи. Смртни страх био је исписан на свачијем лицу. Рањених и онакажених било је врло много, и страшно је било послушати јаук и писку њихову, помешане са скрушеним и очајним вапајем људи и жена за милост и помоћ Божју. Дођоше неколико свештеника, те отпочеше говорити свету и умиривати га, и дадоше општи опроштај грехова, што нас мало утеши. Земља се поче по ново трести, што је могло трајати опет осмину сата, па смо онда били мирни од прилике читав сат, док нам не стиже страшан глас: да је море преко сваке мере нарасло, да нагло плави варош и да ћемо се са свим подавити ако не бежимо. Екселенција може замислити, како нам је било! Све су улице биле закрчене рушевинама кућа; али сам ја ипак, с неколико својих пријатеља, не размишљајући се дуго и не обазирући се много, пузао се преко рушевина, прескакао преко мртвих телеса и јурио право у поље, куда, на послетку, након четврт сата мучнога и опаснога пута, хвала Богу! и стигнем. Много сам мука претрпео! Господе! тебе хвалим и благодарим ти, што си ми помогао. Никад нећу заборавити ову казну Божју, коју смо, са својих грехова, потпуно заслужили, и од сада ћу се много озбиљније бринути о спасењу душе своје. Прву ноћ провели смо онако, скоро са свим голи и боси, а сад имамо шатор, који нас бар од ветра брани и од кише и мраза чува. Око једанаест сати ноћи изби ватра на свима местима по вароши, те упропасти и оно, што је још од труса остало поштеђено. Све зграде и зидине, што су још из рушевина вириле и претиле сваки час својим падом, мораше се из наше цитаделе, која се налази на једном брегу у сред вароши, топовима порушити да не би побиле људе, којима је било наређено да прокрче пут, извлаче људе, гасе пожар и спасавају што се још спасти могло. И тако-је, ето, лепа и велика варош, најбогатија у Европи, која је бројала на 500000 душа, претворена у гомиле камења и рушевина! Нека се милостиви Бог смилује на нас у овој несрећи нашој, којом нас је казнио и коју смо ми заслужили! Палата, у којој су се налазиле толике многе и фине драгоцености, сва је изгорела. Наш ђумрук, с милијонима разне робе из свих крајева света, од чести је изгорео, а од чести, заједно с пијацом својом, обурвао се у море. Већина лађа у нашем пристаништу (било их је око 300) одвезале су се и од страховитих таласа ишчупале котву, па неке много оштећене, а неке са свим пропале. Једну холандску лађу избацили су били таласи на улицу, и стајала је ту та лађа тако на суву, док није дошао други један талас, па је зграбио и неповређену пребацио опет у море; оваква једна лађа може имати 18 до 20000 центи! Капетани, који су тада с лађама својим долазили к нама, причају, да су на 60 миља одавде осетили тако страховит потрес у води, да се не могу начудити, како их таласи нису подавили. Његово Величанство Краљ, да нас помогне и утеши, станује и сам у пољу под шатором. Наше дивне цркве, што их ни у Риму није било већих ни лепших, заједно са свима манастирима, разорене су, и од наших свештеника, којих је могло бити до 20000, половина је остала под рушевинама. Колико ли смо хиљада људи, претрпаних рушевинама, чули где узаман вичу за помоћ, јер нам није било могућно указати им је, те су тако ови јадници још живи морали сагорети! Ах! јад је неизмеран, и мора изазвати сажаљења у целом Хришћанству; јер ко би у оваквој прилици остао хладан и без саучешћа, тај не би био хришћанин, не би био ни човек. И да се наш Краљ није тако очински о нама старао, морали би помрети од глади. Његово милосрђе толико је велико, да нам бесплатно издаје меса и хлеба. Он пролива толико суза, колико сви његови поданици, и показује саучешћа у свима нашим јадима. Нека га милостиви Бог поживи и све његове! Показао нам се као прави и најмилосрднији отац, што нам је највећа утеха. Бог га благословио! Сад се овде не тражи ништа друго но хлеб, да се глад умири, и ма каква крпа, колико да се човек увије. Из Кадикса имам вест, да је и тамо било као код нас. Екселенција може разумети шта смо ми сад, и да ће ове две вароши у Европи начинити велику забуну у трговини. Из Цибралтара има такође глас, да су све тамошње од камена зидане куће разорене. Цела је земља оштећена, исто тако и Шпанија, само не толико, а краљевина Алгарбија још је и више пострадала. Лисабон, 18. новембра 1755.»

---

*) Наведено из Hörnes-ове „Erdbebenkunde“, стр. 133.

**) Ово је писмо публиковао Neumayr у својој „Erdgeschichte“ (I књ. стр. 271.).

Овакви трусови спадају у најстраховитије и, срећом, у најређе. Појамно је, да они остављају пустош свуда где се јаве, и да су од великог утицаја на људе. Исто тако лако је разумети, да и осредњи трусови, само кад се десе по крајевима где спадају у ретке природне појаве, страшно изненађују и поражавају становништво. У област, где се трус појављује ретко и махом без штетних последица, спада без мало сва средња и северна Европа, северни део Азије, већи део Северне Америке и др. неке покрајине; у пространом царству православног самодршца трус се готово никако и не познаје. Обратно, има крајева, где су трусови врло чести: јужна Европа, област Алпа, Мала Азија, јужна Азија, Јапан, средња Америка и Јужна Америка. И док се у културним земљама лако сазна и за врло слабе потресе, дотле из осталих, некултурнијих, крајева једва допру до нас гласови о каквом појачем трусу, а за ситне нико скоро ништа и не дозна. Кад знамо ово, онда нас, заиста, мора изненадити резултат, до кога је дошао немачки астроном и геофизичар Јулије Шмит у своме «Каталогу трусова»: да од почетка овога века па до 1875. год има сигурних података о 22083 труса, који су се десили само на северној половини земље. А пре тога други један Немац, Клуге, прикупљајући податке у истом смислу, показао је, да је за 7 година (од 1850. до 1857.) само у јужној Европи и то без Балканског Полуострва, било 4260 трусова. За саму долину Рајину, која и не спада у област честих трусова, зна се, да је за непуних 50 година било 559 засебних трусова. А колико ли их је у јужној Италији и њеним острвима, на јужном делу Балканског Полуострва, у источној области Средоземног Мора; колико ли тек у средњој

Америци, где на пр. један крај — долину Сан-Салвадора — становници и не зову другачије но «Кускултан», што ће рећи «Љуљашка,» и колико, најзад, на западној обали Јужне Америке, за коју се по свима подацима, почев од Хумболта па наовамо, може такође узети, да скоро нема дана, а да се ма где не тресе! Овакви крајеви зову се у геологији «крајеви са честим трусом,» или, као што их браћа Хрвати називају, «потресни крајеви» (по немачком: Schüttergebiete). Становници ових крајева навикнути су на трусове, те их с тога, нарочито још кад су осредњи или бар без већих штетних последица, сматрају само као досаду и једну природну тешкоћу више, с којом има човек да се бори — од прилике као ми зиму, олују, гром. Варош Каракас обнављали су становници четири пута до сад; један пут је била сва разорена (26. Марта 1812.). Другу једну варош, опет у Јужној Америци, Лиму, рушио је трус од 1586. године 11 и словим једанаест пута до темеља, па је становници опет обнављаше, сматрајући са свим философски овакве случајеве за «малер», који би и прође, и не осврћући се много на оне ситне потресе, који их почешће љушкају. Кад у извесним покрајинама Грчке учестају потреси, па покваре вароши и села и, како кад, редуцирају становништво, онда се они, што остану, у први мах преплаше и разбеже, али се после помире са судбином, па подигну колибице и барачице, и гледају даље свој посао, знајући из искуства, да и овој напасти мора бити једном краја А они, тамо, што се љушкају у свом «Кускултану», и комшије њихове из Јужне Америке, они, лепо, «шацују» потресе, па од јачих (по тамо њиховом мерилу!), који се називају „terremotos», малко се и прибојавају, а о осталој ситнурији („tremblores“) слабо и воде рачуна. Интересни су у овом погледу патагонски урођеници: трус, који иначе нема никакве штете да им причини, мањ што им испретура колибе, сматрају они као предзнак обилате кише и родне године, па скачући и весело подвикујући радују му се више но наши ђурђевској киши. Још су комичнији перуански дивљаци; трус схватају они као врло свечан тренутак, када се главни бог њихов диже са свог престола да пребраја људе: при сваком кораку његовом дрхће земља и разлеже се тутњава, а они, сматрајући за особиту дужност да се представе своме небесном оцу, а можда и из бојазни да их он не би у пребројавању превидио и тиме дао повода, да их други ситнији богови одмах ишчисле из броја живих, јурну из својих колиба, па, скачући, из свег гласа подвикују: овде смо, овде!

У најновије доба отпочело се у многим земљама (у Швајцарској, Белгији, Баденској, Италији и нарочито у Јапану) систематско проучавање трусова: организоване су читаве мреже станица за посматрање, снабдевене свима потребним инструментима, помоћу којих се може сазнати у каквим се приликама који трус јавио, и нарочитим, врло осетљивим, справама, тако званим сеизмометрима и сеизмографима, који нам тачно показују, кад је који трус отпочео, колико је трајао и какав је био по правцу и природи својој. На основу овога систематског проучавања води се тачна «статистика трусова», у вези са свима осталим подацима, који се односе на атмосферске и небеске прилике, што су непосредно претходиле трусу, или биле за време његова трајања, или се одмах после њега појавиле. Остављајући ову последњу страну ових проучавања, која није још рашчишћена и стално научно формулисана, прећи ћемо одмах на резултате «статистике трусова», о којима се с потпуном сигурношћу може говорити, и који нас овде највише и интересују. Извесни крајеви Италије налазе се тако рећи у непрекидном вибрисању. Исти је такав случај у Јапану, а сигурно се може рећи, да би се до истих резултата дошло, кад би оваква систематска проучавања трусова била организована по острвима и земљама у источној области Средоземног Мора, на јужно-азијским острвима и нарочито у средњем делу Америке и на западној обали Јужне Америке. С пуним правом, дакле, вели у овом питању чувени, немачки аутор К. Фукс, да нема дана и нема часа, а да се ма где на земљи не деси по који трус, и да су чак и јачи трусови тако чести, да их по стотину пада на само једну годину; другим речима: просечно скоро на сваку недељу дана падају по два јача труса, а слабији се сваки час јављају.*)

---

*) Према томе не би ништа сметало узети произвољно ма који дан у години, и рећи, да ће се тога дана негде на земљи десити баш и какав јачи трус, особито кад се код публике резервише право, да се може погрешити за два три дана раније или доцније, и кад великодушна публика дозвољава, да се ови дани развуку у недеље. Из овога се може већ увидети, колико научне вредности имају предсказивања чувеног пророка за трусове Фалба, а да се и не обазиремо на то, што је полазна тачка његова таква, да данас ни један геолог не води рачуна о њој. Ну о овоме доцније.

Сразмерно врло ретко имамо случајеве, да се трус произведе од само једног потреса; редовно долазе по неколико потреса један за другим. И у колико су ови потреси чешћи и јачи, у толико мање траје трус, и у толико је страховитији по резултатима својима. Најжешћи трусови били су тако рећи дело једног тренутка, т. ј. или су били изазвани од само једног јаког потреса, или су, бар у почетку свом, били састављени од неколико јачих потреса, који су врло брзо један за другим долазили. Казамичиола на острву Искији разорена је (1883 год.) од само једног потреса. Каракас је постао (1812. год.) рушевина за 30 секунада, Опидо у Калабрији (1783. год.) за 2 минута, Лисабон (1755. год.) за мало јаче од 5 минута и т. д. Срећом трус се по правилу развуче у читав низ слабијих потреса, и у већини случајева ови потреси бивају на махове учестанији, тако, да се за дуже или краће време потреси чешће понављају, за тим настуни пауза кад су много ређи или их за извесно време никако и нема, па опет учестају, и опет настуни пауза и т. д. То је оно, што се у геологији говори, да се трусови састоје од неколико «перијода потреса,» и да у свакој «перијоди» има читав низ или, како немачки геолози веле, «рој» потреса. Разуме се, да онда трус може трајати врло дуго, и да за време његовог трајања може бити врло много, често хиљадама, појединих потреса. Год. 1746. трајао је трус у перуанској вароши Лими (и вероватно у повећој околини јој) неколико месеци; за првих пет месеци било је преко 450 потреса. На острву Хаваји (у Великом Океану) развукао се трус у перијоде, које су трајале више месеци, и само у једној перијоди, у месецу марту, било је око 2000 потреса. А најдужи од досад познатих нам трусова био је чувени трус у провинцији Фокиди у Грчкој, који је отпочео крајем Јула 1870. год., па, са ванредном интензивношћу и са скоро беспримерном множином «ројева“ од трусова, трајао $3\frac{1}{2}$ године. Јулије Шмит, који је овај трус проучавао, држи, да се без икаквог претеривања може узети, да је за то време било преко 600.000 потреса, и то преко 300 јаких, око 500.00 јасно осетљивих, а остало су биле кратке и благе вибрације, које су се у потпуној тишини (махом само ноћу) и при нарочито обраћеној пажњи могле осетити.

---

*) „Од 1. августа 1870. -- вели Јулије Шмит — па до 1. августа 1873. год. набројано је само 35 врло јаких потреса. т. ј. толико их је у новинама забележено или мени

Овакви трусови, који се развуку у више периода потреса, отпочну често једним или неколиким слабим «претходним», потресима, па онда долази један «нај јачи» или више таквих потреса као пароксизам целог труса, који се заврши низом или неколиким низовима «слабијих» потреса. Тако је било 1880. године на острву Хијосу, где је 3. априла, као увод у трус или предзнак, био слаб потрес, па је доцније наступила катастрофа, после које је било још неколико низова слабијих потреса. Тако је било и приликом овог нашег скорашњег труса: 1. марта лањске године осетио се у Ресави и доњем Помораву један прилично јак потрес, али без знатних штетних последица, па је тек после 26 дана наступила права периода потреса, отпочета нај јачим потресом. Често, опет, отпочиње периода потреса са свим изненадно и одмах с нај јачим потресом на челу. Тако је било приликом „загребачког труса", када је са свим изненадно (9 новембра 1880. године) грунуо нај јачи потрес, који је трајао више секунада и починио сву штету, па су се после годинама низали слабији потреси. Исто је тако било с лисабонском катастрофом. Већ више пута помињана јужноамеричка варош Каракас разорена је 26 марта 1812. године услед три јака потреса, који су са свим изненадно у току од 20 секунада један за дужим дошли и сву пустош починили, па је за тим дошао други низ омањих потреса У ову категорију спада већина новијих трусова у Европи и многи други, који су се често јављали по познатим нам «крајевима честих трусова» ван Европе. Изгледа, дакле, да се приликом трусова, који се развуку у тако зване периоде потреса, нај јачи потреси (било после каквог «претходног» потреса или са свим изненада) јављају одмах у почетку и на челу првог „роја" од потреса, и да се за тим у доцнијим «ројевима» (појединим не-

---

достављено. Ну ја сам уверен, да ми на овај начин ни десети део није познат, и да се за те три године без икаквог претеривања могу слободно узети 300—320 „тешких" потреса. И у другој години потреси су били скоро исто тако учестани као и у првој, али су у главном били слабији; међу тим урниси (рушење брда) и подземне грмљавине не попустише ни у колико. Год. 1871. није се још нико смео усудити да станује у кући, зиданој од камена. Све до у зиму 1870. год. није се никако могла земља умирити, и потврђен је интересан факат, да се у месту Монтлији, између Парнаса и Корфиса, једно јаје, које је било метнуто на једну металну плочу, три месеца непрекидно покретало или бар дрхтало. Прва три дана био је у најмању руку сваке треће секунде по један потрес, те се може рачунати, да их је дневно бивало око 29000!..".

риjодама) нижу просечно све слабији и слабији потреси, између којих овда онда може бити и по неки мало јачи, али који у главном не достиже јачину првог (или првих) потреса. Ну и ако је ово врло чест случај, опет се не може узети за правило, јер исто тако нису ретки случајеви да се нај јачи потрес јави тек доцније, за време друге, треће или још доцније периоде дотичног труса. Тако је било приликом труса 1590. године у провинцији Доњој Аустрији: потреси су почели још крајем јуна, а нај јачи потрес био је тек септембра месеца. Тако исто и с трусом у Бруси у Малој Азији 1855. године: потреси су отпочели 29. Фебруара, а права катастрофа наступила је 11. Априла и т. д.

У чланку, који ће за овим доћи, разгледаћемо из ближе природу и узроке трусова.

(Наставиће се)

Д-р Свет. Радовановић

НЕМАЧКИ УНИВЕРСИТЕТИ.

Познато је, каку су честиту улогу имали немачки университети у историји немачког народа и културе му; и како су они на дику и данас немачком народу, тако да се други народи труде, да својим вишим школама даду облик немачких университета, а исто тако пресаде дух, који их одликује. Светска је изложба у Чикагу поред осталих поља, на којима су се савремени народи надметали културом, знањем и умењем, од најпотребнијих ствари за кућу до најсавршенијих справа и алата за савремену технику и индустрију, одвојила особити одељак за школе. Немачка је на ту изложбу послала и пушке и топове, и разнолике производе своје индустрије, али се и у школском одељку имала чим похвалити, и показати, како је и школа она сила, што си́лне државнике ове земље овлашћује, да кажу, како се осим Бога не боје Немци никога. Ради бисмо читаоцима овог месечног гласила исприповедати о свем, што немачку школу тако високо диже над свима осталима; али за то је потребно више времена, а то је и посао људи, што се о школи поглавито баве, којих је доста имало могућности упознати се са немачким школским одношајима, с тога смо одабрали вишу немачку школу — университет и поуздана обавештења зналца његова, да о њем речемо коју реч. Тако је наш посао приказати, шта сами Немци о својим университетима веле, и ако би то било на први поглед непоуздано, јер се помишља, да могу Немци претерати у хвали својега, истицати своје а потцењивати туђе. У овој прилици није се тога бојати: немачки опис и карактеристика университета поднесени су на међународну утакмицу, у којој су сви просвећени народи, велики и богати, примили учешћа. А још је и то познато, да Французи нису задовољни својим университетским системом: многи од њих желе увести немачки, као потпунији и подеснији према задацима, што их врши у историји просвете немачке.

Дело, из којега узимамо оберучке грађу за ову слику, поста, кад је требало изнети немачке университете на изложби, као што се види из натписа: „Die deutschen Universitäten, für die Universitätsausstellung in Chicago 1893, unter Mitwirkung zahlreicher Universitätslehrer, herausgegeben von W. Lexis, ordentl Professor der Staatswissenschaften in Göttingen“, 2 Bände, вел. 8°, Berlin 1893 (Verlag A. Ascher & C°), стр. IX 2,620 ; VI, 406. И ако је цело дело веома значајно, за наш је посао особито знатан први, општи део, I, до 168 стр., у коме се говори о суштини и историском развитку немачких университета (*Ф. Паулсен* у Берлину), и о општој статистици њиховој (*J. Конрад*, Хале). У другом делу, куд и камо опширнијем, *посебном* имамо по факултетима [теолошком: протестантским и католичком, правном, философском с два одсека (хуманистичким и математичко-природњачким), и медицинском] извештаје из пера најодличнијих представника немачке науке на университетима и појединим наукама и групама наука̂ и о ступњу на ком се сада находе заступљене на университетима. Најбоље ће се то показати, ако поименце поређамо из области знања нама познатије шта је и од кога је написано: тако о класичној филологији извештава *У. Визлаовиц-Мелендорф*, о германској филологији *К. Вајнхолд,* о енглеској филологији *А Брандл*, о романској филологији *А Тоблер*, о оријенталној филологији *Е. Сакау*, о индиској филологији *Ф. Килхорн*, о индојевропској науци о језику *К. Бругман*, о келтиској филологији *X. Цимер* итд. Нема сумње, да ће добро доћи ти кратки и језгровити извештаји, онима, што устраже обавештаја у овом делу, али обим једног, и ако овећег, реферата не допушта пустити се и на познатије земљиште, а камо ли на са свим туђе: а међу тим, како што смо споменули, онај први општи део има за наше потребе толико вредности, да ћемо се на њем и задржати, износећи негде пространије негде украће садржину му.

I.

Историја университета.

Данас се велике школе могу у главном свести на три типа: *енглески, француски и немачки.* — Енглески тип има најбоље представнике у Оксфорду и Кембриџу, а са̂м је права слика старинских, средњовековних университета. Университет је слободна установа на црквеној основици: има потпуну самоуправу и сам се и одржава, из разних завештаја црпући средства. Никака веза не постоји међу университетом и државним властима. И унутрашњи су одношаји средњовековне природе; ђаци и учитељи живе у колеџима и интернатима, као у манастирским задругама. Настава се приближава и садржајем и обликом старој университетској, главни је факултет facultas artium Поглавито је стало за тим, да се ђацима да́ пространо и основно опште образовање, као што пристоји gentleman-има: научна истраживања и стручна спрема за научнички позив нису у опсегу његова задатка. Тако су и одабрани наставни и васпитни предмети као главни: језици, историја, математика, природне науке, философија. Облик је наставе управо школски, често као приватна обука. — Од старога се типа понајвише одвојио француски тип. Овде је револуција, као у многим одношајима, потпуно раскинула са старином, „уравнила“ земљиште за нове системске грађевине. Царство је извело те грађевине: место университета постају стручне школе за поједине позиве, за које је потребна научна спрема, као facultés de droit, de medecine, des sciences, des lettres. Университет, који је пређе обухватао у целину факултете, распао се на оделите школе, потпуно независне, и само му се још име, али не у тој речи смисао сачувао у université de France. То је установа управног карактера, која управља школама француским од основних до стручних виших. Факултети су државне установе, који дају спрему за одређене техничке позиве; учитељи су чиновници, који за свој позив полажу државне испите. У опсег њихова пословања не спада као нешто обавезно научно истраживање и опште образовање научно, јер је прво посао Академији, друго приправним школама. — Немачки тип, сем Немачке одомаћен у суседним културним земљама, у средини је међу енглеским и француским: има више остатака старинских но француски, а опет је више попустио потребама новога времена но енглески. Он је као и француски факултет држав. установа, од државе прима издржавање и стоји под њеним надзором, али има и много старог друштвеног уређења: самоуправу, изборност ректора, деканà и савета, утицај на избор наставничких снага. То, што је немачки университет сачувао факултете као установе за наставу, остатак је старине, верније но у енглеском типу, а исто тако имамо остатак старине у оној свези, што све факултете спаја у једноставну целину

Ево кратке повеснице немачког университета. 1. У *средњем веку* — Университети су усвојени из Француске и Италије у другој половини средњега века. Док се у првој половини његовој обазирало на прошлост: хришћанство и старо доба, од једанаестог се века скреће пажња и унапред. Духовни живот потпада под силне утицаје: за крсташких ратова западни народи ступају у додир с источним светом; вера и култура ислама ступају на обзорје; витештво постаје носилац светске књижевности и просвете; а нови су црквени редови (фрањевци и доминиканци) један вид духовнога витештва, из њихова крила изађоше знатни и представници богословља и философије. Настаје силна тежња к знању, огледа се, да се вера што је нови народи примише готову, у унут. погледу савлада, и с разумом помири. Главна дела философије Аристотелове постају познатија: избија на површину тежња сложити веру с науком, црквено учење с философијом и као целину их обрадити. Том су посвећени велики системи 13 века.

У университетима је нови духовни свет нашао орган или носиоца. Париз је, с првом великом вишом школом на западу, колевка нове богословско-философске спекулације (науке). У њем је клица немач. университетима (ex diluvio scientiarum studii Parisienis), и ако су биле од утицаја самостално постале више школе талијанске, особито као правничка школа, позната виша школа у Болоњи. Немачки университети једва допиру до друге половине 14 в., много млађи од старих университета у Француској, Енглеској, Италији и Шпанији. Као немачки први университет обично Немци својатају прашки, (1348), основан за Карла Луксенбуршкога, као други у Бечу (1365), који подигоше Хапсбурзи. Крајем 14 веке поничу университети у Хајделбергу (1385), у Келну (1388) у Ерфурту (1392), (последња два основали градови у којима су). Ови университети посташе кад се расу париски због црквеног раздора, а Келн је и пре био знатно место за црквено научно школовање. У њем учитељеваху у доминиканској школи Albertus Magnus и *Тома Аквински*, у малобраћанској школи Duns Skotus. Кад је поникао хуситски спор, и немачки ђаци били принуђени иселити се из словенскога града, посташе више школе у Лајпцигу (1409) и у Ростоку. Од седам университета првог доба сви су до данас дотрајали сем двају: келнског и ерфуртскога. — У другој периоди оснивања немачких университета, хуманистичкој, пониче девет нових: у Грајфсвалду (1456), у Фрајбургу (1457), у Базелу (1460), у Инголштату 1472), у Триру (1473), у Мајнцу (1477), у Тибингену (1477), у Витенбергу (1502), у Франкфурту на О. (1506). На старом месту сада постоје још четири, прва три што су споменута и тибингенски, а од осталих су једни укинути, а други преведени у нова средишта, као инголштатски у Минхен (1826, а мало времена у Ландсхут), витенбершки у Хале (1817), франкфуртски у Бреславу (1811).

Право је име университетима за средњега века studium generale, према studium particulare, месној или окружној школи, они су школа за све хришћане без разлике народности и земаљских међа. Име universitas означавало је не школски завод, већ политичко удружење учитељā и ђакā, које има према различним повластицама положај јавног-правног тела) друштва, тако се и говорило о universitas magistrorum et scolarium Parisiis existentium, о universitas studii Pragensis Viennensis. Мало по мало име universitas стало је општим називом, само се данас додаје и universitas litterarum.

Немачки университети нису као француски и талијански расли и развијали се већ грађени по готову прегледу. Светске и духовне власти имаху учешћа при оснивању њихову: папа је признавао булом завод као университет, даровао му повластицу, да даје научне степене као завод за studium generale или и privilegiatum. Наука је спадала у опсег црквених власти, али поред папе стаде и цар као утакмичка власт, основа је била према „царском“ тј. римском праву: месни се владалац брине о спољашњем одржавању studium-a, добива повластично писмо (булу) за подизање од курије и од цара: обдарује завод кућама и доходцима, црквеним задужбинама, што су већ постојале и за тај случај основане; он даје учитељима и сколарима друштвена права, изузетне повластице од светске судске власти, самоуправу, повластицу да не плаћају данака и друга права. —

Први су се немачки универзитети уредили према париском: као школски завод у *четири факултета*, као политичка заједница у *четири нације*, прво се тицало обуке и испитâ, друго суда и управе. Факултетима су старешине декани, врховна власт за universitas су rector и consilium, а на челу народâ стоје прокуратори (стараоци). Универзитети млађег постања изоставили су деобу по народима, само факултете задржаше: од старијег оста, што је ректор биран и између сколарâ, кад што су бирани кнезови и властели за ту дужност. — Прича се, да су хиљаде и и десетине хиљадâ походиле универзитете у Прагу, Бечу, Паризу и Оксфорду, а то се потврђује према уписним листама, које су у архивама пронађене, и ако према тачнијим проучавањима изворâ напред споменути бројеви изгледају претерани. Паулсен вели, да се може узети за велике немачке универзитете, да су бројали преко 2000 ђака (supposita), мањи коју стотину. Већина је опет била у ниж. факултету, facultas artium, од 16 в. философ. факултету; од виших је факултета правни имао највише, па богословски, док је медицински био с најмањим бројем слушалаца. —

Средњовековни се универзитет јако разликује од садашњег немачкога: то су биле велике интернатске школе; ђаци и професори, бар уметнич. факултета, наставају у зградама универзитетским. Сваки универзитет има једну или више collegia (colleges у Енглеза, у немач. colleg. предавање, предмета), и paedagogium за мале латинце ђаке). Ако нису универ. куће у стању сместити све слушаоце, допуштено је било држати приватне пансионе магистрима, бурсе (откуд немачко „bursch“, прво collegium, па онда становник бурсе јужнонем. изговорено „bursch“). Живи се као по манастирском типику, имају опште сувоте за спавање, јело, рад, предавања, stuba facultatis за већања magistrum, исто тако собе за магистре, ћелије и коморе (које се не греју) за ђаке. Учитељи су нежењени, ученици су обично од 15—20 године. Све је одређено правилима од стране универзитета: буђење и легање, оброчно доба, одећа, настава, време репетиција (resumptiones). — Забрањена је вика, скитња, ношење оружја, довођење женâ, али и тада су се те све забране обилазиле као увек.

У вишим факултетима број лекторâ није био велики: 3—6 богослова, толико правника, 2 или 1 медицинара: најслободнији су медицинари. У обуци помажу учитељима бакалаври. Више је и доцената као и ђака у факултету artium, у великом универзитету 20—30 и више. Старији живе у колегијама, имају и како добро на уживање; већина без сталних доходака, зависна о плати ђакâ (за пансион, испитне таксе и школарине, pastus, minerval). Учитељевање је овде више прелазни ступањ, не трајни позив; често су магистри, што предају у нижем факултету, слушаоци у вишем, да добију његов степен. —

Кад дође из ниже школе ученик, од 14 или 15 година, који је наставни језик — латински — научио, ради студијâ, прво му је побринути се, да га ректор упише у универзитетске књиге (иматрикулује).

платив особиту таксу, од које се ослободе или propter paupertatem или ab reverentiam (познатих научникā или од њих препоручених ђака). За тим се јави учитељу уметности и замоли да га прими у број „сколарā“. По што је „beanus“ извршио прописне обреде при ступању у университет, постаје *студент* (scolaris, studens). Суделује на прописаним предавањима и вежбањима facultas artium, а не зна ли латинског, сместе га у paedegogium или код учитеља, да то научи. Уметнички течај траје 3—4 године, подељен на два дела испитима што их после двогодишње обуке полаже студент, из логике и физике; докаже ли, да је прописана предавања уредно походио, суделовао у потребном броју диспутā и научио, колико се иште — добива академски учени степен baccalarius-a (доцн. baccalaureus). Испити и произвођења бивају у одређено време, обично групимице, кад се појединима одређује одређено место. После даљих студија, за више годинā, из философ. наука, физике и математике с астрономијом, матафизике и психологије, етике с политиком и економијом настаје други испит, друга промоција за magister artium. Тако и у вишим факултетима. Нови је magister artium био обавезан, што је вредно нагласити, читати две године у studium-у in artibus: (biennium complere). С тим се хтело двоје постићи: одржање школе, без које обавезна настава не би могла постојати у артистичном фукултету због немања особите плате за учитеље; а за тим усавршавање магистара, јер се у средњем веку судило о учености по подобности учити друге. Тако су још бакалари суделовали у настави, предавањима и претресима-споровима. У поступном уздизању научних степена: scolaris, baccalarius, magister имамо слику и прилику одношаја у средњовековном занату: ученик (шегрт), помоћник (калфа), мајстор. — Свршити нижи факултет и још један виши беше реткост, већина иступаше из университета не добив ни први учени степен, bacc. art., данас се на против највише полаже на довршавање потпунога течаја, по што се за сваку углeднију службу тражи припремност, што у средњем веку није тражено, шта више ни да се походио университет. За духовну службу, а на њу се највише обраћало пажње, није потребно било имати „научних“ знања, осим латинскога, о чем је кандидата испитивао владика, пре но што га посвети у чин. Још крајем 15 в. већина духовникā не беше добила образовања на университету. За више се духовнике све више узима као погодба и морална обавеза, да је походио университет: капитули („каптоли“) задржаваху одређен број места за одликовање науч. степенима богословља. И правно је знање све знатније постојало за више духовништво. За незнатне положаје препоручује већ mag. или bacc. art., шта више сведочанство иматрикулације у университету. Обично су стари университети у одређ. размацима временима слали духовној власти rotuli, спискове чланова университета, уређене према академском реду, до простога scolaris-a. — Као главни је задатак у средњовековној университетској настави дати оно, што је поуздано од научнога знања. *Богословија* црпе своје знање из „откровења“, свето је писмо (sacra pagina) прво и последње врело и најјачи ауторитет. За разумевање је од значаја црквом усвојено тумачење. Обрађивала се и у систем сводила ова верска садржина природним разумом, тако су постали они велики богословски системи средњега века. главни предмет богослов. обуке. У правничком факултету као основа настави служе велике збирке римског и црквеног права, при чем се узимају у помоћ коментатори и речници. У медицинском факултету за основу настави узети су списи Ипократа и Галена и неки доцнији коментатори им (арапски). У артистичком (слободних вештина) факултету најпосле уче се философске, све теориске науке, колико се могу црпсти из природног разума. Језгра је наставе и овде у канонским уџбеницима. понајпре у Аристотеловим списима; у математици Еуклид, у астрономији Птоломеј за тим и неки новији уџбеници, као Summula Petri Hispani, Sphaera Јована de Sacro Bosco итд. — Што се тиче облика наставе, свуда је састављен из два дела: предавања и диспута. Предавању (lectio, praelectio) је посао да саопшти научно градиво. Чита се и тумачи један канонски текст, на пр. спис Аристотелов у латинском преводу: нема диктовања, јер се узима да слушаоци имају текст у рукама: Лежиште је у тумачењу. Као што за правне текстове имају удешени versus memoriales (правила у стиховима), тако и за друге. — Диспутима (споровима) задатак је. да се привикне на употребу научне грађе. они су знатни колико и сама предавања. На великим јавним диспутима јавља се цео факултет, магистри и ђаци „у униформи“. Један од магистара поставља тезе (спорне тачке): остали магистери нападају тезе доказима у облику закључака; бакалари бране стављене тезе. Бивали су и диспути удешени за ученике под упуством магистра и бакалара. Како су обавезни били диспути, види се и по том, што су казнили магистре, пропусте ли их. Ти су диспути били одлично „средство“, да се поможе усвајању знања и у свикавању служити се њим, да се држи у прибраности знање и да се лакше схвате туђе мисли; позната је уметност (виртуозност) средњовековних научника. Данас је са свим другојаче: за научнике за многе ствари служе велика дела за обавештај (Nachschlagebücher, рус. „справочныя“). Диспутације сада, вели Паулсен, нису могућне на немачким университетима. Пре свега, што је начин живота другојачији (нема заједничког наставања ђакâ и учитељâ); а после што нема припознате основе — философских начела, или ауторитативне школске философије, каку имаше артистички факултет у Аристотелу.

II.

Развитак немачког университета у ново доба.

Средњи век од новога одвајају времена великих покрета, обнове класичких студија и реформације црквеног преображаја. Оба су покрета оставила силне трагове у университетским одношајима.

У немачке университете доспе „хуманисмус“ првих десетина година; „старо“ и „ново“ бију тада одсудан бој. Ново образовање и носиоци му, песници и бесединци одбацују са свим: старински начин наставе у университету, особито философски и богословски то им је и обликом и садржајем необично ружна и одвратна варварштина. Најлепши споменик те мржње и презирања хуманистâ према старом университету имамо у Epistolae obscurorum virorum, постале 1516 год. у ерфуртском песничком кругу, сакупљену око Mutian-a. Научне снаге хуманисма заступници су Desiderius Erasmus и Reuchlin. Последњи је за јеврејске студије, а и грчке стекао великих заслуга. Ерасмус је учио Немце простом и елегантном латинском „беседништву“, будио осећај за утанченије образовање, крчио пута филолошко-историским истраживањима довео у свезу са студијама о нов. завету хуманисам с богословљем: он је преко сколастичке богословије прешао на праизворе и старе оце. Међу тим није се примао учитељ. службе у университету, толико пута нуђене му. — Ново се учење шири све више, око 1520 нашло је приступа у све веће университете. Новим се студијама поклања више пажње: 1-во *класички* латински потискује црквени; римски писци, особито песници, постају предмет предавања као прегледи истинске поезије: нови хуманистички преводи Аристотелови потискују старе: 2-о *грчки* се језик узима за предмет артистич. студија. Први су немачки знатни јелинисте: *Рајхлин* у Тибингену и Инголштату, *Меланхтон* у Витенбергу, П. *Мозеланус* у Лајпцигу; први латинисти: Конрад *Целтес* у Бечу, Еобанус *Хесус* у Ерфурту, Х. *Бебел* у Тибингену.

Наста покрет за реформу цркве, тако да хуманисам од 1520 год. дотле аристокр.-светски покрет хуманистички, премаче и надјача нови куд и камо моћнији и дубљи покрет, верско-народни, реформациски. Испрва се чинило, реформација само појачава хуманисам у мржњи против сколаст. философије и Рима — али то је сва сличност. Нови људи с реформаторским тежњама имаху са свим друге мете, којима жуђаху повести народ немачки. Лутер је човек унутарње, антирационалне и супротне цркви побожности, Хутен човек рационалног и слободњачког хуманисма. Хуманисте су већ после 1522/3, оставили реформацију, покрет који је још мање расположен студијама но и сама црква. У прво своје доба реформација је изгледала непријатељ школи и образовању, јер тада се позатвараше школе и университети, тако да и Еразмо изрече: ubi regnat Lutheranismus, ibi interitus litterarum. Али још не би раскинута свеза међу хуманисмом и реформацијом, Меланхтон је одржаваше. Он је поред свих бурних покрета и незгода, што снађоше немачку школу, успео да одржи хуманист. студије у немачким университетима: од 1518—1560 радио је својски у Витенбергу, сâм заступајући читав факултет, предајући готово све предмете из области философске и филолошко-историске, кака је тада била. Тада беше најмногобројнији витенбершки университет у Немачкој: стециште младежи из све Немачке и далеких крајева јевропских. Дуго после тога пословаху у школама ученици му, а књиге граматичке и философске служаху као уџбеници у школама и университетима.

Од доба реформације Паулсен дели историју немачких университета у три епохе: прву до краја 17 в., другу у 18 в., трећу до данас.

У првој су епоси немачки университети покрајински, вероисповедни. После сељачких ратова настаје стварање нових цркава на протестантској основици. С месним црквама у свези су университети за 200 потоњих година: протестантски се и католички университети обнављају, уз то и нови оснивају. Први је нов протестантски университет у Марбургу (1527), па у Кенигсбергу (1544), кад се духов. ред претворио у световну државу, па у Јени (1566), кад се саксонска лоза поделила на ернестинску и албертинску. Поред малих средстава и мале државе град музâ на Сáли и до данас заузима видно место. У брауншвајској области основан би университет у Хелмштету, у 17 в. један од најчувенијих протестантских университета, славан својим професорима, богословом *Каликстом* и полисистором Х. *Корнингом*, оснивачем историје нем. права. У 17 в. спадају у ред знатнијих университета университети у царским градовима Алтдорфу и Штразбургу. Мањег је значаја Гисен 1607 у хесенском Дармштату, одвојно се од калвинскога Марбурга као протестантски университет. Има још више месних университета без великог значаја основаних 17 в. — И католичка Немачка приања за оснивање нових университета: владика аугзбуршки основа у Дилингену (1549) центар студија за католичку Немачку, за тим владика-кнез Јулије у Вирцбургу (1582): владичанске су установе университети у Падеборну, Салцбургу, Оснабрику, Бамбергу: у држави Хансбургâ поникоше Оломуц (у Моравској), Градац (Грац у Штајерској), Линц, Инсбрук. Већином су то теолошко-философ. школе, непотпуни университети под управом језуитâ. Од тих многих университета данас је остало у животу пет их: у Марбургу, Јени, Кенигзбергу, Гисену и Килу, и обновљен у Штразбургу: од католичких оста вирцбуршки у Баварској. Грац и Инсбрук у Аустрији.

Расцепканост верска и државна иђаше на руку оснивању нових университета: свака област жељаше имати свој университет, да обезбеди учење месне цркве, а после да не пушта у свет децу својег краја, у туђе школе и задржи новац у земљи. Ни средства се нису особита изискивала: неколико хиљадâ златникâ или талирâ као плата 10 или 12 професора, стари манастир за школске потребе; ако и тога није било, обично се месној школи добивала титула gymnasium academicum или illustre, често с университетским повластицама, које је лако било добити од цара.

Университетима овог доба недостаје оне опште црте старих, оне слободе у кретању без обзира на државне међе и народне разлике; државне а понајвише међе верског опсега ограничавају и университетску територију. Није се могла спутати склоност младих немачких научника ка путовању: али је надзор над науком вођен оштро и плашљиво, као што је и пре било или што ће доцније бити.

Што се тиче уређења университета и начина учења, у ово су доба задржали старински облик: али baccalarius ишчезава поступно у 16 в., а magister замењује одличније doctor, само се одржао до 19 в. magister artium. — Богословски је факултет први и још више је задобио у вредности, јер се за духовнике иште богослов. студија, ученост добија више приступа у обема исповедима немачког хришћанства. Протестанство преко библиских студија запада опет у схоластичку догматику. — И правни је факултет у савременој држави добио: учени судија замени простога суца (schöffen). У настави се промена догодила што је систематско излагање дисциплинâ заменило тумачење канонских текстова: mos gallicus заменио mós italicus. — Медицински се факултет најспорије развијао, и ако се у самој настави отпочело с преображајима: одвајају се анатомија и физиологија од предања и текстова и властито посматрање добија своје место у настави. — Философски факултет (facultas artium) остаје при старом, као конча између ниже школе, у којој су се учили само језици, и факултетâ, који су давали научну стручну спрему. Поглавито се тежи, да се школски течај допуни општим философским наукама: језгра се настави састоји у Аристотеловим списима о логици, психологији, метафизици, етици и политици, или по оригинал. грч. текстовима (а тада су већ пронађена Аристотелова дела у оригиналу) или у прерадама и самосталнијим уџбеницима, којима за углед служаху књиге Меланхтонове. Поред философског има и хуманистички течај, предавања о класицима с вежбањима у беседништу и поесији, али то све слаби што се даље одмиче од века хуманизма. У 17 в. већ изумире латинска поесија: коју прво у дворовима истискује француски и књижевност му и постаје главна студија скоро пун век. Као што је у 16 в. схоластичко-средњевековно образовање постало застарело, и излазило из моде, као нешто смешно, исто тако бива с новим класичко-хуманистичким студијама. Представници беседништва и песништва тугују и жале се како се остављају лепе науке и враћа к варварству средњега века.

Стари се црквени начин живота университетскога оставља; а том је било више узрока: пре се учитељи-духовници нису женили, поред тога се продужило време учења и, што је знатно, виши факултети добивају претежје, а они и пре нису потпуно потпадали под колегиски запт. Још и у 18 веку обично су студенти наставали у професорâ. Уз университете се оснивају конвикти, о трошку земаљском или приватних завештаја, у којима се синови те земље издржаваху, да после одслуже у црквеној или школској служби. Конвикти се примише и за месне ниже школе, у којима се деčаци спремаху за више студије. — Тако је то трајало све до почетка 18 в., у које су доба спали немач. университети на најтање нити што се тиче утицаја и угледа. Дворовима, у којима се усредсредила просвета тога доба, они изгледају као остареле и пропале установе. Лајбниц више воли дворове, у којима се нада наћи разумевања и помоћи за своје планове, него ли да се прими дужности на университету. Университети су од слаба утицаја на народни живот и мишљење. Кад се упореди број сачуваних имена учитељā, што учитељеваху 17 века, види се, како је веома мален према бројевима 16 и 18 в. Университетски је живот у ово доба постао необично суров, подивљао: пиће и кавга цветаху у половини 17 в., тако да се држава морала уплетати и заводити поредак.

Другу епоху новога доба у университетском развитку чини 18 в. Основани су нови протестантски университети у *Халама* (1694) и Гетингену (1737) и у Ерлангену (1743), сва три и данас у пуном јеку рада и напретка, а католички у Бреслави и Минстеру. — Хале су добиле обележје у раду тројице: Хр. *Томазиуса*, правника, који је правној науци дао полета, богослова А. Х. *Франкеа* и философа Хр. *Волфа*. Томазиус је ученик Сам. *Пуфендорфа*, који беше први учитељ природног права и заузимаше прву катедру тога предмета, основану у Хајделбергу (1662). Као човек новог образовања, францускога — дворскога, није много ценио ни схоластичку философију ни хуманистичко беседништво, исто тако ни богословско православље и цепидлачко правништво, због чега је, као приватни доценат у лајпцишком университету, с овим дошао у оштар сукоб. Он се мораде уклонити и отићи у Хале, где је лепо дочекан: језгру университету основану 1694 састављаше круг од ученикā, што се око њега стече. Правац богословском факултету одреди Франке, главни представник пиетизма, који исто тако не беше радо гледан у „православном“ Лајпцигу; он упућује богословље на проучавање св. писма с верског гледишта и на практично хришћанство. Величанствена установа дома сирочади у Халама, коју он подиже, послужи као место за вежбаоницу у хришћанству и у обуци омладине његовим ученицима. Друге половине тога века предаваше на богослов. факултету Јох. Сал. *Семлер*, оснивач критичко-историског проучавања светога писма. Од највећег је значаја био *Христ. Волф*, који је учитељевао у философ. факултету у Халама од 1707—1723 и 1740—1754 (у том прекиду од 1723—1740 учитељевао је у Марбургу). Прогонство његово од стране Фридриха Вилхелма I и славни повратак од стране Фридриха Великога управо обележавају прекретне тачке тога доба. Примање његове философије донесе пад схоластичке на немачким университетима. Дотле се настава у философији ограничаваше на предавање и усвајање уобичајене школске философије (Аристотелова учења у обради Меланхтоновој), поглавито се ишло да се дā формална припрема за богословске студије. Нова се философија обраћа самому разуму; „Vernünftige Gedanken“ зову се општим именом Волфова дела немачки. Не ће јој се и даље да остане ancilla theologiae, већ да тражи без предрасуда истину: математика и јестаствене науке служе јој према тадашњем ступњу као основа философији. Исто тако оставља се на страну трансцендентно тумачење морала и права: основа им се преноси на природу човека и друштва. У XVIII в. Волфова философија нађе приступа у све немачке протестантске университете; под утицај „разумне мисли“ потпадоше и виши факултети, пре света богословље и правништво; као главна максима беше мото: „nichts ohne zureichenden Grund.“

Немачки университети много имају захвалити Волфовој философији, што су се винули из оне непомичности и устајалости XVII в. и задобили предводничку улогу у умном животу немачкога народа. Паулсен вели, да се може објаснити, што университети западних суседа нису задобили таки значај у историји тих народа тим, јер не усвојише савремене философије, оставши на верском гледишту. У Енглеској и Француској духови-предводници раде изван университетâ, док у Немачкој у њима. Хале су славне, што су стекле први савремени университет: ту се прво утврдило начело libertas philosophandi, које је у основи савременог университета, начело слободног истраживања и слободне науке. То се лепо и поимало у Халама. О прослави дана рођења оснивача университета (1711), говорио је професор Гундлинг de libertate Fridericianae, узносећи нови университет као тврђаву слободне мисли и завршив: Veritas adhuc in medio posita est; qui potest adscendat, qui audet, rapiat: et applaudemus. Док старија университетска настава сматра да постоји истина, коју само ваља саопћити, а власт има права, да пази, да се не предају лажна учења: нови университет претпоставља, да истину треба тек тражити, учењу је посао да обучи и упути у томе. Истом сада је университет појмио стање, што га је створила реформација.

У *Гетингену* се јавља друге половине XVIII в. такмац Халама, који их у скоро и надмаши. Крајем тога века Гетинген се ценио као племићски университет: ту се учаху графови и барони светог римског царства у *Шлецера* и *Питера* државним и правним наукама. *Мосхајм* предавао је, уз црквену повесницу, богословље и одабрано црквено беседништво, а J. *Михаелис* orientalia. У Гетингену учаху Албрехт *од Халера* и наследник му *Блуменбах* антропологији физичкој, даље чувени астроном Тоб. *Мајер*, даровити физичар *Лихтенберг* и елегантни математичар *Кестнер*. У Гетингену је колевка и новим студијама археолошким, јер ту J. М. *Геснер* и J. Г. *Хајне* отворише ново обзорје при изучавању старина и проучавању класичких писаца: није стало до проста угледања грчког и латинског, до мртве учености, већ до живог, васпитног познанства са старим писцима, најбољим узорима у уметности и у укусу. Тако се јави *нови хуманизам* који поново поставља при проучавању старих писаца појмљиву, човечанску мету, истиче као задатак му: неговати осећај и укус за оно, што је лепо и правилно у књижевном представљању. Нови хуманизам другује с немачким песништвом, које се тада почело развијати, те Гетинген беше његово средиште.

Поредећи стање немачких университета с краја XVIII в. са стањем, како је било с краја XVII в., може се извести неколико одличних разлика: 1-во рационалистичка философија истискује схоластичку; 2-го не уче се више стари језици само ради угледања, већ ради општег хуманистичког образовања: 3-ће немачки језик, према том, замењује латински;

4-то начело слободног истраживања и учења прожима свеколику наставу: 5-то нестају стари диспути и изобичајавају се пре употребљаване књиге: оснивају се семинари (филолошки у Гетингену оснива Геснер, а у Халама познати „филолог“ Ф. А. Волф)

Трећу епоху у развитку немачких универзитета чини XIX в. до данас. У почетку ове епохе оснивају се нови универзитети, који ће заузети знатно место поред старијих другова: тако у Берлину, престоници пруске краљевине, а у особитим приликама би основан универзитет, да створи средиште, школу, која би продужила утицај, што га врши Пруска на немачки дух, јер она не ће да остане осамљена, без природне везе са осталом Немачком. У Бреслави пониче други универзитет (1811), па у Бону (1818). У Минхен би преведен универзитет баварске државе из Инголштата (1826), а у Штразбургу, у новим покрајинама, што их задобише на мачу Немци, оснива се универзитет годину дана након рата (1872). У промени универзитета огледају се политичке промене. Али се мењају и други одношаји: нестаје оног пређашњег покрајинског-вероисповедног одличја, јер и немачке државе, после пада Наполеонова, увећане губе свој конфесионални карактер. Тако су се универзитети опет приближили у овом погледу старом studium generale, само што им сада није црквена, већ више човечанска основица. Враћа се и стари међународни им карактер, само што сада обрнуто старим временима долазе странци с далеког запада и с далеког истока у Немачку, док онда привлачне тачке беху Париз и Италија.

Философски факултет ступа напред према свом утицају на идеје и умни живот народни: од познатих и славних имена у науци њему припада толико колико свима осталима, као што су и наставне снаге његове најмногобројније. — У почетку ове епохе истиче се философија: Кантова је то философија, тога кенигзбершког мудраца, што, заменивши Волфову, већ 90 година господари у немачким универзитетима, па и у католичким. Поред ове, и на њу се ослањајући, излази на видик спекулативна философија, прво у *Јени*, у којој учаху *Фихте*, *Шелинг* и *Хегел*, после у Берлину, у којем поста њено главно средиште. Особито је Хегел био од утицаја на целокупну пруску наставу, чија се филосија 20 и 30-их година могаше сматрати као пруска државна философија: које што је то била признаната службена или бар министарства просвете философија, које што сам Хегел беше необичан проповедник државне мисли. Тако је трајало, док није завладао Пруском Фридрих Вилхелм IV, који мржаше Хегелов рационализам и, да га сузбије, позва Шелинга из Минхена. И наставом теолошком и философском поред Шелинга бејаше од утицаја *Шлајермахер*; а као заступник позитивнијег правца може се споменути *Хербарт* (у Гетингену и Кенигзбергу). Његова је философија, кад је Хегелова стала опадати, нашла особито приступа у аустриским универзитетима.

Друго место заузима филологија, што поста из тежања новог хуманисма. Фр. Авг. *Волф*, који престиже старога *Хајне-а*, учитељеваше прво у Халама, па после у Берлину, где поста средиште за класичке студије и своје првенство одржа све до данас. Ту рађаху напоредо или један након другога *Бек, Лахман* и *Хаупт*; *Тренделенбург*, који обнови Аристотелову философију, свезиваше филологију с философијом. Поред берлинскога университета великога удела у проучавању старине имају и други университети: у Бону учаху *Нибур, Велкер, Брандис, Ричл*; у Минхену: Ф. *Тирш, Шпенгел, Халм*; у Лајпцигу *Готфрид Херман*; у Гетингену *Отфрид Милер*. — Као особита грана филологије одели се германска, која нађе у браћи *Гримима* достојне представнике (прво у Гетингену, па у Берлину), за тим романска, чији је оснивач Ф. *Диц*. И проучавање језикâ и књижевности истока доби полета: само да споменемо имена *Бопа*, оснивaоца упоредне науке о индојевропским језицима, *Лепсиуса*, египтолога, оба у Берлину, Ф. *Рикерта*, лингвисте и песника, којим се дично Ерланген. — Силно је напредовало *историско истраживање*: као од особитога утицаја учитеља треба споменути Л. *Ранке*-а, за којим се ниже поворка знатних ученика. Вреди споменути, како је историска университетска настава и историска књижевност у ово доба силно утицала на политичко мишљење народно, крчила пута у смислу тежања за уједињењем. Није случајно што су на парламентарним скуповима 1848 имали удела чувени учитељи историје *Далман Вајц*, *Дројзен*. *Хајсер*.

И математичко-природњачко истраживање почиње се истицати поред филолошко-историскога од 20-их година. У Гетингену беху учитељи математичар *Гаус* и физичар *Вебер*; у Гисену основа с малим средствима своју лабораторију *Либиг*, знатну не само за хемиску наставу већ и за примену те науке у практици; у Берлину Јох. *Милер* оснива нову физиолошку школу, која биолошке појаве тумачи чисто научним путем, не тражећи помоћи од метафизичких начела. Особито је припомогла медицинској науци.

Као што се одликовала прва половина нашег века низом људи, што крче пут, и делâ, што полажу основе, тако друга половина, што сад иде рад у ширину, особито то вреди о филолошко-историском и математичко-природном истраживању. Разуме се, да је с тим нераздвојно специализовање по областима испитивања. У университетима се оснивају многе нове катедре, институти, особито за природне науке, и семинари. Број се редовних катедара философскога факултета, кад се упореди с бројем у почетку овог века, где удвојио, где утројио. Берлин имаше у почетку 12 редовних професурâ, сада пак 53.

Паулсен нам даје кратак нацрт историског развитка и осталих факултета. Тако за богословски је факултет у почетку ове епохе карактеристично, што богословија стоји у великој вези с философијом, као што се то опажа на рационалној и спекулативној богословији. Особито место заузима *Шлајермахер*, који је философ, али опет тежи, да религију одвоји од философије и у рационалној и у ортодоксној богословији, сматрајући веру више као функцију осећаја него ли разума. Од друге трећине столећа избијају на видик два правца, са свим супротна: *позитиван* правац, који се наслања на догму и на црквени ауторитет, који има заступника и у протестаната и католика; и историско-критички, како је у факултету проповедао *Баур*, а изван њега Д. Фр. *Штраус*. — И за *правни* се факултет може поставити слична схема: у почетку епохе опажају се у старом природном праву и у новој философској конструкцији права и државе поглавито утицај наизменце философије Волфове, Кантове и Хегелове. Доцније философску школу истискују *историска* (*Савињи* у Берлину) и *„позитивна“* (*Штал* у Берлину). — У последње се доба опажа тежња за философ. посматрањем и на пољу богословије као год на пољу права. — У почетку наше епохе видимо, да и *медицински* факултет стоји под особитим утицајем природно-философских теорија. — Али се тај пут оставља од 30-их година и примењује прави научни метод испитивања. Међу тим је медицински факултет добио необичан полет у последњем нараштају. Док пре, до краја XVIII в. бројем беху најзнатнији богословски и правни факултет, сад медицински стоји на првом месту. Разни медицински институти јако се множе и увећавају: у университетском газдовању заузимају особито видно место. Нема сумње, да на тај развитак има утицаја и имовно стање становништва, његово брзо увећавање, али исто тако ту удела имају и унутарњи утицаји, само напредовање факултета: особито усавршавање метода испитивања, примена микроскопа припомогоше, да се учини необично знатан корак унапред у одређивању узрока и природе болести, усавршавање у лечењу. Нарочито је то видно у области хирургије и ранарства.

Према старијем спољашњем облику университети се нису особито променили. Стара је подела факултета остала, и ако се у почетку овог века о тој „средњовековној“ установи другојаче мислило. У неким се университетима број факултета увећао, што се одвојио и други богослов. факултет или што се оделио од философскога природњачки факултет или факултет за државне науке.

Што се тиче уредбе учења, ваља истаћи промену, што је извршена у философском факултету: пре је био само научна припрема за она три виша факултета, сад пак завод, који даје стручну спрему за особити позив, поглавито за учитеље на вишим школама. Пре се примаху школске службе богословски кандидати, док не би добили црквену: сад је школска служба самосталан позив. Кад би уведен испит за учитељску дужност (examen pro facultate docendi) 1810 г. у Пруској, то у исто доба означи и основно одвајање учитељског позива од црквеног, а с тим се хтело постићи подизање или боље стварање „сталежа“ гимназиских учитеља с изједначеном научном спремом и изједначеним осећајем о свом раду. — Промена наставе и садржајем и обликом у новој епоси потпуно је изведена у университетима: немачки университетски наставник не сматра више да му је задатак предавати одређену количину у опће признатих истина, већ резултате свога властита испитивања. У пописима лекција сачувао се израз tradere, али би сада и најмлађи приватни доцент сматрао то као умањавање властитог му достојанства, кад би се то узело и у ствари да је. Према том се у настави тежи, да упути слушаоца на самостално мишљење и истраживање. Од студента се иште тако учење, да он не прима готове истине (све за истину), већ да научи научнички радити, научно мислити. Особито то вреди о философском факултету, у којем се истраживање и упутство у испитивање сматра као поглавити циљ; у другим факултетима има већу улогу предавање и утврђивање знања потребна за одређен позив; судије, лекари, свештеници нису нити хоће да су пре свега научници. Практичан позив и захтеви му у њих се још на университету осећају; философски је пак факултет управо *учењачки*, за науку факултет. То врди и за учитеље му као и за ученике. То се понајбоље огледа у свези, што постоји између философскога факултета и Академијâ наукâ: док између философскога и ових постоји персонална унија у велико, други су факултети слабије заступљени. Исто тако овде се јавише семинари, школе-расаднице испитивања; из њих се јављају дисертације. Па и значење научног степена одликује га. Промоцијâ има и у другим факултетима, али ређе, особито у правничком и у богословском, у медицинском је до душе правило, али носи други карактер, јер добивање титуле има са свим други спољашњи узрок, друштвени; нико и не помишља, да се млади доктор дисертацијом истакао као научник-испитивач. То је, сва је прилика, смисао философскога доктората. Свему тому одговара и облик наставе у философском факултету, подешен скрозимице да припреми и васпита научника. Као да имају пред собом суште професоре, тако поступају у својим предавањима и на вежбањима филолог и историк, математичар и физичар; и не обазиру се, да ли им је ученик кандидат за учитељску службу, за практичан позив. Али то они не превиђају већ навлаш тако поступају, што мисле: боље се не може учитељ спремити за свој позив него добив истинско, научно образовање. Службени назив „гимназија" пада по увођењу свом у прве године овога века, али она беше одавна више школа за научну припрему. У новије време опажа се велико цепање наставе у гимназијама по особитим струкама, тако да са својим старим и новим филолозима, матеметичарима и природњацима, историцима и теолозима чини већ мали университет. На научни карактер гимназије, за коју се спремају посленици у университету на философском факултету, упућује и испит, да се докаже facultas docendi; задаци што се при том дају управо су теме за научно испитивање и често се из њих развијају језгровите расправе. Тако се немачки гимназиски учитељ, бар кад ступи, осећа као научник, и бољима то остаје као одлична црта свега живота њихова.

Није ни без слабих страна истакнути одношај: бива често да учитељ, који се на универзитету много бавио о науци, ступи ли у учитељску службу, буде преварен у очекивању, чини му се није дошао на право место за рад; у самој школи не може бити речи о развитку научничког пословања. Томе су криви и одношаји, у које долази учитељ с университета, а који ишту већ педагошку спрему, одређену увежбаност и навику; да се доскочи тој незгоди, сада се уређују особити гимназиски семинари. Из старијег је доба наслеђено да се гимназиски учитељи сматрају као научници, а то је већ једна добит, јер је она учинила, да се гимназиски учитељи у Немачкој цене и поштују више, него што се то виђа у суседним земљама. Ту је извор и карактеру немачке гимназије, која се и сада сматра као научна школа, јер још у њој ученику се развија склоност к научном раду и истраживању; и нек у једној колегији цигло један има научник, он оставља особити утисак на целом заводу. А у свези с таквом гимназијом стоји философски факултет, шта више и университет: спремају научнике, јер се и гимназиски учитељ за такога држи. Немачка има научника̂ сваке струке у изобиљу, свакако је то у свези са школским стањем њеним у опће. Ако је у многом то изобиље незгодно, ипак је то лепо сведочанство о културним тежњама једнога народа. „Сви народи данас признају научну игемонију Немачке, вели Француз Ло (Lot). Већ је утврђен факт, да Немачка, сама, производи више но сав остали свет скупа; претежје њено у науци може се упоредити с енглеским надмоћјем у трговини и на мору. Готово и надмашује га.“ Паулсен вели, да се тај суд може мало и умањити, али да се Француз не вара, што истиче у томе велики значај немачких университета због особитог им уређења, једноставнога друштвеног склопа, слободе учења и наставе, а понајвише због наставе упућене на самостално истраживање. То у првом реду припада философским факултетима. Најбоље се у њима истиче карактер немачкога университета као школе за ширење научног испитивања: они утичу и на остале факултете у овом правцу. Одузети им ово одличје, значило би стати на пут развитку немачких университета, потиснути Немачку с места, што га заузима у научном свету. А сво то постоји и живи, и то не треба сметнути с ума, у свези с историјским животом. Историски је дух управо њихов ваздух за живот он обавија све немачке университете скупа, и сваки по на особ. Мучно да ће се међу немачким университетима наћи један. а да није имао знатну улогу у животу немачког народа или бар у олбасти једне науке; а да не покаже неколико имена̂ научничких, што су стекла великих и трајних заслуга у развитку наука̂. Осећа свако, који на то земљиште ступи, дах историскога живота, како веје. Ступи ли у ред, опажа да је на се примио и обавезе. Нису сви о њима свесни подједнако: али сваки, који као учитељ ступа у университет, па и ученик, кад први пут ступа у университет, већ их осећају; то остаје колико-толико и доцније, тако да немачки свештеник, лекар, судија радо хоће да буде осем тога што је, и парче научника, бар не пропушта да се и даље интересује, шта је урађено у његовој области знања. А понајпре то се може рећи, још једном да истакнемо, о немачком учитељу гимназиском: он не сматра себе само за чиновника и учитеља, већ и за научника; повише њих наставља радити на науци, и то у великој мери, често и у врло неповољним приликама. То је давало и немачкој гимназији особито обележје, и сада се поноси, што је „Gelehrtenschule“ и што представља у у маломе оно, што је велика школа у великом обиму.

Желети је, додаје Паулсен, да не пође за руком тежњама, што су упућене, увећавајући испите и надзор, направити од учитељâ чиновнике. од школâ просте заводе за обуку. Одузме ли се немачким гимназијама карактер научне школе, ни университети не ће моћи дуго задржати садашњи положај и значење.

С. Н. Ј.

ПРЕОБРАЖАЈ БОРБЕ ЗА ИДЕЈЕ.

II.

Тежње за изменама друштвеног поретка нису увек једне јачине. У почетку се врши прибирање учасника без строге уређености и многих захтева. Раскидање с традицијама није свакад ни брзо ни одлучно, нешто из симпатија, од којих увек остаје траг, а нешто са неизвесности бољитка. Ланац борачки није под правилном дисциплинском стегом; појединци се истичу сваки за се окружени гомилицама приврженика. Снаге незнатне вредности често излећу на површину пред јаче мислиоце, скривене још у дну политичке арене. Ход у напред за дуго је несигуран, слабачак; појединце подухвата дрхтавица пред узорима и ауторитетима, којима ће се час доцније објавити одсудан рат. Нове идеје крију се у тајанствене форме, критика се свија у басне, а проповед у алегорије; громке речи изговорене у ватреној узбудљивости само се местимице чују, преливене заташкивањем непосвећене масе.

Идући за новим идејама борци не прекидају одмах све старе везе, остављају мале прелазе за повратак и поступно улажу свој капитал активности у ново предузеће. Јер друштвене установе против којих се војује, и ако не усрећавају, дају до неке мере средства за живот а тиме изазивају ако не поштовање а оно трпљивост. Али од часа, кад ток друштвених послова не може да се креће кроз тесне одношаје друштвене; кад облик управе постане анахроничан; кад индивидуална природа иште једно а практика социјална даје друго; кад род људски, усавршавајући своју моралност и свој интелект, затражи боље физичке услове, ствари мењају свој карактер. Кад огромној већини народа друштво избија рад из руку и гони је међ просјаке, никакве слаткоречиве теорије не могу убедити људе, да у име поретка и његове целине ваља да приме удар тако сурово упућен њиховом опстанку. Јер долази стање, кад се мањина друштвена смеје патњама већине, баца јој увреде у лице, руши скромно свијену породичну срећу и зауставља појединцима покрет уснени, који би донео бујицу протестовања.

Маса има очи, које не виде далеко али виде добро, утиснуте између желуца и срца, врло осетљиве, кад се једно од тога двога повреди. И у тренуцима најопаснијим неће ли зар потећи нагон за одржањем најпре кроз уста, затим кроз песницу и најзад кроз гвожђе које та песница стеже, ако прва два излаза нису довољна? Успех великих идеја баш је у томе, што садрже много елемената, које је маса дотле неразговетно осећала; што ојачавају новорођене тежње, оправдавају сумње, укрепљују почетке отпора и руше идеале, које већина негодује, али их се страши. Да је једно друштвено уређење на самрти, први је знак што престаје одржавати љубав и води преко равнодушности на нетрпељивост и осуду. У немарљивости, којом се бране друштвене уредбе; у лакоћи са којом се приступа њиховој измени; у подсмеху оштром и заједљивом; у псовци која са усана полеће и најзад у проклетству које се на њих баца — лежи поступна заоштреност у слагању друштвених уредаба са људима, којима су намењене. Пре те распрострањене мржње, разнете у све слојеве, не вреде много ни моћне осуде великих критичара, ни обилна обећања учених реформатора. И да је Волтер био нешто раније, ко зна да ли не би место славе наишао на ругање а краљевске дворе заменио губилиштем уз пљескање неразумне масе.

*

* *

Идеје, које полазе од ума, па иду опет ка уму, не успевајући досећи до срца, не ороћавајући се са целокупним осећањем масе, могу бити необично силне и потпуно истините. Њихов је утицај ипак једностран; оне се намећу мишљењу али не постају убеђење, признају се, али се у њих не верује. Сматрају се као нека врста интелектуалне кокетерије али нико не покушава да их приведе у дело. Један век може бити заражен идејама њему са свим страним, али та зараженост игра на врху језика и пера — до срца ретко продире. Један народ може примити веровања свога комшије, подражавати теоријама и системама, које је ветар политички отуд пренео, али сва та извештаченост пропада у озбиљним приликама и судбоносним тренуцима. Ствар је са свим друга, кад друштвене теорије нађу на мржњу лагано прикупљану кап по кап, кад се односе на стање од кога се више не очекује ни најскромнија добит. Тада се оне сљубљују с идејама масе и позајмљују појединцима оно, што је за њих разумљиво. Нема ту правилне деобе: из великих преображајних идеја узима сваки онолико, колико може својим умом обухватити. Из највиших апстракција може се извући нешто, што пристаје за обичан разум, као што је опет ретко, да се потпунце разуме једно учење у његовој потпуности. Идеје масе то су индукције скромно изведене из факата, који оштро бију индивидуу и нагоне је не толико да тражи срећу, колико да избегне трпљење. Ако маса генералише, то увек чини у незнатној мери, прелазећи од појединости на појединост, тражећи делимичне измене а не потпуне преображаје. Маса не иде далеко ван нападнутог стања: ту, у његовој близини, одмах иза ових порушених установа ваља наћи друге, привремено боље, које ће не спасти већ одржати. Њени снови везују се за конкретне случајеве у садашњости: царство вечитог благостања и сувише је деликатна идеја за пук. Хлеб, рад, општинска самосталност, бирачко право, правилан порез — у тако скромне захтеве збијају се оне, онако еластичне тежње за срећом.

Идеје великих људи то су широке, смеле генерализације, често мало снабдевене посматрањем факата. Оне не дају непосредна решења за садашњост, већ агитују за удаљену будућност. Ако су критика, ове идеје не баве се брижљивим разлучавањем добрих и лоших елемената друштвених, већ их укупно оглашују за штетност. Мерило вредности није више у стварном резултату, већ у сличности са идеалним уређењима створеним уображењем. Ту се често помеша привременост са сталним особинама, случајне грешке са заблудама, које умиру тек онда, кад нестане на земљи рода људског. У тој критици подједнако страдају и солидне, трудне тековине као и наметнуте установе Она кроз нетолеранцију верску оглашује рат и самом Богу; преко напада на самовољу каквог деспота шиба монархиски принцип; започне срдњом на неправилну поделу добара, па завршује одрицањем сваке својине; растеже окове брачне, док не растури и саму заједност; поткраћује друштвену власт, док не падну друштвене обавезе. Ако је реформа, она је често склопљена за апстрактне људе, израчуната за висок морал и развијену политичку свест. То је обрачун са хармонијским људма, за којима тако уздише етика, људма, који знају међе личној слободи и друштвеној угодности; умеју задржати довољно права и извршити равномерно дужности, захватити из општег интереса одмерену количину, која глатко клизи поред других, не убадајући их или пригушујући Како су красни ти људи будућности са њиховим узајамним симпатијама, братском љубављу, несебичним услугама, без борбе гањања, пакости и упропашћавања, живећи у срећи мирној и спокојној, не одајући се страстима, претераним жељама или излишним уживањима Само, стање које је за њих створено мало помаже данашњим људма, које васпитава и Бог и ђаво, којима језик једно збори а рука друго твори, у којих је реч потреба замењена речју уживање, реч срећа сведена у реч новац, где љубав и част иду на тржиште, где су искреност и лудост синоними и где се и идеје поводе за новцем или их укроћује бич владалачки.

И није чудо, ако народ рекне овим племенитим апостолима своју практичну реч: Оставите то идилично стање, није оно за нас. Не упућујте нас к висинама: слабе су наше очи. да ту светлост гледају. Шта би ми овако одгајени, са организмом који је у клици понео пожуде праотачке, са стиснутим песницама и помешаним рачунима, са осветама, које нису извршене; замкама, које су тек разапете; клеветама скоро отпочетим; мржњом још неизливеном. Проширите нам окове да не изданемо, али их не скидајте са свим. —

Сувремени народи личе Прометеју: тако велика легенда није ни створена за једног, па ма и бог био.

У сфери идеја тражења и понуда морају се приближавати једна другој, прва пењући се, друга спуштајући се

Маса би, да пребира по развалинама порушеног стања, а њени узвишени учитељи указују на материјал, који је немогуће дохватити. Без споразума не може се напред ни крочити: остати при прошлом значи негирати преображај, а будућност је опет изражена формулама неостварљивим и непримењљивим. За то постоје посредници, да из несређених, несистематичних реформаторских идеја извлаче остварљиве појединости. да их скроје за сувремено друштво. Христос је обдарио свет спасилачким учењима, који би од њега начинили земаљски рај. Али жртве се ишту огромне: треба оставити породицу, презрети имање, одрећи се сујете, напустити уживања и дати живот без помисли на жаљење. Ко је могао учинио је, али је остала огромна гомила ужаснута пред таким чистилиштем готова да се одрекне небеског блаженства, кад је тако скупо. Долазе посредници да томе доскоче: прописују се формалности не сувише тешке; изричу се уредбе без велике строгости; одрицање се своди на минималну меру; прима се са много греха и с изгледом на кајање. Најзад границе се проширују и ограде падају: данас је много више хришћана но што има *људи*. И последњег неваљалца црква хришћанска не отура, и ако се више не верује у његову поправку.

Вредно је обратити пажњу на ово опрактичавање реформаторских идеја ван њихове примене. То су уступци плановима масиним, извршени независно од изгледа на остварљивост. Други је прелом при примени: многи социјално-политички програми, које је већина примила с поверењем показују се као утопија. То двојно скраћивање одведе далеко: сравњено са првобитним нацртима ново стање изгледа као наказа; идеје које с њим хармонирају личе на недоношчад; борци се изметнули у ренегате, те пошто су клицали слободи, сагњу леђа да приме удар буздованом. Али је за то процес увек исти: велике хуманистичке и философске идеје нису приступачне маси; јављају се посредници, који их упрошћавају и своде у програме; од тих програма примењује се један део и најзад и та примена често је извршена без великог успеха И кад се погледа на количину добијеног напретка и количину и каквоћу утрошеног рада ретко је, да тако неекономна потрошња неће изазвати сажалење.

⁂

Осећања масе покренуте у борбу увек су више лична но социјална; јаче се јављају у одбрани индивидуалног интереса но општег добра. Не одриче се, да симпатија, морално осећање и љубав к општем благостању у малој мери улазе у мотиве, који масу покрећу, али они нису на првом месту. Члан масе пристаје уз друге, да њиховом помоћу нађе своју добит. Све док је пут исти, група се креће заједно, прихваћајући хиљадама руку, говорећи хиљадама гласова, бранећи се узајамно јер их је тренут опасности збио једне уз друге. Ова се група води љубављу од страха; руке се скопчавају, да се јаче продире; мисао је скоро једна и иста, мисао проста и непосредно везана за интерес. Свак се пушта у акцију, да отуд добије, и ако у томе не успе, то не долази од алтруизма већ од погрешног прорачуна. Истоветност интереса порађа истоветност покрета и отуд она силна привлачна снага што сједињава у тренутку огромну гомилу једну, дотле непознату, распарчану и неуређену. Тај стар себичности постаје каткад и узвишен — нагон за акцијом, назирање скоре победе, предосећање блиског спаса уноси у масу заборав живота, те су и жртве доста честе. Тај несвесни ироизам иде врло далеко: што очајнија борба, тим се појединци губе пред општом фанатичном силом скупљене масе.

С великим људима није свакад тако. Има духова савршено независних са условима, који би могли донети срећу. Њих гони у борбу љубав према човештву, поштовање туђе слободе, уживање у срећи других људи. Ако их амбиција пооштрава у раду, није она једина, што их уздиже на чело великих друштвених покрета. Сачекати мирно губилиште није жртва сујети већ моралном осећању. Живот је скуп, да се њиме откупљује празна слава: кад се он драговољно даје, знак је, да је срећа човечанства покретачки принцип. Волтер се дружио с краљевима: ништа природније, но да моћ свога генија обрати једино на њихово величање. И кад он устаје да брани потиштене, ко сме одрећи, да иза смеха његовог не капљу сузе за невољницима.

Сен Симон је био дука, а његова се мисаона глава занимала сањаријама о потпуној једнакости људској. Овен је милијунар, коме је туђе добро милије од његова. И óни и многи други, што би могли бити и срећни и задовољни, провели су век свој кидајући краљевске порфире, да комадићима огрну бедног радника; тражећи светлост и ваздух по палатама, да га пренесу у уџере сиротињске; бришући сузе невољнима; прокламујући право на живот онима, што их је друштво лишило милосрђа. Они су уздизали достојанство ума и карактера над достојанством новца и положаја; проналазили човека у занемарености и невољи и спремали земљиште тријумфу опште љубави. Требало је смелости па да се реч највећег човека: љубите ближње своје.... поново уздигне на висину, и да се занемарујући често своје интересе подигне глас у одбрану туђих.

Идеје великих људи проширују уске погледе масине, одводе јој пажњу од незнатних измена на дубље реформе, гоне је на разматрање и размишљање и учвршћују јој закључке. А осећања несебична и симпатичка, што их те идеје распростиру праве масу благороднијом. Изгледа, као да ђенијални духови калеме на егоизам масе социјална осећања и тó често са великим успехом.

Осећања и идеје нису једнородне силе. Прво је покретачка сила, друго руководна. То није строго одељено: идеје имају учешћа у покретању као што и осећања могу руководити. У револуцијама је моћ идеје уступила пред навалом осећања: раздраженост, која обузима духове смета присебном контролисању покрета и правилном руковођењу његову. У мирним покретима идеје имају времена да се савршено развију: она, која је прилагоднија издржавајући борбу за опстанак остаје да влада умовима и да руководи осећања к циљу, кога је сама изабрала. Хармонија међ осећањем и идејама ретко се постиже: без те оскудице човечанство би имало мање лутања и заблуда, а срећа не би била тако непостижан идеал.

* * *

Борба за идеје постаје најјача, кад се из посебних и несређених погледа и мишљења састави програм са јасно обележеним захтевима. Док су још volantes, идеје немају толико примамљивости, да сем усвајања обухвате и саму акцију. Кад су упрограмљене оне су већ постале сврха, за коју се може заложити. Покретачи верују у свој програм; најближој духовној околини он се намеће сличношћу са њиховим убеђењима а остали приврженици га примају или по имитацији првацима или по симпатијама према најодушевљенијим борцима или у опште с тога, што људи радо прихваћају теорије које им обећавају бољитак и нападају на мрско им друштвено стање. Не треба се варати помишљу да све присталице извесне системе знају и сваћају њену вредност. Један део збиља и верује искрено и разумно у остварење програма, макар да је и сама заблуда. Тако је њихово политичко и друштвено васпитање у даном времену, њихове склоности и њихово реално знање чињеница. Други део пристаје искључно из интереса: старо стање их је прегазило својом суровошћу; они су испали из реда оних, којима је срећа наклоњена. Натраг они немају ничега за утеху; напред се још може очекивати остварење снова о срећи и благостању. Трећи део, састављају лаки, површни мислиоци чија су осећања вавек пред умом; који не размишљају много о вредности извесних идеја, већ се лако подају агитационој сили; заволе извесна начела баш с тога, што их не познају, те им изгледају узвишенија но што су. Тих је људи канда највише међ правим борцима и што мање сваћају крајњи резултат борбе, тим је њихово учешће јаче и енергичније. Најзад долазе људи, које случај нанесе на ту страну, разнолика група једна, прикупљена са свих страна, ничим невезана за правац кога се држи, привремено придана на службу. Она ради, креће се, но нешто се бори, више се крије, успеху најјаче аплодира, а при поразу неосетно прелази противницима, да отуд опет пређе на прву страну, кад се ратна срећа измени. Прецизних граница међ групама нема: крајни чланови спајају групе; оне улазе једна у другу донекле; у извесним приликама успеху припомажу више нередовни чланови но најангажованији борци.

У најјачем разгару борбе, у књижевности, журналистици, клубовима, парламенту..,. опажа се јака заоштреност међу противним правцима. Групе су извесним делом свака за се уједињене чврстим везама; личности се не јављају са засебним, оригиналним погледима; постоји извесна форма изражаја прописана од шефова. Нека извесна врста цензуре пречишћава земљиште борбе и сужава појединачне погледе Често се и самосталнијим духовима стављају ограде у избору предмета и идејама и за грех се сматра, ако се појединац ослободи партиског погледа, не прима усвојена мишљења и постави нова решења истакнутих питања. Опште веровање групе тако је оснажено, да угушује местимичне сумње; усвојена начела постају догме и тешко томе, ко покуша да им осумњичи вредност или их подвргне критици. Људи као да дају оставке на своја веровања у корист примљених и по овима догерују свој ум. Нове ствари не одређују се више по личном сватању, већ их сваки гледа у светлости партиских програма. За мало, па се то рудиментисање масе још више испуњава. Вође група природни су носиоци и заступници програма. Они их тумаче, примењују и објашњавају Појам вође постаје нераздвојно везан с појмом програма: ту, у устима њиховим и производима пера њиховог добија он свој живот. Не гледа се колико се вође држе усвојених начела: поверење је слепо све дотле, док му каква оштра неједнакост не излечи очи. Узмите на ум утицај, што га моћни духови врше на масу: то је нека врста хипнотисања. Људи иду за вођама као за полуидолима: једино повређен интерес може их за часак зауставити Док тога нема, приврженици се често одричу да сами мисле — чека се на реч првака, која се оглашује за правилно тумачење. Образује се апсолутна влада духова и што је чудно: људи, који устају против политичког апсолутизма сматрају за прву дужност, да огласе мишљења својих узора као неприкосновена и да мржњом обаспу онога, који се осмели непримити тај намет.

Вође, међутим, не остају увек верни програму. Прво, у практичној примени многе поставке покажу се и штетне и несмишљене — ваља их напустити, ако се успех жели. Затим, дуга борба умори и сузбије енергију — малаксалост, која се тиме порађа нагони борце на уступке. Стање, које се напада увек се представља другојаче, кад се не приђе ближе његовим уредбама. Кад борба зближи борце, предмети из далека незнатни показују се моћни и несавладљиви. Сваки корак у практичан живот односи једну по једну илузију, руши химере, слаби надање а тиме умањава акцију. Предрачун представљен програмом не подудара се са стварношћу и материјалом, који се има на расположењу. Многе пројектоване установе захтевају виши и савршенији морал. Из додира двају противних праваца искрсава нов, средњи и врло погодан за савремене околности.

Вође група нису непомични ни као програми: они се брже преображавају; погледи се модификују; страсти им се мењају са уверењима; природа људска пробија кроз наметнуте догме и они се не устежу да напусте нека ранија веровања. Многи се идеали сарањују без жалости, јер сметају победи И кад једанпут дође до победе — било у револуцији или парламентарној борби — застава је сва изрешатана. Од принципа који су у почетку усвојени један мали део доспе с победиоцима, остало се напушта.

*
* *

Али тад, од трепутка те жељене победе, настаје највачи разлаз. Док су у нападу, личности су чврсто спојене: разноликост мишљења још се не примећује. Кад ваља привести остатак програма у живот, свак се осећа позван да да̂ свој савет. Први борци, таленти строго негативни навикнути на бојну вреву, извежбани у одрицању, узима̂ју на се улогу да уводе у живот установе о којима не знају довољно. Притајана неједнакост мишљења избија живо на површину: што једна струја јаче преовлађује, друге се више подају и диференцирају борећи се о надмоћност. И ако никаква спољна сила не спречи разилажење, победилачка група се распада на два или више бројно неједнаких делова Само, поред свих уступака, остају извесне тражње, које се никад не напуштају. И вође и маса сузивши свој програм, са већом жестином бране начела, која су заостала после свих компромиса. Та начела представљају не само, део потребног напретка друштвеног, већ су свакад веома важна по опште интересе друштвене. И борба, ма како се водила никако не престаје, док се та начела не остваре

У опадању борбе за идеје поједини борци застају неједнако. Неки се у почетку борбе изнуре или повуку, други се задовоље малим добицима, трећи доводе свој интерес у сагласност са стањем, које им се угодно учини. А по неки од њих, остајући верни својим убеђењима, не примајући компромисе, чекају прираштај нових снага да борбу изнова почну. Примајући као добро оно мало учињене измене, они продужују и даље борбу, старајући се да промене друштвеног стања не буду незнатне. Они знају да су људи немоћни *препородити* друштво, јер њиме владају и природне силе, које су ван акције људске. Али њих на рад гони уверење, да свака борба за општи бољитак *примиче* друштво узорима, које је и најлојалнија философија обележила као крајњу мету прогреса.

Јаша М. Продановић.

ШИЛЕРОВЕ ДРАМЕ

Критичке цртице

3

Поред многих непријатеља и завидљиваца имао је Шилер и велики број поштовалаца његове поезије и придоби баш сада, у ово критично време, мали круг одушевљених пријатеља и обожавалаца, којима је стајао на челу Кернер, који је био од великога значаја за песника и његов даљи рад, тако да се тек под његовим утицајем развио у оно, што се од њега с правом очекивало. Примљен од ових пријатеља и преселивши се Кернеру одаде се сав и истрајно обради нове једне драме, о којој је већ дуже време размишљао. Ова је драма идеални трајни споменик његовога пријатељства са Кернером, оцем рано преминулога немачкога песника слободе. Та је драма

Дон Карлос

Краљевић шпански

названа драматски спев (1787.), која је постала обртном тачком његова рада и бића, и којом је развиће његова духа достигло уређен и чврст колосек. Ова драма је пре свега кидање са Sturm-и Drangperiode-ом. Шилер није овде више противник и рушилац свега, што постоји, он овде више не негира само, већ је и творачки дух. Уз то је и језик са свим пречишћен и узвишен услед метријскога облика, који је први пут употребио у драми, пошто је дошао до уверења, да савршен песнички производ, а пре свега драма мора бити писана метријским обликом.

те се тако и надао, да ће „стих моме Карлосу дати врло много достојанства и сјаја“. (Шилерово писмо Далбергу 24. августа 1784. г.)

Подстрек овој драми нађе Шилер у С. Реала „Don Carlos, nouvelle historique“, која је пак више роман и прилично удаљена од историјске истине, као што је у опште трагична и у маглу увијена судбина овога младога принца у свима готово књижевностима добила неки чаробни облик. Шилер је у обради ове драме ишао за овим извором, те и код њега имамо сва одступања од историје, које и у С. Реала, од којих неке ваља нарочито истаћи: По историји био је Дон Карлос телесно и душевно слаб, упоран и кад што пакостан, о каквој љубави према маћеси није било ни помена, а у државне послове слабо се мешао. Уз то је био врло млитав католик, можда нешто начет протестантским идејама, што његову оцу, строгоме католику Филипу, никако није могло бити по вољи, пошто је баш Шпанија била држава свете цркве и пошто би с муком и напорима подигнута држава морала доћи у опасност под владом тако благога и млакога владаоца. Ова наклоност к благости огорчи га, када је за уништење нидерландске побуне одређен свирепи херцег Алба. Он јавно исказиваше своје негодовање и био је готов да бежи у Нидерландску. То га уништи: он би по наредби очевој узапћен, оптужен и лишен права на престо, па умре — али како, ни данас се још не зна тачно — у затвору, али свакако не од инквизиције, као што то бива у драми. Исто тако историји није познато посредовање маркиза Позе између оца и сина нити пак његов трагични крај по наредби Филиповој.

Шилер пробави око овога предмета дуго време и изради најдужу немачку драму (око 5500 стихова), која је у свој својој дужини само драма за читање. У почетку имао је „Дон Карлос“ да постане у духу раније три драме борба противу онога, што постоји, или још боље несрећна породична драма (о љубави причевој наспрам маћехе): била је дакле замишљена као драма страсти. Доцније се с временом умеша и маркиз Поза својим слободњачким идејама, истискује све више Карлоса, постаје готово главним јунаком и изиђе драма људске слободе мисли и пријатељства (Боксбергер II LVI), којој је задатак, да оснује државу на слободи, правди и људскоме достојанству, где се под слободом разуме и политичка и верска: а овој се драми подвргава драма страсти. У своме првоме писму о Дон Карлосу, која је Шилер писао као коментар делу, признаје ово: Während der Zeit dass ich es arbeitete, welches, mancher Unterbrechungen wegen eine ziemlich lange Zeit war, hat sich — in mir selbst Vieles verändert. An den verschiedenen Schicksalen die während dieser Zeit über meine Art zu denken und zu empfinden ergangen sind musste nothwendig auch dieses Werk Theil nehmen. Was mich zu Anfang vorzüglich in demselben gefesselt hatte, that diese Wirkung in der Folge schon schwächer und am Ende nur kaum noch. Neue Ideen die indess bei mir aufkamen verdrängten die früheren: Karlos selbst war in meiner Gunst gefallen vielleicht aus keinem andern Grunde, als weil ich ihm in Jahren weit vorausgesprungen war und aus der entgegengesetzten Ursache hatte Marquis Posa seinen Platz eingenommen So kam es denn dass ich zu dem vierten und fünften Acte ein anderes Herz mitbrachte. Aber die ersten drei Acte waren in den Händen des Publikums, die Anlage des ganzen war nicht mehr umzustossen — ich hätte also das Stück entweder ganz unterdrücken müssen (und das hätte mir doch wohl der kleinste Theil meiner Leser gedankt) oder ich musste die zweite Hälfte der ersten so gut anpassen, als ich konnte . . Der Hauptfehler war, ich hatte mich zu lange mit dem Stücke getragen; ein dramatisches Werk aber kann und soll nur die Blüthe eines einzigen Sommers sein. (За време рада око овога што је, због разних прекида, дуго трајало, — у мени се много изменило. У разним судбинама, које су за то време прошле кроз мој начин мишљења и осећања, морало је неминовно суделовати и ово дело. Што ме је у почетку нарочито за њега везивало, доцније је све слабије на ме дејствовало а на послетку једва још и мало. Нове идеје, које се међу тим у мене изродише, истиснуше раније: сам Карлос је пао у мојој милости, можда ни из кога другога разлога него што сам га годинама много претекао, а из супротних разлога заузео је маркиз Поза његово место. Тако сам четвртоме и петоме чину донео друкче расположење. Али прва три чина била су у рукама публике, основа целога дела није се више могла срушити — и ја сам имао или да повучем цео комад (и на том би ми свакако најмањи део читалаца био захвалан), или морао другу половину прилагодити првој, колико се могло.... Главна погрешка била је, што сам се предуго носио са комадом; драматско дело пак може и сме да буде само цвет једног јединога лета. Тако се изгуби много од јединства идеје и главне особе и потребно је доста смишљености, да се то јединство ипак пронађе: и тек после дубљега посматрања опажа се, да ипак има јединства, у колико је прва идеја подређена другој и у Карлосу имамо какактер, који се пред нама тек развија, а у Пози већ развијен. Али ван сваке сумње једно ипак рама: то је драматска или боље рећи позоришна техника, јер она је сувише разнолика и при иначе великој опширности комада дангубна при преставлању.

Вештачко је пак при свој дужини и при тако опширној и разноликој радњи описивање карактера, у колико је Шилер према ранијим драмама још даље одмакао: ту тек при свем идеалисању долази до живих људи из меса и крви.

Дон Карлос излази пред нас обузет љубављу наспрам маћехе, око које заборавља све своје човечанско осећање, сву своју љубав према човечанству и слободи. Потребно је тек опомињање његова пријатеља Позе и његове маћехе, да се од те безнадеждне љубави врати опет љубави к народу, а пре свега к несрећној Нидерландској (I 5), како је ту идеју и донео са великих школа у Алкали. Пошто му пак Филип одбија молбу, да га пошље да угуши буну у Фландрији (II 2), пада у очајање, па се из мржње стане заносити опет љубављу према краљици. Његови непријатељи, а нарочито Алба, Доминго и у љубави преварена херцегиња Еболи, траже сваку прилику, да што пронађу од те љубави да би га могли краљу оптужити и уклонити. Ту и лежи основ, што је Поза приморан, да при другоме састанку принчевом с херцегињом Еболи, бојећи се шпијунаже, узапти принца и створи тако његову пропаст. Чак ни идеја, да бежи у Фландрију, не може принца са свим да уздржи од обновљене љубави, и тек смрћу свога вернога пријатеља Позе и другим наговором од своје маћехе постаје правим човеком, одриче се те љубави и жртвује се сав људској срећи, па у нади да је једва једном сталожен и у заносу, да му ништа више не стоји на путу, хита на посао, али бива спречен узапћењем од стране инквизиције. Тако нам излази пред очи душевни развој принца Карлоса, његов прелаз од љубавника родољубу и баш тај развој изазива наше живо интересовање за њега.

Маркиз Поза, у почетку споредно лице разрађенога карактера и утврђенога правца у животу, пење се у току радње, а нарочито у последња два чина, све више, па и надмашује главну особу Дон Карлоса те постаје најважнијом особом у драми, један од најтрагичнијих јунака у опште. Шилер готово није створио више ни један тако узвишени и племенити карактер, па и у свој драматској поезији мало ће му бити равних. Како је дошао до тога, да Позу постепено доведе до те висине, видели смо мало час из песниковога личнога признања. С основом се може тврдити, да је Поза био носилац хуманих идеја на крају прошлога века, да је то био сам Шилер. Поза, слободњачки дух у политичкоме и верскоме погледу (по свој прилици протестант), био је Карлосов друг из младости, с којим се на великим школама у Алкали заједно одушевљавао за слободу и државу, која ће у будуће бити основана на слободи и човечности. После дужега растанка и Позиних путовања налази свога пријатеља Карлоса изгубљенога за ту идеју (I 2) и сав његов рад иде на то, да га опет придобије за исту. Ово постизава удружен са краљицом, која се исто тако (I 5) одушевљава за слободу (нарочито Нидерландске). Поза принца у томе стању опомиње

Dein Herz ist ausgestorben. Keine Thräne
Dem ungeheuren Schicksal der Provinzen,
Nicht einmal eine Thräne mehr! — O Karl
Wie arm bist du, wie bettelarm geworden,
Seitdem du Niemand liebst als dich!

(Твоје срце је изумрло. Нема суза за страшну судбину провинција, ни једне једине сузе више! О Карло, како си осиротео, како си страшно осиротео, од како никога више не љубиш до себе II 15), и измишља идеју о бегству у Фландрију ради подизања устанка, пошто рачуна

Was in Madrid der Vater ihm verweigert
Wird er in Brüssel ihm bewilligen

(Што му у Мадриду отац одриче; одобриће му у Брислу IV 3). Али је рад, да принц ту идеју опет чује из уста краљичиних (V 11). Када краљ Филип увиђа (III 4), да његови повереници раде на уништењу његове породице, среће и унутрашњега му мира, жели он себи (III 5) „једнога човека“ и долази у тражењу истога на име Позино „der einz'ge Mensch der meiner nicht bedarf“ (једини човек, коме нисам потребан), па га дозива к себи. Поза се одазива позиву, излази пред краља и одговара на његову понуду, да за себе иште какву милост, са свим охоло:

Ich geniesse die Gesetze.
(König) Dies Recht hat auch der Mörder.
(Marquis) Wie vielmehr
Der gute Bürger! — Sire, ich bin zufrieden.

а мало даље

Ich liebe
Die Menschheit, und in Monarchien darf
Ich Niemand lieben als mich selbst.
. . . .
Doch, was der Krone frommen kann — ist das
Auch mir genug? Darf meine Bruderliebe
Sich zur Verkürzung meines Bruders borgen?
Weiss ich ihn glücklich — eh' erdenken darf?
Mich wählen Sie nicht, Sire, Glückseligkeit,
Die sie uns prägen auszustreu'n. Ich muss
Mich weigern, diese Stempel abzugeben —
Ich kann nicht Fürstendiener sein . . . .
. . . . Das Jahrhundert
Ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe
Ein Bürger Derer, welche kommen werden
. . . . O nicht um mich war mir's
Zu thun, nicht meine Sache wollt ich führen.

(Ја уживам законе. (Краљ). То право има и убијца (Маркиз). У колико више добар грађанин. — Сире, ја сам задовољан . . . . Ја љубим човечанство, а у монархијама не смем никога љубити сем себе самога . . . Али што круни може годити — је ли то доста и за мене? Сме ли се своја братска љубав да позајми на то, да се моме брату што украти? Могу ли мислити да је он срећан — пре но што сме мислити? Не бирајте мене, Сире, да ширим благостање, које нам *Ви* припремате. Морам да се опирем, да те печате ја издајем. Не могу да будем слуга кнежевски . . . Век овај није дорастао моме идеалу. Ја живим као грађанин оних, који ће доћи после мене . . . О, не до мене било ми је стало, не *своју* ствар сам заступати хтео.) Да би отклонио сваку сумњу краљеву од принца, а нешто и у нади, да својом идејом нешто утиче већ и на краља, узима на се тешку улогу, да буде краљевим министром, и полази одатле својој мети, али занемарује да своме пријатељу Карлосу ма шта објасни, те својим поступцима изазива у овога сумњу и предухитрава принца притвором. Овде му је пад. Да би принца ради ствари ослободио, узима на себе сумњу љубави према краљици и бегство, пише судбоносно писмо и умире погођен куршумом за време признања своје погрешке (V 3), која је најјача појава у драми и коју само краткоће ради не исписујем сву. Сву племенитост његових мисли објашњују нам речи:

Rette dich für Flandern!
Das Königreich ist dein Beruf. Für dich
Zu sterben war der meinige.

(Спаси за се Фландрију! Краљевство је твој позив. За тебе да умрем био је мој. V 3). А заиста тешке речи краљеве:

Ein Geist.
Ein freier Mann stand auf in diesem ganzen
Jahrhundert — Einer — Er verachtet mich
Und stirbt . . . .
. . . . . . Für einen Knaben stirbt
Ein Posa nicht. Der Freundschaft arme Flamme
Füllt eines Posa Herz nicht aus. Das schlug
Der ganzen Menschheit. Seine Neigung war
Die Welt mit allen kommenden Geschlechtern

(Један дух, један слободан човек појави се у целом овоме веку — Један — Он ме презире и умире . . . За једнога дечка не умире Поза. Пријатељства незнатни пламен не испуњава срце једнога Позе. Оно је куцало целоме човечанству. Његова наклоност била је свет са свима поколењима, која ће доћи V 9) показују нам још у бољој светлости маркиза. Што Карлос наговештава речима:

. . . Einen Leichenstein will ich
Ihm setzen, wie noch keinem Könige
Geworden. — Über seiner Asche blühe
Ein Paradies!

(Њему ћу да подигнем гробни споменик, какав није подигнут још ни једноме краљу. — Над његовим пепелом нека цвета рај V 11), учинио је Шилер описујући у Пози човека пунога човекољубља и достојанства, као што је то само ретко описат, и који ће довек бити идеалом, као што Боксбергер згодно и напомиње: „У опште је карактер маркиза Позе пробни камен за свакога, који чита Шилера. Ко се не може да одушеви за овога краснога младића, за овога апостола бескрајних човечанских права, кога његова смрт из пожртвовања. . . . не покреће на сузе, за тога Шилер није писао, чак ни живео; тај нека слободно затвори Шилера“ (II LV).

Краљ Филип, строги владалац и верни слуга цркве, наслања се као најближи на предња два карактера. У основи он није рђав човек: он је апсолутистички владалац, који ради напретка државнога неминовно тражи послушност, те је тако највећи непријатељ свакој слободи мисли. Уз то још долази да он као добар католик сву снагу улаже у одржање ове конфесије, па јој чак и даје сва оруђа, тако да су у пуном цвету грозна инквизиција и страшни ауто да фе. Већ с тога гледишта није му могао бити по вољи принц Карлос, млитави католик (а можда и нешто протестант) и благи човек, јер Филип је врло јасно увидео, да би се после његове смрти лако могла распасти огромна и са тешком муком подигнута и одржана шпанска држава. Па ипак не би дошло до раскида између оца и сина, да нису Филипови саветници. Алба и Доминго, више из себичних намера свом силом порадили (III 4), да ову размирицу заподену и подржавају. Тако је Филип постао љубоморним супругом (I 6, III 3 и IV 9) и оцем, а љубомора доведе га до тога, да постане убијцом свога сина, ма да има тренутака, у којима очито показује, да му је добро познато, зашто његови саветници тако раде (III 10). Видимо Филипа у састанку с маркизом, како уме да слуша сушту истину и да њоме буде занет, да постане готово играчка у рукама овога. Али баш с тога. што потпуно верује маркизу. док га још није добро схватио, пада после у погрешку да верује. да овај збиља не може да постане неверним. па тако решава, да га убије, те се с тога после љуто каје. Али ова величина духа одмах опет пада извринутом језуитском напоменом великога инквизитора: „Die ewige Gerechtigkeit zu sühnen Starb Gottes Sohn“ (Да покаје вечну правду умро је Божји син V 10). по којој и свога рођенога сина жртвује инквизицији.

Краљица Јелисавета са свим је узвишена и часна особа, која уме да се узнесе над младалачком страшћу принчевом и зна да чува своју неокаљаност и као супруга и као краљица. Као код женске занесене за човечанском слободом и достојанством налази код ње маркиз Поза живога одзива, излажући јој своје планове о будућности принчевој. Али тако бива и она увучена у сплетку. која јој проузрукује многих жалосних дана и горких часова (I 5). у којима се увек одржава на висини своје чедности и својих идејала. Ако Шилер у „Дон Карлосу“ показује икакав напредак у сликању карактера, то се тај напредак не да познати ни на којој другој особи толико. колико у особи краљичиној. Може се тврдити. да је она прва женска особа, која је од крви и меса, која се може наћи у конкретноме животу —. пошто су све његове досадашње женске особе, од Амалије у „Разбојницима“ до Луизе у „Сплетки и љубави“, само идеалне особе, које се граниче са анђелима. Овде пак видимо јасно, да је песник већ више имао познанства са женама и да их је тако лакше и верније и сликао.

Принцеза Еболи дама је. којих често има по дворовима. које се радо занимају страстима и сплеткама. а умеју по кад кад да се нађу увређене. Она има односе с краљем. да би имала више утецаја на двору. али би хтела да се наметне и краљевићу. Презрена од овога и продревши у његову љубавну тајну ступа из освете у савез са херцегом Албом и Домингом, па поткрада чак и шатулу краљице, своје господарице. Доцније. другим састанком са краљевићем опет крепљена у својим надама. хтела би натраг, али бива одгурнута од краљице. Ова је особа верна слика из дворскога живота и у њој има много више истине него ли у Јулије Империјали у „Фијесковој завери“ и у леди Милфорд у „Сплетки и љубави“.

Херцег Алба и исповедник Доминго раде на истој ствари, два су присна савезника апсолутизма и католицизма, којима је свето и допуштено свако средство, којим мисле да могу доћи својој мети. Њихов је задатак да краља непрестано подбадају на ту намеру и да раде противу принца, који им мало обећава у томе погледу, ма да Алба о принцу вели „Heucheln konnt' er nie (Претварати се никад није умео), а Доминго опет:

Ich bin sein Freund nicht. Andre Sorgen nagen
An meiner Ruhe, Sorgen für den Thron,
Für Gott rnd seine Kirche. — Der Infant
(Ich kenn ihn — ich durchdringe seine Seele)
Hegt einen schrecklichen Entwurf — Toledo —
Den rasenden Entwurf, Regent zu sein
Und unsern heil'gen Glauben zu entbehren —
Sein Herz entglüht für eine neue Tugend
Die, stolz und sicher und sich selbst genug,
Von keinem Glauben betteln will. — Er denkt!
Sein Kopf entbrennt von einer seltsamen
Chimäre — er verehrt den Menschen — Herzog,
Ob er zu unserm König taugt?

(Ја нисам његов пријатељ. Друге бриге подгризају мој мир, бриге за престо, за Бога и за нашу цркву. — Краљевић (ја га знам — прогледао сам му душу) храни страшну намеру — Толедо — бесну намеру, да буде владаоцем и да се не позове на помоћ наше вере. — Његово срце распламтило се за једну нову врлину, која, охола и поуздана и сама себи довољна, неће ни једну веру да моли. — Он мисли! Његова глава разгорела се ретком шимером — он обожава човека. — Херцеже, да ли је он згодан за нашега краља?) Ове речи најбоље показују, шта је принц скривио. Пред краљем пак умеју они своје понашање и своје савете тако да удешавају, да је овај сав занет њиховом оданошћу његовом добру, и само моментано може да посрће или посумња у то. У опште домениканац Доминго, прилично своме реду, уме веома језуитски да се понаша и да своје несрећне савете представља као истину. А Алба не може а да не призна величину Позинога духа у пркос све зависти и свега непријатељства (V 8). Тако имамо у овој двојици два занесењака за своју идеју, ради које све жртвују.

Скупимо ли све до сад речено, имамо у „Дон Карлосу“ овај напредак Шилеров: Он више није рушилац већ и оснивач нечега позитивнога, нове на човечанској слободи основане државе, те тако напушта Drangperiode; у сликању карактера, особито женских, учинио је знатан корак од идеалнога стварноме и могућноме и пришао је нешто антици; употребом везанога слога језик је умеренији а више утиче на духове чистотом и благозвучношћу. Као мрачну страну имамо погрешку у јединству: две главне особе, Карлос и Поза, па по томе и две идеје, од којих се пак страст све више подаје идеји слободе, док јој се са свим не склања и у њу претопи. Узме ли се лично признање песниково, да ова погрешка долази услед великога размака времена, у коме је писана драма и пре свега услед немогућности, да прва три у „Rheinische Thalia“ штампана чина са свим преради, пошто је Поза постао његовим љубимцем, и дода ли се још, да је песник у то време живео у најразличнијим околностима, које су свакако морале имати својих одјека и у његовој поезији, неће се ова погрешка, као ни нешто сувише обилна сплетка, моћи осудити и мораће се песнику у овој драми признати знатан напредак: радња долази до свога права, карактери добијају већ нечега типичнога, а целина чини прелаз од периоде развића и младости класичности и зрелости.

НАСТАВИЋЕ СЕ —

РЕЧ ДВЕ О ЛИРСКОЈ ПОЕЗИЈИ.

(Поводом књиге „Из наше новије лирике“ од Д-р Љ. Недића).

3

Недоследностима, као што је ова, није ово једини пример. Њих има у свима одељцима књиге г. Недићеве толико, да се читачу, кад их види овако очигледне, готово силом натура питање, како и чиме да их објасни. Не треба губити из вида, да је површност, којом би се оне донекле могле лепо објаснити, само последица — осуства правилних појмова о суштини лирске поезије, а уза њ је дошло и непознавање чињеница из историје новије нам књижевности, које су претходиле и у многоме условиле, онакве какви су, производе савремених песника. Да се г. Недић постарао, пре него што је приступио изучавању појединих песника, изложити своје погледе о суштини и значају уметности у опште а поезије на по се, на начин, који не би допуштао двоумицу, нама би била ускраћени непријатност, да се мучимо из појединих му тврђења, која се врло често потиру, издвајати што је у њима опште, и отуда закључивати, какве би требале да су те опште норме, према којима он цени шта у ком делу уметничком ваља а шта не ваља Да сваки критичар мора бити на чисто са тим основаним погледима, то уваља и сâм госп. Недић кад *тврди* да их он има. Штета је само, што се г. Недић није потрудио, кад их већ није хтео напред прецизовати, провести их бар кроз поједине студије тако да оне свакоме читачу буду јасне и очигледне.

Што смо ми, њих тражећи, нашли, само нас је утврђивало у уверењу, које се постепено кристалисало, да г. Недић и сâм још није на чисто са тим погледима толико, да би, без страха да не падне у погрешке, могао на основу њих исказивати свој суд о производима новијих нам лиричара. Ово нам најбоље показује недоследност у коју је упао, анализујући песме Јакшићеве по методи, коју осуђује кад говори о критици Ст. Поповића. Јер чему бисмо иначе могли приписати онако грубу погрешку, какву чини г. Недић, кад на једној страни (31-ој) о природи Јакшићева карактера износи мишљење, које ће одмах на другој страни (32-ој), после неколико само реди, потрти у основи супротним тврђењем. Стихови Јакшићеви:

„Ћутите, ћут'те! с пером у руци
„Стек'о сам себи у роду глас;
„С крвавом сабљом на бојној муци
„Бољи сам био — бољи од вас!“

навели су га да тврди, како је Јакшић „пун самопоуздања, *као махом све бујније и јаче природе.*“ А кад је, после неколико редака, поменуо познату му песму *На лишару* са оним тужним почетком:

Јесте ли ми род, сирочићи мали?

г. Недић заборавља што је раније рекао, па, да објасни осећај који је Јакшићем владао кад је ову песму спевао, вели, да је то „она тиха сета, што јој се *нежне* и *слабе* душе предају“... Зар се, *овако* анализујући песме неког песника, не може о њему доста рећи све што се хоће о њему да каже? Не изгледа ли наш Јакшић, према овакој анализи, у исто време и као Byron и као Wordsworth? На овај се начин само могу једном и истом песнику приписати особине, које се не трпе једна уз другу. Кад се има на уму, шта је и како г. Недић говорио о Змају, није тешко, после овога, погодити, зашто је усвојио баш овај метод за испитивање наше новије лирике, разуме се, под претпоставком да је *могао* радити и по коме другом. Само је овакав метод могао дати г. Недићу могућност да Змају замера за оно, што код других хвали. Не треба заборављати, на пример, да г. Недић у песмама Ј. Илића хвали угледање на народну поезију, а у песмама Вл. Кaћaнског одобрава тенденцију: док, на против, Змају замера и за једно и за друго.

Ми не наводимо све примере, који би ишли овоме у прилог једино за то, што нам се чини да је и ово доста, да се покаже општи карактер критичке подобности г Недићеве. И кад би нам ово био главни задатак, могли бисмо овде и стати, не упуштајући се даље у анализу погледа̂ и тврђења̂ г. Недићевих. Ауторитет пак, који је ова књига стекла своме аутору, појава је, као што раније нагласисмо, доиста за наше књижевне прилике симптоматична, и само с тога смо дужни на њој се забавити више, него што би то, на први поглед, изгледало да је довољно. Г. Недић се није задовољио љубављу, са којом је, као сваки интелигентан човек, дужан пратити развиће наше књижевности, те се, у тежњи зар да учини добро, дао на посао, коме се само штетити може, кад му се приступа без темељнијега познавања и проучавања чињеница, о којима он као да ни мало не води рачуна. Најзад, да г. Недић није изашао пред публику са претензијама које премашују оно што нам је у својој књизи пружио, могли бисмо му опростити многу омашку, која му се перу отела ваљда с тога, што ни сам није знао, шта хоће са овакім „студијама“. Он је хтео да се публици прикаже у улози месије, који руши заблуде и заблуделе изводи на пут истине. А за такву му је улогу недостојало покрај осталога и љубави, која би му помогла, да тако дубоко проникне у основну идеју дела о којем се бави да би могао тако рећи пронићи у душу његову или је унети њ. „Прави је критичар, вели Гијо, онај који је способан одушевљавати се оним што је лепо и кадар најбоље нас научити да се и сами одушевљавамо.“

По ономе што смо довде говорили о критичарској подобности г. Недића, он ни из далека није такав, и с тога му и немамо рашта праштати заблуде, које је био вољан потурити под истину, а још мање му смемо пропустити незабележене погрешке у које је упадао.

Који год пази на оно што пише, не ће тврдити, да је ван домашаја његових сила писати историју критике, а у исто време признавати, да му је намера само показати, *како* су се писале у нас критике и *којим правцем* ишла наша критика Показати ово што госп. Недић хоће да покаже значи написати историју наше критике: не познавати пак њу значи не знати, како су се кад и у ком правцу писале критике. После овога нама је јасно, откуд је потекло и нетачно тврђење — које показује и неразумевање — да је у нас било *много* критичара. Не знамо шта г. Недић под овим именом подразумева, али знамо доста поуздано, да је у нашој књижевности мало њих који се као критичари помињу. Зна се, на пример, за критичке радове пок. К. Руварца, чије смо се улоге већ дотицали; са хвалом се помињу естетички есеји пок. Др. Андрејевића и књижевне студије г Св. Вуловића. Поменемо ли уз њих још три и четири радника, који су се, у новије време, поглавито о књижевности бавили, исцрпили смо све који, као критичари, вреде помена.

На супрот овоме г. Недић је успео не само пронаћи *много* критичара, него и у радовима њиховим уочити три типа према начину како су писали и сврхама које су постављали писцима, чија су дела критиковали. Првога му је типа критике преставник г. Ст Поповић, који се, по г. Недићу, изучавајући дела новијих нам лиричара, држао метода „коњичких скокова“ Какве су особине ове методе, ми не бисмо могли знати, по ономе што нам о њој г. Недић говори, да је се и сам није држао у својим „студијама“. По његову мишљењу *највећа већина* (израз г. Недића) наших критичара служи се њоме, јамачно за то што је њоме најлакше писати критике.“

Другога му је типа преставник г. Св. Вуловић а главно му је обележје субјективизам, који је г. Вуловић примио од Берна. И ова је врста критике, по тврђењу г. Недићеву, нашла у нас велика одзива и пуно следбеника.“ По ономе што г. Недић говори о ове две врсте критике, ми не видимо, у чем се управо оне разликују: у методи изучавања или у оним општим захтевима, које критичари траже да виде задовољене у уметничким и књижевним делима. Као и раније поменуте недоследности, тако је и ова неодређеност само последица неприправности пишчеве да ради како треба посао којега се прихватио, јер се само њоме могу објаснити овако лаки закључци и нетачна тврђења, Колико је лак г. Недић у извођењу својих закључака, нај јасније се види по томе, што он, да карактерише рад једнога књижевника, не узима у преглед сва његова дела, како би му и генерализација била што потпунија и поузданија. Њему је, за то, доста задржати се на једноме на ма то било и најнезнатнијем између његових радова, само ако оно одговара мишљењу које је он унапред, à priori, о њему створио. Пример нам је за ово начин, како је он оцењивао рад „свога драгога Светислава“ (тако он фамилијарно у својој књизи зове г Вуловића). Ако не што друго, а оно бар пажња према „драгом Светиславу“. захтевала је већу обазривост, кад је већ хтео и о његовим радовима да говори. Међу тим, г. Недић је и овде остао доследан себи. Своју књижевну каријеру почео је г. Вуловић оценама о позоришним делима, у којима се, како сам вели, угледао на Берна У њима је, осим доброг познавања предмета, било и толико духа, да су оне своме писцу на мах задобиле симпатије читалачке публике. У то је доба г. Вуловић написао и у „Отаџбини“ штампао кратку, али језгровиту карактеристику Јакшићеве поезије. После ових почетака, г. Вуловић је написао познате своје студије о Сими Милутиновићу, Његушу, Јакшићу и Бранку, које су му, покрај других незнатнијих радова, и стекле положај на коме је и глас који и данас још ужива. Метод којим су ове студије рађене један је исти у свима — упоредно-историјски: погледи на поезију као врсту књижевности, која је у тесној свези са животом, такође су једни и исти. Како, у осталом мисли. г. Вуловић о књижевности, г. Недић није имао потребе нагађати, ако му је тешко било проучити дела његова, кад је то он сâм изложио у своме приступном предавању. Њега да је пажљиво прочитао, не би пао у погрешку да потцењује рад г. Вуловића и да му замера за оно што му се замерити не може. Што би учинио сваки, који озбиљније схвата свој посао, није учинио г. Недић. Њему је било доста, што је знао, да се г. Вуловић и у првим својим редовима. позоришним оценама, угледао на Берна, па да целокупан му рад књижевни подведе под тип, како је он зове, природне критике, и ако у њему нема ништа од онога, што јој, по г. Недићу, чини обележје.

Ми нећемо набрајати све закључке, које је г. Недић извео из овако неоснованих премиса. Сви они, природно је, падају, јер, после оваких погрешака, губе што им је неопходно па да могу важити као поуздани. А кад прочитамо, како госп. Недић тврди, „да је она (т ј. таква природна критика била одјек свакојаких праваца и утицала у том смислу и на књижевност, а нарочито на песништво“ — нама остаје само да слегнемо раменима и жалимо углед који се на овај начин немилосрдно траћи. Право да кажемо, нама је тешко претпоставити, како би се г. Недић извукао из неприлике, кад би био принуђен да нам покаже, какви су то „свакојаки“ правци политички којима је ова критика била одјеком, а за тим, који су то критичари, после г.

Вуловића, чији би радови припадали овоме типу, јер ми не заборављамо, да их је, по г. Недића тврђењу, било *цуно*.

Има у нас, као и свуда, људи, којима њихов стручан посао смета да увиде, како бављење о књижевности није пуста дангубица узалудних људи: мало их је који увиђају и признају, да и књижевност има своју тачно омеђену област појава и методе којима се, испитујући их, служи. Начин, на који би г. Недић био вољан улетети у књижевност показа нам да нисмо имали права што смо држали, да он припада овом малом броју људи. По ономе како је радио своје студије, изгледа, да он ужасно багателише занимање књижевношћу, јер пропушта, као што показасмо, да води рачуна о захтевима, које неминовно истиче природа књижевних послова. Нас се мало тичу побуде које су г. Недића навеле да овако ради, јер нам је главно утврдити, да он не ради онако, како се ови послови морају радити, ако се хоће да су књижевности од користи.

Као образован човек, коме нису непозната класична дела из страних књижевности (тако се бар сâм хвали и ми смо вољни веровати му), г. Недић је могао покушати да нам дâ слику утисакâ и анализу емоција, које су у њему изазвала дела новијих нам лиричара. Од таквога би посла видели користи и читаоци, а и они који би се доцније позабавили испитивањем рада појединих књижевних радника. Њима би се умножили само подаци, на основу којих би се могла извести тачнија оцена литерарно-историјске вредности књижевних производа. И ако је то посао и доста тежак и врло захвалан, јер се за њ хоће широка начитаност, фини ум и изоштрен посматрачки дар — г. Недићу се опет за то учинио незнатан, и он се упустио у тумачења, за која се, осим овил, траже и друге особине и другчија припрема. Г. Недић, на пример, хоће да нам покаже чак и узрочну везу између појединих типова критике, које мисли да је како треба схватио и обележио, и њу нам овако објашњује: „Природна критика по Берну утрла је пут да се у нас одомаћи и једна друга врста, она коју нам је први објавио Св. Марковић.“ Да нисмо ово тврђење исписали дословице, бојимо се да нам читаоци не би веровали, да је један професор Вел. Школе могао у два реда сабити толико нетачности и показати толико незнања и лакости. Свој чланак *Певање* и *Мишљење* (а по њему се једино може говорити о Светозару као „критичару“) штампао је пок. Светозар 1868 године, а г. Вуловић је, тек после више од *десет* година, издао у књизи „Из позоришта“ своје позоришне оцене, у којима је он једино био под утицајем Берна. Како је, дакле, могао г. Недић тврдити, да је „природна“ критика, којој за преставника ставља г. Вуловића, утрла пут реалној критици, којој је опет, по њему преставник Св. Марковић? То је питање, пред којим не би застајали читаоци г. Недићевих „студија,“ да су оне биле производ доиста марљива студирања. Овакав један анахронизам не може служити као препорука „студијама“ г. Недића. Ако је било што друго у овом послу тешко, не видимо за што би му тешко било загледати (јер не можемо претпоставити да није имао при руци чланак Светозарев и књигу г. Вуловића) у годину кад је што било написано и штампано. Ова обазривост не би стала г. Недића много труда, а сачувала би га од овакe пометње, која показује крајњу алватност. Признаће, свакојако, и г. Недић, да читалац нема рашта веровати његовим закључцима, кад их он тако олако изводи.

* * *

Што би се могло замерити књизи г. Недића, не ограничава се само на недостатке, који потичу из неодређености, незнања или лакости. Има у њој, осим ових, још и недостатака, на које је г. Недића навела његова готовост, да се у оцени рада којега књижевника поводи за мишљењем, које је о њему раније стекао, независно од проучавања књижевних му дела. Заће ли, на пример, реч о Светозару Марковићу, г. Недић, под пресијом зар неке изнутрице, мора тврдити да ништа не вреди што је испод његова пера изашло. Светозар је почео свој јавни рад заступањем социјалистичких теорија; г. Недић не мари за социјализам, ergo, — све што Светозар напише, па ма то и немало везе са социјализмом, не вреди. На то се своди логика г. професора Логике. Можда би г. Недић и нашао начина да овако умовање измири са логиком, али се нама оно не чини да је правилно и логично. У овоме нас утврђује и тај факат, што су о Светозареву раду, после његове смрти, са хвалом говорили баш и његови политички и начелни противници. А то значи да он није био човек, који би заслуживао да се о њему говори тоном, који је г. Недић мислио да може себи допустити без штете по свој углед.

Као год што је г. Вуловића критику карактерисао, имајући на уму најраније му књижевне радове, тако је исто урадио, говорећи о Светозару Марковићу. Он се није хтео освртати на целокупан му рад књижевни, јер би онда увидео — то бар не би било тешко — да нема права што Светозара увршћује у литерарне критичаре па га, шта више, ставља и на чело читавој школи критичкој. Г. Недићеву начину умовања подноси на основу *једнога само* пасуса из једнога само дела давати карактеристику рада Светозарева. Па бар да је и тај пасус хтео схватити (а не смемо претпостављати да није могао), како га је и сâм Светозар схватао! По својој га је вољи изабрао, по своме му је нахођењу и значење дао, не разбирајући се, да ли се оно слаже и потврђује осталим низом мисли и тврђења. Из чланчића *Певање* и *Мишљење* навео је пасус, у коме је пок. Светозар тражио, да поезија буде *по мислима и осећајима савремена.* Није хтео водити рачуна о томе, да је ово истина и данас, као и пре, свуда позната и примљена. Њему се није свидео израз савремена, и с тога је и ставио у ноти под звездицом једну примедбу, на коју се не бисмо ни осврталн, да нам случајно није показала, какав смисао жели дати г. Недић овом свакоме јасном изразу. И ако ми сад тврдимо, да пок. Светозар није под изразом *савремена* мислио да поезија, како би г. Недић хтео да му потури, треба да третира питања, као што је радничко питање. то чинимо просто за то, што хоћемо још једном да констатујемо начин. на који би хтео г. Недић да третира књижевна питања.

Објективан испитивач не би сметао с ума, да је пок. Светозар, који је иначе доста писао. литерарним питањима посветио свега овај чланчић написан још у време његова школовања у Петрограду. У њему он није претендовао ни на какву ученост, а још је мање хтео износити неке нове мисли. дотле нечувене и непознате у нашој књижевности. Ми смо се раније постарали показати, у каквом се стању налазила у то доба наша лирска поезија: осуство каквих му драго начела било је још осетније због тога што су готово занемарене биле традиције Бранкове. Као млада, одушевљена човека. пуна љубави према напретку књижевности свога народа, пок. Светозара је морало тиштати зло стање, у каквом се налазила наша песничка књижевност после Бранка. Осим овога не треба губити из вида, да се баш у то доба свуда у Европи осећало велико незадовољство са принципима Хегеловске естетике. који су се још држали. и ако су их напреци, постигнути на другим пољима научнога рада, у знатној мери поколебали. Област уметности толико се већ била раширила, да су они били неподесни да послуже и надаље као критеријум за оцену уметничких производа, па су се, поводом тога, почели тражити нови основи, на којима би се могла подићи научна естетика. И данас још нису на чисто изведена многа основна питања естетичка. а онда је. у том погледу, било још горе. У таквим су приликама и природна и разумљива лутања, помоћу којих се тек и долази до праве истине.

У то је доба пок. Светозар и написао поменути свој чланак, у коме је устао противу хегеловске дефиниције *о лепоме*. јер му се чинило. да је она дала маха заблудама, које су тадашње наше песнике навеле на погрешан правац. Док су биле у сили Хегелове идеје о лепоме. мислило се, да је уметностима задатак попуњавати својим производима природу. Пок. Светозар је, на против. држећи се новијих погледâ о томе. тврдио. да „човек није кадар да попуњава природу. нити је икада томе тежио. већ је — цртао, резао, певао — стварао оно на што су га покретали спољни утисци. што га је занимало у животу.“ Лепо није нешто апсолутно и човеку урођено. „Кад је пала, вели Снегирев, метафизика и метафизичка естетика. у последњем свом врло грандиозном и врло примамљивом облику — Хегелијанству, почела је освајати земљишта мисао, која се и раније јавила, да лепо an und für sich и не постоји, да је оно чисто субјективни процес, да се идеја о лепоме, као врло сложена, добија емпирички, да му је у основи осећање тако исто врло сложено, које захтева најпажљивија посматрања и анализу, и да од тога емпиричкога истраживања и анализа осећања зависи научно схватање лепога и објашњење уметности. Као основица јој у томе служе физиолошка и психолошка посматрања о естетичком осећању.“

А кад ово стоји, како је онда могао г. Недић устајати противу поменутих тврђења пок. Светозара, у којима је он показао и бистар поглед и познавање онога о чему је узео да пише? Имајући на уму, о чему су у оно време певали наши песници и како су онда писали наши приповедачи, није ни мало чудно, што се пок. Светозар противу тога бунио и тражио у уметничким производима садржину достојну пажње мисаона човека. У овоме се пок. Светозар држао Чернишевскога, који је с разлогом тврдио да „некорисно нема права на уважење. Човек је сам себи циљ, но дела човекова морају имати цељи у његовим потребама а не у себи самима.“ А да је пок. Светозар имао разлога угледати се на Чернишевскога (г. Недићу, уверени смо, неће сметати, што не зна дела његових, да баш то упише у грех Светозару), доказ нам је оно поштовање, које *данас* указују раду Чернишевскога тако виђени преставници руске науке и књижевности, као што су Пипин и В. Соловјев, за које се не може рећи да много маре за социјализам. Весникъ Европы један од најбољих журнала руских, донео је, поводом прештампавања дела Чернишевскога, из пера Вл. Соловјева чланак *Први корак к позитивној естетици*, у коме читамо оваку потврду погледа, које је раније бранио пок. Светозар: „Кад би присталице чисте уметности тврдили само то, да је уметничко стварање особита врста духовне делатности човекове, нико не би таку истину спорио; али они одричу, да је уметност свезана са другим врстама духовне делатности и да је, према томе, неопходно потчињена општим сврхама човечанства. У место законите *аутономије*, они проповедају естетички *сепаратизам*. Присталице таквога естетичкога сепаратизма изјављују, да се та веза и те сврхе не могу одредити и да уметник, према томе, треба да је само уметник, да мисли само о лепоти облика и да за њега не треба да је ишта важније од те норме. Зар нам историја не указује сврху, којој сви можемо тежити свесно радећи да је достигнемо? Ако је целокупна делатност духа човекова на то управљена, зар се уметничка само може и сме издвајати? Уметност није само ради уметности, него и ради остварења оне потпуности у животу, којој је и уметност један од елемената, али не издвојен и сâм себи довољан, већ свезан са целокупним садржајем његовим.“ А то је основна мисао Чернишевскога погледâ на уметност; она је, како лепо примећује Соловјев, била први корак к позитивној естетици. Кад би нам било потребно доказивати још јасније основаност ових мисли, ми то не бисмо умели учинити боље, него кад бисмо превели из Хефдингове *Етике* главу посвећену расматрању одношаја уметности према животу. Али нама се чини да је ово доста да оправдамо пок. Светозара, што се држао Чернишевскога и од књижевних производа тражио да буду по мислима и осећајима савремени т. ј. да се не косе са истинама, до којих је наука дошла у наше доба. Ако смо у овоме успели, онда нам није тешко одбранити ни даља тврђења његова, међу којима нам се види вредно нарочитога помена, ради карактеристике његових погледа, оно у ком он казује, какав треба да је задатак књижевнику. „Он је дужан, вели Светозар, да разуме живот људски са свим разноструčним приликама што их живот ствара; да разуме потребе које се рађају у животу и да уме да одговара на питања што их живот задаје сваким тренутком.

А то може само човек са *сувременим* образовањем.“ Овако разумевајући дужност књижевника, пок. Светозар се није могао одушевљавати сувременом му лирском поезијом, којој јој је мотивима љубав била поглавити извор. Он је допуштао и песме овакве садржине, али се само ограђивао од онога што се тада радило тврђењем, да ће „даровит песник знати шта да каже о осећању љубави или ма каквом другом, што ће имати опште вредности, а неће никад стварати од љубави болест а од женскиња накараду.“

Коме је стало до тога да се увери, шта је управо пок. Светозар мислио, кад је од књижевности тражио да „покреће сувремена питања,“ не треба да верује на реч г. Недићу, него нека прочита пажљиво трећи одељак чланка *Певање* и *Мишљење;* у њему се најбоље види, шта је он мислио о роману и приповетци и какве им је задаће постављао. Што је онда тражио од приповедача пок. Светозар, то се и данас од њих тражи; што је он у оно доба осудио, то се ни данас не хвали. А да Светозар није био онако искључив, као што би га хтео преставити г. Недић, да је он доиста имао осећања за оно што је у поезији лепо, види се по томе, што је он у маси ондашњих песника - стихотвораца умео издвојити Змаја и Јакшића и по који честит превод Дикенса, Хига и Гогоља. Кад се узме на ум, да Змај у то доба још није испевао био своју песму *На гробу стрељаних комунаца,* ни Јакшић своју *Шваљу,* које тако јако врећају естетичко осећање г Недићево — онда се још очигледније види, како је Светозар не само имао осећања за оно што је у поезији лепо него и речи да похвали што је добро, па ма оно потицало и од људи, са којима се није начелно слагао. Не може се заборављати, да Змај никад није био у једном табору са Светозаром, чак и доцније, кад је овај врло активно ушао у наш јаван живот.

Колико је, према овоме, нетачности у оном, што г. Недић говори о раду пок. Светозара! Па је, покрај свега овога натезања, морао признати, што је г. Вуловић, пре њега, као много компетентнији за ова питања признавао, да је „критика пок. Светозара донекле благотворно утицала и на нашу поезију. Она је највише учинила да престану оне досадне декламације и она отужна пренемагања неких наших песника и да се у нашем песништву одомаћи здравији и истинитији тон.“ (Стр. 18) [1]. По ономе што смо до сад говорили, може се видити, да ми, крај свега поштовања према пок. Светозару, нисмо његову чланчићу приписивали овакав и оволики утицај на развиће наше лирске поезије. Светозарева су дела, по нашем мишљењу, посредним путем извршила утицај, који г. Недић приписује његову чланчићу *Певање* и мишљење; она су спремала омладину, из које су после излазили књижевни радници, да реалније гледе на појаве из науке и друштва, а то је, по том, имало утицаја и на њихову оцену књижевних и песничких производа и захтеве, који су им се стали постављати. И као што је г. Недић погрешно прецењујући утицај Светозарева рада на критици, тако је исто погрешно кад је тврдио, одмах после онаке хвале, да је она „завела на погрешан пут.“ Г. Недић је и овде пропустио да нам каже, *кога* је то, *кад* и у *чем* завела Светозарева критика. Г. Недић мисли да је доста, ако *он* што тврди, па да му се на голу реч верује. Али људи, који су навикли одбацивати тврђења без потврдâ, не могу бити задовољни доказивањем, као што је ово госп. Недићево. А ово незадовољство постаје тим веће, што, на пример, није непознато људима који знају историју наше новије литературе, да мисли и погледе, какве је истицао пок. Светозар, нису биле новине ни за ондашњу нашу књижевност. Њих су, пре Светозара, истицали и бранили људи, чија је компетенција за ову врсту питања ван спора. И ако се сад призна да су ти погледи истинити и правични, онда је нетачан закључак г. Недића, да је критика пок. Светозара завела на погрешан пут; не призна ли им се пак то, онда није за то крив пок. Светозар него они који су их, пре њега, заступали. И г. Недић, ако је мислио да треба кога због њих напасти, требао је да нападне не пок. Светозара, него — г. Јагића и г. Ст. Новаковића, који би му свакојако умели дати разлога за оно што су некада писали.

---

[1] Кад се ово прочита, треба се сетити, како г. Недић критикујући другу свеску „*Дела*“, замера писцу ових редака, што је приписивао пок. Светозару велики утицај на развиће лирске поезије, ма да он то није чинио и, као што се и према овоме види, не чини.

У једној од ранијих година *Виле* штампан је из Писарева један чланчић, у коме се овако говори о правом песнику. „Прави песник треба да зна и појима све што у дано време интересује најбоље, најумније и најобразованије представнике његова века и његова народа. Проничући потпуно дубоки смисао сваке пулсације друштвенога живота, као човек страстан и упечатљив, он је дужан свим срцем љубити што му се види да је добро, истинито и лепо, и мрзити светом и великом мржњом ону масу ситњарија и покварености, која смета идејама истине, добра и лепоте да се преобрате у тело и крв, да постану жива стварност. Ова љубав, нераскидно свезана са том мржњом, чини и мора чинити душу душе свакога правога песника, једини и најсветији смисао свега му бића и целокупнога му рада. Ја пишем крвљу својега срца и соком својих живаца, вели Берне Тако и само тако треба да пише сваки писац: који пише друкчије, тај треба да шије ципеле и пече колаче.“ Ово је превео и потписао г. Ст. Новаковић, а то значи, да се са овим мислима потпуно слагао и да их је с тога и превео, што је желео да на њих сврати пажњу наших песника, чије су песме биле у основи супротне оваким погледима.

Пре овога је г. Јагић, прегледајући у једном чланку, штампаном у Književnik-у, знатније књижевне појаве и општи правац којим је упућено било развиће наше књижевности, овако говорио о лирској поезији у опште и нашој посебице: „У нежном осјећању ијесникова срца находи довољно мјеста васколик овај свијет са свима племенитим чувствима, помислима и тежњама својега времена и људи. Садржај лирских пјесама онако је безкрајан, као што нема граница чувствима срца човјечијега. Ако се ипак налази идеја, чувства̑ и тежња̑, које све свијестне чланове једнога те истога народа већ по њиховој природној сродности уже заједно вежу, то је са свим наравски, да ће она ужа сродност, која је саграђена на истом језику, истим обичајима и истим хисторијским успоменима, такођер у срцу пјесникову живахна одзива наћи. По том се тумачи, како уза сву обћенитост лирскога пјевања смије ипак говора бити и о *народној* лирици. Да паче ни о што се не може тако извјестно омјерити цијена сувременог пјесничтва као о лирику; ни у чем се тако вјерно не огледа карактер времена као у народној лирици. Лирски је пјесник, ако му за истину припада ово частно име, као пророк народа свога. Он умије као вјештак читати што је дубоко уписано у срцу његова народа, умије дослутити све његове тајне жеље и тежње те их заодјенути ликом и животом, изнијети преда њ. Генијални је лирик као звијезда преходница народа свога.

„Чему то обћенито умовање; зар да докажемо, да таковиx лирика у нас не има? Нисмо ли зар сви о том увјерени, да у нас тек неколико црвића из себе свилену нит преду, а оно је друго све сама проста кудеља! Тко би вјеровао, да није цијела истина, да у очи толи знаменитих догађаја који се на словинском југу приправљају, наши лирски пјесници ипак мало што друго и знаду и воле, него ли грлити и љубити, него ли за драгом уздисати или је грудима притискивати. Човјек би очекивао, да ће они, којих је душа осетљивија и пунија слутња, него ли нас других људи, узпаљени светом ватром одушевљења за сретнију будућност народа свога, предупредити пјесмом жеље наше, те ће нас приправљати за времена која истом имају доћи. Али, жалибог, о свем том скоро ништа. Наше најновије лирско пјесничтво, међу којим ће се наћи до душе у врло нежних идиличних пјесмица, канда се боји толике узвишености, те воли остати код обичних предмета из свагдањега живота; оно се никако не може из једнога клупка, у које се ухватило, размотати и разтурити.

„Вриједно је чути, какав лијек негда Шилер немачкој лирици прописа кад се је на њу потужио да опада: „Да се лирско пјесничтво ослободи, тому би требало, каже он, да узнапредује с духом времена, да си присвоји све његове крјепости и течевине. Колико си је год блага човјечанство искуством и разумом набавило, нека му пјесничтво живот и плодовитост зада, нека га оно својом творном руком у омиље обуче, живот му и плодовитост зада, нека оно прикупи у своје огледало, па да идеализујућом вјештином из сама свога вијека узор за вијек створи. *Али то предпоставља да оно само не dође ван у зреле образоване руке.* Док тога нема, док нека друга разлика постоји међу морално-образованим, несујетним човјеком, него ли што би овај к свима крјепостима онога првога још и пјесничку даровитост доносио, дотле ће пјесничтво лишено бити благотворна уплива за свој вијек и сваки напредак у научној култури одкинуће којега из броја његових штоватеља. *Није могуће очекивати да ће образован човјек тражити окрепе за дух и срце у назрела младића, па да у песмама нађе исте предрасуде, исту пустоту, исту пустош,* од које у животу замре. Пуним правом иште он од пјесника, који би га вјерно пратио кроза сав живот, као Хорациј Римљанина, *да му буде умним развитком и моралним држањем посвеј раван* јер ни у часовима одмора и уживања неће он да се понизи испод сама себе. Није довољно да се чуство живим бојама *описује*; треба да се живље и *чувствује*. Одушевљење само собом није довољно, већ треба да је то *одушевљење образована духа.*“

Може ли се, после овога, тврдити, као што је урадио г. Недић, да пок. Светозер није имао права тражити да поезија буде, по мислима и осећајима, *сувремена*, кад су то пре њега тражили најбољи познаваоци наше књижевне историје, кад је то исто тражио и један од највећих песника немачких пре толико година? Као у свему осталом, г. Недић се и овде показао површан. Да се могао ослободити мржње према свему што није конзервативно, г Недић би зар нашао да има разлога, због којих му је требало са више марљивости и обазривости приступити студовању питања, која је изабрао за предмет својој књизи. Овако како је радио, изашло је да му „студије“ нису резултати савеснога студовања. Да је пак г. Недић писао ове своје студије не само без студовања него и без размишљања, најбоље ћемо показати једним примером. Истичући на једном месту опште познату истину, да је лирској поезији душа — душа песникова и да „лиричар код кога не провирује из свакога *тако-рећи*, стиха његовог природа његова, он сам није песник, но стихотворац“ — г. Недић, наједанпут, додаје, како му то „изгледа тако јасно и по себи разумљиво да се увек, вели, питам, како је могао Шилер тврдити противно и доказивати да песник треба да сачека да му се стишају осећаји, па онда тек, да им дâ поетска израза.“ Прво што се овде може запазити, то је, да ово питање не истиче из онога што је напред тврдио, а за тим, да оно показује, како г. Недић, као професор психологије, не разуме психолошку страну процеса, који се зове уметничко стварање. На супрот ономе што г. Недић тврди, кâко је „речито осећање онда када нам сву душу обузме“, ево што о томе вели признати естетичар E. Véron: „И доиста, докле год нама влâда (или, по г. Недићу, докле год нам сву душу обузима), осећање се не може књижевно изразити. Оно се тада манифестује поглавито природним језиком, т. ј. гестовима, телесним покретом, погледом, мимиком лица, тим мање или више испрекиданим речима. Кад се први пут јави, оно је сувише живо, бурно, — те искључује свако размишљање па и мисао да се исприча и преда слушаоцима. Ма колика да је способност, помоћу које неки људи могу да буду више или мање тихи посматрачи својих рођених осећаја, *опет је извесно, да песник понајчешће слика своје осећање како му се оно јавља у успомени. Песник нам не репродукује не толико само осећање него управо одјек осећања.* Ваља му дакле да у сећању нађе доста живих црта, како би му помоћу њих могао реконструјисати истинити лик и тако га нацртати да нас доиста потресе.“

Ко, дакле, има право: Шилер који је из искуства говорио, што данас потврђују психологија и на њој заснована естетика или г. Недић који је од некуд уобразио да чак и о овим питањима може *на памет* говорити? На ово питање нека одговоре сами читаоци, не заборављајући баш оне примере, што их је своме мишљењу у потврду, навео г. Недић.

На овој би нам тачци било врло згодно додирнути многа питања, која би нам помогла да још очигледније покажемо, како г. Недић, покрај онога што му је довде замерено, не разуме ни суштину поезије, бар како се она данас схвата. Али се нама чини да је и ово доста, да се види, колика је и каква је подобност г. Недића за посао којега се прихватио.

Што смо раније тврдили, ми смо се старали да примерима и потврдимо. Колико смо у томе успели, није наше да ценимо. Ми стојимо увек готови, да бранимо што смо овде тврдили. Ако је г. Недић вољан за беседу, нећемо му, заиста, одрећи услугу да јавно пречистимо неколика питања, јер смо уверени да то по општу ствар може бити од користи. У осталом, г. Недићу је на вољи, да ради како за најбоље нађе. Ми ћемо се са своје стране потрудити, да у идућим свескама нашега „Дела“ одбранимо, колико нам је у снази, Змајеву поезију од прекора који нису незаслужени само за то што долазе од неспремна и необјективна критичара.

Св. Ст Симић.

НАУЧНА ХРОНИКА

ГЕОГРАФИЈА

Преглед географске литературе о Балканском Полуострву
за 1892. и 1893. годину

уредио

Др. Ј. Цвијић. (2)

IV.

51. *А. Алексић.* **Мачва** са нарочитим погледом на поплавне прилике. (Гласник српског ученог друштва, књ. 72, стр. 1—106) Београд 1891.

Ово је последњи већи рад пок. Алексића, који је српску науку обогатио неколиким врло лепим прилозима. Он је био од оних људи, који умеју да прибирају чиста лепа факта и умеју да траже истину, и ако немају потпуне научне спреме; све што је радио одликује се марљивошћу и савесношћу, и погрешна схватања његова (где их има) потичу отуда, што је о свему желео себи дати рачуна. Друга је карактеристика његова рада: жели да му послови буду од практичне вредности, и отуда су сви важнији радови Алексићеви, као „Морава“ „Блатишта у Мачви“ и овај, рађени управо ради тога циља. Новија интелигентна генерација у Србији којој је покојни Алексић припадао, била је задахнута идеалним врло пространим тежњама за добро земље своје: чинило јој се, можда разложно, недовољно оно што се ради и незгодно како се ради; било је за то у ње много песимизма, али не оног песимизма који утуче, већ правог, који развија живахност и радљивост. Али се та енергија поглавито на политици концентрисала. Алексића је та општа струја, тежња да земљи помогне, навела, те се почео бавити о решавању практичних хидрографских питања и учинила је те су његови радови више хидротехничке вредности. То је карактеристика и овог рада Алексићева, чије ћемо главне резултате средити у две групе и дискутовати.

а. *Облик земљишта и хидрографија Мачве.* Из карте, која је у прилогу рада Алексићева, види се, да је око горњега тока Јерезова више земљиште, које поводањ ретко кад може залити, и то само речишта његова. За тим, северно од Битве, долази ниже земљиште, које заузима највећи део Мачве: испросецано је речиштима, кроз која протече вода приликом већих поплава. Око Жураве, Батра, Битва и Засавице земљиште је ниско и изложено готово свакој поплави. На другој картици издвојени су у Мачви наноси са Цера, за тим дрински и савски. Неоправдано је на основу тих наноса поставити у односима између Дрине и Саве 12 периода, одређивати у сваком од њих прецизно токове Дрине и Саве и наводити и специјалне узроке, који су производили те промене. Свему је овоме узрок, по Алексићу, обртање земље око осовине и кошава. „Тежећи земља у напред, Истоку, маса воде заостајала је, и тиме је могла производити јачи удар воде о своју леву обалу, коју је ронила (стр. 4.) Овај се разлог понавља на неколико места у тексту, а уноси га и у карту много прецизније. „Обрт земље око своје осе и ветар кошава дејствују на доњи ток Дрине, те она скреће све више западу“ (лист II) Као што се види Алексић је погрешно применио на доњи ток Дрине познати Беров закон, по којем, услед земљине ротације, скрећу реке на десно или Истоку на северној хемисфери, а на лево или Западу на јужној. Дрина је на северној хемисфери те би код ње услед ротације, могло бити само скретања Истоку; скретање Дрине Западу не може се никако објашњавати ротацијом земљином. Ни код река, код којих су се промене тока у историјском времену збивале, није лако поуздано доказати фазе њихове. А код Дрине је могућно постављати само најслободније конјектуре. Сваки, који познаје литературу о овом питању, неће се моћи сложити са Алексићем, чим види његову карту. На основу Алексићевих података, нарочито на основу карте, која представља распоред дринских и савских наноса, могло би се и по нешто сигурније рећи. Могло би се казати да око Дрине има велики простор од босанског Бистрика, па до пута Шабац-Лозница, на којем је сталожен дрински шљунак (то је Алексић констатовао); тај је шљунак Дрина сталожила приликом поплава или је у тим границама по негде и текла, као што раде многе реке у свом доњем току. Алексић запада дотле у погрешна објашњења да доводи Дрину, „услед обрта земље“, у корито босанског Бистрика, па је опет враћа у садашње корито. Могло би се извести као поузданија претпоставка и то, да је Засавица била корито Савино (око ње је савски нанос и правац јој је, као и у Саве.)

Описом река, речишта и бара мачванских бави се Алексић врло опширно и износи врло занимљивих података (страна 27—82). *У живе реке* спадају: Сава, Дрина, Битва, оба Јереза и Камичак. *Повремене реке* имају корита доста јасно обележена; она су обично под ливадама. Овде спадају горњи део Битве, Кутовица, Јовача, Батар и Журава. *Стараче* су: Засавица, Скеновача и Д. Битва. *Баре* су разливи Засавице и Битве или остаци савске поплаве. *Каље* су благе, блатаве утолеглице; оне стоје у вези са барама и вода им тамо отиче. *Круглице* су сталне баре, округластог облика, а налик на мала језерца Постају испирањем доњих слојева земље. Вода је остатак кишнице, од поплаве или од извора у њима. Једна круглица између Метковића и Узвећа има у пречнику 200 м. а дубине 10 м. Алексић је овим констатовао у аливијуму облике сличне вртачама. *Полоји* су 50, 100, 1000, хектара простране. једва приметне утолеглице, оивичене ниским бедемом. *Живих извора* има мало по Мачви, али се на обалама Дрине, Саве, Засавице и Доње Битве могу за час отворити.

Сава сама по себи нема шљунка. Она носи само ситан песак и тињу. То каже Алексић, и са свим је поуздано да Сава нема свога шљунка, али да ли она код Раче садржи још песка, који јој доносе босанске притоке? По делу, које је 1876 као манускрипат издала граничарска команда (Regulacia Save, Zagreb 1876), врло важном делу за студије о Сави, савског шљунка има само до Ругвице, на ниже има шљунка од њених притока. По Алексићу дринскога шљунка има само још око Равна а око Митровице нема ни песка дринског. Међутим по испитивањима Саве од аустријских хидротехничара, као да има рецептног дринског шљунка око Митровице (види поменуто дело).

По Алексићу се ниже Шапца, нарочито око Орашца, појављују опет спрудови чистог лепог дринског шљунка, али је то старији шљунак „донесен још у прастаро доба, кад се је некада Дрина овде уливала у Саву“. Интересно је, да се неприродно узводно уливање Дрине у Саву, није променило, ма да је на плановима, који су додани поменутом делу, још пре 1876 било исто онако као што га је сад Алексић снимио. И тада је предлагано, слично предлогу Алексићеву, да се дринско корито на ушћу тако спроведе да низводно тангира матицу савску. У опште су у овом делу мњења најбољих бечких и немачких хидротехничара о регулацији Саве, о чувању од поплава, а примењени су исти принципи, као и при регулацији реке По у Италији. Не само принципи, већ и појединости могу да вреде и за нашу обалу па бисмо се тим радовима могли користити. Средњи и доњи део Јоваче под вечитом су водом, и обе су обале јасне; то је Дубока Јовача, обрасла, бујном, барском вегетацијом. Изгледа по опису Алексићеву, да доњи део Јоваче садржи воду издани (Grundwasser). Интересно је да услед успора савске воде може Јовачом да отече већи део дринског излива. И Батар је од Нешковине на ниже испуњен вечитом водом и обрастао барском вегетацијом. И њиме протиче дринска вода сваке друге треће године. У Журави нема ни једног места, које би било закриљено вечитом дубоком водом. Пролазе често по десетак година да Журавом не тече дринска вода. Битва изгледа да је једина река у Мачви, која има свој извор и то под Грабовцем. Горњи је део Битве лети сув доњи шири, нема јасно изражено корито, али никад не пресушује. Битва се рачва, па са два крака, Скеновачом и Битвом, утиче у Саву. Битва пред овим рачвањем, шаље један крак Засавици. У њу приликом поплаве продире вода из Засавице. Засавица је без везе са Савом кад је вода мала, а доњи је њен део увек бар са мало воде, која по Алексићу долази из Саве и од многих живих извора. Засавица се рачва и са три крака улива у Саву.

Можда је најлепши прилог у овоме раду лист, на којем су профили бунара мачванских (лист II в): из њега је јасан састав земљишта мачванског, а из њега би се могло извести и закључака о променама, које су се дешавале у Мачви. Алексић истиче факт да са опадањем и растењем дринске воде, расте и опада вода у бунарима мачванским. Свакојако Алексић мисли само на села близу Дрине или насеља која су на дринском наносу. По Алексићу приликом јачег поводња дринског замуте се бунари у Богатићу. „Ову појаву“, вели Алексић, „можемо правдати опет оном нашом претпоставком, да је већи део садање Мачве нанос Дрине. Кроз слој шљунка и песка може вода брзо да прокапље Чим Дрина расте, притисак воде удара подземно кроз шљунак и песак и појављује се брзо чак у бунарима у Дубљу и Богатићу“ (стр. 170.) На неколико места тврди Алексић, да вода из Дрине прокапљује и допире чак до удаљених бунара. Алексић нема других проматрања о стању воде у бунарима осим запажања сељака мачванских, а ти су прости људи могли збиља само то да кажу: да у највише прилика вода у бунарима расте и опада са дринском водом. То се пак не мора увек објашњавати прокапљивањем или инфилтрацијом речне воде. Подземна издан водена (вода бунарска) расте и опада (нарочито кад је 2, 3 и 4 м. од површине) са речном водом, просто за то што обе или добијају воду од атмосферских талога или је губе, али увек приближно заједно. И онда се не може паралелизам у опадању и растењу дринске и бунарске воде сводити увек на прокапљивање воде из Дрине. Не само то него и везу између дринске и бунарске воде не би требало ни помињати осем у случајевима где је она доказана.

Пример је у Богатићу чудан: вода се бунарска замути кад Дринпридолази; то би могао да буде доказ за Алексићево мњење да бунарска вода стоји у вези са дринском. И он га је употребио и тврди, да дринска вода, мутна, приликом поплаве продире до богатићких бунара. Овакав би се закључак, по мојем мњењу, смео потпуно одрицати, и ако се прими факат (да се бунари замуте), као несумњив. Ваља узети на ум колико је Богатић, далеко од Дрине, па онда зашто се тај факат не види у селима ближе Дрини од Богатића? Како је могућно да кроз збивен шљунак и песак прође вода непрочишћена? Напослетку како је могућно да један тако моћан филтар од песка и шљунка (дебљина је филтра одстојање Дрине од Богатића) пропусти мутну воду? Непосредно притицање или прокапљивање воде не може бити узрок замућености бунара богатићких. Високо стање воде у Дрини и набала њена увек утичу на издан водену у околини: они је успоре, сузбију, не дају јој да се у Дрину излива, те се тиме пење ниво водене издани и онда, кад у Мачви није било киша, а Дрина је велика. Разуме се да ће се према томе управљати и стање воде у бунарима мачванским и онда кад је Дрина мања. И белешке Алексићеве приближно тачно ово потврђују, али се ти појави не смеју без довољно доказа сводити на непосредно притицање дринске воде, и ако није искључена могућност да се то прокапљивање докаже у неким врло ниским деловима Мачве. У огромној већини случајева растење и опадање бунарске воде мора се свести на сузбијање, успоравање издани и на испупчавање њене нивоске површине.

О понашању издани водене у алувијуму има довољно обавештања у радовима Смрекеровим, нарочито у његову пројекту за љубљански водовод, где је и терен, што се хидрографских прилика тиче, готово идентичан са мачванским. Напослетку се о овом питању у нашој српско-хрватској литератури водила препирка између г. г. Пилара и Горјановића и било је јасно ко има право. (Види Пиларев чланак: Zagrebački vodovod sa gledišta geol. i hidrographijskoga, Glasnik hrv. narav. društva, IV. god.) Разливе, мртваје и речишта око Дрине (од Ковиљаче до ушћа) не би требало објашњавати поглавито савском водом, која успорава Дрину. Како би се онда објасниле типичне и безбројне мртваје дунавске по Алфелду или многи рајнски разливи (пре регулације)? Ниско земљиште, слабе, из тиње и шљунка састављене, обале дринске и велика брзина поглавити су узроци мртвајама речиштима и разливима; за већи, горњи део земљишта успор савске воде долази на друго место, секундарни је узрок.

б. *Насеља у Мачви.* До првог устанка Мачва је била обрасла густом шумом. Била је слабо насељена и оно села што их је било, смештена су била у шумама и између бара. Села мачванска била су мала, често су 5—6 кућа градиле село. Тако је било и за време оба устанка. Тек после 1835 између 1835. и 1837.) власт је обележила места, на којима ће се населити нова села. Куће су тада, по наредби власти, груписане. Врло широки „шорови“ повучени су већином са И—З или са С Ј, а велика села имају оба ова правца, те су налик крста. Успомене на места, где су била стара села, задржане су у именима њиховим, као што су *Старо Село, Селиште, Старо Селиште, Кућишта.*

По називима: *Вишкупија*, више Равња на Сави, *Шокачко Поље* и *Шокачка Мала* у Клењу и по презименима: *Шокчићи* и *Шокчевићи*, види се да је у Мачви било доста староседелаца католичке вере. Сада у Мачви има највише досељеника из Херцеговине (Глушци), има једна мала у селу Глушцима, која се зове граховачком малом. За тим има много досељеника из Осата, из Сребрничке нахије и из босанске Посавине (Црна Бара); исто тако има досељеника из Поцерине и Рађевине. У северном појасу око Срема има доста досељеника из Срема.

По мњењу пок. Алексића народ је у Мачви вреднији, но и у једном другом крају Србије. Сваку је стопу земље разорао плуг и за усев спремио. Воћњака има и у селима и ван њих и заузимају велике просторије. Утрине су само по баровитим удољинама, и ту је врло често засађена кудеља.

52. *Јован М. Жујовић.* **Геологија Србије.** Део први: *топографска геологија.* Издање Српске краљевске Академије, 4⁰, стр. 334. Београд. Српска краљ. државна штампарија. 1893. — Уз ову књигу иде атлас, свеска 1.

53. *Ј. Цвијић*: **Географска испитивања у области Кучаја у Источној Србији.** (Геолошки Анали Балканскога Полуострва, V., стр. 5—172.) 1893. Са 7 *фотографија* и неколико скица.

Врло интересан рад о једном повећем и орографски и хидрографски доста индивидуалисаном крају у западној средини Источне Србије, који је досад носио таман и од старијих писаца произвољно натурен назив час Голубињске, час Хајдучке, час опет Подгорачке Планине, а за који аутор, на основу саопштења Г. *П. Руварца* („Старинар“ 1888 III и 1889 II), у проширеном опсегу ресторира старо историјско име Кучај.

Макар да су писцу географска испитивања била главни посао, у којем је погледу имао пред собом (изузимајући само провизорну ђенералштабну карту 1:75000 и неколико незнатних нотица) скоро са свим непроучено земљиште, опет се морао узгред бавити и геолошким проматрањима и картирањем, да му ради проучавања морфологије добио пространију основу, но што му је давала тадања прегледна геолошка карта Жујовићева. На тај начин овој географској монографији Кучаја претходи геолошки преглед целокупнога терена, који је писац такође, изузимајући старије податке за две три локалности, израдио махом на основу својих проматрања. С тога ћемо прво у кратко разгледати овај одељак његов.

Најстарије стене у области Кучаја јесу палеозојски шкриљци. Кристаласте стене, које је Жујовић, на основу података рударског инжињера Хофмана, унео у своју прегледну карту, аутор није могао наћи, нити му је шта пало у очи, што би упућивало на њих. Сами палеозојски шкриљци, модре и црвенкасте боје и махом цепљиви у плоче, највише су распрострти у источној области Кучаја, где заузимају цео висораван око Микуља и венац Маљеников, па се одавде доста далеко пружају на запад и северозапад. Као палеозојске узео је аутор ове шкриљце према аналогији са сличним стенама у Источној Србији, које српски геолози тако обележавају, и који се ближе стратиграфски не дају детерминисати. Подина њихова у Кучају није нигде оголићена, а повлату им чине махом капротински кречњаци. Палеозојски шкриљци граде велику антиклиналу, чије је источно крило врло стрмо, а западно блаже нагнуто.

Још је већа зона црвенога пешчара, опет једне врсте геолошких творевина, која је петрографски јасно обележена, али која се стратиграфски, с оскудице палеонтолошких података, не може ближе детерминисати до тако, да представља дијаске а можда још и доњотријаске творевине. Црвени се пешчар у области Кучаја пружа у једном широком појасу од Црнице до Ресаве и још даље Северу и Југу. Повлата му је кретацејски кречњак, који је њиме подељен у две зоне, западну („раванички кречњак“ по аутору) и источну. Код Бигренице долазе непосредно преко црвеног пешчара неогенске слатководне творевине.

Највећма су у области Кучаја распрострањени једри и крти, разнобојни (махом беличасти и жућкасти, али и црвенкасти и као снег бели) кречњаци, који, без сумње, већим делом припадају „капротинским кречњацима“. Друга, по својој прилици виша, група кречњака јесу „орбитолински кречњаци, лапорци и лапоровити кречњаци“. У источном делу Кучаја долазе кречњаци преко палеозојских шкриљаца, а у западном преко црвеног пешчара. Страграфија ових кречњака, у колико се према подацима, које је аутор сакупио, може извести, слаже се са класификацијом кречњака у Банату како су је извели мађарски и аустријски геолози: Цвијић је овде такође могао јасно да издвоји капротинске и орбитолинске кречњаке, и да још уз то наведе доказе, „на основу којих је врло вероватно, да су капротински доња, а орбитолински кречњаци горња група кречњака“. Не само да се хабит[illegible] [illegible]ега кречњака слаже са „герничким кречњаком“ у Банату, него с[illegible] овде као и код нас находе још и лапоровити кречњаци и кречњаци [illegible]олитним зрнима, као на Микуљу и у Великој Рeци. Осем тога су и [illegible]ши капротински кречњаци местимице доломитни. Уз орбитолинске кречњаке се јављају и код нас, као у Банату, корали и ринхонеле [illegible]ојави крша и у Банату особито су лепо развијени у капротинским кречњацима као и у Кучају. У овим кречњацима, и у Банату и код нас, има знатних појава бигра.

За класификацију западне кречњачке зоне писац није могао прибавити палеонтолошке податке, за то их издваја од осталих кречњака кучајских и бележи их засебним именом „раванички кречњак“. Референту, који је ту скоро имао прилике да на терену разматра ову кречњачку зону, не свиди се ова по примеру алпијске геологије у српску литературу унета новина, у толико пре, што је по подацима рударског инжињера Гикића са свим вероватно, да се и у њој налазе (н. пр. на Великом Странцу) орбитолински кречњаци; што се, осем тога, мора узети, да је ова кречњачка зона негда стојала у вези с источном зоном кречњака, и да је тек доцнијом ерозијом испољена зона црвеног пешчара, која их сада раздваја, те се дакле и овде могу у главном налазити исте онакве творевине као и тамо. У једном лапорцу пред Вавилом писац је нашао „само неке ситне остреје“, а референт је одломке од ситних остреја налазио и примерке такве донео из орбитолинског кречњака код Жидиља. На послетку сам писац наводи још и тај факат, да се „раванички кречњак“ у неким партијама слаже с орбитолинским кречњацима у источној зони.

Поред ових творевина констатовао је аутор у области Кучаја на два места још и неке „шкриљце и зеленкасте пешчаре“, који се не могу идентификовати с палеозојским, и које је склон „уврстити у доњу креду“.

налазећи при том аналогије са сличним творевинама код Тврдице у Бугарској и у долини Радуници у Банату, које су Тула, односно Бек, уврстили у креду.

Терцијарне слатководне творевине нашао је писац на западној ивици кучајеске области, у околини Сењскога Рудника и у Доброј Води. „На оба последња места млађе терцијарне творевине са слатководним фосилима прате угаљ, који је миоценске старости“. Референат има овде да примети, како се у терцијар има убројати и цела депресија, позната под именом Велика Равна Река, за тим Мала Равна Река, и оближњи терен, где је свуда констатовао терцијарне лапорце и глиновите пешчаре, и где је, на основу званичних извештаја сењских рударских инжињера, поодавно већ познато, да има изданака мрког угља, који је исти као угаљ у Сењском Руднику, а негде (Велика Равна Река) још и бољи.

Сем на до сад познатим [illegible]ла, која су прибележили Хофман и Жујовић, аутор је констатов[illegible]олите још на овим местима: у Бигру, на Равном Грабару и на Го[illegible]енику.

При крају писац наводи ин[illegible]ра[illegible]ан факт, како су конгеријски слојеви (у Језеру) поремећени, имају [illegible]агиб од 10°, и како стоје дискордантно према својој подлози, црве[illegible] пешчару. То „сведочи како се дуго продужавало набирање планин[illegible]сточне Србије, и како су оне младог постанка“. За тектонски врло [illegible]тересну локалност Сењски Рудник, где је референт посигурно доказ[illegible]рекрилну синклиналу, геолошки говорећи скорашњега порекла (јер је [illegible]цијар дошао испод кретацејске формације, а ова опет испод црвеног пешчара), аутор је такође предвиђао да ће ту тако што бити, али се још није могао за то одлучно изјаснити.

После овога геолошког увода долази права географија Кучаја, која чини велику већину, без мало $^3/_4$, целог чланка. Прво се говори о орографији Кучаја, за тим о хидрографији, па о вртачама на Кучају, о гигантским лонцима, о пећинама и леденицама, о изворима и, на крају, износе се још неколика антропогеографска проматрања. Сваки од ових одсека писан је опширно и подробно, па се при крају сваког од њих резумишу сви главни резултати. На тај начин, поред тога, што је чланак јаснији и интереснији, ово има још и ту добру страну, што још боље расветљава метод и правац физичко-географских испитивања, која је аутор с овим чланком први отпочео уносити у српску домаћу литературу.

Кучај је велика висораван, нагнута са СИ. на ЈЗ, чијом се средином уздиже један планински венац (Јаворите), те гради секундарно развође и дели Кучај на две мање висоравни: на западну или брезовичку и на источну висораван или плитку депресију око Микуља. „Висораван око Микуља са свим је просте пластике. Највиши висови су плоче капротинског кречњака, које леже преко палеозојских шкриљаца.

Отуда сваки вис има два по физиогномици различна дела: нижи, благих нагиба и под вегетацијом, за тим настају одсеци, па долази плоча кречњачка, која је или гола или под оскудном травом и жбуњем. Плоча није хоризонтална, већ, према паду слојева, обично СЗ. и ССЗ. благо нагнута. Свуда су на међи између кречњака и палеозојских шкриљаца јаки извори“. Висови имају изглед рушевина и имају се сматрати као неденудовани остаци кречњака, који је негда прекривао палеозојске шкриљце. Између ових висова издижу се благи и питоми ниски венци од палеозојских шкриљаца. Висораван око Микуља јесте високим венцима (Мањеников венац, Јавориште, Кот и Стобор) затворена депресија. Отуда су у њој многе слепе долине с понорницима, суве, кањонске долине и дубоке затворене и алувијом испуњене депресије. — Брезовичка Висораван је на западу од Јаворишта и састављена је поглавито од кречњака. Најважнија су карактеристика у пластици њеној депресије, поређане линеарно у правцу И—З, које су, вероватно, пукотинама предиспоноване. Између [illegible] депресија с линеарно распоређеним или без реда начичканим вр[illegible]у се гребени и косе, који су обично по слемену голи. Виде се [illegible] слепе долине. Карактер је висоравна, дакле, и оскудица по[illegible]олина, као и безводност; воде има само у најдубљим до[illegible]

Највиши [illegible] И. Кучаја (Велики Крш 1229 m, Млада Гора 1229, Ст[illegible]). [illegible] З., према Морави, земљиште је све ниже; оно, на после[illegible] ниже терцијарно земљиште, па се губи у моравској дол[illegible]

ува
турама и с
м срозавањем.
убину, т. ј.
ји је испод
оје одилази
у, да се
. Отуда с
в. да с

Све реке К[illegible] могу се поделити на две велике групе: на притоке Црне Реке, [illegible]отске Реке и Мораве и на понорнице и суве речне долине.

Карактери су прве групе река: нормалне речне долине, континуалан нагиб од извора до ушћа и богаство водом. Развође, које дели воду с једне стране Мораве а с друге Црној и Злотској Реци, није, као обично, венац или какво шире било, него цео висораван, који се уметнуо између Црне и Злотске Реке и притока Моравиних. Све ове реке извиру на западним и источним ивицама поменутог висоравна; даље, све почињу јаким врелима, и извиру или из нећина, или на међи између кретацејских кречњака и палеозојских шкриљаца или између кречњака и црвеног пешчара. Као пример за ово последње наводи писац и Раваницу, што је очевидно омашка, јер сâм даље пише: како је Раваница „извирала на граници између кречњака и глине (терцијарне), која чува угаљ Сењскога Мајдана“ (и која је, као што је поменуо, услед прекриле синклинале дошла испод кретацејског кречњака), и како су „поткони разрили њену издан водену, те сада она, ослабљена, тече из поткона“ (стр. 86); за тим: како и у даљем току својем Раваница „највећи део своје воде добија од извора“, који су „концентрисани између манастира Раванице и села Сења“, и којима „отиче вода, коју апсорбује цео висораван око Равног Грабара“ (стр. 85). Ови су дакле извори у самом кретацејском терену, а прави извор Раванице је у терцијару.

Из ове прве групе писац расматра сваку реку засебно, говори о изворима њеним, о кориту, о карактеру јој и о свима притокама њеним. Већина река на Кучају „нема у горњем току никаквих већих притока, долина им је једноставна, завршује се на извору одсеком и одржава је поглавито јако врело“. Једино код Ресаве што је то (и то са свим) друкчије: „разграната речна мрежа у горњем току, велика, водом богата, сабирна област, која јој много више воде доноси од самог њеног извора“. „Узрок је овој противности између Ресаве и осталих кучајских река геолошки састав земљишта“, који писац изближе код сваке реке разматра и врло јасно овај закључак доказује. Не можемо пропустити, а да не обратимо пажњу читаоца на врло интересна разматрања пишчева о утоку Ресаве у Мораву и о односу Ресавчине према њима, где јаком аргументацијом доказује, да је Ресавчина пр[illegible]гно била отока Моравина, да је после та отока постала мртвајом, [illegible]да је до овако готовог и напуштеног корита приликом поводњ[illegible]есава и почела њиме тећи, али да се ова фаза ниј[illegible] факт, како су [illegible] одржати; Ресава тежи да се опет право улије у Мора[illegible] од 10°, и ка [illegible] прво рачвање. за тим данашње стање, где је Ресавчина [illegible]ару. То „с

Понорнице и суве долине на Кучају [illegible]ан[illegible] Србије, поглавито на плитку депресију на Истоку и на висорава[illegible] у локално[illegible]. Сва атмосферска вода и вода извора не отиче по пов[illegible]ину синкли апсорбована понорима и вртачама. Површина ових земљишта, [illegible]шао [illegible] нема нормалних речних долина и отицања воде по површини [illegible] 270 km², чему кад се дода још једна трећа област на развођу Ресаве и Ресавице без и једне и ненормалне речне долине од 16 km², имамо целокупну област без отицања на Кучају у 286 km². Писац расматра детаљно сваку од ових области. Међу понорницама има их које најпре теку кроз земљиште, које не апсорбује воду, те реке пониру онда, кад наиђу на кречњачке зоне; све дотле оне имају воде, лети и ослабе али не пресушују. Друге су понорнице засекле своје корито плитко у кречњаку: њихово је корито у стени, која им вазда апсорбује воду, те је већином безводно, и понорнице су суваје. На послетку имамо долине, којима вода или никако или ретко, и то кроз кратко време, тече. Њима је вода некада текла али су сада изгубиле своје функције. Писац их назива „рудиментне долине“, и у већини случајева објашњава им постанак узводним померањем понора.

Појави крша (карста) развијени су на Кучају боље но и у једној планинској групи у Србији. Овај је крај пун вртача, пећина и окапина: поред тога налазе се и циновски лонци и облици слични шкрапама. Писац је при проучавању Кучаја нарочиту пажњу посветио овом питању, и изнео је врло интересне податке, који ће се, уверени смо, морати увек узимати у обзир, кад се и у опште буде говорило о кршу, Вртаче се јављају у свим врстама кречњака на Кучају. Изгледа, да су за постанак вртача особито повољне висоравни, састављене из једрог, лако растворљивог, кречњака. Што се распореда вртача тиче, може се поуздано рећи, да су оне највише једна до друге у низу, и овај линеаран распоред везан је већином за утолегнућа на терену, која, по који пут, прелазе у праве долине, и деле висоравни као обичне јаруге и дубодолине. Испод линеарно распоређених вртача констатовао је писац на неким местима (н. пр. у Жљебури) пећину, на другим пак условљен је он контактом шкриљца или пешчара с кречњаком; обратно. налазио је и пространу шупљину испод вртача, које су без икаквог реда разбацане. Поред вртача у кречњаку, које у својем облику показују велику сталност, јављају се вртаче још и у наносу, код којих је облик подложан врло честим променама. На основу дугог и свестраног разматрања и убедљивих аргумената писац је дошао до закључка, да су вртаче у наносу и друкчијег постанка од вртача у чврстој стени. Заиста, вртаче у наносу вазда су оштрих контура, имају многе равни цепања на тим контурама и свеже стране, што све показује, да су постајале напрасним срозавањем, слегнућем наноса и пропадањем тога материјала у дубину, т. ј. атмосферска вода прође кроз нанос, удари на кречњак, који је испод наноса, раствара га и проширује му пукотине, кроз које одилази, и кад тако у овом кречњаку створи толику шупљину, да се горњи материјал не може више одржати, онда се овај сроза. Отуда се вртаче у наносу сваки час мењају, и отуда код њих онај појав, да се јављају вртаче у вртачама. Вртаче пак у кречњаку постале су махом субаеричном ерозијом. Да ове вртаче нису постале стропоштавањем, макар што је испод њих на многим местима констатовао пећине, доказ је то, што су оне често везане с тим пећинама врло уским отворима, који су у целцатој стени, те је искључено и замислити како би се овај салом могао извршити. Осим тога нема по пећинама на тим местима ниједне одваљене стене с тавана. Наравно има и изузетака, да, дакле, и вртаче у кречњаку постају саломом, као што је писац разматрао н. пр. у Тороглану.

Као што се види, писац је у овом свом раду одступио од мњења да све вртаче постају саломом, уз које је пристао био у свом првом раду о кршу („Ка познавању крша Источне Србије“, Београд, 1889.), али није усвојио ни противно мишљење да све вртаче без разлике постају субаеричном ерозијом, него је изнео нове и са свим оправдане погледе, који сад цело ово питање расветљавају и, држимо, бришу с дневног реда. Једино у овом свом раду није се могао прецизно изјаснити о узроцима линеарног распореда вртача кад се оне не налазе на додиру кречњака с каквом другом, утицају атмосферске воде много неподложнијом стеном. Ми држимо, да би се ипак линеаран распоред вртача у кречњаку најбоље могао објаснити тако, да је условљен локалним пукотинама, које већ тим самим предиспонују јачу ерозивну моћ атмосферилија на разним местима у том правцу.

Најлепше ерозионе облике, који опомињу на шкрапе (Karren), проматрао је писац у понikви Фрасуле, на ЈИ. од Бигра; даље, у вртачама Игришта и Торовишта и у Падини. Највероватније је, као што вели, да су ови уски и дубоки канали са заоштреним гребенима између њих постали ерозијом снега, који се топи.

Џиновске лонце нашао је писац код понора Радованске Реке и у Лазаревој Долини, изнад Злота. Заиста, једини начин да се објасни њихов постанак, јесте тај, који писац узима: кретање воде, заједно са стеновитим материјалом, који је у њој, у ковитлац, и да ово поглавито бива кад вода набуја, те силом понире или дере кроз уску долину своју.

Пећина има изобиљно у Кучају. Писац није толико пажњу обраћао на обичне окапине, колико на праве пећине и на леденице. Сваку је од њих подробно разматрао и описао. Најдужа је Раваничка Пећина (850 m), а највећа, најинтереснија и најзаплетенија од свих Злотска Пећина. Али се и она по богаству и по лепоти облика ни из далека не може мерити с Преконошком Пећином. Трећа пећина на Кучају (Девојачка Пећина) врло је кратка, и ни по чему није лепа, нити је са какве своје особине за гротологију интересна. Леденице је писац нашао четири: две у Леденичком Брду (Добра Леденица и Зла Леденица), једну у Малој Брезовици и једну на Коту, у области Маљеника (Стојкова Леденица). Ова последња је највећа леденица. Кад овим леденицама додамо још и познате леденице на Ртњу и Тупижници, онда знамо до сада у Србији шест разних леденица. Поред тога има још омањих рупа и пећиница (н. пр. на Леденичком Брду и у Великој Брезовици), у којима се преко зиме навејани снег одржи и до Петрова-дне: њих писац сове „снежнице“.

На Кучају имамо тројаких извора: прво, који извиру на граници палеозојских шкриљаца и кречњака, за тим таквих, који се одржавају воденом издани што лежи на црвеном пешчару испод кречњака и, на послетку, правих извора крша, који потичу из пећина и пукотина у кречњаку. Средња је температура изворске воде у Кучају 9—10° C. Најниже су температуре извори на источном делу Кучаја, који избијају на граници између палеозојских шкриљаца и кречњака (8·5—9°).

На крају свога рада писац је изнео још и неколика антропогеографска проматрања, која, макар да им се, као што он сам вели, не може дати општија вредност, јер су резултат само пишчевог личног опажања, опет су толико интересна, да их је вредно бар у најкраћим потезима резумисати. На Кучају нема сталних насеобина. Села се јављају само *око* Кучаја, и то или у суподини Маљеника или на западним ниским огр ницима кучајске висоравни. Она су, дакле, око планине, и размештена су тако, да могу да употребе планину и да имају везе с равницом. На Кучају пак налазимо само привремено становништво (у пролеће и лето) и појате с трлима. Сточарство на Кучају везано је за затворене депресије, кроз које протиче текућа вода или имају извора. Чим нестане воде или паше сточари се селе у друге крајеве. Источни део Кучаја много је подеснији за развитак сточарства и плоднији је но западни, што свакако долази с разлике у геолошком саставу, орографији и хидрографији земљишта. Писцу изгледа, да се овим може објаснити и то, зашто су села с црноречке стране Кучаја већа и богатија, не села с моравске стране. Врло је интересна напомена, да ни у пространијем горњем току Црнице нема села, и ако их је, према аустријским снимањима, било при крају прошлог века. Изгледа, да је из планина и неплоднијих долина силазило становништво и насељавало се по долинама Мораве и Тимока по ослобођењу Србије. Историјске традиције у становништву тамне су или их никако и нема.

Завршујући овај резиме из пишчева рада у вези с неколиким напоменама, ми се о њему можемо изразити као о озбиљном научничком раду, који је од значаја за нашу литературу не само с тога, што нам представља један крај Србије, који је до скора био скоро са свим непознат, него још и што се њиме показује српским географима прави научнички правац географског проучавања. Овај је рад, сем тога, интересан још и с те стране, што је писца управо и навео на други један још бољи и значајнији али на жалост до сад само на немачком одштампани му рад о појавима крша у опште, у којем су прибрани и рашчишћени без мало из целокупне светске литературе сви подаци о појавима крша, тако, да је, слободно можемо рећи, тек овим радом ово питање рашчишћено и научно формулисано.

Др. Светолик Радовановић.
ДРЖАВНИ ГЕОЛОГ.

54. Dr *Стеван Мачај.* **Црноречки округ.** (Гласник ученог друштва књ. 73. с. 1—186). Београд 1892.

Монографија црноречкога округа, која садржи врло мало проматрања од вредности. Много места заузимају у њој нетачни или застарели подаци о положају и границама округа, о војној и политичкој подели, о просвети и радиности. Хидрографија је такође слаба, али у њој има по неки интересан податак. Занимљиво је, да писац са свим одлучно тврди, да је лева страна Тимока свуда виша од десне. Много је бољи одељак о обичајима тамошњег становништва, нарочито Влаха. Врло је добар геолошки преглед, који је израдио М. Живковић. У њему је изложено најпре распрострањење седиментних терена, а за тим еруптивних стена. Исконски је терен заступљен северно од Беле Реке и на балканском повијарцу, за тим на брду Златаји код Вражогрнца: последња партија кристаластих шкриљаца (микашист са магнетитом) није била позната. У песку, који постаје распадањем исконскога терена, налазе се листићи злата. Отуда су златоносне све реке и потоци, што утичу у Тимок у области његова слива северно од Вражогрнца: злато се и испира за то само северно од Вражогрнца. Поред ових писац износи још неке важне разлоге, који обарају Брајтхауптову претпоставку, да тимочко злато произлази из тимацита: тако реке, које теку већим делом или целим током својим кроз андезит, а не и кроз кристаласти терен, нису златоносне; ни иначе није у андезиту, као стени, злато констатовано. (О пореклу злата види и чланак Хофманов у *Годишњаку Рударског Завода;* св. I). Новина је и партија палеозојских шкриљаца северно од Великог Извора, јурски пешчари и конгломерати између Вратарнице и Заграђе и т д. У Добрујевцу и Ласову је поред андезита и порфирита констатовао и мелафире. — За тим се у овој монографији Мачајевој описују пећине из црноречког округа, од којих су, поред познатих, поменуте као лепше и веће: Леновачка и пећине у Белој Реци, Бучју, Прлити, Ласову и Мирову.

55. *Николајевић Ј. Мил.* **Северна Стара Србија**, војно-географска и историска студија с картом. (Прештампано из „Ратника“). У Београду 1892 г. 1—120.

Географске студије, рађене без поље личног проматрања, могу имати у толико вредности, ако прикупе дотле растурен материјал и критички га саберу. Нарочито ово вреди, ако је предмет студије нека област Ну има још нешто. Код оваких студија ваља бити врло обазрив, нарочито ако се црпи материјал из страних писаца.

Ова студија г. Николајевића није написана на основи личног проматрања, те је, самим тим њена вредност смањена. Али она није прикупила дотле објављени материјал, нити је показала где се може наћи. На крају књиге наведени су писци, којима се при изради служио, али међу њима не видимо: Ами Буа (у тексту га помиње), Хиљфердинга и друге. Интересно је, да писац многе ауторе помиње у расправи, а на крају књиге их није уврстио у остале писце. (Јиречек, К. К. Kriegs-archiv, Драгашевић и т. д.).

Географски материјал ове студије није сређен како ваља. Нама се не допада деоба планина, коју је, како нам се чини, сам писац извршио. Не допада нам се за то, што она нема никакву основу и што је она нејасна. Кад је писац унео у своју студију геолошку скицу, коју је онако лепо и разумљиво написао г. Dr. Св. Радовановић, чудо нам је, што није унео одељке: о биљу и животињама. Података истина има мало, али зар је више имао меотеорлошких података за климу, коју је унео у ову своју студију.

Назив ове области, којом се студије баве, није оправдан. Писац нигде не казује за што је Стару Србију назвао *Северном Старом Србијом.* Мислио је, да је Македонија Јужна Стара Србија. Зна се, што је Стара Србија, а Македонија остаје Македонија. Ако хоће човек да буде доследан, онда и Д. Зета треба да уђе у Стару Србију, јер је и она северно од Шара. Што писац није посматрао и њу? За што овим новим именима, да стварамо забуну?

Писац не усваја, а не казује за што, већ, усвојену географску терминологију мења, тако узима ланац м. верига (венац), седло м. превој, откос м. повијарац. Негде опет узима по два термина водомеђа и вододеоница. Реке дели у: текуће и кршне. Текуће су ове обичне реке као: Морава, Ибар и т. д. а кршне реке (Karstflüsse) су му понорнице. Нејасно је, шта је „старо-Србијанска котлина“, јер на стр. 11. узима да је то цео предео који описује, а на другим местима су му котлине Метохија и Косово. Црну Гору, као што је и сам народ зове назвао је Кара-дагом, онако дакле, како је зову странци и Турци. Има имена, која различито пише, тако на једном месту Феризовић а на другом Верисовић. Бродарево-Брдарево.

Историјски преглед бави се доста опширно и владавином Римљана и административом мењањем назива ове области. Код Немање и његових потомака казује шта је који и које године освојио. Нама, искрено да кажемо, није јасна из овог прегледа историјска судба ове земље. Ту има и нетачности. Прва битка на Косову није била 1389, но много раније је в. рашки жупан Вукан делио мегдане с Царем Манојлом. Стара Србија није потпала под Турке 1459. г., но раније.

Становништво најпре посматра по вери, па по народности. Ред је да се најпре посматра народност па тек онда вера. Страним писцима можда је ишло у рачун, да народност никако и не спомињу или тек овлаш, али увек су истицали на прво место веру. Г. Николајевић се повео по њима, као што се повео за Саксом, те казао, да су Срби и Арнаути толико измешани, да се између њих не може повући граница, а то не стоји. Или оно, где и он зове Србе Мухамедове вере Турцима, ма да објашњава, како је то некоректан назив. Па за што га онда он употребљава? На једном месту рекао је опет, поведен за страним писцима, како су Срби „испивени од својих сопствених свештеника“ и како их за то мрзе Ми држимо, да и сам г. Николајевић у ово не верује.

Да завршимо. Циљ је овога „Прегледа“, да се без устручавања изнесу и мане радова. Ми смо то учинили, али ипак додајемо: од свих књига, које изађоше на српском језику, ова је књига унела по највише светлости у ову српску област. Само да је рађена са више пажње, и обазривости а на основу шире и критичније сређене литерарне основе! И за што су језик и стил онако рђави?!

проф. К. Ф. Ковачевић.

56. *Коста Ф. Ковачевић.* **Босна и Херцеговина** (Ратник св. за Јануар и Фебруар) 1892.

57. O. Smreker. Das Wasserwerk der Stadt Belgrad. (Zeitschrift des Vereines deutscher Ingeniere Nr. 21, с. 577) 1893.

Овде су најпре публиковани сада и широј публици познати профили, који су нацртани према подацима добивеним приликом бушења и копања бунара у Макишу.

58. N. de Tedesco. Les travaux de dérochement du Danube La Nature. 1892.

59. J. Böckh, L v. Roth и Fr. Schafarzik. Vorschlag betreffend die Benennung und Eintheilung der südlichen Theile der Gebirge des Comitates Krassó-Szörény. (Földtani Köszlöny XXIII B., p. 291) 1893.

Мађарски су геолози поделили Банатске Планине на неколико планинских група; због везе између Банатских и планина Источне Србије ми ћемо саопштити ту поделу.

Темешем, Белом Реком и Черном раздвојене су: I *Банатске Средње Планине* и II *Банатски Алпи.*

Банатске су средње планине подељене алмашком депресијом и Крајном на *јужни* и *северни део.* У првом су ове планинске групе: 1. *Локва* на Дунаву, састављена из кристаластих шкриљаца. 2. На Истоку од Локве су *Кречњачке Планине,* које се од Дунава према Северу пружају и састоје поглавито из секундарног кречњака. 3. Источно су од Кречњачких Планина *Алмашке Планине;* на С. су од њих Крајна и алмашка депресија, испуњене млађим терцијарним седиментима, а на И. им је поток Брзаска. 4. *Оршавске Планине,* на И. од Алмашких, а пружају се до Черне.

Северни је део подељен на ове планинске групе: 1. *Плесивско-семеничке Планине* између Нере, Алмаша, Крајне и Темеша. 2. *Северне Кречњачке Планине,* продужење јужних кречњачких планина. 3. *Семеничка Планинска Група.* 4. *Базјашка Брда.* 5. *Карашка Брда.* и 6. *Вршачке Чуке.*

На Истоку су од Черне и Темеша *Банатски Алпи,* који се деле на: 1. *Планину Черну,* која се спушта до Оршаве и завршује брегом Алион и 2. Мехадијске Планине.

60. D. Franić. Orometrija Ličko-gackoga ili Gornjohrvatskoga visočja i njegovih orografskih sastavina. (Оштампано из Nastavnog Vjesnika за 1893.)

Мала расправа, али садржи врло корисних података, до којих се великим трудом долази. Ове орометријске елементе мерио је Г. *Франић,* сада професор у Осјеку, на хипсометријској карти бечког. војничког географског института (Hypsometrische Uebersichtskarte der österr.-ungarischen Monarchie im Masse 1 750.000) и на специјалној карти Аустро-угарске. Али поред података о орометрији личко-гатачке височине, у овом су раду изложени главни принципи и методи орометрије, и то без погрешака и доста јасно и концизно; поменути су и сви важнији орометријски радови, тако да могу овај рад и онима препоручити, који би хтели да се оријентишу о литератури орометријској. [1])

Аутор назива своју област личко-гацко (зашто не *гатачко*) или горњо-хрватско височје. Први је назив бољи, само ја не налазим разлога напуштати термин височина, који је овом крају дао г. *Матковић*, и замењивати га термином височје, који свакојако није бољи од првога. [2]) Ту височину дели аутор, са свим разложно на пет главних делова: Велику Капелу, Малу Капелу, Пљешевицу, Велебит и личко-гатачку висораван (или, како аутор каже, личко-гацки плато), и израчунава за њих посебице површине, средње висине врхова, преседли итд. Није згодно рећи „попријечна узвисина“ место средња висина, а никаквог разлога не видим да треба рећи „утјечница“ место притока. Те ми се новине не чине потребне ни „целисходне“, можда просто само за то, што смо ми, у Србији, заспћени (да се изразим хемијским језиком) превратима и новинама. И само за то, ваљда, ја не налазим да постоји и „хрватска Месопотанија“, како аутор назива земљу између Драве, Дунава и Саве, јер је познато да постоји само једна Месопотамија, а све су друге апокрифне. Г. аутору, као географу, познато је, да таквих Месопотанија, као што је поменута хрватска, има скоро у свакој земљи и народу; њих ће „врући“ патриоти и даље изналазити и тако називати, али би оне у нашу науку унеле забуну, па и неистину и за то их ми нећемо примати.

Површина или „пљоштина“ целе височине, коју је аутор мерио, Амзлеровим полним планиметром, износи 9650 км. Средњу висину је одређивао по Пенковој методи, по којој је до сад радио Хајдерих средњу висину Африке, а по којој је израчуната и средња висина Србије. Средња је висина: целе височине 724 m., Велебита 700 m. Плешевице 782 m., Велике Капеле 698 m. Мале Капеле 68) m. и личко-гатачке висоравни 598 m.

Средња је висина венца или била Велебитова 1301 m., Пљешевице 1259 m, В. Капеле $1095,_7$ m., Мале Капеле $1007,_8$ m. и висоравни личко-гатачке 1003 m. Интересно је, да је средња висина северног Велебита, северно од превије Такалице, знатно мања од средње висине јужнога; прва је 1344 m., а друга 1268 m.

Средња је висина врхова Велебитових 1371 m., Пљешивице 1281 m., В. Капеле $1125,_{19}$. М. Капеле и личко-гатачке висоравни $1045,_6$ m. —

---

[1]) Боље је још за тај посао дело: Olinto Marinelli Volumetria dell' Isola d' Elba. Roma 1894.

[2]) Ни височина није згодан термин, али док се згоднији не нађе, не треба га горим замењивати. И Г. Клајић је задржао тај термин.

Средња је висина превија Велебитових 1181, Пљешевице 1121, Вел. Капеле 878,9, М. Капеле и личко-гатачке висоравни 1045,6 m. — Средња је висина превоја Велебитових 1181, Пљешевице 1121, В. Капеле 879,9, М. Капеле и личко-гатачке висоравни 879 m.

Разлику између средње висине врхова и превоја (mittlere Schartung) назива аутор „попријечном разврштотошћу“. Средња вертикална разврштост В. Капеле је 247,⁸ (?) Велебита 186 (?) М. Капеле 165 и Пљешивице 150,6 m.

Средња је висина *највиших* врхова западнога или приморског била (Велебит) 1482 m., источнога 1320 m. а средња висина најнижих превоја (које је висинска граница најнижих превоја?) у западном билу 461 m. а у источном 430 m. За тим долазе подаци о дужини и ширини била и обличју ових планина. На Велебиту је највиши врх Малован 1760 m., на Пљешивици Осеблин 1657, на В. Капели Бјелоласица 1523, а на М. Капели Селишки Врх 1280 m.

61. Lazar Vankov. Šipčanski Balkan i okolica u geološkom i petrografskom pogledu. (Jz. LXI. knj. Rada jugosl. akad. znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1892) : с 9 палеонтолошких, 5 хромолитогр. табла и једном геолошком картом.

Први рад једног млађег бугарског геологâ, који је био ђак пок. Ђ. Пилара. Материјал, донесен са Шипчанског Балкана, обрађен је научно и темељно, онако као што је Пилар радио своје послове, којима је стекао европскога гласа, и ако би се шта имало да замери Ванкову, то су *недовољна проматрања на земљишту* и отуда неки непоуздани закључци.

Писац најпре наводи литературу о Шипчанском Балкану помињући при том и дела, која имају више географске вредности и у „прегледу појединих заступаних формација“ резумира резултате,

Најстарије стене Шипчанског Балкана јесу гранит и гнајс, а са њима се јављају и амфиболит, кварцит итд. За тим долазе филитично-кристаласте счене, међу којима има највише сивих и мрких филита, кварцевитих филита, па талкшиста и хлоритошиста; у горњем кату ових кристаластих шкриљаца и филита јављају се полукристаласте стене, поглавито вапновити и лапоровити, кварцевити шкриљци. Од ових је стена гнајс-гранитски масив архајске старости, а горњи су катови филита, по *Ванкову*, по свој прилици палеозојски. *Тула* не помиње палеозијске филите у централном Балкану. — Преко ових кристаласто-филитичних стена долази тријаски доломит и кречњак, за тим шкриљци црвенкасте, зеленкасте или беличасте боје. У кречњацима и доломитима Тула је нашао фосила (Myacites, Myophoria и Naticelle), који их стављају у доњи тријас. — Јура је представљена лапором, пешчаром и белим и мрким кречњацима; титон је констатован фосилима: многи антихуси, белемнити и Perisphinctes. — У креди издваја доњи неоком, представљен поглавито пешчарима и сивим лапо рима Петрографски су материјал средњега неокома лапори са конкрецијама и пешчари. *Вакков* не даје довољно доказа за ова цепкања. На основу чега су издвојени доњи и средњи неоком? Горњи је неоком представљен сивим компактним кречњаком и лапоровитим пешчаром; средњи је неоком од овог одвојен на основу тога, што су лапори и пешчар конкордантни са кречњаком, а леже испод њега. У горњем неокому разликује по *Тули*: криптоцератитне лапоре и пешчаре, капротинске кречњаке са капротинама и неринеама и баждарски кречњак отворен, сив или жућкаст, петрографски, дакле, различан од капротинских и садржи ехинида. У синклинали капротинског кречњака лежи антургонски вапновити лапори и пешчари. За тим долазе соценски, фосилима богати вапновити лапори и пешчари. Има и дилувиума и алувиума у долинама, потока и река.

Уз рад је приложена картица, „Геолошка скица Шипчанског Балкана“, размера 1,126.000 (руска карта са изохипсама) и на њој је издвојено 18 боја, поред поменутих седиментних стена и катова, још и мелафири и базалти око Габрова. — Да додамо, да је орографски опис слаб, недовољан и за потребе геолога, и да у опису тура има незгодних конјектура и закључака, као она, да би се Кисељчева могила могла неком могла учинити „вулкански чун“ (с. 8.); нису онаквог облика брегови вулканске природе.

62. *Г. Н. Златарски:* Геологическо-петрографическо описание на Срѣдня-Гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница и насъсѣднитѣ ней страни. Срѣдецъ 1893 г.

Средња Гора, ова прилично висока (1371 м., а највиши врх, Богдан, 1570 m. и доста велика (око 60 км. дугачка а до 30 км. широка) планина суседне нам кнежевине, била је до скора не само у геолошком него и у географском погледу са свим непозната. *Ами Буе* и *Барт* су мислили, да је она само један крај Старе Планине. Све до *Хохштетера* нико јој у литератури ни име не помиње, а тек се на основу руске карте, сграђене приликом последњег руско-турског рата, сазнаје где је управо и каква је та планина. Једини географски (и то добар) опис о њој до сада дао је *Конст Јиричек.* Још је мање позната Средња Гора у геолошком погледу. *Хохштетер* је дао врло недовољне податке, *Тула* се држао Балкана, *Санер* је само долазио до Средње Горе, а *Шкорпил* је на својим картама колорисао како му се кад учинило згодније (безъ да не каже причинитѣ“, што вели писац). Потребно је, дакле, заиста било, да *Златарски*, као бугарски државни геолог, пропутује и тачније проучи ову планину. Своје екскурзије извршио је он још лети 1886. год., али резултате свог путовања није могао одмах објавити, јер је имао прво да проучи доста богату збирку еруптивних стена, што је и учинио, те је ова монографија Средње Горе изишла тек лањске године (прво у „Пер. Спис. Бълг. Кн. Дружество“, па после одатле на по се штампано).

У овој Златарсковој геолошко петрографској монографији Средње Горе јасно се разазнају три одељка: један, у којем се описују поједине маршруте и излажу запажена факта; други, у којем писац излаже петрографска проучавања сакупљених кристаластих и еруптивних (старијих и млађих) стена; — и трећи, који је управо само резиме оних других одељака, у вези са историјским прегледом геолошког проучавања и познавања ове области. Код писца је ово резиме дошло — не знам зашто — као „увод“, па онда долази петрографски опис стена и, на послетку, опис маршрута. Поменућемо још, да је први део пишчеве монографије (онај „увод“), као засебан геолошки преглед Средње Горе, раније (1890. год.) публикован у 57-ом „Споменику Бечке Академије Наука“ са једном геолошком картом у размеру 1 : 300000. Уз ову садашњу монографију пак има једна прегледна геолошка карта у мало већем размеру (1 :210000), коју је писац још 1891. год. као манускриптну карту изложио био на IX збору немачких географа.

Средња Гора налази се између Старе Планине и Родопе. Од прве планине одељена је малим и уским пољем Златице, из којег се доста стрмо уздиже, а од последње пространом равницом Марице, у коју се постепено спушта; на западу је међа река Тополница, а на истоку и североистоку Стрјама. Све воде, што извиру на Средњој Гори, сливају се у Марицу: главне артерије, које их спроводе, јесу: Тополница, Луда Јана и Стрјама.

Основу Средње Горе чине гранитоидни и обичан гнајс, који су у исто време и најважнији стратиграфски члан у геолошком саставу њеном; поред гнајса налазе се још и други кристаласти шкриљци и разне гранитоидне и трахитоидне еруптивне стене. Гранитоидне стене (гранит, пегматит, гранит, амфиболски гранит, порфирски гранит с амфиболом, сијенит, дијорит са кварцем, дијабаз с оливином, габро с лабрадором, порфирит и ортофирит) јављају се на неколико места у гнајсу и министу. На западној и југозападној страни долазе преко кристаластих шкриљаца доломитнокречњачки и кречњачко-лапоровити слојеви тријаса (који су као такви само по аналогији с балканским тријасом одређени); за тим се, негде преко ових творевина а негде одмах преко кристаластих шкриљаца, јављају лапоровити и вапновити пешчари, сиве и црвенкасте боје, у којима се местимице налазе кретацејски али махом неодредљиви фосили (писац одређује само средњокретацејску карактерну шкољку Exogyra columba Lamk.) У друштву са овим седиментарним творевинама тријаса и креде налазе се и млађе, трахитоидне, еруптивне стене (махом андезити и трахити, а поред тога још и липарити и туфови — какви? —). Што се тиче геолошке старости ових трахитоидних стена, писац признаје, да је то врло тешко одредити, али је ипак, према томе што су многи минерални састојци њихови већ јако измењени, склон да их сматра као релативно доста старе. На основу овог истог разлога многе стене, које се иначе слажу са андецизима, уврстио је у порфирите. — У већ поменутом пољу Златице, даље у долинама Луде Јане и Тополнице, а нарочито у долини Стрјаме и у равници Марице налазе се дилувијалне и алувијалне творевине. Терцијар. јура и црвени пешчар нису нигде констатовани.

Долина Марице, која раздваја Средњу Гору од Родопе, није само ерозијоног порекла, него је по свој прилици предиспонована још и дислокацијом на југоисточном и јужном ободу Средње Горе. За ово нам највише говори појава оних силних термалних извора на овом крају те планине (има око двастину, махом индиферентних топлица, с температуром од 31—50° С, и по који пут с малим количинама угљене киселине или сумпорног водоника); пет оваквих извора на једном месту („Хисарскитѣ бани“) чине најважнију бању у целој јужној Бугарској.

Преглед еруптивних и седиментарних формација написан је јасно и прегледно, а у опису маршрута унето је само оно што је најважније. У опште овај рад Златарсков добро је дошао не само за сиромашну домаћу геолошку литературу бугарску, него и за геолошку литературу Балканског Полуострва, јер нас упознаје с једним повећим и до скора са свим непознатим крајем.

Д-р Свет. Радовановић
држ. геолог.

63. **Вацовъ.** Осемъ таблици за наблюденията на държавната метеорологическа станиция въ София. (Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина кн. VII. ст. 512. 1892.

Изложен је табеларни преглед метеоролошких проматрања у Софији за Новембар и Декембар 1891, годишње средине за 1891 и проматрања за Јануар, Фебруар, Март, Април и Мај 1892.

64. **Luka Dimitrov.** Beiträge zur geologischen und petrographischen Kenntniss des Vitošagebietes in Bulgarien, mit einer geol. Uebersichtskarte und 3 Tafeln. (Aus dem LX. Bande der Denkschriften der mathem.-naturwiss. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften). Wien 1893.

65. Berichte der Commission für Erforschung des östlichen Mittelmeeres (Aus den Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. LIX.) Berichte etc. (Denkschriften Bd. LX). Wien. Tempsky 1893.

Бечка Академија Наука опремила је експедицију на пароброду *„Поли“* ради испитивања источних делова Средоземнога Мора. Резултати те експедиције, која је радила лети 1890., 1891. и 1892. године, изложени су у горњим публикацијама бечке академије. Оне садрже 8 прилога, у којима су описане припреме и инструменти за испитивање морских пучина, резултати хемијских и зоолошких испитивања и на послетку физикална испитивања: о конфигурацији дна морског, температури морске воде на површини и у разним дубинама, о провидности и садржини морске воде. Последња су испитивања вршили и средили податке *Лукш* и *Волф*, професори маринске академије у Трсту.

Размер дна морског представљен је трима изобатским картама. које су израђене у Војничком Географском Заводу. Изобате су конструисане на дубинским размацима од 500 м., а само у прибрежној зони извучена су и карактеристичне изобате од 200 м. и 500 м. У првом извештају, који једини спада у област нашега прегледа, представљени су изобатском картом: Јадранско Море, Јонско и део Средоземнога Мора између Пелопонеза и Барке: уз њу је додата једна споредна картица, на којој је представљана конфигурација дна у Јадранском Мору. Оно је у северозападном делу плитко, а према ЈИ. све дубље: тек према Шибенику настају у њему дубине од 200 м., а цео део његов северно од Шибеника плићи је. Према Дубровнику настају дубине од 500 и 1000 м., а у најужнијем једелу, између Драча и Бара, *највећа до сад констатована дубина у Јадранском Мору од 1645 м.*

У источном делу Средоземнога Мора утврдила је аустријска експедиција два врло важна факта. Према рту Матапану измерена је *дубина од 4400 м* ; то је највећа до сад констатована дубина у Средоземном Мору, а назвата је, по пароброду, *„Полина дубина“*. Осим тога је утврђено да се од Барке до Крита пружа субмаринска висораван, која одваја два дубља басена: источни, одатле до малоазијске обале и централни, на З. од Барке и Крита.

Вода на површини Јадранскога Мора има температуру око 24—25° С., а само дуж далматинске и албанске обале температура је ниска: 22—24° С. У Средоземном Мору, између Пелопонеза и Барке и око Крита температура је на површини, и на пучини и око обала, 23—27° С.: Поменуте температуре вода задржава до дубине од 10 м., а само су у Јадранском Мору, јужно од острва Лошиња, констатоване и ниже температуре, од 20° С — У дубини од 100 м. температура је морске воде много нижа. У северном делу Јадранскога мора нема толике дубине, а у јужном је температура морске воде у тој дубини око 14° С.: у поменутом делу Средоземнога мора, нађене су као што је и од пре било познато, свуда високе температуре; најнижа температура, коју је „Пола“ констатовала, износи ипак око 13,6° С., а само на излазу из Јадранскога Мора, према Драчу, констатована је температура на дну од 13° С. У Јадранском су мору, и ако је плиће, ниже температуре, но у много дубљем Средоземном Мору.

Морска вода садржи све више соли што се из Јадранскога Мора према Југу крећемо. Вода је Јадранскога Мора сразмерно оскудна сољу, и нарочито у близини обала, где садржина соли није већа од 3,30°/₀. Тај се исти појав види дуж обала Албаније и Грчке; оскудан је сољу и канал између Кефаленије и Занта. Незнатнија садржина соли у Јадранском мору своди се на многе изворе слатке воде, који на дну морском у клобуцима избијају: тим се објашњава и незнатнија садржина соли у каналу између Кефаленије и Занта. Према J. и према II. садржина је соли у овом делу Средоземног Мора све већа, а јужно од Кандије и СЗ. од Александрије констатован је *највећи салинитет од* 3,90%. У дубинама је садржина соли незнатно мења.

У другом су *Споменику* Бечке Академије и физичке прилике делова Средоземнога Мора, који су уз афричку и малоазијску обалу.

65. К. и Х. Шкорпилъ. Сѣвероисточна България въ географическо и археологическо отношение. (Сборникъ књ. VII. и VIII., ст. 3. и 3.) 1892.

Крај северо-источне Бугарске, у коме се налази велики број пећина, које су писци тако детально описали у овом чланку, налази се међу реком Дунавом, Русенским Ломом, Великом Камчом и Црним Морем, поред важних трговачких и стратегијских путева, што везују Дунав са Цариградом преко малих пролаза на Балкану. Тај крај је још одавна био насељен, што се доказује споменицима, који се у њему налазе. Има најстаријих споменика и трагова од човека, као што су јаме (grimes graves), из којих се „пре 3000 година“ вадио кремен за оруђа предисторијског човека. Налазе се и мегалити и природна удубљења у стенама (excavationes).

Има неких споменика од Грка, који су становали у тим крајевима. Од колонија је важна *Одесос* (Варна): основана је још у првој половини 17. века пр. Хр.

И Римљани су, владајући овде на 29 година пр. Хр., оставили неколике споменике свога бављења: тај део крај мора сачињавао је тада крај Доње Мезије и Мале Скитије. Град *Хисар-Калеси* (шуменска област) је остатак од Римљана: велики је 24 км. И кад је Цариград био престоница источно-римске империје, Источни Балкан био је сав у градовима. — Значај тога краја увеличава и стара престоница *Преслава*.

Поред градова, који су Римљани оставили као знак своје присутности на западној обали Црнога Мора, писци нам износе опис двају путева римских. Један од њих ишао је *од Месеврије до ушћа реке Камче*. Сав је у рушевинама, по где где нађе се гомила камења, по којима се може судити, да су ту биле манзије. Описују се капије, које су красиле пут; њих има две: *Мала Капија*, за тим *Демир Капија* близу Керемиса. На северу од Чифте-дере према Јанку-тепе налази се станица Templum Jovis Mansio. Једна кула, која има изглед као каква црквица, окружена зидовима, представља ту манзију. Ширина пута је 6 м. а изгледа да је на неким местима био и калдрмисан.

Споменућемо и други пут, који је водио од Анхиала до Марцијанопоља. На њему се налази један кастел, за који би се могло рећи, да је римска станица Soatris, како је забележена у itinearium-у Antonini Augusti и hierosolymitanum-у. Он представља положај станице Soatrae у tabula peutingeriana.

Поред ових путева описује нам *хемске или балканске* капије, које су постављене на развођу река: Камче и Чифте-дере. Зид од ових капија, кад би у целости био, саставио би се са Templum Jovis. Начин грађења је римски. Градови, куле, и манзије — све је то растурено и наговештено сада гомилама камења. Главно је у овом раду опис пећина, који заузима више од $^2/_3$ самога чланка. Описивање тих пећина врло је детаљно, иде се до ситница, које никакве важности ни интересности немају. Не оставља се ни најмањи кутић, ни најмањи знак старине, већ се све то описује и мери. Ни код једне пећине не налази се број, који би изражавао њену дужину: мерио се улаз, ходник, који води у пећину, а дужина се целе пећине не помиње. Тле пећина је у опште округлог, ређе овалног облика, врло ретко другачко и са свим неправилно. По где се нађе и по нека правилност, коју су, на сву прилику, учинили људи ради својих угодности. У ствари то нису никакве пећине, немају никаквих карактера по којима би им се могао дати такав назив, већ би то биле, према описивању, *окапине*.

Дели их на пет одељака: *пећине поред мора, делиорманске и добручке, у провадијској планини, шуменској планини и уз реку Лом*; ове последње су у кречњацима горње креде.

Поред мора има их много, али ми ћемо донети имена само неких, и један опис, да бисмо дали пример и доказ како гг. Шкорпилови описују пећине. Тако је једна од тих *овчија пећина* (кујун-маара). Она је на југу од Чуприк-кеја у брду издубљена: добила је име „овчија“ због тога, што се у њу утерују овце на пландовање. Има један узан пролаз, којим се иде унутра. Састављена је из 5 одељака: четврти је највећи (6,40 м. дужине, 4 м. ширине). Комуницира са спољашњошћу и кроз њен таван капље вода. Као што се види ни најмање ситнице нису умакле оку посматрачеву.

У ту групу спадале би и *пробијена пећина, пећина са стубом*, које су у свему сличне са првом. Прва има 5 одељака и у њу се силази преко степеница (15). У њој има две јаме (пречник је једној 1,10 м.) које су састављене пукотином. „Ту су некада, веле писци, живели људи, бегунци, који су бежали испред варвара (?); а нема сумње, да је и пре ових овде било станиште људских племена“ (?). Онда: *Шивачка пећина* (терзи-мара), па *амбарска пећина* (казанлу-мара); ова има 15 издубљења, који се зову *казани*. Веле, да је у њима турско становништво крило храну. При раскопавању нађено је и *костију*.

У неколико места баве се писци описивањем једног читавог града од пећина, *град Јанла*, који се састоји у главноме из 4 групе пећина. Неке од њих служиле су као цркве (доње), а неке као станови за околне становнике (горње). Пећине нису ни од каквог значаја, а писци описују и сваки угао у њима

Крај ове обале Црног Мора налазе се и *гробови у стењу*, о којима становници верују „да у њима стануја какви исполински људи.“ У једној гомили има их 28: распоред нема правилности, а по облику има их три врсте: једно су издубљени у камењу, други покривени плочама (само неколико), а трећи су као гробне пећине. Од сваке врсте описује се по један гроб. *Гроб у камењу* је четвороугласт, широк 1,60 м., дуг 3 м., простирање И.—З., таван облик свода, зидови мало наваљени, нису вертикални, отвор је на ужој страни, а има их са уласком и на широј. *Гроб покривен плочом*: отвор му је облик четвороугла са затупљеним роговима, висине 1,10 м а ширине 0,62 м., сам гроб је облика правоугаоника, дуг 2,55 м., ширине 2 м., зидови наваљени, „и тако, да није плоче, која га покрива, би се саставили под углом од 70°“. Правац З.—И. *Гробне пећине* (скендер-маара) врло су велике, простране, близу гробова: за неке би рекао човек, да су у њима становали људи.

Занимљиви споменици овога краја су и *жртвено камење*, које народ зове Шарап-таш, *винско камење*. Служили су за муљање грожђа. То су четвороугласте јаме у камењу, дубине 0,05 м., стране дужине 1.77 м. На источној страни има један канал, који спаја корито (дубине 0,25 м. дужине 1.35 м., ширине 0,65 м.) са великом јамом. Око њега се налази и седиште (дужине 6,90 м).

На брегу *Калиакра* да споменемо један градић, у чијим се кутовима налазе пећине Међу њима има једна и зове се *Св. Никола*, поуздано названа, по једном гробу, који се у пећини налази, а за који народ држи да је гроб св. Николе. О градићу постоји предање, да су се ту скриле девојке из царске породице, и кад су Турци заузели градић, да су све поскакале у море, у које се на овом месту стрмо спушта, те се за то градић зове још и Крк-кс-калеси (град 40 девојака.) И овде описивање иде до детаља.

У једној групи (каланцидирска) има поред неких пећина, једна, са сликом Исуса Христа, Св. Павла и Св. Петра са натписом: ***ΑΓΙΟΣ ΑΠ ΠΕΤΡΟΣ*** (*άγιος ἀπόστολος πέτρος*).

У Добричин Делиорману има их много, али су као и све остале, кратке без значаја. Тако исто и у Провадијској области.

И да завршимо: око пећина, које никако не заслужују то име, и било би боље кад би се неким другим изразима заменило (у нашој је књижевности утврђено да се такве пећине зову *окапинама)*, утрошено је много труда. *Ствари су тако неинтересантне, тако просте и без икаква значаја по науку да би боље било да су писци само о њима нешто напоменули а не толико писали те им се неуморни рад продужавао у две књиге.* Оне су тако једнолике, да је често могао само један опис послужити као пример, а оне остале само да се наведу.

А. Јотић.

67. Dr. J. Cvijić. Das Karstphänomen. Versuch einer morphologischen Monographie Bd. V. H. 3.) Wien. Hölzel 1893.

О Србији и осталим деловима Балканскога Полуострва има проматрања и сређених података из литературе на странама: 6, 10. 11—56, 65—97. и 106.

ГЕОЛОГИЈА.

О саставу кватернерних наноса у Русији и њиховим одношајима спрам остатака од преисториског човека од С. Никитина.

Кватернерна се периода дели на стару, *плеистоцену* и *модерну* епоху. Крај плеистоцена карактерише нестанак мамута, риноцероса и других великих сисара из Русије

Ови се раздељци подударају са археолошким епохама *палеолитском* и *неолитском*, али нису оштри као ни овде.

Плеистоцен обухвата *глечерско* доба и *преглечерско*.

У Европи *мамутово* доба јесте *интергласијално*, а у Русији, где је само једно ледено доба, мамутове се кости наоде у лесу, у језерским и речним наносима што леже преко морена: ово би дакле одговарало интергласијалној епоси.

Границу глечера у Русији одредио је прво Мурчисан. Нову је карту израдио Никитин, од које сада спрема ново издање. На овој се види, да се та граница помера далеко к југу у област Дњепра и Дона и да је на Уралу било глечера.

Проучавајући Кватернер у северној и средњој Русији Никитин је запазио више разних типова.

1. Финска и област Олонеца
2. Балтиска област и б. Валдаја
3 Пољска и Литавска
4 Централна Русија
5, Гранична област морена.
6. Степе у Јуж. Русији ван глечерске Русије.
7. Ј. И. област Русије.

Општи закључци:

1. Подела каменога доба на палеолитску и неолитску епоху вреди за Евр. Русију, јер се овде подудара са геолошком деобом кватернера на *постплиоцену* и *модерну* епоху, које су основане на палеонтолошким датима

2. Штудија гласцијалних творевина у Финској и западној области не даде никаквог доказа, да су биле две особене гласцијалне епохе и једна интергласцијална: сва се факта могу растумачити појавима осцилације глечера при повлачењу, које је било поступно али неправилно.

3. И кад би се усвојила шведска и пруска теорија о двема гласцијалним и једном интергласцијалном епохом, глечери друге епохе могли би се простирати само у западној области, у релативно маломе делу Балтике, Финске и Олонецке губерније.

4. Други део Русије, који је био олеђен, има само један кат морена, које одговарају наносима прве гласцијалне епохе у Скандинавији.

5. У времену најсилнијег олеђења највећи део Русије изгледаше као ледена пустиња, налик на Гренланд: по њеној површини не беше морена, нити имађаше узвишица без глечера, на којима би се степска флора могла одржати.

6. Време, које одговара интергласцијалној и другој гласцијалној епохи Шведаца, било је у Русији, по свој прилици, време стварања старих језерских слојева, леса и горњих речних тераса, у којим је творевинама главно лежиште костију од мамута и других несталних сисара, којих овде беше много, док су, међутим, Скандинавија и Финска јоште глечером биле покрите.

7. По саставу и генези ових кватернерних наноса Европска Русија може се поделити у један низ врло карактеристичних типова, који су истина једва приметним прелазима повезани, али који ипак лепо илуструју живот огромне равнице руске у кватернерној периоди и састав наноса по њеној површини.

8. У другој половини глечерске или плеистоцене епохе живило је много мамута и других великих животиња по пределима Јужне и Источне Русије. У колико се глечер повлачио, у толико су се ове животиње померале ка северу и северозападу; при крају плеистоцена уђоше и у Финску, али за мало, јер наскоро ишчезоше из целе Евр. Русије, али нешто доцније, можда, из њена саверно-источног дела и из Сибира.

9. Човек је живио заједно са мамутом у другој поли глечерске епохе, дуж границе глечера. Знао се служити ватром. Имао је већ прилично развијену индустрију, али је градио оруђа једино од окресака и кресаног камена. У колико се глечер повлачио, у толико је човек напредовао према северу и северо-западу. По свршетку олеђења и нестанку мамута продрто је у Финску и Балтиску област: сада је већ био на вишем *неолитском* ступњу културе; сем оруђа окресанога знао је градити глачано камење, алатљике, грнчарију итд.

10. У Европској Русији нема никаквих трагова од човека из прве половине плеистоцена или још од старијег човека.

Геолошком збору саопштио

Ј. М. Жујовић.

Ново астрономско објашњење леденога доба од Роберта Бала. (По чланку „Die astronomische Erklärung der Eiszeiten von R. Ball, Royal Astronomer of Ireland)

Роберт Бал — који се у последње време много занимао основима на којима је чувени енглески геолог, Роберт Крол (R. Croll), поставио данашњу астрономску теорију за објашњење леденог доба — поправио је једну нетачну премису у Кроловој теорији. Он тврди, на основу својих проматрања, да се целокупна топлота, коју за годину дана прима земља од сунца, не дели подједнако на лето и на зиму (по 50% *већ да на лето долази 63%, а на зиму 37%.*

Уневши ову премису у основу гласијалне теорије, он је после лако развија помоћу мењања ексцентричности земљине путање и њене прецесије, и долази до резултата, да је главно обележје астрономске теорије гласијалнога доба :

1) што ледену епоху једне хемисфере прати блага, топла клима друге хемисфере ; и

2) што су ледене епохе периодичне.

Геолошком Збору саопштио

Мих. Живковић.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА.

Једно наше најважније питање.

У години 1892 у Србији, која броји 2 милиона становника, *умрло је*:

1. од дифтеритиса . . .	6511	деце
2. од срдобоље	5437	душа
3. од великих богиња̂ . .	1663	„
Свега:	13611	становника.

Овде нема мога филозофирања, — ово говоре наше књиге инцијеле у статистичном одељку Министарства Привреде.

Ја имам само у толико да их исправим, што знам да се у ваљевском округу срдобоља зове „сла̏ба“ а велике богиње „красте“, па, пошто за овај провинцијализам у статистичком одељку не знају, то извесан број срдобољних и богињавих није ушао онде где му је место.

Сваки и најпростији сељак зна, шта су велике богиње, с тога нема сумње да су оне посмртне листе за ове три болести као што треба испуњене.

Сад ја као лекар питам; а где је шарлах? где је запаљење плућа, од којега наш сељак зими и у пролеће више умире него ли од икоје друге болести? Па где је сифилис у окрузима преко Мораве?

Па, поред свега тога, ја нећу́ оно̀ме горњем броју *3611 умрлих од* **заразних** *болести* за једну годину — ништа да додам, па ћу опет да кажем да је цифра *страшна*, јер се из упоређења̂ са осталим европским народима види, да ми спадамо у оне народе који су, истина, јако плодни, али у умирању пре времена у Европи такође једини. И то нам показују цифре:

На 1000 становника у Србији долазе 45 рођења — а у осталим европским државама само 36.

На 1000 становника има људи од 40 до 50 година старости:

у Немачкој	103
„ Француској	125
„ Швајцарској	119
„ Шпанији	115
„ Шведској	119
„ Белгији	120
„ Данској	114
„ Аустрији	113
„ Норвешкој	107
„ Енглеској	100
„ Мађарској	106
„ Бугарској	108
„ **Србији**	83

Дакле шта значи ово? То значи, да се у Србији умире махом у најјачој снази за рад, а то је до 40 год.

Ја сам ово приметио као окружни лекар и пре но што сам ове статистичке податке видео, јер запаљење плућа, од кога наш сељак најчешће умире, највише обара људе од 20—30 год.

Према томе цела је истина, што наш статистичар тврди, „да скоро једна трећина нашег становништва пада на децу до 10 година."

Ко је путовао по нашим селима и улазио у наше задружне домове, тај је, и без ових статистичких података, могао приметити велики број ситне деце, за коју ће старешина рећи, да су им отац или мајка умрли у 25-ој или 30-ој години.

Узрок оволиком умирању од запалења плућа (Peumonia) лежи у сеоским рђавим становима.

Зими све побегне из вајата у ону једину собу у сеоској кући, у којој је пећ, те ту обично сви полежу, кад хоће да спавају, на земљу. Поред толике сламе и сена ја још нисам нигде видео, да у вече нету простру, но положе поњаве на голу земљу, на коју су цео дан пљували и где се чак и умивају.

У тој истој соби сва чељад суше обућу, а жене и пелене.

Рећи ће неки постарији човек, како те болести није пре било међ сељацима?

Пре 20—30 година кућа наших сељака била је сасвим другачија. Пређашњи сеоски дом није имао соба, него цела зграда, састојала се из једнога великог одељка, који се звао кућа, ту им је било огњиште, на коме су зими гореле читаве кладе и око кога цео је народ ноћу лежао. Ту се ваздух нимало није могао искварити, јер је цео таван био отворени оџак и тако се непрестано кућа промаивала.

Сад је шумâ, због нехата од стране власти, нестало, те се у многим окрузима свет греје сламом и тулузином и добро чува да се та топлота из собе што више задржи, јер се нечист ваздух и смрад пре може трпити но зима.

Зато би требало у свакоме срезу за углед подићи о трошку дотичнога округа по једну кућу (Musterhaus) којој би се дала хигијенска висина и нужна вентилација.

Ова би кућа морала бити од истог материјала, ко што обично сељаци и праве куће, јер је он с хигијенске стране ваљан и према томе таква кућа не би била скупља

* * *

Срдобоља и гушобоља. — Како се ове две болести у почетку, у првим случајевима, добијају, још није наука позитивно ухватила. У философирања не ћу да се упуштам.

Али кад се од гушобољних и срдобољних болесника или умрлих опогањено рубље код бунара и извора пере, онда смем да тврдим, да се ове болести на овај начин распростиру.

Ретко који бунар сад у селу има своју сталну кофу, но махом сељанка донесе уже и бакрач од своје куће, те с тога, ако у њеној кући влада каква зараза, може се замислити, како је чист онај бакрач, с којим ће да извади воду и који том приликом и бунар зарази.

Ако ли је у селу извор, он није озидан но онако отворен: околна чељад, сваки од своје куће, донесе врг или тикву, из које је срдобољни и гушобољни мало час код куће воду пио, па је забрбочи у извор.

О овом воденом питању ја сам својој књизи „Како живи наш народ“ опширније писао и том сам приликом тврдио:

Да се овом азијатлуку и заражавању воде може само на тај начин стати на пут, ако се ови извори о трошку окружном озидају да вода из луле истиче а бунари барем метар од земље озидају, те да се оно блато у њих из околине не слива и да сваки бунар има своју кофу.

Као стари практичар имам још ово главно да додам: да се за сваки срез постави један чесмеџија, који ће да обилази ове изворе и бунаре и да што треба одмах оправи, јер сам на много места видео, да је неки родољуб какву чесму направио, па је доцније разваљена и оно камење око чесме растурено по блату а народ опет са стоком заједно из оне локве пије.

Све ове трошкове, који су од свију најмањи а најважнији, ваља разрезати на дотичне општине тако да држава из своје јадне и жалосне касе нема ништа издавати

* * *

Од *великих богиња* — као што горе рекосмо — умрло је 1893 год. свега 1663 душа. Та зараза махом је у крајинском округу те године владала. Јă шта би умрло, да је се по целој земљи распрострла?

Јер знајте, да се у последње време пелцовање тако нехатно вршило. да је 20—30 деце довођено. где је требало 100 пелцовати, а бивало је да негде дођеш по три пут па не пелцујеш ни једно.

Изузетци су мали и ја сам у својој књизи те општине нарочито с похвалом споменуо.

За ово су криве полицијске власти, што, по тужби лекарској, још ниједног председника нису казниле, нити дотичне родитеље на одговор узимале.

Пошто је према томе грдно много народа непелцовано остало, то кад чујете да ова зараза стане да обара своје непелцоване жртве, онда бар да знате, шта је узрок, да не вичете на лекаре, који су, што рече један начелник „само за то, да види страни свет, како, поред инжењера, у Србији и лекара има.“

Г. Dr. Марковић, санит. пуковник, у једној седници лекар. друштва показао је да кад се војници пелцују — 83—84 од сто примају богиње а по некад свих 100. То су људи већ загорели за богиње, јер или нису никако пелцовани, или су пелцовани, па сê није примило или нису ревакцинисани.

Да се колико толико сигурно овоме злу стане на пут, треба узаконити или наредити, да се свако дете у првом разреду основне школе мора пелцовати. У овом послу да лекару помаже учитељ а не полицајац, који, док ја овај посао радим, оде у механу и са својим једномишљеницима бистри политику. а дијурну запише као да је био на државном послу.

Ово што сад иде, управљам кастиле на наше санитетско одељење Минист. Унутраш. Дела.

Сем релативно великог новца, који се из наше земље за мају (лимфу) износи, главно је да ми не знамо шта нам шаљу ови мађарско-немачки Евреји, но пелцујемо — па како испадне.

С тога, пошто ће се на сваки начин наредити озбиљно, да се пелцовање најенергичније предузме, то би пре тога требало наше санитетско одељење да отвори завод за производњу маје.

Тиме би српски лекар могао са највећом мирноћом пелцовање да врши, јер зна да се маја у Србији справља и то не за шпекулацију.

Мени је познато, да неки лиферанти маје у Мађарској мећу у исту разне примесе, које изазивљу, при пелцовању, мехуре и тиме нам ови несавесни странци замазују очи, те лекар мисли да су она локална запаљења коже примљене богиње..

⁂

У Београду је 1892 год. *умрло* **749** више но што се родило и то 209 женск. и 540 мушких. Да одбијемо на војнике и робијаше 249 (а то смо много узели), ипак зачисто београдско становништво много је да 400 више умре.

Треба, према другим европским варошима, да је и у Београду број *рођених* већи од умрлих.

По мом мишљењу, сем нездравог климатског положаја Београда (нигде незаклоњен а истакнут за све ветрове) оволиким је заразама узрок, што Београд није каналисан.

И у Бечу је ове године гушобоља почела да бесни — али то је трајало највише месец дана. Код нас има већ три године, како се у Београду непрестано повлачи.

Да се овде мало зауставимо и ствар ову објаснимо.

Пре 10—15 год. Београд је био асли оријентална варош. Свака кућа имала своју башту, па чак, по Палилули, људи су уз кућу имали и своје њиве. Ја спадам у млађе људе, а памтим кад је лева страна тимочке улице била њива.

Сад је све другојачије. По баштама су подигнуте куће за издавање под кирију, авлије су сведене на најмању меру. Сав онај народ из тих кућа годинама просипа помије у једну и исту рупу, а оне нигде не отичу, но се у околно земљиште усисавају. Такав је исти случај и са нужницима.

За толико година од ових помија и нужника авлије су по Београду засићене нечистоћом и инжењери признају, да је у Београду, за 1 метар дубљине земљиште нечистоћом заражено.

По том земљишту, и око оних смрдљивих помијара, наша деца трче и играју се. Нарочито лети све помијаре јако својим смрадом Београђанима досађују.

С тога је грдна погрешка, што уз водовод није извршена и *канализација* како би све помијаре и нужници у ове канале утицали, те да околно земљиште не заражују.

Канализацију је пре требало извести па после осветлење.

Зато је дужност нашој општини пожурити се са канализацијом, ако се хоће да се овом помору деце од заразних болести стане на пут; — али чини ми се да се лекарска реч у нашој општини тлао ферма; зато нам тако иде.

Како дифтеритис отпочне жешће да бесни, одмах новине отпочну хајку на лекаре, да стану на пут. Ево ја рекох, шта треба да се уради.

На завршетку нека нам је допуштено једно признање.

Ја сам се мувао по многом нашим надлештвима, али морам признати, ниједног уређенијег надлештва нисам нашао од нашег статистичног одељења Министарства Народне Привреде. Оно је тако уређено.

да радови тога одељка ни у чему не изостају од радова осталих европских статистичара.

Ја сам био намеран да се у већем обиму овим радовима статистичког одељења послужим, али знајући нашу публику, да све оно, што је у форми неког система израђено, не радо чита, — повадио сам само оно, што може сваки писмени човек у Србији и да прочита и да разуме — а и надлежни ће се зар наканити, да што према овоме ураде.

Д-р Л. М. Димитријевић.

* * *

ПИСМО ИЗ ЖЕНЕВЕ

I.

Швајцарска народна изложба у Женеви. – Економски положај Швајцарске. — X-ти међународни конгрес Оријенталиста. — Пројект федералног кривичног законика. – Ревизија устава иницијативом — Реорганизација федералног већа.

Пратећи редовно сваки покрет у Швајцарској, како из науке и књижевности, тако и из друштвеног живота у опште, ставио сам себи у задатак, да упознем једним низом писама и читаоце *Дела* са тим покретом. Не ће бити без интереса за потомке Милоша и Ђорђа да чују чешће о потомцима Великога Тел-а, вредном швајцарском народу, који је састављен из три разне народности, а поцепан на десетину верских секата, па се опет развија данас у миру и раду, користећи се тековинама и проналасцима науке и цивилизације. Да ли ћемо се моћи користити бар у чему и ми, искуством овога народа, који својим демократским установама и слободама служи за углед целом свету? Ако је заиста искуство најбољи учитељ у животу, онда користимо се и искуством других народа!

*

И у Швајцарској ваздух је састављен из четири главна елемента: азота, водоника, кисеоника и — *рада*, а не *политике*, као у Србији. Истина има и овде политике, али не оне ћифтинске: ко ће бити министар а ко посланик, ко кмет а ко писар. Овде се политика води на са свим другом земљишту. О њој ће бити нарочито више речи у доцнијим писмима; у осталом, ово што иде, то је у неколико дело политике, коју воде швајцарски грађани не на живот и смрт ради личних интереса, већ на опште добро и корист. Да, радом се да̂ постићи све, а ко ради не плаши се глади, вели народна философија. Наша није намера да овде говоримо о теорији *рада*, као и другим елементима у производњи, те да на тај начин укажемо извор благостању швајцарског народа. Не, ма да рад, са економског гледишта, није за човека сврха, већ нужно средство да задовољи највећи део својих потреба — *рад* је на првом месту *дужност* за сваког човека. Колико су Швајцарци појмили ту дужност, то ће знати сваки онај, који је посетио њихову лепу, богату и уређену земљу. Нема земље на свету, која крије у својим грудима толико природних красота и дражи као Швајцарска! Ну за то, до неприступачних човеку кршева, где је само могла допрети немирна коза брстећи маховину, вредни Швајцарац узнео је на својим леђима у кошевима земљу и засадио винову лозу, коју чува и негује као свака мајка своје невинашце. Јесте ли видели она брда засађена лозом, пролазећи железницом поред женевског језера све од Лозане до Женеве? Јесте ли посматрали и оно мало јавних и плодних а уређених поља? А како вам се тек допада она чаробност густих шума и зелених опланака, које Швајцарац чува као очи у глави? Јесте ли посматрали безброј великих димњака у кантонима циришком, сен-галском и бернском, што се у вис дижу на неколико десетина метара? Ето, све је то дело вредних швајцарских руку... Пчела је мала, али плод њеног рада вреди много; и швајцарски је народ мали по броју, ну велики по својим творевинама.

Последња швајцарска народна изложба била је у Цириху 1883-ће; на њој беху изложили све оно, што је створио њихов народни геније, Том се изложбом још више учврстише везе између појединих кантона, а то би и згодна прилика да свет упозна изузетни им положај, којим се објашњава њихов национални карактер, обичаји и установе. О успеху те изложбе говорено је у своје време. Од тада до данас протекло је више од десет година. Савршенство и напредак у земљорадњи, отварање нових индустрија, многе законске реформе и стварања корисних установа, све то јасно показује да Швајцарска предњачи у сваком погледу. Сваке године, у разним крајевима Швајцарске, приређују се локалне па и кантоналне изложбе, које обухватају све гране људске активности. Цветна и повртарска изложба у Женеви, индустријска у Фрибургу и Луцерну, међународна фотографска у Женеви, за ове последње две године, показују, колика је активност Швајцарског народа.

Првога маја 1896 године отвориће се у Женеви велика швајцарска изложба, која ће претстављати верну слику швајцарске индустрије, чија важност расте из године у годину. Ово народно дело par excellence биће једна величанствена манифестација, која ће показати свету животну снагу малене Швајцарске. Изложба ће обухватити ових шест грана: индустрију, лепе вештине, машине, електрицитет, земљорадњу и јавну наставу. *Лепе вештине* заузеће видно место на овој изложби, где ће бити сакупљени најбољи радови из тако зване „алписке сликарске школе,“ о којој Французи врло често са дивљењем говоре. *У галерији машина* биће представљене најчувеније машинске куће из Швајцарске, које уживају светскога гласа и ван њених граница. *Електрична изложба* т. ј, онај део у коме ће бити изложен електрицитет примењен у најразличнијим облицима, биће од нарочита интереса. У почетку се желело да овај део изложбе буде међународан, ну како средишњи изложбени одбор јавља, да је на његов позив одговорио врло мали број америчких кућа — ваљда због прошлогодишње изложбе у Чикагу, а и Јевропљани се нису боље одазвали, то и овај део изложбе остаје чисто националан. У осталом, Швајцарска је земља која има највише природне покретне силе — сама Женева располагаће 1896-те године хидрауличном силом од 18.000 коњских снага. Сви најновији проналасци на пољу електрицитета биће изложени. *Земљорадња* швајцарска представљаће скуп њених најразличитијих производа, где ће прво место заузети разне врсте најлепших сојева одгајене стоке, којима се и до сада Швајцарска одликовала. Познато Валеско вино и чувени швајцарски сир биће предмет особите пажње, у то не сумњамо, сваког гурмана. Нарочита пажња указаће се *јавној настави*, која је развила интелектуално и материјално благостање у неколиким индустриским кантонима. Ту ће бити заступљене све занатлијске школе, и у опште сви заводи који спремају за трговину и земљорадњу. Њихова основна, средња и виша настава и до сад је служила многим земљама као пример организације. Укупно овај део изложбе показаће Швајцарску у првом реду међу земљама које не жале никаквих материјалних жртава да уздигну народно образовање на онај нивô, који потпуно одговара њиховим потребама а модерним аспирацијама на првоме месту.

Изложба ће заузети простор од 200.000 кв. метара у једном најлепшем крају Женеве. Ми смо имали прилике да расмотримо изложене планове за ову изложбу, и збиља, може се слободно рећи — у колико се ми у томе разумемо — да ће превазићи многе народне изложбе, како својом разноврсношћу, тако и лепотом, а и угодношћу и забавом.

*

Данашњи економски положај Швајцарске врло је карактеристичан, ну у толико интереснији и поучнији за нас Србе.

Сваки народ има свој национални програм, који сматра за правилан и умесан, на чијем остварењу ради свим силама, па ма га он стао и великих жртава, које су често врло осетне. Тај програм швајцарског народа, то је његова економска егзистенција. Једна земља тако мала као Швајцарска — за 7000 кв. км. мања од Србије — без икаквих излаза на море, без колонија, у којој је земљорадња недовољна да подмири најнужније потребе у земљи, поред свега тога има право да живи и да се развија као и свака друга, која има све те благодети. Још нам је у свежој успомени она бојазан, или боље рећи плашња, са којом се говорило пре годину дана о царинском рату са Француском, предвиђајући у напред његове осетне последице, како економске и финансијске, тако политичке и друге. На шта је било? Погодили су се — у колико је то било могућно. Доста је била Француска крава музара, веле француске протекционисте, подижимо благостање у својој рођеној земљи! Тражимо нове излазе нашим производима, и подижимо нове индустрије — одговарају Швајцарци . . . И дође до прекида. Meline са његовим протекционизмом хтео је да учини један експериментат, који, по речима једног француског државника, састоји се у овој аксиоми: „Pouvons-nous suffir à nous-mêmes!“ Оно истина Француска је богата земља и не би зазирала од тога експеримента, али смо сигурни да има некога који има више духа и од самога Волтера, који је богатији и од саме Француске, а то је — цео свет. Енглеска је мајка слободног промета, па кад је подизала своју индустрију, увела је заштитну царину. Ко је подигао индустрију у Француској него Конрад са заштитном царином? Па и самом политичком уједињењу Немачке претходио је Zollferein са *привременим протекционизмом*, чији најглавнији промотор беше познати немачки економиста Фридрих Лист. Данас је факат, да је Мелинова тарифа максимум и минимум шкодљива за обе земље. Ево шта нам вели статистика: Француска је увозила у Швајцарску по трговачком уговору од 1882 год. око 243 милиона динара годишње, а Швајцарска у Француску 123 милиона. Данас пак видимо, да је Швајцарски извоз у Француску смањен у пола, а можда и више, а то се нарочито примећује на главнијим индустријским и агриколним производима, као на сатовима, накиту, платну, сиру, стоци и дрвима. И сами меродавни фактори у Француској, па шта више и они који у парламенту подржаваху Мелинову протекционистичку политику, данас увиђају њене рђаве последице, изузимајући Мелина са француским индустриским удружењем — које гледа само своје личне интересе — он је, пре неки дан, на једној гозби, рекао, да Француска мора да продужи своју досадашњу економску политику, ако хоће да њена индустрија заузме прво место. Ну, протекционисте заборављају ова два факта: 1-во да је предмет индустрије да произведе много а јефтино; и 2-го да је апсолутно немогућно увести јефтино своју робу у друге земље, а да и страни производи улазећи у њихову земљу не подлегну истим одговарајућим таксама.

Да би што правилније појмили економски положај Швајцарске, нарочито њене односе са Француском и Италијом, са којима је имала највише промета, навешћемо неколико редака из извештаја познатог швајцарског државника и федералног саветника Numa Droz-а, који је поднео као делегат савезним скупштинама 1892 год. после дугих преговора за склапање трговачког уговора између Француске и Швајцарске: „Наша политика наспрам наших суседа, вели он, подједнако је лојална, у њој се огледа потпуна равнотежа и према једнима и према другима. Године 1886, пошто је Немачка успоставила своју аутономну тарифу, ми смо се обратили кнезу Бизмарку једном нотом extrement ferme, тражећи ревизију трговачког уговора. Кнез Бизмарк био је први који је замишљао да се доктрина аутономне тарифе не може свести, па је ипак признао нужност да нам учини уступке, закључивши са нама 1888 године погодбену тарифу (tarif conventional). У исто време и Аустрија је повисила своју тарифу и ми смо са њоме поступили на исти начин, са истом енергијом, закључивши успешно трговачки уговор, после шестомесечног преговарања у Бечу. Па и сама Италија, после тешких напрезања, учинила нам је уступке на извесне артикле, као на памучне тканине и машинерију, које је сматрала за нужно да не да Француској 1887 и 1888 године.“

Швајцарска има данас закључене трговачке уговоре за десет година са Немачком, Аустријом и Италијом. Трговачки уговор са Шпанијом ступиће у живот 1. јануара 1895 године, а сада се воде, са успехом, преговори и са Норвешком Ну, у последње време, искрсла је једна тешкоћа са Италијом, која је у толико озбиљнија, кад се узму у обзир данашње финансијске прилике у Италији Противно трговачком уговору, Италија тражи да швајцарски производи плаћају увозну царину у злату, правдајући се финансиским и новчаним неприликама у земљи. Италија сматра то питање као унутрашње природе и не пристаје на изборни суд који јој је предложило, према члану 14-ом тргов. уговора, савезно веће. Италија је одговорила, да ово питање нема никакве везе са трговачким уговором. Збиља изгледа нам доста чудновато, да Италија данас избегава изборни суд у случају несугласица, који је сама захтевала као услов при склапању уговора. Вероватно је, да ће се и то питање у скоро решити, само се очекује савезна скупштина, која ће се састати крајем Марта. У Риму мисле, тако веле последње депеше које нам из Италије долазе, да и Швајцарска није рада да прибегава крајњем средству — економском рату, који би је више стао но плаћање царинских такса у злату.

У опште узевши, имајући све ово у виду што мало час рекосмо, економски положај Швајцарске врло је повољан према ономе, што су ма како песимистичне слутње нагађале пре годину дана. Под заштитом великих тарифа подигле су се многе нове индустрије, а оне које некада једва животарише данас су у потпуном јеку Ну, то је велика заслуга и приватне иницијативе, која није можда ни у једној земљи толико развијена, па ни у Енглеској где је чак и јавна настава под њеним утицајем. Многобројна економска предузећа, разне филантропске установе и институције, каквих нема ни у једној другој земљи, дело су приватне иницијативе. Поводом једне скорашње књиге[1], о којој ће бити говора у овом листу доцније, проговорићемо опширније о приватној иницијативи и њеним многобројним делима.

*

У Септембру месецу 1892 год. држан је био у Лондону IX-ти међународни конгрес оријенталиста, на коме би решено, да се идући конгрес, који ће трајати од 3-ег до 12-ог Септембра, сазове 1894 год. у Женеви. Вероватно је, да ће овај конгрес посетити велики број научника, који у својим радовима изучавају Исток и његове језике.

Председник ове сесије биће професор Edouard Naville, син познатог философа Naville-a Конгрес ће обухватити следеће секције:

I. Индијски и аријски језици;

II. Семитски језици;

---

[1] Coup d'oeil sur les oeuvres de l'initiative privé à Genève, par le capitain Paul Marin. Paris, 1893.

III Музломански језици (арапски, турски, персиски и т. д.);
IV. Египат и Афрички језици;
V. Крајњи Исток;
VI Грчка и Исток (Стара Грчка, Мала Азија, Јелинизам, Византија);
VII. Географија и Етнографија Истока.

Као што се из програма види, конгрес ће имати пуне руке посла, само ако му девет дана буду били довољни, да сва ова питања темељно претресе. Поговара се још, да се оснује на овдашњем университету катедра за источне језике, коју би, без сумње, заузео чувени оријенталиста Edouard Montel.

*

У Швајцарској до 1848. године законодавство беше резервисано кантонима; тек уставом од 1848. године појављује се федерално законодавство по извесним предметима. Године 1872 почело се радити и на унификацији, уједињавању грађанскога права и било је неколиких пројеката, ну сав тај рад остао је без успеха. То је врло тешко са земљом, као што је Швајцарска, ѓде од 22 кантона, 15 имају потпуну грађанску кодификацију, а од других 7 једни имају или само почетак законика или специјалне законе, а остали су још под утицајем обичајног права Ревизијом устава год. 1874. донесено је неколико федералних закона из области грађанскога права, као о браку, грађанској способности, облигационом праву и т. д.

Тај је случај и са кривичним правом и сваки кантон има свој кривични законик. Питање о уједињавању кривичнога права је на дневном реду већ од неколико година. Идеја о заједничком законодавству, како грађанском тако и кривичном, придобија сваког дана све више присталица. Нема изгледа да ће Швајцарска доћи у скоро до заједничког грађанског законика из разлога који мало час споменусмо. Ну што се тиче кривичног законика, ствар стоји, у том погледу, са свим друкчије. У њиховим данашњим кантоналним кривичним законицима нема ничега оригиналног, што би почивало на традицијама, већ готово сваки параграф из кривичног законика једнога кантона одговара параграфу другога кантона, па и осталим кривичним законицима у Европи.

Још пре три године овластило је федерално веће Carl Stooss-a, професора Бернског университета, да приступи припремним радовима за један федерални кривични законик. Ти би се радови састојали из ова три дела:

1-о Штампање свију кантоналних кривичних законика. Ова изворна књига, чија је садржина потпуно систематски уређена, штампана је у Базелу 1890 год [1]).

---

[1]) Die Schweizerischen Strafgesetzbücher, von Carl Stooss, Basel, 1990.

2-о Методичко излагање растурених принципа из свију кантоналних законодавстава. Ова, више упоредна, студија изашла је 1893. год.[1]).

3-е На основу прибраних чињеница и претходних радова написати пројект Федералног крив. законика, који изађе крајем прошле године[2]).

Наш уважени професор г. Алфред Готије написао је поводом овога пројекта један низ чланака у Journal de Genève од прошле године. Он мисли, да увођењем једног кривич. законика за целу Швајцарску, не би се ни најмање повредиле његове установе, нити би кантони ишта изгубили од свога суверенства, а зна се већ да они овде не попуштају ни за длаку. Истина је, да питање о унификацији права у опште не заноси толико оне који нису присталице централизације, то је већином француски елеменат, који, из страха да се једнога дана не потопи у великом германском мору, гледа врло често са неповерењем на све оно што долази из Берна.

Општи план који је писац овога пројекта усвојио састоји се из два одељка: први је посвећен преступима, а други иступима Дакле и овај пројект, по примеру многих скорашњих кривичних законика, уништио је оне ситне поделе, јер међу њима није било никакве особене разлике. У пројекту нема разлике између *преступа* и *злочина*. Сваки одељак тога пројекта садржи један општи део, постављајући заједничка правила свакој категорији повреда, и један специјални део, у коме се описују сва кажњива дела и одређују казне. Сам се пројект одликује краткоћом и простотом излагања. Далеко би нас одвело детаљније излагање овога пројекта — премашило би сврху овога писма.

Швајцарски правници очекују са нестрпљењем да овај пројект постане у скоро закон — тиме ће Швајцарци показати нечувени напредак у њиховим установама.

Поред проф Carl Stooss-а највећа част, ако се ово народно дело оствари, припадаће ту скоро преминулом федералном саветнику Louis Ruchonnet-у, који је први покренуо ово питање.

*

Иницијатива је једно нарочито политичко право бирача у Швајцарској, она је најмлађе чедо њене демократије. Под иницијативом ваља разумети право, које је дато сваком бирачу да предложи нове законе или да тражи поништење већ уведених закона. Да федерално веће узме у обзир захтевање извесног броја гласача, неопходно је нужно, да њихов захтев буде потпомогнут потписима 50.000 правних гласача. Тек тада федерално веће износи то питање пред народ који има да каже своју последњу реч. Иницијатива постаје из дана у дан моћно срество у рукама демократских странака. Богатије класе које су имале или још и данас имају власт у својим рукама, конзервативне из основа, ретко су се сећале нужних реформа, од којих је често радној класи зависио насушни хлеб и тако су данас, овом установом, принуђени да воде рачуна и о њој.

---

[1]) Die Grundzüge des Schweizerischen Strafrechts von Carl Stooss. Basel, 1893. 2 књ.

[2]) Vorentwurf zu einem Schweizerischen Strafgesetzbuch, von C. Stooss. Basel. 1893. Овај је пројект превео на француски Алфред Готије, професор крив. права на овдашњем университету.

Увођењем иницијативе донесене су многе корисне реформе у земљи. О овоме питању писано је у нас прошле године поводом најновијег Кауцковог дела, Der Parlamentarismus, die Volks-gesetzgebung und die Sozial-Democratie.

Ма да је ово политичка установа још врло млада — бојати се, да се противници не користе њеним малољетством — она ће учинити велике услуге при решавању т. з. *друштвеног питања*, које, по мишљењу извесних конзервативних духова, и не постоји — али од кога ипак више зазиру но од Вајанове бомбе.

Сувишна употреба овога права постаје шкодљива и не допушта самој установи да се развија временом, а то уноси међу гласаче једну врсту апатије, која иде често до равнодушности, а то не сме да буде међу члановима једне демокрације. Честим позивањем народа на гласање окамени се у појединцу сваки појам о јавним пословима и онда, као што рекосмо, постаје равнодушан. За то нам је најбољи доказ последње народно гласање приликом једне уставне ревизије у погледу законске организације заната, коју је предложило федерално вȇће и изгласала савезничка скупштина, а коју је народ одбацио са 150.000 гласова, а то је мање од четвртине целокупног броја гласача. Као што се из овога примера види, има уставних ревизија које народу предлаже и федерално вȇће. Данас су на дневном реду још две ревизије, којима федерално вȇће намерава да „попови“ Швајцарце за Ускрс, а то су: стварање државне банке и реорганизација федералног вȇћа, о којој ћемо још данас говорити.

Ну, данас се јавно мнење бави једним врло важним питањем. Тиче се опет једне уставне ревизије народном иницијативом, по којој би конфедерација исплатила сваке године кантонима од царинских прихода на главу два динара, узимајући за основу те поделе број становништва по последњем попису од 1892 год. Царински приходи у Швајцарској износе од прилике 30—45 милиона дин. годишње. То значи разделити кантонима пети део од главног федералног прихода. У почетку се мислило, да се тај новац употреби на усавршавање основне наставе и на организацију јавне помоћи. Данас је ово тражење врло опасно, тим пре што су сви извори конфедерације исцрпљени и што јој кантони непрестано траже разне субвенције, а нарочито кад је на дневном реду питање о бесплатној лекарској помоћи и обавезном осигуравању. Ако би се случајно усвојила ова ревизија, у што сумњамо, неизбежно би се морала подићи царинска тарифа, што би нанело велике штете општем благостању и унело неред у економским и правним односима ове земље. Заинтересовати кантони за један део царинских прихода, то значи, ни више ни мање, но принудити федерално веће да још више прибегне увођењу непосредних данака, јер оно мора да располаже нужним срествима за извршење своје мисије.

*

Питање о реорганизацији федералног већа занима данас све представнике јавнога мњења у Швајцарској. Мисао о реорганизацији потекла је из средине самога федералног већа Данашњи и дугогодишњи члан тога већа, познати државник Numa Droz, написао је о тој реорганизацији један чланак у La Bibliothèque Universelle, (1893 год., књ. LX, стр. 449 – 475), где је на основу свога четрнаесто годишњег искуства изнео мане и недостатке данашње организације и указао начин како би се та установа преобразила, а да одговори потпуно мисији која јој је намењена. Ма да ће протећи још прилично времена док се то питање савршено реши, данас је тек искрсло, постараћемо се, да у неколико речи изнесемо разна мишљења о тој реорганизацији.

Федерално веће (савезничка влада) је највиша управна и извршна власт конфедерације и састављена је из седам чланова, федералних саветника, које бира савезничка скупштина из своје средине сваке треће године. Сваки од ових седам чланова налази се на челу једнога министарства или како они кажу „департман“-а. Савезничка скупштина бира сваке године између њих седморице председника и потпредседника конфедерације, који такође имају своје „департмане.“ Ревизијом устава 1874 године рад је ових чланова утростручен, управо толико нагомилан, да је апсолутно немогућно отаљавати и најхитније послове. Да би се то отклонило, једни предлажу, да се број чланова од седам повиси на девет, а Droz налази да и једанаест није много. Други предлажу да се установи један *управни савет* (directoire), који би наименовао извесан број министара, а који би били као саветодавци у савезним скупштинама. Овом установом подражавало би се француском консулству, и она не би одговарала аспирацијама швајцарског народа, који има са свим друге појмове о влади. Трећи опет предлажу да се установе *подсекретаријати државни* (sous-secrétaires d'État) са или без нарочитог налога, који би у скупштинама одговарали на сва постављена питања, која се тичу њиховог делокруга Извесни предлажу, да се повећа надлежност начелника појединих оделења, али би се на тај начин, вели Droz, и бирокрација развила, према којој је швајцарски народ, од како је, непријатељски расположен У исто време захтева се још да се промени положај председника конфедерације. Он је данас, како то Droz вели, „primus inter pares,“ као и председници кантоналних влада, стојећи на челу једног министарства, као и његови другови, и још за годину дана да води бригу о председничким стварима.

Споменули смо већ мало час, да савезна скупштина бира из своје средине федерално веће; ну има политичара, који сматрају, да се тај обичај не слаже са њиховим демократским установама и траже, да их народ бира непосредно гласањем као и посланике. На то не пристају политичари из романског дела Швајцарске, знајући у напред да немачки елеменат чини 71% целокупног становништва, и да би Немци имали увек апсолутну већину у томе већу, а они би, можда, били лишени и ова два данашња члана која имају.

Ето то је, у кратким потезима, резиме оних мишљења, која данас владају у Швајцарској о реорганизацији Федералног већа.

Познато је већ, да је Швајцарска земља у којој је администрација до крајњости упрошћена, те сваки покушај ширењу бирократије — па ма са које стране долазило — разбио би се о будну свест швајцарског народа.

Женева, 1. Марта.

Никола С. Петровић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Прве последице преврата од 9. Јануара. — Застој у трговини и радњама у опште. — Финансијске невоље у држави погоршавају се. — Администрација се деморалише и растројава. — Војска понижава и упућује тежњама противним духу њене организације. — Важност и значај закона пропада, а губи се вера у правду земаљску. — Шта нам обећава и у наслеђе оставља развитак под овим приликама? — „Стандард“ прихвата једну тактику, коју помаже Беч. — Наговештај о могућности поделе Србије. — Ко је први покушао да извуче користи и експлоатише предлог о подели Србије? — Држање наше штампе и наших патриота у овоме питању. — Лажни и прави патриотизам. — Превратни планови од 9. јануара дејствују у обратном правцу. — Знаци расцепа у либералној странци. — Незадовољство напредњака са Гарашанином. — Повраћање у силу брака између Краљице Наталије и бив. Краља Милана. — Неизбежност криза и трзавица. — Нашто се решило? — Шта постаје главно? — Предвиђање најлакшег и најбржег решења кризе.

Одсек времена, који нас раздваја од последњег нашег политичког прегледа, није испуњен ни особито важним, ни нарочито озбиљним догађајима, који би били од значаја за данашње стање. Забуна, коју је створио преврат од 9. јануара, траје и данас. Неизвесност је захватила не само кругове блиске саучасницима преврата, него и све духове у земљи. Судећи по свему, још се нису одважили ни на једну страну они, који су држали да је промена од 9. јануара потребна. Отуда је, са свим природно, дошло то, да је ово време од месец дана протекло у догађајима мање више незнатним. У доброј половини тога времена занимао је јавно мњење у земљи вешто скројен и пуштен у свет план о могућности поделе Србије. То је била ствар тактике, која би одвела на другу страну пажњу и нашег и јевропског мњења са догађаја у Србији и положаја у који је она дошла после преврата од 9. јануара, а бив. краљу Милану пружила могућности, да отуда поцрпе све користи. Не треба нарочито испуштати из вида, да је та мисао потекла из Беча. После овога, у низу догађаја, који су узнемирено јавно мнење занимали, долази, као од веће важности догађај, одлука, да се поврати у силу брак између Њ. В. Краљице Наталије и бившег Краља Милана, по нарочитој молби и нарочитом признању бившег Краља.

у коме се вели, да све оно што је за развод брака раније навео, није у самој ствари постојало.

Та околност, што догађаји нису претрпавали један други, него је, у току од месец дана, владала тишина, — допуштала је, да се мало из ближе загледа, шта нам је донео преврат од 9. јануара у многоструким правцима државног и народног живота, и да се јаче осете последице његове. Ни за кога, који добро зна како се силно одзивају политички догађаји и политичко стање у земљи на цео живот народни и државни — није могло бити неизвесно, шта ће наступити после преврата од 9. јануара: шта отуда има да очекује трговина, шта радиност у опште, а какав тек удар имају да претрпе све гране, у којима се манифестује наш државни живот. Увек, кад смо год долазили да размишљамо о овим стварима, ми смо се дивили оној лакомислености с којом се улазило у свакојаке преврате и политичке авантуре, и оним патриотским изливима, којима су обично такви поступци праћени. То је умна неспособност и морална неподобност, кад се у таквим тренутцима, који изазивају општу зебњу и страховање, заустављајући сваки напредак, апелује на то, да сваки гледа *свој посао*. То је апсурдан захтев, и често он обично и не доводи до других каквих резултата, сем што после неуспеха, раздражује ту врсту политичара-авантуриста, и оставља земљу разривену, у тешком положају, оштећену у сваком погледу. Тада обично, напрезања да се залече ране задате лакомисленим радњама, прате клевете понижених патриота. У часовима опасности, који долазе било од изгледа на спољне сукобе и заплете, било из страховања од унутрашњих судара — послови се једва мичу, колико тек, да се подмире најпрече свакидашње потребе. Нема законитијих осећања људских од оних, који се услед ових опасности порађају — и стање које наступа под утисцима неизвесности и страховања нај јаче је и најозбиљније. Сувише затезати такво стање, опасно је, јер може да наступи судар; одржавати га дуго, ризично је, јер може да донесе озбиљне и неизгладљиве последице.

Кад се у једној земљи могу да пореметe сви односи; кад се може да не обраћа пажња ни на Устав ни на законе; кад се могу да догађају појави, које људски ум не може да разуме, а моралност и правичност да оправда; кад се у држави све испретура, — која је то онда сила кадра да заустави свако зло и гарантује свакоме мир и спокојство, права и слободе, да обезбеди материјалне интересе, да натера на поштовање закона и уважавање туђе личности?.. Узалудно је то тражити. Таква сила тешко да би се нашла и у оном случају, кад би се такав преврат извршио у име погажене и потиштене правде, у име моралности и човечности, у име добра противу зла, у име благостања противу сиромаштва, јер и тада, претпоставља се безусловно поштовање законитости, у којој је оличена и највиша моралност и највиша правичност у земљи. То је први и најважнији услов, који је опасно превиђати, било ма у којим случајевима. А кад се преврат извршује противу мирног развитка, који носи у себи све погодбе за свестрано напредовање, противно интересима народним: кад се то врши и одржава по цену гажења Устава и свију закона, по цену грађанских права и слобода, ширећи свуда најужаснију корупцију, и деморалишући све редове грађанства — онда не само што те силе нема, но из таквог стања истиче дужност, *да се сваки грађанин бори противу њега свим силама.* Узалуд творци преврата од 9. јануара, покушавају оправдати преврат тежњом за редом, за правичношћу и законитошћу у земљи. Ништа није горе и опасније за једно стање и његове творце но то, кад буду принуђени, да га пред својом земљом правдају, тумаче и објашњују. То је први и нај јаснији знак, да је промена извршена противно општим интересима, а кад се с њима стане у сукоб, ранији или доцнији пад је неизбежан. Погазити Устав, газити закон, постављати из апсана судских људе за чиновнике, необраћати пажњу Народном Преставништву и не поштовати права његова: не водити рачуна о јаким осећањима поштења и правичности код нашег народа, па пустити испод суђења и министре и капетане и кметове који су толике свирепости и толика безакоња починили — то не може никоме улити респекта, сем неколицини слепих привърженика Гарашанинових и Рибарчевих, нити то може успокојити и стишати духове на које је учињен тако ужасан притисак. У име каквога се вишег моралног принципа предају забораву дела безакоња и неправде? На то се питање не може одговорити, па без сумње и позивање на ма чија прâвâ не би био никакав одговор на њ, јер употреба сваког права преставља собом највишу моралност. Онде, где се у употреби ма каквих права из тих граница излази, — то је онда злоупотреба најцрње врсте, која се лако и не заборавља и не опрашта. Повредити употребом једног права све принципе моралности, увредити цео народ у његовим најдубљим осећањима правичности — није никад сматрано за дело правичности, а још мање за дело милосрђа.

И по самом начину, на који је преврат од 9. јануара извршен, а и по првим радњама, које су се јављале као последица тежње, да се њиме створени положај одржи и учврсти — земља је у свом правилном развитку избачена из природног колосека и скренута странпутицама, које су је неминовно довеле до тога, да се то осети у свима правцима. Последице таквог стања јављају се прво на најосетљивијим односима друштвеним. Еномомска страна друштва и они односи и појави, који одатле проистичу, претрпели су прво ударац. Производња у ширем смислу, и ако се на њу тек посредним путем одзива то стање, добија скучене границе и једва се креће у размери, која је потребна да подмирује најпрече намирнице друштвене. Трговина губи свој полет и своју моћ: кредит опада и колеба се. У таквом су стању у клици све погодбе за кризе и губитке трговачке. Данас није ни за кога у Србији тајна, да су послови стали; да трговина не само што не цвета и не развија се, већ је толико малаксала, да се може рећи да је у правом смислу и нема. Трговци увозници — о овоме данас само и говоре. За трговце извознике, чији је значај за благостање народно и шире и веће, а и за привредна предузећа већих размера у земљи — важе они исти услови, који важе и за свака друга предузећа са новчаним капиталима. Прво је што наступа из једног стања критичног и неизвесног страх, који се јавља услед изгледа на губитке, на могућно тотално материјално пропадање. Отуда истиче потреба, да се за сваку евентуалност осигура и да се новчани капитал има слободан у рукама како би се њиме могло по вољи располагати. То доводи до повлачења капитала, ако су већ уложени у какве радње, до немогућности да се започета предузећа остваре или поставе на шире основе, које би им опстанак обезбедиле. Из тих разлога, и трговина са земаљским производима одржава се тек у најужим границама, а полет у привредном напредовању и развијању застаје, и отпочиње период мучних криза које су и најдуготрајније и најтеже се отклањају.

Код оваквих прилика, које ненормално стање у земљи ствара у материјалним односима друштвеним, појмљиво је, да се и финансије, и иначе доста слабе, још више подривају и упропашћују. Није потребно ни говорити о томе, да такво стање штетно утиче на приходе државне, јер доводи до опадања суме које се добивају од посредне порезе, и до немогућности, да се непосредна пореза, услед оскудице новчане, на време покупи и у касе државне унесе. Због тога и опада кредит државни, који је, у данашњим односима, прва погодба, да се једна држава може развијати. Из кредитних односа наше државе — као да нам прете чак и заплети. Стање у коме се налазило наше привредно развиће и наше финансије, захтевало је, да се најпажљивије мотри на развитак политичких односа у земљи и да се у њима не изазивају никакви сукоби и поремећаји. Наше финансије захтевале су још огромне напоре, па да се поставе на поуздано земљиште, а привредни напредак, тражи јаког потстицаја. Под утицајем створених услова финансијских то би се постигло у врло кратком времену, да није наступио кобни преврат од 9. јануара, који ће овој земљи нанести непреболне ране.

Као год што штетно утиче на привреду народну и финансије државне, тако исто је штетно овако стање и по државну администрацију. Код сваке насилне промене, која се извршује без многих обзира на Устав и законе земаљске, администрација државна добија са свим други карактер и друго значење. Носећи у себи захтеве насилног одржања, створено стање уводи у администрацију људе, који ће искључно томе служити, газећи правду и морал, и рушећи законитост а подижући самовољу нападати на права грађанска. То су путеви, по којима се може спровести и издржавати један насилан преврат у држави. Овакве задатке неће на себе сваки понети и не може им ни одговорити у потпуној мери. Отуда се јавља потреба, да се у службу државну узимају људи који су се већ одликовали делима безакоња, свирености, стварања и измишљања кривица, гањања и апсења, који се одликују особинама сумњиве моралности и карактерности, и њима се обично прибегава. У последње време администрација државна попуњена је таквим људима, који су непосредно из судских затвора, испод судске одговорности за разне кривице, одлазили на важна места у управи државној. Постављајући такве задатке који иду ускос законима, изазивају се призори, у којима устаје власт противу власти, начелник противу капетана и писара, капетан и писар противу кмета; а негде сви скупа противу стал. окр. одбора, суда, Држав. Савета, Главне Контроле. Противити се законима, правди и моралу значи изазивати деморализацију, а овакве појаве, први су знаци растројства административног. Тегобан положај у који се дошло, финансијске потребе, и невоље које су увећане — налажу администрацији државној безобзирност и самовољу, а поред тога још и многе друге задатке, који ни мало не ублажују оне које има у управном погледу, но их још повећава.

Колико се преврат од 9. јануара простире, види се најбоље по томе, што није остала без повреде ни једна грана државног живота. У целом плану, који је онако неразмишљено извршен 9. јануара, ослањало се поглавито на војску, а рачунало, као што ћемо доцније видети, на либералну и напредњачку странку. По мери, у коју је војска улазила у ове планове, главна се пажња морала обратити томе, да се њена поузданост стави у сваком случају ван питања. Остављајући на страну то, што се овакво припремање војске противи и правим задатцима њеним и незгодно одзива на старешинске односе у војсци — ми се морамо зауставити на томе, да покажемо право значење и таквих рачуна, који војску понижавају, одбацујући је далеко од оног духа, у коме она треба да се спрема. Вршити у држави удар, унутрашње сукобе нарочито спремати и удешавати, на војску обрнути поглавито томе, да „бунтовнике“ пушкара и „поврати ред,“ то није ни патриотски, ни државнички, ни мудро. Каква је то неодољива потреба државна била, да се обори једна најмоћнија странка са управе, и да се онда не би ли се она само победила, спремају противу свога народа рођени синови његови?.. Треба пореметити ред, па онда једну странку уз коју је пришла већина народна, сатрти тако мудрим државничким сресствима као што су пушкарање и убијање свога народа! Редовним сресствима и мерама једна се странка не може победити! С гњевом и патриотским болом мора се гледати на ове тежње и ове задатке, који су намењени војсци, и које она има да изврши, као што је већ показала да их уме вршити у Горачићу за време либералне владавине. Где ће одвести, ако се ове намере могу да изврше, и земљу и народ и војску? До каквог ћемо стања довести државу нашу, ову скупу тековину новијег времена? Зар је то дух, који треба подизати и неговати код војске, зар су то врлине, којима се једна војска треба да личи? Нека се размисли о свему овоме, па ће се видети, како је то самртан грех према рођеној отаџбини. Љубав према земљи, озбиљност ситуације, налаже пре свега мудро поступање, које ће очувати земљи спокојство а народу сва права и тековине.

Превратом од 9. јануара нападнути су сви интереси, поремећени сви односи и земља стављена пред бурне унутрашње сударе. Државна власт предузима, по ранијем примеру, напад на поједине самосталне установе државне. Главној Контроли, у име моралности, издаје се укор: против Држ. Савета спрема се такође поход, јер се већ чине истраге по извесним одлукама његовим: органи који служе данашњој влади обележавају општине и стал. окр. одборе као израсте на државним организму, које треба збрисати, и од којих потиче све зло у земљи. Непоштовање закона постаје очевидно; на самосталност судску и одлуке судова утиче се разним посредним путевима. На општине се напало без сваког разбора: предузимају се потере противу кметова, и оглашују се као да не важе печати општински. Последица је свега тога пропадање сваке важности и значаја земаљских закона, и губљење и последњег уздања у заштиту земаљске правде. Оно, што је за сваку земљу највећа драгоценост — законитост и правда — то је код нас изложено пропадању. Нигде ваљда у свету нема, да једна влада организује борбу са својим народом. Наша држава, која броји једва преко 2,000000 душа и која има, ако помишља на своју будућност и одржање, свим силама да ради на томе, да изврши уједињење целог српског народа — најмање је могла бити подвргнута таквим експериментима. И најмлађи академичар Гарашанин, који за потврду свога патриотизма, патетички говори Беру, „Фигаровом“ дописнику, да би он, кад би могао, узео своју земљу, метуо је на леђа и са њоме побегао одавде далеко, далеко — толико је кратковид, да му то не служи ни на част, ни за доказ његовог патриотизма. Овде се млађи академичар размеће оним што *не може*, и ми сви готови смо, да му одамо признање на патриотизму, као што му га је одао и г. Бер. Али у овим речима његовим има много сентименталног разметања и мало логике и умовања. Патриота рачуна са положајем у коме је земља и са дужностима које му такав положај налаже. И кад се земља не може натоварити на леђа, она се може чувати од свију потреса, од свију насилних криза, од свију планова, којима је циљ натерати Србију да се *политички изјасни* и заузме други положај међу државама европским. Овој земљи требају миран развитак и енергичне радње, да се опорави и подигне у ред ако и мале опет снажне и моћне државе — и сваки син њен то јој дугује. Непрестаним трзавицама и изненађењима помажу се само туђи интереси. Да би се засведочио патриотизам, нису довољне шупље фразе. За то се хоће дела, руковођена патриотском увиђавношћу и мушким самопрегоревањем. —

У тако тешким приликама за унутрашњи положај земље појављује се изненадно познати чланак у „Стандарду“ којим се наговешћује, у случају унутрашњих немира, могућност деобе Србије између суседа. Разлози за такво наговештавање тражени су у озбиљности положаја који је створен и у опасностима које из таквог стања могу произаћи за Европу, која неће допустити, да има неко, који ће непрестано бити повод да она страхује за мир. Уљушкани осећајима лажног патриотизма, ми нисмо ни у овом случају могли да се освестимо и себи дођемо, и ако се у овом наговештају о подели Србије огледала најмрачнија страна положаја створеног 9. јануара, — јер је цео тај предлог стајао у тесној вези са плановима, ради којих је овај преврат и извршен. С поузданошћу се може рећи, да је тако чудновати предлог имао само да потпомогне извршење тих планова у Србији. Та мисао добачена је Стандарду из Беча, толико незгодно, да се, чак ни иза бечког дописника „Стандардовог“, није могла да не запази личност високог положаја, која је у овом случају водила руку дописникову. Кад се узме, да је Милан, бив. Краљ, предузео и извршио преврат од 9. јануара у договору са Бечом; даље кад се узму на ум тежак положај у који је Милан дошао са својим превратничким плановима, одлучни и одсудни протести у штампи противу његова бављења у земљи, — онда је се осетила журна потреба, да се пружи помоћ и олакша извођење тешког задатка који је он на себе узео. У тој цељи и похитало се да се из Беча објави могућност унутрашњих сукоба у Србији, а у Лондону који је у источној политици на страни Беча дода, како Србију у интересу европског мира, ако му она озбиљно припрети, — треба подлити између суседа. Пуштајући овај глас, рачунало се на дејство у двогубом правцу — да се у праведном осећању узбуни наше и европско јавно мњење. На узбуну у европском јавном мњењу рачунало се тек једним делом; поглавито се цињало на наше јавно мнење. Глас о подели Србије, о могућности да она престане самостално живети — требао је узнемирене духове у земљи да упути у правцу патриотских покрета, који би ударили у најнежније и најосетљивије жице. Земљу је тиме требало довести у забуну; — она је имала да постане поприште патриотских зборова и декламатора: штампа да прекриљује своје ступце патриотским декламацијама, а бив. краљ у заклону тог великог покрета, далеко од очију јавног мњења, да оствари бар главне основе свога плана.

Као да је цела земља инстиктивно осетила ову замку, врло вешто удешену и бачену! Кроз догађаје, који су се на њене очи развијали: кроз тежње које су избијале из створеног положаја: кроз ону интимност, која се показује између тенденције чланка у „Стандарду“ и намера извршиоца преврата од 9. јануара, — ако и нејасно, ипак се увиђало, откуда је то дошло. Страховање за будућност и опстанак народни и државни окривљавало је за све саме творце преврата државног. У њима су се гледали кривци за све што може ову земљу снаћи, и гњев, који се подизао, тицао се у првом реду оних, који су створили и који одржавају данашњи положај. Због тога се са планом о подели Србије промашио циљ. Штампа је протествовала без разлике којој политичкој странци припада противу тако варварског предлога, недостојног данашњег века и данашње цивилизације. Али, на жалост, мора се рећи, да су се ти протести ограничили само на шупље фразе о патриотизму и једнодушности, у којој ће нас, без обзира на партијска раздирања, наћи непријатељи, да у одбрани своје отаџбине сви изгинемо. Наше „патриоте“ нису се ни виделе у овим тренутцима. Они нити су се званично, нити незванично јаче ангажовали у овом покрету, који је за њихов рачун створен. Они су се припремили да отуда извлаче користи, и зато су изостали са својим декламацијами и својим радњама, које би можда у *првом реду* морале бити такве природе, да се са Русијом мири, а тада Милан треба да иде! И онда, где је у питању тако крупна тековина — државна самосталност, где би наша одбрана недовољна била, не тражи се најприроднији савезник, на кога би имали да се наслонимо у борби — Русија! У овим тренутцима патриотског страховања нашег, јавно мнење европско у знатном делу свом изјавило је, тим поводом и поводом прикупљања аустријске војске на граници српској, да ће се Аустрија, на првом кораку противу Србије, срести са Русијом. Ни то чак није побудило наше велике патриоте да предузму кораке за зближење с Русијом. Они су се чинили невешти на све то, па и на прикупљање аустро-угарске војске на граници српској. У овом погледу сумњамо, да се налази и ма какав званичан протест.

Тако недостојну шпекулацију отворио је „нови курс“ са патриотским осећањима народним. Највећа светиња једнога народа — то су његова осећања, која потичу из љубави према отаџбини. Ставити та осећања у игру за рад тако несрећних смерова, какви су они, у којима је извршен удар у држави 9. јануара — јединствен је пример у историји. Праве патриоте, које су способне и да умру за своју отаџбину, да се бране до последње капи крви, морале би се праведно узбунити и противу те срамне шпекулације, и противу онога стања, за чије се последице везују планови о подели Србије, и на првом месту, уз изјаву о одбрани своје отаџбине, протестовати противу данашњег стања и захтевати да се поремећени односи државни врате у нормалне границе. Колико је то сумњив патриотизам са којим се превијају сви они, који ишчекују користи за себе из данашњег положаја, види се најбоље по томе, што се није имало ни снаге ни одважности, да укаже прстом тамо, где лежи тегоба положаја. Прави, искрени, узвишени патриотизам не зна за превијања, за страх и кукавичкук; он говори отворено, и као што је готов да главу да, тако је исто готов и да све друго учини из љубави према отаџбини. Крупна је ствар — могућност да се отаџбина изгуби: За прави патриотизам довољно је само и да се појави такав предлог, ма у ком то смеру било — позитивне комбинације или тактике политичке — па да се осети и увређен и понижен у понижености своје отаџбине, у коју је срљају неразмишљени синови њени са бив. краљем својим. Бунећи се противу тога, он се не би донде зауставио, докле не би извојевао себи формално задовољење, готов да свуда засведочи своју љубав према отаџбини. А код нас се ограничило на шупље фразе, парадирање са слогом нашом у случајевима опасности, а до тог времена, ми се журимо, — каква чудновата противност! — да што више ослабимо своју отаџбину, отварајући борбу са целим народом, и трошећи његове најбоље силе. Кад му разоримо снагу, кад га сатремо и измрцваримо свакојаким неправдама и неваљалствима државне управе, кад му убијемо и понос и достојанство, и загорчимо живот — онда ћемо ми апеловати на његов патриотизам и показати редак пример јунаштва и пожртвовања! То је жалосна истина!... Шупље фразе не помажу, наше голе руке за одбрану отаџбине недовољне су. Треба ратне спреме, треба богатства, добре финансије, добра управа државна, поуздани савезници — па онда да се јавимо у одбрани своје отаџбине. Али тада се не би могао ни јавити такав предлог о подели Србије: он се јавља само у овим мрачним тренутцима понижења и срама за Србију!.. Разорити све у држави, поткопати јој углед њен, унети растројство и деморализацију у администрацију: водити борбу са народом и стављати у изглед унутрашње сукобе, упропашћавати финансије и силу народну — то не улази ни у какве патриотске програме. Да се изврши спрема, да се постигне напредак — требају нормални услови. У овим се приликама не постиже ништа, до што се земља у унутрашњем погледу упућује немирима и финансијском банкротству! Тај програм у мало што нису били већ испунили једном напредњаци, па су се и сад, у несвесном савезу са либералима, дали сложно на тај посао. Онде, где је кредит изгубљен, и где се финансије растројавају — не набављају се топови и не попуњава ратна спрема. Ко на то озбиљно помишља, а не парадира само, тај мора захтевати — *да се овој земљи врате услови мирног напредовања и развијања*...

Али на жалост — од тога, као да се веома далеко стоји. И онда, кад се на срамоту и нашу и наше земље отпочало да говори о подели њеној, није се имало ни способности ни моралне куражи, да се за своју земљу тражи оно, што је за њено напредовање најбитније! Напредњачки и либерални кругови, са оном смесом проблематичних франкмасона, потпомажу планове због којих је двор и извео удар од 9. јануара. Као што се млитавост и неспособност ових људи осетила у питањима патриотизма, избија она исто тако и на сваком кораку у решавању о мерама, које се предузимају те да се унутрашње стање среди. Бив. краљ је рачунао на либерале и напредњаке у својим плановима. Помоћу њих ујединивши их, мислио је да победи радикалну странку. И напредњаци и либерали приметили су то, и то их је натерало на лажно земљиште у оцени створеног положаја. Али се на првом кораку показало да је фузија између напредњака и либерала и по времену и по задатку који би она понела — немогућна. Времена, кад се с магарећом вилицом могло поубијати хиљаде филистимљана одавна су прошла", па је и мисао о уједињавању странака-ма по чијем ћефу прешла у област политичких илузија и заблуда. Бивши краљ, који се толико заносио својом снагом у додиру с људима, није могао ни замислити, да ће се пред његовим настојавањем савез између либерала и напредњака показати као немогућан. Предузимајући одсудан напад на радикалну странку, он је помишљао да то постигне, наслањајући се на либерале и напредњаке. Давши им тако једну цељ, која им је увек заједничка, он је мислио да их на њој уједини, ни из далека не очекујући, да ће, при свем том, бити устезања, па чак и — отказа. Међутим. предузевши корак, да се радикална странка уништи, бив. краљ се наједанпут нашао усамљен. Не налазећи довољно ослонца за своје планове у уједињеним либералима и напредњацима. он је сад веома несигурно између та два лабава ослонца балансирао.

Лако је могућно, да се ни напредњаци ни либерали неби тако млого устезали примити се „узвишеног“ задатка, да сатиру једну странку *сатирајући свој народ*, да тај задатак није претстављао знатне тешкоће унутрашње, а стављао у изглед и могућне спољне заплете. На том задатку, који чини основу целе унутрашње политике либералне и напредњачке странке, кушале су оне обе снагу, па су, у место да сатру радикале, постизале обрнути резултат — оне су губиле све више од свога значаја, и излагале се презрењу народном. Победа је неизвесна за њих. Мучно је победити једну странку, која има, без претварања, уза се народ у Србији. Ако се у покушају не успе, онда, онда су резултати познати! Ко има воље, да пође тако непримамљивим путем?! То би можда у стању била само она кратковидост, која хоће насиљем да регулише партијску равнотежу и уређује унутрашње односе, заборављајући да се насиљем ништа не постиже и не одржава.

У знатној мери утицало је на овакве одлуке и то, што се за последњих година у многоме изменило стање, и ако хоћемо, извршио и неки напредак, како у појмовима, тако и установама. Оно што је некад сматрано код већине за неопходну потребу — данас се сумњиво оцењује. Сретства, која су некад важила у борби политичкој, — данас су у многоме измењена, а стара оружја нерадо се хоће у великим размерама да употребе. Ове промене осетиле су се у доњим редовима странкиним, и отуда онај призор, да вође понашањем и држањем својим данас изазивају негодовање у својој странци. На овом месту, имамо да покажемо и ту значајну појаву, да су, после само једног озбиљног покушаја да се осуде за безакоња министри и чиновници, ратоборни начелници „помирљиве“ владе морали да предузимају насилне мере противу начелника среског и писара, који му нису допустили, да се противу закона меша, у њихове званичне радње. Од толиког је утицаја био само покушај за осуду. Све то донело је са свим природно, те је у многоме охладнела стара ратоборност, а због тога и неспадају данашњој влади послови за руком онако, како би она желела. Она личи на лончара, коме се сваки час цепа лонац, а он га брижљиво лепи блатом. Свакојако, у стварним односима, у промењеним погодбама борбе, у умном и моралном напретку који је учињен у последњем деценијуму — ваља гледати праве узроке оном наседању после промене од 9. јануара. Онај незнатни део, који данас распаљује стари ратоборни дух из доба сејменске и полицијске владавине преживило је време. Они у многом потсећају на поход Дон Кижота, који је свуда праћен смехом и сажаљењем!

Напредњаци су били главни помагачи и сурадници на преврату од 9. јануара. Они су га ревносно припремали, успешно на њему радили, и са свим природно, што је бив. краљ рачунао, да ће они тако исто примити и последице преврата и понети одговорност за њих. Изгледа, као да бив. краљ у помоћ напредњачке странке није сумњао. Либералну странку, ваљало је за те планове придобити — амнестијом. Она је требала да пробуди осећања захвалности код оптужених либералних министара. На та се осећања рачунало, и као да се није погрешило. Либерални министри толико су се осећали захвални, да су били вољни примити се владе и указати сваку помоћ. По извесним а поузданим гласовима, те се мисије већ био примио најнеразмишљенији међу њима, и покушавао да сондира земљиште, како би се примио његов кабинет. Но док су се још ти преговори водили, појављују се у либералној странци знаци растројства. Пређашњи намесник Ристић, који није могао лако да заборави увреду нанету му 1. априла, дао је на знање, да није време да либерална странка образује владу. Изјавâ његова, која је јасно казивала његово гледиште на бављење Миланово у Србији, завршивала се, да у Србији дотле неће бити мира, док бив. краљ искрено не дигне руке са думена њеног. У листу преко кога је учинио ову изјаву, отпочеше, мало за тим, да се појављују чланци, у којима се доказивало да либерална странка не треба да прими власт, а уз то, ако и из далека, оштро су осуђивани „неразмишљени пријатељи“ странке, који су показивали готовост да се владе приме из благодарности према бив. краљу. Овом се врстом циљало на оне, који су се врзли по двору, водећи преговоре о примању власти. Ова подвојеност у погледима међу либералима није могла да остане само у кругу странке. Она је „неразмишљеношћу“ избила на јавност, и претила да нам изнесе прљаво рубље ове странке и прикаже у правој боји величине њене, да „пријатељи“ за времена нису обуставили ватру. Али захваљујући „неуздржљивим“ омладинцима — лако може да букне овај примирени расцеп, у отворену борбу.

Докле је либералној странци претила опасност од расцепа, дотле се у напредној странци, међу угледнијим члановима њеним, појављивало отворено незадовољство због држања Гарашанинова у последњој промени, што странку, тешком муком прикупљану из остатака, неразмишљено ставља у положај за њу опасан. Гарашанин, који се у свима приликама мало одликовао политичким даровима, који нигде није тако несмишљене кораке чинио и планове прихватао, као у политици, и ако је сматран за мајстора баш у њој, — претио је својој странци толико, да је она једног момента, кад су либерали сондирали земљиште за своју владавину, осећала понижење странке, која је постала туђа слушкиња неувиђавношћу свога вође. Данас се већ не иде толико за вођом, колико вођа слуша глас странке. Преврат од 9. јануара, против радикала, а вршен са либералима и напредњацима, дао је на првом кораку резултате у обрнутом правцу. У место дâ радикали буду поколебани и растројени — у либералној странци дође до расцепа, а напредњачкој и данас расцеп прети. С каквим се изгледима онда може улазити у главну борбу, кад се сад, пре него што је и чарка отпочета, осећа растројство у оним редовима, са којима се мисли борба да доврши?

Тегобу овакве ситуације морао је осетити најјаче бивши краљ Милан. Он је као њен духовни отац морао најбоље знати, шта му све у њој оскудева. У земљи народ једнодушно стоји уз странку која се хоће да сатре: две странке на које је рачунао — изневеравају га: и казују му да треба да иде; влада и сама збуњена тегобом положаја. Пад се предвиђа много раније, но што се сме допустити; неизбежност кризе постаје јасна за свакога. У тој невољи и забуни — бив. краљ долази на мисао да се огласи да важи брак између њега и краљице Наталије. Ово није најнезнатнији међу примерима, што нам их је, за кратко време, дао, неби ли само постигао што је мислио да му његови интереси диктују Не набрајајући све користи, на које је овим могао рачунати, ми ћемо указати само на користи политичке природе. Мисао је била добра. Смерало се да се краљица Наталија обезоружа и задобије за планове Миланове, пошто им је она била противна. Одатле би потекле двогубе користи: имао би ко мирити српски двор с двором цара руског, а сем тога, један опасан противник његов — био би мање. Ма колико да бисмо били вољни, поводом овога и на овом месту, из пијетета и поштовања према краљевој особи, поделити са њиме радост — ипак се од тога устежемо, јер из тога, благодарећи карактеру бив. краља, ми предвиђамо само нове ударе, нове неспокојства за краља, и трзавице за земљу, које је далеко боље било предати забораву, но стварати погодбе да се поново разбукте. У брзо, кад само то бив. краљу буде затребало, то може бити повод за нове кризе, нове промене у влади, па можда и збацивање Митрополита, да се опрости „мрске“ супруге. Да се то не би догодило, и да радост Краљева буде трајна и извор личног спокојства и среће, ако је још у оваким приликама у земљи може наћи, — бивши краљ треба једном за свагда, да дигне искрено руке са думена Србије. Сентименталност је овде излишна; треба тражити погодбе, које ће донети мир и спокојство земљи, а краљу трајну срећу.

Све мере, које су се до сада покушавале и предузимале, ишле су у претходне радове око спреме за извршење главног задатка. Али, нити је план за борбу готов, нити се зна, коме да се повери извршење његово Сем тога, и са̂м начин, на који се борба хоће да изведе и доврши — још је у питању. У овим тренутцима највећа је забуна. Симићев кабинет као да постаје немогућан. Нешто треба урадити, и кад се не зна шта ће се, онда је најлакше, отерати један кабинет и заменити га другим. Али тиме се не решава главна ствар. Стоји изван сваке сумње, да су се људи и сакупили, и починили толика чуда, да се сатре радикална странка, али од тога до извршења самог задатка је још веома далеко. Не зна се још, којим путем да се пође. Путем неуставних избора или коначним укидањем устава?

У вези са овом збуњеношћу и тегобом положаја долази питање: *шта постаје главно за радикалну странку?* Она је данас у положају одбране. Њу нападају и она има да се брани. То упрошћује систем борбе. Данас се не осећа потреба за нарочитим обавештавањем. Сваки члан осећа да је нападнут, и да је дужан да брани своју и своје странке част, а уједно достојанство и углед земљи, напредак и благостање њено. Одржавати дух јединства и самопрегоревања, дух самопоуздања у своју снагу — то је главно, јер о ту силу имају да се разбију последњи напори непријатеља отаџбине. А тај дух најлакше је одржати примером који треба вође да даду. Тако треба странку припремити још израније за одсудније тренутке — ако би наступили. Не треба ништа да смета, ако би се можда и могла чинити тамна и нејасна предвиђања, какав ће бити свршетак данашње владавине.

По озбиљности положаја у земљи, по недостатку сила и огромној финансиској оскудици, која као да ће бити од највећег утицаја на разбистравање ситуације, — има једно и најприродније и најлакше решење кризе. Не треба нико да се обмањује празним сновима, па ни они који су данас државној управи на челу. Невоље и тегобе, које се у почетку појављују, доцније могу се само увећавати на све већу штету државну. Ако би се тренутно и помогло у невољи, то би било само за један тренутак, да после наступи још већа и још тежа невоља. Тренутно помагање у финансијским невољама, само заплиће ситуацију и одмиче крај кризи. Све погодбе, такве су, да је данас најнаметније ићи решењу кризе најкраћим путем и бежати брзо и безобзирно из данашње ситуације. Тај пут није тешко сагледати. Врло лако може бити, да се већ помишља на одступницу повраћањем строге неутралности данашњој влади, која јој је, у часовима заслепљености, одузета, па да се под њом изврше слободни избори. Наравно, то претпоставља већ напуштање главне идеје о сатирању радикалне странке. Може бити да је за творце преврата сада то најчаснији начин за излаз из ситуације, али ипак, такав план садржи у себи извесне штете за државу, јер што се решење кризе буде даље одуговлачило. у изгледу је продужавање и увећавање данашњих невоља. И кад се на те путеве није толико пазило у другим приликама, излишно је то чинити данас, кад треба спасавати част својој земљи. У осталом и овакви изгледи, нека нас не заваравају, него нека нас непрекидно потсећају на то, *да можемо бити нападнути и да нам се треба бранити.*

15. Марта 1894. год.

* * *

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Фру-фру, комедија у пет чинова од Мељака и Халевија превео *М. Н. Христић.* (Представљано први пут 12. фебруара 1894.)

После обилатога рада онако вештога драматичара — мајстора какав је био Евђеније *Скриб* (1791—1861 г.), који је написао толико драма колико има дана у години и слова у француској азбуци, осетио се одмах велики напредак у француском позоришту. У Скрибовим драмама нема ни осећаја, ни мисли, ни карактера. Он је много боље знао драматску технику него срце човечје; за то се код њега ниједна драма не разрешава радом појединих карактера или сударом страсти него досетком, неспоразумом или писмима. Лако је било уништити такав рад, у коме није било ниједне узвишене замисли. Велики би напредак био само у том, да се унесе у драму оно што је Скриб избацио или што није умео увести. То су и учинили драматичари, који су од Скриба наследили управу над француском драмом. Дима-син, Емил Ожје и други оживели су француско позориште, јер су унели у драму цртање људских склоности па и претресање друштвених питања.

То сликање људи у њиховим различним односима предузимали су поред великих драматичара француских и мањи. О једном делу ових других проговорићемо овом приликом. Писци су познати комедиографи Анри Мељак и Лудовик Халеви, а дело им је „комедија“ *Фру-Фру* (1869.).

Предмет ове драме нов је у драми, али стар у животу. То је историја једног размаженог детета, лакомислене и веселе Жилберте, која и нехотице заволи овлаш једнога ветропира, Валреја, вештога удварача, али никаквога човека. Жилбертина сестра, Лујза — паметна и присебна девојка, права противност своје сестрице — воли озбиљнога Сарторија. Али као што се често догађа, Сартори узима Жилберту, јер је Лујза жртвовала своју тајну љубав срећи своје драге сестре. Четири године прођу. Сартори обожава своју жену али гледа на њу као на размажено дете, онако као и сви други. Лакоумна Жилберта напредује у својој лакомислености. Сви јој се улагују, сви је лепо дочекују. Живот јој пролази у весељу. Она се ни о чем не стара. Њен муж ослободио је њу свих озбиљних послова: њену материнску и домаћичину дужност преузела је сестра њена, коју су мал не силом довели у кућу. Такав положај њен све ју је више узнемиривао, и пробуђено осећање поноса у понижене жене натера је да заборави и дете и мужа, којим је владала њена сестра. Раздражена и заморена борбом с мужем и сестром, она поста нервозна и учини лудорију: не толико из љубави колико од љутине, из љубоморе, за инат побеже она из своје куће са Валрејом, који јој се непрестано удварао. Муж јој се у Млецима туче с љубавником и убија га. Жилберта се враћа кући да у њој издахне.

На први поглед може се опазити, да су прва три чина ове драме врло лепа по живости радње, по занимљивости ситуација, па и по оштрини опсервације. У њима се црта, како изгледа породица, коју не уме управљати њен природни управник — отац. Тај човек, који је отац само по имену, толико је модеран, да кућу своју поверава кћери Лујзи, како би имао довољно времена посећивати глумице и пратити певачице. Такав отац, који никад није озбиљно разумео живот, није могао поучити своју лакомислену кћер како јој се ваља владати у животу нити је он могао васпитати њу — Жилберту, којој би васпитање било тако потребно и тако драгоцено. Он је улазио у године, ненаучивши се памети: увек је био неозбиљан, лак. Па не само што није могао поправљати крупне мане своје ветрењасте кћери него је готово уживао у њима: у веселој и несталној Жилберти видео је праву слику своју, те је Жилберту више волео него Лујзу. Под таквим родитељем Жилберта се размазила, навикла да мисли само на пријатне ствари, а да све што је озбиљније и теже забацује, избегава.

И старија сестра радила је нехотице баш као и отац. Штедећи очеву мезимицу од досадних послова, Лујза је припомогла да Жилберта ступи у живот неспремна, слаба, и да је први удар правога живота затече немоћну, да је изненади и зачуди. Још жешћа је погрешка Лујзина у томе, што је племенито угушила у себи љубав према Сарторију, варајући се да се таква љубав може заборавити. Кад је дошла у кућу своје сестре, Лујза се толико бринула за њенога сина и њенога мужа, да се у њеном држању могао спазити траг пређашње љубави, који је у очима Жилберте био толико јак, да ју је прво забринуо а после занео.

Поред оца и сестре у близини Жилберте находила се још једна личност, која је јако утицала на поводљиву Жилберту, и док је била девојка а особито кад се удала. То је бароница де Камбри, светска дама, која ужива у породичним драмама само кад се ње не тичу, жена жива и окретна, али бистра и присебна. Она је повереница младога Валреје: она удатој Жилберти говори о његовој силној љубави: она их поучава како да играју своје улоге у комаду, који ће се давати за сиротињу, али сама не игра: она на послетку има речи да оштро осуди Жилберту, што је напустила мужа — она, која јој је заносно цртала бурни светски живот, која је њу и гонила у пропаст.

Али је од свих, који су окруживали Жилберту, највише крив — њен муж. Он је био врло добар чиновник, али рђав супруг — био је кратковид у љубави. Та његова слабост показала се већ у избору жене: место да опази Лујзину топлу оданост према њему, он узима руку Жилберте и тешку дужност — управљати таквим ветропиром. Сартори је и невешт, а то је по њега врло рђаво, јер у Жилберте има и тврдоглавости: она још пре венчања говори сестри: „Ја сам собом потпуно задовољна... А! ја добро знам да је он врло јак... али и да је сто пута јачи и да ми покаже да је кадар управљати Европом, опет ми никако не би доказао да је кадар управљати мноме, Фруфруом!“ Он је требао оставити на страну Европу и показати својој жени не само да је воли (то је лако!) него да је он њен човек и господар. Туторисање годи свакој жени, а оно је прека потреба за оне које су као Жилберта. Сартори не учи своју жену него је мази, угађа њеним ћудима и кад немају нимало оправдања. Таквим понашањем нанео је штете и њој и себи, јер је само за њену љубав одбио лепо место у иностранству, које су му нудили, те се тиме замерио у својих старијих и уназадио своју будућност. Својим млаким држањем учинио је те је беспосленој Жилберти њена кућа изгледала празна и досадна и поред малога сина. Тада је баш била дужност Сарторијева да опомене жену, да је врати кући, себи, детету, али он плашљивац није то могао учинити. Чак и кад му је сама жена, признавајући дотадашњу лакомисленост, затражила да се брине о оном о чем води бригу њена сестра. — и тада није разумео своју жену, јер је одбио њену понуду. Такве погрешке жена није могла никако опростити своме мужу. Сартори је унесрећио своју драгу Жилберту и нагнао је на крајње поступке. Она бежи чак и са бенастим Валрејом.

Таква је прва половина ове драме. Она је лепа, јер је у њој вешто на и сатирично нацртана слика савремене породице, у којој је глава блудни отац. Ту је одлично изведен и карактер веселе Жилберте и психолошки тако оправдана промена у њеном карактеру — жеља да и њу већ једном сматрају не као дете него као жену. Тим изврсним странама драме ваља додати још и супарништво двеју сестара (Жилберте жене по имену и Лујзе домаћице), које је особито тачно оцртано, па ће се онда видети, како морају бити интересантни чинови драме, у којима се налазе тако фина посматрања. Повољном утиску овога дела драме много доприноси и особита лакост, с којом су све ситуације тако лепо изнесене.

Прва погрешка, којом је награђена овако лепо започета драма, јесте нетачно и неозбиљно цртање Сарторија, што се особито опажа према живој и истинитој слици његове жене. Он воли своју Жилберту и попушта јој, али — ни сам не зна зашто — не да јој да буде домаћица и жена онда, кад она то озбиљно жели, и ако признаје да његовој кући оскудева *жена*. Па не само то него и својој свастици Лујзи он поклања толико пажње колико не сме поклањати озбиљан човек, за каквога се он издаје. Ова прва велика погрешка повукла је за собом многе. Муж постаје сада јунак мелодраме: болује, трчи у Млетке, убија жениноaccess љубавника и прима полумртву жену у кућу. Последњи чин већ је права „плачна драма“ — drame larmoyante. како згодно кажу Французи. Покајница Жилберта умире од сушице пред мужем, сестром. оцем па готово и пред својим јединчетом, и гледалац не тако милостива срца очекује да још и оркестар засвира мртвачки марш те да се тако заврши једанпут та мелодрама, коју су писци, невешти при цртању осећаја, надовезали на ону деликатну студију париског живота (H. Parigot). При умирању Жилберте све даме у публици плачу, али та жена — рекао је од прилике Жил Кларси — није достојна тих суза: она је разбила своју срећу, окаљала свој образ и натерала два човека да се убијају само за то, што је она нервозна и што мисли да је несрећна. Модерна жена — преступница, заслужила је отворенију сатиру: али њу нису била кадра написати ова два драматичара — ортака: њихову спрему премашила је озбиљност теме, јер су то писци који су дорасли само за лаке, живе и духовите комедије.

Превод ове лепе драме гори је од рђавога: он се мора поправити, јер ова драма не треба да ишчезне из нашега репертоара. Она заслужује да се игра (ма и ретко) и због лепога почетка свога и због тога, што г-ђица Нигринова приказује Жилберту у свима нијансама њенога необичнога карактера врло смишљено и врло лепо. Похвале је вредна игра г-ђе Тодосићке (бароница де Камбри) и г. Варварића (Валреја).

Наступ, драма у четири чина од Н. О. Ракшањина превео *С. М Веселиновић.* (Представљано први пут 21. јануара 1894)

И ако нисмо гледали ову драму на позорници, ипак нисмо могли непроговорити о њој, кад смо је прочитали. Она заслужује нашу пажњу и што је као редак гост из далека дошла к нама, и што је сасвим нова. савремена драма руска (представљана као новина у пролеће 1892 на позорници Малога Позоришта у Москви).

Правој драми претходио је један необичан догађај: спахија Томиљин, који је дванаест година срећно живео са својом женом, страсно се занео за лепом удовицом Бецком па је у том силном заносу постао њен љубавник. Спахија се освестио, те је зажелео да се због своје жене и своје куће ослободи свих веза, које су га везивале с том страсном женом, али га Бецка не пушташе од себе. Живећи у несрећном браку, она је тек после мужевљеве смрти сазнала шта је земаљска срећа, те је особито уживала у љубави озбиљнога Томиљина. Кад и опаки младић Нилов, рођак Бецке, сазна за њихове односе и кад се спахија побоји да Бецка не пошаље његова писма жени његовој — онда Томиљин прегне да прекине с Бецком: иде јој у кућу и затражи јој своја писма. Тада

Бецка опомиње спахију, да је његова љубав њој све благо овога света и вели му, да она нити ће га пустити од себе нити ће му повратити тражена писма. Пред таквим говором нервознога Томиљина оставља свест, он се подаје звери која се у њему пробудила и у том јаком заносу гуши рукама веселу лепотицу Ирину Бецку, па је и нехотице удави. Тек тада Томиљин долази к себи и види да је упропастио своју породицу и унесрећио своју жену. На онога Нилова, вереника спахијине сестре, пада сумња да је убио Бецку, те га затворише. Али се невини младић ослободи затвора, јер Томиљин признаде свој злочин.

* * *

У овој драми ми налазимо јаку породичну трагедију. Томиљин хоће да исправи своју велику погрешку, хоће да спасе своју породицу, коју би једна реч његове љубавнице могла упропастити Он је као поштен човек морао то урадити, јер је његово понашање према Бецкој дало повода његовој честитој жени да се брине и да га чудновато погледа. Хотећи по што по то ослободити се владавине једне жене, чији је милосник постао, гоњен тренутном симпатијом — он залаже сву своју јаку вољу да то изведе потпуно, да буде миран он и његови. Али се његова намера сукобљава са љубавним осећајима спахинице Бецке, која је на сва питања његова имала само један одговор — *ја те љубим.*

Овде је јак судар: дужност поштена човека, мужа, оца и брата сударила се са љубављу занесене љубавнице. Противници су силни те је и судар страшан. Бецка нити хоће нити може да се уклони, а то никако не сме учинити ни Томиљин. У том страховитом тренутку Томиљин и да није нервозан морао би напасти Бецку и силом је нагнати да му поврати писмо; а кад је Томиљин и иначе човек слабих живаца, то је врло разумљиво што је у заносу смрвио немилосрдну љубавницу, која га је душевно толико измучила.

Томиљин је извршио злочин, који се може објаснити и правдати, али који повлачи казну. И он се заиста сам предаје истражном судији. Такав трагичан свршетак одговара часности главне личности, али се у њему огледа страховит призор — пропаст једне срећне породице. Писац је на то и ишао: он је хтео као оно Толстој у *Ани Карењини* изнети, да је сва срећа човекова у тихом породичном животу, који разоравају страсти и таштине. И та је слика писцу испала за руком особито добро: с тужним срцем мисли гледалац на жалосну будућност те разорене породице, чија је прошлост била тако лепа.

У овој драми има једна ствар, која код нас буни неке, који хоће да се покажу као особити познаваоци драматске поезије. То је што писац непрестано истиче како спахија Томиљин пати од нервнога напада на у таквом заносу и извршује злочин. Нама се чини, да је овакав поступак пишчев врло оправдан, јер да писац није наглашавао ту слабост

Томиљинову, него да је изводио, како је Томиљин свесно извршио злочин — онда би главна личност изгубила много у нашим очима од свога угледа. Да је писац тако урадио, он би пао у ону велику погрешку, коју је учинио А. Дима у драми *Клодова жена* — где човек сам суди својој неваљалој жени и убија је, а то као и узвик Tue la! (уби је!) нити је хришћански нити поштено. Онако радећи, руски драматичар изазвао је у нама сажаљење према несрећном човеку, који се морао ослободити своје милоснице па ју је несвесно уништио.

Мислимо, да је оваква интересантна драма у добром преводу г. С. Веселиновића заслужила, да се чешће види на нашој позорници. Њу за то препоручује њена лепа тенденција, поред које се и не примећују мање погрешке (дуги разговор, слабо цртање неких споредних карактера и др.)

* * *

После ових озбиљних драма проговорићемо коју и о једној комедији — *Првој парници*, која се као новина два пута приказивала у месецу марту. Написала су је на француском два писца, позната на свом дому само множином својих дела, а на српски превео је г. Д. Л. Ђокић. У тој луцкастој комедији најпаметнија је личност будаласта пуница, најинтересантнији и најбоље нацртан тип изветрелога блудника, а најслабија је слика поштене жене. Најважније сцене играју се у соби једне раскалашне жене, која нема образа и поштења бар толико да буде милосница само једнога од двојице беспослених и лудих адвоката. Што је преводилац овакву недотупавну комедију превео, видимо из његове рекламе на листи: „Ко год воли шалу и смех, тај ће за цело наћи у представи овога комада лепе забаве и пријатног уживања“ — али не видимо разлога што позоришни одбор није ускратио нашој публици ту „лепу забаву“ у манитом беснетању и „пријатно уживање“ у одвратним сценама.

М. К. Драгутиновић.

ПРЕГЛЕД ГЊИГА И ЛИСТОВА

Сифилис и брак, од *Ал. Фурнијеа*, професора на медицинском факултету у Паризу итд. Са другог поправљеног и попуњеног издања од 1890 превео Др. Јеврем М. Жујовић, шеф-лекар одељења за сифилис и кожне болести Опште Државне Болнице. У Београду. Штампано у краљ.-српској државној штампарији 1892.

У овој нам је књизи изнео славни француски сифилидолог, у једној серији предавања, у каквом односу стоји сифилис према браку. Питање не само од велике научне вредности, већ и од практична значаја по породицу и цело друштво, те заслужује сваку пажњу. Испитивање сифилиса у браку обухвата читаву гомилу врло важних и тешких питања, која су интересна не само за специјалисту-научара (какве су опасности, које сифилис уноси у брак, по жену и децу), већ и за практичног-домаћега лекара (када се сме допустити женидба једном сифилитичном као и за хигијеничара — државнога лекара (које су опасности по друштво и државу од наслеђенога сифилиса у деце и има ли средства да се стане на пут заразп, коју распростиру сифилитична одојчад).

И сва је ова питања Фурније тако потанко разрадио, у склад довео и доказима из свога богата искуства потврдио да нам је први дао монографију сифилиса у браку. Књига је написана врло јасно, лаким разумљивим стилом, поучно, готово популарно, па ипак није изгубила од своје научне форме. С тога се радујемо, што је угледала света у добром српском преводу и немамо потребе да је препоручујемо, јер се она сама препоручује не само лекарима, већ и свима мисленим људима својом важном садржином, као и својим писцем, чији је научни глас чувен далеко од његове отаџбине.

А сад да пређемо на само дело. Држим да се нећу огрешити о саму ствар, ако у кратким цртама изнесем његову садржину и обратим пажњу читалаца на главне ресултате, до којих је дошао Фурније испитујући овај интересни предмет. Књига је подељена на два дела: сифилис пре женидбе и у браку.

У *првом делу* поставља Фурније на прво место питање: *је ли сифилис формална забрана и апсолутна сметња за брак?* Пошто је изнео разна мишљења о овом питању, као и свакидашње проматрање у пракси, долази до закључка *да је сифилис* осем ретких изузетака само *привремена забрана* за брак и да сифилитичан човек после *довољнога* лечења оздравља толико да може ступити у брак и постати способан муж и отац породице. Али не може и не треба да се жени све дотле, док не испуни извесне услове, који су неопходно потребни. У противном случају такав је човек опасан у браку и то:

I. *Као муж за своју жену* јер је може заразити 1. *директно*, 2. *заметањем сифилитичнога детета,* са кога се може зараза пренети на матер (концепциони сифилис).

II. *Као отац за своју децу*, јер може да им остави у наследство сифилис, који се може показати у деце на више начина:

1. *На самој деци изиђу очигледни симптоми наслеђенога сифилиса,* 2. *За време саме трудноће наступи смрт заметка и с тога побачај.* Ово је најобичнији утицај очева сифилиса на децу. 3. *Деца буду донесена на време, али на брзо умиру*, јер су слаба, кржљава и неспособна за живот. 4. Али је сифилитичан отац опасан по своју децу и на тај начин, што *може сифилис предати и својој жени* — њиховој матери и онда је опасност наслеђена сифилиса много већа, него кад је само отац сифилитичан, а мајка здрава.

Пошто нам је изнео судбу детињу у овом случају Фурније повлачи паралелу између опасности, која чека децу са наслеђена сифилиса од оца или од матере или од обојега (оца и матере), на долази на основу статистичких података до овога закључка: 1. Сифилис наслеђен искључиво од оца најређи је и најмање је смртоносан по децу. 2. Сифилис, који је наслеђен од матере чешћи је (два пут), а и опаснији од првог. 3. А сифилис, који је наслеђен и од оца и од матере, најопаснији и најсмртоноснији је по децу.

Из овога изводи Фурније закључак, да у једном сифилитичном браку прети већа опасност деци од матере, но од оца. С тога ваља у таком браку обратити поглавиту пажњу на лечење матере (наравно не треба ни оца занемарити), што на жалост наилази у пракси на велике тешкоће. А ако је сифилитична жена у другом стању, онда лечење мора бити што енергичније, ако хоћемо да спасемо дете.

III. Човек, који ступа у брак са сифилисом, може да буде на послетку опасан и по заједничке *интересе своје породице* па и друштва.

Овде Фурније оставља патологију сифилиса у браку, па додирује једно од најделикатнијих и најтежих тачака проблема, који је узео да реши — моралну страну сифилиса у браку: констатује, како се последице сифилиса *у људи, који се нису довољно лечили, јављају тек после дужега времена* (после неколико година) у терцијарном стадију, кад је од лакоумна младића постао муж и отац фамилије. Црта нам са пуно сликарске вештине из својих бележака ужасне слике породичних несрећа, у којима жена и деца допадају највеће беде због очева сифилиса, па се пита: је ли слободно, је ли поштено, је ли морално да човек, који болује од сифилиса, или се није још довољно излечио, сме да се жени и да тако постаје муж и отац? Овај велики пријатељ друштва и породице излази свим својим ауктуритетом и одговара: да човек, који се у таковим приликама жени, чини рђаво, кривично дело, дело неморално — недостојно поштена човека. А лекарима ставља у професионалну дужност да *обавештавају* свет и о опасностима које неизлечен сифилис уноси у брак после дугога времена и да забрањују женидбу сваком човеку, који још носи у себи сифилис доста снажан да може бити опасан по жену, децу и друштво.

Па када се може сифилитичну човеку допустити женидба? На ово је питање врло тешко дати одговора, јер од њега зависи врло често живот и срећа породице. Погрешка учињена од стране лекареве у овој пригоди, повлачи за собом у брак све оне последице, које мало час изнесосмо. Али нам Фурније и овде прискаче у помоћ својим богатим искуством. Сифилитичан човек, да добије морално право на женидбу мора по Фурније-у да испуни ове услове:

1. *да нема никаквих сифилитичних појава у доба, кад се жени.* 2. *да има што старији сифилис;* јер је искуство показало да, што је млађи сифилис, то су чешће и страшније опасности, што их у брак уноси.

Исто тако и у погледу наследства износи Фурније као правило: што је старији очев сифилис, у толико је и заразни утицај његов на децу слабији. И обрнуто: што млађи сифилис, у толико већа опасност по децу.

Време је дакле један коректор, који смањује, ублажује и најзад са свим уништава заразни утицај очев. Фурније ово доказује са неколико примера из своје и туђе праксе, који не требају коментара.

Па кад је тако, онда се силом намеће питање: *колико треба да је протекло времена од заразе те да се једном сифилитичном сме допустити женидба?* У овом је врло тешком питању Фурније узео одвојено гледиште међу осталим сифилидолозима и износи своје мишљење: Ако су испуњени сви услови, а нарочито, ако је лечење било правилно и озбиљно, онда се може сифилитичном допустити женидба, *ако је од заразе протекло најмање 3—4 године.* На сваки начин, што је више минуло времена, већа је и гарантија. Пре три године Фурније не допушта ниједном сифилитичном женидбу, па макар како било лечење снажно. 3. Трећи је услов, који тражи Фурније, да је *од последње манифестације сифилиса протекло неко извесно време - најмање 18—24 месеца, до ступања у брак.* 4. Четврти услов да се сифилитичном може допустити женидба, јест тај да је *у опште боловао од лакшега сифилиса.* 5. Последњи је, али и најглавнији услов, који Фурније тражи од сифилитичних за ступање у брак да су се *довољно и специфично лечили од сифилиса.* Ово тражи с тога: 1. Што сифилитични људи, који су се методски, енергично и стално лечили, не добијају доцније у браку терцијаран сифилис. 2. Специфично лечење сифилиса смањује и спречава заразу у браку. 3. На напослетку специфично лечење сифилиса смањује и уништава опасност наслеђенога сифилиса у деце, било да је ово наследство од оца или од мајке или од оба родитеља.

Па у чему се састоји специфично лечење сифилиса? О овоме говори потанко Фурније у својој књизи Traitement de la syphilis а овде износи у кратко своју методу.

Овде је Фурније одвојио од старијих немачких сифилидолога (Sigmund, Caposši, Neumann), који лече сифилис симптоматски т. ј. када се нови знаци — рецидив — појаве, и створио школу за се, којој су се већ придружили многи млађи немачки сифилидолози Neisser, Lesser, Finger, као и Инглези и Американци. Сифилис је хронична болест и као такву ваља је хронично, дуже времена лечити. Фурније устаје одлучно противу симптоматског, краткога лечења: јер ово само привремено умири болест а терцијарне су појаве у овом случају не умитне, готово фаталне. Али је противан и непрекидном лечењу живом или јодкалијумом: јер се тако организам на ове лекове навикне. Он тражи дакле, *лечење живом и јод-калијом са већим, јачим дозама, дуже времена — три до четири године најмање* — (али не симптоматски или без прекида већ) *наизменце, хронично, интермитно.* И ако нисмо пријатељи шаблонскога лечења, опет верујемо да се Фурнијевом методом могу пре да спрече манифестације терцијарнога сифилиса но симптоматичким лечењем. Фурније завршује ову важну партију о лечењу сифилиса тиме: да су време и лечење два главна услова, која треба захтевати од свакога сифилитичнога болесника, пре него што му се женидба допусти.

У II. делу своје књиге расматра Фурније сифилис у браку, дакле после женидбе и износи нам све могуће опасности, које произлазе од мужева сифилиса унесена у брак по фамилију и друштво, као и мере да се ове опасности предупреде и већ учињено зло ублажи.

Ради бољега прегледа цео овај материјал своди на ове четири разне могућности:

I. Сифилитичан муж а жена здрава. У овом случају велика је опасност за жену, која се може на хиљаду начина заразити, као и за будућу децу. С тога Фурније одступа од обична начина лечења сифилиса (које се употребљава тек пошто су се појавили општи знаци сифилиса), већ а, уништава енергичном каутеризацијом у мужа сва места, са којих се може пренети зараза, и б, употребљава одмах снажно лечење живом, да *би пресекао све заразне појаве секундарне природе* које су обичан извор за заразу у браку.

Он лечи мужа не њега ради, већ жене, породице ради. Да ли је овако лечење остварљиво? Изгледа да у ово ни сам Фурније не верује: али га препоручује у свима случајевима, где се може применити. Рационално није: јер је искуство показало, да превентивно лечење спречава само дотле избијање општих појава сифилиса, док се употребљава. Чим се престане са превентивним лечењем, секундарне појаве сифилиса се појављују и опасност је опет ту. Превентивно лечење не лечи дакле сифилитичног од његове болести, већ само донекле не дâ да избију секундарне појаве сифилиса. Али превентивно лечење има још и ту ману, што овакови пацијенти добијају и сувише рано опасне облике терцијарног сифилиса (Caposi, Neumann). Ну ни Фурније се у оваком случају не задовољава само превентивним лечењем мужа, већ препоручује, да га ваља и обавестити о свима опасностима, којима излаже своју жену за време секундарне периоде, било директном заразом било индиректном — трудноћом (концепционелним сифилисом). Другим речима Фурније препоручује сифилитичном, да за време свога боловања, не постане отац.

Друга је могућност, *када је жена од сифилитичног мужа већ затруднела.* Трудноћа је у овом случају, вели Фурније, узрок двојакој несрећи: 1. *мајка* може да добије сифилис од мужа или од детета; 2. *дете* може да наследи сифилис. Овде се и нехотице намеће питање да ли је могуће превентивним лечењем трудне жене стати на пут, да жена и деца не допадну у опасност која их чека од сифилиса. Питање врло тешко и, на жалост, у науци још нерешено. Јер док су се неки сифилидолози одлучно изразили за превентивно, профилактично лечење трудне жене, дотле други одбацују ту методу и већина их се још држи у резерви. А, што се тиче Фурније-а, он и овде заступа мишљење да треба лечити трудну жену, али не у сваком случају, већ кад за то има разлога. Када су год раније трудноће свршавале несрећом (било побацивањем било прераним порођајем, било рађањем слабе деце, која су на брзо умрла, било рађањем сифилитичне деце), Фурније налази да дужност налаже лекару да у току нове трудноће употреби превентивно лечење, јер је само оно моћно да спречи нове несреће.

У случајима, где су се једна или више трудноћа срећно свршиле, ту се ваља уздржати од интервенције, јер нам прошлост јамчи за будућност.

Најтеже је пак решити се за или противу превентивнога лечења, кад је жена сифилитичнога мужа први пут затруднела, а на њој нема никаквога знака сифилиса. У овом случају Фурније препоручује да се руководимо једино мужевим сифилисом и према старости његове болести, према последњим манифестацијама, а нарочито према употребљеном лечењу решимо за или против превентивна лечења. Најчешће је, на жалост

III. могућност у браку да је *сифилитичан муж већ заразио своју жену.* И ако изгледа, вели Фурније, на први поглед ствар врло проста, јер имамо пред собом два болесника, која ваља лечити, ипак је у пракси много тежа и заплетенија. Ова тешкоћа не долази од стране мужеве већ од стране женине (њега ваља лечити и забранити му најстроже да постане отац). Фурније износи, како је тежак и деликатан положај лекарев наспрам заражене жене: ваља је лечити и опет сакрити од ње болест, од које болује, јер тако муж захтева. Да ли је овако лечење могуће? Фурније вели да није, јер је сифилис хронична болест и ваља је с тога лечити дуго и систематски, а то није могуће за дуго од жене сакрити. Али што највише говори противу оваковога лечења жена то је: што терцијарни сифилис виђамо највише у удатих жена, које су се у почетку брака заразиле и недовољно лечиле. У потврду овога Фурније нам износи из својих бележака ужасне слике, и то не само из кругова, где влада глупост, незнање и предрасуда, већ и из виших друштвених сталежа где би се имало право захтевати више морала и образовања а мање егоизма и немара. Ето за то ставља Фурније лекарима у хуману, моралну дужност, да са пуно такта и умешности учине све, што је могуће, те да се ове удате жене лече, како ваља, те да их не постигну последице терцијарнога сифилиса.

IV. и последња могућност у браку, *када је сифилитичан муж заразио жену и оплодио је.* Ситуација најтежа, јер има у себи и највише опасности. Дете зачето у таквој прилици умире у матери и бива побачено или се рађа мртво или полумртво или са сифилисом. У овом последњем случају, ако га мати не доји, може да зарази своју дојкињу, а ова своје дете, мужа и т. д. Али, и ако је ово стање очајно, опет не треба губити наде. Фурније и у овом случају препоручује енергично методско лечење не само мужа, већ и матере и износи из своје праксе, како је више пута успео да спречи побацај и трудноћу до краја изведе. Истина да се дете у таквим пригодама са сифилисом рађа, али способније за живот, а у поједпним изузетним случајевима роде се и здрава деца без икаква знака сифилиса.

У последњој партији своје књиге говори Фурније *„о опасностима за друштво од дечјега сифилиса“*. Ова је ствар од врло велике важности по друштво, а пошто је Фурније први сифилидолог, који овај предмет детаљно претреса (в. Nourices et nourissons syphilitiques. Paris 1878.) то заслужује да се на њему мало позабавимо. Када се сифилис у брак унесе, велика је опасност, вели Фурније, не само за дете, које се у том браку роди, већ и за оне, који га негују. Сифилитично дете заражује врло лако, готово неизбежно своју дојкињу, а ова своје дете и мужа, а ови опет даље преносе заразу, и тако се зараза све више шири и распростире, те гради читаву епидемију. Фурније нам цитира из своје и туђе праксе неколико жалосних примера, где је се од једнога сифилитичног одојчета заразило десеторо и више људи (у једном селу 23) из његове најближе околине. На зато ставља у дужност лекарима да спречавају заразу и чувају друштво од опасности, која му прети од заражене одојчади и дојкиња. Али како да се ово постигне? По Фурније-у на овај начин: 1. да сифилитично дете, које је први извор заразе, остане у фамилији, где ће се понајбоље моћи неговати и лечити и 2. да се не предаје страној дојкињи, већ да га његова мајка сама доји.

Ну овде поставља Фурније питање: *нема ли какве опасности било за мајку било за дете од тога, што ће га она сама дојити?* Или другим речима: 1. сме ли здрава мајка дојити своје дете, које је са сифилисом рођено? 2. сме ли се сифилитичној мајци поверити да доји своје здраво дете?

У првом случају теоријски изгледа као могуће, да би здрава мајка, која сифилитично дете доји, могла бити изложена опасности, да од њега добије сифилис: али је искуство у пракси, као и клинично проматрање дало са свим обратан закључак, који је познат под Colles-Baumès-овим законом. Овај закон гласи: *дете рођено са сифилисом од сифилитичнога оца не заражује никад своје матере,* јер је она имуна према сифилису. *Али од куда долази овај имунитет?*

О овом питању говори Фурније потанко у својим: „Leçons sur l' hérédité syphilitiques". Ми бисмо се радовали, кад би се и ова интересна књига превела на српски, јер је наследство сифилиса управо допуна и последица „сифилиса у браку."

У тој књизи („о наследству сифилиса") слаже се Фурније са хипотесом, која је примљена од готово свију данашњих сифилидолога и то: *„да су све матере имуне,* т. ј. не бивају заражене од своје деце, *с тога, јер већ имају сифилис.... и да нема другога средства да се сачувамо од сифилиса до ако га већ имамо."*

Далеко би нас одвело, а прешло би и границе једнога приказа, када бисмо овде износили разлоге противу ове хипотесе. Довољно је да кажемо да нас ова хипотеса не може задовољити, јер се не слаже са најновијим испитивањима патогенесе инфекциозних болести о добијању имунитета. У осталом као и да сам Фурније не верује потпуно у ову хипотесу. У књизи, коју приказујемо, износи као чудновату ствар „да једна здрава жена, која храни своје дете окужено сифилисом не добије од њега сифилис." Па се пита: „је ли могуће да је та жена одиста здрава, да ли се она не заражује из разлога, што је већ заражена било пре било после трудноће".... кад би се могао констатовати сифилис на мајкама деце сифилитичне, то би се питање могло у том смислу и пресудити. Али то баш и јесте главна ствар, што се, вели Фурније, он увек не констатује. За тим спомиње Diday-ову доктрину о латентном сифилису, „који је тако благ да и нема никаквих симптома"; као и Hutihinson-ову теорију и на послетку констатује само овај клинички факат, који је изнад свију теорија и који се практички своди на ово: *„рефрактерно стање мајке* спрам сифилиса детета, које је она зачела са сифилитичним мужем."

Из овога изводи Фурније закључак: *да дојење сифилитичнога детета у овом случају нема никакове опасности по матер.*

Исто тако и у другом случају, када се и *од сифилитичних родитеља родило здраво дете,* нема никакве опасности по дете, да ће добити сифилис од своје мајке, која га доји; јер је оно имуно према сифилису. И тако, дакле, у сваком случају где се и посумња да дете има сифилис, Фурније захтева да мајка сама буде дојиља; јер само на тај начин можемо спречити распростирање сифилиса детињег и испунити ону главну дужност, коју друштво од нас лекара захтева: *да чувамо људско здравље.*

Беч Dr. Ђ. Ж. Ђ.

Theodor Fuchs: Geologische Studien in den jüngeren Tertiärbildungen Rumäniens. (Separat-Abdruck aus dem Neuen Jahrbuch für Mineralogie etc. 1894. Bd. I Stutgart).

Слатководне творевине млађега терцијера у Румунији одликују се мноштвом разноликих, често пута врло особених, фосилних облика. Њих су проучавали многи и домаћи и страни научењаци (*J. Порумбару. С. Стефанеску С. Кобалческу, Ф. Фонтане, Турније* и др.). Публикације ових стручњака и разнолике пошиљке збирака ради одредбе у цар. јестаственичком музеју у Бечу, заинтересовале су директора геолошког одељка, познатог терциолога. г. *Т. Фукса* у толикој мери, да се најзад решио да обиђе румунске левантске локалности. Ту своју замисао остварио је 1891. год.

Штампани му рад садржи два дела. У првом одељку изложене су, поред туристичких бележака, геолошке прилике, што их је у путу запазио. За нас су од интереса промаатрања у околини *Турне.* Ова варош лежи на црвеној гвожђевитој земљи, која је час више лапоровита час растресита и садржи врло много кварцевитих облутака. По хабитусу опомиње јако на белведерске творевине. Такав црвени терен јако је распрострањен по Влашкој и представља овде нормални тип кватернера. Глиновитији варијетет румунски геолози обележавају као лес. По мишљењу *Фукса* ова се творевина, и петрографски и генетски, разликује од леса и сем старости ни у чем се другом не подударају. Њему она највише изгледа налик на банатске дилувијалне наслаге црвене глине и облутка. Код *Брезнице,* $^3/_4$ с. западно од Турне а испод црвеног дилувијума, находи се беличасти сиви лапорац, који садржи огромну количину орбулина глобигерина. Сличан бели глобигерински лапорац игра важну улогу у плиоцену Јужне Италије и миоцену малтескога острва.

Са теориског гледишта, далеко је занимљивији други део расправе. У њему је писац покушао да изнесе кратки преглед деобе и упоређења румунског млађег Терцијара, у колико му је то могућно било према садањем оскудном познавању ствари. Ту су нарочито истакнути они моменти, где се он не слаже са погледима румунских геолога.

На првом месту третира угљоносни терен са Cerithium margaritaceum у басену реке Бане. Румунски су геолози изједначили ове слојеве с угарским и ердељским Pestunculus-пешчарем и тиме их урачунали у горњи олигоцен. *Фукс* остаје при свом ранијем мишљењу (Verhandl. d k. k. geolog. Reichsanst. 1835. p. 70), да се по најпре могу упоредити са слојевима код Molta у Бечком Басену. У терцијарним слојевима северозападног Ердеља мађарски геолози разликују пет различних хоризоната и у свима су нађени Cer margaritaceum и plicatum: остала пак фауна битно се разликује од фауне румунских угљоносних слојева коју су наводили *С. Стефанеска*, *Г. Стефанеска Турнуера*, и *Фукс*. Писац се одсудно изражава за миоценску старост.

Солоносна формација у Влашкој и Молдавији, и ако у њој фосили нису доказани, данас се у опште паралелизује са Вјељицком. По Pilide-у, у близини Сланика код села Запода, у повлати формације соли нађен је нулипорски кречњак са фосилима, по којима се ове творевине могу уврстити у медитерански етаж. Исто тако и бrезнички бели лапорац са фораминиферама ставља *Фукс* у исти комплекс слојева, т. ј. у медитеран.

Сарматска етажа која саставља највећи део Молдавије изгледа да је рестрингована у Влашкој и ограничена на изоловане откосе испод млађих слојева. Према карти Драгичеановој, раду Фонтана и пишчевим налασцима у близини Турне-Северина, сарматске су наслаге констатоване на целој јужној падини Карпата.

Комплекс млађих, бракиских и слатководних, терцијарних слојева изванредно је јако распрострањен и необичне је моћности. То, у вези с огромним богаством особитих облика (нарочито Psilodon-и) и деобом у безброј, добро окарктерисаних нивоа — чини те су ове наслаге најинтересније геолошки објекат у Румунији. Али, када се пређе на паралелизовање појединих чланова његових, ствар није тако проста и лака. *Фукс* је у овом спису покушао да изведе деобу румунских бракиско-слатководних творевина, наглашавајући у исто време да она није овим дефинитивно и детаљно утврђена. Цео комплекс ових слојева он дели у три групе:

1. Конгериски слојеви. Обухватају слојеве са Congeria rhomboidea, конгериске слојеве код Ботена, Куцеста, Бербеста и Турцеста, са конгеријама, кардијумима глатким унијама и вивипарама (Vivipara Neumayri, V. Sadleri, V. leiostraca)

2. Псилодонски слојеви са безбројним псилодонима, глатким унијама, великим вивипарама из групе, Vivipara Alexandreniu V. Heberti као и V. bifarcinata.

3 Унионски слојеви. Са богато украшеним и јако каринатним и чворноватим вивипарама (Vivipara stricturata, V Dezmaniana, V. Pilari, V. Štrossmayeriana).

Када би се ова три румунска одељка хтела да упореде с аналогим аустриским слојевима сматрајући при том Viviparae за меродавне, то би румунски конгериски слојеви обухватили не само аустриске конгериске наслаге, већ и доње палудинске слојеве.

Румунски псилодонски слојеви одговарали би хоризонту Vivipara bifarcinata, који се у Аустро-угарској јавља као чисто слатководна творевина, док овде још увек показује бракиски карактер.

На послетку румунски унионски слојеви одговарали би хоризонту Vivipara stricturata и вишем одељку палудинских слојева.

П. С. Павловић.

Louis Léger. Un nouveau livre sur la question d'Orient; у La Bibliothèque Universelle, 1894, књига за Јануар, стр. 153—160.

О књизи Виктора Берара, La Turquie et l'hellénisme contemporain било је говора у нашој књижевности и журналистици. Ми, Срби, поздравили смо је оном љубазношћу, којом поздрављамо и сваку другу свих оних оријенталиста, који пропутоваше Балканско Полуострово — не знајући ни једнога словенског језика — а све у племенитој сврси, да припомогну решењу *источнога питања*, које над Европом виси као Дамоклов мач. У француској штампи књига Берарова примљена је веома лепо, као и свака друга о балканским народима, јер су оне врло ретке. Берар долази у ред оних публициста, који пођу на исток „denué de tout préjugé," у јединој сврси, да послуже истини. Од свих језика, којим говоре балкански народи, Берар познаје једино грчки. Не чудимо се онда, што је непрестано бивао у друштву Грка, што је нужна упуства и објашњења од њих тражио и што је најпосле својом књигом изашао као убеђени јелинофил, што му и сâм Леже у неколико замера. Ту скоро напоменусмо, у једном нашем књижевном листу, жалосан факат, да дочек, пријем, утиче много на начин излагања „истине" код наших оријенталиста... Ето, поводом горње књиге Берарове написао је један чланак, чији наслов исписасмо у зачељу, познати слависта Луј Леже, који као професор предаје у Collège de France словенску књижевност. Можда је он једини међу странцима компетентан, да проговори са извесним ауторитетом о балканским размирицама, које на нечувен начин у историји експлоатишу многи звани и незвани. Он је приказао дело Берарово француској публици у једном распрострањеном часопису, као што се обично приказује свака нова књига, и ми не бисмо имали потребе да поново потржемо то питање, пошто је о њему говорено прошле године са доста убедљивости у „Јавору" и „Одјеку.„ Ну Леже се није само ограничио да прикаже ово дело. Не, он је унео и своје рефлексије, како је где требало. Он је у своме чланку, „*Једна нова књига о источноме питању*," говорио у нарочитом одељку и о претенсијама Срба на Маћедонију: и ми, због саме његове важности, а ради да и наша шира читалачка публика прати рад по овоме питању, доносимо у верноме преводу тај одељак.

„Један је одељак нарочито интересан, вели Леже, у коме Берар испитује српске претенсије на Маћедонију. Те су претенсије скорашње. Срби сањају о освојењу Мећедоније, да би се колико толико утешили за изгубљеном Босном и Херцеговином. Да ли су им ове аспирације дошапнуте из Беча и Пеште, нисам баш доста сигуран. Учинити да влада раздор међу Словенима, то је традиционална политика Аустрије: Divide et impera. Берар није имао при руци све библиографске и картографске податке — он је само познавао неколике, ограничавајући се нарочито на једног српског публицисту Гопчевића, који је издао пре пет година у Бечу једну дебелу књигу врло лепо илустровану, ну *екстра научну* (extra-scientifique) за доказивање Србисма у Маћедонији. Берар дискутује његове закључке и са правом им на супрот ставља закључке једног бугарског зналца (?!), г. Офејкова (иначе *Шопова*), који је 1888 год. штампао у Цариграду једну књигу, написану врло лепим француским језиком, о *Маћедонским Бугарима*[1]). Он је окарактерисао ситуацију са ових неколико речи. Срби теже за етнографским освојењем Мећедоније, да би себи надокнадили губитак Босне и Херцеговине. Боље се не би могло казати. Словенски етнографи давно су решили још у напред маћедонско питање, које Срби тако несрећно покренуше, а које им само резервише — ја се тога плашим — доста горке обмане. Шафарик у својој карти о словенским земљама, која је штампана у Прагу 1842 год. (Slovansky Zemevid) означује Бугаре до Охрида, Костура, Солуна; иста подела находи се и у карти професора Јозеф Ербена, која изађе у Прагу 1868 године; у руској карти ђенарала Ритиха (Етнографска карта источних и јужних Словена), која иде уз његово велико дело *„Словенски свет,“* а која је штампана у Варшави 1885 год.; у етнографској карти словенских земаља од Мирковића, чије прво издање изађе у Петрограду 1867 а друго 1874 године; и најпосле у сличној карти Комарова, која изађе у Петрограду 1889 године. Поводом ове последње карте догодио се један доста занимљив факат. Та је карта доприла до Београда и Срби нададоше очајничку дреку, гледајући како им она одузима Мећедонију и предаје Бугарима. Идуће године карта би по ново штампана, као додатак рускословенском календару, коју је издало „Славјанско благотворително општество.“ Познато је, да су се Бугари удаљили од Русије од неког времена, док јој се Срби приближише. Да би угодили Србима, петроградски издавачи морали су прибећи једном оштроумном лукавству: они су Маћедонији дали неутралну боју — тако вели једна белешка — да је то земља, чија етнографија није још довољно испитана. Згодан случај да се понови позната реч: „Пањкајте! пањкајте! ипак ће остати нешто“...

Један од мојих пријатеља Грка писао ми је пре кратког времена, да је немогућно бити пријатељ Грка, ако се Маћедонија не да његовим земљацима: један врло интелигентан Србин увераваше ме, да сам учинио неправду његовој земљи, одричући јој — у једној скорашњој књизи — област, без које она не би могла доћи до свога потпуног политичког и економског развитка. За мало што ми није пребацио незнање или неистину. Тежак је то посао истраживати истину, а још тежи претендовати увек је рећи. Ну, и поред доказа, које мало час изнесох, хтео бих да додам још неколике. Константин Јиричек, бивши министар у Софији, а данас професор на чешком универзитету у Прагу, човек је најкомпетентнији за бугарске ствари. Сви они који се баве балканским питањем принуђени су да се обрате његовој историји и делу о тој кнежевини [1]. У једном мање приступачном делу, у чешкој енциклопедији, која још и данас излази, Јиричек је имао прилику да каже последњу реч о томе питању у данашњој науци. Он се изражава овако: „Бугари живе у кнежевини Бугарској и у неколиким суседним деловима Турске: у вилајетима андринопољском, солунском, битољском и скопљанском, где су помешани са Куцо-Власима, Арнаутима, Грцима, Турцима и Србима. Простиру се до Шар-планине и до костурског и охридског језера“ [2]).

---

[1]) Леже је написао поводом те књиге чланак „*О захтевима Бугара из Маћедоније*“ и штампао у истоме часопису, где и овај чланак, г. 1885, књ. XXV, стр. 123—132. О том његовом чланку ми смо донели једну доста опширну белешку у бр. 42. прошлогодишњег „Стражилова.“ *П.*

Извесно је, да Јиречик није непријатељ Срба: он је често посећивао њихову земљу, пише на њиховом језику и ужива међу њима заслужено поштовање “

Тако Леже о српским претенсијама на Маћедонију. Мислимо да има позванијих од нас, који ће „имајући при руци све библиографске и картографске елементе“ одговорити поштованом слависти, који, поред све своје љубави наспрам Словена, на врло чудноват начин манифестује ту своју љубав према Србима. Можда ће се наћи још који „интелигентан Србин,“ велимо ми, па ма и „публициста“ са каквим „екстранаучним радом, да „с правом“ постави против разлоге уваженом зналцу словенских литература .. Обраћајмо више пажње на оно, што се о нама пише у страним књижевностима!

Женева

Никола С. Петровић.

---

[1]) Geschichte der Bulgaren. Праг, 1876. Једно потпуније издање изашло је на руском 1882 г. — Das Fürstenthum Bulgarien. Праг, 1891 г.

[2]) Slovnik Naucny. Праг, 1891, књ. IV, стр. 89.

БЕЛЕШКЕ

Са Велике Школе. Приступно предавање на Великој школи 14. овога месеца приступио је госп. Љ. Ковачевић својим предавањима из историје српскога народа на Великој Школи говором „О старим новцима српским и бугарским.“

Овако специјалан предмет могао је одбити многе од доласка на предавање. Па ипак је, осем великошколаца, био велики број других одабраних слушалаца. На пријатно изненађење присутних, говор је трајао преко 1 сах. и 1/4, а пажња слушалачка беше на крају чила као и у почетку. Од мноштва интересних појединости одабраћемо најглавније и оне које могу занимати и шири круг наших читалаца.

Напоменув да је др. Ј. Шафарик, чувар нашега народнога музеја, први почео испитивање јужнословенских (а то је: српских и бугарских) новаца; да је за тим Ш. Љубић, у многоме потпомогнут самим Шафариком и другима из Београда (нарочито му је знатну помоћ и услуге учинио кнез Милан), издао свој „Opis jugoslovenskih novaca“, који је и данас основ наше нумисматике, — предавач дели предмет свога говора на три главна дела:

I. *О бугарским новцима, управ о времену кад су се почели ковати.* По до сад познатим и оцењеним траговима узимало се да су Бугари за време првога царства имали новаца под синовима Михаила Бориса Владимиром и Симеуном (888—927), а за време другога царства под Асеном I (1186—1195) једним од двојице бугарских ослободилаца. Преко тобожњих новаца Владимирових и Симеунових г. Ковачевић је прешао кратком напоменом. За тим протумачивши монограм на новцима који су приписивани Асену I и последнику му Јовану Асену II (1218—1241) као: Александар, а не као Јасен (Асен), г. Ковачевић је њихове новце придао Јовану Александру Страцимировићу (1331—1367) сувременику и шураку нашега Душана, а с тим је ковање новаца одузето од свих бугарских владалаца до цара Михаила Асена (1245—1266) савременика и зета краљу Урошу I Немањићу.[1]

II. *О српским сребрним новцима.* Почиње временом кад су се српски новци почели ковати; утврђује да новци који су приписивани краљу Владиславу I. (1233—1242) нису његови него краљева: Драгутина („сремскога“) и сина му Владислава II; и да су први новци српски из времена краља Уроша I (1243—1276), који је, као сусед млетачки, радио по њихову новчаном типу. На Уроша се можда угледао и зет му, поменути цар бугарски Михаило Асен, који је врло млад ступио на престо три године после Уроша, те и он стао ковати новац и то по истом типу — млетачком. Прелазимо преко многобројних питања из класификације српских сребрних новаца, од којих су многа интересна не само за нумисматику него и за остале научне гране о нашој прошлости. За нас је из „Дела“ било пријатно чути да г. Ковачевић у овако стручним и деликатним питањима употребљава научне податке нашега сарадника г. Бр. Нушића, и то баш из списа, из кога су одломци и у „Делу“ штампани и коме се од стране лакоумне и разметљиве критике одрицао и одриче сваки научни карактер.

---

[1] Монограм са словом „М“, који се налази на једном делу новаца Александрових, предавач је прочитао Михаил, везујући га за сина и за цара Александрова: Михаила.

III. *О златним српским новцима.* Ово је био најзначајнији а уједно, за све слушаоце, и најзанимљивији део предавања. Стари српски златни новци појавили су се за науку још у прошлом веку, али се данас мисли, да су ти први примерци у ствари били сребрни новци па позлаћени; за њима је на реду новац у збирци великога војводе аустриског Сигмунда, али се за њ сумња да је фалсификат. После тих долази знатна количина новаца, којој је предавач нарочиту пажњу обратио. Не идући трагом његова истраживања или, боље, *истраге*, послужићемо се његовим ресултатом и изложити суштину ствари. — 1873 године нађена је на Косову знатна остава старих наших сребрних новаца, која буде већим делом донесена у Београд и продана за лепу награду. Ово намами људе, да употребе фалсификат, те једна дружина у Старој Србији приступи послу. Главни члан јамачно ће бити Илија Потић из Призрена, а извршилац фалсификата (резач) Јован Јанићијевић, пушкар из Приштине. Поред других помагача за рад и протурање новца, с њима је морао бити и каки писмен човек (свештеник, учитељ или професор). Није с горега додати да се у исто време и од истих људи била „пронашла“ и сама царска круна Душанова, која је за *хиљаде дуката* нуђена ондашњој српској влади на откуп. Ова кумпанија изради најпре калупе за разне врсте новаца и за неке споменице (медаље). За тим је на примерцима страних данашњих новаца уништавала грбове и натписе, па тако готове комаде стављала под калуп. Услед овога су, по тврђењу бечких стручњака, остали на неким примерима трагови од репова аустриских орлова и других знакова који се под јаком лупом могу још спазити. Сад разни чланови и агенти кумпаније стадоше протурати робу, најпре у Београду кнезу Милану (1875), после у Бечу и опет у Београду и другде разним лицима. Трговина још није престала. Г. Ковачевићу су из те фабрике познати: 62 златна новца, неколико медаља, крст св. Саве и крст Душанове жене с моштима мученика Ореста. Роба је у почетку скупо плаћана: четири златника продана су бечком старинару Егеру за 100 дуката; доцније је опадала цена: на једној лицитацији продана су два златника из збирке грофа Монтенуова, по осамнаест немачких марака (готово по тежини!) Цена је била огледало научнога мњења о њима. Најпре су примљени с поверљивом радошћу, те је први писао о њима Ст. Новаковић у „Отаџбини“ 1875, не сумњајући им у истинитост. Против горњих сумња устао је и Ш. Љубић у Radu Jugoslavenske Akademije; али се неповерење ипак није дало, а није се могло сузбити. Сад се прихватио посла г. Ковачевић, и он нам је, потпомогнут срећним приликама, могао на свршетку свога предавања показати као corpus delicti четири калупа у којима су фалсификати и ковани. На замерку, да би и ти калупи могли збиља бити оригинални из старих времена, предавач је, одговорио читавим низом разлога из палеографије, нумисматике, археологије, филологије, историје и т. д. којима је очевидно доказао своје тврђење. — Пошто осем споменутих није до сад познат ниједан српски стари златник, завршио је г. Ковачевић: „По садашњем нашем знању Србија није ковала златних новаца у средњем веку, као ни Бугарска; и први српски златници посташе тек за владе кнеза Милана (1881).“

Овај трећи део предавања открио је дакле још једно срамно експлоатисање народнога патриотисма у име најслађих српских успомена. Надамо се да ће сам г. Ковачевић са свога новога места моћно допринети да се у интелигенције српске створе здрави погледи на прошли живот народни и на прави значај и истинску снагу његову и његове државе. То ће знање најбоље осветлити много питање о народним културним, државним и националним задацима у садашњости и непосредној будућности. Ово прво предавање јамчи нам за основаност уверења да ће новом професору Велике Школе бити у томе вођа и средство — истина, те да ће историско образовање његових ученика крчити пута тој сили, великој и у науци и у животу.

Ђ. Ј.

Свечана седница Српске Краљевске Академије. Према основном закону о Академији држана је свечана седница 22. фебруара ове године, на којој је пре свега привремени секретар Милан Ђ. Милићевић прочитао извештај о раду Академије за год. 1893. Из њега дознајемо, да је Академија примила сву имаовину Ученога Друштва, да је прошле године штампала Глас 36. до 42. и Споменик XXI. и XXII. Споменик XXIII., у ком је „Грађа на историју Црне Горе“ и „Нешто о натпису на гробу Гундулићеву“, и XXIV. у ком ће бити: „Србија 1834.“ Писма грофа Боалеконта Грофу Девиљи министру спољних послова у Паризу о тадањем стању Србије, од Ст. Новаковића, и XXV, у ком Панта Срећковић саопштава нека писма „из архиве Исидора Стојановића“, — нису још штампани. Исто тако нису штампани заостали још од прошле године Споменици: Историја Београда и Србије од Рашид-бега и Дубровачке туђинке од проф. Луке Зоре због нагомилана посла у штампарији, бар тако се вели у извештају. Као оделита издања изишла су прошле године ова: Први основи слов. књижевности од Новаковића и Геологија Србије од Јов. Жујовића, даље један Годишњак, на ком „случајно“ стоји, да је раније штампан. Извештај се дотакао и лексикографског одсека, изневши, да је овај одсек у прошлој години држао неколико састанака, на којима је ударио основ библиотеци будуће редакције Речника, договарао се о начину бележења извора, који треба приправљати за испитивање грађе, разделио нешто књига својим члановима за бележење и именовао за своје чланове још четворицу ван Академије. Академија стојала је у вези с 83 научне дружине у Јевропи прошле године, а у две прилике слала је и своје чланове да је преставе и то на цетињску прославу и на свечану седницу мађ. Академије у спомен пок. Dr. Панчићу. Шести одељак извештаја је о Мариновићевој задужбини, а седми о губицима, које је Академија претрпела. Она је изгубила седам почасних, два дописна и једнога редовнога члана, и то: Др. Ђуру Пилара, Др. Аћима Медовића, Саву Сретеновића, ђенерала Димитрија Ђурића, Анту Алексића, Др. Лазара Докића, Ивана Степ. Јастребова, Др. Фрању Рачкога, Јована Мариновића и Милана Кујунџића. — После овога растегнутога, нарочито услед на дугачко и на широко испричана бављења у Црној Гори, извештаја, Председник објави имена секретара посебних Академија за ову годину (Љ. Клерића, Ст. Новаковића, Љ. Ковачевића и Мих. Валтровића) и имена нових академичара (види 2. број „Дела“ стр. 445.) За овим је читао Ст. Бошковић своју приступну академску беседу, која није као да одговорила са свим истакнутом натпису: „државоправна идеја у старој и новој краљевини српској с погледом на ту идеју код других народа.“ —

— **Књижевно-уметничка заједница** држала је 10. марта другу своју седницу у овој години. На тој је седници читао М. Ђ. Милићевић причицу „Вампир“ и сличицу „*Капетан Жика основалац Делиграда и један модерни педагог Шумадинац*“, и Андра Гавриловић о бугарским књижевним листовима по социјалистичком бугарском књижевном листу „Напредъ“. Гавриловићев рад штампан је у „Одјеку“. На овој седници утврђено је, да се 1895. године приреди у Београду уметничка изложба, на којој би се изнели уметнички радови од сто и више година на на овамо рађени код Јужних Словена. Бригу о приређењу изложбе водиће одбор од ових лица: Стеве Тодоровића, Петра Убавкића, Драгине Милутиновића, Светозара Зорића, Др. Милана Јовановића, Милана Ђ. Милићевића, Др. Љубомира Недића и проф. Андре Гавриловића.

— **Југославенска Академија знаности и уметности** имала је 26. фебруара седницу хисторичко-филологичкога разреда, на којој би прочитана Д-ра И. Матковића расправа „Дневници о путовању млетачких посланстава у Цариград, именито Јакова Соранце од г. 1575 и 1581., и Павла Конфарина од г. 1580. У приступу оцене ових путописа спомиње Матковић и два врло мала млетачка путописа А. Badoara и К. Garzona од г. 1573. и путнички дневник Фр Бутришића и Ивана Дивнића о њихову путовању од Шибеника у Лијевно г. 1574. ради везе хронологијске с ранијим његовим радњама о путовањима по балканском полуострву XVI века. Obzor у бр. 61. саопшти у изводу ову расправу, а по њем донесоше Српске Новине и Vienac.

Друштво за ширење природних наука у Бечу, које стоји под заштитом надвојводе К. Лудвика, држало је 3. марта ове године свој главни годишњи скуп. Према годишњем извештају друштво броји 2 почасна, 148 помажућих и 508 редовних чланова. Прихода је било 3255 фор. и 74 кр. а издатка 3351 фор. и 38 кр. Извештај је завршен захвалношћу цару, протектору и министарству просвете за субвенције указане друштву. У нову управу изабрани су проф. Др. В. Едлер као председник, проф. Др. Ј. Румиф за потпредседника а за деловођу инжињер А. Розивал. За чланове управе проф. Др. А. Бауер, Др. К. Брунер чинов. министар., Ед. Дел директор реалке, Т. Фукс музејски директор, пуковник А. Едлер и В. Штегер По свршеном избору држао је предавање са демонстрацијама проф. Д-р. Р. Бенедикт о вештачком млеку.

⁂

У првој и другој свесци XVI књиге Јагићева „*Архива за словенску филологију*“ што недавно изидоше, а о којима ће се више проговорити у априлској свесци нашега „Дела“, има између осталога и Јагићево мишљење о књизи *нашега* критичара „Из новије српске лирике“; ми га у слободном преводу нашим читаоцима саопштавамо, да се види и мишљење Јагићево о тој књизи. Оно гласи:

Есеји професора Недића баве се неколицином од најистакнутијих лирских песника српских најновијега времена по објективноме избору критичареву. Зашто је писац само ове (шест) или зашто је баш ове песнике изабрао за предмет својега критичкога суђења, то се не сме питати, или кад би се баш и питало, не би се добио у овоме спису никакав непосредан одговор; само се може између редова читати, да би се рекло да писац баш ову шесторицу, о којима говори, сматра за најзнатније лиричаре српске. То може донекле заболети оне, који нису узети у овај број, али то се право тек не може одузети критичару: ко сматра, да је запостављен, нека се ма на који начин јави за реч. Јесу ли пак ових шест критичких есеја тако изведени, да могу рачунати на општи пристанак? Добија ли читалац утисак основана и оправдана суђења? То је питање, на које ја само са свога гледишта смем да се упустим.

Неоспорно је проф. Недић врло даровит критичар, који веома привлачи спољашњим обликом питања (Darstellung), веома избија у оштрини суда. Човек чита његова извођења са запетошћу, чак где му и не може одобрити. На супрот критике „по методи коњичких скокова“ — овим баш не врло духовито изабраним изразом означује он обичну, народну критику — карактерише гледиште проф. Вуловића као наслањање на Бернеа — то нека пречисти са проф. Вуловићем — док своје рођено гледиште ближе не одређује Он не симпатише Берне-Вуловићеву (sic!) правцу због уношења политичкога момента у литерарну критику; али не налази укуса ни у „реалноме“ (рецимо „нихилистичноме“) правцу. На шта је његов идеал? „Критичарева је задаћа“, тако читамо на стр. 61, „да изнађе унутарњу страну, дух и правац песника и оно што његовим песмама даје поетска живота“. Признајем, да нисам могао изићи на крај с овом одредбом. Чини ми се на крају крајева, да су то хтели и за тим тежили и С. В. Поповић (критичар „по методи коњичких скокова“) и Св. Вуловић (српски „Берне“!?) Боље би било да нам је проф. Недић казао, на коме путу, супротно својим претходницима, тежи да дође до исте мете. Радо бисмо чули штогод о његовој „методи“ критичнога испитивања, и пошто се он сам о томе готово никако не изјашњава, морамо се трудити да их пронађемо из тока мисли његових есеја. Простор нашега часописа, посвећенога филологији, не допушта нам, на жалост, да се дуго тиме бавимо; уз то и не осећам да сам позван, да од своје стране критикујем овој критици посвећени спис. Задовољавам се општом напоменом, да у есејима Недићевим у појединостима налазим врло много изврснога, али да његов целокупни поступак не могу да сведем на одређена објективна начела; то су тек слике нешто ћудљива расположења једнога духовита човека. Према једноме Костићу суди врло оштро, баш немилостиво; сличне екстраваганце једнога Јакшића улепшава изразом „јаки темпераменат“. Јовану Јовановићу замера за употребу народног лиричнога стила, у чему у осталоме иде само стопама Бранка Радичевића; код Ј. Илића одушевљава се сам критичар за то исто. Где је ту жељена, једнака мера за све“? Нису ли то афоризми једнога „помућеног многом науком и префињеношћу културном“ (!?) критичара, који ужива у дивљим изливима тако званих природних генија, коме су милији необрађени драги каменови него ли углађени, који признаје само непосредни излив песничкога осећања, а сваку примесу духа, правога носиоца прозвећених мисли схвата као штећење песничке снаге? Отуда се и објашњује његова полемика противу једне напомене Шилерове, отуда и његово одушевљење за песнике као С. Милутиновић, коме се приписује у заслугу и сам „неразумљиви језик „чак до муцања“

— У издању књижаре браће Савића изишла је четврта свеска „*Из брачног живота*“ од Вл. М. Јовановића. У овој су књизи ове његове песме: Комшија, Повратак из рата, Очев долазак, Сретан човек, Код своје куће, Деда, Нероткиња, Роткиња, Сиромашни обућар. — Свесци је цена 30 пара динарских.

— Прошле године угледао је света у Сплету „*Стручак цвијећа*“ од Ст. Бешевића, а ове године ево нам стиже још једна кита под именом „Nove pjesme“. Ранија критика указује на Бешевића као на човека племенитих осећаја и искрена патриоту; то му не оспори ни најновија. „Ред“ у 25. броју са свим похвално о њима пише. Ове су песме штампане у штампари К. Руша у Сплету, а стају 35 новчића.

— Млади песник из Мостара Светозар П. Ћоровић штампао је трошком прве српске мостарске књижаре Владимира М. Радовића своје песме за децу под именом „*Полетарке*“. Цена им је 25 новчића.

— Милићевић је опет обдарио српску књижевност својим једним производом, или боље рећи, збирком неколико раније објављених причица и сличица из живота. У издању земунске књижаре Јове Карамата изишла је та збирка под именом „*Зановет*“; у њој су ови састави: 1. Јанко Катић или оно што се догађало у Србији од 1791—1806. године, 2. На гробу Васе Чарапића, 3. Неготину на дан 6. септембра 1887, кад је у средину своју довео живу воду (оба ова последња рада штампана су у Стражилову за 1887. годину), 4. Амишан брат, препричана народна прича о постању Маркове цркве, Степања, Докица и Петке, 5. Породица у селу и породица у вароши, 6. Дур делија иде Пантелија, прича из рата за слободу и 7. Деведесет и девет Радована, по народној причи. — Књига има 10 штампаних табака, а стаје два динара.

— Од превода имамо да споменемо, да је недавно потпуно угледало света Золино дело *Слом*, које је прошле године у свескама излазило. Преводилац му је професор Димитрије Довијанић. — Књижара Дим. Ђорића опет се латила да издаје *Грофа од Монте Христа*. Прва је свеска већ и на свет изишла.

— Свештеник Марковић Ердељан из Алибунара у Угарској намислио је, да види своје приче у једној књизи, те је с тога пришао позиву на претплату. У књизи биће три приче: Котлокрпа Циганин („историјска“), Самоубица (психолошка“) и Бломбаго (из ђачког живота). Ове две последње преведене су и на мађарски и румунски језик. Књизи је цена 30 новчића.

— Томо А. Братић из херцеговачке Фојнице приредио је за штампу песме народне, у којима се опева Лука Вукаловић, чији је и животопис додао. Књизи ће бити натпис „*Лука Вукаловић у срп. народним пјесмама*“.

— Хрватске новине јављају, да је Др. М. Деренчин, који је до сада написао неколико позоришних комада, саставио и комедију „Opozicija na selu“.

— Универзитетски професор Др. Миливој Шрепел, крај свога стручнога посла баца се и на превођење разних забавних дела. Недавно су почеле излазити у Загребу тиском Карла Албрехта Тургењевове „*Приказе*“ у преводу његову. Прва је свеска угледала света, стаје 30 новчића, а преводилац је посвети Влаху Буковцу за знак пријатељства.

— Марка Цара утисци с пута, које је под натписом „*У Латинима*“ приказао Милану Савићу и штампао у „Стражилову“ за 1892. годину, изишли су сада у засебној књизи у издању штампарије С. Артале у Задру. Књига има ове одељке: На мору — У Јакину — Urbs — У Риму — Кроз римске улице — Пантеон — На стубову тргу — Под кубетом св. Петра — Collis hortorum — Колосеум — Римски форум — На Капитолу — У Ватикану — Севиљски берберин — Италијански ренесанс — Цезар Борђија — Споменик Брунов — Микеланђелов Мојсије — Пошљедњи дан римовања — Кроз Умбрију — У хотел-Милану. Дело има четири слике: Пантеон, Колосеум, Петров храм у Ватикану и Микеланђелов Мојсије. — Похвална оцена изишла је у Реду бр. 17. — Цена је књизи две круне.

— Новине јављају, да ће ускоро М. Цар издати засебно и своје слике из књижевности и историје под натписом „*Моје симпатије*“; оне су излазиле у лањском „Стражилову“.

— Хрватске „Narodne Novine“ доносе у ускршњем прилогу ове године (уз бр 69.) критичке рефлексије Каменка Суботића о *Јовану Рајићу*, посматрајући историјски рад његов.

— Директор пожаревачке гимназије Мита Живковић јавља, да је дао у штампу своје дело „*Сарајево од свог постанка до данас*“. Поделио га је на шест одељака: Историја и географија, Управа и власти, зграде и знаменитости, Становници, Старине и Окупација. У књизи биће 12 великих слика, а и 12 штампаних табака веће осмине. Упис траје до половине месеца априла, а стаје за уписнике два динара.

— „Српске Новине“ дознају, да Милутин Гарашанин прибира и за штампу сређује писма свога покојног оца Илије, којима придају велику вредност.

— Петар С. Иванчевић, јеромонах манастира Гомионице спремио је за штампу *Пропаст краљевства босанскога*. Књига је намењена омладини, а чист приход књижници срп. православне школе у манастиру Гомионици. До половине априла траје упис; стаје 25 новчића.

— „Српске Новине“ у бр. 41. донеше почетак састава „*Господар-Јевремов двор*“ али га не настављају имајући без сумње друга прече градива!

— Архимандрит И. Дучић јавља, да је дао у штампу *Историју српске православне цркве* од њена постанка до наших дана, обухвативши све српске области. Књига изнеће 20 штампаних табака средње 8-не. Стаје за уписнике 1.50 динара, а изаћи ће до Петровдне.

— Од „Књига за народ“ из Коњевићеве задужбине угледала је света, како новине јављају, и 29. свеска, у којој су *Српске народне пословице*; растумачио их је и распоредио проф. С Савковић. Цена јој је, као и осталима, 10 новчића. Ми је још не добисмо, нити је у књижари нађосмо да купимо, као да је Београд преко света!

— Као 41. Глас Срп. Краљевске Академије изишле су две радње Симе Лозанића *Милошин, Александролит и Авалит* и Коломана пл. Сили-а генералног секретара угарске академије наука *Тракторија круга при сталној раздаљини.* Књизи од 23 стране цена је пола динара. Одавде је посебно оштампана Лозанићева радња (има 15 стр.).

— Адвокат у Пожаревцу Стеван Максимовић издао је књигу под именом *Нова збирка начелних одлука одељења и општих седница Касационог Суда* са 185 одлука из грађанског законика, законика о поступку судском у грађанским парницама, трговачког и кривичног законика (Пожаревац, штампано у штампарији Мих. Костића 1894. на 8-ни стр. 347). Цена је књизи пет динара. Новине су похвално изразиле свој суд о овом делу, које посвећује Максимовић ученицима права.

— У државној штампарији недавно је штампана књига с натписом *Обрасци и таблице за рачунање разних елемената зајмова* из два француска дела саставио С З. инжињер. Књизи је цена четири динара.

— Епископ Мелентије штампао је до сада у Зајечару две *Књиге за народ* религиозно-моралнога садржаја. У првој су: Кајање и исповест, света тајна причешћа и нечиста савест (прича из народнога живота); а у другој: Буди задовољан оним, што ти је Бог дао и Кривоклетник (прича из народнога живота).

— Недавно је изишла књига под натписом *Светога Јована Златоуста шест књига о свештенству,* с грчкога језика превео и примједбама пропратио протопрезвитер Јован Вучковић, професор богословије и пр. ректор богослов. учил. Карловачкога. У Новоме Саду. Проф. је Живановић хвали у Стражилову бр. 10.

— Др. Иван Бујановић професор догматике на загребачком университету издао је књигу с натписом „Eshatologija, to jest: posljednje stvari po nauku katoličke crkve". Књига стаје форинту и по.

— Као службено издање изишла је *Збирка расписа краљ. српског Министарства правде 1893. године.* Стаје 1.40 дин.

— Од школских књига за гимназије у последње доба изишле су ове: треће издање прве књиге *Геометрије* од Ср. Ј. Стојковића, друго исправљено издање превода Б. Јовановића *Г-ђе Козиреве свештена историја новога завета* и превод проф. Ђ. П. Рокнића: *Ј. Шрама и др. Д. Шислера Математика за I, II, III и IV. разред гимназија и реалака,* и то први део Аритметика. (стр. 158 обичне осмине).

— Павле Несторовић удесио је по новом програму *Српску граматицу* за IV разред основне школе. Књига има 64 стр. а стаје 80 пара динарских

— У Новоме Саду, о трошку новосадске гимназије, изишло је треће поправљено издање *Аритметике* за прва три гимназијска разреда, коју је А. Матић израдио по Мочнику и другима.

— Од школских књига, што су прошлих година угледале света, реферовано је у Реду о овима: о Теорији књижевности коју је написао П. Ђорђевић (бр. 26.) и о Физици коју преведоше Ђ. Рекнић и Ђ. Милијашевић (бр. 19 и 22).

— У мађарском историјском часопису Századok, у свесци фебруарској, наставља Антон Пор „Југословенске историјске студије" говорећи о *Задарској побуни против Млетака* и о *српско-мађарском рату 1319. године.* У истој свесци штампан је чланак Е. Тима *О продуктима новије српске књижевности* и приказ некога Е М. Руварчеве књиге о цетињској штампарији. Види више о том у 9. броју Стражилова. — У мартовској свесци расправља М. Ердујхељија у чланку „*Карловачки патријархат и босанска православна црква*" да је карловачки патријарх наследник пећких патријарха. У другом једном мађарском часопису изишла је његова расправа о историји књижевности Срба у Мађарској.

— Из друге свеске Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina оштампана је расправа Ђ. Паулера: кад је и како потпала Босна под Мађарску.

— У Паризу изидоше опет неке успомене из бугарске под натписом De Goritz à Sophia од капетана Пимодана.

— Крајем прошле године изишла је књига Очерки изъ исторіи славянскихъ литературъ. Писац јој је познати А. Стенович, који у Филологическія записки редовно прати готово сваку новину из наше књижевности. У овој књизи су чланци из историје чешке и српске литературе. Из српске литературе узео је те говори о Сатиру *српскога* писца прошлога века М. Рељковића и о лирским песмама Бранка Радичевића Има и одломака из дела тих песника у буквалном преводу руском, те тако омогућава и руском читаоцу, да се упозна с делима њиховим.

— У последњој свесци Филологическія записки Стенович приказује руској читалачкој публици: Војиславове песме (1889), Карића Србију, 13. свеску Rječnika, 19. књигу Старих писаца и Колунићев зборник.

— У Прагу изишла је недавно књига под насловом O bohatyrském epose slovanském од Др. J. Máchal-a, и то први део. Писац се на првом месту зауставља на српским јуначким песмама, а за тим прелази на малоруске и руске нар. песме. Рад овај заслужује пажњу и похвалу. Цена му је 2 фор. и 25 нов., а има 240 страна.

— Прошле године изиђе у Паризу трошком књижара Fischbacher-a Le Tolstoïsme par Félix Schroedel., књ. на 16-ни. Стаје дин. 3.50.

— Bulletin de la société de législation comparée, 1894. фебруара, на стр 188-ој доноси опширан реферат од Fernand Daguin-a, на Ламушево дело о Бугарској. Он се нарочито задржао на њеним правним установама. Ту је књигу приказао прошле године у „Стражилову“ Никола С. Петровић.

— Париски књижар Ollendorf издао је пре неколико недеља интересно дело Le livre d'or des fêtes franco-ruses.

— Josef Stammhammer, чувар бечке библиотеке, штампао је прошле године у Јени трошком књижара Fischer-a дело: Bibliographie des Socialismus und Communismus. Дело се састоји из два одељка; у првом одељку уредио је алфабетичним редом сва дела која говоре о социјализму и комунизму; а други одељак уређен је по садржини предмета који је третиран. Ово је најпотпуније дело по овом предмету. Писац је имао на расположењу поред велике бечке библиотеке и књижницу познатог аустријског економисте Менгера.

— У Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn XXXI Bd. Jahrgang 1892. а у свесци која је изишла прошле године штампан је чланак Dr-a Eduarda Formánek-a Beitrag zur Flora von Serbien und Bulgarien. Писац је, у времену од 1. августа до половине септембра 1891 год. пробавио ботанишући по околини, Ихтимана, Каванлука, Костанске Бање и Костењца у Бугарској, па је, за тим, прешао код Пирота у Србију и отишао у Алексинац. Екскурзирао је и границом Србије. Са свих тих екскурсија донео је прилично дугачак низ биљака, које је обележио пропративши их својим напоменама.

— У Лајпцигу изишла је дисертација за докторат Милорада З. Јовичића: Die Einwirkung von Salzsaurem Hydroxylamin auf Isonitrosoverbindungen.

ЧИТУЛА

— У Земуну је умро 14. марта *Игњат Сопрон* у седамдесетој години свога живота. Писао је на немачком језику доста о Србима. Међу осталим написао је монографију Земуна и околине и приповетку с натписом „Последња грофица Бранковићка“, коју је на наш језик превео Мојо *Медић*.

— Крајем фебруара умро је у Бечу немачки песник *Лудвиг Август Франкл*, који је познат као пријатељ српски. Писао је и о српским књижевницима као о Његошу, Милици Стојадиновића и т. д.

БЕЛЕШКЕ

о

Листовима.

— „*Родољуб*“ орган „помирљиве“ владе престао је крајем фебруара, а и „*Народ*“ одмах у почетку заста. На место „Народнога пријатеља“ Жив. Балугџић покрену „*Прави народни пријатељ*“ у половини фебруара, али се и он не одржа услед терања уредникова на војну дужност. Бдинове „*Новости*“ и „*Домаћи лист*,“ што излазаше три године у Сомбору, престадоше услед слаба одзива претплате „*Ласта*“ још не изиде, а „*Самосталност*“ по ново оживе.

— Од 1. априла покреће Сима Јевр. Поповић, некадашњи власник „Српске Независности“, патриотски лист „*Слогу*“.

У браће Хрвата појави се „Ljetopis. Ogled po hrvatskom narodu“. Уредник му је Митар Грговић, а излазиће месечно. Задатак је листу да саопштава „позитивне резултате и чињенице нашег јавног живота“. Први број не одговара постављеног задатку, с тога „Obzor“ и не могаше га препоручити.

— „**Просветни Гласник**“ службени лист министарства просвете и црквених послова краљевине Србије овом годином ушао је у петнаесту свог излажења. До данас угледале су света ове свеске: за *јануар* и *фебруар* ове садржине: *Службени део*, па *Радња главнога просветнога Савета* и то са седница 573, 574, 575 и 576., које су држане септембра и октобра прошле године. На овим седницама прочитани су реферати Милоја Влајића и К. Ф. Ковачевића на „Атлас краљевине Србије“ од Анд. В. Станојевића, Дим. Милојевића и Сп. Калика на C. J. Caesaris Commentarii de bello Gallico од М. Живковића, и Др. С. Милутиновића и Ев. Војновићеве о делу „Српски вез“ од Вл. Тителбаха. У јануарској свесци долази за тим *Школски летопис* о крагујевачкој В. Женској Школи у 1892 3 шк. години, а по том „*Наука и Настава*“. У овом одељку К. Карамат преводи с енглескога *Два предавања Николе Тесле*, а J. Миодраговић пише о *Моралним поукама у средњим школама*. И Ст. Павловић превео је у фебруарској свесци с рускога „*Светљење животиња*“ од Хартинга. „*Просветни ковчежић*“ доноси у преводу Ст. Протића *О јавној настави у Бугара* из Јиречкове „Кнежевине Бугарске“, неколико записа о злату, библиографски списак послатих књига уредништву и три писма из Петрограда Радована Кошутића. Сва три писма интересна су, али нарочито она из фебруарске свеске. Кошутић нам вади из преписке Прејсове и Срезњевскога, која је недавно објављена у „Живая Старина“, оно што ова два руска научника пишу о нама и Хрватима. Вредно их је прочитати „Obzor“ је у ускршњем броју (од 12. марта) донео у изводу оно што се тиче Загреба и Гаја Као прилог штампан је свршетак Шевићева превода „*Логике за средње школе*“, почетак „*Опште историје*“ од Стев. Уовчевића и „*Статистика наставе у краљевини Србији за 1890—91. школску годину I. Основне школе*“ од Мих. М. Протића. — „Просветни Гласник“ излази месечно; стаје годишње за Србију 12 динара. — На уређивање овога листа, као и на тачно излажење, требало би више пажње поклонити и не допустити да се врати на ону низину, с које га је једном дигао бивши му уредник П. П. Ђорђевић.

— **„Стражилово“** сем започетих радова у ранијим бројевима (в. „Дело“ бр. 2 стр. 453.) доноси у бр. од 8—12 од песама ове: Ленскога: Љубав (бр. 8.), У пролеће (9), Сеоски песник (11) и Опомена (12); А. Р. Шантића: Пружи ми пехар (10) и Љубичици (11), Јов. А. Дучића: * * * (10) и Први цвет (12), Ипанова: „У споменицу“ (8), М-а Ханс Ајлер (од Сајдла, бр. 8) и Лазе Костића О прослави Бранкова „Ђачког Растанка“ (бр. 10). За чудо да ова мрзовољна песма угледа света у листу, који носи име места, на ком Бранко почива! У 11. броју свршена је песма Вл. М. Јовановића „Реалиста“ и како уредништво јавља и посебно је оштампана у засебну књигу. Од прозне забаве ушла је црта из споменице Јов. Ст. Виловскога „Жена увода“ (бр. 10), Сиромах богаташ од Чеде А. Поповића (бр. 11) и почетак шале у једном чину „Срећа и људи“ од Илије И. Вукићевића (бр. 12). Ова је шала одиграна у нар. позоришту у Београду почетком јануара ове године. У одељку *Уметност* износи М. Медић: Каквих све има „јужнословјенских попијевака“ у Кухачевој збирци (бр. 10). *Књижевност* има: Браних српскога језика од Ј. Живановића, расправља о речи купало (м. купатило) и чини замерку акад. Рјечнику код речи хтети и гривна (бр. 10); даље леп чланчић М. Медића „М. А. Рељковића „Сатир“ у Лици“ и тумачење речи Калаџије од попа Косте Ковачевића (обоје у 11 броју). Чланчић „Делфина Потоцка“ свршен је у 8. броју. Ово је превод из Квапилова дела „Ženy a milenky slovanskych básniku“. Од књижевних оцена само видимо у 9. броју Д. Трбојевића на Шевића „Увод у филозофију“, о којој књизи изишла је оцена и у последњој свесци за прошлу годину „Наставника“ од проф. В. Школе М. Шљивића. *„Ковчежић“* обилује у приказима и то на Карасков у књигу о цетињском октоиху (бр. 9), на М. Бана „Назори пјеснички“ (10) и на Alfred v. Skene Entstehung und Entwickelung der slavisch nationalen Bewegung in Böhmen und Mähren im XIX Jahrhundert Wien 1893 у 11. броју. У свима бројевима има књижевних бележака, у 9, 10 и 11. и бележака о уметности, а у 11. и Смесица. — „Стражилово“ стаје за Србију 14 динара, а излази сваке недеље на табаку.

— **Босанска Вила** лист за забаву, поуку и књижевност, једини српски лист у Босни новом годином уђе у девету годину. Излази два пут месечно, до данас је изишло пет бројева. Највише има *песама* од Јов. Рогановића! * * * (бр. 2) Према пјеснику (3) и Човјеку (5), Шантића Ал. Омладинско коло (1) и Међу српкињама (2), В. В. Рашића: Јунак нашег доба (4) и Војиславу (5), Мила Јововића: Брат је мио које вјере био (3) и Губитком српскога пјесника Војислава (5), а за тим од Др. Казбулбуца (В. Крстића): Опроштај и добродошлица (1), Божидара: На глас смрти Војислава Ј. Илијћа (4), Јелене: Заклетва (4), Св. Ћоровића: * * * (4), Саве Д. Мијалковића: Савет (5) и Зорке Ђуришићеве: * * * (бр. 5). Од *приповедака* ушле су две оригиналне: У добри час, црта из босанскога живота (у 1—3 броју) и Љубав сиротице (4 и 5 број). Ова нежна причица је првенче те врсте Алексе Р. Шантића. Од преведених налазимо Три сестре у преводу Др. Гавриловићеве (5), Само месец виде од Ј. Крузе (4) и толико пута већ превођену причу Пушкинову „Дубровски“ (од 1. броја; још није свршена). Од *поуке* и *науке* налазимо чланчић Радића Моја баштица — моја разбибрига (1) и псеудонима Атома „Каква је била средњевјековна „црква босанска“ — вјера босанска“. Овај рад, који је започет у првом броју од ове године, наставак је онога, што је излазило 1892. године у истом листу а под истим натписом. *Фолклористички део* у овим бројевима је добро заступљен. Ту налазимо: Из народног паровања и веровања у Сврљигу (1—4), Пећина у Дубокој у Србији (3), Евлија (5), Привеј, народни обичај Србовлаха (5) и чланчић Калаџија од Н. Ф, сличан оном што у Стражилову бр. 11. изиде. — Од *народних песама:* Маркова невјерна љуба Станковић Лука (1), Шећер Симеуне и Даша материна (3), Бој на Созину (5), три женске песме из Херцеговине (2) и четири из Сарајева (4). Од народних прича: Рашта се Насрадин-оџи смијемо (1), Ал-Османов син и соколског цара шћи (1 и 2), Како је стари Раде престао гатати, Ошурали ко је украо млине (обоје у 2. бр.), Покете (апотеке, бр. 4), Како је постао обад и шест кратких шаљивих прича у 5. броју. У првом броју има нешто народних изрека из Црне Горе, а у 5. неколико загонетака. *Листак* се одликује кратким рефератима о књигама: Први основи словенске књижевности од Новаковића (у 1. и 2. бр), Стара српска војска од Новаковића, Киперта Стара географија (Ниш, 1893.), Један разорен ум од Л. Комарчића (све троје у 2. бр.), Слободно зидарство од Срете Ј. Стојковића и Лопови на железницама (Београд 1893) у 3. бр., Vorträge über Schulgesundheitspflege од проф. Zehender-а у 4., а у 5. су реферати на Ст. Павловића Сима Милутиновић Сарајлија (Н. Сад 1893) и Ђ. С. Ђорђевића Сима Милутиновић (1893. Београд), на Милановића Измирили се, Др. Л. Димитријевића „Како живи наш народ“ и Матића А. Христифор Колумб. У сваком броју има књижевних и културних бележака, а у 2, 3 и 4 и рубрике „Разно“. У 3. су броју описи прославе св. Саве у Сарајеву, Санском Мосту, Тешњу и Прњавору, као и програми са светосавских беседа у Босни и Херцеговини. У истом је броју и помен Војиславу. Даље још има: Нове књиге и листови (1, 3, 4 и 5), читула (3, 4 и 5), одговори уредништва (2, 4 и 5) и јавна благодарност у 2. броју. — У 13. броју Реда изишао је реферат прва три броја „Виле“ препоручујући је пажњи читалачке публике. И ми не можемо а да то исто не учинимо и не пожелимо. да допре у сваку српску кућу. Цена је за Србију 4 форинта, а за ђаке три форинта.

— **Србобран** је донео у бројевима 16—32 ове радове у подлиску свом: „Глуп случај“ од Болеслава Пруса, превод с рускога (18 број), „Светосрђевска лавра“, нова и народна песма „Владичин пут по Лици“, спевао Јово Узелац (19 број), „О ђачком растанку“ (читано у Пакрацу 26. фебруара; у 28. броју; у 30. „Беше ли код Срба реакције (рефлексије поводом смрти Кошутове)“ од Leander-а и „Уз часни пост“. Бр. 31. донео је лепу причицу Доде-ову „Двије крчме“. Кроз осам бројева провлачи се реферат о Новаковићевој књизи Срби и Турци у XIV и XV веку, из које исписују читава места, и још није свршен. — „Србобран“ излази три пута недељно, а стаје 20 динара за Србију.

— „**Глас Црногорца**“ једини лист за политику и књижевност у Црној Гори, излази суботом, а под уредништвом Др. Л. Томановића доноси песме, чланке из књижевности, и саопштава готово сваку књигу, што изиде на српском језику. У досадашњих 11 бројева су ове пригодне песме: Поздрав Српству на нову 1894. г. од Ж. Драговића, Поздрав браћи на нову годину од Црногорца, Поздрав Црној Гори на нову 1894. и Ђ. Перовића (све у 1. бр.) и Новој Години од Радоја Црногорца (бр. 2), а у 8. је броју песма Јов. Поповића — Липовца Ко сам? (Исповјед Црногорца). Проговорило се о овим књигама: о Веснићеву преводу Шнелерове „Државоправни положај Босне и Херцеговине“ (у прва 3 броја), о другом издању Руске граматике Ј. Илијћа, Шапчаниновој „Задужбини“ (обоје у 1. бр.), о Ст. Павловића „Сими Милутиновићу“ (у 2. бр.), о Александрова По адріатическомоу морю въ Черногорію (Казань 8°, стр. 46; у 3. бр.), о Новаковића „Стара српска војска“ и „С Мораве на Вардар“, Л. Димитријевића „Како живи наш народ“ (у 5. бр.), о Јагићеву раду и Октоиху, о Грбића „Карловачко владичанство“ (обоје у 7. бр.), о Карасковој књижици „Цетињски Октоих“ (у 9 бр.), о Богишића „О положају породице и наследства у правној системи“ и Д. Путниковића „Ђаковање — царовање“ (обоје у 10. броју). У подлиску донесе: Старац великан из Бранка, а „Јово Скобло“ прештампано из Срп. Гласа, обоје у 3 броју, Упоредни преглед производне снаге Јевропе од Милорада Петровића у 4—6 броју (ово је прештампано из Тежака), Сандићево о Вуку (бр. 7); у 8. броју Педесетогодишњица „Ђачког Растанка“ из Дневнога Листа. У бр. 9—11. је прештампано из Нове Зете, а из радње Л. Војиновића „Бранков ђачки растанак“. Интересно је, да је ово и „Дневни Лист“ донео у подлиску. Од некролога налазимо Н. А. Гајдебурова, уредника Недеље (бр. 3), Јастребова и Казалма (бр. 4), Војислава (бр. 6), Рачкога (бр. 7) и Хорника из Србобрана (бр. 9).

— VJENAC Садржина последња четири броја (9—12) је ова: Од песама штампане су три Харамбашићеве: *Идеал* (9), In memoriam (10 бр.) и *Отче наш* (12 бр.), две Ђ. Арнолда *Глас са неба* (11 бр.) и *Јуда* (12 бр.) и по једна: Змајева *Одвест на вест да је Рачки преминуо* (9 бр.), Вл. Вежића *Франц Курелац* (бр. 10), Бран. Ливадићи *Ноћна пјесма* (бр. 10), Теодорчевића *Узор брак* (од Лесинга), и Тресић-Павичића превод Кардучијеве песме *Мирамар* (обе у 11 бр.) Још је једна песма у бр. 9., под натписом „*Већ је прошло*“ с потписом Вјекослав Ивановић; али она је ни више ни мање но прост плагијат, препис Војиславове песме „Елегија“. Да се читаоци још боље увере, исписујем им неколико стихова из песме Ивановићеве и Војиславове:

Već je prošlo žarko ljeto,	Већ је прошло жарко лето,
Uvehle su majske ruže,	Увеле су мајске руже,
I nad vlažnim poljanama	И над влажним пољанама,
Sa graktanjem vrane krûže.	Са грактањем вране круже.
Na ognjištu plamen puca,	На огњишту пламен пуца,
I čadjavi zid mu liže,	И чађави зид му лиже,
Pa treperi i svjetluca,	Па трепери и светлуца,
I kolute modre niže —	И колуте модре ниже —
Polja ćute, gora spava,	Поља ћуте, гора спава,
Nigdje glasa, nigdje java!	Нигди гласа, нигди јава!
(Vienac бр. 9. стр. 139).	Песме В. Ј. Илића (1889 г.) стр. 174.

Очекујемо, шта ће „Вијенац“ на ово рећи; ако не ће нама, онда нека одговори „Стражилову“ које је прво и изнело ову крађу. — Од прича налазимо В. Новака (од 10—12 бр.) *Прва плаћа* и почетак овећега рада Ђалскога *Радмиловић*, у ком црта савремено хрватско друштво (од 10 бр). Од ранијих започетих чланака завршени су: трагедија *Болеслав* (9 бр.), *код женидбе*, по нар. песми (9 бр.), *О развоју органског живота на земљи* (бр. 11) и *О умјетности у* Comédie Française *и о Сари Бернхарт* (12 бр.). Нови су чланци: *Рачкоме*, поздрав Кристијане Solvejgs (бр. 9). *О приказама Ивана Тургењева* од Шрепла (бр. 11), *Друга-Буковчева изложба* слика (бр. 12), *Понос и частохлепље* од Г. Т. (бр. 12) и два књижевна писма: о Босанкама Лепушића (бр. 10) и о Водопића Марија Конавока (бр. 12). У *лиску* донесе кратке белешке из књижевности хрватске (у бр. 9, 10 и 11) и чешке (бр. 10), из уметности у 9 и 11 бр., и сваштице у 9 и 11 бр.). — „Вијенац“ излази сваке суботе на два табака, а стаје 7 форината годишње. Кад сам већ завршио „Преглед листова“, дође ми ђак VI. разреда гимназије Стеван Луковић и саопшти, да је нашао још једну крађу хрватску. У најновијем (13.) броју Vienca, о ком ће бити говора у 4. свесци, штампао је Вјекослав Ивановић песму „У ноћи“, која од речи до речи одговара Војиславовој песми „У ноћи“ (пореди на стр. 33): само је Вјекослава саблазнила реч „блудим“ и „блудим“, те заменио са „лутам“ и „лутао“.

БИБЛИОГРАФИЈА

Живаљевић А. Данило. Андрија Качић Миошић словенски песник, написао — — (оштампано из „Летописа Матице Српске“ књ. 171—174). У Новоме Саду штампарија српске књижаре Браће М. Поповића 1893. — 8° стр. 130. са сликом Качићевом. Цена је књизи 2 динара

И ако ова књига носи на натписном листу годину 1893. на себи, она је опет за то у промет ушла пре неколико дана. О њој ћемо проговорити опширније у једном од даљих бројева; она то заслужује.

Једно Намесништво, 1868—1872, од Јов. Ристића. Београд, Народна штампарија Љубе Бојовића, 1894. г. на великој осмини стр. 52. — Цена динар.

У овој брошури је г. Ристића одговор на брошуру г. Гарашанина „Два Намесништва“. И ако обимом мања, брошура је ова садржином пунија и једрија од супарнице јој. И једно се писцу не може отказати: да је успешно сузбио критику Гарашанинову, коју, у осталом, није било тешко ни сузбити.

Ми ћемо и о овој, као и о брошури г. Гарашанина, проговорити, надамо се већ у другој свесци, опширније, кад ћемо имати и реплику Гарашанинову која сад у „Виделу“ излази.

Жена XX. века. Написали Жил и Густав Симон, издање Чупићеве Задужбине превео М. Ђ. Милићевић. Београд 1894. Стр. — Цена три динара.

Писци узор за жену двадесетога века гледају у жени и породици седамнаестога века! Морамо рећи да г. Милићевић није био срећан у избору, при свем том што нам он вели: да се критика о књизи овој повољно одазвала.

О положају жене у браку; прерадила с немачког Љ Београд 1894. — 8° страна 68.

Сумњало се да је писац ове књижице Д-р. госпођица Љубица Ђурићева. Један од наших књижара казао нам је име правога писца. У осталом може се одмах видети из самога дела, кад се прочита — да му писац није доктор медицине, иначе се не би остављало другима; да кажу коју о брачној хигијени.

Књига је израђена ослањањем „на начела једног — између најбољих немачких научњака, и на своје сопствено искуство.“ Ако је дело прерада — онда је свакојако небрижљива и оскудна; ако је превод, као што за то говоре доста реченица немачкога кроја — вреди исто, што се тиче израде, само онда писац веома мучно да је „један између најбољих."

Основна је мисао: природни позив жени јесте, да буде друг, домаћица и васпитачица своје деце. Да би женскиње могло да што свесније одговори своме позиву, треба да се спрема за то — у школи и кући. Образовање њено треба да се подиже на основици познавања своје природе — и да помаже физичко, интелектуално и морално развиће жене.

Место објективна третирања питања налазимо само збирку афоризама, који су често толико исто погрешни, колико су философски. Језик је с интерпункцијом такав да и извежбани читалац мора често да понавља и прекраја поједине реченице -- те да им ухвати смисао.

На стр. 36 налазимо норму карактеристична понашања женскиња, када љуби; начин како се женскиње у љубави понаша *карактеристичан је* (ми подвлачимо).

„Женскиње и кад осећају љубав не могу да даду израз своје побуђености, оне су *свирепе*, неумољиве, да буду победиоци и кад су побеђене. Најневинија шала *или претпоставка да и оне љубе вређа женско достојанство.* У пркос љубави која им груди раздире неће да пођу у сусрет човеку кога љубе. Не дају ништа добровољно, бегају где се траже, ћуте кад се ослове, окрећу главу кад се сусретну; тако муче човека који ипак зна да је љубљен."

Овај исказ вреди за женскиње у опште, и најблаже да се изразимо — ово је nicht zu duldende Verleumdung женскиња.

Мало ће читатељица бити које ће разумети, како „код младих, *здравих*, девојака, осетљивост се показује, али се сматра као невин израз душе која жели да је мирна и да се при својој функцији не ограничава пријатном или непријатном." Овакових реченица, и такових које ваља читалац прво да прекроји, пречисти те да им ухвати смисао има доста.

А од куда то да је „благо оној љубави која не зна куда води!"

Кад је реч о положају жене у браку за казну је оваква ексламација. Она брише наслов — и све.

Факт је — има доста и лепих реченица у облику афоризама. За њих смо рекли своју реч.

На крају налазимо — и закључак. У њему се оглашују и препоручују преводи двају дела Д-р. Клекке-а, и ништа друго.

*

Ко зна што год о питању које се овде веома оскудно третира -- мучно ће наћи какове науке; ко не зна -- нека не чита без коментатора и готовости за напрезањем ради разумевања.

Техничка страна књиге — т. ј повез, хартија и „карактер" штампе — морају се безусловно похвалити. И опет је цена велика — динар. —

О овој књизи проговорио је и „Ред" у броју 9, али некако с више хвале, но што књига заслужује.

С. М. Лозанић. Хемиска технологија, четврти део хемиски производи (неоргански) израдио — — — професор хемије и хемиске технологије на вел. школи. У Београду. Издање и штампа српске државне штампарије 1894. Цена је 3 динара. На великој 8-ни стр. 170.

У овом делу технологије изложена је фабрикација хемијских производа (неорганских) и то: кисеоника, водоника, сумпора, сумпор-диоксида, сумпорне киселине, хлора, брома, јода, шалитре и азотне киселине, натријум хлорида, калијумових соли, натријум сулфата и хлороводоничке киселине, соде, амонијака и амон. соли, фосфора, ђубрета за земљорадњу и барута.

S. Brusina Biološke Postaje. (Čitano u svečanoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. prosinca 1893.) U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. 1894. На малој осмини стр. 40.

У говору, који је држао на свечаној академиској седници у Загребу, редовни члан, С. Брусина, изложио је неопходну потребу хрватске биолошке стације на Јадранском Мору, која би у првом реду подмиривала потребе универзитетскога зоолошко-зоотомског завода, а за тим послужила попуњавању музеалне збирке у морским животињама и дала прилике хрватским стручњацима, да се, на самом месту, занимају проучавањем; он је показао, шта је урађено на проучавању маринске фауне приликом разних великих експедиција за испитивања морских дубина, како је никла и остварена мисао сталних лабораторија на морским обалама и колико су и каквих жртава поднели појединци и државе на ту цељ и на послетку каквим су научним плодовима уродиле ове установе. У потврду томе изнео је непрегледну масу литерарних података. Показавши потребу хрватске постаје, писац, на крају расправе, третира питање о најзгоднијем месту, где би се морала подигнути. Њему се чини да је најбоље да се постаја утемељи код Дубровника, пошто је јужни део јадранске котлине мање познат, клима је подесна те би стручњаци могли и преко зиме радити; а када би постаја и своју лађу имала, могла би се предузимати испитивања Боке, Скадарскога језера и Албанске обале.

Никола Андрусовъ. Проблемы дальнѣйшаго изученія Чернаго Моря и странъ его окружающихъ, — I. Мраморное Море. (Приложеніе к LXXII-му тому записокъ імпер. Академій наукъ Nr. 3. Петербургъ 1893.

У расправици овој, која је прочитана у седници физичко-математичког одељка петроградске академије, указао је писац -- учесник у експедицији за испитивање Црнога Мора — на потребу даљег проучавања овога басена у вези са блиским областима и басенима. У првом реду такав један басен јесте Мраморно Море, које је сада врло мало познато. Да би ово море доиста пружило веома интересних проблема, који би заслуживали ближе проучавање, показује већ и сам његов положај, јер оно лежи између два различна басена – Црног и Средоземнога Мора — мало речица које у њ утичу и, у колико се зна, геолошка историја његова.

Principes d'Economie politique, par Charles Gide, quatrième édition Paris, 1894. Цена 6 фр.

Књига је ова у многом погледу ваљана. Велика јој је мана теорија вредности, која није добра. То је теорија новије немачке школе. Кад се то апстрахује, књига ова може послужити као лепо руководство онима који хоће да се упознају с овом важном науком, а читају француски.

Исте је врсте и Филиповићева књига (он је сад професор на бечком универзитету, на место пок. Л. Штајна): Grundriss der politischen Ekonomie von Dr E. von Philipovich, Freiburg in B. u. Leipzig, erster Band; ова је прошле године изишла у Маркардсенову Ручнику Јавнога Права и у њој је општа наука о политичкој економији. И она је за препоруку, с горњом оградом, још у толико више што она даје и један и ако кратак, али ипак прегледан и објективан, нацрт Марксове теорије вредности и капитала, која је до сад, несумњиво, најбоље нешто што савремена економска наука може да покаже.

Le socialisme allemand et le nihilisme russe, par J. Bourdeau. 1 књ. на 8 ни, стр. 368. Paris, код Alcan-a, 1893. Стаје дин. 3,50. —

У овој књизи писац упознаје француску читалачку публику са немачким социјализмом и руским нихилизмом. О немачком социјализму говори се и пише много у последње време, нарочито од триумфалних победа на последњим изборима за Рајхстаг, када је немачка социјал-домократија извела на биралиште скоро два милиона гласача. О руском нихилизму говори се већ одавно, откад поникоше прве завере против апсолутичкога режима у Русији. Најинтересније је место у овој упоредној студији, где писац, са доста правичности, познатим својим саркастичким стилом, утврђује разлику између социјализма и нихилизма. „Нихилизам, вели он, не преставља рат класа као социјализам, већ крајњу борбу против апсолутистичке бирократије. Он не образује за себе странку, већ секту; то је ђенерал-штаб састављен из самих завереника а — без војске. И код нас има људи, који врло често — да не кажемо увек — мешају социјализам са анархизмом и нихилизмом. То су обично људи са извесним предрасудама, који у место да огласе рат принципима, идејама, — нападају личности!

* * *

Handbuch des Socialismus, von Dr. Carl Stegman u. Dr. C. Hugo. Zürich 1894. —

Од овога дела је досад изишло 4 свешчице, а прорачуњено је на седам до осам свезака. У њему је, речнички, са свим објективно изнесено мишљење, по оригиналним делима и списима, свих оних који су социјалистичке идеје исповедали и пута им крчили заједно с биографијом самих писаца. Критика се немачка о делу „врло повољно одазвала, и она несоцијалистичка и она социјалистичка. Једна свешчица динар.

* * *

ПОСЛЕДЊИ ВИТЕЗ

(ЧИТАЛАЦ ВАЉА ДА НАЈПРЕ ПРОЧИТА 21 БРОЈ „РЕДА“ И У ЊЕМУ ПОДЛИСТАК С ПОТПИСОМ ДР. Љ. НЕДИЋА)

I. Нешто што би се могло назвати и уводом.

> „Ја не мислим писати предговора“.
> *др. Љ. Недић.*
>
> „Ја не мислим писати увода“ (па ипак пишем као што је и г. Недић предговор писао).
> *Један из „гомиле“.*

У оно време калуђер беше глава; витез беше рука. Први је свету очи отварао: други је располагао енергичним мерама и чинио да се клетве, које је онај на залутале овце бацао, још на овом свету стеку на грешним проклетницима. У тој заједници беше сила оба савезничка знамења: клетве и топуза.

То би за дуго, али не за увек. Виклиф, Хус, Лутер освајају право слободи савести: буржоазија и швајцарски планинци (данас би се хтело рећи: гејаци) својим збивеним и сређеним масама (тј.: као „гомила“) сурвавају с непобедне висине средовечну витешку силу: талијански и цео јевропски ренесанс уноси ослобођену истину и природност у лепи свет књиге и уметности.

И настају чудновати призори: папе су заштитници дотле анатемисанога Јелинства: великаши држе под своје окриље јеретика Лутера: краљевима не седи уз колено само господичић „плаве крви“ него и синови представника тезге и мотике. И зацарише се „последња времена“. И шта је природније но да се у том „последњем времену“ јави и детић саломљенога властеоства као „последњи витез“ — Бајар, le chevalier sans peur et sans reproche (витез без страха и без замерке)!

Ну Абјатеграсо виде смрт Последњега Бајара; и витештво оста, само да се о њему сања! Сањало се у XVI па се сања и у XIX веку.

Човечанство зри, народи долазе до свести о себи, а приче су им старе само лепо штиво којима они сад негују машту свога подмлатка: па и народи сами у часовима одморка и доколице окрену своје маштање на ону страну, где су некада у давна времена били приковани погледи и пажња њихних предака.

А далеко тамо, у она давна времена, кад је човечанство у детињству своме стало мислити о бићу појава, који су га изнаоколо испуњавали дивљењем и страхом, — свему је и свачему био извор у какога божанства. После су дошли полубогови, ероји божанскога порекла, који се после смрти међу богове успињу. За тим је настала даља деградација ероја: постали су само људи, али особити, силовити људи. Краљевић Марко може да говори:

„Давор', Шаро, давор' добро моје!
Ево има *сто и шесет љета,*
Како сам се с тобом састануо."

Он и не умире, не умире ни Фридрих Барбароса. Римским царевима припређује се после смрти апотеоса којом их и народ и држава убраја у богове. Хришћански владаоци нису могли постајати боговима, али се могаху попети у свеце. Доцније су ероји још мањи. Велики су само, кад су упоређени с осталим људима. Један од њих разгони читаве војске, ствара културне препорођаје, оснива државе, спасава народ. Други савлађује друштвено и државно расуло једним мигом, срећном каком идејом: његовим узроком место беспоретка зацарио се ред: место беспосличења рад: на његову реч диже се трговина, цвета индустрија, напредује ратарство, све ослобођено од затуцане мрачности сељачке гомиле, која је сад натерана да слуша и ради, не свој већ туђ, посао.

Разумни људи у те бајке данас више не верују. Они мисле и бројевима доказују да је један од најсиромашнијих народа у Јевропи, овај у краљевини Србији, богатији и од једног светског богаташа, и од једног васељенског силника. Који то срећник може сваке године, пошто се о себи побрине, одвајати оних 60.000.000, које српски народ редовно даје по државном буџету, и сувише ону другу суму, не мању, коју исти народ даје округу, срезу, општини, цркви, школи, књизи, уметности, сиротињи и другима? Данас је у прах развитлана заблуда која је некада умове морила.

II. Где читалац види о коме је реч.

Arma virumque cano.
Вергилије.

Сви пешаци не иду једним ходом, нити сви људи стижу подједнако. Већина живи животом садашњости: изабрани се пророци бацају у незнани будућности: а понеки спори и недостижни члан друштва заостаје те се задржава још у прошлости. Али ова се око њих изгубила, они пак неће и не умеју да се у садашњици нађу. Остаје им да као дечица сањају. Доиста прилично има таких одраслих којима остаје само да цео свој живот протерају осем другога света и да своје смишљање ките маштањем детињских снова. Док се таки људи на то ограниче, док не стану ометати живе раднике, они су у праву; слободу им савести и слободу мишљења не мислимо одрицати. По својој изузетности у целокупности народа и друштва што су око њих, они су без сталнога утицаја, без већега значаја за савременост. Али нису с тога мање занимљив факат за посматрање и учење. То су историско-друштвени фосили у пуном јеку животнога развића. Поједине одличне представнике прошлости у садашњости вредно је изучавати, да би се што боље видело какво је било оно на чијим се развалинама дижу нове куће новоме животу.

Такав примерак имам пред собом, примерак толико занимљивији, колико се није задовољио да ужива дивећи се старим временима, него је пошао да сам на јави понови витешка јунаштва оних идеалних великана које му његова разиграна машта васкрсава из гробова.

А како је заносна помисао: доказати својим радом, *својим фактом,* да није Бајар био последњи витез sans peur et sans reproche!

Сличну ранију мисао и жељу, која се појавила у сунчаној Шпанији, земљи где су и просјаци господа, узимао је пре мене за пример велики један књижевник који је својим причањем овековечио многи племенити полет. Мој велики предходник описао је смело одушевљење шпанскога витеза, заточника правде и врлине, заштитника бедних и немоћних, гласовитога Господа́ра Кихаде из Манше. Испричао је његове подвиге с дивовима и с механџијама, с чудовиштима и с кријумчарима, с веницима и с мазгарима, с тирјанима и са робијашима, с царским кћерима и с простим сељанкама, с вилама и с механским цурама. Ја намеравам испричати само последњи поход модернога витеза; а поход је заиста знаменит: прво, по самом себи и делима која је витез починио: после, и узгред, по његову противнику.

Стара класична Јелада беше дивна земља; али беше несрећна, јер у њој живљаше једно чудовиште. Зову га: идра лернска. Та грдосија имаше неколико глава којима прождираше коње и јунаке. И чим би јој се у борби одсекла једна глава, друга јој одмах ницаше. Тако живи и сад једно чудовиште коме се глава растићила по свој земљи и народу српском. Има их који га сматрају голишавим младунцем, и ако је оно врло старо; одричу му ослонац у традицијама српским, и ако оно пружа своје традиције чак у време кад се Срби и не беху настанили овамо на југу, на Балкану. Али чудовиште је почело јавно узимати маха тек пре сто и неколико година. У књижевности се јавља Доситејем, те овај самоук и калуђер савлађује митрополита Страцимировића; Вук, други самоук, — др. Ј. Хаџића; Бранко („недоучени“ медицинар) и Његуш — Јована Ст. Поповића. На државном пољу извојеваше чудовишту многу победу Карађорђе и Милош са свима у оба устанка, исти Милош при оснивању и првом уређивању Србије, па сви, који ту мисао прихватише, у дугом низу од радника на сретењском уставу (1835) до оних који у наше дане бране основна начела уставности и демократисма. Знатан је појав: то је чудовиште успело да с голим и босим сељацима у почетку овога века отме од надише слободу народну с ову страну Дрине: а господа и властела српска с ону страну Дрине, кад почеше борбу с тим истим противником, беху саломљена, тако рећи, у првом судару! И мало је које поље народнога живота на ком српској идри не никоше главе. Та се идра, за ових сто година, зове из противничких табора разним именима: гомила, простота, руља, рита, олош. Право јој је име: народ и идеја његова. Облици, у којима се та идеја констатује, разни су. Некад њен захтев, на уста Доситејева, Вукова, Бранкова, Његошева, тражи: књижевност писану простим и чистим народним језиком и простим правописом који ће и сиромах човек брзо научити; књижевност у духу народном, са задатком да се брине о потребама народним. Карађорђе и Милош веле: ослобођење народно; кнез Михаило додаје реч: уједињење. Кнез Милош рече: народна држава; Милета Радојковић, Димитрије Давидовић и други прихватају и додају: и уставна владавина... итд. итд. — Такав је противник с којим има наш јунак да се огледа.

На лерпску идру у Јелади пошао је Еракле, прототип свих грчких ероја. Једним махом одрубио јој је главе свеколике; кад идра оста без иједне главе, ниједна јој нова није могла нићи. Али како је огроман број глава српске демократске идре! Има ли те ерakловске витешке силе, која би могла приступити данас да оствари, једном већ неуспели, Кучук-Алијин план енергичних мера?

На нашто су ова детињаста одрицања једном већ стеченога и оствареног *факта*?

III. Сан једне душе.

Ја не мислим писати о сновима уопште, јер је већ, као позвани стручњак, др. Недић о томе писао, не истина у расправама којима се „унапређује наука“, већ у популарном предавању: „О сну и сновима“. Ја овом приликом најпре помињем на лепу илустрацију чувенога Г. Дореја, на којој су ухваћени нестални ликови који муњевитом брзином грцају по распламтелој машти племенитога Господина од Манше. То помињем на умујем како би дивну слику нацртао Доре, да му је нешто било имати учешћа у приређивању илустрованога издања критичких подвига новога — Бајара. Полеђина би тој слици била сва у диму и пламену који поджижу угарци „хајдучких јатака“ и петролеј париских комунаца. Пред пожаром стоји песник змајскога имена и облика, коме из ноздара модар пламен бије а из уста одјекује тиртејска песма што храбри на разор и хаос. Огроман, непрегледан хор, у коме као сребро звоне гласићи дечице из свих српских крајева, отпева строфе и антистрофе свом чика-песнику! У те се тонове, као потмули акорд, меша рика лава, ужас свих живих створова. А каква је у лава глава... и није глава!... већ две, па се грмљавина са уста једне од њих бележи латиницом (Léon) а она са уста друге главе ћирилицом (Леон). Страх спопада „неумитнога критичара, наоружанога до зуба, који силним духом стреми свом циљу“.*) Он се у страви трже: — ово је збиља идра лериска, а у мене нема срца Ераклова. Обзире се има ли кога, да му се на невољи нађе. Није далеко од њега скуп људи. Биће их преко тридесет. Међу њима спази 6—7 који пред својим именом пишу, као и он сам, два латинска словца: Dr. Ту беху ликови неколико његових другова на највишем просветном заводу у земљи. Разбирајући много за „степенитости“ увиде да су, с незнатним изузетком, сви из онога скупа свршили факултетске студије, да је од њих велики број са дипломама професорских испита. У неколика човека из друштва беху знаци свештеништва највећега храма што науци подиже Србија. Беше у опште књижевника чија дела не презреше ни туђе: руска, немачка, француска и друге књижевности. Умирен, утешен, хтеде већ приступити: кад му пред очима заиграше безбројни оквирићи од црних пруга, а из уста му се отеше очајни гласи: *„Народни људи!.. Социјализам!... Гомила!...* Све сами *сарадници* са нешто *мало непречишћених појмова!... Бедно уредништво!...“*

IV. Прилози за познавање оружја у једнога доктора 1894 године по Христу.

И Блазнавца кнежева синовца. — Примјечаније није му синовац, али ово је речено стиха ради.

Књижевни продукат из доба „Реда и Рада“.

Главно је да човек добије од Г. Хајима Давича за себе тапију *како не зазире од предрасуда, како не штеди веровања и како руши надувене идоле,* па онда је лако: стечено је право да се надува сапуница и да се њени мехурићи представљају свету бар као ново откривени планетоиди. С таком сведоџбом у џепу, сме критичар огласити као крупан грех свом књижевном противнику сваку ситницу, па чак и таку за коју нигде у свету не би одговарали ни уредник ни сарадници. Међу тим уредништву Дела може бити пријатан факат што је једна очевидна злурадост могла напабирчити само ових грешака, којих, у осталом, мора бити у сваком издању овакве врсте.

Осим осталога, још ситнијега, „неумитни“ и „силни духом“ критичар (како је назван господин) сме постављати Делу просто занимљиве захтеве. Преводилац „Отрова“ даје своје мишљење да се писац тога дела „одликује јаком психологијом“. Г. Недић хоће да те речи постану уредништву неодступни канон и осуђује га што се усудило да у другом броју донесе од *другога* човека и друкчије мишљење. Разуме се: не сме бити „нереда“ у књижевним оцењивањима! Зар допустити олошу и навићи га да он и у књижевности само саслуша мишљења па да после сам своје изведе?! Него занимљиво је да таки критичар сме прећутати да оно друго мишљење гласи: „Киланд није психолог *у правом смислу те речи.*“ Ситна, незнатна нијанса у изразу!

---

*) Речи Хајима Давича о Г. Недићу.

Каваљерски је и оно што се Лилеру једна преводилачка омашка оглашава документом крупнога незнања. Г. критичар зна да се у нас професорски темати из немачке литературе пишу на немачком језику. У Лилерову немачком оригиналу, који он у Делу преводи, налазе се доиста речи von Retz; али су тамо узете баш као речи које је сам Шилер написао у посвети пред својом драмом о којој је реч (те ствари као да нису биле у рукама Г. доктора!). Сав је грех што се у српском место von није казало de. Да је Лилер знао народност тога писца и државника, види се што се натпис његова дела одмах *француски* наводи (Дело, стр. 332 и 3). И Г. Недић би можда увидео сву ситнурију свога поступања; али је он, по свој прилици, и употребио ово, само да би могао „духовито“ додати како Лилер „можда предаје историју на некој гимназији.“ Не предаје, видите; и Г. критичар то јамачно сам зна — а дужан је знати пре но што избаци инсинуацију, — али он је то урадио стила ради, као песник што је стиха ради начинио Блазнавца синовцем кнеза Михаила.

Већ ово казује да је каваљерство далеко од новога витеза: али да је Бајар доиста био последњи витез sans reproche, доказао је критичарев поступак према Св. Симићу.

Г. Недић је већ у предговору својим студијама „Из наше новије лирике“ презриво изјавио да не воли и не цени полемике. После је у свом првом „приказу“ Дела, и непитан, изјавио да неће одговарати својим критичарима, и уједно је одмах ту покушао да одговори на оно што би Симић могао написати о његовој књизи. Још једаред крши задану реч Г. Недић у другом „приказу“ Дела, па још како жалосно. И да се овде није заборавио са свим невитешки, пустили бисмо га да се слободно сам зариче и пориче. Нигде Св. Симић није у II свесци Дела казао да је *ђачки* чланак Светозара Марковића, на који се Г. Недић толико окомио, био и од какога непосреднога утецаја на ондашње лирско песништво (изволите загледати нарочито крај 356 стр.); а Г. Недић не преза тврдити да Симић „истиче заслуге такозваног покојног Светозара за њу (*лирску поезију*)“. Друкчијег је кова била сабља у старих витезова; и можда је нешто мало и квалитет оружја био узрок, те се они могаху држати на друштвеном попришту, па можда због друкчије ратне опреме њихови наследници и не могу одржати стари значај и ауторитет. Свакојако је сад комично узети тон магистра Аристотела и казати о садржини другога броја Дела сувер не речи: „прилози су махом слаби.“ Слабо ће ко више гледати на *речи* да су оно, што он у првом „приказу“ говори великим делом „*факта*, и као таква, она нити се дају извртати нити се о њима може водити дискусија“!

У прегледу радова на бугарској флори, који у Делу износи читавих 12 страна, посвећено је радовима из времена пре ослобођења Бугарске свега 2 стране и неколико реда; о радовима између 1877 и 1889 године нема ни пуна страна; сав остали чланак (³/₄) говори о радовима наших дана. Онај спомен ранијих радова не само да не квари него допуњава историску слику (а и „хроника“ је врста историје) овога прегледа. Греши и изврће дакле Г. Недић кад каже само: „У хроници није место набрајању радова што су пре педесет и више година на овамо објављени.“

Кад бисмо у опште давали вредности сличним стварима, не би нам тешко било доказати неоснованост многога „факта“ што износи критичар, те утврдити да нпр. није само у Делу позориште стављено у преглед из друштвенога живота, или да чланак С. Кукића не „носи невероватан наслов,“ него да баш тога има и у другим угледним листовима. Ми бисмо ради били говорити о садржини Дела и прилога у њему; али шта ћемо кад Г. критичар не воли о њој говорити! Руси веле: Этотъ кусъ не для вашихъ усъ.“

Зато ћемо се задржати само на његову инсистирању „да путописне црте д-ра М. Р. Веснића и Бранислава Нушића не спадају у науку.“ То чинимо јер се том замерком мисли омаловажити садржина чланака, и не обзиремо се нимало на Г. критичареву изјаву да се о тим његовим речима не може „водити дискусија.“ Ако се игде наука обрађује, обрађује се по академијама наукâ. Не треба ваљда доказивати да се онај ред наше академије, у коме је „академија наука друштвених,“ не бави фељтонима, причама и песмама. На видите: баш из те је академије изишао и после био штампан XXI Споменик, у ком је М. Ђ. Милићевић изнео аутобиографију „Кнез Милош прича о себи.“ Може бити да треба напоменути да се покушало довести у питање аутентичност те аутобиографије. То Г. Недић јамачно не зна, јер би онда знао имају ли значаја подаци д-ра М. Веснића, којима се несумњиво доказује не само аутентичност кнез-Милошеве аутобиографије него и истинитост многога њена казивања. Ми смо уверени да би и академија, с пуним правом, била отворила ступце свога Споменика д-ру М Веснићу, јер је његов прилог исте категорије које и Милићевићев, а вредност му је велика баш с тога што утврђује казивања таковскога јунака. Ако је дакле редакција Дела по свом „трпању“ бедна, така би иста морала бити и академија с људима, који, вели се, и једном г. Недићу улевају поштовање. — А „да ли се путописним белешкама Бранислава Нушића унапређује наука“, нека пресуде нпр. они, који су имали прилике читати „Прве Основе Словенске Књижевности међу Балканским Словенима“ од Ст. Новаковића, који се у том делу с успехом користио подацима Нушићевим још у рукопису. Позивајући се овако на људе којима се не може и *не сме* рећи да „бедни“ не знају шта је наука, мислимо да је најбоље кад се има реч с човеком коме су једини разлози · то сам рекао, и при томе остајем!

V. Заточништво и — поступаоница.

Вино пити, а не опити се!!!

Још зорица не беше забелела, ни Госпођа Даница помолила своје лице, а на граду се отворише врата. На њима изађе бојнокопљаник коме бисмо по познатом оружју лако могли казати име Његов излазак објавише трубе, а два херолда прочиташе „Објавленије“ у име јунаково:

— Дело и његово уредништво крије намеру свога излажења, ну тајна му није сачувана. — А „ви сте покренули свој часопис да њиме из књижевности истиснете боље и спремније од себе, као што сте их истисли и у политици; ви сте саставили дружину да извршите преврат у књижевности, да бисте и у њој, као и у држави, ви неспремни и недоучени, овладали.“ — Ако бисте хтели одговорити да баш својим излажењем у јавност хоћете да дате маха беспристрасном суђењу, да вас цени, па можда и да вас стане упоређивати; кажем вам: нећемо ни оцењивања ни упоређивања. У вашим двема свескама нема истина неповољне речце ни о једном признатом књижевном раднику Али зар ви не почињете са мном, главом, који сам баш и дигао прашину око себе тим што сам ударио на оно што су сви до мене поштовали? Тим је доказана ваша намера и ево: „ја ћу је обелоданити да целом свету буде јасна“. Ако се усудите и помислити да је ово од моје стране нелогично и незналичко подметање, чекам вас на белези. на хат вам, хат ми; топуз вам, топуз ми; копље вам, копље ми; сабља вам, сабља ми. —

Херолди завршише читање, бурни поздрави давно престаше, а витез се још опијаше заносним мислима о јунаштву што ће починити. Није залуду владика Раде назвао јунаштво најслађим пићем душевним „којијем се пјане покољења“. Још витез није честито ни коракнуо а већ тријумфује: у прегледу садржине друге свеске Дела место „белетристика“ стоји „забава“. То је његова заслуга, то их је он научио! Тако мисли не знајући (куд би он и на то гледао!) да је без његове критике *само* уредништво ту измену учинило (и то не из онаких разлога какве је Г. Недић навео.) То сведочи „Одјек“ од 10 фебруара („Ред“ у ком је „критика“ Господинова изашао је истога дана)....

Да је племенити Господар Кихот својим леђима често набио ледину своје поносите отаџбине, то је познато читаоцу; али се не сећам да је кадгод брза нога његова Росинанта запела о грудицу земље или о камичак, те нанела његову господару и квара и срама. Како ли је сад непријатна моја дужност што вам по научничкој савесности морам исповедити да се тако спотицање моме јунаку збиља догодило. — На друму цареву стојаше нека књига, књижица ли, књижурина ли, не умем вам казати. Она беше друго издање немачкога Мителштетова превода Историје Карла V. коју је инглиски написао Робертсон. Динцер тврди да је Шилер знао Робертсона по том преводу, а Лилер је за тим у расправи о Шилеру исписао натпис књиге Робертсонове према оном издању којим се и сам Шилер служио. Така ствар стојаше нашем коњанику на путу. Овај је истина, путујући, имао у глави разне „Бедекере“ које је у своје време учио, али ни у једној мапи не беше на том месту и путу ништа друго означено, до само да је Робертсон био Инглиз и да недоучени сарадници Дела немају ни најелементарнијег образовања... витез притеже дизгин, да казни тога незналицу који мисли да је Робертсон Немац, коњиц му полете, и... све би добро било, да не би клетога преводника Мителштета и његова превода, они се испречише... Шта је даље било, ви сами погађате. — Моје је мишљење, да се све ово десило што Г. критичару, кад је већ књижевност доживела срећу да и он у њој прохода, није нико *замесио* — поступаоницу.

VI. Ово нећемо да назовемо завршетком.

Желимо да наше исказано саучешће Господину и витезу послужи као благи мелем, ако је још остало кака трага од убоја Да он воли и рачуна на жаљење, види се што радо позира као мученик. Једно место у „Логичарском Атавизму“, где је чиста иронија, коју би познао сваки осредњи ђак Литерарних Облика а камо ли је није познао „стручан естетичар“, он назива извртањем његових речи! Из другога места, које је уредништво Дела у јавности већ објаснило, извео је безразложно да се удара на његову матурантску сведоџбу, те се прави обеђеним.

У уредникову „Одговору“ у „Одјеку“ на месту једном слагач и коректор, место *Шилер*, омаше: *Шекспир*, те кад се та омашка протумачи као незнање уредника Дела, настају две могућности: Ст. Протић или не зна у којој је земљи рођен Шекспир или не зна где је Г. Недић полагао докторат. Поштоваоци из околине Г. Недића у таком случају и не помишљају да се може не знати што из живота тако славнога човека какав је Г. Недић. Они допуштају да *толико* могу знати и чланови „бедне“ редакције Дела, а само да им још треба да изуче биографије онога осталога ситнежа, какав је према Г. Недићу — Шекспир... Бојимо се да ће се Г. критичар стати вајкати што, на овај начин, не ценимо његова прикључења знатним за српски род. Нек се и за то вајка, кад се већ почиње и за друго вајкати. А он још не добива оно што је тражио, и ако је *он први* повео реч о Делу, не остављајући на миру ни личности сарадничке; па и у свом другом„ приказу“ опет запиње за личности. Ми говоримо само о његовим идејама, судовима и јавном књижевном раду. До њега стоји да нас не натера да не останемо само при томе. Препоручујемо му свакако да, кад буде о нама говорио, добро промисли пре но што опет употреби из речника цвеће као: клевета, низак, недостојан.

Осим тога, употребом се такога стила слабо што може доказати, а најмање да је покојни Војислав припадао овој или оној политичкој групи. Ово се не доказује ни по томе да ли је једна или друга влада покојнику давала указе и службе, и Г. критичар не чини акат пијетета према покојнику ни мудрости себи, кад мисли да је код часних људи добивање службе пресудно за стварање политичких уверења. *И само зато* што ми *тако* о томе мислимо, нећемо узети да побијамо тврдњу: да су радикали одузели државни хлеб Војиславу. Нама треба похитати и видети прве бојне сударе заточникове. —

И другу реч није Његош залуду казао о јунуштву, а он је познавао то о чем је рекао: „Јунаштво је цар зла свакојака“. И то се обистинило на Последњем Витезу, кад је на рачун своје јуначке части викнуо: У овом бедном листу не штампа се чак ни оно што би одговарало слабим умним силама јаднога уредништва, јер „оно прима и *мора* да прима, и не читајући их, све прилоге од својих и народних људи.“ И, у пуном поуздању цар-јунаштва свога, он већ и обележава по имену људе чије прилоге, по праву опаначком, Дело мора примати. Па, како је јуначан, соко се испречи, да дочека пичикане противнике.

И изађе један после првога „приказа“: укрстише се копља, и један се јунак на ледини нађе, и не диже се више на тога непријатеља. За тим пођоше друга двојица. Нови судари, ново клецање .... и долази овлашћена изјава у „Реду“ да се с тим људима неће полемисати (грчка основа „полемиса“ значи: ратовати). То учини презрена простота! И витез се вајка, као год некад Кихот у сличној прилици: Погрешно сам! Они су, и цело уредништво, хтели да доживе част да ја „опет поведем реч о њему (*Делу*)!“ И заветује се витез: неће се више с простотом тући! Он ће чекати само докторе и докторисиме! Доиста, док се на његове радове из психологије и логике крене Вундт или Бен, јавио се Јагић на његове критичке студије! Да ли су ти удараци мање тешки од оних, којима је простота некога прогрувала?

⁂

Витез од Манше имао је искрених душа и пријатеља око себе. Кад они видеше до чега њега доведоше књиге које његова слаба памет не могаше сварити, они употребише омиљено шпанско средство — угарак у облику ауто-да-фе-ја — и спалише његову библиотеку. Рекло би се да је Г. Недић имао неку болећу душу око себе, која је видела колико му части чини његово јављање свету у последње време; можда се и у њој врзла по памети енергична мера машкога попе и брице. Али Г. Недић или је суревњивији или малерознији од дон-Кихота: — Како. зар да његова дела не угледају света?! А ако је до спалишта, нека Дело иде. — Зато у другом „Приказу" надовикује: На спалиште, на спалиште, пако своју жртву иште! Па немајући силе да сам изврши тако срећну мисао. он то препоручује самој редакцији Дела! И дивно ли му витештво груди надима, кад поручује: „Ако би се уредништво решило на овакав корак, ја му свој екземплар, драге воље, стављам на расположењу."[1])

* * *

---

[1]) Молили бисмо само: не би ли нам се за таки случај ставило на расположење и мало *петролеја?*

Скромна напомена другога народнога човека из гомиле.

УРЕДНИК
Ст. М. Протић

ИЗДАВАЧ
А. М. Станојевић

78222

AP
56
D38
knj.1

Delo; list za nauku,
književnost i društveni
život

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY